

Şəki

Biblioqrafik göstərici
Tarix-diyarşünaslıq materialları

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
A. A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu

ŞƏKİ

Biblioqrafik göstərici

Tarix-diyarşünaslıq materialları

Bakı - 2019

AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu Elmi Şurasının qərarı ilə çap olunur

Layihə rəhbəri və elmi redaktor:
Yaqub Mahmudov
Əməkdar elm xadimi, AMEA-nın həqiqi üzvü, Dövlət Mükafatı laureatı

Redaktor: **Afaq Tahirova**

Tərtibçi: *f.ü.f.d.* **Zakirə Əliyeva**

Şəki. *Biblioqrafik göstərici. Tarix-diyarşünaslıq materialları.* Bakı: Turxan NPB. – 2019. - 552 s.

Biblioqrafik göstərici Azərbaycanın keşməkeşli tarixə, zəngin ədəbi-mədəni irsə, yüksək sənətkarlıq məktəblərinə, şücaətli igidlərə və mütəfəkkir, tarixi şəxsiyyətlərə, füsunkar təbiətə malik olan Şəki bölgəsinə dair tarix-diyarşünaslıq materiallarını əhatə edir. Kitab Şəkinin öyrənilməsinə maraq göstərən araşdırıcılar, alimlər, tələbə və magistrantlar və region ilə yaxından tanış olmaq istəyən geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Ş $\frac{0502000000-059}{(TNP)\ 2019}$

Azərbaycanın hər bir şəhəri, hər bir kəndi bizim üçün əzizdir, doğmadır. Elə bir rayon yoxdur ki, mən orada olmayım. Dəfələrlə olmuşam və bundan sonra da olacağam. Hər bir rayon üzrə proqramlar var, vəsait ayrılır. Ancaq elə tarixi şəhərlər var ki, onların Azərbaycan tarixində, Azərbaycan xalqının formalaşmasında, Azərbaycanda dövlətçilik əsaslarının yaradılmasında xüsusi rolu vardır. Şəki o şəhərlərdəndir...

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Every city, every village of Azerbaijan is dear to us. I have been in all the districts. I have been for several times and, I will continue to visit. There are programs for each district and funds are allocated. But there are historical cities that have a special role in the history of Azerbaijan, in the formation of the Azerbaijani people, in the establishment of the statehood in Azerbaijan. Sheki is one of those cities ...

Ilham Aliyev
President of Azerbaijan Republic

Каждый город, каждое село Азербайджана дороги нам. Нет такого района, где я не побывал. Бывал неоднократно, буду посещать и впредь. По каждому району есть программы, выделяются средства. Но есть такие исторические города, которым принадлежит особая роль в истории Азербайджана, формировании азербайджанского народа, создании основ государственности в Азербайджане. Одним из таких городов является Шеки...

Ильхам Алиев
Президент Азербайджанской Республики

TƏRTİBÇİDƏN

Müstəqillik qazandığımız əsrimizdə elmi biblioqrafik fəaliyyət sahələrinə yeni rakursda, milli ədəbi-mədəni, mənəvi, tarixi dəyərlərimiz baxımından yanaşılması mühüm vəzifələrdəndir. Bu vəzifə müasir biblioqrafiyanın tədqiqatçı funksiyasının qarşısına da yeni tələblər qoyur. Azərbaycanın tarixi keçmişi və gələcəyi arasında ən müxtəlif sahələrdə biblioqrafik körpülər qurmaq, ciddi, etibarlı, əlverişli şəkildə sistemləşdirilmiş informasiya mənbələrindən əbədi yaşayacaq və daim inkişafda, zənginləşməkdə olacaq təməllər yaratmaq milli biblioqrafiya elmimizin bəşəri missiyasıdır. Həsr edildiyi mövzudan asılı olmayaraq, mükəmməl tərtib edilmiş hər hansı biblioqrafik vəsait həm tədqiqat funksiyasını daşıyır, həm də zəngin informativ mənbə kimi, paralel olaraq elmi nəzəri təcrübi əhəmiyyət kəsb edir.

Hazırda Azərbaycanın müxtəlif bölgələrinin tarixinə, arxeologiya və etnoqrafiyasına, təbii-coğrafi şəraitinə, yeraltı və yerüstü sərvətlərinə, mədəni həyatına, ədəbiyyatına və s. həsr edilmiş elmi, kütləvi, ensiklopedik nəşrlər işıq üzü görməkdədir. Bütün bu yeni və artıq mövcud olan çap məhsullarını və digər informasiya mənbələrini əhatə edə biləcək, Azərbaycan regionlarının daha mükəmməl və əhatəli öyrənilməsi məqsədinə xidmət edəcək tarix-diyarşünaslıq xarakterli biblioqrafik bələdçilik edəcək nəşrlərə ehtiyac vardır. Bu məqsədlə müasir Azərbaycan tarixşünaslığının görkəmli nümayəndəsi, AMEA-nın həqiqi üzvü, Dövlət Mükafatı laureatı, akademik Yaqub Mahmudovun təşəbbüsü və elmi rəhbərliyi ilə A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunda işçi qrupu yaradılmış və bu istiqamətdə nəşrlərin biblioqrafik tədqiqatlarının aparılmasına qərar verilmişdir. Həmin qəbildən öyrənilməsinə ehtiyac duyulan və biblioqrafik tədqiqinə qərar verilmiş ilk region Azərbaycanın özünəməxsus tarixi keçmişi, zəngin ədəbi-mədəni irsi, füsunkar təbiəti ilə seçilən Şəki olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyev bu region səfəri zamanı çıxışında qeyd edirdi: "Azərbaycanın hər bir şəhəri, hər bir kəndi bizim üçün əzizdir, doğmadır. Elə bir rayon yoxdur ki, mən orada olmayım. Dəfələrlə olmuşam və bundan sonra da olacağam. Hər bir rayon üzrə proqramlar var, vəsait ayrılır. Ancaq elə tarixi şəhərlər var ki, onların Azərbaycan tarixində, Azərbaycan xalqının formalaşmasında, Azərbaycanda dövlətçilik əsaslarının yaradılmasında xüsusi rolu vardır. Şəki o şəhərlərdəndir. Bu gün Şəkinin gələcək inkişafı ilə bağlı konkret proqramlarımız vardır. Bu proqramlar əvvəlki dövrdə də olmuşdur. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının icrası nəticəsində böyük işlər görülmüşdür. Növbəti mərhələ daha da ciddi, təsirli olmalıdır. Nəticələr də daha da gözəl olmalıdır".

AMEA-nın həqiqi üzvü, akademik Yaqub Mahmudovun ideya müəllifliyi, elmi məsləhətçiliyi ilə ərsəyə gəlmiş bu kitab Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin qeyd etdiyi kimi Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı çərçivəsində "daha da ciddi, təsirli və gözəl nəticələr əldə etmək" yolunda atılmış uğurlu addımların tarixi güzgüsüdür.

Azərbaycan biblioqrafiyaşünaslığında tarix-diyarşünaslıq xarakterli bu ilk elmi informativ-biblioqrafik nəşrdə Şəkinin tarixinə, arxeologiya və etnoqrafiyasına, coğrafiyasına, ədəbi-mədəni, siyasi-iqtisadi, elmi həyatına və müasir inkişaf səviyyəsinə dair materiallar öz əksini tapmışdır. Daxil edilən materiallar nəşr növlərinə görə (kitablar, qəzet və jurnal məqalələri, elmi əsərlər, internet resursları və s.) müxtəlif xarakterli materialları əhatə edir. Regionun tarixini, ictimai-siyasi həyatını, ədəbi-mədəni mühitini, sosial-iqtisadi inkişaf mərhələlərini və s. izləmək məqsədi ilə müxtəsər oçerklərlə təqdim edilən biblioqrafik siyahılar xronoloji axarda təqdim edilmişdir.

Zakirə Əliyeva
Fil.ü.f.d., dosent

I HİSSƏ

TARİXDƏ ŞƏKİ

Şəki Azərbaycanın ən qədim şəhərlərindən biridir. Şəki bölgəsində Azərbaycan xalqının formalaşmasında mühüm rol oynamış kimmer-iskit-sak türkləri hələ eramızdan əvvəl VIII əsrdən başlayaraq toplu halda məskən salmışlar. Arxeoloji qazıntı materialları ilə yanaşı qədim Aşşur (Asssuriya), Roma-yunan mənbələrində bu barədə zəngin faktik materiallar vardır. «Tarixin atası» Herodotun (e.ə. 484-425) «Tarix» əsərində, Ksenofontun (e.ə. 434-355) «Anabasis»ində, Strabonun (e.ə. 63-b.e. 23) «Coğrafiya»sında, Plininin (27-79) «Təbii tarix»ində, Plutarxın (46-127) «Paralel tərcümeyi hallar» əsərində, Klavdi Ptolemeyin (87-165) «Coğrafiya»sında bu barədə olduqca qiymətli məlumatlar vardır.

Müasir Şəki (Saki // Şaki) şəhərinin bölgədəki «Sakan» adlı tarixi vilayətin, Zaqatalanın, tarixi Sakasenanın adları məhz həmin Sak türklərinin yadigarlarıdır. İlk mənbələr sübut edir ki, Şəki ən azı 2700 illik tarixə malikdir. Ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1300 illiyi qeyd olunmuş «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarından dövrümüzədək yadigar qalmış «Daşüz» (Daş Oğuz, Dış Oğuz) yer adı da məhz Şəki bölgəsindədir.

Azərbaycanın ən qədim şəhərlərindən biri olan tarixi Şəki /Şako, Şake, Şakkan və s./ vilayəti özünün eyni adlı mərkəzi ilə Azərbaycan Albaniya dövlətinin şimal-qərbində, Qafqaz sıra dağlarının ətəyində, Qəbələ vilayətindən şimal-qərbdə yerləşirdi; bu vilayət qərbdən və cənub – qərbdən tarixi Kambisena vilayəti ilə, şimal-şərqdən Lpiniya, cənub-şərqdən isə Qəbələ ilə həmsərhəd idi. Belə güman edilir ki, antik dövrdə Ay-Selena ilahəsinin məbədi Şəki vilayətində yerləşirdi. Şəkidə albanlarla, utilərlə yanaşı iskit və sakların nəsilləri də yaşayırdı və bu, «Şəki» toponimində öz əksini tapmışdır.

Bir çox Azərbaycan şəhərləri kimi, Şəki də qala divarları ilə əhatə olunmuşdu. VII əsrin ortalarında Azərbaycan ərəblərin aramsız hücumlarına məruz qalan zaman Salman ibn Rəbiə, ərəb tarixçisi əl-Bəlazurinin yazdığına görə, Beyləqanı, Şəmkiri, Qəbələni ələ keçirən ərəblər "Şəkkanın və əl-Kəmibəranın sahibləri ilə cizyə ödəmək şərti ilə sülh bağladı". Xəlifə I Validin dövründə (705-715) Albaniyanı bir dövlət kimi ləğv edən, buranı Xilafətin canişinliklərindən birinə çevirən ərəblər bölgəyə ağalığı saxlamaq üçün Şəkini özlərinin strateji bazası etdilər. Məhz bu dövrdə adı tez-tez Tiflisdən Telaviyə, oradan da Bərdə və Bab əl-Əbvaba aparan ticarət yolunun üstündə yerləşən Şəki şəhəri və eyni adlı vilayət Xilafətin şimal hüdudlarında mühüm rol oynamağa başladı.

Ərəb xilafətinin zəifləməyə başladığı VIII əsrin sonu-IX əsrin əvvəllərini Şəki məlikliyinin siyasi tarixinin başlanğıcı hesab etmək olar. XI əsrin əvvəllərinədək Şəki məlikliyi müstəqil siyasi vahid kimi mövcud olmuşdu. Moisey Kalankatlının məlumatına görə, "887-ci ildə Qriqor Hammam "dağılmış Alban padşahlığını bərpa" edərək, yalnız adı qalmış Arran vilayətinin bir hissəsində - tarixi Albaniyanın vilayətlərindən olan Şəkidə, hakimiyyəti ələ aldı. IX əsrin sonu, X əsrin əvvəlləri Sacilərin Cənubi Qafqazda fəallaşdığı dövrdür. Şəkidə hakimiyyətini saxlaya bilmiş Qriqor Hammam Cənubi Qafqazın əksər hissəsini tabe etmiş Sacilərdən vassal asılılığını qəbul etmişdi". X əsrin 60-cı illərində Sənəkərim Şəkidə hakimiyyəti ələ aldı. O, Sanariya vilayətini (yəni Kaxetini) də vahid hakimiyyəti altına aldı. Sənəkərim Kürün sağ sahil bölgələrindən bəzilərini də öz mülklərinə qataraq, bununla "Alban taxt-tacının bərpaçısı" adını qazana bildi. Sənəkərimin "albanların hökmdarı" adını qəbul etməsini kilsə böyük razılıqla qarşıladı, Alban katolikosunun özü yeni hökmdarın başına tac qoydu. Bu, Sənəkərimin müstəqillik əldə etdiyini təsdiq etməklə yanaşı, onun tarixi Albaniya ərazisinə iddiasını da əsaslandırırdı. Şəki məlikliyinin güclənməsi və onun hakiminin başına Alban hökmdarına məxsus tacın

qoyulması qonşu müsəlman və xristian hakimlərinin diqqətinə səbəb oldu. Salari hökmdarı İbrahim ona tac və başqa qiymətli hədiyyələr, Tao hökmdarı David Kuropalat isə padşahlıq çələngi və tünd qırmızı rəngli uzun padşahlıq xələti göndərdi. Sənəkərimin hakimiyyətinin tanınması təsadüfi olmayan mühüm siyasi hadisə idi.

X əsrin sonlarında Sənəkərimin ölümü Şəki məlikliyinin zəifləməsinə səbəb oldu. Vəziyyətdən istifadə edən abxaz hökmdarı III Baqratın 1009-cu ildə Şəki torpaqlarını talan etdi. Şəki hakimləri mənbənin verdiyi məlumata görə, "əvvəlki hakimlər yenidən öz ölkələrinə sahib oldular". Bu vaxtdan başlayaraq Səlcuq hücumlarınadək Şəki məlikliyi daxili müstəqilliyini saxlaya bildi. Axsartanın hakimiyyəti dövründə Səlcuq yürüşlərinin başlanması ilə əlaqədar «Cənubi Qafqazda, o cümlədən Şəki və onun ətraflarında mühüm hadisələr baş verir. Şirvan – gürcü münasibətlərinin kəskinləşdiyi bu dövrdə Şəki yaxınlığındakı bəzi qalaların, o cümlədən Şəkinin özünün əldən – ələ keçməsi Sultan Alp Arslanın hücumları ilə dayandırılır. 1067-ci ildə Şəki hakimi II Axsartan Səlcuq sultanı Alp Arslanın hüzuruna gələrək öz mülklərinin qorunması naminə, hətta islamı qəbul edərək, səlcuqlara bac verəcəyinə boyun olur. «Bununla belə sonrakı illərdə də Şəki və onun ətrafındakı qalalar uğrunda mübarizə davam edirdi.

Şəkinin sonrakı dövr tarixi bilavasitə Səlcuqlar, eləcə də Şirvanşahlar dövləti ilə bağlı olsa da, mənbələr ilk monqol hücumundan dərhal sonra, 1221-ci ildə, gürcülərin Şəki və Qəbələni ələ keçirməsi haqqında məlumat verir. Ən-Nəsəvinin yazdığına görə, 1227-ci ildə sultan Cəlaləddin Mənqburnı "Səfiəddin Məhəmməd ət-Tuğraini Şirvanın şəhərləri olan Şəki və Qəbələnin vəziri təyin etdi. Bu şəhərləri gürcülər Şirvan sahibindən bir neçə il əvvəl, hələ güclü olduqları vaxt tutub almışdılar". Beləliklə, Şəki məlikliyinin I dövrü öz müstəqilliyini müvəqqəti olsa da tam itirdi və həmin müstəqillik bir neçə əsr sonra yenidən bərpa olundu.

XIII əsrin ortalarında Azərbaycanın digər şəhərləri kimi Şəki şəhəri də Elxanilər dövlətinin tərkibində qaldı. XIV əsrin 30-cu illərində Elxanilər dövlətinin tənəzzülü və parçalanması nəticəsində bir sıra müstəqil dövlətlər meydana çıxdı. Azərbaycanın şimalında Şirvanşahlarla yanaşı Şəki hakimləri də daxili müstəqillik əldə etdilər və Oyrat qəbiləsi hakimiyyətə gəldi. Həmin dövrdən başlayaraq Şəki hakimləri ölkənin siyasi həyatında yaxından iştirak edir, öz müstəqilliklərini mühafizə etmək uğrunda mübarizə aparırlar. Bu mübarizədə Şəki-Şirvan, Şəki-Gürcüstan və Şəki-Teymuri münasibətləri az rol oynamamışdı.

V.Z.Piriyevin məlumatına görə, tarixçi Budaq Qəzvini 1324-cü il hadisələrindən bəhs edərkən yazmışdır ki, Əmir Çobanın oğlu Şeyx Mahmud Gürcüstan ərazisi ilə birlikdə Şirvan və Şəki vilayətlərinin də hakimi idi. Əbubəkr əl-Qütbi əl-Əhəriyə əsaslanan V.Z.Piriyev yazır ki, 1328- ci ildə Sultan Əbu Səid tərəfindən Şirvan və Şəki hakimi təyin olunmuş Əqbəti, öz oğlu ilə birlikdə 1338-ci ilə qədər həmin ərazinin hakimi olaraq qalmışdı. Adları çəkilən Şəki hakimləri müvəqqəti hakimlər olmuşdular. Belə ki, 1338-ci ildə Elxanilər dövlətində taxt-tac uğrunda mübarizənin güclənməsi Şəkidə Oyratlar nəslindən olan yerli hakimlərin güclənməsinə şərait yaratdı. Monqolların Azərbaycana yürüşləri zamanı monqol ordusunun tərkibinə qatılan türk tayfalarından biri də Oyratlar idi. Türk tarixçisi Z.V.Toğanın fikrincə, Oyratlar mənşəcə Uyğur türklərindən olmuşdu. 1239-cu ildə monqolların Azərbaycanı işğal etməsindən sonra ölkənin idarəsi Oyrat tayfasından olan Arqun Ağaya tapşırıldı. Bu dövrdə Şamaxı və Şəki ətrafında məskunlaşmış Oyratlar Kür hövzəsinin ən çoxsaylı və qüdrətli tayfalardan biri olmuşdu.

XIV əsrin II yarısında Şəki Şirvanşahların nüfuz dairəsində olmuşdu. Şirvanşahların XIV əsrin 80-ci illərindəki tarixində Şəkinin xüsusi mövqeyi vardır. Belə ki, 1382-ci ildə Şirvanda baş verən xalq hərəkatı nəticəsində hakimiyyətdən salınmış Şirvanşah Hüşəngin əvəzinə Şəkidə kiçik torpaq sahibi kimi fəaliyyət göstərən I Şeyx İbrahim taxta çıxarıldı və bu hal

Şirvan-Şəki münasibətlərinin gələcək inkişafına müsbət təsir göstərdi.

XIV əsrin sonunda Şəki hakimliyinin tarixində Teymur dövrü xüsusilə seçilir və müstəqillik mübarizəsi baxımından daha da səciyyəvidir. Teymuri tarixçisi Ş.Ə.Yəzdinin yazdığından bəlli olur ki, Əmir Teymur hələ ilk yürüşü dövründə (1386-1388) Şəki vilayətinə gəlir və ətraf ərazilərə qoşun hissələri göndərir. Onun sərkərdələrindən əmir Məhəmməd Dərviş Bərlas böyük dəstə ilə Şəki dağlarına daxil olur və oradakı camaatı itaətə cəlb edir, ərazini qarət edir. Əmir Teymur II yürüşü dövründə də (1392-1397) Gürcüstan istiqamətindən yenidən Şəkiyə daxil olur və Şeyx Nurəddin Sarıbuğanı çoxlu qoşun ilə dağlıq ərazilərə göndərir. Şəki hakimi Seydi Əli Orlat mülkünü və əmlakını atıb gedir. Şeyx Nurəddin isə onun evlərini, düşmən qəlbi kimi dağıtdı və xaraba qoydu, tarac yelinə verdi və yandırdı.

Əmir Teymurun oğlu Miranşahın Xoy ətrafında atdan yıxılaraq başından zədələnməsi sonra gördüyü lüzumsuz işlərin, yersiz hərəkətlərin təsiri Şəkidən də yan ötməmişdi. Ş.Ə.Yəzdinin yazdığına görə, o, 1395-ci ilin payızında Seydi Əli Orlatın müxalif çıxdığını zənn edib, yoxlamadan Şəkiyə qoşun çəkdi və onun vilayətini qarət etdi. Miranşahın bu hərəkəti Şəki hakiminin hiddətinə səbəb oldu. Ş.Ə.Yəzdi yazır ki, Seydi Əli islam şüarı ilə tanınsa da, onun vilayətini tarac etdikləri üçün gürcülərlə ittifaqa girdi və mühasirədə cana gəlmiş və sümüyünə bıçaq dirənmiş Sultan Tahiri xilas etmək məqsədilə Əlincəyə yollandı. Onlar Azərbaycan vilayətinə daxil olub müsəlmanların ərazisini dağıtmağa və təcavüzə əl atmağa başladılar. Sultan Səncər bu vəziyyətdən xəbər tutan kimi qala önündən çəkildi və Təbrizə gedərək hadisəni Miranşaha çatdırdı. Miranşah oğlu Əbu Bəkri güclü qoşun hissələri ilə həmin fitnəni yatırmağa göndərdi. Müttəfiqlər Sultan Tahiri azad edərək geri döndüyü zaman Əbu Bəkrin qoşunu onları haqladı. Tərəflər arasında vuruşma baş verdi. Miranşahın Şəkini qarət etməsini unutmayan

Seydi Əli Orlat intiqam almaq məqsədilə şəxsən Əbu Bəkrə hücum etdi, lakin döyüş zamanı oxla vurularaq öldürüldü. Buna baxmayaraq, Şəki-gürcü qoşunu Əbu Bəkrin ordusunu məğlubiyyətə uğratdı.

Şübhəsiz ki, Şəki hakiminin bu hərəkəti onun Teymurilərlə münasibətinə öz təsirini göstərdi. Ş.Ə.Yəzdi yazır ki, bir müddət əvvəl Şəki vilayətinin valisi Seydi Əli Orlat gürcü qoşunu ilə ittifaq bağlayıb Əlincə qalasına gəlmişdi və həyatına nadanlıq gətirmişdi. İndi onun oğlu Seydi Əhməd atasının günahı üzündən Əmir Teymurun intiqamından qorxaraq narahat hala düşmüşdü. O, Şirvanşah Şeyx İbrahimə pənah apardı. Şeyx İbrahim padşaha layiq bağışlanma üçün onu Əmir Teymurun hüzuruna gətirdi və günahlarının bağışlanmasını xahiş etdi. O, özü ilə qiymətli hədiyyələr gətirdi və 6 min at verdi. Əmir Teymur Seydi Əlinin günahını bağışladı, atasının mənsəbini və yerini ona bağışladı.

Əmir Teymurun ölümündən sonra Azərbaycanda onun varisləri arasında ciddi mübarizənin başlanması teymurilərin hakimiyyətini zəiflətdi. Bundan yararlanan Şəki hakimi Seydi Əhməd Teymuri asılılığından çıxaraq öz müstəqilliyini bərpa etdi. O, bu zaman Azərbaycan torpaqlarını teymurilərdən azad etmək uğrunda mübarizə aparan Şirvanşah Şeyx İbrahimin yaxın müttəfiqi kimi bu prosesdə iştirak etdi.

1410-cu ildə Qara Yusifin Azərbaycan Qaraqoyunlu dövlətini yaratması və 1412-ci ilin dekabrında Kür çayı sahilində Şirvanşah İbrahimi və müttəfiqləri Şəki hakimi Seydi Əhməd və gürcü çarı Konstantini məğlub etməsi ilə Şəki hakimliyi Qaraqoyunlu hökmdarının asılılığına düşdü. Tezliklə Şəki hökmdarı Qaraqoyunlu dövlətində baş verən çəkişmələrdən istifadə edib, öz müstəqilliyini bərpa etdi.

XV əsrin 40-cı illərində Şəki hakimiyyində Orlatlar sülaləsinin hakimiyyətini Qarakeşiş oğlu sülaləsi əvəz etdi. Hacı Seyid Əbdülhəmid «Şəki xanları və onların nəsilləri» adlı əsərində bu sülalə ilə bağlı yazır: «Rəvayətə görə, bu sülalənin banisi Əlican

adlı bir şəxs olmuşdur. O, yerli feodalların köməyi ilə Şəki vilayətində hakimiyyət başına keçərək burada 13 il (1444-1457) hakimlik etmişdir».

XV əsr qaynaqlarının təsdiq etdiyi kimi Şəki hakimliyi XIV əsrin sonu-XV əsrdə öz daxili müstəqilliyini qoruyub saxlamaq uğrunda mübarizə aparmışdı. Onlar nominal müstəqilliklərini saxlamaqla yanaşı, ayrı-ayrı vaxtlarda Azərbaycanın Şirvanşahlar, Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu dövlətlərinin nüfuz dairəsində qalmışdı. Buna baxmayaraq, Şəki hakimliyi uzun müddət tarixi ənənələrini qoruyub saxlamışdı.

Böyük İpək yolu üzərində yerləşən Şəki bütün Yaxın və Orta Şərqdə ipəkçiliyin vətəni idi: Hələ XIII-XIV əsrlərdə İtaliya tacirləri müntəzəm olaraq Şəkidən ipək alıb aparmışlar. İtaliya arxivlərindəki XIII-XIV əsrlərə aid şərq ipəyi növləri içərisində «Şəki ipəyi» («Setta Shaki») xüsusi olaraq qeyd olunurdu. «XV əsrdə Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin genişlənməsi, xüsusən Azərbaycan ərazisindən keçən beynəlxalq karvan yollarının daha da canlanması Azərbaycan şəhərlərinin, o cümlədən Təbriz, Şamaxı, Şəki və başqa şəhərlərimizin iqtisadi həyatına müsbət təsir göstərdi. ... Məhz Avropa-Asiya ticarətində əlaqələndirici rol oynadığı üçün Təbriz Yaxın və Orta Şərqin ən böyük ticarət mərkəzinə çevrildi. Ön Asiya ticarət mərkəzləri vasitəsilə İtaliyadan gətirilən mahud və şüşə məmulatı, Şəki, Şirvan, Gürcüstan, Gilan və Yəzdin xam və toxunulmuş ipəyi... məhz Təbriz bazarlarında satılırdı».

1501-ci ildə mərkəzləşdirilmiş Azərbaycan Səfəvi dövlətinin yaranması ilə Şəki hakimliyi I Şah İsmayılın vassal asılılığına düşdü. I Şah İsmayılın sağlığında Şəki hakimi Həsən bəy ilə Səfəvi hökmdarının münasibəti normal olmuşdur. Tarixçi Budaq Qəzviniyə görə, 1519-cu ildə Şah İsmayıl Təbriz qışlağında olarkən bu əzəmətli şahın görüşünə gələn qonşu ölkə hakimləri arasında Həsən bəy Şəkki də olmuşdur. Lakin 1524-cü ildə Şah İsmayıl üçün gözlənilməz bir hadisə baş verdi. Azacıq əvvəl Şəkidə ov edən Şah İsmayıl geri qayıdarkən, Şəki-Ərdəbil

yolunda olan Səfəvi hökmdarına xəbər verdilər ki, Kaxetiya hakimi Levan xan yenidən Şəkiyə hücuma keçmiş və Həsən bəy öldürülmüşdür. Şah İsmayıl geri qayıdıb Levanı cəzalandırmaq istədisə də, özü qəfildən vəfat etdi və bu gürcü çarı cəzalanmamış qaldı. Şəki hakimi Həsən bəydən sonra Şəki ölkəsinin başçılığına onun oğlu Dərviş Məhəmməd xan keçdi.

1538-ci ildə Şah Təhmasib tərəfindən Şirvanşahlar dövlətinə son qoyulması Şəki hakiminin Səfəvi şahı ilə münasibətlərinə öz təsirini göstərdi. O.Ə.Əfəndiyev yazır ki, Şirvan şahının şəxsində öz müttəfiqini itirən Şəki hakimi ölkəsinin müstəqilliyini saxlamaq naminə Şah Təhmasiblə gərginləşən münasibətini yaxşılaşdırmaq yolunu tutdu. Dərviş Məhəmməd xan hətta, Şirvanşahlar dövlətinin süqutundan bir il sonra Səfəvilərə yaxın qohum oldu və Şah Təhmasibin bacısı, mərhum Şirvanşah II Xəlilullahın dul qadını Pərixan xanımla evləndi. Lakin, bu şahzadə xanımın vəfatından sonra (təxminən 1547 - ci il) çox təəssüf ki, Şəki hakimi ilə Səfəvi şahının münasibətləri yenidən korlandı. Kərim ağa Fateh yazır ki, Dərviş Məhəmməd xan atası kimi şaha qulluq etmədi. Şirvan vilayətinə şahın qoşunu gəlib dava edəndə Məhəmməd xan da qoşun götürüb gedib Şirvanda qızılbaş qoşununa qarşı vuruşdu. Şah Təhmasib Dərviş Məhəmməd xanın bu hərəkətindən qəzəblənərək onu tənbeh etməkdən ötrü Şəkiyə qoşun yeritdi. 1551-ci ildə Gələsən-Görəsən qalasının ələ keçirilməsi ilə Şəki hakimliyinin müstəqilliyinə son qoyuldu. Şah Təhmasib tərəfindən Toygün xan Qacar Şəkiyə hakim təyin edildi.

XVI əsrin sonlarında Azərbaycanın əksər əraziləri kimi, Şəki bölgəsi də Osmanlı ordusu tərəfindən işğal edildi. 1603-1607-ci illərdə Şah Abbas tərəfindən Osmanlılar tərəfindən işğal edilmiş Azərbaycan torpaqları azad edildi. 1606-cı ildə Səfəvi şahı tərəfindən Şirvanın azad edilməsi üçün göndərilən ordunun tərkibində Şəki hakim Şahmir xan da var idi. A.A.Bakıxanov yazır ki, Şahmir xan «Şəkinin qədim valiləri nəslindən olub, bir müddət şahın hüzurunda idi». T.Musəvinin qənaətə görə, Şahmir xandan sonra Şəki hakimi Aslan Sultan olmuşdur. II Şah Abbas dövründə Şəkini Abbasqulu Sultan və məlik Səfiqulu idarə etmişdi. T.Musəvinin qənaətinə görə, «o dövrdə Şəki ölkəsi nisbətən müstəqil məliklik» hesab olunurmuş. T.Musəvi «Zeyli-tarixi-aləmarayi-Abbasi» əsərinə əsasən müəyyənləşdirmişdir ki, Məlik Səfiqulunun vəfatından sonra oğlu Səfərqulu Şəkinin məliyi olmuş, XVII əsrin sonlarında isə bu vəzifə Səfiqulu ailəsinə mənsub olmayan Məlik Həsənə verilmiş, Məlik Həsən vəzifədən kənar edildikdən sonra Məlik Səfərqulunun oğlu Məhəmmədxan bəy Şəki ölkəsinə məlik təyin edilmişdir.

Şəki. Biblioqrafik göstərici. Tarix-diyarşünaslıq materialları

E.Çələbinin verdiyi məlumata görə, daşdan tikilmiş Şəki qalası təpənin üstündə ucaldılmışdı. Qalanın Şirvan və Gəncə adlı iki darvazası var. Burda minlərlə ev, yeddi məscid, bir neçə karvansara, hamam və bazar vardı. Şəki qala divarlarının xaricində ipək istehsalı ilə məşğul olan müəssisələr və ipək istehsalı ilə məşğul olan geniş bağlar mövcud idi. E.Çələbinin qeyd etdiyinə görə, şəhərdə 3000 evdə 20.000-ə yaxın əhali yaşayırdı.

XVIII əsrin ortalarında Şəkidə Nadir şah rejiminə qarşı Hacı Çələbinin rəhbərliyi altında başlanan mübarizə 1743-cü ildə müstəqil Şəki xanlığının yaranması ilə nəticələndi. 1744-1745-ci illərdə Nadir şah Əfşar Gələsən-Görəsən qalasında mövqe tutmuş Şəki üsyançılarının iradəsini qıra bilmədi. Yalnız 1746-cı ilin martında ərzaq çatışmazlığı nəticəsində qalada yaranmış ağır vəziyyətlə əlaqədar Hacı Çələbi Nadir şahın hakimiyyətini tanıdığını bildirdi. 1747-ci ildə Nadir şahın öldürülməsi ilə onun yaratmış olduğu möhtəşəm imperiya dağıldı. Bundan istifadə edən Haçı Çələbi xan Şəki xanlığının müstəqilliyini bərpa etdi. Onun hakimiyyəti dövründə (1743-1755) Şəki şəhərində məscid, mədrəsə, hamam və b. ictimai binalar tikildi.

Şəki şəhəri 1765-ci ilə qədər orta əsr şəhəri kimi, qala divarları ilə əhatə olunmamışdı. Buna görə də, düşmən hücumu zamanı əhali Gələsən-Görəsən qalasına çəkilirdi. 1765-ci ildə şəhər qala hasarları ilə əhatə olundu. Şəhərin iki darvazası var

idi. 1772-ci ildə Kiş çayının daşması nəticəsində qədim Şəki şəhəri demək olar ki, tamamilə dağıdıldı. Şəhər əhalisinin bir qismi tələfata uğradı, bir hissəsi isə başqa yerlərə köçüb getdi, bir qismi isə indiki şəhərin yerləşdiyi ərazidə məskən salmışdı. Qısa müddət ərzində şəhər bərpa edilmişdi. Şəki şəhərini şərqdən qərbə axan Qurcanaçay iki hissəyə - şimal hissəsinə və cənub düzənlik hissələrinə bölür. Ticarət mərkəzinin formalaşması ilə əlaqədar şəhər çayın bir tərəfi ilə inkişaf etmişdir.

Şəki memarlıq tikintilərindən ibarət gözəl təbiət guşəsi kimi qavranılır. Sözsüz ki, buna səbəb özünəməxsus dağ mənzərəsi ilə bərabər təbiətlə sıx bağlanan planlaşdırma xüsusiyyətləridir. Demək olar ki, hər bir bina bağla və hasarla əhatə edilmişdir, Şəkinin küçələri dövrəyə düzülmüş evlərlə haşiyələnmir, barı və hasar divarları arası ilə əyri-üyrü dolanır. Ərazinin bərk dərə-təpəlik olması Şəkinin planlaşdırılmasının ümumi xarakterinə xeyli təsir göstərmişdir. Küçələrin istiqaməti Böyük Qafqaz dağ silsiləsinin qolları ilə təyin olunurdu. Bəzi küçələr şəhərdən şimalda yerləşən hündürlüklərin relyefinə paralel gedirdi. Şəhərin baş küçəsinin formalaşmasına Qurcanaçay və Dəyirmanarxın istiqaməti təsir göstərirdi. 1862-ci ildə Şəkinin tərtib olunmuş planında şəhərin 14 məhəlləsi öz əksini tapmışdır: 1.Çaqqal dərəsi, 2.Gileyli, 3. Dəmirçi bulağı, 4. Gəncəli, 5. Sarı torpaq, 6. Otaq eşiyi, 7. Ağvanlar, 8. Duluzlar, 9. Dodu, 10. Bağmanlar, 11. Sərkərlər, 12. Dabbaqxana, 13. Təzə kənd, 14. Köhnə kənd.

Şəkinin əsas şəhər tikinti xüsusiyyəti gözəl təbii şəraitlə, tikintinin ətraf mühitlə müvəffəqiyyətli əlaqəsi, yaşıllığın şəhərin görünüşündə əsas komponent kimi istifadəsi, gil borularla çəkilmiş su kəmərindən su ilə yaxşı təmin olunması ilə təyin olunurdu. Şəkini başqa şəhərlərdən fərqləndirən bir cəhət də onun çox səliqəli olmasıdır. Şəkinin bu xüsusiyyətini XIX əsrin ortalarında şəhərdə olmuş A.P.Zisserman belə təsvir edirdi: “Şəhər çox gözəl mənzərəli kiçik dağ çayının başlanğıcında yerləşmişdir: tikintilər böyük qoz və tut ağaclarından ibarət yaşıl

bağlar arasında gizlənir. Dağ tərəfə iki verstə qədər uzanıb gedən mərkəzi küçədə dükan, emalatxana yerləşir ki, bu emalatxanalarda da Şərq adətinə görə bütün işlər çox vaxt bir dəstə bekar sakinlərin gözü qabağında görülürdü... Bəzi küçələr döşənib, qalanları isə təbii xırda çınqılla örtülmüşdür, odur ki, Şəkidə heç vaxt palçıq olmur, belə nadir üstünlüyə çox təəssüf ki, Rusiya şəhərlərində çox az rast gəlirik. Ümumiyyətlə. Şəki gözəl mənzərəsi, nisbətən səliqəsi, canlılığı, boğucu istiliyin olmaması, axşamlar isə bağlarda bülbüllərin cəh-cəh vurması ilə çox xoş təsir bağışlayır”.

Şəki xanlığın siyasi mərkəzi olmaqla bərabər mühüm sənətkarlıq və ticarət mərkəzi idi. Şəhərdə yüzlərlə dükan və 5 karvansara fəaliyyət göstərmişdi. Ticarət üçün müxtəlif şəhər və ölkələrdən gələn tacirlər bu karvansaralarda yerləşirdilər. XVIII əsrdə Şəkidə memarlıq və rəssamlıq yüksək inkişaf etmişdi. Azərbaycan memarlıq və rəssamlıq sənətinin ən görkəmli abidələrindən biri olan Şəki xan sarayı tikilmişdir.

1805-ci il Kürəkçay müqaviləsinə əsasən Şəki xanlığı Rusiyadan vassal asılılığına düşdü. 1806-cı ildə şəkili Səlim xanın Rusiyanın müstəmləkə rejiminə qarşı qaldırdığı üsyan yatırıldı və o xan hakimiyyətindən uzaqlaşdırıldı. 1819-cu ildə İsmayıl xanın ölümü ilə Şəkidə xan üsul-idarəsi ləğv olundu və Şəki əyaləti yaradıldı.

1840-cı ildə Kaspi vilayətinin tərkibində Şəki qəzası yaradıldı. Qəza 1846-cı ildən Şamaxı quberniyasının tərkibinə daxil oldu və Nuxa qəzası adlandırıldı.

XIX əsrin II yarısında çar hökumət orqanları şəhəri idarə etmək üçün onu iki məhəlləyə Şəki və Qışlaq məhəllələrinə böldü. Bu dövrdə Qışlağın ərazisi hələ şəhər ərazisi ilə birləşməmişdi. Qala, qala ətrafı, ticarət və sənaye müəssisələri olan hissəsi şəhərin mərkəzi hesab olunur və iki hissəyə bölünürdü: yuxarı və ya ticarət hissəsi, aşağı hissə. Şəhər ətrafı hissələri Yuxarıbaş, Gəncəlibaşı və Nuxa-Qışlaq hesab edilirdi.

Yuxarıbaş hələ XVIII əsrin sonu XIX əsrin əvvəllərində, Qaladan şərqə doğru salınmışdı.

Şəki ərazisi getdikcə böyüdüyü üçün çar hökumət orqanları şəhərdə əlavə iki inzibati məhəllə yaratdı və 1860-1865-ci illərdə şəhər artıq iki məhəlləyə deyil, 4 məhəlləyə bölünürdü. Birinci məhəlləyə Qala və onun ətraf yerləri, ikinci məhəlləyə şəhər ətrafları daxil edilmişdi və buranın əhalisi əsasən kənd təsərrüfatı ilə məşğul idi. Üçüncü məhəlləyə dabbaqxana daxil idi. Buraya başqa sənətkarlıq sahələri, o cümlədən boyaqçılıq daxil idi. Dördüncü məhəllə haqqında sənədlər məlumat vermir. Görünür, bu məhəlləyə tacir və sənətkarların yerləşdiyi baş küçə və onun ətrafları daxil idi.

XIX əsrdə Şəki mühüm sənətkarlıq və ticarət şəhəri idi. Sənətkarlığın təkəlduz (paltar və ev əşyaları üzərinə ipək sapla tikiş) sahəsi Azərbaycanda təkcə Şəkidə yayılmışdı. Şəkidə göndəri istehsalı, dulusçuluq, metal-işləmə, dəmirçilik xüsusilə inkişaf etmişdi.

XIX əsrin II yarısında Şəki Azərbaycanın mühüm ipəkçilik sənayesi mərkəzinə çevrildi. "Azərbaycan Lionu" adlandırılan Şəkinin ipək fabriklərinin əksəriyyəti texnikanın son nailiyyətləri əsasında qurulmuşdu.

1859-cu ildə Nuxa qəzası Bakı quberniyasının, 1868-ci ildə isə Yelizavetpol quberniyasının tərkibinə daxil edildi. 1920-ci il may ayının 5-də Şəkidə sovet hakimiyyəti quruldu. 1930-cu ildə Azərbaycan SSR-nin inzibati ərazi bölgüsündə dəyişiklik edildi və Nuxa rayonu təşkil edildi. 1963-cü il yanvar ayının 4-də Nuxa rayonu ləğv edilərək ərazisi Vartaşen (Oğuz) rayonuna verildi, respublika tabeçiliyində Nuxa şəhəri yaradıldı. 1965-ci ildən yenidən müstəqil Nuxa rayonu təşkil edildi. 1968-ci ildən yenidən Şəki rayonu, mərkəzi isə Şəki şəhəri adlanmağa başladı.

Şəhərdə inşa olunan qədim karvansaralar, qalalar, müxtəlif müdafiə qurğuları, ictimai binalar, hamamlar, məscidlər və minarələr, xüsusi memarlıq üslubuna malik olan yüzlərlə imarətlər, o cümlədən Xan sarayı, Şəkixanovların evi və başqa tarixi

abidələr Azərbaycan mədəniyyətinin nadir inciləridir. Bütün bunlar Şəkini Azərbaycanın ən qədim mədəniyyət mərkəzlərindən birinə çevirmişdi. Şəki bütövlükdə muzey–şəhərdir. Bu baxımdan qədim memarlıq ənənələrini bütöv halda qoruyub saxlamış Şəki bütün Azərbaycanda açıq səma altında yeganə şəhər– muzeydir.

THE HISTORY OF SHAKI

Sheki is one of the oldest cities of Azerbaijan. The Kimmer – Iskit - Sak Turks who played an important role in the formation of the people of Azerbaijan settled down beginning from the VIII century before J.C. in Sheki region. Along with the archaeological excavations, there are rich factual materials available about it in the ancient Assyrian (Assyrian) and Roman-Greek sources. There is very valuable information about in in the work "History" of Herodotus (484-425 BC), "Father of history", in "Anabasis" of Xenophon (434-355 BC.), in "Geography" of Strabo (63 BC - 23), in "Natural History" of Pliny (27-79), in "Parallel Biographies" of Plutarch (46-127), in "Geography" of Claudius Ptolemy (87-165). The names of the historical region named as "Sakan" in modern Sheki (Saki // Sheki) and of the historical Sakasenan of Zagatala are memory of that Sak Turks*. The first sources prove that Sheki has at least 2700 years history. The place called as "Dashuz" (Dash Oguz, Dish Oghuz) kept as a keepsake from "Kitabi-Dede Gorgud" tales which the 1300thanniversary was celebrated on the initiative of great leader Heydar Aliyev is located just in Sheki region.

One of the oldest cities of Azerbaijan, historical Sheki / Shako, Shake, Shankan and so on| was located in the north-west of Albanian state, at the foot of the Caucasian range mountains, northwest from Gabala province with the center in the same name; this province was bordered with Kambisena prov-

ince in the west and south-west, with Lpinia in the north - east and Gabala in the south. It is believed that the temple of Ay - Selena goddess was in Sheki region in the ancient times. Along with Albanians and Utis, Iskit and Sakh generation lived in Sheki and it was reflected in "Sheki" Toponymy. Arabs who abolished Albany as a state during the reign of the Caliph Valid (705 - 715) and turning here into one of the governors of the Caliphate, made Sheki their strategic basis for maintaining domination in the region. Just in this region, Sheki city located on the trade road from Tiflis to Telaviy and to Berde and Bab al Abvab and province of the same name began to play an important role in northern boundary of the Caliphate

The end of the VIII and beginning of the IX centuries when the Arab caliphate began to weaken can be considered as the beginning of the political history of Sheki meliklik. Sheki meliklik had been an independent political unit until the XI century. According to Moisey Kalankatly, "In 887, Grigor Hammam "regained the disintegrated Albanian kingdom" and seized power in a part of Arran province – one of the province of the historic Albania - in Sheki. The end of the IX century, the beginning of the X century was the period when Sajids became active in the South Caucasus. Grigor Hammam, who could retain his power in Sheki, accepted the vassal dependence of the Sacids who made most part of the South Caucasus obey."

In the 60s of the X century, Sanatkarim seized power in Sheki. He also included Sanaria province (i.e. Kakheti) in his unique power. Sanatkarim included some of the right coastal areas of the Kura into his property, thus could get the name "Albanian throne restorer". The church welcomed the idea that Sanatkarim accepted the name "the ruler of Albanians" and the Albanian catholicos crowned the head of the new ruler. Along with certifying that Sanatkarim gained independence, it also justified his claim on the territory of Albania. Strengthening of Sheki meliklik and crowning him by the crown belonging to the

Albanian ruler caused to the attention of the neighboring Muslim and Christian rulers. Salari ruler Ibrahim sent him a crown and other precious gifts and the ruler of Tao, David Kuropalat sent a royal garland and a dark red long king coat. The recognition of the power of Sanatkarim was an important political phenomenon that was not accidental.

The death of Sanatkarim caused to weakening of Sheki meliklik at the end of the X century. Using the situation, the Abkhazian ruler Bagratin III plundered Sheki lands in 1009. According to sources "the previous rulers seized again their own countries". Sheki meliklik could maintain its independence from that time to the Seljuk attacks.

The significant events happen in the South Caucasus including Sheki and its surroundings in connection with the start of Seljuk movements during the reign of Axsartan. During this period when Shirvan - Georgian relations became aggravated, transfer of some of the fortresses near Sheki including Sheki itself was ceased by the attacks of Sultan Alp Arslan. In 1067 the ruler of Sheki II Axsartan came to Alp Arslan, the Seljuk sultan and even he accepted Islam for the sake of protecting his properties and promised that he would pay taxes to Saljuks. "However, the struggle for Sheki and the surrounding fortresses continued in the previous years too.

Though that the history of the further period of Sheki was directly connected with the Seljuks, as well as the Shirvanshahs, the sources give information about the capture of Sheki and Gabala by the Georgians immediately after the first Mongol attack in 1221. According to En-Nasavi, in 1227 Sultan Jalalad-din Mangburni appointed Safieddin Muhammad at - Tugrai as the vizier of Sheki and Gabala, the cities of Shirvan. These towns had been taken by Georgians from the owner of Shirvan, a few years before, while they were still strong. " Thus, the first period of the Sheki meliklik lost its independence even though it

was temporary, and that independence was restored again several centuries later.

In the middle of the XIII century Sheki remained as part of Elkhanids state as other cities of Azerbaijan. In the 1930s of the XIV century, a number of independent states emerged as a result of the decline and disintegration of the Elkhanis state. Along with Shirvanshahs the Sheki governors gained their internal independence in northern Azerbaijan and Oyrat tribe came to power. Since that time, the governors of Sheki had been been closely involved in the political life of the country and fighted for their independence. Sheki - Shirvan, Sheki - Georgia and Sheki - Teymuri relations played a major role in this fight.

According to V.Piriyev, the historian Budag Kazvi wrote while speaking about the events of 1324 that when Amir Choban's son Sheikh Mahmud was the governor of Shirvan and Sheki provinces along with Georgia. Basing on Abubakr al - Gutbi al - Ahari, V.Z.Piriyev writes that Agbati who was appointed as the governor of Shirvan and Sheki by Sultan Abu Said in 1328 remained as the governor of that area until 1338 with his son. The mentioned Sheki governors were temporary governors. As, the strengthening of the struggle for the throne in Elkhanis state contributed to strengthening of the local governors from Oyrat family in 1338. One of the Turkish tribes included in the Mongolian army during the movements of Mongols to Azerbaijan was Oyrats. According to the Turkish historian Z.V. Toghan, Oyrats were originally from Uighur Turks. After the occupation of Azerbaijan by Mongols in 1239, the country's administration was assigned to Argun Agha from the Oyrat tribe. Oyrats who settled around Shamakhi and Sheki in this period, was one of the most numerous and mighty tribes of the Kura basin.

Sheki was under the influence of the Shirvanshahs in the second half of the XIV century. Sheki had special position in the history of 80's of the XIV century of Shirvanshahs. Thus, I

Sheikh Ibrahim who was as a small land owner in Sheki came to the throne instead of Shirvanshah Hushang who was dismissed as a result of the popular movement in Shirvan in 1382 and this event had a positive effect on the future development of Shirvan - Sheki relations.

At the end of the XIV century, the Teymur period specially noticeable in the history of Sheki reign and it is more characteristic in regard to the struggle for independence. It is known from the Teymuri historian S.A. Yazdi that Amir Teymur came to Sheki province during his first movement (1386-1388) and sent troops to the surrounding areas. One of his commanders Amir Muhammad Darwish Barlas entered the Sheki mountains with a large group and made the people there obey and plundered the area. Amir Teymur entered into Sheki from Georgia during his II movement (1392-1397) and sent Sheikh Nuraddin Saribugha to the mountainous regions with many troops. The governor of Sheki Seydi Ali Orlat left his property and ran away. Sheikh Nouraddin destroyed his homes like an enemy, reduced them to ruins, plundered and burned it.

The influence of Falling from the horse and injury of Amir Teymur's son Miranshah, afterwards his useless actions didn't pass through Sheki either. According to Sh.A.Yazdi, he thought that Seydi Ali Orlan contradicted him and attacked Sheki without controlling and robbed his province. This action of Miranshah caused to anger of the governor of Sheki. Sh.A.Yazdi writes that though that Seydi Ali was known with the Islam slogan, he entered into an alliance with the Georgians because his province had been plundered and he went to Alinja to liberate Sultan Tahir fed up in the siege. They entered the province of Azerbaijan and began to demolish the areas of Muslims and resort to aggression. Sultan Senjer retreated from the castle when he heard about situation and went to Tabriz and conveyed the event to Miranşah. The troop of Abu Beki overtook the Alliances when they had liberated Sultan Tahir and

were coming back. There was a battle between the parties. Sejdi Ali Orlat who did not forget plundering of his province by Miranshah attacked Abu Bakr personally for revenge but was shot with arrow and died in the battle. Nevertheless, Sheki - Georgian troops defeated Abu Bakir's army.

Undoubtedly, this action of the governor of Sheki exerted impact on his relationship with Teymuris. S.H. Yazdi writes that the governor of Sheki province Seydi Ali Orlat had united with the Georgian troops a little before and came to Alinja Castle and ignored his life. Now, his son Seydi Ahmed was afraid of the revenge of Amir Teymur because of the fault of his father and was anxious. He took refuge in Shirvanshah Sheikh Ibrahim. Sheikh Ibrahim brought him to Amir Teymur for forgiveness of the king and asked his sins to be forgiven. He brought precious gifts with himself and gave him 6 min horses. Amir Teymur forgave Seydi Ali, gave his father's inheritance and place to him.

After the death of Amir Teymur, a serious struggle between his heirs in Azerbaijan weakened the power of Teymuris. Taking advantage of it, the governor of Sheki Seydi Ahmad left the dependence on Teymuri and restored his independence. He participated in this process as a close ally of Sheikh Ibrahim who fought for the liberation of lands of Azerbaijan from Teymuris.

The power of Sheki was dependent on the ruler of Garagoyunlu with the establishment of Garagoyunlu state by Gara Yusif in 1410 and defeating Shrivanshah Ibrahim and his allies governor of Sheki Seydi Ahmed and tsar of Georgia Konstantin on the bank of the Kura river in 1412

the ruler of Garagoyunlu by the creation of Garaboyunlu State of Azerbaijan and the defeat of Shirvanshah Ibrahimi and his allies Sheki governor Seydi Ahmed and Georgian Tsar Konstantin on the Kura river in December 1412. Soon, the ruler of Sheki didn't miss the opportunity and used the controversies occured in Garagoyunlu state and restored their independence.

In the 40s of the XV century the power of Orlats dynasty was replaced by Garkeshish oghlu dynasty in Sheki. Haji Seyid Abdulhamid writes about this dynasty in his work "Sheki khans and their descendants": "According to legend, the founder of this dynasty was a person named Alijan. He seized power in Sheki thanks to the local feudal lords and ruled for 13 years (1444-1457). "

As the sources of the XV century confirmed, power of Sheki fought for the preservation of their internal independence at the end of the XIV century – in the XV century. Along with keeping their nominal independence, they remained under the influence circle of Shirvanshahs, Garagoyunlu and Aggoyunlu states of Azerbaijan at different times. Nevertheless, power of Sheki could preserve its historical traditions for a long time.

Located on Great Silk Road, Sheki was the homeland of silkworm breeding in the Middle East: In the XIII-XIV centuries, Italian merchants bought silk from Sheki on a regular basis. Sheki Silk (Setta Sheki) is especially mentioned in the eastern silk types in the Italian archives dating the XIII-XIV centuries. "The expansion of the foreign trade relations of Azerbaijan in the XV century, as well as further revival of the international caravan routes passing through Azerbaijan has had a positive impact on the economic life of cities of Azerbaijan including Tabriz, Shamakhi, Sheki and other cities. ... Just as it played a coordinating role in the Euro-Asian trade, Tabriz has become the largest shopping center of the Near and Middle East. Cloths and glass products brought from Italy to Asia, raw and spun yarn of Sheki, Shirvan, Georgia, Gilan and Yazdin were sold just in Tabriz.

With the establishment of the centralized Azerbaijan Safavid state in 1501 Sheki reign became a vassal dependant of Shah Ismail I. The relation of the governor of Sheki Hasan bey and the ruler of Safavi was normal when Shah Ismayil I was alive. According to the historian Budag Gazvini, Hasan bay

Shakki was among the rulers of the neighboring states visiting great king when Shah Ismayil was in the winter camp in Tabriz in 1519.

But in 1524, an unexpected event for Shah Ismayil took place. When Shah Ismail shortly before huntering in Sheki returned back to Sheki, while being on Sheki Ardabil road, the ruler of Safavid was informed that the governor of Kakhetia Levan khat had attacked Sheki again and Hasan bey had been killed. Though that Shah Ismayil wanted to go back and to punish Levan, he suddenly died and this Georgian tsar remained unpunished. The power passed to the son of the ruler of Sheki Darvish Muhammed after him.

The abolition of Shirvanshahs state by Shah Tahmasib in 1538 influenced the relations of the governor of Sheki with the Safavid king. O.A. Efendiyev writes that the governor of Sheki who had lost his ally in the personality of the king of Shirvan chose to improve his aggravated relation with Shah Tahmasib for his country's independence. Dervish Muhammed Khan became a close relative of Safavids and married Parikhan Khanum, of Shah Tahmasib's sister, the widow of the late Shirvanshah II Khalilullah even a year later after the fall of Shirvanshahs state. However, after the death of this princess (about 1547), unfortunately, the relations between the ruler of Sheki and the king of Safavid became worse again. Kerim Agha Fateh writes that Dervish Muhammed Khan did not serve the king as his father. When the army of the king fought in Shirvan province, Muhammed khan also took the troops and fought against the golden army in Shirvan. Shah Tahmasib was angry with the action of Dervish Muhammed Khan and sent him to Sheki in order to punish him. The independence of Sheki power came to an end with the capture of Gelesen – Goresen fortress in 1451. Shah Tahmasib appointed Toygun khan Gajar as the governor of Sheki.

As the most parts of Azerbaijan, Sheki region was also occupied by the Ottoman troops at the end of the XVI century. The lands of Azerbaijan occupied by the Ottomans were liberated by Shah Abbas in 1603-1607. The governor of Sheki Shahmir khan was also in the army sent by the Safavid king for liberation of Shirvan in 1606. A.A.Bakikhanov writes that Shahmir Khan was a descendant of the ancient governors of Sheki and was in the presence of a king for some time. According to T.Musavi, the ruler of Sheki was Aslan Sultan after Shahmir. During the reign of Shah Abbas II, Sheki was ruled by Abbasgulu Sultan and Melik Safigulu. According to T. Musavi, "at that time Sheki state was considered relatively as an independent meliklik". T.Musavi defined basing on the work "Zeyli – Tarikhi - alamarayi-Abbasi, after the death of Malik Safigulu, his son Safargulu became the governor of Sheki and at the end of the XVII century this title was given to Melik Hasan not belonging to the Safigulu family, after the dismissal of Malik Hasan, the son of Malik Safargulu Mahammadkhan bey was appointed as a governor of Sheki.

According to the information given by E. Chalabi, Sheki fortress built of stone had been erected on the top of the hill. The fortress had two gates called Shirvan and Ganja. There were thousands of houses, seven mosques, several caravanserais, baths and markets here. There were silk - producing enterprises and silk - producing gardens out of the fortress walls of Sheki. According to E. Chalabi, about 20,000 inhabitants lived in 3000 houses in the city.

The struggle against Nadir shah regime begun under the leadership of Haji Chalabi in the middle of the XVIII century in Sheki resulted in the establishment of an independent Sheki khanate in 1743. In 1744-1745, Nadir shah Afshar couldn't break the will of the rebels of Sheki who took standt at Gelesen – Goresen fortress. Only in March 1746, Haji Chelebi recognized the reign of Nadir Shah due to the severe situation occurred in the castle in connection with food shortages. The great

empire established by Nadir shah was disintegrated after the execution of Nadir shah in 1747. Utilizing the situation, Haji Chalabi khan restored the independence of Sheki khanate. A mosque, madrasa, bath and other social buildings were built in Sheki city under his sway (1743 - 1755).

Sheki was not surrounded by fortress walls as a medieval city until 1765. Therefore, during the enemy attack the people were hidden in the castle. In 1765, the city was surrounded by fortress fences. The city had two gates. Ancient Sheki city was almost completely destroyed as a result of the flood in the Kura River in 177. Some of the population of the city was injured, some moved to other places and some settled in the area of the present city. The city was restored within a short time. Sheki city is divided into two parts - northern part and southern plains by Gurjanachay flowing from the East to the West. The city has developed along one side of the river with the formation of the shopping center.

Sheki is perceived as a beautiful nature corner consisting of the architectural structures. Undoubtedly, along with its unique mountain view, the planning features closely related with nature are its reason. Almost every building is encircled with gardens and fences, the streets of Sheki are nor bordered with arranged houses, they are twisting among the fences. Hills and valleys of the area had exerted great impact on the general character of the planning of Sheki. The direction of the streets was determined by the branches of the Greater Caucasus Mountain range. Some streets were parallel to the relief of the altitude located to the north from the city. The formation of the main street of the city was influenced by the direction of Gurjanachay and Deyirmanarkh. 14 estates of the city were included in the developed layout of Sheki in 1862: 1.Chaggal deresi, 2.Gileyli, 3.Demirchi bulaghi, 4. Ganjali, 5. Sari torpag, 6. Otag eshiyi, 7.Aghvanlar, 8.Duluzlar , 9. Dodu, 10. Baghmanlar, 11. Serkerler, 12. Sabbagkhana, 13. Teze kend, 14. Kohne kend.

The main urban construction feature of Sheki was determined by the beautiful natural condition, successful relation of the construction with the environment, use of landscape as a key component in the appearance of the city and good water supply through the clay pipes. One aspect that distinguishes Sheki from other cities is its tidiness. A.P. Zisserman who lived in the city in the middle of the XIX century, described this feature of Sheki as following: "The city is located at the beginning of a small mountain river with a magnificent view: the constructions are hidden among the green gardens of nut and mulberry trees. There was a shop and a workshop in the central street lying two verst to the mountain and according to Eastern traditions, works in these workshops were done in front of eyes of a group of workless people. Some streets were cobbled and the others were covered by natural gravel, there is never any mud in Sheki, unfortunately such rare superiority are rarely met in Russian cities. Generally, Sheki makes pleasant impression with its beautiful landscape, relative tidiness, vitality, lack of suffocating heat and warble of birds in the evenings. "

Besides being the political center of the khanate, Sheki also was an important center of art and trade. There were hundreds of shops and five caravanserais in the city. Merchants coming for trade from different cities and countries were accomodated in these caravanserais. Architecture and painting were highly developed in Sheki in the XVIII century. Sheki khan palace, one of the most prominent monuments of architecture and painting of Azerbaijan was built.

Basing on Kurekchay treaty dated 1805, Sheki khanate was dependent on Russia. In 1806, the rebellion of Selim Khan from Sheki against the colonial regime of Russia was suppressed and that khan was removed from the khanate. The khan management style was abolished with the death of Ismayil khan in 1819 and Sheki province was established.

Shaki province was established attached to Caspi province in 1840. The province had been included in Shamakhi province since 1846 and was named as Nukha province.

Tsar government bodied divided the city into two estates - Shaki and Gishlag in order to manage the city in the second half of the XIX century. During this period, the area of Gishlag was not yet been merged with the city territory. The part consisting of fortress, the area encircling the fortress, commercial and industrial institutions was considered the center of the city and it was divided into two parts: upper or shopping area, lower area. The parts surrounding the city were considered as Yukharibash, Ganjalibashi and Nukha - Gishlag. Yukharibash was established at the end of the XVIII century – beginning of the XIX century, to the east from the fortress.

As the territory of Sheki grew, the tsarist government created two additional administrative blocks in the city and in 1860-1865 the city was divided into not two estates, but into four estates. The first estate included the fortress and its surroundings, the second fortress was surrounded by outskirts and their population was mainly engaged in agriculture. The third estate included leather dressing place. It also included other areas of art, as well as dying. There is no information about the fourth estates in the documents. Apparently, these estates included the main street and its surroundings where merchants and artisans lived in.

Sheki was an important mastership and commercial city in the XIX century. The art of singing (silk thread on clothes and home appliances) was spread only in Sheki in Azerbaijan. Production of leather, pottery, metalworking and the profession of blacksmith was especially developed in Sheki.

Sheki became the important center of silk industry of Azerbaijan in the second half of the XIX century. Most of the silk factories of Sheki called "Azerbaijan Lion" were built on the basis of the latest achievements of technique.

Nukha province was included in Baku Province in 1859 and in Yelizavetpol province in 1868. On May 5, 1920, the Soviet power was established in Sheki. In 1930 the administrative territorial division of the Azerbaijan Soviet Socialist Republic was changed and Nukha region was formed. Nukha region was abolished on January 04, 1963 and its territory was given to Vartashen (Oghuz) region and Nukha city subordinated to the republic was established. Independent Nukha region was established in 1965. Since 1968, Sheki region has been established and its center was Sheki city.

The ancient caravanserais, fortresses, various defensive installations, public buildings, baths, mosques and minarets built in the city, hundreds of buildings with special architectural style, including the Khan Palace, Shakikhanovs' house and other historical monuments are rare pearls of culture of Azerbaijan. All of them made Sheki one of the oldest cultural centers in Azerbaijan. Sheki is a museum - city as a whole. From this point of view, Sheki is the only museum in the open area throughout Azerbaijan where the ancient architectural traditions have been safeguarded altogether.

ИСТОРИЧЕСКИЙ ШЕКИ

Шеки – один из древнейших городов Азербайджана. Сыгравшие важную роль в формировании азербайджанского народа тюркские племена киммеров, искитов, саков обосновались в Шекинском регионе, начиная еще с VIII века до н.э. Названия городов Шеки (Саки//Шеки) и Загатала, исторических областей Сакан и Сакасена достались им от сакских тюрок. Первоисточники указывают, что история Шеки насчитывает не менее 2700 лет.

Как и большинство других азербайджанских городов, Шеки также был окружен крепостными стенами. В сере-

дине VII века, как пишет арабский историк аль-Балазури, арабы, захватив Бейлаган, Шамкир и Габалу, заключили мир с правителями "Шакки и аль-Камибарана" при условии выплаты ими налога джизья. Арабы, положив конец Албанскому государству во время празления халифа Валидина I (705-715), установив на его территории одно из своих наместничеств, превратили Шеки в свою стратегическую базу для укрепления власти Халифата в регионе.

Конец VIII - начало IX вв., ставшие периодом ослабления Арабского халифата, можно считать временем зарождения политической истории Шекинского владения. Вплоть до XI века Шекинское владение было независимой политической единицей.

В конце IX - начале X вв. на Южном Кавказе усилились Саджиды. Удержавший свою власть в Шекинском владении Григор Хаммам принял вассальную зависимость от Саджидов, которые подчинили себе большую часть Южного Кавказа.

В 60-х годах X века к власти в Шеки пришел Сенекерим. Он распространил свою власть также и на Санарию (т.е. Кахетию). Включив в состав своих владений также и некоторые земли на правобережье Куры, Сенекерим объявил о восстановлении Албанского престола.

Смерть Сенекерима в конце X века вызвала ослабление Шекинского владения. Воспользовавшись ситуацией, абхазский правитель Баграт III в 1009 году совершил грабительское нападение на Шекинские земли.

В 1067 году шекинский правитель Ахсартан II, в целях сохранения своей власти и собственности, принял зависимое положение от султана сельджуков Алп Арслана. Он перешел в ислам и обязался платить сельджукам налог бадж.

Источники сообщают, что в 1221 году, сразу после первого нападения монголов, грузины захватили Шеки и Габалу.

Таким образом, Шекинское владение временно утратило свою независимость. Она восстановилась лишь спустя несколько веков.

В середине XIII века Шеки, как и другие города Азербайджана, входил в состав государства Эльханидов. В 30-х годах XIV века государство Эльханидов переживало упадок и распад. На севере Азербайджана, наряду с Ширваншахами, внутреннюю независимость получили и Шекинские владетели. К власти в Шеки пришло племя Ойрат. В 1338 году усиление борьбы за власть в государстве Эльханидов позволило правителям Шеки из рода Ойрат укрепить свои позиции.

Во второй половине XIV века Шеки входил в сферу влияния Ширваншахов. В 80-е годы XIV века Шеки сыграл особую роль в истории государства Ширваншахов. В 1382 году, вместо низложенного в результате народного движения ширваншаха Хушенга, на престол в государстве Ширваншахов был возведен мелкий шекинский землевладелец шейх Ибрагим. Это событие положительно сказалось на будущем развитии отношений между Ширваном и Шеки.

В конце XIV века Шекинское владение вело борьбу за независимость от Тимуридов. Согласно тимуридскому историку Ш.А. Язди, Эмир Тимур еще во время своего первого похода (1386-1388) вторгся в Шеки и направил войска в близлежащие территории. Во время второго похода Тимура (1392-1397) он снова вступил в пределы Шеки со стороны Грузии и отправил многочисленное войско во главе с шейхом Нураддином Сарыбугой на покорение горных районов. Шекинский правитель Сейди Али Орлат бросил свое имущество и бежал. Шейх Нураддин разрушил и сжег его дома.

Начавшаяся после смерти эмира Тимура борьба за власть между его наследниками ослабила Тимуридское государство. Воспользовавшись этим, правитель Шеки Сейди Ахмед положил конец зависимости от Тимуридов и восстановил независимость владения. Он выступал в качестве близкого союзника ширваншаха Шейха Ибрагима, который боролся за освобождение азербайджанских земель от Тимуридов.

В 1410 году было образовано азербайджанское государство Гарагоюнлу. Его основатель, Гара Юсиф, в 1412 году нанес поражение ширваншаху Ибрагиму и его союзникам - правителю Шеки Сейди Ахмеду и грузинскому царю Константину, в сражении на берегу Куры в декабре 1412 года. Вскоре правитель Шеки, воспользовавшись раздорами в государстве Гарагоюнлу, восстановил независимость Шекинского владения. В 40-х годах XV века в Шекинском владении произошла смена правящей династии: вместо династии Орлат к власти пришла династия Гаракешиш.

С созданием в 1501 году централизованного азербайджанского государства Сефевидов Шекинское владение подпало под вассальную зависимость от шаха Исмаила I.

В 1538 году сефевидский шах Тахмасиб положил конец государству Ширваншахов. Как пишет О.А. Эфендиев, шекинский правитель, потеряв своего союзника в лице ширваншаха, предпринял, в целях сохранения независимости владения, шаги для улучшения своих все более обостряющихся отношений с шахом Тахмасибом.

Однако с захватом шахом Тахмасибом в 1551 году крепости Гялясян-Гёрясян был положен конец независимости Шекинского владения. Шах Тахмасиб назначил правителем Шеки Тойгун хана Гаджара.

В конце XVI века Шекинский регион, как и многие другие земли Азербайджана, был оккупирован Османской

армией. В 1603-1607 годах шах Аббас освободил оккупированные османами азербайджанские земли. В составе сефевидской армии, направленной в 1606 году на освобождение Ширвана, был и правитель Шеки Шахмир хан.

В середине XVIII века в Шеки под руководством Гаджи Челеби развернулась борьба против Надир шаха Афшара. Она ознаменовалась созданием в 1743 году Шекинского ханства.

В 1744-1745 годах Надир шах Афшар не сумел сломить волю защитников Шеки, занявших позиции в крепости Гялясян-Гёрясян. Лишь в марте 1746 года сложившееся в крепости тяжелое положение, вызванное нехваткой продовольствия, вынудило Гаджи Челеби признать власть Надир шаха. После убийства в 1747 году Надир шаха созданная им огромная империя распалась. Воспользовавшись ситуацией, Гаджи Челеби восстановил независимость Шекинского ханства. В период его правления (1743-1755) в Шекинском ханстве были построены мечети, медресе, бани и другие общественные здания.

Вплоть до 1765 года город Шеки не был окружен крепостными стенами. Поэтому местное население во время вражеских нападений укрывалось в крепости Гялясян-Гёрясян. В 1765 году вокруг города были воздвигнуты крепостные стены с двумя вратами.

В 1772 году вследствие разлива реки Киш древний город Шеки практически полностью был разрушен. Часть городского населения погибла, а другая переселилась на соседние территории, в частности на место нынешнего расположения Шеки. За короткий период времени город был восстановлен.

В 1805 году, в соответствии с Кюрекчайским договором, Шекинское ханство оказалось в вассальной зависимости от Российской империи. В 1806 году было подавлено восстание шекинского правителя Селим хана против Рос-

сийской империи. Селим хан был отстранен от власти. Со смертью в 1819 году Исмаил хана был положен конец ханскому правлению в Шеки. Была создана Шекинская провинция.

В 1840 году в составе Каспийской области был образован Шекинский уезд. В 1846 году уезд вошел в состав Шамахинской губернии и был переименован в Нухинский уезд.

Во второй половине XIX века царские власти разделили Шеки на два квартала – Шеки и Гышлаг. В тот период территория Гышлага еще не была объединена с городской территорией. Крепость, околокрепостные территории, торговые и промышленные учреждения считались центром города, который также делился на две части – верхнюю, или торговую, часть, и нижнюю часть. Пригородами считались Юхарыбаш, Гянджалибашы и Нуха-Гышлаг. Юхарыбаш был основан еще в конце XVIII - начале XIX вв., к востоку от крепости.

С учетом роста территории города, царские власти создали в Шеки еще два дополнительных административных квартала. Поэтому в 1860-1865 годах город Шеки делился уже не на два, а на четыре квартала.

Во второй половине XIX века Шеки превратился в крупнейший центр шелководческой отрасли Азербайджана. Город именовали «азербайджанским Лионом». Большинство шелководческих фабрик Шеки работало на основе новейших технических достижений того времени.

В 1859 году Нухинский (Шекинский) уезд был включен в состав Бакинской губернии, в 1868 году – в состав Елизаветпольской губернии.

5 мая 1920 года в Шеки была установлена советская власть. В 1930 году были внесены изменения в административно-территориальное деление Азербайджанской ССР, в составе которой был образован Нухинский район. 4 января

1963 года Нухинский район был упразднен, а его территория была передана Варташенскому (ныне Огузскому) району. Нуха получила статус города республиканского подчинения. В 1965 году был вновь создан отдельный Нухинский район. В 1968 году были восстановления названия города Шеки и Шекинского района.

Каравансарии, крепости, различные оборонительные сооружения, общественные здания, бани, мечети и минареты, сотни дворцов с присущим им особым архитектурным стилем, в том числе Ханский дворец, дом Шекиханов, а также другие исторические памятники города Шеки являются жемчужинами азербайджанской культуры. Поэтому Шеки по праву считается одним из древнейших центров культуры нашего народа. Этот город, запечатлевший в своем облике архитектурные традиции прежних эпох, в целостном виде является единственным в Азербайджане городом-музеем под открытым небом.

ƏDƏBİYYAT

1.1. Azərbaycan dilində

1890

1. Nuxa qəzası // Əfəndiyev Ə. Qafqaz əraziləri və xalqlarının təsvirinə dair materiallar toplusu: İzahlı biblioqrafiya. Bakı, 1999 / Rus dilində bax: SMOMPK. – 1890. – IX bur. – s. 74-84.

1891

2. Kobeşavidze, Y. Nuxa şəhəri / İ.Qolovnya // Əfəndiyev Ə. Qafqaz əraziləri və xalqlarının təsvirinə dair materiallar toplusu: İzahlı biblioqrafiya. Bakı, 1999 / Rus dilində bax: SMOMPK – 1891. – IX bur. – s. 89-102.

1892

3. Bejanov, M. Vartaşen kəndi və onun əhalisi haqqında // Əfəndiyev Ə. Qafqaz əraziləri və xalqlarının təsvirinə dair materiallar toplusu: İzahlı biblioqrafiya. Bakı, 1999 / Rus dilində bax: SMOMPK. – 1892. – XIV bur. – s.213-262.

1894

4. Bejanov, M. Yəhudilər Vartaşen kəndində // Qafqaz əraziləri və xalqlarının təsvirinə dair materiallar toplusu (QƏXTMT-SMOMPK). – 1894. – XVIII bur. – s.111-227.

1924

5. İsmayılov, Ələşrəf. Nuxa şəhəri və onun gələcəyi // Şəki fəhləsi. – 1924. – 21 dekabr.

6. M.A. Qəzalarda. Şəki qəzasında // Yeni yol. – 1924. – 9 aprel.

1926

7. Əbdüllətif Əfəndi. Şəki xanlarının ixtisar üzrə tarixi //Azərbaycan tarixinə dair materiallar.- Bakı: Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti, 1926. – 21 s.

8. L.D. Şura Nuxası // Kommunist. – 1926. – 27 dekabr.

9. Mirbağırzadə, M.A. Azərbaycan qəzaları. Şəki qəzası // Maarif işçisi. – 1926. – №10. – s. 69-77; №11. – s. 56-58.

1927

10. Kərimov, Ə. Şəki keçmişdə və indi. – Şəki: Şəki mətbəəsi, 1927.

11. Mirbağırzadə, M.A. Şəki qəzasında hökmranlıq tarixi haqqında müxtəsər məlumat // Maarif işçisi. – 1927. – №1. – s.63-67; №2. - s. 105-108; №9. – s. 77-86.

1928

12. İsmayılov, Ə. Şəki keçmişdə və indi. - Şəki: 1928. – 28 s.

13. Mirbağırzadə, M.A. Şəki qəzasında hökmranlıq tarixi haqqında müxtəsər məlumat // Maarif işçisi. – 1928. – №1-2. – s. 98-107; №5-6. – s. 115-122; №7-8. – s. 153-157.

1929

14. Nuxa qəza icraiyyə komitəsinin 6-cı və 7-ci Qəza şuraları qurultayları arasında görülmüş işlər haqqında müxtəsər haqq-hesab. – Nuxa: 1929. –31 s.

15. Mümtaz Salman. Tənqid və mülahizələr: «Şəki xanlarının ixtisar üzrə tarixi» // Maarif işçisi. – 1929. – №2-3(43-44). – s.85-99.

1930

16. Hacı Seyid Əbdül Həmid. Şəki xanları və onların nəsilləri (Ə.Übaydulin və S.Mümtazın müqəddiməsi ilə) /Türkcədən

çevirəni: Ə.Sübhanverduxanov. – Bakı: Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutunun nəşr-tı, 1930. – 24 s.

1931

17. Nuxa şəhər Şurasının I plenumu // Nuxa fəhləsi. – 1931. – 22 fevral.

1941

18. Mahmudov, Y. Nuxa Vətən müharibəsi günlərində // Nuxa fəhləsi. – 1941. – 5 sentyabr.

1946

19. Əkbər, M. Şəki // Azərbaycan. – 1946. - №6. – s. 25-28.

1948

20. Abdullayev, H.B. Fətəli xanın Azərbaycan torpaqlarını birləşdirməsi və xarici siyasəti // Təbliğatçı. – 1948. – №5. – s. 41-55.

1951

21. Bakıxanov, Abbasqulu Ağa. Gülüstani-İrəm /Tərc.ed.: M.Əsgərli. – Bakı: EA nəşriyyatı, 1951. – 256 s.

22. Petruşevski, İ. XV əsrdə Azərbaycan dövlətləri // Tarix və Fəlsəfə İnstitutunun əsərləri. – 1951. – C.I. – s. 49.

1956

23. Mestopski, Foma. Teymurləngin və onun xələflərinin tarixi. - Bakı: 1956.

1957

24. İbn-əl-Əsir İzzəddin. Əl-Kamil-fit-tarix (Mükəmməl tarix) /Tərc. ed. M.Əfəndizadə. – Bakı: Azərbaycan SSR EA nəşr-tı, 1957. – 102 s.

25. Əliyev, Fuad. XVIII əsrin ikinci yarısında Azərbaycanda

şəhərlərin idarə edilməsi məsələsinə dair // Azərbaycan SSR EA Məruzələri. – 1957. - XIII c. - №11. – s. 1223-1226.

1958

26. İbrahimov, C. Azərbaycanın XV əsr tarixinə dair oçerklər.- Bakı: APİ-nin nəşriyyatı, 1958.- 210 s.

27. Şəki xanlığının tarixindən / Tərc.ed. A.Q.Dadaşov; «Şəki xanları və onların nəsilləri» /Tərc.ed. A.Sübhanverdixanov; Red. F.Babayev. – Bakı: Azərbaycan SSR EA Tarix İnstitutu, 1958.- 82 s. */Azərbaycan və rus dillərində, əski əlifbada/*

1959

28. Abdulkərimov, Davud. Nuxa / Red. R.Əyyubov. – Bakı: Uşaqgəncnəşr, 1959.- 59 s.

1960

29. Əliyev, Fuad. XVIII əsrin ikinci yarısında Şimali Azərbaycan şəhərləri /Azərbaycan EA Tarix İnstitutu. – Bakı: Elm, 1960. – 136 s.

30. Xəndan, Cəfər. Nuxa daha da gözəlləşməlidir // Ədəbiyyat qəzeti. - 1960. – 23 yanvar.

1961

31. Azərbaycan tarixi. 3 cilddə. C.1. Ən qədim zamanlardan Rusiyaya ilhaqına qədər /Azərbaycan EA Tarix İnstitutu /B.Hüseynov, Z.İbrahimov, Ə.Quliyev, T.Tokarjevski, M.Şərifli, M.Əfəndiyev / Red. İ.Hüseynov, Ə.N.Quliyev, Ə.Sumbatzadə, E.Tokarjevski.– Bakı: 1961. – 448 s.

32. Yampolski, Z.İ. Eramızdan əvvəl III-I əsrlərdə Qədim Albaniya /Tərc.ed.: Z.Bünyadov. – Bakı: Elm, 1961. – 383 s.

33. Xəlilov, T. 1981-ci ildə (Nuxa on il sonra - 1981-ci ildə) // Nuxa fəhləsi. – 1961. – 31 dekabr.

34. Kərəmov, N. Alazan-Həftəran vadisi, Nuxa şəhəri // Azərbaycan gəncləri. – 1961. – 6 avqust.

1962

35. Bünyadov, Ziya. VII-VIII əsrlər Qafqaz Albaniyası tarixindən // Qafqaz Albaniyası tarixinin məsələləri. – Bakı: 1962. – s. 19-180.

1963

36. Ələsgərov, Ə. Nuxa // Kommunust. – 1963. – 13 iyun.

1964

37. Azərbaycan tarixi. 3 clddə. C.2. Azərbaycan Rusiyaya birləşməsindən 1917-ci ilin burjua-demokratik inqilabına qədər /Azərbaycan EA Tarix İnstitutu /Ə.Quliyev, M.Şərifli, Z.İbrahimov, Y.Tokarjevski /Ped. İ.Hüseynov, Ə.N.Quliyev, Ə.Sumbatzadə, E.Tokarjevski. – Bakı: 1964. – 1002 s.

38. Əliyev, Fuad. XVIII əsrin birinci yarısında Azərbaycanda ticarət /Azərbaycan EA Tarix İnstitutu. – Bakı: Elm, 1964. – 124 s.

39. Bünyadov, Ziya. Şəki-Nuxa (Tanış adların tarixi) // Sosialist Sumqayıtı. – 1964. – 18 yanvar.

40. Quliyev, İsmət. Nuxa gözəlləşir // Azərbaycan qadını. – 1964. - №9. – s. 21.

41. Serdyuk. Qədim Nuxada // İnşaatçı. – 1964. – 7 noyabr.

1965

42. Çələbiyev. Kənd axşamları (Qoxmuq kəndi haqqında) // Sovet kəndi. – 1965. – 27 aprel.

43. Vəliyev, Tofiq. XX əsrin əvvəllərində Nuxa ipək sənayesində fabrik istehsalı məsələsinə dair // Azərbaycan SSR EA Məruzələri. – 1965. - №5.

44. Vəliyev, Tofiq. 1912-1915-ci illərdə Nuxa fəhlələrinin tətil mübarizəsi tarixindən // Azərbaycan SSR EA Xəbərləri. - 1965. - №1. – s.26-38.

1966

45. Mahmudov, Yaqub. Ağqoyunlu dövlətinin Venesiya ilə qarşılıqlı əlaqələri (XV əsrin 60-70-ci illəri): Tarix elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiya. - Bakı: 1966. - 154 s.

46. Əhmədov, A. Nuxa tətili // Nuxa fəhləsi. – 1966. – 23 mart.

1967

47. Qədim şəhərin yeni günü // Elm və həyat. – 1967. – №10. – s.16-17.

1968

48. Dəmirçizadə, Ə. «Şəki» sözü // Şəki fəhləsi.–1968.– 16 may.

1969

49. Kərimov, Kərim. Şəki: Bələdçi. - Bakı: Azərnəşr, 1969. - 62s.

50. Budaqov, Budaq. Şəki dağlarında // Azərbaycan müəllimi. – 1969. – 9 avqust.

51. Kərəmov, Ş. Şəki-Qəbələ yaylasında // Azərbaycan müəllimi. – 1969. – 10 dekabr.

52. Kərimov, Nurəddin. Şəki-Qəbələ yaylasında // Azərbaycan müəllimi. – 1969. – 10 dekabr.

53. Məmmədov, R. Qədim Şəki // Azərbaycan pioneri. - 1969. – 18 aprel.

54. Musəvi, T.M. Şəkinin orta əsrlər tarixi haqqında // Şəki fəhləsi. – 1969. – 20 mart; 19 aprel; 24 may; 28 iyun; 1;17;24; 26; 29; 31 iyul; 2 avqust.

55. Yusifzadə, Məmmədyar. Bir küçənin tarixi (Şəkidə Yunislər küçəsi haqqında) // Kommunist. – 1969. – 4 dekabr.

1970

56. Salayeva, R.D. Azərbaycanın tarixi bölgələri // Elm və həyat. – 1970. - № 8.

1971

57. Şəki fəhləsi-50: Buklet. – Bakı: 1971. – 31 s.

1972

58. Mahmudov, Yaqub. Öyrənilməmiş səhifələr. – Bakı: Gənclik, 1972. – 100 s.

59. Vəliyev, Tofiq. Şanlı mübarizə tariximizdən (Nuxa tətillərinin 60 illiyi) // Kommunist. –1972. - may.

1973

60. Rzayev, Niyazi. Şəki və Nuxanın mənşəyi haqqında // Azərbaycan SSR EA Məruzələri. – 1973. – XXIX cild. №3. – s. 86-87.

1974

61. Vəlixanlı, Nailə. IX-XII əsr ərəb coqrafiyaşünası səyyahları Azərbaycan haqqında. – Bakı: 1974.

1975

62. Həmidova, Şəfiqə. XVIII əsrin sonlarında Azərbaycan və Gürcü xalqlarının İran işğalçılarına qarşı mübarizəsi // Azərbaycan SSR EA Xəbərləri, TFH ser.– 1975. - № 4. - s. 22-28.

63. Hüseynzadə, Ə. Şəki coğrafi adının mənşəyi // Elmi əsərlər, TF ser. /Azərbaycan Ali və orta İxtisas Təhsili Nazirliryi. – 1975. - №8. – c.49.

1977

64. İsmayıl, Mahmud. Şəki xanlığı / M.Bağırova; Red. F.Əliyev; S.Cəbrayılova. – Bakı: 1977. – 76 s. *-Tarixi keçmişə nəzər; Şəki xanlığının yaranması; Xanlığın inzibati quruluşu; İctimai-siyasi vəziyyəti; Şəki xanlığının Çar Rusiyası tərəfindən işğalı; Xanlığın iqtisadi həyatı; Sənətkarlıq; Ticarət; Mədəniyyət.*

65. Məmmədova, Fəridə. Moisey Kalankatlının «Alban tarixi» əsəri erkən orta əsrlər Albaniyaının ictimai quruluşuna dair mənbə kimi. – Bakı: Elm, 1977. – 197 s.

66. Musəvi, T. Orta əsr Azərbaycan tarixinə dair farsdilli sənədlər (XVI-XVIII əsrlər) / Red. M.Azərli, R.Məmmədov. – Bakı: Elm, 1977. – 237 s.

67. İlkin, Q. Şəki lövhələri // Kommunist. – 1977. – 17 iyul.

1978

68. Piriyev, Vaqif. Azərbaycan Hülakular dövlətinin tənəzzülü dövründə (1316-1360) / Red. Ə.Ə.Əlizadə. - Bakı: Elm, 1978.-162 s.

69. Şərifli, Məmmədəli. IX əsrin ikinci yarısı – XI əsrlərdə Azərbaycan feodal dövlətləri / Red. Z.M.Bünyadov. – Bakı: Elm, 1978. - 344 s.

70. İsmayılov, Mahmud. Şəkinin qədim keçmişi // Şəki fəhləsi. – 1978. – 31 avqust; 2; 7; 12; 14 sentyabr.

1979

71. Dəlili, Hüseyn. Azərbaycanın cənub xanlıqları (XVIII əsrin ikinci yarısı) /Azərbaycan EA Tarix İnstitutu. – Bakı: Elm, 1979. – 144 s.+xəritələr.

72. Həmidova, Şəfiqə. XVIII əsrin ortalarında Şəki xanlığı ilə Kartli-Kaxetiya çarlığı arasındakı münasibətlərə dair // Azərbaycan SSR EA Xəbərləri, TFH ser. - 1979. - №1. - s. 43-49.

73. Hüseynov, H. İşıqlı küçə ilə (Kiçik Dəhnə kəndi haqqında) // Sovet kəndi. – 1979. – 8 dekabr.

1980

74. Quliyev, N.M. İlk orta əsrlərdə Qafqaz Albaniyasının ticarət əlaqələrinə dair // Azərbaycanın maddi mədəniyyəti. – 1980. -IX cild. – c.101-104.

1981

75. İsmayılov M. Şəki. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1981.

76. Məmmədov, S. Azərbaycan XV-XVIII əsrin birinci yarısında. – Bakı: Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun nəşriyyatı, 1981. - 108 s.

1982

77. İsmayılov, Mahmud. Qədim şəkili alimlər Şəki haqqında // Şəki fəhləsi. – 1982. – 30 yanvar; 2 fevral.

78. İsmayılov, Mahmud. Şəki: Tarixi oçerk / Red. S.Əliyarov. – Bakı: Azərnəşr, 1982. – 152 s.

79. Onullahi, S. Şəki tarixi (M.İsmayılovun Şəki haqqında kitabına dair / R.Əliyev // Ədəbiyyat və incəsənət. – 1982. – 23 iyul.

80. Osmanov, F.L. Qafqaz Albaniyasının maddi mədəniyyəti /Azərbaycan EA Tarix İnstitutunun Arxeologiya və etnoqrafiya bölməsi (e.ə. IV- b.e. III əsrləri) / Red. İ.A.Babayev – Bakı: Elm, 1982.- 158 s.

1983

81. Fərzəliyev, Ş.F. Azərbaycan XV-XVI əsrlərdə. - Bakı: Elm, 1983. - 152 s.

82. İsmayılov, M. Şəki. Şəkinin tarixinə dair əsərlər haqqında //

Azərbaycan müəllimi. – 1983. – 17 avqust.

83. Rzaquliyev, O. Elmi axtarışların bəhrəsi (M.İsmayılovun «Şəki: tarixi oçerk» kitabı haqqında) /V.Çırquliyev // Kommunist. – 1983. – 3 fevral.

84. Vəliyev, Tofiq. «Nuxa» tətilləri // ASE.- C.VII. - Bakı: 1983.- s.305.

1984

85. Əkbərov, Z. Qədim şəhərin bu günü və sabahı // Kommunist. – 1984. – 4 sentyabr.

86. Nemət, Ə. Cavanlaşan qədim şəhər // Azərbaycan gəncləri. – 1984. – 5 iyun.

1985

87. Bünyadov, Ziya. Atabəylər dövləti.–Bakı: Elm, 1983.–220 s.

88. Bünyadov, Ziya. Azərbaycan Atabəylər dövləti (1136-1225). – Bakı: Elm, 1985. – 266 s.

89. Həmidova, Şəfiqə. XVIII əsrin ikinci yarısında Azərbaycan-Gürcüstan münasibətləri tarixindən. – Bakı: Elm, 1985. -100 s.

1986

90. Məmmədova, Fəridə. Qafqaz Albaniyasının siyasi tarixi və tarixi coğrafiyası (e.ə. III əsr.-e.VIII əsrləri). - Bakı: Elm, 1986. – 282 s.

1987

91. Bünyadov, Ziya. Bir daha Şəki vilayətinin yerləşməsi haqqında Quram Qumbanın nəşr etdiyi məqaləyə dair // Azərbaycan EA Xəbərləri, TFH ser. – 1987. – №7. – s. 117-119.

92. Tahirzadə Ədalət. Kərim ağa Fatehin həyat və yaradıcılığından qeydlər // Əlyazmalar xəzinəsində. – Bakı: Elm, 1987. – s. 55-63.

1988

93. Məmmədzadə, K.M. Şəki (tarixi-memarlıq oçerki). – Bakı:1988. -42 s.

94. Yeni abidənin eskizləri (Şəkidə qoyulacaq abidə haqqında) // Şəki fəhləsi. – 1988. – 28 iyul.

1989

95. Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar /Tərt. S.Əliyarov, F.Mahmudov və b. – Bakı: ADU-nun nəşr-tı, 1989. – 328 s.

96. Abdullayev, Əbdürrəhman. Şəkinin 30-cu il faciəsi: tarixin açılmamış səhifələri // Kommunist. - 1989. – 15 avqust.

97. Bünyadov, Ziya. Azərbaycan VII-IX əsrlərdə. – Bakı: Azərnəşr, 1989. – 335 s.

98. Məmmədov, H.M. Osmanlı imperiyasının xarici siyasətində Azərbaycan xanlıqları //Azərbaycan SSR EA Xəbərləri. – 1989. – №3. – s. 44.

1991

99. Bakıxanov, A.A. Gülüstani-İrəm. – Bakı: Elm, 1991. – 246 s.

100. İsmayılov, Mahmud. «Çələbi xan» Şəkinin qonağıdır // İpəkçi. - 1991. – 1 yanvar.

101. Kərim Ağa. Şəki xanlarının əsli-nəcabəti haqqında // Tarix. – 1991. – 1 iyun.

102. Qəni, Abdul. Ötənlər., keçənlər (Şəkinin timsalında) // Bakı. – 1991. – 18; 21 may.

103. Salamov, A. Aşağı Köynük / P.Məmmədov // Kommunist. – 1991. – 24 iyul.

104. Vahabzadə, Bəxtiyar. Şənbə gecəsinə gedən yol. – Bakı: Azərnəşr, 1991. – s.258-259.

1992

105. Bahəddin, Ögel. Böyük Hun imperiyası. I kitab / tərc. ed. X.Məmmədov; V.Həbiboğlu; red. E.Əlibəyzadə, V.Həbiboğlu. - – Bakı: Gənclik, 1992. - 408 s.

106. Bahəddin, Ögel. Böyük Hun imperiyası. II kitab / tərc. ed. X.Məmmədov; V.Həbiboğlu; red. E.Əlibəyzadə, V.Həbiboğlu. – Bakı: Gənclik, 1992. - 336s.

107. Fazili, Abdulla. Atropatena e.ə. IV eramızın VII əsrləri. – Bakı: Elm,1992. – 214 c.

108. İsmayılov, Mahmud. Azərbaycan tarixi. - Bakı: Azərnəşr, 1992.-261 s.

109. Şamı, Nizaməddin. Zəfərnamə (Azərbaycanın və qonşu ölkələrin tarixinə dair iqtibaslar) /Türkcədən çevirmə və qeydlər: Z.Bünyadovun. – Bakı: Elm, 1992. – 40 s.

110. Yesai, Həsən Calalyan. Alban ölkəsinin qısa tarixi (1702-1722) / Azərbaycan EA Tarix İnstitutu; Red. M.İsmayılov. – Bakı: İşıq, 1992. – 50 s.

111. Zeynaloğlu, Cahangir. Müxtəsər Azərbaycan tarixi. – Bakı: Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası, 1992. -144s.

112. Umudlu, Vidadi. Car-Balakən Camaatlığının çar Rusiyası tərəfindən işğal olunması haqqında // Azərbaycan tarixi məsələlərinə həsr olunmuş elmi konfransın məruzələri. - Bakı: 1992. - s.83-85.

1993

113. Azərbaycan tarixi. Ən qədim zamandan 1920-ci ilə qədərki dövr /Azərbaycan EA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu /F.Məmmədova, Z.Bünyadov, V.Piriyev və b.; Red. İ.H.Əliyev. – Bakı: Elm, 1993. - 420 s.

114. Hacı Seyid Əbdül Həmid. Şəki xanları və onların nəsilləri.

– Bakı: ASE nəşr-tı, 1993. – 32 s.

115. Kalankatuklu, Moisey. Albaniya tarixi. Mxitar Qoş Alban salnaməsi /Erməni, rus və ingilis dillərindən müqayisəli tərcümə, müqəddimə və qeydlər Z.Bünyadovun. – Bakı: Elm, 1993. – 288 s.

116. Kərim ağa Fateh. Şəki xanlarının müxtəsər tarixi. – Bakı: Azərbaycan EA nəşr-tı, 1993.– 30 s.

117. Məmmədova, Fəridə. Azərbaycanın siyasi tarixi və tarixi coğrafiyası (e.ə. III əsr – e.VIII əsrləri). – Bakı: Azərnəşr, 1993. – 260 s.

118. İsmayılov, Rəşid bəy. Azərbaycan tarixi. – Bakı: Azərnəşr, 1993. – s. 78-79.

119. Mustafayev İ. İmam Şamil / S.Murtuzov – Bakı: Vətən, 1993.

120. Umudlu, Vidadi. Şəki və Şirvan xanlıqlarının Rusiya tərəfindən işğalı // Azərbaycan tarixinin problemləri: Məqalələr toplusu. - Bakı: 1993. - s.63-67.

1993

121. Kərim Ağa Fateh. Şəki xanlarının müxtəsər tarıxı. Hacı Seyid Əbdülhəmid Şəki xanları və onların nəsilləri. – Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası NPB, 1993. – 32 s.

122. Cəbiyev, Qafar. Şəki problemlər şəhəri // Azərbaycan. – 1993. – 22 oktyabr.

123. Vəzirov, Y.B. Şəki: tarixi coğrafiya və iqtisadiyyatı // Odlar yurdu. – 1993. – 20 fevral.

1994

124. Azərbaycan tarixi xəritələri: Ali və orta məktəblər üçün vəsait / Red. Y.Vəliyev. – Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası, 1994.-26 s.

125. Çəmənzəminli, Y.B. Tarixi, coğrafi, iqtisadi Azərbaycan /Tərt. T.Hüseynov. – Bakı: BDU nəşr-tı, 1994. – 54 s.

126. Mustafayev, Camal. Xanlıqlar dövründə Azərbaycanda sənətkarlardan toplanan vergilər haqqında (XIII-XVI əsrlər) // Azərbaycan EA Xəbərləri, TFH ser. – 1994. – №1-4. – s. 48-55.

1995

127. Mahmudov, Yaqub. Azərbaycan tarixi. İntibah dövrü (IX əsrin ikinci yarısı-XIII əsrin əvvəlləri). - Bakı: Elnur-P, 1995.-118 s.

128. Xəlilov, T. Şəki qaçaqları // Şəkinin səsi. – 1995. – 1 yanvar.

129. Niftəliyev, Ramil. 1877-ci ildə Şəki qəzasında və Zaqatala dairəsində kəndli üsyanları // Azərbaycan EA aspirantlarının elmi konfransının materialları. - Bakı: 1995. - s.111-112.

1996

130. Azərbaycan tarixi - Uzaq keçmişdən 1870-ci ilə qədər /Red. S.Əliyarlı /BDU. – Bakı: «Azərbaycan» nəşr-tı, 1996. – s. 45; 137; 226; 227; 656-657. - *Şəki xanlığının yaranması; Şəki xanlığı; «Gələrsən-görərsən» müdafiəsi; Şəki xanlığı ilə ittifaqın pozulması; Şəki əyalətində çıxış; Bayat savaşı: Şəkidə çıxışlar.*

131. Qarayev, Yaşar. Tarix yaxından və uzaqdan / Red. Ş.Alışanlı. – Bakı: Sabah, 1996. –712 s.

132. Mahmudov, Yaqub. Azərbaycan diplomatiyası. Ağqoyunlu və Səfəvi dövlətlərinin Avropa ölkələri ilə əlaqələri (XV-XVII yuzilliklər). – Bakı: «Azərbaycan Diplomatiyası» jurnalın nəşri, 1996. – 291 s.

133. Mahmudov, Yaqub. Azərbaycan tarixi. İntibah dövrü: IX əsrin ikinci yarısı - XIII əsrin əvvəlləri. - Bakı: «Altay

dünyası» jurnalının nəşri, 1996. - 84 s.

134. Umudlu, Vidadi. Şimali Azərbaycanın çar Rusiyası tərəfindən işğal olunması və müstəmləkəçilik əleyhinə mübarizə (1801-1826). NDA. – Bakı: 1996. – 28 s.

135. Yəzdi, Ş.Ə. Zəfərnamə /Fars dilindən tərcümə, ön söz və izahatlar Vaqif Piriyevindir. - Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı,1996. - 80 s.

1997

136. Çələbi, Övliya. Səyahətnamə (Azərbaycan tarixinə dair seçmələr) /Türkcədən işləyəni və şərhlər S.Onullahinin; Red. F.Əliyev. – Bakı: Azərnəşr, 1997. – 92 s.

137. Əhmədov, Aydın. Şəkidən başladı uzaq səfərlər / Red. R.Əhmədov; Rəy. V.Piriyev. - Bakı: Səda, 1997. – 104 s. - *Qara Əhməd nəsli; Şəki problemlərinə dair düşüncələr; Təbiət və onun töhfəsi; Elmə maraq və elm yollarında; Həmaşlar (odnokaşniki) Cəmiyyəti.*

138. İsmayılov, Mahmud. Şəki xanlığı /Bağırova Maya; Red. Fuad Əliyev. – Bakı: Azərnəşr, 1997. – 75 s. – *Tarixi keçmişə nəzər; Sosial-siyasi həyat – Şəki xanlığının yaranması; Xanlığın inzibati quruluşu; Xanlığın ictimai-siyasi vəziyyəti; Şəki xanlığının çar Rusiyası tərəfindən işğalı. Xanlığın iqtisadi həyatı.*

139. Mahmudov Yaqub. Ata yurdu. Vətən tarixini öyrənənlərə kömək. II kitab /Elmi Red. Y.Mahmudov, Red. T.T.Vəliyev. - Bakı: Mütərcim, 1997. - 144 s.

140. Molla Məhəmməd əl-Cari. Car salnaməsi /Ərəbc. tərc.ed., giriş, şərhlər, qeydlər: Sevda Süleymanovanın. – Bakı: Səda, 1997. – 146 s

141. Darabadi, P. On beş ordulu Azərbaycan (Xanlıqlar dövrü) /İbrahimov E. // Xalq qəzeti. – 1997. – 29 mart.

142. Əliyeva, Emiliya. Azərbaycan xanlıqlarının xarici iqtisadi əlaqələrində Bakının rolu // Azərbaycan Beynəlxalq çoxtərəfli qarşılıqlı əlaqələrində Bakının rolu: III Bakı Beynəlxalq Simpoziumunun materialları. – Bakı: Elm, 1997. - s.100-103.

143. Niftəliyev, Ramil. Car-Balakən (Zaqatala) dairəsində Daniyal bəyin çıxışları // Ekoloqiya, Fəlsəfə, Mədəniyyət. Bur.XII. - Bakı: 1997. - s.57-58.

1998

144. Azərbaycan tarixi. 7 cilddə. C.I. Ən qədim zamanlardan b.e. III əsrinə qədər /Azərbaycan MEA A.A.Bakıxanov ad. Tarix İnstitutu /Ə.Məmmədov, M.Hüseynov, İ.Əliyev, C.Rüstəmov və b.; Red. F.Maqsudov, C.Quliyev, İ.Əliyev, N.Vəlixanlı, O.Əfəndiyev və b. – Bakı: Elm, 1998.- 472 s.+xəritələr.

145. Azərbaycan tarixi. 7 cilddə C.II. III-XIII əsrin birinci rübü /Azərbaycan MEA A.A.Bakıxanov ad. Tarix İnstitutu /N.Vəlixanlı, F.Məmmədova, S.Qasımova və b.; Red. F.Maqsudov, O.Əfəndiyev, M.İsmayılov və b. – Bakı: Elm, 1998.- 596 s.+xəritələr.

146. İbn-əl-Əsir İzzəddin. Əl-Kamil–fi-tarix (Mükəmməl tarix) /Tərcümə, qeyd və şərhlər Z.Bünyadovun. –Bakı: 1998. – 189 s.

147. Quliyeva, Güntəkin. XVIII əsrin ikinci yarısında Azərbaycan xanlıqlarının Türkiyə ilə əlaqələri. NDA. - Bakı: 1998. - 27 s.

148. Tehrani, Əbubəkr. Kitabi-Diyarbəkriyyə /Fars dilindən tərc.ed., ön söz, şərhlər və göstəricilər Rəhilə Şükürovanın. - Bakı: 1998. – 289 s.

1999

149. Azərbaycan tarixi ensiklopediyası: Sözlük / Red. İ.Vəliyev. – Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası NPB, 1999. – 64 s.

150. Azərbaycan tarixi. 7 cilddə C.III. XIII-XVIII əsrlər /Azərbaycan MEA A.A.Bakıxanov ad. Tarix İnstitutu /O.Əfəndiyev, V.Piriyev, F.Məmmədova və b.; Red. O.Əfəndiyev, F.Əliyev, T.Əhmədov və b. – Bakı: Elm, 1999.- 534 s.+ xəritə və ill.

151. Bartold, V.V. Müsəlman dünyası tarixində Xəzəryanı bölgələrin yeri /Tərc.ed.:Z.Bünyadov, E.Ağayev /AMEA Z.Bünyadov ad. Şərqşünaslıq İnstitutu. – Bakı: Elm, 1999. – 159 s.

152. Cavadova, Z.Ə. Şimal-Qərbi Azərbaycan. Tarixi-demoqrafik araşdırma /Ön söz və red. Y.Mahmudov. – Bakı: Altay, 1999. – 88 s.

153. Əfəndiyev, Əmin. Qafqaz əraziləri və xalqlarının təsvirinə dair materiallar toplusu (QƏXTMT-SMOMPK): İzahlı biblioqrafiya / Red. V.Arzumanlı. – Bakı: Qartal, 1999. - 218 s.

154. Qasımov, Cəlal. Yaddaşın bərpası. – Bakı: Mütərcim, 1999. -256 s.

155. Bejanov, M. Vartaşen kəndi və onun əhalisi haqqında // Əfəndiyev Ə. Qafqaz əraziləri və xalqlarının təsvirinə dair materiallar toplusu: İzahlı biblioqrafiya. Bakı: 1999 / Rus dilində bax: SMOMPK. – 1892. – XIV bur. – s.213-262.

156. Kobeşavidze, Y. Nuxa şəhəri / İ.Qolovnya // Əfəndiyev Ə. Qafqaz əraziləri və xalqlarının təsvirinə dair materiallar toplusu: İzahlı biblioqrafiya. Bakı: 1999 / Rus dilində bax: SMOMPK – 1891. – IX bur. – s. 89-102.

157. Nuxa qəzası // Əfəndiyev Ə. Qafqaz əraziləri və xalqlarının təsvirinə dair materiallar toplusu: İzahlı biblioqrafiya. Bakı: 1999 / Rus dilində bax: SMOMPK. – 1890. – IX bur. – s. 74-84.

2000

158. Azərbaycan tarixi. 7 cilddə C.IV. XIX əsr /Azərbaycan MEA A.A.Bakıxanov ad. Tarix İnstitutu /M.İsmayılov, Ə.Sumbatzadə, Ə.Umayev və b.; Red. H.Həsənov, S.Mustafayeva, D.Seyidzadə və b. – Bakı: Elm, 2000.- 508 s.- +xəritə və ill.

159. Azərbaycan tarixi. 7 cilddə C.VI. 1920-ci il aprel-1941-ci il iyun /Azərbaycan MEA A.A.Bakıxanov ad. Tarix İnstitutu /C.Quliyev, J.Tokarjevski, A.Xəlilov və b.; Red. T.Qaffarov, O.Əfəndiyev, Ş.Fərzəliyev və b. – Bakı: Elm, 2000.- 568 s. + şəkil və bibl.

160. Azərbaycan tarixi. 7 cilddə. C.V. 1900-cü il - 27 aprel 1920-ci il /Azərbaycan MEA A.A.Bakıxanov ad. Tarix İnstitutu /H.Həsənov; N.Maksvell, M.İsmayılov və b.; Red. H.Həsənov, S.Mustafayev, D.Seyidzadə və b. – Bakı: Elm, 2000.- 672 s. + bibl.

161. Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorluğu və Daxili İşlər Nazirliyi mətbuat xidmətinin məlumatı (Şəki şəhərində baş vermiş hadisələr haqqında) // Azərbaycan. – 2000. – 21 noyabr.

162. Manaflı Həbibulla. Şəki üsyanı. – Bakı: Zaman, 2000.- 112 s. - *Bəxtiyar Vahabzadə. Ön söz; Giriş; 1930-cu il üsyanına gedən yolla; Böhranın yetişməsi; Üsyanın ideoloji-siyasi və texniki-təşkilati əsaslarının hazırlanması; Üsyanın başlanması, gedişi və nəticələri.*

163. Nəcəfli T.H. Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu dövlətlərinin tarixi müasir türk tarixşünaslığında. - Bakı: Çaşıoğlu, 2000.

164. Bahadır, Xalıq. Şəki şanalığı // Azadlıq. – 2000. – 24 noyabr.

165. Bədəlov, Əliqismət. Çevriliş cəhdi iştirakçılarını tərifləmək qəzetimizə yaraşmaz // Azərbaycan. – 2000. – 3 dekabr.

166. Cəbiyev, Qafar. Şəki hadisələri // Azərbaycan. – 2000. – 22 noyabr.

167. Daxili İşlər Nazirliyinin Mətbuat xidmətinin məlumatı (Şəkidə mitinq haqqında) // Azərbaycan. – 2000. – 19 noyabr.

168. Əhmədli, Z. Şəkidə polis işgəncələri (Şəkidə etiraz mitinqi haqqında) // Azadlıq. – 2000. – 30 noyabr.

169. Əliəşrəf qızı, M. Xalq üsyanı, yoxsa dövlət çevrilişinə cəhd // Azadlıq. – 2000. – 24 noyabr.

170. Əliəşrəf qızı, M. Şəkidə gərginlik davam edir // Azadlıq. – 2000. -21 noyabr.

171. Əliyev, Şirinbəy. Rusiya İmperiyasının Şimali Azərbaycanda müstəmləkçilik siyasətində ingiloyları xristianlaşdırmaq cəhdləri // Bakı Universiteti Xəbərləri. - 2000. - №2. – s.91-105.

172. Xəlilova, N. Bir daha peşmançılıq olmasın (Şəki hadisələri haqqında) / M.Abbasov və b. // Azərbaycan. – 2000. – 24 noyabr.

173. İbrahimov, F. Daşı özünə dəyən Şəki (Bir daha 18 noyabr müəmması haqqında) // Yeni Azərbaycan. – 2000. – 29 dekabr.

174. Qədirli, E. Maskalı, maskasız müxalifət partiyalarının Şəkidə törətdikləri ictimai dövlətçiliyimizə qarşı yönəlmiş cinayətdir // Azərbaycan. – 2000. – 25 noyabr.

175. Mehriban Vəzir. Niyə Şəki? Məhz Şəki? (Şəkidə baş vermiş etiraz mitinqi haqqında) //Yeni müsavat. – 2000. – 3-4 dekabr.

176. Məmmədov Ş. Xəcalət?! Kim kimdən utanmalıdır? (Şəkidə icazəsiz yürüş haqqında) // Azadlıq. – 2000. – 23 noyabr.

177. Müxalifətçilərin və pozucu qüvvələrin Şəkidə törətdikləri televiziya ekranı qarşısında // Azərbaycan. – 2000. – 23 noyabr.

178. Nəzirli, Ş. 30-cu il Şəki üsyanı // Azərbaycan. – 2000. – 19 fevral.

179. Şəki hadisələri haqqında // Azərbaycan. – 2000. – 26 noyabr.

180. Yaqublu, Nəsiman. Azərbaycanda xalq üsyanları (70 il əvvəl Şəkidə Xalq üsyanı haqqında) // Yeni Müsavat. – 2000. – 24 noyabr.

2001

181. Arzumanlı, Vaqif. Şimal-şərqi Azərbaycan dövlətinin yaranma tarixinə dair. Azərbaycan xanlıqları - XVIII əsr // Elturan. – 2001.- №1-2. – s.6.

182. Əliyev, Şirinbəy. 1178-ci il Şəki üsyanı / Ş.Hacıəli, İ.Hacızadə // Bakı Universiteti Xəbərləri, Hİ ser. - 2001. - №2.- s.83-86.

183. Əliyeva, Emiliya. XVIII əsrin ikinci yarısı – XIX əsrin əvvəllərində Şimali Azərbaycanda əkinçilik və suvarma sistemi. NDA. - Bakı: 2001. - 26 s.

184. Fərzəliyev, Şahin. Quba tarixi. /Red.:V.Arzumanlı. - Bakı: Əbilov, Zeynalov və oğulları, 2001. – 388 s.

185. Qafqazlı, Zəka. Şəki dövlətçiliyimizin qalasıdır / Red.

Ələsgərov Baxış. – Bakı: Mütərcim, 2001. -199 s.

186. Qasımov, A. Şəki və Nuxa adlarının yaranması haqqında xalq əfsanəsi /S.Əfəndiyev // Dirçəliş XXI əsr. – 2001. – №43. – s.192-198.

2002

187. Həmidov, V. Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrində ipək problemi (XV-XVII əsrlər) // Bakı universitetinin Xəbərləri, Humanitar elmlər ser. – 2002. – №3. – s. 204-208.

188. İsrafil, Əşrəf. Şəki müstəqillik illərində. I kitab /F.İbrahimov. – Bakı: Mütərcim, 2002. – 207 s.

189. Qocayev, Əkbər. Azərbaycan tarixi: ən mühüm hadisələrin xronoloji xülasəsi: ən qədim zamanlardan müasir dövrədək olan dövrü əhatə edir / S.A.Əliyeva, A.H.Hacıyeva. - Bakı: Maarif, 2002. - 160 s.

190. Mahmudov, Yaqub. Ata yurdu: 5-ci sinif üçün dərslik /Elmi Red. Y.Mahmudov; Red. Tofiq Məmmədov. 4-cü nəşri. - Bakı: Təhsil, 2002. - 320 s.

191. Mustafazadə, Tofiq Teyyub oğlu. XVIII yüzillik - XIX yüzilliyin əvvəllərində Osmanlı-Azərbaycan münasibətləri /Elmi red. İ.Əliyev; AMEA A. A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. - Bakı: Elm, 2002. -372 s.

192. Nəcəfli, Güntəkin. Azərbaycan xanlıqlarının Osmanlı dövləti ilə siyasi əlaqələri (XVIII əsrin ikinci yarısı) /AMEA A.A.Bakıxanov ad. Tarix İnstitutu. – Bakı: Nurlan, 2002. – 131 s.

193. Piriyev Vaqif. Azərbaycanın tarixi coğrafiyası: Dərs vəsaiti / Red. N.M.Vəlixanlı – Bakı: Araz, 2002.–154 s.

194. Cəbiyev, Qafar. İctimai-siyasi sabitliyi pozmaq cəhdləri heç zaman baş tutmayacaqdır (Şəkililərin rəyi, mövqeyi) // Azərbaycan. – 2002. – 19 fevral.

2003

195. Ağamalı, Yalçın. Qarabağ xanlığının digər xanlıqlar və qonşu dövlətlərlə münasibətləri: Tarix üzrə fəlsəfə doktorluğu dissertasiyasının avtoreferatı. İxtisas: 07.00.02 /AMEA A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. - Bakı: 2003. - 24 s.

196. Azərbaycan tarixi. 7 cilddə. Cild.7. İyun 1941- 2002-ci il /Azərbaycan MEA A.A.Bakıxanov ad. Tarix İnstitutu /T.Qaffarov, Q.Mədətov, M.Abbasov və b.; Red. O.Əfəndiyev, F.Əliyev, Ş.Fərzəliyev və b. – Bakı: Elm, 2003. - 676s. + xəritə və ill.

197. Əfəndiyev, Sabir. Şəki Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətiinin fəaliyyəti illərində (1918-1920) /Red. : Mürsəl Cavad. – Bakı: 2003. – 32 s.

198. Fərzəliyev, Şahin. XV əsr Azərbaycan dövlətlərinin quruluşu / Red. Y.M.Mahmudov. Təkmil. 2-ci nəşri. – Bakı: Elnur-P, 2003.– 118 s.

199. Piriyev, Vaqif. Azərbaycan XIII-XIV əsrlərdə / Red. Ş.Fərzəliyev. – Bakı: Nurlan, 2003. – 458 s.

200. Ağamalı, Fəzail. Xanlıqlar dövründə feodal sinfi // Dirçəliş-XXI əsr. – 2003. – №1. – s. 160-167.

201. Əliyev, Şirinbəy. Azərbaycan diplomatiyasında Şəki-Şirvan münasibətlərinin yeri // Bakı Slavyan Universitetinini əməkdaşlarının illik elmi işlərinin yekununa həsr olunmuş konfrans məruzələrinin tezisləri. – Bakı: 2003.- s.289-290.

2004

202. Cavadova, Zərinə. Şimali-qərbi Azərbaycan: tarixi demoqrafik tədqiqat: XIX əsrin əvvəlləri-70-ci illəri. NDA: 07.00.02 /AMEA A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. -

Bakı: 2004. - 30 s.

203. Manaflı, Həbibulla. Şəki üsyanı / Red. Vurğun Əyyub.– Bakı: Zaman, 2004.- 109 s.

204. Şimali Azərbaycanın çar Rusiyası tərəfindən işğalı və müstəmləkəçilik əleyhinə mübarizə (1801-1828) / Red. Mahmud İsmayılov. – Bakı: Elm, 2004. –180 s.

205. Şükürov, K. Azərbaycan tarixi: 3 hissədə. II hissə: Ən qədim zamanlardan bizim günlərədək: dövrlər, hadisələr, sinxronlaşdırılmış cədvəllər. - Əlavələr və dəyişikliklərlə III nəşri. - Bakı: BDU nəşr-tı, 2004. - 379 s.

206. Şəki xanlığının əhalisi (Tarix elmləri namizədi Z.Ə.Cavadovanın monoqrafiyaları əsasında hazırlanıb) // Dünya azərbaycanlıları: Tarix və müasirlik. – 2004. – III bur. – s.132-141.

2005

207. Abdullayev, Mehman. Xanlıqlar və rus müstəmləkəçiliyi dövründə Şimali Azərbaycanda aqrar münasibətlər (XIX əsrin 40-cı illərinə qədər): Dərslik / Red. S.Əliyarlı. – Bakı: Adiloğlu, 2005. – 231 s.

208. Ağamalı, Fəzail. XVIII əsrin sonu - XIX əsrin əvvəllərində Quzey Azərbaycan xanlıqlarında sosial-iqtisadi münasibətlər. Doktorluq dissertasiyasının avtoreferat. İxtisas: 07.00.02 /AMEA A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. - Bakı: 2005. - 37 s.

209. İbadov, Rakif. Azərbaycan XVIII əsrin son rübündə Rusiya, İran və Türkiyə münasibətlərində. Namizədlik dissertasiyasının avtoreferatı. İxtisas: 07.00.02, 07.00.03 /AMEA A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. - Bakı: 2005. - 26 s.

210. İsayev, Əhməd. İlisu sultanı Daniyal bəy: Tarixi oçerk / Red. S.Əfəndiyev.- Bakı: Şirvannəşr, 2005.- 108 s.

211. Qarayev, Elçin. Azərbaycan XVIII əsr rus və Qərbi Avropa səyyahlarının təsvirində /elmi red. T.Mustafazadə, G.Məmmədova. – Bakı: 2005. – 160 s.

212. Manaflı, Həbibulla. Şəki üsyanları. – 2005.- 86 s.

213. Şəki Regional Elmi Mərkəzi 30 ildə / Red. Z.M.Əlizadə.– Bakı: İsmayıl NPM, 2005. –180 s.

214. Tahirzadə, Ədalət. Şəkinin tarixi qaynaqlarda /AMEA Şəki Regional Mərkəzi. – Bakı: Master, 2005. – 255 s.

215. Cavadova, Z.Ə. XIX əsrin birinci yarısında Şəki əyalətinin əhalisinin sosial-coğrafi tərkibi // Bakı Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər ser. – 2005. - №1. -- s. 123-127.

216. Ələkbərzadə, M. Çələbi xanın müdrikliyi (XVIII əsr) // Yeni Azərbaycan. – 2005. – 1 avqust.

217. Əliyev, Şirinbəy. Orta əsr Azərbaycan və Gürcüstan arasında müttəfiqlik münasibətlərinə dair (Şəki çarlığının materialları əsasında) // Beynəlxalq münasibətlərin aktual problemləri. IV elmi-analitik buraxılış. – Bakı: 2005. – s.147-154.

218. Əliyev, Şirinbəy. Şəki – Gürcüstan münasibətləri (IX əsrin ikinci yarısından – XII əsrin əvvəllərinədək) // Elmi əsərlər. İSE ser. /BSU.– 2005. - №1. - s.117-126

219. Həsənov, Hacı. Kürəkçay müqavilələri Azərbaycan xanlıqlarının süqutunu daha da sürətləndirdi /V.Umudlu // Xalq qəzeti. – 2005. - 26 may.

220. Həsənov, Hacı. Kürəkçay müqavilələrinin tarixindən /V.Umudlu // Kürəkçay müqavilələri - 200 . – Bakı: Elm, 2005. – s. 78-89.

221. Qədim Azərbaycan dövlətləri: xanlıqlar, sərkərdələr // Azərbaycan gəncliyi. – 2005. -- 11-18 mart.

222. Mustafayev, Camal. Şəki şəhəri XVIII əsrin sonu – XIX əsrin birinci rübündə // Elmi əsərlər. AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. - 2005. – C. XIX. - s.97-103.

223. Mustafayev, Camal. Şəki şəhəri XVIII əsrin sonu – XIX əsrin birinci rübündə // Elmi əsərlər. AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu - 2005. – C.XXI. - s.66-75.

224. Nuxa qəzası // Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. 2 cilddə. C. II. – Bakı: 2005. - s. 269-270.

225. Şükürov, Kərim. Nuxa qəzası // Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. 2 cilddə. II c –Bakı: 2005. - s. 269-270.

2006

226. Adışirinov, Kamil. Qədim türk-oğuz yurdu Oxud / Red. R.Vəliyev. - Bakı: Nurlan, 2006. – 230 s.

227. Kalankatuklu, Moisey. Albaniya tarixi /Tərcümə, müqəddimə və şərhlər Z.Bünyadovun / Red. M.İsmayılov. – Bakı: Avrasya-press, 2006. – 293 s.

228. Kaşqarlı, Mahmud. Divani-lüğət-türk /Tərc.ed. Ramiz Əsgər. – Bakı: Ozan, 2006.

229. Qurbanov, Ramin. XIX əsrin birinci yarısında Şimali Azərbaycanda azadlıq hərəkatı / Red. T.Vəliyev, H.Həsənov /Azərbaycan MEA Tarix İnstitutu. – Bakı: Nurlan, 2006. – 189 s.

230. Mahmudov, Yaqub. Ata yurdu: 5-ci sinif üçün dərslik /Elmi Red. Y.Mahmudov. - Bakı: Aspoliqraf, 2006. – 288 s.

231. Məmmədov, Tofiq. Qafqaz Albaniyası ilk orta əsrlərdə /Azərbaycan MEA A.A.Bakıxanov ad. Tarix İnstitutu / Red. Y.Mahmudov.- Bakı: Təhsil, 2006.- 400s.

232. Niftəliyev, Ramil. XIX əsrin ikinci yarısında Şimali Azərbaycan kəndlilərinin azadlıq hərəkatı / Red. Hacı Həsənov. – Bakı: ADPU mətbəəsi, 2006. – 140 s.

233. Piriyev, Vaqif. Azərbaycanın tarixi-siyasi coğrafiyası / Red. M.M.Vəlixanlı. – Bakı: Müəllim, 2006. – 148 s.+xəritələr.

234. Əkbərov Rahib. Azərbaycan feodal dövlətlərində idarəçiliyin təşkilinin bəzi məsələlərinə dair (XI-XII əsrlər) // Elmi əsərlər / Bakı Slavyan Universiteti. – 2006. -№1-2. -s.112-116.

235. Ələsgərov, M. Şəkidə köçkün soydaşlarımıza qayğı artırılır: (Dövlətqaçqınkomun Şəki rayonu üzrə nümayəndəsi ilə müsahibə): Müsahibə // Respublika. - 2006. - 21 sentyabr.

236. Əliyev, Şirinbəy. Şəki çarlığının süqutu haqqında // Bakı Slavyan Universitetinin əməkdaşlarının illik elmi işlərinin yekununa dair nəşr olunmuş konfrans məruzələrinin tezisləri. – Bakı: 2006.

237. Əsədova Rəna. Şimali Azərbaycanda Birinci Dünya müharibəsi dövründə sənətkarlığın vəziyyəti // Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası. – 2006. – №2. – s.215-222.

238. Qacar, Çingiz. Azərbaycan xanlıqları (XVI-XIX əsrlər) // Yeni həyat. – 2006. – 7-13 yanvar.

239. Lətifova, Elvira. XIX əsrdə çarizmin Şimal-Qərbi Azərbaycanda pravoslaşdırma siyasəti və provoslav kilsələrinin tikilməsi tarixindən // Xalq qəzeti. – 2006. – 23 sentyabr.

240. Şahmuradov, A.Ş. Çar Rusiyasının Şimali Azərbaycanda iqtisadi siyasətinə dair // Dünyaya baxış. – 2006. – №3. – s. 98-113.

2007

241. Ağamalı Fəzail. XVIII əsrin sonu – XIX əsrin əvvəllərində Quzey Azərbaycan xanlıqlarında sosial – iqtisadi münasibətlər /Red. T.Mustafazadə.- Bakı: Bakı Universiteti nəşr-tı, 2007. – 280 s.

242. Cəfiyev, Tahir. Azərbaycan feodal dövlətləri XV-XVI əsrin I rübündə (Xoca Sədəddin Əfəndinin «Tacüt-təvarix» əsəri əsasında): Namizədlik dissertasiyasının avtoreferatı. – Bakı: 2007. – 28 s.

243. Əfəndiyev, Oqtay. Azərbaycan Səfəvilər dövləti / Ruscadan tərc.ed. K.Muxtarov; Red. Əbdülkərim Əlizadə. – Bakı: Şərq-Qərb, 2007. – 344 s.

244. Əliyev, Şirinbəy. Şimal-Qərbi Azərbaycan: ingiloylar /AMEA A. A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. I kitab: Ən qədim zamanlardan XIII əsrin ortalarınadək / Ön sözün müəl. Y.M.Mahmudov; Elmi red. A.N.Mustafayev. - Bakı: Təhsil, 2007. - 280 s.

245. Məmmədov, Süleyman. Azərbaycan tarixi (Ən qədimdən 2006-cı ilə qədər). – Bakı: Çaşoğlu. 2007.- 392 s.

246. Məmmədova, Arzu. Car-Balakən camaatlığı (XVII əsrin sonu - XX əsrin 30-cu illəri) / Red. N.Mahmudov. – Bakı: Uniprint, 2007. – 256 s.

247. Nəcəfli, Güntəkin. XVIII əsrdə Azərbaycan ərazisində erməni dövləti yaradılması cəhdləri /Elmi red. T.Mustafazadə; AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. - Bakı: Nurlan, 2007. - 248 s.

248. Toğan, Z.V. Azərbaycan. Azərbaycan dilində çapa hazırlayanlar: M.Ənsərli, T.H.Nəcəfli. – Bakı: 2007.

249. Əliyev, Şirinbəy. Orta əsr Azərbaycan – Gürcüstan qarşılıqlı əlaqələrdə müttəfiqlik münasibətləri (Şəki dövlətinin materialları əsasında) // Elmi əsərlər /AMEA A.A.Bakıxanov ad. Tarix İnstitutu. – 2007. – XX cild. – s. 76-85.

250. Əliyev, Şirinbəy. Şəki hakimliyi və Kaxeti xorepiskopluğunun siyasi birləşməsi tarixindən // Bakı Slavyan Universitetinin əməkdaşlarının illik elmi işlərinin yekununa dair nəşr olunmuş konfrans məruzələrinin tezisləri. – Bakı: 2007. – s.247-248.

251. Lətifova, Elvira. XIX əsrdə çarizmin Şimal-Qərbi Azərbaycanda pravoslaşdırma siyasəti və pravoslav kilsələrin tikilməsi tarixindən // Elmi əsərlər /AMEA A.A.Bakıxanov ad. Tarix İnstitutu.- 2007.- №20. - s.3-18.

252. Mahmudov, Yaqub. Qafqaz Albaniyasının dövlətçilik tarixi və etno-mədəni irsi Azərbaycan xalqına məxsusdur // Elm. – 2007. – 2 oktyabr.

253. Məmmədov, Aydın. İbn Ərəbşahın məlum «Əcaibül-məğdur–fi-nəvaib-Timur» əsərində Şəkiyə dair naməlum bəhslər // Elm. – 2007. – 30 oktyabr.

254. Məmmədova, Arzu. Car-Balakən Camaatlığı: Yaradılması, ərazisi, sərhədləri // Elmi əsərlər /AMEA Tarix İnstitutu. – 2007. – C.XX. – s.161-178.

255. Məmmədova, Govhər. XVIII əsrin 30-40-cı illərində Car və Şəki bölgəsində xalq azadlıq hərəkatı tarixindən // Elmi əsərlər /AMEA A.A.Bakıxanov ad. Tarix İnstitutu. – XX bur. - 2007. – s. 24-28.

256. Mustafazadə, Tofiq. Son orta əsrlərdə Azərbaycanın Şəki-Zaqatala bölgəsində sosial-iqtisadi və siyasi münasibətləri səciyyəvi xüsusiyyətləri // Elmi əsərlər /AMEA Tarix İnstitutu. – XX c. – Bakı: 2007. – s. 18-23.

257. Piriyev, Vaqif. Qərbi və Şimal-Qərbi Azərbaycanın XIII-XIV əsrlərdəki tarixi coğrafiyasından // Elmi əsərlər /AMEA Tarix İnstitutu. – 2007. – XX cild. – s. 86-91.

258. Seyidova, Afət. XVIII əsrin ikinci yarısında Azərbaycan xanlıqlarında siyasi vəziyyətə dair // Dirçəliş. – 2007. - №110-111. – s. 112-116.

259. Seyidova, Afət. Şimali Azərbaycan xanlıqlarının rus işğalçılarına qarşı mübarizəsi (XVIII əsr) // Bakı Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər ser. – 2007. - №2. – s. 106-111.

260. Süleymanova, Sevda. Albaniyanın şimal-qərbi sərhəd bölgəsi Lpiniya-Ereti // Elmi əsərlər /AMEA Tarix İnstitutu. – 2007. - XX cild. – c.56-73.

2008

261. Əlizadə, Zəkəriyyə. Şəki ipəyi uzaq karvan yollarında /N.İbrahimov. - Bakı: Nafta-Press, 2008. -254 s.

262. Mahmudov, Y.M. Azərbaycan tarixi. Erkən İntibah dövrü (IX əsrin ikinci yarısı- XIII əsrin əvvəlləri) / Red. Y.Gözəlova, N.Məmmədova. - Bakı: Aspoliqraf, 2008. - 126 s.

263. Rəhmanzadə, Şamil. Azərbaycan-Gürcüstan münasibətlərində ərazi məsələləri: Azərbaycanın şimal-qərb bölgəsinin materialları əsasında: 1917-1930-cu illərin əvvəlləri /Elmi Red. İ.S.Bağırova; AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. - Bakı: Aspoliqraf, 2008. - 376 s.

264. Seyidova, Afət. XVIII yüzilliyin sonlarında Azərbaycan xanlıqlarının müstəqilliyini qoruması uğrunda mübarizəsi. ND /AMEA Bakıxanov ad. Tarix İnstitutu. – Bakı: 2008. – 144 s.

265. Səfəvilər dövlətinin yaranmasının 507 illiyinə həsr olunmuş «Şah İsmayıl Xətai» IX Elmi-praktiki konfransın materialları . – Bakı: 2008. – 75 s.

266. Şəki qədim sivilizasiyalar diyarı: Elmi-praktik konfransın materialları. - Bakı: 2008.

267. Əliyev, Şirinbəy. Şəki hakimliyi (XII-XIII əsrlər) // Elmi

əsərlər /AMEA A.A.Bakıxanov ad. Tarix İnstitutu.– 2008. - №26.- s. 47-60.

268. Quliyev, Vilayət. Türk ordusunun azərbaycanlı generalları (Əksəriyyəti Şəkidən) // 525-ci qəzet. – 2008. – 8 noyabr.

269. Mahmudov, Yaqub. Tarixdə Şəkimiz // Şəki qədim sivilizasiyalar diyarı: Elmi-praktik konfransın materialları. - Bakı: 2008.

2009

270. Mahmudov Y.M. Şükürov K. K. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər və diplomatiya tarixi. 1639 – 1828. I cild. Bakı: 2009. - 512 s.

271. Məmmədova, Arzu. Car-Balakən camaatlığı (XVIII əsrin sonu XIX əsrin 30-cu illəri). – Bakı: UniPrint, 2009. – 256 s.

272. Rəcəbova, B.Ə. Azərbaycanın ənənəvi sənətkarlıq məmulatları və istehsalı tarixindən (IV-XVII əsrlər) / Azərbaycan EA Tarix İnstitutu Arxeologiya və etnoqrafiya bölməsi; Red. T.M.Dostiyev. – Bakı: Elm, 2009. – 303 s.

273. Şəki xanı Məhəmmədhəsən xanın Osmanlı dövlətinə məktubu, 1784. BOA, Hatt–i Hümayun, № 4/94 L. // Osmanlı belgelerinde Karabağ. - İstanbul: 2009, 660 s.

274. Vəlidi, Əhməd Zəki. Azərbaycan tarixi coğrafiyası / Türkcədən çevirəni, şərhlər və qeydlər: Vaqif Piriyevin. – Bakı: Təhsil, 2009. – 112 s.

275. Bayramova, Nailə. Şamaxı xanlığının Şəki xanlığı ilə münasibətlərinə dair // Elmi əsərlər /AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. – 2009. - №27.- s.86-91.

2010

276. Azərbaycan tarixi arxiv sənədlərində: XVIII-XX əsrin əvvəlləri = История Азербайджана в архивных доку-

мевтах: XVIII-начало XX век. Rusiya Dövlət Hərbi Tarix Arxivi. I cild / AMEA A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu.- - Bakı : Çaşıoğlu, 2010. - 616 s.

277. Məmmədova, Arzu. Car-Balakən camaatlığı: XVII əsrin sonları-XIX əsrin 30-cu illərində: tarixi-demoqrafik tədqiqat. Namizədlik dissertasiyasının avtoreferatı. İxtisas: 07.00.02 /AMEA A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. - Bakı: 2010. -30 s.

278. Münşi, İsgəndər bəy. Türkman dünyani bəzəyən Abbasın tarixi (Tarixe-aləmaraye-Abbasi). – Bakı: Şərq-Qərb, 2010. - 1144 s.

279. Əliyeva, Emiliya. Xanlıqlar dövründə Azərbaycanda kənd təsərrüfatı vergiləri və onların terminoloji mənası haqqında //Azərbaycan Tarix Qurumu. Tarix və gerçəklik. – 2010. – №1. – s. 65-72.

280. Məmmədov, Aydın. İbn Ərəbşahın məlum «Əcaibül-məğdur–fi-nəvaib-Timur» əsərində Şəkiyə dair bəhslər // Şəkinin səsi. – 2009. – №3(436) 15 iyun.

281. Məmmədova, Arzu. Şimali-qərbi Azərbaycanın əhalisi, Car-Balakən Camaatlığı // Dünya azərbaycanlıları: Tarix və müasirlik. – 2009. – Bur.III. – s.103-131.

282. Məmmədova, Arzu. Tarixşünaslıqda Car-Balakən Camaatlığının tarixi // Elm. – 2010. – 28 yanvar.

283. Musalı, Namiq. «Cahanguşayi- Xaqani-sahibgiran» əsərində Şəki tarixinə dair məlumatlar // Şəkinin səsi. – 2009. – №3(436) 15 iyun.

284. Sabiq Şəki xanı Səlim xan haqqında, 1819. BOA, Hatt – i Hümayun, № 823/37395 //Azərbaycan tarixi arxiv sənədlərində. XVIII – XX əsrin əvvəlləri. I cild. - Bakı: 2010.

285. Şəki xanı Məhəmmədhəsən xanın Osmanlı dövlətinə məktubu, 1784. BOA, Hatt – i Hümayun, № 4/94 L. //Azərbaycan tarixi arxiv sənədlərində. XVIII – XX əsrin əvvəlləri. I cild. - Bakı: 2010.

286. Vəlixanova, Nailə. Xanlıqların bərpa olunmuş bayraqları sərgilənir: Milli Tarix Muzeyinin 90 illiyi ilə əlaqədar silsilə sərgilərə start verildi //Raritet. – 2010. -13-15 fevral. – s. 11.

2011

287. Azərbaycan tarixi arxiv sənədlərində: XVIII-XX əsrin əvvəlləri / AMEA A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu, Rusiya Dövlət Hərbi Tarix Arxivi /Red. və ön sözün müəl.: Y.M.Mahmudov; tərt. G.C.Nəcəfli.- Bakı: 2011.

288. Şimal-Qərbi Azərbaycanın tarixi /Layihənin rəhbəri və ön söz: Y.Mahmudov; Elmi Red. İ.S.Bağırova /A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. – Bakı: Şərq-Qərb, nəşr-t evi, 2011. – 424 s.

289. Şəki rayonu // Azərbaycan regionları /Azərbaycan respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. – Bakı: 2011. – s. 273-283.

2012

290. Məmmədov, Ənvər. Göynük hərəkatı: Məhəmməd Cavadoğlu. – Bakı. 2012. – 130 s.

291. Nəcəfli, Tofiq. Azərbaycan Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu dövlətləri /Red. Y.Mahmudov; AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. – Bakı: 2012. – 614 s.

292. Nuxa xanlarının tarixi əhvalatı: əlyazmalar əsasında /AMEA, Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İn-tu ; mətni transfoneliterasiya edib nəşrə hazırlayan və ön söz müəl. N.İslamova; red. K.Şərifov. - Bakı: Elm və təhsil,

2012.-77 s.

293. Qabissanlı Şakir. Nuha (Nuxa), Şəki, Kiş dünyanın ən qədim məkanlarıdır // Təzadlar. – 2012. – 31 may. – s. 13.

2013

294. Düma, Aleksandr. Qafqaz səfəri (Aleksandr Düma azərbaycanda-Nuxada) /frans. tərc. ed. Q.Paşayev, H.Abbasov. – Bakı: Əli və Nino, 2014. – 192 s.

295. Əhmədov, Nadir. Tariximizdən bir vərəq(itabda fəsillərin biri Şəki xanlığına həsr edilmişdir. Hacı Çələbinin nəslinin və müstəqil Şəki xanlığının şəcərə sxemi verilmişdir). - Bakı : Azərbaycan nəşriyyatı, 2014. - 306 s.

296. Usubov, Elxan. Şəki /C.Ə.Feyziyev; red. Z.Ə.Cavadova; foto. T.M.Səlimov. - Bakı: Şərq-Qərb, 2013. - 328 s.

297. Uğur. Şəki üsyanından 83 il ötdü: 1920-ci ildən sonra bir il ərzində 50 min nəfər say-seçmə soydaşımız güllələnib // Xalq cəbhəsi. - 2013.-30 aprel.

2014

298. Azərbaycanın regionları: yeni inkişaf dövrü: 3 cilddə / Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Katibliyi, AzərTAc. III cild. - Bakı: n. y., 2014. - 299 s.

299. Həmidova, Şəfiqə. XVIII əsrin ikinci yarısında Azərbaycan-Gürcüstan münasibətləri tarixindən : monoqrafiya (əki, Quba, Qarabağ və Gəncə xanlıqları ilə Kartli-Kaxetiya çarlığı arasındakı münasibətlər təhlil olunur) / red. F.M.Əliyev; AMEA A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. - Yenidən işlənmiş II nəşri. - Bakı: Elm, 2014. - 148 s.

300. Qədim oğuz yurdu - Baş Layısqı: ensiklopedik toplu /ideya müəl. A.Yusifli; tərt. ed. və ön söz. müəl. A.Rüstəmli; elmi red. İ.Əlibala qızı; topl. M.Yusifli, A.Hüseynli, M.Əhməd-

li, V.Osmanlı.-Bakı: Ozan, 2014. -527 s.

301. Sarıyeva, İradə. Şəki xanlığının dövlət atributlarında ənənəvi milli elementlər... //Bakı xəbər.-2014.- 21 avqust.- s.15.

2015

302. Aslan, Vaqif. Hüseyn xan Müştaq: xronika /Red. A.H.Rüstəmli, K.K.Şükürov.- Bakı: O NPM, 2015.- 320 s.

303. Əliyev, Taleh. Qafqaz Albaniyasının Şəki vilayətinin tarixi-siyasi coğrafiyasına baxış // Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası. – 2015. – №2. – s. 139-147.

304. Məmmədov, Ənvər. Azərbaycanda sovet hakimiyyətinə qarşı müqavimət hərəkatının yatırılmasında erməni amili. // "Ermənilərin soyqırımı siyasəti bəşəriyyətə qarşı cinayətdir" mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları. – Sumqayıt. 2015. – s. 194-196.

2016

305. Behbudova, Təranə. Şimali Azərbaycanda 1877-ci il üsyanları / red. H.N.Həsənov; AMEA A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. - Bakı: Elm və təhsil, 2016. - 176 s.

306. Məmmədov, Ənvər. Göynük hərəkatı: (1805-1930-cu illər) /layihənin rəhbəri, elmi red. və ön söz müəl. Y.Mahmudov; Azərbaycan MEA, A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. - Bakı: Azərbaycan Tarixçiləri İctimai Birliyi, 2016.-521 s.

307. Rəhimli, İlham. Şəki teatrı: Teatrın təşəkkülü və inkişaf yolu (1879-1933); Mirzə Ələkbər Sabir adına Nuxa Dövlət Dram Teatrı (1933-1949); Dram dərnəyi və xalq teatrı (1949-1975); Sabit Rəhman adına Şəki Dövlət Dram Teatrı (1975-2015) /Elmi red. Ə.Vəliyev; red. F.Mustafayev. - Bakı: Qanun, 2016.-383s.

308. İsmayılov, Kamran. Cümhuriyyət dövründə Şəki bölgəsində ictimai-siyasi vəziyyət (1918-1920-ci illər) //AMEA-nın Xəbərləri. İctimai elmlər ser. – 2016. – 4. – s.34-44.

309. Məmmədov, Ənvər. 1920-ci il Göynük üsyanı. AMEA Tarix İnstitutunun "Elmi əsərlər"i. – Bakı. 2016. – № 61. – s. 70-78.

2017

310. Əliyev, Əli. Azərbaycanın ulu keçmişi: dərs vəsaiti /elmi red. İ. Cəfərsoy.- Bakı: APDU nəşr-tı, 2017. – 81 s.

311. Əfəndiyev, Rəşid. Nuxa qəzasında olan asari ətiqələr haqqında: bələdçi kitabı /əski əlifbadan çevirən N.Süleymanova; elmi red. İ.Əliyev; Azərb. Resp. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Azərb. Turizm və Menecment Un-ti.- Bakı: 2017. – 22 s.

312. Əliyev, Şirinbəy. Səlcuq yürüşləri dövründə Şəki çarlığı // Strateji təhlil. - 2017. - № 3/4. - S. 299-310 .

313. Ənvəroğlu, Çingiz. Xilaskar polkovnik(Şəki Şəhər Partiya Komitəsinin plenum iclasında birinci katib Aydın Kaşiyev haqqında) //Ədalət. – 2017. – 27 may. – s.13-14.

314. Məmmədov, ənvər. 1930-cu ildə Nuxa-Zaqatala qəzasında baş vermiş üsyanın yatırılması Azərbaycan xalqının soyqırımının tərkib hissəsi kimi. // "XX əsrdə türk-müsəlman xalqlarına qarşı soyqırımları" mövzusunda IV beynəlxalq elmi konfransın materialları. AMEA Tarix İnstitutunun "Elmi əsərlər"i. – Bakı. 2017. – № 64, 65, 66. – s. 164-168

2018

315. Baxışov, Vüsal. Azərbaycan cümhuriyyəti məclisi-məbusanında Nuxa qəzasının təmsil edən şəxslər //Ədalət. –

2018. – 07 iyun. – s. 7; 09 iyun. – s.4; 12 iyun. – s.7; 13 iyun. – s.7; 14 iyun. – s.7.

316. Əhmədzadə, Məzahir. İpək yolunun "dincəldiyi" Qədim Şəki // Ədalət. - 2018.- 28 iyul. - № 134. - s. 6 .

2019

317. Adışirinov, Kamil. Yazıçı və hüquqşünas Mustafa bəy Əlibəyov - erməni-bolşevik məkrinin qurbanı // Şəki bələdiyyəsi. - 2019.- mart. - № 3. - s. 14.

318. Əhmədzdə, Məzahir. Tərəqqi: Qədim - Müasir Şəki // Ədalət. - 2019.- 1 mart. - № 41. - s. 3 .

319. Səlimov, Əli.Yeniləşən qədim // Azərbaycan. - 2019.- 8 yanvar. - № 4. - s. 5 .

* * *

320. Nizaməddin Şaminin «Zəfərnamə»sində Şəki haqqında /Tərc.ed. və şərhlər: Aydın Məmmədovun // http://sites.google.com/site/shekitarix/180

321. Şəki hökmdarlığı – Azərbaycan Respublikasının şimal-qərbində, qismən isə indiki Gürcüstan Respublikasının şərqi və Rusiya Federasiyası Dağıstan Respublikasının cənub ərazisində ən geci 14-cü əsrin 84-cü ilindən başlamaqla 1551-ci ilə qədər mövcud olmuş dövlət. Əvvəl monqol mənşəli Orlat sülaləsi tərəfindən, sonra isə islam dinini qəbul etmiş Qara Keşiş oğlu və onun nəslindən olan hökmdarlar tərəfindən idarə edilmişdir.

322. Şəki xanlarının bayraqları... http://shekitarixi.tqtt.info-/sheki-bayr; http://files.preslib.az/projects/remz/pdf/remz-_bayraq.pdf

323. Şəki xanlığı... https://az.wikipedia.org

324. Şərəfəddin Əli Yəzdinin «Zəfərnamə» əsərində Şəki haq-

qında məlumatlar // http://sites. google.com/site/shekitarix/181

325. Tahirzadə, Ədalət. Sultanla görüşmüş Rövşən bəy Əfəndizadə kimdir - https://sites.google.com/site/shekitarixi /23_05_2011#_Toc293876338

326. Talıbova Günay. Şəki xanlığı ilə Osmanlı münasibətləri...17.05.2013...http://www.gumilev-center.az/s-ki-xanligi-il-osmanli-munasib-tl-ri/

327. Присоединение Шекинского ханства к России... https://ochagsamara.wordpress.com/tag/s%C9%99ki-xanligi/

1.2. Türk dilində

328. Şami Şəmsəddin. Qamüsül-əlam Ensiklopediyası. – 1891-1898.

329. Şəki: Şəki xanlarının sarayı. – İstanbul: Keskin Kolor LTD. (9 açıqca) /Şərhlər Azərbaycan və ingilis dillərində /il yox/

1933

330. Mehmet, Halit. Evliya Çelebiye gore Azerbaycan şehirleri //Azerbaycan yurd bilgisi (İstanbul). – 1933. – 2(17). – s. 206-211.

1967

331. Sümer F. Kara Koyunlular (Başlangıçtan Cihan-Şaha kadar). cilt I, TTK Basımevi, Ankara, 1967.

1977

332. Nuha // Türk Ansioklopedisi. – C.XXV. –Ankara, 1977. - s. 344.

1983

333. Çelebi, Evliya. Seyahetname /Haz.: İsmet Parmaksızoğlu. – Ankara, 1983. – 350 s.

1986

334. Seferoğlu, Şükrü Kaya. Türk devletleri taihi: etnolojik bir deneme / Adanan Müderrisoğlu. – Ankara: Yeni gün matbaası, 1986. – 190 s.

1988

335. İbrahim, Yüksel. "Çarlık Rusiyasının Azerbaycanı istilası ve Osmanlı devletinin tutumu." Kafkas araştırmaları. İstanbul, 1988, s. 25 – 39.

1990

336. Makas, Zeynalabdin. Azerbaycanın tarihsel ve kültürel coğrafiyası. - Ankara, 1990.

1992

337. Osmanlı devleti ile Azerbaycan türk hanlıkları arasındakı münasibetlere dair arşıv belgeleri /Haz.: İsmet Demir, Hacı Osman Yıldırım, Uğurhan Demirbaş ve b. – Ankara: Başbakanllık basımevi, 1992. – Cilt I. (1578-1914). – 427 s. + 1 harita.

1993

338. Osmanlı devleti ile Azerbaycan türk hanlıkları arasındakı münasibetlere dair arşıv belgeleri /Haz.: İsmet Demir, Hacı Osman Yıldırım, Uğurhan Demirbaş ve b. – Ankara: Başbakanllık basımevi, 1993. – Cilt II. (1575-1918). –483 s.

1998

339. Umudlu, Vidadi. Yermolov tarafından Şeki, Şirvan ve Karabağ xanlıqlarının leğvi tarihinden // Türk Dünyası Araşdırmaları Vakfının «Tarih» dergisi (İstanbul). – 1998.- s.3.

2006

340. Hasan-ı Rumlu. Ahsenüt-Tevarih. Çeviren, Mürsel Öztürk. Ankara, TTK Yayınları, 2006.

2007

341. Hüseyin, Özkan. Azerbaycanda Batı Trakya (Kitapda Azerbaycanın demografik durumu, komşuları, tarihçesi, Şeki, Gence gezisi, Baküde ziyaretler ve s. ilgili bilgiler bulunmaktadır). - Bursa: Dizayn-ofset, 2007. – 128 s.

2009

342. Veliyev, Afqan. Tarhiten günümüze Azerbaycan. - İstanbul: Elif kitabevi, 2009.- 35 s.

2011

343. Avşar İ. Evliya Çelebinin izinde Azerbaycan. Ankara: Bengü, 2011.-183 s.

344. Tahirzadə, Ədalət. Şəkililər Osmanlı sarayında və Türkiyə ordusunda // Türk yurdu. – 2011. –№287. – s. 245-260.

2017

345. Bünyadov, Ziya. Azerbaycan Atabegleri devleti (1136-1225) / çev. İ. Kemaloğlu. İstanbul: TEAS Press, 2017..- 334 s.

346. Ferzelibeyli, Şahin Fazil. Azerbaycan ve Osmanlı imparatorluğu XV-XVI. Yüzyıllar /çev. N.Muradov. - stanbul: TEAS Press, 2017.-372 s.

2018

347. Efendiyev, Oktay. Azerbaycan Safevi devleti 16. yüzyıl / çev. A. Asker. - İstanbul: TEAS Press, 2018.-425 s.

348. Şəki: Şəki xanlarının sarayı = Shaki : the Palace of Shaki Khans: photoalbum. - İstanbul: Keskin Color LTD, n. i.

y. - 9 açıqca: - Azərbaycan və ingilis dillərində. - (qovluqda)

2019

349. Ağasiyev, İkram. Biləcik və Göynük: oğuz türklərinin ən qədim yurd yerləri // Akademik Tarih ve Düşünce. – 2019. – Özel sayısı. – s.19-28.

1.3. Rus dilində

1804

350. Ведомость о приходе, расходе и остатке Елизаветпольской откупной суммы за 1804 г.,учинена в октябре 1805 г. // А.К.А.К., т. II, д. № 1202. - с. 601.

351. Селим-хан (Шекинский). Письмо к кн. Цицианову, получено 2-го апреля 1804 г. (перевод старый). (Упоминается о вступлении Селим-хана в российское подданство во время похода гр. Зубова) // А.К.А.К., т. II, док. № 1278. - с. 637.

1808

352. Гудович, граф. Отношение к гр. Румянцеву, от 31 мая 1808 г. № 79. (Упоминается о невозможности уничтожения пошлин на товары, привозимые из ханств Шекинского. Ширванского, Шушинского по той причине, что пограничные таможни не учреждены, а руководителя этих ханств такие же, как и привозимые из Персии) // А.К.А.К., Т.III, док. № 85. - с. 47.

1809

353. Гильденштедт, И.А. Географическое и статистическое описание Грузии и Кавказа из «Путешествия г-на Академика И.А. Гильденштедта через Россию и по Кав-

казским горам в 1770, 71, 72 и 73 годах».- Санкт-Петербург: , 1809.

1819

354. Ведомость о доходах шекинского хана и его приближенных, с означением какого рода народ отбывает вообще повинности; от 24 января 1819 г. // А.К.А.К., т. VI, ч. 1, док. 1122 (Приложение). - с. 755, 756.231.

1823

355. Безменов, В. Материалы для древней географии Закавказья по персидскому сочинению «зинет-уль-маджлис //Известия КОИРГО. – 1822-1823. – т.1.

356. Броневский, С. Новейшие географические и исторические известия о Кавказе. Ч. I. - Москва, 1823.

1824

357. Камеральное описание жителей города Нухи и Шекинской провинции за 1824 год, составленное капитаном Харченновым и поручиком Скоржинским // Dövlət Tarix Arxivi, fond 24; № 1, s/v.162

1835

358. Евецкий, Орест. Статистическое описание Закавказского края с присовокуплением статьи: Политическое состояние Закавказского края в исходе XVIII в. и сравнении оного с нынешним. В 2-х частях. – Санкт-Петербург: : 1835.

1836

359. Обозрение Российских владений за Кавказом в статистическом, этнографическом и финансовом отношениях. Ч. 1.- Санкт-Петербург: : 1836.

1841

360. Зубарев, Д.Е. Поездка в Кахетию, Пшавию, Хевсурию и Джаро-Белоканскую область // Русский вестник. - Т II. - Санкт-Петербург: 1841. - выпуск 6.

1846

361. Яновский, А.О. О древней Кавказской Албании. ЖМНП. Ч.52,. – Санкт-Петербург: 1846.

1847

362. Константинова, О. И. Джаро-Белоканцы до XIX столетия: Сборник газеты Кавказ. – Тифлис: 1847.

1851

363. Полное собрание законов Российской Империи. Собр. 3 т. Ч. 15. Т.1., 2.- Спб, 1851.

1852

364. Дюкруаси, И. Краткое описание главных торговых путей сообщения Закавказского края. кн.1. - Тифлис: Записи Кавказского отдела, имп. русского географ, об-ва, 1852. - с. 143.

1854

365. Елизаветполь. Кавказский календарь на 1854 г. - с. 322.

1857

366. Гакстгаузен, А. Закавказский край. Заметки о семейной и общественной жизни и отношениях народов, обитающих между Черным и Каспийским морями. Часть 1-2. - Санкт-Петербург: : Типография Главного Штаба Его Императорского Величества по Военно-Учебным заведениям, 1857 г. - 504 с.

1861

367. Каганкатваци, Моисей. История Агван писателя X в. / Пер. с арм., предисл. К.Патканьяна. – Санкт-Петербург: 1861.

1866

368. Описание Шекинской провинции, составленное а 1819 г. по распоряжению Главноуправляющего в Грузии Ермолова, генерал-майором Ахвердовым и статским советником Могилевским. - Тифлис: Типография Главн. Управл. Наместника Кавказского. 1866. Азерб ЦАУ, фонд Верховного Грузинского Правительства, св.5, д. № 66.- Тифлис: 1866.

369. Шопен, И.И. Новые заметки на древние истории Кавказа и его обитателей. - Санкт-Петербург: 1866.-501 с.

1868

370. Бутков, П.Г.Материалы для новой истории Кавказа с 1722 - по 1803 гг. – Санкт-Петербург: 1868. ч.1.- 620 с.

371. Высочайшая грамота на имя Селим хана Шекинского, от 10-го июля 1805 года // А.К.А.К., т. II, док. 1315. - Тифлис: 1868.

372. Отношение кн. Цицианова к кн. Чарторыйскому, от 22 – го мая 1805 года, № 328 // Кавказской Археографической Комиссии, т. 2, Тифлис: 1868, док. 1437, 1238 с.

373. Всеподданнейший рапорт кн. Цицианова от 22 – го мая 1805 года, № 19 //Кавказской Археографической Комиссии, т. 2, Тифлис: 1868, док. 1436, 1238 с.

374. Фирмань турецкого султана Ахмеда III на имя Шекинского беглярбека Али-паша, от последних чисел зиль-хидже 1142 (1729) года. А.К.А.К., т. II, док.19. – Тифлис: 1868.

1869

375. Бутков, П.Г. Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 г. - Санкт-Петербург: 1869. Ч. 1-3.

376. Письмо Джафар-Кули хана Шекинского к ген.-м. Несветаеву, А.К.А.К., т.III. док. 509.- Тифлис: 1869.

377. Письмо гр. Гудовича к барону Будбергу, от 21 – го августа 1806 года, № 21 // Акты Кавказской Археографической Комиссии, т.3, Тифлис: 1869, док. 606, 760 с.

1870

378. Письмо ген. Тормасова к Джафар-кули хану Шекинскому, от 28-го января 1811 года № 105. А.К.А.К., т. IV, док. 923. Тифлис: Типография Главного Управления наместника Кавказского, 1870.

379. Письмо ген. Тормосова к Джафаврkули хану Шекинскому, от 18 августа 1810 года №787, А.К.А.К. т.IV, док-1015, с. 657-659. – Тифлис: Типография Главного Управления наместника Кавказского, 1870.

1871

380. Дубровин, Н.Ф. История войны и владычества русских на Кавказѣ. - Книга III. – Санкт-Петербург: Печатано в типографии департамента уделов. 1871. - т. I. – 640 с.

381. Ерицов, А. Исторический обзор Закавказья // Живописная Россия. – Ч.IX. - с. 131-140.

382. Ерицов, А. Исторический очерк торговых путей сообщения в древнем Закавказье: Сборник сведений о Кавказе, т. I. – Тифлис: 1871. - [203 - 204] с. 33.

1872

383. Заботы Петра Великого о шелководстве // Русский вестник. - 1872. - №7.

1873

384. Линевич, И.П. Бывшее Елисуйское султанство // Сборник сведений о Кавказских горцах. – Тифлис: 1873. – Т. VII.

1874

385. Опыт справочного систематического каталога печатными сочинениями о Кавказе, Закавказье и племенах этого края населяющих. – Санкт-Петербург: : 1874-1876. – 804 с.

386. Письмо вдовы Джафар-Кули хана Шереф-нисе ханум к Веляминову. АКАК, т. VI, ч. I, док. 1136. - Тифлис: 1874.

387. Письмо Шекинских жителей ген. Ермолову, от января 1818 года. АКАК,т. VI, ч. I, док. 1084. - Тифлис: 1874.

388. Предписание ген.-л. Веляминова приставу Шекинского ханства майору фон Дистерло, от 27-го июля 1819 года, №111. АКАК, т. VI, ч. I. - Тифлис: 1874.

389. Зиссерман, А.П. Флигель-адъютант полковник Копьев. (Заметка к рассказу о его деле) // Русская старина. - 1874. – Т. 10. - № 5. – с. 192-195.

1875

390. Фирмань султана Махмуда на имя Али-паши Шекинского ряби-уль-эввэля 1144 (1731) года. АКАК, т. VI, ч. II, док. 16. – Тифлис: 1875.

1876

391. Бакунин, Ф.А. Очерк внешней торговли Азербайджана. - Санкт-Петербург: 1876.

1879

392. Зиссерман, Арнольд Львович. 25 лет на Кавказе. Ч.1.– Санкт-Петербург: : 1879.

1883

393. Арасханианц, А.Н. Экономический быть государственных крестьян Нухинского уезда Елизаветпольской губернии - 1887 // Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказья. – Тифлис: Закавказский Статистический Комитет, 1883-1888, т.2., ч.1. – с. 13.

1884

394. Ганн, К. Известия древних греческих и римских писателей о Кавказе. Ч.1. От Гомера до VI столетия по Р.Х. – Тифлис: 1884. - 248 с.

1886

395. Дубровин, Н. Закавказье от 1803-1806 г. Санкт-Петербург: 1886.-318 с.

396. Дубровин, Н. История войны владычества русских на Кавказе. Т.3. – Санкт-Петербург: Типография И.Н.Скороходова, 1886. -550с.

397. Дубровин Н. История войны владычества русских на Кавказе. Т.4. – Санкт-Петербург: Типография И.Н.Скороходова, 1886. -536 с.

398. Потто, В.А. Кавказская война в отдельных очерках,

эпизодах, легендах, биографиях. – Санкт-Петербург: 1886. – Т.1-3.

1887

399. Ибн аль-Асир. История Атабеков /Пер. М.М.Стасюлевича. – Санкт-Петербург: 1887.

400. Дубровин,Т. История войны и владычества русских на Кавказе. Т.5. - Санкт-Петербург: Склад издания у В.А. Березовскаго, 1887.- 494 с.

1888

401. Елизаветпольская губерния // Свод статистических данных поселенных списков населения Кавказа. – Тифлис: 1888. – 85 с.

402. Шеки // Вейденбаум Е. Путеводитель по Кавказу. – Тифлис: 1888. – с.385.

403. Экономический быть государственных крестьян Закавказского края. Т.IV. – Тифлис: 1888. - с. 137.

1890

404. Ганн, К. Известия древних греческих и римских писателей о Кавказе. Ч.2. Византийские писатели. – Тифлис: 1890. – 215 с.

405. Елизаветпольская губерния // Энциклопедиический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А.Ефрона. – Санкт-Петербург: Брокгауз-Ефрон, 1890-1907. - Т.82.

406. Латышев, В. Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе. СПб, тт. 1-2, 1890-1906.

407. Нуха // Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А.Ефрона.– Санкт-Петербург: Брокгауз-Ефрон, 1890-1907.

1894

408. Село Варташен Нухинского уезда // Каспий. – 1894. – 6-7 сентября.

1897

409. Яновский, К.А. 156-й пехотный Елизаветпольского генерала кн. Цицианова полка во время турецкой войны 1877-1878 гг. / Red. Черняевский. – Санкт-Петербург: 1897. – 193 с.

410. Гудович, генерал-аншеф. Всеподданнейший рапорт его от 7 ноября 1791 г. (О политическом положении ханств Азербайджана, просьбах Шейх-али-хана о принятии в подданство России, Бакинском Мухаммед-кули-хане и пр.). Переизданные документы академика Буткова // Кавказский сборник, т. XVIII. – Тифлис: 1897. - с. 415-422.

1898

411. Хаханова, А.С. Экспедиции на Кавказе. 1882, 1893 и 1895 гг. « Закатальский округ. // Материалы по Археологии Кавказа, собранные экспедициями Императорского Московского археологического общества, снаряженными на Высочайшие дарованные средства. Вып. VII. – Москва: 1898. – с.30.

1899

412. Памятка Елизаветпольца: Краткая история 156-го пехотного Елизаветпольского генерала кн.Цицианова полка (1863-1898). – Санкт-Петербург: Типография Э.Арнгольда, 1899. – 124 с.

413. Статистико-экономическая записка по Закатальскому округу [Электронный ресурс] : приложение к записке о продолжении Северного направления Кахетинской

ветви через Закатальский Округ и Нухинский уезд до ст. Евлах Закав. ж. д. /К.Симберг. – 1899. – 25 с.Потто, В.А. Исторический очерк Кавказских войн от их начала до присоединения Грузии к России. Т.II, вып.2. -- Тифлис: 1899. - с. 225-237.

1900

414. Потто, В.А. Елизаветпольская победа // Кавказская война в отдельных очерках, эпизодах, легендах. - Санкт-Петербург: 1900. – 36 с.

1901

415. Гизетти, А. Библиографический указатель печатанных на русском языке: сочинения и статьи о военных действиях русских войск на Кавказе. – СПб: Изд-во Военного Ученого Комитета Главного Штаба, 1901. – 256 с.

416. Утверждение русского владычества на Кавказе. Т.1. – Тифлис: 1901.

1902

417. Реслер, Э. Отчет о поездке в дер. Беюк-Дегне Нухинского уезда Елизаветпольской губернии и раскопки, произведенные там // ДАК. – 1902. – 66 с.

418. Сегаль, И. Елисаветпольская губерния (Впечатления и воспоминания). Изложена история Шекинского ханства по неопубликованной азербайджанской рукописи второй половины XIX в. // Кавказский вестник. – 1902. - № 1 (Тифлис). – с.4-12.

1903

419. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Елизаветпольская губерния. Наличие населения в губерниях, уездах, городах Российской Империи. – СПб, ЦСТ. Комитет Минс-во Внутренних

дел, т.1, 1903-1905. – 183 с.

420. Труды Закавказского статистического комитета / Red. Д.Д:Пагирев. – Тифлис: 1903, 1905.

1910

421. Елизаветпольская губерния. Памятная книга Елизаветпольской губернии. – Тифлис: 1910.

1911

422. Нухинское Общество распространения грамотности среди мусульманского населения Нухи и его уезда. Устав. – Баку: Товарищество Кавказского Печатного дела «Каспий», 1911. – 14 с.

423. Обзор Елизаветпольской губернии. -Тифлис: Елизаветпольский статистический комитет, 1893.- Т.21-35. – Тифлис: 1911.

1914

424. Елизаветпольская городская управа. Смета доходов и расходов. - 1914. – 105 с.

425. Памятная книга Елизаветпольской губернии на 1914 г. С приложением таблицы об экономическом положении наседения губернии / Red. И.П.Баженко. – Тифлис: 1914. – 381 с.

1922

426. Авдеев Мих. Список литературных источников касающихся Нухинского уезда // Известия Азербайджанского Центра Статистического Управления. – Баку: 1922. - №3 (5). – с. 61-62.

427. Нухинский уездный исполнительный комитет. Президиум. Отчет президиума Нухинского уездного исполнительного комитета за 1922 г. 1 год, 1 издание. -

Азолитграфтрест НКПТ. – 1922. – 32 с.

1923

428. Пахомов, Е.А. Краткий курс истории Азербайджана. – Баку: 1923. – 48 с.

1925

429. Сысоев, В.М. Краткий очерк истории Азербайджана (Северного). – Баку: 1925. – 143 с.

430. Пахомов, Е.А. О сословно-поземельном вопросе в Азербайджане // Известия Общества обслед. и изучения Азербайджана. 1925. - № 1.- с.207 – 208.

1926

431. Абдул-Латиф Эфенди. История шекинских ханов /Текст и пер. с тюрк. А. Дадашева. - Баку: Общество Обследования и Изучения Азербайджана, 1926.- 20 с.

432. Бакиханов, А.К. Гюлистани-Ирам. - Баку: Общество обследования и изучения Азербайджана. Вып.4. – 1926 .- 196 с.

433. Предписание ген.-л. Веляминова приставу Шекинского ханства майору фон Дистерло, от 27-го июля 1819 года, №111. А.К.А.К., т. VI, ч. I. Тифлис:1874.

1926

434. Губайдуллин, Азиз. Феодальные классы и крестьянство в Азербайджане в XIX веке // Востоковедение: Известия Восточного факультета Азербайджанского Государственного Университета им. Ленина. – 1926. – Т.3.

435. Поездка наркомпроса в Нуху // Бакинский рабочий. – 1926. – 18 ноября.

1927

436. Константинова. К вопросу об истории города Нухи (Из сборника газеты «Кавказ» за 1846 г, ч.1. с.324-325) // Известия Азербайджанского Комитета охраны памятников старины, искусства. - Баку: Наркомпрос Азербайджансклй ССР, 1927. – Вып.3. – с.72.

1928

437. О состоянии и работе Нухинской организации АКП (б). Постановление президиума ЦК АКП (б) от 19 июня 1928 г. // Бакинский рабочий. – 1928. – 26 июля.

1929

438. Зевакин, Е. Азербайджан в начале XVIII века (Журнал посланника Волынского 1715-1718 гг. // Известия Общества Обследования и изучения Азербайджана. Вып. 6. – Баку: 1929. – с.6.

1930

439. Гаджи-Сеид-Абдул-Гамид. Родословная шекинских ханов и их потомков /текст и пер. с тюрк. А. Субханвердиханова. - Баку, 1930.

1931

440. Петрушевский, И.П. Хроника войн Джара в XVIII столетии / Red. Хулуфлу; Примеч. Е.Пахомова. (С приложением «Постановление собрания в Агдаме». – Баку: 1931.- 71 с.

1934

441. Петрушевский, И. П. Джаро-белоканские вольные общества в первой трети XIX столетия /АН СССР, Закавказский Филиал. – Тифлис: 1934. – 157 с.

442. Петрушевский, И.П. К вопросу об иммунитете в Азербайджане в XVII-XVIII в. // Исторический сборник

/АН СССР. 4 изд. - М.-Л., 1935.

1936

443. Колониальная политика российского царизма в Азербайджане в 20-60-е годы XIX века. Т.1. – Баку: 1936. – с. 410-433.

444. Нуха социалистическая // Бакинский рабочий. – 1937. – 30 октября.

445. Рабинович, А.В. В старой и в новой Нухе // Бакинский рабочий. – 1937. – 3 октября.

1938

446. Крымский, А. Е., Страницы из истории Северного или Кавказского Азербайджана (Классической Албании). Шеки // Памяти акад. Н.Я.Марра: Сборник статей. - М.—Л., 1938. - с. 369-384.

1939

447. Мамандян, Я.А. Круговой путь Помпея в ЗаКавказье // Вестник истории. – 1939. - №4 (9). – с. 70-82.

448. Мирхонд. Ровзат-ус-сафа // Материалы по истории туркмен и Туркмении. Т.1. VII – XV вв. Арабские и персидские источники / Пер. и ред. А.А.Ромаскевич. – М.-Л., А СССР, 1939.-612 с.

1940

449. Ибн-аль-Асир. Материалы по истории Азербайджана из «Тарих-и аль-Камиль» /Институт Истории АН Азербайджанской ССР. – Баку: Изд-во АН Азербайджанской ССР. – 1940. – 183 с.

1941

450. История Азербайджана: Краткий очерк (С древнейших

времен до XIX века). – Баку: Изд-во АзФАН ССР, 1941. – 210 с.

451. Тизенгаузен, В. Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. т. II. - М.-Л., 1941.-308 с.

452. Меликсет-беков. Описание сопредельных с Грузией стран во второй половине XVIII в. // Труды Тбилисского Государственного университета. – 1941. - Т.XVIII.

1942

453. Петрушевский, И. П. Иранские источники по истории Азербайджана XVI-XVIII веков // Известия АзФАН. – 1942. - № 8.

454. Петрушевский, И.П. Ханства Азербайджана в XVIII в. и возникновение русской ориентации // Известия АН Азербайджанской ССР. – 1945. - Вып. 2, №5. - с. 42-53.

455. Ямпольский, З.И. Две заметки к трактовке страбонова текста об азербайджанской Албании // Известия Азербайджанского филиала АН СССР. – 1942. - № 7.

1947

456. Бретаницкий, Л. К истории Дворца шекинских ханов // Труды Ин-та Истории АН Азербайджанской ССР. Т.1. – Бакуб 1947. – с.107-109.

1948

457. Бретаницкий Л. Нуха / С.Датиев, Л.Мамиконов, Д.Матис. - Москва: Изд-во Академия Архитектуры СССР, 1948. – 40 с.

458. Левиатов, В.И. Очерки по истории Азербайджана в XVIII в. – Баку: Изд-во АН Азербайджанской ССР, 1948. – 228 с.

1949

459. Петрушевский, И.П. Государства Азербайджана в XV в. – Баку: Изд-во АН Азербайджанской ССР, 1949. – 310 с.

460. Петрушевский, И. Очерки по истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVI- начале XIX века. – Ленинград: 1949.-382 с.

461. Ямпольский, З.И. Из истории древней Кавказской Албании. – Москва: 1949.- 37 с.

1950

462. Левиатов, В.И. Азербайджан с V в. до н.э. по III в. н.э. // Известия Институт Истории АН Азербайджанской ССР. – 1950. - № 1.

463. Шукюрзаде, Э. Об исправлении одной даты (О дате постройки дворца Шекинского хана Мухаммеда Гусейн хана XVIII в. // Доклады АН Азербайджанской ССР. – 1950. - №5. – с.221-223.

1951

464. Шюкюрзаде, А.Б. Об авторстве «Истории Шекинских ханов» // Доклады АН Азербайджанской ССР. – 1951. – №1. – с. 43-45.

1953

465. Ализаде, А.А. История Азербайджана XIII-XIV вв.: Социально-экономические отношения. Т.1.-2. /Институт Истории АН Азербайджана.– Баку: 1953. – 825 с.

1954

466. История Азербайджана /Институт Истории и Философии АН Азербайджанской ССР. Т.1. - Баку: Изд-во АН Азербайджанской ССР, 1954.– 352 с.

467. Меликишвили, Г.А. Древневосточные материалы по истории народов Закавказья /АН Грузинской ССР. – Тбилиси: Изд-во АН Грузинской ССР, 1954. – 446 с.

468. Ямпольский, З.И. К вопросу об одноименности древнейшего населения Атропатены и Албании //Труды Института Истории АН Азербайджанской ССР. – 1954. - Т. 4.

1955

469. Бушуев, С.К. Из истории внешнеполитических отношений в период присоединения Кавказа к России (20-70-е годы). – Москва: 1955.

1956

470. Ализаде, А.А. Социально-экономическая и политическая история Азербайджана XIII-XIV вв. – Баку: Изд-во АН Азербайджана, 1956. – 420 с.

471. Дьяконов, И.М. История Мидии от древнейших времен до конца IV века до н.э. М.- Л. : Изд-во АН СССР, 1956. - 485 с.

472. Петрушевский, И.П. Очерки по древней истории Азербайджана / Red. А.Гулиев. – Баку: Изд-во АН Азербайджана, 1956. – 168 с.

473. Эфендиев, М.М. О волнениях в Нухе в 1849 г. // Доклады АН Азербайджанской ССР. - 1956. - т. XII. - №4. – с. 299-304.

1957

474. Алиев, Ф. Города северного Азербайджана во второй половине XVIII века: Автореферат кандидатской диссертаци. – Баку: 1957. – 20 с.

475. Алиев, Ф. Мосты, каравансараи и овданы на службе

торговли во второй половине XVIII в. // ДАН Азербайджанской ССР. – 1957. - №3. – с. 349-354.

476. Алиев, Ф. Торговые пути Азербайджана во второй половине XVII в. // Доклады АН Азербайджанской ССР. – 1957. - №8. – с. 939-942.

477. Ямпольский, В З.Н. К изучению летописи Кавказской Албании // Известия АН Азербайджана. – 1957. - №9. – с. 237-238.

1958

478. Абдуллаев, Гаси. Из истории Северо - восточного Азербайджана в 60-80-х годах XVIII в.(с приложением документов). – Баку: Изд-во АН Азербайджана, 1958.- 211 с.

479. История Азербайджана в 3-х т-х. Т.1. (С древнейших времен до присоединения к России) /И.Гусейнов, З.Ибрагимов, А.Гулиев и др. / Ред.: И.Гусейнов, А.Сумбатзаде, А.Гулиев, Е.Токаржевский. – Баку: Изд-во АН Азербайджана, 1958. – 424 с.

480. Керим Ага Фатех. Краткая история шекинских ханов. – Баку: Элм, 1958.

481. Алиев, Ф. Города и городская торговля в Азербайджане во второй половине XVIII в. // Труды Института Истории АН Азербайджанской ССР. – 1958. – Т.13. – с. 133-176.

482. Еремян, С.Т. Экономика и социальный строй Албании III-VII вв. // Очерки истории СССР (III-IX вв.). – Москва: 1958.

483. Хагани, С.А. Родословная шекинских ханов и их потомков // Из истории Шекинского ханства. – Баку, 1958. – с. 55-61.

1959

484. Ибн–аль-Асир. Ал-камиль-фи-т-тарих. – Баку: 1959.

485. Меликишвили, Г.А. К истории древней Грузии. - Тбилиси: Изд-во АН Грузинской ССР, 1959. - 507 с.

486. Тревер, К. Очерки по истории и культуры Кавказской Албании VI в. До н.э. – VII в. Н. э. – М.-Л.,: Изд-во АН СССР, 1959. – 391 с.

487. Ямпольский, З.И. Атропатена и Кавказская Албания в III-I вв. до н.э.: Автореферфт докторской диссертации. - Баку, 1959. – 54 с.

488. Буниятов, Зия. Новые данные о месте нахождения крепости Шаки // Доклады АН Азербайджанской ССР. - 1959. – Т.15., №9. – с.187-188.

489. Буниятов, З.М. О локализации города-крепости Базз // Известия АН Азербайджанской ССР. сер. Общественных наук. – 1959. - № 5. – с. 17-22.

1960

490. История Азербайджана в 3-х т. Т.2. От присоединения Азербайджана к России до февральской буржуазно-демократической революции 1917 г. / И.Гусейнов, З.Ибрагимов, А.Гулиев и др.; Ред.: И.Гусейнов, А.Сумбатзаде; А.Гулиев, Е.Токаржевский.– Баку: Изд-во АН Азербайджана, 1960. – 955 с.

491. К вопросу о племенах Кавказской Албании. — исследования по истории культуры народов Востока. – Москва-Ленинград: 1960.

492. Мхитар Гош. Албанская хроника / Пер. и коммент. З.Буниятова. – Баку: Изд-во АН Азербайджана, 1960. – 33 с.

493. Рахмани, А.А. «Тарихи алам-араи Аббаси» как источник

по истории Азербайджана. – Баку: Элм, 1960. – 179 с.

494. Алиев, К.Г. К вопросу об источниках Страбона в описании древней Кавказской Албании // Доклады АН Азербайджанской ССР. – 1960. - № 4.

1961

495. Путешественники об Азербайджане: Сборник статей /Сост. З.И.Ямпольский. Т.1. – Баку: Изд-во АН Азербайджанской ССР, 1961. – 499 с.

496. Ямпольский, З.Н. Древняя Албания – III-I вв. до н. э. – Баку. 1961. – 382 с.

1962

497. Абдуллев, Гаси. Азербайджан в XVIII в. и его взаимоотношения с Россией. –Баку: Изд-во АН Азербайджана, 1965. – 624с.

498. Алиев, К. Племена древней Кавказской Албании (I в. до н.э. - I в. н.э.). Автореферат кандидатской диссертации. – Ленинград: 1962. - 12 с.

499. Ибрагимов, Джафар. Феодальные государства на территории Азербайджана XV в.- Баку: 1962. – 112 с.

500. Буниятов,Зия. О локализации средневековых городов-крепостей Базз и Шеки // Краткие сообщения Института народов Азии АН СССР. – Москва: 1962. – Вып. 47. – с. 89-93.

501. Исмизаде, О.Ш. Кабала - столица древней Кавказской Албании // Вопросы истории Кавказской Албании. – Баку: 1962.

502. Кудрявцев, О.В. Колхида, Иберия, Албания в III-I в. до н.э. // Всемирная история. Т. 2. – Москва: 1956.

503. Шеки // Краткая географическая энциклопедия, Том 3.

/ Гл.ред.: Григорьев А.А. Москва: Советская энциклопедия, 1962.

1963

504. История Азербайджана в 3-х т. Т.3. Ч.1. / Red. И.Гусейнов, М.Дадашзаде, А.Сумбатзаде, А.Гулиев, Е.Токаржевский. – Баку: Изд-во АН Азербайджанской ССР, 1963. – 540 с.

505. История Азербайджана в 3-х т. Т.3. Ч.2. Азербайджан в годы завершения строительства социалистического общества и в период развернутого строительства коммунизма / Ред.: И.Гусейнов, М.Дадашзаде, А.Сумбатзаде, А.Гулиев, Е.Токаржевский. – Баку: Изд-во АН Азербайджана, 1963. – 840 с.

506. Минорский, В.Ф. История Ширвана и Дербента X-XI веков. - М.: Изд-во восточной литературы, 1963. - 265 с.

507. Рустамов, С. О дате написания «Родословной шекинских ханов и их потомков» Гаджи Саида Абдулгамида // Известия АН Азербайджанской ССР. – 1963. - №1. – с. 95-96.

1964

508. Буниятов, Зия. Шеки-Нуха // Вышка. – 1964. – 15 января.

509. Мамедов, Т.М. Хозяйства и города Азербайджана по древнеармянским источникам IV- VII вв. // Известия АН Азербайджанской ССР, сер. общ.наук. – 1964. - №2. – с. 69-75.

510. Мильман, А.Ш. К вопросу о ликвидации ханств и султанств на территории Азербайджана в связи вхождения Азербайджана в состав России // Ученые записки АГУ им. С.М.Кирова, сер. Истории и философии. –

1964. - №3. – с.91-101.

511. Чырагзаде, В.А. Из истории быта рабочих-текстильщиков дореволюционной Нухи // Ученые записки АГУ, сер. ИФ. – 1964. - №7. – с. 79-85.

1965

512. Абдуллаев, Г.Б. Азербайджан и взаимоотношения с Россией. – Баку: Изд-во АН Азербайджанской ССР, 1965. – 624 с.

513. Буниятов, Зия. Азербайджан в VII-IX вв (там же карта области Шаки). - Баку, 1965. – 404 с.

514. Шарифли, М.Х. Феодальные государства Азербайджана второй половины IX - XI вв. / АН Азербайджанской ССР. Отд-ние обществ. наук. – Баку: Изд-во АН Азербайджанской ССР, 1965. – 94 с.

1966

515. Мильман, А.Ш. Политический строй Азербайджана в XIX—начале XX веков (административный аппарат и суд, формы и методы колониального управления). — Баку: Азернешр, 1966.-314 с.

1967

516. Аббасов, М. Нуха сегодня // Бакинский рабочий. – 1967. – 6 июня.

517. Мамедов, Т.М. Государственная власть и войско Кавказской Албании (По древнеармянским источникам) // Доклады АН Азербайджанской ССР. – 1972. – Т.28, №2. – с. 291.

518. Нуха // Советская Историческая Энциклопедия. – Москва, 1967. - Т.10. – с. 382.

1968

519. Мамедова, Ф.Дж. Из истории ранее-феодальных отношений в Кавказской Албании // Известия АН Азербайджанской ССР, сер. ФП. – 1968. – №2. – с. 88-96.

1970

520. Кулиев, И.А. Молодой, древний Шеки // Вышка. – 1970. – 26 сентября.

1972

521. Геродот. История / Пер. и прим. Г.А.Стратановского. - Л., 1972.

1973

522. Ан-Насави, Шихабеддин Мухаммед. Жизнеописание султана Джалаладдина Манкбурны /Пер.и предисл., комментарии З.Буниятова. – Баку: Элм, 1973. – 450 с.

523. Рзаев, Н. О происхождении Шеки и Нухи // Доклады АН Азербайджана. – 1973. - Т. 29. №13.- с. 86-88.

1974

524. Алиев, К. Кавказская Албания (I в. до н. э. - I в. н. э.) / Ред.: З.И.Ямпольский. - Баку: Элм, 1974. -363 с.

525. Нуха // Географическая энциклопедия. - Москва, 1974.

526. Халилов, Дж. О городах древней Кавказской Албании / И.А.Бабаев // Советская археология. – 1974. - №4. – с. 98.

1975

527. Багирова, М.М. Из истории присоединения Шекинского ханства в состав России // Известия АН Азербай-

джанской ССР, сер. ИФП. – 1975. - №7. – с. 34-39.

528. Полонский, Л. Шеки глазами декабриста (Александр Корнилов побывавшей в Шеки в 1832 г.) / В.Портнов // Бакинский рабочий. – 1975. – 31 мая.

1976

529. Пискун, Ю. Путешествие в 2000 г. (О будущем Шеки) // Строитель. – 1976. – 2 сентября.

530. Ртвеладзе, Э. В. О походе Тимура на Северный Кавказ // Археологический и этнографический сборник. - Грозный, 1976, т. 4, с. 103-128.

531. Сафаров, Т. Шеки настоящее и будущее // Вышка. – 1976. – 18 марта.

532. Фарзалиев, Шахин. Об османо – закавказских политических отношениях в 1578-1579 гг. (по материалам «Зафарнаме-йи Султан Мурад-и салес) // История и филология Турции: Тезисы и сообщения. – Москва, 1976. – с. 80-81.

533. Шеки // Советская Историческая Энциклопедия. – Москва, 1976. – Т.16. – с. 242

534. Шекинское ханство // Большая Советская Энциклопедия. – Москва, 1976. – т.16. – с. 242.

1977

535. Курбанова И.А. Шелк Азербайджана в торгово-дипломатических отношениях правительства Аббаса I со странами Западной Европы // Известия АН Азербайджанской ССР, сер. ФП. – 1977. - №1. – с. 64-71.

536. Мамедов Тофиг. Албания и Атропатена по древнеармянским источникам (IV-VII вв.). – Баку: Элм, 1977. – 147 с.

537. Юность древнего Шеки // Советский Азербайджан сегодня. – 1977. - №4. – с. 56-64.

1978

538. Буниятов, Зия. Государство Атабеков (1136-1225 гг.). – Баку: Элм, 1978. – 270 с.

1979

539. История Азербайджана /Институт Истории АН Азербайджана/Дж.Гулиев, И.Алиев, Г.М.Ахмедов, Г.А.Мадатов, Е.А.Токаржевский, О.А.Эфендиев, М.Исмаилов и др. / Red. Дж.Гулиев. – Баку: Элм, 1979. – 236 с.

540. Пискун, Ю. Путешествие в 2000 г. (О будущем Шеки) // Строитель. – 1979. – 18 мая.

1980

541. Багирова, Мая. История Шекинского ханства и присоединение его к России: АКД / Азербайджанский Педагогический Институт. – Баку, 1980.- 26 с.

542. Галонифонтибус, Иоанн де. Сведения о народах Кавказа (1404 г., из сочинения «Книга познания мира») / Пер. З.Буниятова. – Баку: Элм, 1980.- 42 с.

543. Девитт, Вера. Жемчужина Шеки // Баку. – 1980. – 19 июля.

544. Закиев, Ф. Вечно древний, молодой Шеки // Вышка.- 1980. – 9 февраля.

1981

545. Аскеров, Л. Записки чекиста. – Баку: Язычы, 1981. -96 с.

546. Ахмад ибн-Асам Ал-Куфи, Абу Мухаммед. Книга завоеваний (Извлечения по истории Азербайджана VII-IXвв.) / Пер. с арабского. – Баку: Элм, 1981. – 83 с.

547. Рахмани, А.А. Азербайджан в конце XVI в начале XVII вв. /Институт Истории АН Азербайджанской

ССР. – Баку: Элм, 1981. – 240 с.

548. Эфендиев, О. Азербайджанское государство Сефевидов в XVI в. / Институт Истории им. А.А.Бакиханова АН Азербайджанской ССР. – Баку: Элм, 1981. -307 с.

1982

549. Алиев, К. Кавказская Албания (I в. до н.э.- I в.н.э.) /АН Азербайджана. Институт Истории. – Баку, 1982. – 342 с.

550. Нуха́ // Лермонтовская энциклопедия /АН СССР. Ин-т русской литературы (Пушкин. Дом). — Москва: Советская Энциклопедия, 1981. — с. 345.

551. Мустафаев, Дж. Новые данные об отношении азербайджанских ханов к походу русских войск в Азербайджане в 1796 г. // Доклады АН Азербайджанской ССР. – 1982. – Т. XXXVIII, №11. – с. 69-72.

552. Хизриев, Х. А. Нашествие Тимура на Северный Кавказ и сражение на Тереке // Вопросы истории. – 1982. - № 4.

1983

553. Гусейнов, Фикрет. Формирование и развитие социалистического расселения Азербайджанской ССР (1920-1980 гг.): диссертация - 18.00.01 – Баку: 1983.

554. Фарзалиев, Ш.М. Обзор турецких источников по истории Азербайджана конца XVI - начало XVII в. // Известия АН Азербайджанской ССР, сер. ИФП. – 1983. - №4. – с. 70.

1984

555. Геюшов, Р.Б. Христианство в Кавказской Албании. – Баку: 1984.

556. Курбанова, Чимназ. Шелк Азербайджана в торгово-дипломатических отношениях Европы в первой половине XVII века. Автореферат кандидатской диссертации. - 1984. -27 с.

557. Курбанова, Чимназ. Шелк Азербайджана в торгово-дипломатических отношениях Сефевидского государства со странами Европы в 1 половине XVII в.: Диссертация кандидата исторических наук.- 07.00.02. – Баку: 1984. – 148 с.

558. Сафаров, Т. Приезжай, увидишь… // Молодежь Азербайджана. – 1984. – 18 февраля.

1985

559. Насибов Ю. М. Азербайджан в V – первая половина XII вв. (По древнегрузинским источникам): АКД. – Баку, 1985. – 26 с.

560. Джафаров, Ю.Р.О локализации храмовой области в Кавказской Албании (К вопросу о месте пребывания легионов Помпея зимой 66/65 г. до.н.э. // Вестник древней истории. – 1985. – №2. – с. 97-108.

561. Мустафаев, Дж. К вопросу о взаимоотношениях азербайджанских ханств с Россией на рубеже XVIII – XIX вв. // Известия АН Азербайджанской ССР. – 1985. – №1. – с. 61-67.

1986

562. Алиев, К. Античные источники по истории Азербайджана / Red. Ю.В.Откупщиков. - Баку: Элм, 1986. - 130 с.

563. Гасанов, Гаджи. Государственная деревня Азербайджана в XIX - начале XX вв. (По материалам Шемахинского и Геогчайского уездов). Автореферат кандидатской диссертации. – Баку: 1986. – 25 с.

564. Гасанов, Гаджи. Государственная деревня Азербай-

джана в XIX - начале XX вв. (По материалам Шемахинского и Геогчайского уездов). Кандидатская диссертация. – Баку: 1986. – 145 с.

565. Лятифова, Эльвира. Северо-Западный Азербайджан: Илисуйское султанство / Red. Я.Махмудов. - Баку: Алтай, 1999. –152 с.

566. Мамедова Ф.Дж. Политическая история и историческая география Кавказской Албании (III в.до н.э. – VIII в.н.э.). - Баку: Элм, 1986.- 280 с.

567. Шеки-Нуха (Один из древнейших городов Азербайджанской ССР) // Популярная художественная энциклопедия /Под ред. Полевого В.М. – Москва: Советская Энциклопедия, 1986.

1987

568. Историческая география Азербайджана / Red. З.Буниятов. – Баку: Элм, 1987. – 148 с.

569. Буниятов, Зия. Еще раз о локализации области Шаки (в связи с публикацией Гурама Гумбы) // Известия Академии Наук Азербайджанской ССР, Сер. ИФП. - 1987. - №1. - с.117-119.

570. Сумбатзаде, А. Азербайджанская историография XIX в. – Баку: Элм, 1987. – с.91-94.

1988

571. Арасханианц, А.Н. Экономический быть государственных крестьян Нухинского уезда Елизаветпольской губернии - 1887 // Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказья. – Тифлис: Закавказский Статистический Комитет, 1883-1888, т.2., ч.1. – с. 13.

1989

572. Есаи, Хасан Джалалян. Краткая история стран Албанской (1702-1722) / Институт Истории АН Азербайджана. – Баку: Элм, 1989. – 45 с.

573. Мустафаев, Дж. Северные ханства Азербайджана и Россия (конец XVIII – начало XIX). – Баку: Элм, 1989. – 128 с.

574. Таирова, Афаг. Развитие шелковой промышленности в г. Шеки (1920-1932 гг.) // Материалы научной конференции, посвященной 70-летию ВЛКСМ. – Баку: Элм, 1989.- с. 89-91.

1990

575. Бабаев, И.А. Города Кавказской Албании в IV в до н.э. – III в. н.э. /АН Азербайджана, Институт Истории, Сектор Археологии и этнографии. – Баку: Элм, 1990. – 236 с.

576. Величко, В.А. Кавказ, русское дело и междуплеменные вопросы. – Баку: Элм, 1990. -222 с.

577. Горгиджанидзе, Парсадан (Историк второй половины XVII века). История Грузии / Пер., Р.К.Кикнадзе и В.С.Путуридзе; Исслед. и указ. Р.К.Кикнадзе; Ред. кол.: Ш.В.Дзидзигури, М.Д.Абашидзе, З.Н.Алексидзе и др.; АН ГССР, Комис. по источникам истории Грузии, Ин-т ист., археолог. и этнографии. - Тбилиси: Мецнереба, 1990. -184 с.

1991

578. Бакиханов, Абас-Кули. Гюлистани-Ирам. - Баку: Элм, 1991. - 304 с.

579. Таирова, Афаг. Электрификация г. Шеки (1920-июнь 1941 гг.) // Труды научной конференции, посвященной дню восстановления Азербайджанской государственности 28 мая 1990 г. -Баку: Элм, 1991.- с.137-140.

1992

580. Алиев, К. Античная Кавказская Албания / Ред.: И.Г.Алиев. - Баку: Азернешр, 1992. - 237 с.

581. Синицина, Елена Абрамовна. Денежное обращение Азербайджана: Гянджинского, Карабахского, Шемахинского, Шекинского, Дербентского и Кубинского ханств: диссертация. кандидата исторических наук: 07.00.06. – Баку: 1992.

582. Таирова, Афаг. Народное образование в г. Шеки (1920-1927 гг.) // Доклады научной конференции, посвященной проблемам истории Азербайджана. - Баку, 1992.- с.145-151.

1993

583. Мамедов, С.А. Азербайджан по источникам XV- первой половинке XVIII вв. – Баку: Элм, 1993.

584. Петрушевский, И.П. Джаро-белоканские вольные общества и первой трети XIX столетия / Ред. В.Г.Гаджиева. – Махачкала: 1993. – 165 с.

1995

585. История Азербайджана: с древнейших времен до начала XX в. / Институт Истории им. А.А.Бакиханова НАНА, Институт Археологии и Этнографии НАНА; под ред. И. Г. Алиева. - Баку: Элм, 1995. - 432 с.

586. Таирова, Афаг. Здравоохранение в г. Шеки (1920—июнь 1941) // Институт Истори НАН. – Баку: 1996. – Депонированная рукопись. – 4 с.

1999

587. Вердиева, Х.Ю. Переселенческая политика Российской империи в Северном Азербайджане. – Баку: Алтай, 1999.

588. Лятифова, Эльвира. Северо-Западный Азербайджан: Илисуйское султанство / Ред. Я.Махмудов. - Баку: Алтай, 1999. –152 с.

2000

589. Джалилова, Хадижат Музаферовна. Рутулы: социально-экономическое и политическое развитие в XVIII – первой половине XX века (О некоторых городах Закавказья - Кубе, Баку, Нухе и т.д.): Диссертация. 07.00.02 — Махачкала: 2000.

590. Демирли, М. Азербайджанские ханства (XVI-XVIII вв) /М.Мамедли // Təfəkkür. – 2000. – №1. – s. 9-12.

591. Основные организаторы учененных в Шеки беспорядков // Бакинский рабочий. – 2000. – 25 ноября.

592. Шеки // Большой Энциклопедический словарь. – Москва: 2000.

2001

593. Алиева, Асият Исламутдиновна. Дагестано-азербайджанские торгово-экономические связи в XVIII – первой половине XX века (О рахдарном сборе в г.Нухе): Диссератция - 07.00.02- Махачкала: 2001.

594. Нуха // Большой Энциклопедический Словарь. – М.-СПб, 2001.

595. Таирова, Афаг. Благоустройство г. Шеки в 20-30-е годы // Материалы республиканской научной конференции, посвященной 83-й годовщине АДР.- Баку: Агрыдаг, 2001.- с.99-105.

596. Шеки // Географические названия мира: Топонимический словарь. – Москва: 2001.

2003

597. Керимов, В. Киш /Б.Стурфиел; гл.ред.: В.Г.Алиев. – Баку: Чашыоглы, 2003. – 183 с.

598. Меликов, Рауф. Этническая картина Азербайджана в период Ахеменидского владычества (VI-IV вв. до н.э.) / Red. И.Алиев. – Баку: Нурлан, 2003. – 198 с.

599. Таирова, Афаг. Экономическое развитие г. Шеки в 20-30-е годы // Tarix və onun problemləri. – 2003. - №3. - с. 114-128.

2004

600. Амирбекова, Нармина. Вопросы военной истории Азербайджана в период ханств / Под ред. Т.Т.Мустафазаде. – Баку: Элм, 2004. – 188 с.

601. Ибрагимова, Тамам Сабировна. Экономические развитие и земельно-правовые отношения Докузпаринского союзя сельских общин в XVII-начале XIX в. (Жители докузпаринских сел поддерживали с азербайджанцами: с городами Нуха, Геокчай, Шемаха и др.): Диссертация. - 07.00.02—Махачкала: 2004.

602. Рыжов, К.В. Династия ханов, правившая в 1743—1819 гг. в Шеки (Азербайджан) // Рыжов К.В. Все монархи мира: Мусульманский Восток. XV-XX вв.: Справочник. — М.: Вече, 2004. — 544 с. — (Все монархи мира).

603. Таирова, Афаг. История города Шеки (1920 июнь-1941г.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 /Институт Истории им. Бакиханова НАНА. – Баку: 2004. - 171 с.

604. Таирова, Афаг. История города Шеки (1920-июнь 1941 гг.): Автореферат дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. - Баку, 2004. – 27 с.

2005

605. Гарабаг-Кюрекчайский договор - 200 /Институт Истории им. А.А.Бакиханова АН Азербайджана / Red. Г.Мамедова, Ф.Вахабов.–Баку: Тахсил, 2005.– 176 с.

606. Махмудов, Ягуб. Азербайджан. Краткая история государственности /Под ред. М.Н.Мирзоев, Э.М.Лятифовой. - Баку: Тахсил, 2005. - 158 с.

607. Абдуллаев Нури Махмуд оглы (Шекинец освободивший французов от немецких захватчиков) // Алиева Ругия. Азербайджанцы в Европейском движении сопротивления. – Баку: Ветен, 2005. – с.84-87.

608. Таирова, Афаг. Подготовка педагогических кадров для учебных заведений Шекинского уезда в 20-30-е годы // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук: Межвузовский сборник – научных статей /Бакинский Славянский Университет. – 2005. - №2. - с. 305-310.

609. Таирова, Афаг. Становление и развитие культурно-просветительских учреждений г. Шеки в 20-30-е годы // Tarix və onun problemləri. – 2005. - №2. - с.113-118.

2006

610. Касумов, Назим Касумович. Дербент –центр региональной и международной транзитной торговли в XIII- начале XIX в. (Экономические отношения с Азербайджаном. Близость Дербента к Кубе, Нухе, Шемахе и другим городам Северного Азербайджана): Диссертация. - 07.00.02- Махачкала: 2006.

611. Мамедова, Гехар Наги гызы. Несколько слов о шекинском восстании во главе с Гаджи Челеби против Надир шаха // Азербайджанская Демократическая Республика -86: Материалы конференции /Институт Истории НАН Азербайджана. – Баку: Нурлан, 2006. – с.

177-188.

612. Османов, Фазиль. История и культура Кавказской Албании I–III вв. / Red. Р.С.Меликов.- Баку: Тахсил, 2006. - 288 с.

613. Потто, Василий. Кавказская война. От древнейших времен до Ермолова. - Москва: Центрполиграф, 2006.- Т. 1. – с. 216.

614. Шеки // Словарь современных географиических названий /Под ред. акад. В.М.Котлякова. — Екатеринбург: У-Фактория, 2006.

2007

615. Гасанов, Гаджи. Из истории северо-азербайджанской деревни в конце XIX - начале XX века / Red. М.Исмаилов, Т.Т.Велиев, З.А.Кафарова. – Баку: Тахсил, 2007. – 224 с.

616. Гусейнова, Байзат Магомедовна.Роль дагестаноязычных народов в истории политических образований Восточного Закавказья в XIII- начале XIX в. (О Нухе – столице ликвидированного Российской империей Шекинского ханства. политической жизни Восточного Закавказья: Шеки, Елису, Джаро-Белоканы): Диссертация - 07.00.02 – Махачкала: 2007.

617. Ибн Арабшах. История Эмира Темура /Институт истории народов Средней Азии имени Махпират / Пер. Х.Н.Бабабекова.- Ташкент: 2007.

618. Исалабдулаев, Магомед Абдулаевич. Участие андальцев в Кавказской войне в 20-50-х гг. XIX в. (О городах Азербайджана: Нуха, Шемахи, Шеки): Диссертация. - 07.00.02 — Махачкала: 2007.

2008

619. Сычев, Н.Б. Книга династий. – Москва: Восток-Запад, 2008. -964 с.

620. Алиева, Севиндж. Роль Шеки в жизни народов Северного Кавказа // Elmi əsərlər /AMEA A.A.Bakıxanov ad. Tarix İnstitutu. – 2008. – XXVI cild. – с. 78-95.

621. Лятифова, Эльвира. Национально-освободительная борьба на северо-западных территориях Азербайджана в первой трети XVIII века // Известия Азербайджанского ГПУ. - 2008. - №2. - с.112-120.

622. Лятифова, Эльвира. Объединительная политика государства Сефевидов и северо-западные территории Азербайджана // Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 85-ci ildönümü münasibətilə Tarix fakültəsi əməkdaşlarının elmi-praktik konfransının materialları. - Bakı: 2008. – с.296-304.

2009

623. Алибекова, Элла. Вопросы древней истории Азербайджана в Российской историографии XIX-XX в. /Институт Истории им. А.А.Бакиханова НАНА / Науч. ред.: Р.С.Меликов. – Баку: Тахсил, 2009. – 224 с.

624. Егоров, В.Л. Историческая география Золотой Орды в XIII – XIV вв.- Москва: Либроком, 2009. – 248 с.

625. Искендеров, Э.А. Кавказская Албания и Иберия в свете античных источников // Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası. – 2009. – №1. – s. 59-70.

626. Шеки // Большой Энциклопедический Словарь. – М.-СПб, 2009.

2010

627. Гезалов, Парвин Фахраддин оглы. Знамена азербайджанских ханств как источнике по изучению истории государственности: Автореферат кандидатской диссертации / Институт Истории им. А.А.Бакиханова. – Баку: 2010. – 26 с.

628. Наджафлы, Гюнтекин. Азербайджан в XVIII-XIX вв. / Науч. ред.: Я.М.Махмудов. – Бишкек: Бийиктик, 2010. – 260 с.

629. Щукина, Юлия. Азербайджан: Путеводитель / Red. И.А.Кусый. – Москва: Вокруг света, 2010. – 260 с.

630. Эфенди, Абдуллятиф. История Шекинских ханов /Пер. с. тюрк. А.Дадашов. – Баку: Хатун-плюс, 2010. – 16 с.

631. Губайдуллин, Азиз. Статьи и выступления / Институт Истории НАН Азербайджана им. А.А.Бакыханова. – Баку: Шарг-Гарб, 2010. – с. 145-188.

632. Лятифова, Эльвира. Место северо-западных территорий Азербайджана в объединительной политике государства Сефевидов // Научное обозрение. – Махачкала, 2010. - №48. - с.3-8.

2011

633. Амирбекова, Нармина. Употребление военных званий тюркско-Азербайджанского происхождения в войсках (период ханств) // Türk dünyasi: dünəni və bu günü (Beynəlxalq elmi konfrans (23-24 may, 2011): Tezislər. – Bakı: 2011. - с.143-145.

634. Гаджиев, Зураб Тамерланович. Основные черты и особенности общественно-политического развития Восточного Кавказа в период османо-персидского противостояния (Амассийского договора была упразднена

государственность эмиратов Шеки и Ширвана, а Дагестан остался единственным государственным образованием): Диссертация - 07.00.03 – Москва: 2011.

635. Таирова, Афаг. К вопросу о демографических изменениях города Шеки в 20-30-е годы XX века // Azərbaycan Texniki Universiteti. Elmi əsərlər. Humanitar elmlər ser. 2011. – №3. – s. 17-18.

2014

636. Таирова, Афаг. История города Шеки (1920-июнь 1941). – Баку: Elm və təhsil, 2014. - 208 с.

637. Зиссерман А.Л. Двадцать пять лет на Кавказе: 1842-1867. - Москва: Кучково поле, 2014. - 576 с.

638. Таирова, Афаг. Установление советской власти в г. Шеки // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наукб Межвузовский сборник научных статей / Бакинский Славянский Университет. – 2014. №1. – с. 392-397.

2016

639. Аббаскулиева, Элеанора. Город особой ауры: Любая история, как и история Шеки и Шекинского ханства, дает богатую пищу для размышлений // Азербайджанский известия. – 2016. – 21 июля. – с.3.

2017

640. Буланова, О. Средневековая Европа в Шеки // Эхо. – 2017. – 27 января. - с.16.

641. Шеки и Дворец шекинских ханов будут включены в Список всемирного наследия ЮНЕСКО // Вышка. – 2017. – 23 июня. – с.12.

2018

642. Шеки [Карта]: туристическая карта /М-во культуры и туризма Азерб. Респ.; текст Э.Эюбов; фото. Ш.Мурщудлу; науч. консультант О.Рзаев; дизайнер-картограф С.Багирова. Шеки: Шекинский Туристический Информационный Центр, 2018.

643. История чести и достоинства (конференция «Азербайджанская Демократическая Республика – наша история чести и достоинства" в Шеки) // Наука. – 2018. -04 мая. – с. 6.

644. Таирова, Афаг. Деятельность шекинских партийно-городских организаций в годы войны (1941-1945 гг.) //Qərbi Kaspi Universiteti. Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 95-ci ildönümünə həsr edilmiş "Azadlıq və istiqlaliyyət hər bir xalqın sərvətidir": Respublika elmi konfransının materialları (03 may, 2018). – Bakı: 2018. – s.334-343.

645. Таирова, Афаг. Деятельность Шекинского щелкового комбината в годы войны (1941-1945гг.) // Elmi əsərlər /A.A.Bakıxanov ad. Tarix İnstitutu. – 2018. – Cild 69. – с. 201-208.

646. Таирова, Афаг. Культурно-просветительские учреждения города Шеки (1946-1991гг.) //Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti. Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 95-ci ildönümünə həsr edilmiş "Milli-mənəvi dəyərlər: ənənə və müasirli": beynəlzalq elmi konfransının materialları. – Bakı: 2018. – s.258-264.

647. Таирова, Афаг. Лечебно-профилактические учреждения города Шеки в 1940-1960-е годы //Tarix və onun problemləri. – 2018. - №1. – с.112-118.

648. Таирова, Афаг. Развитие здравоохранения в городе

Шеки 50-90-е годы XX века // Вестник Бакинского Университета. Сер. Гуманитарных наук. – 2018. – 31. – с. 134-141.

649. CNN: «Шеки: Азербайджанский шелковый путь — город караванов и ханов» (дноименная статья на сайте американского канала) // Бакинский рабочий. – 2018. – 01 августа. – с. 6.

650. Алекперов, Самир. Шеки исторический город Азербайджана http://ann.az/ruD0%B9-

651. В **654** году захвачен войсками арабского войсками Эмира Салмана Ибни Рабия, а в 706 — Мериана Ибни Мухаммеда и безжалостно ими разрушен Нуха – http://dic.academic.com

652. В **813** году, когда в Аране создалось правительство Аран-шахов, Шеки перешёл в их подчинение. В IX веке, вследствие ослабления Халифата, город приобрел статус независимого владения. – http://Sheki.io.ua : Шеки id72780 -io.ua/s72780

653. В **XI веке** он был включен в состав Ширванского государства. В 1118 году город захватили сельджуки. В1396 году город был захвачен и разорен монголами, сыном Тимурленга Мианшахом. С 14 века Шеки упоминается как независимое государственное объединение. - http://mail.ru/mail/ilza69/3444/3520.html

654. Герб города Шеки - http://geraldika.ru

655. Город Шеки. http://azerbaycan.com

656. Древний город Шеки - http://azerbaijan.io.ua/s74145 /sheki_-_odin_iz_velichestvennyh_v_proshlom_gorodov_ vostoka

657. Елизаветпольская гор. управа, карточка 5 из 295 -

http://www.nlr.ru/e-case3/sc2.php/web_gak/lc/28129/5

658. Елизаветпольская губерния – http://ru.wikipedia.orag /wiki/

659. История Шеки – www.sites.google.com

660. История Шеки. http:// shekililar.narod.ru

661. Керим Ага Фатех. Краткая история шекинских ханов. – Баку: Элм, 1958; http://www.vostlit.info/texts/rus16/ Kerim_aga_Fatech/text.phtml?id=2205

662. Киш (Шеки) - http://ru.wikpedia.org/wiki

663. Нухинский уезд – 1897 год // http://www.ethno-kavkaz.narod.ru/nuxa1897.html

664. Нухинский уезд – 1926 год // http://www.ethno-kavkaz.narod.ru/nuxa26.html

665. Нухинский уезд: Алиарское сельское общество; Ахпилакендское сельское общество; Ашага-Гюйнюкское сельское общество; Баш Гюйнюкское сельское общество; Бидендское сельское общество; Биладжикское сельское общество; Бумское сельское общество; Вавндамское сельское общество; Дашбулагское сельское общество; Дегнинское сельское общество; Джаирлинское сельское общество; Джалутское сельское общество; Джунутское сельское общество; Зараганское сельское общество; Зарафское сельское общество; Зекситское сельское общество; Каладжуское сельское общество; Камерожанское сельское общество; Кохмухское сельское общество; Кунгютское сельское общество; Куткашинское сельское общество; Кюснетское сельское общество; Ниджское сельское общество;Охутское сельское общество; Падарское сельское общество; Султан-Нухинское сельское общество; Филифлинское сельское общество; Халхалсколе сельское общество;

Хачмасское сельское общество // http://www.rus-reise.de/index.php?n=M2900.00000015265

666. Хаджи Сеид Абдулгамид. Родословная шекинских ханов и их потомков http://sites.google.com/site/shekitarixi/2

667. Шеки - http:// Azerbaijan.orexca.com

668. Шеки - http://www.history.z/ru/Qalereya/sheki/20100219025743558.html

669. Шеки (Сайт города) История Шеки - http://sheki.ru

670. Шеки: Династия ханов, правившая в 1743—1819 гг. в Шеки (Азербайджан) /~книги/ Монархи. Мусульманский Восток XV-XX/Шеки ханы/ - http://slovari.Yandex.ru

671. Шекинское государство - http://ru.wikipedia.org/wiki/ Шекинское_государство

672. Шекинское ханство - http://ru.wikipedia.org/wiki/ Шекинское_ханство#

673. 1189 г. н.э. - Народное восстание в Шеки во главе с феодалом Хаджи-Челеби, засевшим крепости около Нухи. И в 1189 году апноэ со своим войском атаковал. – http://ngtic.co.cc/sposob_leheniya_hrapa

674. **1383** - В 1383 году в Ширване вспыхнуло восстание против крупных феодалов и монгольских династий. Был убит ширваншах Хушенг [10]. Воспользовавшись этим событием, оппозиционная аристократия возвела на ширванский престол одного из дальних отпрысков ширваншахов Ибрагима, воспитанного . - татаро-монгольское нашествие - www.lekia.ru/str35.html

675. **1394** - Уже в 1394 г. золотоордынское войско вновь прошло через Дербент и напало на Ширван. Причем Тимур со своими силами находился в непосредствен-

ной близости от района военных действий — в азербайджанском городе Шеки.242) Такой выпад Тохтамыша был явно провокационным, тем более что сам он в нападении не участвовал, а остался в Золотой Орде, судя по всему, занимаясь сбором и подготовкой большой армии, с помощью которой надеялся взять реванш. Егоров В. Историческая география Золотой Орды Военно-политич? -www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/egor/05.php

676. **1396** - В 1396 году Шеки был захвачен и разорен монголами. - http://centralasia-travel.com.

677. **1412** - Гара Юсуф потребовал от своих вассалов лично участвовать в бою против объединенных войск царя Кахетии Константина, Ширваншаха — Ибрагима и правителя Шеки. Битва состоялась в конце 1412 г. на берегу Куры, и войска Гарагоюнлы победили, а сам Гара Юсуф продемонстрировал. Гара Юсуф Гарагоюнлы – turkmeniya.narod.ru/gara-yusuf.html

678. **1413** - В 1413 г. Ширваншах вернулся в Ширван, признав себя вассалом Кара Юсуфа. Однако вассалитет этот носил формальный характер, так как Ширваншах Ибрагим по-прежнему был полновластным правителем Ширвана от Шеки до Дербента, где он царствовал на протяжении 35 лет. - Ибрагим I (Ширваншах) — Википедия - ru.wikipedia.org/wiki/Ибрагим_I_(Ширваншах)

679. **1547** - в Шеки назначается Тойгун-бек Каджар. Приблизительно в то же время, крупный Сефевидский политический деятель, получивший в 1547 году титул Султана, Кямалладдин Шахверди-хан Зияд-оглу Каджар начинает править Карабахом и Гянджой. Первым правителем [339-340] Ереванской . - Ага Мухаммед Шах Каджар « Азербайджан. Новости Азербайджан ...

-odlar-yurdu.ru/index.php?newsid=2563

680. **1551** - С возвышением государства Сефевидов Шеки, оставаясь в значительной степени самостоятельным, временами признавало его власть. В 1551 шекинские войска были разбиты иранским шахом Тахмаспом, и Шеки утратила независимость.С Шеки — Википедия - ru.wikipedia.org/wiki/Шеки

681. **1551** - В 1551 г Сефевиды ликвидировали независимое владение Шеки. Embassy of the Republic of Azerbaijan in the People`s Republic of China - http://azerbembassy.org

682. **1562** - А в 1562 г . Шах Тахмасиб издал указ о предоставлении земель к западу от Шеки в управление Цахурскому правителю Ади-Куркулу беку [19]. Эта политика в конечном итоге завершилась созданием к западу от Цахурского владения, превратившегося впоследствии в Илисуйское султанство.- Кратко о Джаро-Белоканских обществах -www.jurnal.org/articles/ 2009/hist26.html

683. **1578** - 24 августа 1578 года они вошли в Тбилиси. Царь Картлии Симон оказал сопротивление и повел партизанскую войну. Царь Кахетии Александр выразил покорность Мустафе-паше. После того как Грузия была занята, правитель Шеки Иса-хан оставил свое владение и ушел к Сефевидам. Чылдырская битва открыла туркам дорогу в Грузию. Внутренняя и внешняя политика Сефидонов в XVI–XVII вв - revolution. allbest.ru/history/00142322_0.html

684. **1628** - Но уже в списке эмиров 1628 г. у Искендера Мунши хакимом Шеки ширванской назван Мухаммед-султан из мелкого кызылбашского племени джагирлу.- Исторический форум: история России, всемирная история>Держ - www.istorya.ru/forum/lofiversion/index.php

685. **1711** - Вторично джарцы восстали в 1711 г. Они совершили набег на Шемаху. К ним примкнули крестьяне Шеки и цахурцы. -www.vostlit.info/Texts/rus2/ Bakihanov

686. **1721** - В 1721 году, когда Кавказские горцы напали вновь и разграбили Шеки, Ширван, Гандзак, дошли до реки Ерасх и подступили к Варанде, против них выступил мелик Баги и спас край от разорения. Это и подобные события настолько усилили симпатию местного населения к Мелик-Шахназарянам, что вся Варанда признала власть этого дома. Раффи - Меликства Хамсы - armenianhouse.org/raffi/ novels-ru/khamsa

687. **1736** - В 1736 году Надир провозгласил себя шахом. Он обложил Азербайджан тяжелыми налогами и повинностями. Вспыхивают восстания против иранского гнета. Наиболее успешным было восстание в Шеки (1743-1744 гг.). Надир-шах не смог взять крепость «Гелесен-гересен» («Придешь . история азербайджана – panasia.ru/main/azerbai/sight/

688. **1743** - Крупное антииранское восстание вспыхнуло в Шеки в 1743 г. под предводительством местного феодала Гаджи Челеби. Несмотря на неоднократные штурмы, войскам Надир- шаха так и не удалось сломить волю шекинцев, стойко защищавшихся в крепости «Геласан-Герасан». - Embassy of the Republic of Azerbaijan in the People`s Republic of China; www.azerbembassy.org

689. **1744** - В 1744 г. Надир вновь двинулся в Ширван и Шеки. И вот тогда все население города и окрестностей г. Шеки собралось на строительство крепости, защитившей город с северных к нему подходов. Место для возведения крепости было выбрано так удачно и сооружено оно было так крепко, что длительное время осаждавший его Надир, не мог взять крепость. Sheki.io.ua(конец XVIII- … -io.ua/s86895

690. **1744**, 13 апреля - Название крепости «Гялярсан –герярсан» («Придешь - увидешь»), связано с нападением на Шеки Надир-шаха. В целом ряде исторических документов, в том числе в книге Аббас-Кули Ага Бакиханова «Гюлюстан Ирем», в сообщении Б. Братищева, датированном 13 апреля 1744 года, говорится о неприступности и прочности этой крепости. Название крепости «Гялярсан -герярсан» («Придешь - увидешь»), связано с нападением на Шеки Надир-шаха. Азербайджан, Шеки отдых в ноябре, туры на праздники: горящие т? – www.jartour.ru/ azerbaijan/sheki.html

691. **1747** - Краткий обзор: Султанат Куткашен находится в северной части сегодняшнего Азербаиджана, которая соответсвует административному району Габала. Султанат был основан после смерти Надир шаха в 1747 году. В конце 18 века был выкуплен ханом Шеки и присоединен к хаганату Шеки.- Ханства Азербайджана [Архив]- AzeriTriColor-Форум::wwwatc.az/forum/archive/index.php/t-5083.html

692. **1752,** 1 сентября - Среди них нужно отметить кровопролитную битву с дру-жиной владетеля Шеки Аджи-Чалаби, состоявшуюся 1 сентября 1752 года в Шамшадил, близ Тулкитафа (территория нынешнего Азербайджана), которая закончилась блестящей победой коалиционного войска грузин и адыгов. Лошадь - Кони -- Комментарии к статьям - Кабардинская - www.horse.ru/ forum/read.php?f=34&i=721&t=721

693. **1762** - Старый Шеки окружен стенами возведенной в XVIII веке крепости Нарынгала. Расположенный здесь

Ханский дворец был заложен в 1762 году – в период правления Гусейн хана. Как видно из названия, это была резиденция правителей независимого Шекинского ханства. – www.regionplus.az

694. **1772** - До конца 18 века в восточном направлении от Шеки находилось селение Нуха. в 1772 году в результате разрушительных селевых потоков реки Киш полностью уничтоживших Шеки, город был перенесен в селение Нуха. Таким образом, Шеки почти 200 лет назывался Нуха.Narin Qala - narinqala.com/?lang=ru

695. **1772** - Из архитектурных памятников Шекинского района заслуживают внимание Албанская Христианская церковь в селе Киш (IV в.), башня и храм в селе Орта Зейзит, башня в селе Айдынбулаг, мавзолей в селе Бабаратма, и конечно же крепости, мечети и гражданские сооружения самого Шеки. Старый город находился несколько ниже нынешнего места, но был снесен селевым потоком в 1772 году. Шеки возродился на новом месте. Шекинский район - www.swtravel.az/indexphp?stype=localtours.

696. **1788** - Фатх-Али хан Губинский в 1788 году разбил Мухаммад-Гасан хана (союзником которого был все тот же Ираклий II) близ города Шамахы. Шеки вновь попало в зависимость от Губинского ханства. Однако после смерти Фатх-Али хана Шекинское ханство вновь обретает независимость.С Azərbaycanlı.org - http:// http://azerbaycanli.org

697. **1796** - В начале июля 1796 г. Мустафа хан прибыл в лагерь русских войск под Баку и принял присягу верности российской короне. Следом за ним последовал и правитель Шеки – Селим хан, о чем генерал В.А.Зубов

информировал Петербург в своих победных реляциях.- http:// centrasia.ru

698. **1797** - Дворец шекинских ханов. Построен в 1797 году архитектором Хаджи Зейналабдином из Шираза. Город Шеки. Дворец шекинских ханов | Библиотека изображений «РИА Новости? – http://visualrian.ru

699. **1805** - В прошлом Шеки - столица Шекинского ханства, которое, после его завоевания в 1805 году, было включено в состав Российской империи. Азербайджан - Информация об Азербайджане, Фотографии, История - www.advantour.com/rus/azerbaijan/index.htm

700. **1805** - В 1805 г. на верность России присягнули ханы Карабаха, Ширвана и Шеки. militera.lib.ru/research/gammer_m/pre2.html

701. **1805** - В мае 1805 года Ибрагимхалил хан вместе со своими сыновьями Мамедгасан ага, Мехдигулу ага, Ханлар ага и зятем Селим ханом – правителем Шеки- прибыли к Цицианову в лагерь на берегу Курекчая. - Qarabaq senedlerde | Karabakh in Documents | Карабах в документах -karabakh-doc.azerall.info/ru/articls/artc116

702. **1806** - Поражение шаха решило судьбу Бакинского и Кубинского ханств. 3 октября 1806 году русские взяли Баку, затем наступил черед Кубы и Шеки. Азербайджан — Страна огней - www.azeri.ws/hisory/newest.shtml

703. **1812** - Родился Фатали в 1812 году в городе Нуха (ныне Шеки).Его усыновил дядя — Ахунд Гаджи Алескер, фамилию которого он и носил. Начальное образование мальчик получил дома, дядя готовил его к духовному званию. Продолжал учебу в Гяндже, где он и познакомился с поэтом .С Мероприятия-190 лет Мирза Фатали Ахундову | Ежедневный ... - azeri.ru/

diaspora/ actions/page_7/

704. **1819** - В 1819 году Шеки уже управлялся царским комендантом, была образована Нухинская губерния. На знаменитых шекинских базарах шла бойкая торговля зерном, чеканной посудой, ювелирными украшениями. Шекинский шелк был разного вида - мягким и непрозрачным, тонким и просвечивающим. - Шеки (Нуха) | Баку | Энциклопедия | Шеки | Баку, Азербайджан - www.baku.ru/enc-show.php?cmm_id=939&id=176996

705. **1826** - В 1826 году в Баку была учреждена почтовая экспедиция. Затем почтовые конторы появились в Кубе, Нахичевани, Шуше, Шемахе, Ленкорани, Нухе (ныне Шеки) и в Сальянах.- История почты и почтовых марок Азербайджана — Википедия - ru.wikipedia.org/wiki .

706. **1836** - В 1836 году предприятие под названием «Общества распространения шелководства и торговой промышленности на Кавказе», основалась в Шеки. В Шеки было установлено 42 станка для кокономотального цеха европейского типа, был построен сортировочный цех коконов и для этого из Италии в первый раз было приглашено 42 мастера с семьями. Шелк - Disput.Az - Page 2 - www2.disput.az/index.php?showtopic=166326&st .

707. **1838** - В 1838 году вспыхнуло еще одно восстание против русских властей. На этот раз на борьбу поднялись шекинцы. Несмотря на успешные действия повстанцев в начале восстания, вскоре к русским войскам начало прибывать подкрепление. Повстанцы так и не смогли взять город Шеки (Нуху), русские войска подавили и это восстание.С История Азербайджана - 313NEWS.NET - FORUM - 313news. net/forum/index.php?/topic/196/

708. **1840** - Основан в VIII в. до н. э. и первоначально назывался Сакасена или Саке, что связывают с этнонимом

саки (среднеазиатские скифы). Позже название трансформировалось в Шакашен, Шака, Шакки, Шеки. В 1840 г. образован Нухинский у. с центром в городе Шеки, который по названию. Кантаги – Географический словарь - география, планета, океан, к - enc-dic.com/geography/Kantagi-6722.html

709. **1854** - Но, наверное, мало кому известно, что в 1854 году население города составляло всего 8374 человека. И по количеству жителей такие города как Шемаха, Нуха (Шеки), Шуша, и Елизаветполь, каждый в отдельности,превышали Баку более чем в два раза! Мечети - Баку - Старый город / Фото Старого города в Баку / Интер -all-pages.com/city_photo/1/9/49/479/16.html

710. **1858** - Александр Дюма, знаменитый автор «Трех мушкетеров» и «Граф Монте-Кристо» посетил Кавказ 150 лет назад - в конце 1858 года. На территории современного Азербайджана он провел около десяти дней. Побывал в Губе, Баку, Шемахе и Нухе (нынешнем Шеки). - www.baku-media.ru/journal/?PHPSESSID

711. **1861** - Великий французский писатель Александр Дюма, побывавший в 1861 году в Шеки, проявил огромный интерес к секретам производства шелка, приобрел и отправил на родину значительное количество коконов. Несколько позже с аналогичной целью в Азербайджане побывали около двухсот западных. -- реанимация древнего шелкового пути Бакинский Рабочий - br.az/index.php?newsid=6449

712. **1930** - Особенно мощное восстание произошло в с. Баш Гёйнюк Шекинского района в 1930 году. Гёйнюкцы, свергнувшие советскую власть в своём селении, предприняли наступление на Шеки. Население города поднялось на ноги и присоединилось к восставшим.

Власть в Шеки также . Министерство Культуры и Туризма Азербайджанской Республики - www.mct.gov.az/?/ru/azerbaijan/1999/17

713. **1931** - ОАО «Шеки-Ипек» начало деятельность в 1931 году. Это предприятиес распадом Союза .С Обзор газет: Как с помощью «шахмат» вернуть Карабах и сколько - 74.53.199.37/society/20090813121106454.html

714. **1945** - НАНА создана в 1945 году, здесь действуют более 30 научно-исследовательских института. Академия имеет отдел в Нахчыванской Автономной Республике и три Региональных центра (Гянджа, Шеки, Ленкорань). Изберут нового президента Национальной академии наук … - ru.trend.az/news/society/education/908988.html

715. **1964** - Шекинский заказник создан в 1964 году на административной территории Шекинского район в бассейне реки Айричай, между трассами Евлах-Шеки и Шеки-Огуз. Заказник относится к территории типа фауна. Шекинский заказник — Википедия - ru.wikipedia.org/wiki/Шекинский_заказник

1.4. Digər dillərdə

1858

716. Dorn B. Auszuge aus muhammedanischen Schriftstellern, betreffend die Geschihte und Geographie der sudlichen Kustenblender des Kaspischen Meers, nebst einer kurzen Geschichte der Chane von Sceki. – St. Peterburg. Buchdrucrei der Keiserlichen Akademie der Wissenschaften, 1858.

1873

717. Ибн-Хайкаль. كتـاب المسـالك والممالـك, Kitāb al-Masālik w'al- Mamālik. – Лейден: Изд. М.де Гуе., 1873.

1901

718. Norman Henry. Khans of Nukha // Russia of To-Day / Editted by Edward Burlingame. — Scribners Magazine: Charles Scribners Sons, 1901. - T. 29. - c. 73.

1911

719. Nukha // The Encyclopedia Britanica a dictionary of arts, sciences, literature and general informationThe Encyclopædia Britannica // The Encyclopædia britannica company, 1911. — T. 19. — C. 846.; T.17. - s.613.

1936

720. M. Th. Houtsma – E. J. Brill's first encyclopaedia of Islam 1913-1936. - c. 346.

1956

721. Nizamuddin Sami, Zafar-nama. — Histoire des conquetes de Tamer-Ian intitulee Zafaruama par Nizamuddin Sami. Edition critique par Felix Tauer, t. I: Texte persan du Zafarnama. - Praha, 1937; t. II: Introduction, commentaire, index, Praha, 1956.

1961

722. Al-Massoudi. Murudj-az-zaxab va maadin al-djavahir («Золотые копи и россыпи самоцветов Massoudi. Les praries d'or. - Париж: Изд. Мйнара, 1961. – т.I-IX.

723. The history oi the Caucasian Albanians by Movses Dasxuranci /Transl, by C. J. F. Dowsett. - L., 1961 (London Oriental series, v. 8).

1966

724. Buniatov, Ziya. De l'identification des villesforteresses du

moyen age: Badd et Shaki /revue des etudes Armeniennes /Novelle serie.v.III. - Paris,1966 - p.225-232.

1970

725. Hasan Rumlu. Ahsan al-tavarix.-Tehran, 1970, p.222-223.

1998

726. Sharifov Azad. Shaki: paradise in the Caucasus Foothills /Azerbaijan. - 1998. – summer (6.2). – p. 28-35.

2003

727. Bjionar Storfell J. – The Kish Church -Wegge Born – From Jerusalem to Gis: An investigation of the Eliseus-tradition in Courcasis. Paper Presented at the Conference Caucasus Albanians in the Past and Present. - Baku, 2003. – p. 35.

728. Wegge Born вЂњFrom Jerusalem to Gis: An investigation of the Eliseus-tradition in CourcasisвЂќ. Paper Presented at the Conference Caucasus Albanians in the Past and Present. – Bakı: 2003. – s. 25.

2006

729. Shaki khan palace /text by Z.Mammadli; trans.: H.Huseynov; eng. Text ed. P.Silvester. – Baku: Tutu, 2006. – 183 p. /İngilis və Azərbaycan dillərində/

2011

730. Talibova, Aynur. Authentic Azerbaijan /editor V.Bilaloghlu; designer I.Mahammadli. - Istanbul: Imak Ofset Basim Yayin, 2011.-385 s.

2018

731. Zardabli, İsmail bey. Ethnic and political history of Azerbaijan. – Baku: 2018. – 557 s.

II HİSSƏ

ARXEOLOGİYA VƏ ETNOQRAFİYA. TARİXİ-MEMARLIQ ABİDƏLƏRİ

Şəki rayonu ərazisində digər maddi-mədəniyyət abidələri ilə bərabər müdafiə tikililərinin də varlığı bu diyarın böyük strateji əhəmiyyətə, qədim və keşməkeşli tarixə, zəngin tikinti təcrübəsinə malik olduğunu göstərir.

Belə tikililərdən biri də Şəki Narınca qalasıdır. O, şəhərin şimal-şərq hissəsində cənubdan 710 m, şimaldan 750 m dəniz səviyyəsindən yüksəklikdə, səfalı bir ərazidə yerləşir. Qala Azərbaycanda ilk müstəqil xanlığın əsasını qoyan, Şəki xanı Hacı Çələbinin dövründə (1743-1755) tikilmişdir.

Onun divarlarının xaricdən ümumi uzunluğu 1300 m-dir. Ərazisinin relyefi və müdafiə əhəmiyyəti nəzərə alınaraq qalanın cənubundan hündürlüyü 8 m olduğu halda, şimala doğru 4 m-ə enir. Divarın qalınlığının 2,2 m olması onun möhtəşəmliyini və davamlığını bir daha artırır. Qalanın cənubdan və şimaldan 2 tağlı darvazası, bürcləri və 1000-dən artıq mazğalları vardır.

Şəki xanlığının iqamətgahı olan «Xan sarayı» da qalanın şimal-şərqində yerləşir.

Şəki Xan sarayı -Dünya abidələri siyahısına daxil edilmiş Şəki xanlarının yay sarayı olan bu bina Azərbaycanda ilk müstəqil xanlığın əsasını qoyan Hacı Çələbi xanın nəvəsi Hüseyn xanın dövründə 1761-1762-ci illərdə istifadəyə verilmişdir. Hüseyn xan eyni zamanda «Müştaq» təxəllüsü ilə şerlər yazdığından bəzi mənbələrdə bu saray «Müştaq imarəti» kimi də qeyd olunmuşdur.

Xan sarayı ikimərtəbəli olmaqla altı otaqdan, dörd dəhlizdən, iki güzgülü eyvandan ibarətdir.

Binanın baş fasadı dünyada analoqu olmayan ən xırda, həndəsi fiqurlara bölünmüş, ağac parçaların aralarına müxtəlif rəng-

li şüşələr geyindirilmiş şəbəkə pəncərə və qapılardan ibarətdir. Şəbəkələrin hər bir kvadrat metri orta hesabla 5000, mürəkkəb yerləri 14000 ağac və şüşə şəbəkədən ibarətdir. Binada mismar və yapışqandan istifadə edilməmiş, ağac və şüşə parçaları bir-birinə geyindirilmişdir.

Saray divarın ornamentliyi, piştağların genişliyi, naxışlı şəbəkələr, dağlamalar, müxtəlif naxışlar, gəc üzərində oymalar adamı valeh edir.

Binanın daxilində həndəsi naxışlara, nəbatat rəsmlərinə, süjetli və quş rəsmlərinə, döyüş və ov səhnələrinə daha geniş yer verilmişdir. Zövqlə işlənmiş taxçalar, güzgülü buxarılar əsl sənət nümunəsidir.

Saraydakı naxışların zənginliyinə, rəng çalarlarına, stalaktit oymalara, kompozisiyalara baxdıqca ata-babalarımızın qabiliyyətinə, bacarığına, zövqünə və əsrarəngiz əməyinə heyran olursan. Dünya şöhrətli türk şairi Nazim Hikmət saraya baxdıqdan sonra yazmışdır: «Əgər Azərbaycanın başqa qədim tikililəri olmasaydı, bircə Şəki Xan sarayını dünyaya göstərmək bəs edərdi».

Yuxarı Karvansara - Ərazisində Böyük İpək yolunun keçdiyi Azərbaycanın ən qədim sənətkarlıq, ipəkçilik və ticarət şəhəri olan Şəki karvan yolları vasitəsilə digər xanlıqların və bir çox xarici ölkələrin ticarət mərkəzlərini özündə birləşdirirdi. Əlbəttə ki, belə bir təbii-coğrafi və strateji şəraitə malik şəhərdə karvansaraların olmaması mümkün deyil. XVIII-XIX əsrlərdə şəhərdə inşa edilmiş karvansara binaları təkcə karvanların və səyyahların qalması üçün deyil, həm də müxtəlif ticarət əməliyyatlarının aparılması üçün də nəzərdə tutulurdu.

Özünün böyüklüyü və ticarət üçün əlverişliyi ilə bütün Zaqafqaziyada məşhur olan Yuxarı Karvansara dövrümüzə qədər gəlib çatmış iki karvansaradan biridir. Ümumi sahəsi 6000 kvadrat metr olan Yuxarı Karvansara Şəki memarlığı üçün səciyyəvi olan kərpic və çay daşının birlikdə işlədilməsi xüsusi kalorit verir.

Tikili relyefə uyğun olaraq küçəyə baxan hissədə 14 m, içəri üzdən isə 8 m hündürlükdə inşa edilmişdir. 300-dən artıq otaq

və zirzəmidən ibarət olan karvansaranın 2 giriş darvazası vardır. Bina üçmərtəbəlidir. Tacir öz malını zirzəmiyə yığar, birinci mərtəbədə alver edər, ikinci mərtəbədə yaşayardı.

Darvazaların içəri hissəsinin tavanı kərpicdən tağlı günbəzlərdir. Yaxın Şərqdə ən böyük kərpic günbəzlərdən biri sayılan əsas girişin zəngin bəzənmiş tağı relyefin çox mailliyi üzündən binanın küncündə, üçüncü mərtəbə səviyyəsində inşa edilmişdir.

Sadə həyəti, tağbəndlərlə eyni ölçülü hücrələri, həyət eyvanları, hovuz və onları əhatə edən yaşıllıq karvansaranın ümumi kompozisiyasını tamamlayır.

Bu günə kimi öz gözəlliyini, memarlıq üslubunu qoruyub saxlayan və hazırda mehmanxana kimi istifadə olunan Yuxarı Karvansara Şəkinin zəngin maddi və mənəvi irsə malik bir şəhər olmasının bariz nümunəsidir.

Aşağı Karvansara - Şəki Azərbaycanın ən qədim ticarət və sənətkarlıq şəhəri olduğundan burada çoxlu bazar və karvansaralar tikilmişdir.

XVIII-XIX əsrlərdə Şəkidə olan 5 böyük karvansaradan dövrümüzə qədər yalnız ikisi - Yuxarı Karvansara və Aşağı Karvansara gəlib çatmışdır.

Şəki karvansaraları da digərləri kimi karvanların və səyyahların dayanması üçün ayrılmış, özünün funksional xüsusiyyətinə uyğun tikilmişdir. Ancaq bu karvansaralarda yolüstü karvansaralardan fərqli olaraq istirahət otaqları ilə yanaşı müxtəlif ticarət əməliyyatları aparmaq, mübadilə müqavilələri bağlamaq üçün xüsusi otaqlar da inşa edilmişdir.

Buradakı karvansaralar plan quruluşuna, böyük ölçülərinə, istirahət və ticarət üçün rahatlığına görə Şəki memarlığını xarakterizə edir.

Özünün ümumi sahəsinə görə Yuxarı Karvansaradan bir qədər böyük olan Aşağı Karvansara küçəyə baxan hissədə 12 m, şərq və qərb tərəfdə isə 10 m hündürlükdədir.

8000 kvadrat metrlik bir ərazini əhatə edən Aşağı Karvansaranın 242 otağı və dörd giriş darvazası var. Bu karvansara da

həmçinin şəkili sənətkarların özünəməxsus memarlıq üslubunu özündə əks etdirir.

Cənub-şərq hissədə üç, həyət tərəfdə isə ikimərtəbəli olan karvansaranın baş fasadı çaya baxır. Bu isə binaya sakitlik və təravət bəxş edir.

Karvansaranın fasadı horizontal bölümlərlə səciyyələnir, onlar divar müstəvisini tağlı pəncərələrlə tərtib olunmuş üç yarusa ayrılır, pəncərələrin tağları şəklinə görə bir qədər fərqlənir.

Tağlı eyvan aşırımları ilə dövrəyə alınmış həyətin mərkəzində hovuz yerləşir.

Karvansaranın tikintisi zamanı uzaq ölkələrdən gələn tacirlərin rahatlığı, özünün və malının təhlükəsizliyi üçün hər şey nəzərə alınmışdır. Darvazalar qonaqpərvərliklə yolçuların və tacirlərin üzünə açılsa da, bağlandıqda alınmaz bir qalaya çevrilir. Bu isə bir daha Şəki sənətkarlarının nə qədər yüksək dünyagörünüşünə, əvəzsiz zövqə, müqayisəsiz memarlıq üslubuna, maddi və mənəvi dəyərlərə malik olduqlarını təsdiqləyir.

Giləhli məscidi -Şəkinin qədim tarixi memarıq abidələrindən biri də Giləhli məscididir. XVIII əsrə məxsus olan bu məscid Şəkinin şimal-şərq ucqarında, şəhərin içərisindən axan Qurcana çayının sahilində, onun səthindən təxminən 20 -25 m yüksəklikdə tikilmişdir.

Sadə yaşayış evlərinə məxsus ənənəvi Şəki memarlıq üslubunda tikilmiş məscid binasının daxili görkəmi Şəki xan sarayını xatırladır. Divardakı naqqaşlığa, rəsmlərə, stalaktitlərə nəzər yetirdikdə belə təsəvvür yaranır ki, sarayla məscidin daxili divarları eyni sənətkarın əlindən çıxmışdır.

Giləhli məscidi uzun müddət baxımsız qalığından və qəza vəziyyətinə düşdüyündən onu bərpa etmək əvəzinə, ateizmin qurbanına çevrilmiş, analoqu olmayan bu məscid yerlə yeksan edilmişdir.

Xoşbəxtlikdən Giləhli məscidinin minarəsi bu günə kimi gəlib çatmışdır. Qülləyə qədər 13,5 m olan minarə yüksəklikdə yerləşdiyindən ərazi buradan çox gözəl görünür. Məscidə üfüqi

istiqamətdə söykənən istinad divarı onun möhkəmliyini və dayanıqlığını daha da artırır. Onun istinad divarının qurtaracağına qədər olan hissəsi daşla, ondan yuxarı hissəsi isə bişmiş qırmızı kərpiclə hörülmüşdür. Müəzzinlər üçün nəzərdə tutulan və minarəni tamamlayan sahəyə qalxmaqdan ötrü istinad divarının üzərində iyirmidən artıq daş pilləkən hörülmüş, yağışdan, qardan, çovğundan və günəşdən qorunmaq məqsədi ilə kənarına taxta vurulmuş, üstü örtülmüşdür. Buraya işıq düşmək üçün kiçik pəncərələr də qoyulmuşdur. Pilləkənin qurtaracağında minarəyə daxil olmaq üçün tağlı qapı var.

Xan məscidi - Bu məscid 1745-1750-ci illərdə Hacı Çələbi xan tərəfindən tikdirildiyindən xalq arasında «Xan məscidi» adlandırılır.

Məscidin tikintisində yerli inşaat materiallarından - çay daşından, bişmiş kərpicdən, əhəngdən, kirəmitdən, palıd, fıstıq, qovaq ağacından istifadə edilmişdir. Məscidin xarici tağlı qalereyası vardır. Ümumi tutuma daxil edilmiş minarə məscidin memarlıq simasını daha da gözəlləşdirir. Binanın iç məkanı sadə həll olunduğundan, rəngli şəbəkəli pəncərə-pannolar interyerə, məscidin həyətindəki çinar ağacları və hovuz isə binaya xüsusi rövnəq verir.

Məscidin yanında üstündə yüksək ustalıqla işlənmiş, oyma naxışlarla bəzədilmiş qəbirüstü daşlar olan qəbiristanlıq var. Burada Şəki xanları, onların ailə üzvləri və yaxın adamları dəfn edildiyindən «Xan qəbiristanlığı» adlanır. Məscid, minarə və qəbiristanlıqda olan günbəzlər, incə və sənətkarlıqla yazılmış, oyma xətkarlıq kitabələri tarixi abidə kimi dövlət tərəfindən mühafizə edilir.

Ömər Əfəndi məscidi - XVIII-XIX əsrlərdə tikilmiş Ömər Əfəndi məscidinin fasadı bişmiş kərpic naxışları ilə diqqəti cəlb edir. Fasaddakı kərpic karniz, divar səthindən qabağa çıxan nazik tağlarla işlənmiş pəncərəüstü, bir-birini əvəz edən kərpic və daş hörgü sıralarından ibarət pəncərəarası divarlar onun memarlıq simasını tamamlayır.

Tikintinin əsas tutumuna daxil edilmiş minarənin üzərində kərpiclə işlənmiş bəzək işləri Şəki sənətkarlarının xüsusi memarlıq üslubunu, bacarıq və qabiliyyətlərini özündə əks etdirir.

Binanın tikintisi özünəməxsusluğuna, bədii ifadəliyinə görə Şəki memarlığı ruhunda yerinə yetirilmişdir.

İnteryerin dekor elementi olan mehrabı xüsusi məharətlə işlənmişdir. Dindarlar məscidin həyətindəki hovuzun suyu ilə dəstəmaz alır, geniş və işıqlı salonda ibadət edirlər.

Cümə məscidi - XVIII-XIX əsr abidəsi olan Cümə məscidinin tikintisində yerli inşaat materiallarından istifadə edilmişdir. Plan quruluşuna görə tağlı, sütunlu salondan ibarət olub, daş və ağaclarla bölmələrə ayrılaraq binadakı bu böyük aşırımı örtməyə imkan vermişdir.

Alçaq yaşayış evlərinin və yaşıllıqların fonunda özünün hündürlüyü ilə seçilən minarə məscidinin kompozisiyasında mühüm yer tutur. 28,5 m hündürlüyündə olan minarə məscid binasından bir neçə metr aralı, ayrıca dayanan tikilidir. Yuxarıya doğru nazikləşən minarə kərpic hörgülərlə, relyefli naxışlarla bəzədilmişdir. Minarəni tamamlayan şərəfə hissəsi çox məharətlə işlənmişdir.

Məscidin iç məkanı sadə həll olunmuşdur. Buradan ibadət yeri, hücrələrindən isə mədrəsə kimi istifadə olunur. «N» şəklində olan məscid kompleksi ikimərtəbəlidir. Baş fasad kərpic naxışlarla işlənmişdir.

Rəşid bəy Əfəndiyev adına Tarix-Diyarşünaslıq muzeyi - Bu muzey 1925-ci ilin sentyabrında Maarif Komissarlığının əmri ilə yaradılıb. 1895-ci ildə kazarma məqsədi ilə tikilmiş bu tarixi abidəyə muzey 1980-ci ildən köçürülmüşdür.

Muzeyin ümumi sahəsi 924 kvadrat kilometrdir. Bunun 724 kvadrat kilometrində ekspozisiya zalları yerləşir.

Muzeydə 5000-ə yaxın tariximizi və mədəniyyətimizi əks etdirən maddi və mədəni abidələr toplanmışdır. Bunlardan 3000-ə yaxını ekspozisiya zallarında nümayiş etdirilir.

M.F.Axundovun ev-muzeyi -M.F.Axundovun ev muzeyi

onun dünyaya 1812-ci ildə göz açdığı M.F.Axundov küçəsi, 1 saylı ünvanda yerləşən binada 1940-cı ildə yaradılmışdır. Bu binanın 1800-cü ildə tikildiyi təxmin edilir. Sonralar M. F. Axundovun ev-muzeyi genişləndirilmiş, onun eksponatlarının bir hissəsi əlavə tikilmiş binada yerləşdirilmişdir. Beləliklə, M.F.Axundovun ev muzeyi 2 binadan: həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş ekspozisiya zalından və ədibin anadan olduğu evdən ibarətdir.

Şəki Dövlət Rəsm Qalereyası - Şəki Dövlət Rəsm Qalereyası 1982-ci ildə Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyinin əmri ilə təşkil olunmuşdur. Şəki Dövlət Rəsm Qalereyası şəhərin Yuxarıbaş məhəlləsində, «Dövlət Tarix Memarlıq qoruğu»nda qala divarları arasında yerləşən keçmiş Çar Rusiyasının kazarması olmuş binada yerləşir. Binanın tikilmə tarixi 100 ildən çoxdur. Şəki Dövlət Rəsm Qalereyası üç zaldan, emalatxana, fond otağı, direktor və köməkçi otaqlarından ibarətdir. Şəki qalereyasının fondunda 327 əsər var. Bu əsərlərdən 244-ü rəngkarlıq, 68-i Sulu boya, qrafika, 15-i isə heykəltəraşlıq işləridir. Fondun əsərlərindən əksəriyyəti Azərbaycan Dövlət Rəsm Qalereyası tərəfindən 1982, 1984, 1986-cı illərdə Şəki Dövlət Rəsm Qalereyasına verilmişdir. Fondun əsərləri içərisində tanınmış heykəltəraş Sapsayın, tanınmış rəssamlardan Toğrul Nərimanbəyovun, Mehdiyevin, Sadıqzadənin, Saktin, habelə rus rəssamlarının sulu boya ilə işlənmiş əsərləri var.

Xalq Tətbiqi Sənəti muzeyi - Xalq Tətbiqi Sənəti muzeyi 1985-ci ilin iyunun 9-da açılmışdır. Bu muzey qədim Alban məbədində yerləşir ki, buna da el arasında «Dairəvi məbəd» deyilir. Muzeyin yerləşdiyi binanın tarixi haqqında mülahizələr müxtəlifdir. Bu Azərbaycanın Qafqaz Albaniyası dövrünə məxsus xristian memarlıq abidəsidir. Məbədin ilkin formasının VIII əsrə qədər tikildiyi güman edilir. Bu dövr Albaniyada xristianlığın daha geniş yayılmasının II mərhələsinə təsadüf edilir. Məbəddə dəfələrlə təmir-bərpa işləri aparılmışdır. Bəzi tarixi mənbələrə görə hətta Dərviş Məhəmməd, Çələbi xan dövründə

də təmir işləri aparıldığı məlumdur.

Azərbaycan Rusiya tərəfindən işğal edildikdən sonra (XIX əsr) isə vilayətin mərkəzi şəhəri olan Nuxada Dairəvi Məbədə konstruktiv dəyişikliklər edilərək, rus əsgərlərinin kilsəsi kimi istifadə olunmuşdur.

Kiş məbədi - Bu məbəd Kiş kəndinin məhəlləsində yerləşir. Məbəd ərazisini əhatə edən divarların qalıqları bəzi yerlərdə indi də qalmaqdadır. Bu divar qalıqları məbədin özünün az qala Maflar məhəlləsi boyda bir əraziyə malik olduğunu göstərir. Bütün bunlar onun tarixən müqəddəs dini mərkəz olmasından xəbər verir. Məbədin güllləsi, bu qülləyə bitişik divarlar yerli materialla - şırım daşla hörülmüş və kirəclə suvanmışdır. Qüllənin divarları 3 tərəfdən metal pulları cəzb etmək xüsusiyyətinə malikdir. Bunu nəmlikdə, uzun müddət şam yandığından divarlara parafin qatının çökməsi, qüllə daxilində hava cərəyanı ilə izah edirlər. Bu cür magik xüsusiyyətlərinə görə məbəd ocaq, pir və ziyarət kimi müqəddəs yerlərdən biri hesab olunur.

Məbədin şimal-qərb hissəsində, 4-5 m aralı həyətdə uzunluğu 2 metrə qədər, eni bir metrdən çox olan yastı, tava daş vardır. Yeriməyən, dil açmayan və ya digər şikəstliyi olan uşaqları bu daşın üstündə bir gün oturtmaqla onları ruhi və cismani xəstəliklərdən xilas etməyi mümkün sayırlar. Məbədin yerli əhali tərəfindən bu günə qədər qorunub saxlanmasının əsas səbəbi onun müqəddəs sayılmasıdır ki, bu da onun antikliyi ilə üzvü surətdə bağlıdır.

Aparılan kəşfiyyat xarakterli arxeoloji qazıntı məbədin bünövrəsinin kasa şəklində və ya gəminin suda olan hissəsi quruluşunda olduğunu sübut etdi. Çox qəribədir ki, Misir ehramları da bu cür bünövrə üzərində qurulmuşdur.

Tarixi mənbələrdə olduğu kimi, izahatlarda da dolaşıqlıq olmasına baxmayaraq həqiqəti gizlətmək mümkün deyildir. Qafqaz Albaniyasında xristianlığın yayılma tarixindən bəhs edən VII əsr Alban tarixçisi Moisey Kalankatuklu «Albaniya tarixi» əsərində miladın 50-70-ci illərində baş verən hadisələri təhlilə

ehtiyacı olan faktlarla təsvir edir. İsa peyğəmbərin sevimli şagirdlərindən olan Faddey şərqə xristian təlimini yaymağa göndərilir. Artazda erməni çarının əli ilə öldürülür. Faddeyin şagirdi müqəddəs Yelisey müəllimini müşayiət etdiyi üçün bu qanlı cinayətin şahidi olur. Qüdsə qayıdıb baş verən hadisələri hamıya söyləyir. İsa peyğəmbərin qardaşı müqəddəs Yakovun (Yaqub) tövsiyəsi ilə Yelisey müqəddəs ruh naminə şərqə şəhid müəllimi Faddeyin missiyasını davam etdirməyə göndərilir. Müqəddəs Yelisey ermənilərin gözündən qaçaraq Samur çayının cənubunda yerləşən Maskuta, oradan da Dərbəndə gəlir. Sonra müqəddəs Yelisey Ağdaşın yaxınlığında yerləşən kiçik Surxarn qalasına, buradan da gəlib Kişə çıxır. Albaniya tarixini tədqiq edənlər onun Şəkinin şimalında yerləşən Kiş kəndi olduğunu təsdiq edirlər. Vurğulamaq yerinə düşər ki, müqəddəs Yelisey miladın 74-cü ilində şəhid olmuşdur.

«Gələrsən-görərsən» qalası -Kişlilər ona Qız, gah da Qızlar qalası deyirlər. Qız alınmazlıq və məğlubedilməzlik anlamını ifadə edir. Bu qala barəsində məlumat verən yeganə mənbələr Kərim ağa Fatehin «Şəki xanlarının müxtəsər tarixi» və Hacı Seyid Əbdülhəmid Əfəndinin «Şəki xanları və onların nəsilləri» əsərlərində bəhs olunmuşdur. Həmin mənbələrdə bu qala «Qız (lar)» adı ilə deyil, Gələrsən-görərsən adı ilə xatırlanır. Hadisələri diqqətlə izlədikdə «Gələrsən-görərsən» adının Qız (lar) qalasına sonradan, daha doğrusu, 1743-cü il hadisələri ilə əlaqədar olaraq verildiyi anlaşılır. Şah Təhmasibin 1551-ci ildəki məlum hücumundan qorunmaq üçün şəkililərin həm Kişin özündə yerləşən Kiş qalasında, həm də Qız (lar) qalasında müdafiə olunduqlarını hər iki mənbə açıq və aydın şəkildə təsdiq etməkdədir.

Qız (lar) qalası Kiş kəndinin şimal-şərqində Böyük çayın qollarından biri olan Damarçın çayına bitişik, yüksək bir təpə üzərində qurulmuşdur. Arxadan, öndən və çay tərəfdən ona hücum etmək mümkün deyildir. Qız (lar) qalası ilə Kiş kəndi arasındakı ərazi Qala düzü adlanır. Kiş kəndinin şimal-şərq qurtaracağı ilə Qala düzünü ayıran Doğrunca çayı elə orada da Böyük

çaya qovuşur.

Mənbələr göstərir ki, Şəki xanı Dərviş Məhəmməd xan 1551-ci ildə Qız (lar) qalasında müdafiə olunmuş və Kiş qalasının aldığını görüncə qaçmağa cəhd etmiş və şahın adamları tərəfindən qətlə yetirilmişdir. Onun kəsilmiş başını Şah Təhmasibin ayaqları altına atmışlar. Yenə həmin mənbələr 1743-cü ildə Nadir şahın hücumu ilə əlaqədar Qız (lar) qalasının adını çəkir. Dərviş Məhəmməd xanın qətlindən sonra Şəki xanlığı ləğv edilmiş və artıq 192 il idi ki, Şəki şahın təyin etdiyi məliklər tərəfindən idarə olunurdu. 1743-cü ildə Hacı Çələbi xan oradakı məliyi və onun adamlarını qətlə yetirib Şəkini müstəqil xanlığa çevirdi. Yenidən Şəki şah ordusu ilə üzləşməli oldu. Nadir şahın qoşunları Qız (lar) qalasını fasilələrlə mühasirədə saxlayır. Mühasirədə yaşamaq şəkili kişilər üçün çətin olsa da, nəticə etibarilə Xorasanda şah öldürüldükdən sonra Hacı Çələbi Şəkini müstəqil xanlığa çevirə bilmişdir.

«Gələrsən-görərsən» adı da bu hadisələrlə bağlıdır. Belə rəvayət edirlər ki, üzbəüz duran qoşunlar uzaqdan-uzağa qışqıra-qışqıra danışa bilirlərmiş. Bir dəfə Nadir şah özü danışığa girir və soruşur: «O necə qaladır ki, onu almaq olmur». Ona cavab verirlər: «Gələrsən-görərsən». Elə o vaxtdan etibarən qala iki adla çağırılmağa başlasa da, tarixi ədəbiyyatda bir adla - «Gələrsən-görərsən» adı ilə təqdim edilir. Yerli əhali ona Qız (lar) qalası deyir.

ARCHEOLOGY AND ETHNOGRAPHY. HISTORICAL AND ARCHITECTURAL MONUMENTS

Set in a picturesque mountain area 380 km (235 m) from Baku, Sheki is not only surrounded by beautiful scenery, it's a beautiful village itself. The most famous sight in Sheki is the Sheki Khans Palace, featuring incredible craftsmanship and built without using a single nail.

Archaeological data show that Sheki has been inhabited for about 2,500 years, making it one of the oldest cities in the Caucasus. There are several architectural and archaeological places around the city, including the Gelersen-Gerersen Fortress (8th-9th centuries), numerous caravanserais, the Juma Mosque (18th century), the Gileilin Minaret (18th century), and medieval baths.

Sheki is a major crafts center. Here, you can buy jewelry and engravings made by local artists. Sheki has its own theater, a historical museum, and the house museum of the famous writer and philosopher M.F.Ahundov.

Sheki was famous as a city of craftsmen and merchants. Traders from all of the countries along the Silk Road used to gather in Sheki, so great attention was paid to the construction of caravanserais. Through the 18th and 19th centuries, 5 big caravanserais were active in Sheki to house all of the travelers passing through. Only two of them have survived. The Upper and Lower Caravanserais were built in the 18th century. The craftsmen who built these caravanserais tried their best to make them as comfortable as possible, giving plenty of space so that travelers could rest, store their goods, and trade with local residents. The cellars were used for storing goods, the first floor was for trading, and the second floor was where travelers and merchants would stay.

The caravanserais were rather big: the Upper Caravanserai is 6,000 square meters, and the Lower one is 8,000 square meters. Each one had more than 200 rooms. According to traditional design, each caravanserai had two to four entrances, and when the doors closed, the caravanserais turned into fortresses. The Upper Caravanserai has been converted into a hotel, and the Lower one is currently being remodeled.

The Juma Mosque, or Khan's Mosque, was constructed in 1745-1750, near the market square. Directly in front of the mosque is a small cemetery. Gadzhi Chelebi, the ruler of Shki in

the 18th century, is buried here. The tombs here are topped by domes, with scripts in Arabic letters cut into the gravestones. The mosque, its minaret, and the ancient cemetery are protected today as important historical monuments.

Gileili Minaret is a monument dating back to the 16th-17th centuries, when it was part of the Gileili Mosque. Unfortunately, the mosque has not survived to the present day, and so only the minaret, now under state protection, remains. Built of burnt brick, the Gileili Minaret can be seen from the Kyulekhlin neighborhood in Sheki, and is the first and tallest minaret in its district.

Sheki has a very well-preserved bath, called a hamam, from the 19th century. It was constructed in the style of other traditional baths: there are two large rooms, one for undressing, and one with a heated floor, for bathing.

The Sheki khan Gadzhi Chelebi (who reigned from 1743 to 1755) built a fortified wall in the northeast of the city for defense. The overall length is about 1,300 m (4,265 ft), and it is 8 m (26 ft) tall at the southern end and 4 m (13 ft) tall at the northern end, with the thickness averaging over 2 meters (6.5 ft). There are 21 towers along the length of the wall, and the north and south, the wall is enclosed by arch gates.

Babaratma-Piri is a small mausoleum located near Sheki. It is located on the territory of an old cemetery near the village of Taza-Kent. This place is esteemed by pilgrims, who believe that it can cure illnesses. Near the mausoleum is a small mosque.

In the high-mountain village of Ilisu, not far from Sheki, is the Sumug Fortress.

According to legend, this fortress was built by the khan for executing unfaithful concubines, and later became a watchtower for Dani yal-bek, the local leader. Earlier, Dani yal-bek had been an officer in the Imperial Russian army. Later in his life, he became a revolutionary leader, and joined his sworn enemy Sheikh Shamil to fight against Russian forces. However, in

August 1859, the last of Dani yal-bek's fortifications had to be surrendered.

АРХЕОЛОГИЯ И ЭТНОГРАФИЯ. ИСТОРИКО-АРХИТЕКТУРНЫЕ ПАМЯТНИКИ

Нахождение на территории Шекинского района наряду с памятниками материальной культуры оборонительных сооружений свидетельствует о большом стратегическом значении края, его древней и тернистой истории, имеющей богатый строительный опыт.

Одним из таких сооружений Шеки является Нарынджа гала. Он расположен на северо-восточной части города, на юге-на высоте 710 м, на севере- на высоте 750 м над уровнем моря, в живописной местности. Крепость была построена в период правления основателя первого независимого азербайджанского ханства, Шекинского хана Гаджи Челеби (1743-1755).Общая длина её стен с внешней стороны составляет 1300 метров. Учитывая рельеф местности и оборонительное значение крепости с юга высота её стен составляет 8 метров и уменьшается в направлении к северу до 4 метров. Толщина стен в 2,2 метров ещё более усиливает её грандиозность и прочность. На юге и севере крепости имеются две арочные ворота, башни и более 1000 бойниц.

Дворец шекинских ханов- «Хан сарайы» также расположен на северо-востоке от этой крепости.

Дворец шекинских ханов, являвшийся летним дворцом шекинских ханов, вошедший в список памятников мира, был построен в 1761-1762 гг. в период правления внука основоположника первого Азербайджанского ханства Гаджи Челеби Гусейн хана. Поскольку Гусейн хан писал стихи под псевдонимом «Мюштаг», в некоторых источниках этот дворец называется и как «Муштаг сарайы».

Двухэтажный ханский дворец состоит из шести комнат,

4 коридоров, двух зеркальных балконов. Главный фасад здания состоит из витражных окон и дверей, не имеющих аналога в мире, разделенных на мельчайшие, геометрические фигуры, деревянные части которых заполнены разноцветными стеклами. Каждый квадратный метр витражей в среднем состоит из 5000, а в сложных местах - из 14000 деревянных и стеклянных витражей. В строительстве здания не было использовано ни гвоздей, ни клея, части дерева и стекла вдеты друг в друга.

Орнамент дворцовых стен, широта стоек, узорчатые витражи, прижигания, разные узоры, резьба по гажу пленяют взоры посетителей.

Внутри здания большое место уделено геометрическим узорам, изображениям растительности, птиц и сюжетным изображениям, сценам сражения и охоты. Изящно сооруженные ниши, зеркальные камины являются настоящими образцами искусства.

Чем больше смотришь во дворце на богатство узоров, цветовых оттенков, сталактитовой резьбы и композиции, тем больше восхищаешься мастерством, удивляешься вкусу и необычайному труду наших прадедов. Всемирно известный турецкий поэт Назым Хикмет, осмотрев дворец, написал: «Если бы в Азербайджане не было других древних сооружений, только дворца Шекинских ханов хватило бы, чтобы показать его миру».

Юхары Караван-сарай –Шеки, который являлся самым древним городом ремесла, шелководства и торговли Азербайджана, расположенный на Великом Шелковом пути, своими караванными путями соединял другие ханства и многие торговые центры зарубежных стран. Конечно, отсутствие караван-сараев в городе, имеющем подобные природно-географические и стратегические условия, было бы невозможно. Здания караван-сараев, построенные в XVIII-XIX вв., предназначались не только для остановки здесь караванов и путешес-

Şəki. Biblioqrafik göstərici. Tarix-diyarşünaslıq materialları

твенников, но и для ведения различных торговых операций.

Юхары Караван-сарай, известный во всем Закавказье своим величием и благоприятными условиями для торговли, - один из двух караван-сараев, дошедших до наших дней. Особый колорит Юхары Караван-сараю, площадь которого составляет 6000 м^2, придает использование в его строительстве кирпича и речного камня, свойственного Шекинской архитектуре.

Памятник сооружен в соответствии с рельефом на высоте 14 метров во внешней части и на высоте 8 метров - во внутренней. У караван-сарая, состоящего из более 300 комнат и подвалов, имеется 2 входные ворота. Здание – трехэтажное. Купец держал свои товары в подвале, на первом этаже торговал, а жил на втором этаже.

Верхняя внутренняя часть ворот состояла из кирпичных арочных куполов. Богато украшенная арка самого большого кирпичного купола на Ближнем Востоке, из-за наклонности рельефа сооружена в углу здания, на уровне третьего этажа.

Простой двор, одинаковые по размеру куполообразные кельи, балконы, выходящие во двор, бассейн и окружающая их растительность составляют общую композицию караван-сарая.

Юхары Караван-сарай, который сохранил свою красоту, архитектурный стиль, сегодня используется как гостиница, является образцом, свидетельствующим о богатом материальном и духовном наследии города Шеки.

Ашагы Караван-сарай - ввиду того, что Шеки был древнейшим торговым и ремесленным городом Азербайджана, здесь было сооружено много рынков и караван-сараев.

Из пяти караван-сараев, сооруженных в XVIII-XIX вв., до нас дошли только два - Юхары Караван-сарай и Ашагы Караван-сарай.

Шекинские караван-сараи так же, как и все другие, были сооружены, в соответствии со своими функциональными

особенностями, для остановки здесь караванов и путешественников. Однако, в отличие от других караван-сараев, здесь помимо комнат для отдыха были построены специальные комнаты для проведения торговых операций, заключения соглашений. Здешние караван-сараи своим плановым построением, большими площадями, удобством для отдыха и торговли характеризируют Шекинскую архитектуру.

Высота Ашагы Караван-сарая, который по площади чуть больше Юхары Караван-сарая, в части, выходящей на улицу равна 12 метрам, на западе и востоке - 10 метрам. В Ашагы Караван-сарае, имеющем территорию площадью 8000 $км^2$, расположены 242 комнаты и 4 входные ворота. Этот караван-сарай в то же время отражает в себе особый стиль шекинских мастеров.

Главный фасад караван-сарая, юго-восточная часть которого - трехэтажная, а часть, выходящая во двор – двухэтажная, выходит к реке. Это придает зданию тишину и свежесть. Фасад караван-сарая характеризуется горизонтальными частями, которые делятся на три яруса, состоящие из арочных окон. В направлении стен арки окон по своим формам отличаются друг от друга. В центре двора, окруженного сводчатыми столбами балконов, находится бассейн.

При строительстве караван-сарая были учтены удобство прибывавших из далеких стран купцов, безопасность их жизни и товаров. Когда закрывались ворота, которые с гостеприимством открывались для всех купцов и проезжих, то караван-сарай превращался в неприступную крепость.

Мечеть Гильахли - Одним из древних историко-архитектурных памятников Шеки является мечеть Гильахли. Относящаяся к XVIII веку, эта мечеть расположена в северо-восточной части Шеки, на берегу реки Гурджана, протекающей через город, на высоте 20-25 метров от ее уровня.

Внутренняя часть мечети, построенной в традиционном шекинском архитектурном стиле, характерном простым

жилым домам, напоминает дворец шекинских ханов. Когда смотришь на узоры, изображения на стене, сталактиты создается впечатление, что внутренние стены дворца и мечети являются результатом труда одного и того же мастера.

Оставшись длительное время без присмотра и находившаяся в аварийном положении, мечеть Гильахли, не имеющего себе аналога, стала жертвой атеизма и была уничтожена.

К счастью, минарет мечети Гильахли сохранился до наших дней. Минарет башни высотой 13,5 метров расположен на возвышенности, откуда открывается прекрасный вид окрестностей. Опорная стена, в горизонтальной форме прилегающая к мечети, ещё более усиливает его прочность и основательность. Часть её до опорной стены построена из камня, а верхняя часть - из красного кирпича.

Для того чтобы подняться на минарет, предназначенный для духовных лиц, на опорной стене построено более 20 каменных ступеней, а с целью защиты от солнца, дождя и холода по сторонам поставлены деревянные доски. Для прохождения солнечных лучей здесь были установлены маленькие окна. В конце лестницы для входа в минарет поставлена арочная дверь.

Ханская мечеть - Эта мечеть была сооружена в 1745-1750 гг. Гаджи Челеби ханом, поэтому в народе ее прозвали «Ханской мечетью».

В строительстве мечети использовали такие местные стройматериалы как речной камень, кирпич, известь, керамит, дуб, бук, тополь. В мечети имеется наружная арочная галерея. Входящий в общий объем минарет придает мечети еще большую красоту. Из-за того, что внутренняя часть здания имеет простой вид, цветные витражи-панно придают особую красоту интерьеру здания, а чинары и бассейн во дворе мечети - общему виду здания.

Рядом с мечетью есть кладбище, с надгробьями, мастер-

ски украшенными узорами. Ввиду того, что здесь похоронены Шекинские ханы, члены их семьи и близкие люди хана, это кладбище называется «Ханским кладбищем». Мечеть, минарет и купола кладбища, мастерски и каллиграфически вырезанные надписи находятся под охраной государства как исторические памятники.

Мечеть Омара Эфенди - Фасад мечети Омара Эфенди, построенный в XVIII-XIX вв., привлекает внимание своими узорами из кирпича. Кирпичный карниз, верхняя часть окна, выступающая вперед от поверхности стены, межоконные стены, состоящие из заменяющих друг друга кирпичных и каменных рядов, завершают архитектурный вид фасада.

Узоры из кирпича на минарете, составляющий основную часть строения, отражают в себе специальный архитектурный стиль, умения и способности шекинских мастеров.

Строительство здания по своей специфике, художественному оформлению осуществлено в духе шекинской архитектуры. Алтарь, считающийся элементом оформления интерьера, разработан с особым мастерством. Религиозные люди совершают ритуальное омовение перед намазом водой из бассейна, находящегося во дворе мечети, молятся в просторном и светлом зале.

Джума мечеть - В строительстве Джума мечети, являющийся памятником XVIII-XIX вв. использованы местные материалы. Планировка её состоит из купольных салонов с колоннами, разделена камнями и деревьями на секции, что позволяет перекрыть этот большой перевал в здании.

Минарет мечети, который выделяется своей высотой на фоне низких жилых домов и растительности, занимает особое место в композиции мечети. Минарет высотой 28,5 метров- это отдельное сооружение, построенное в нескольких метрах от мечети. Минарет, верхняя часть которого уже, чем нижняя, украшен рельефными узорами, кирпичными кладками. Дополняющая почетная часть минарета разрабо-

тана с особым мастерством.

Вид внутренней части мечети простой. Эту часть мечети используют для совершения молитв, а келья мечети используются в качестве медресе. «Н» - образный комплекс мечети - двухэтажный. Основной фасад украшен узорами из кирпича.

Музей истории краеведения имени Рашид бека Эфендиева - Этот музей создан в сентябре 1925 года по решению Комиссариата Просвещения. Построенный в 1895 году для казармы в это историческое здание музей был пересен в 1980 году. Общая площадь музея - 924 м^2. На 724 м^2 размещены залы экспозиции. В музее собрано более 5000 материальных и культурных памятников, отражающих нашу историю и культуру. Из них около 3000 демонстрируется в экспозиционных залах.

Дом-музей М. Ф. Ахундова - Дом-музей М. Ф. Ахундова создан в 1940 году в доме № 1 по улице М. Ф. Ахундова, в котором он родился в 1812 году. Предположительно, это здание построено в 1800 году. Позднее дом-музей М. Ф. Ахундова был расширен, часть экспонатов была размещена в новом, дополнительно построенном здании. Таким образом, дом-музей М. Ф. Ахундова состоит из 2-х зданий: зала экспозиций, посвященных жизни и деятельности литератора, и дома, в котором он родился.

Шекинская Государственная Картинная Галерея –Шекинская Государственная Картинная Галерея создана в 1982 году решением Министерства культуры Азербайджана. Шекинская Государственная Картинная Галерея размещена в здании, которое раньше было казармой царской России, и находится между крепостными стенами в «Государственном Историческом Архитектурном заповеднике» в поселке Юхарыбаш. Здание построено более 100 лет назад. Шекинская Государственная Картинная Галерея состоит из трех залов, мастерской, комнат фонда, директора и помощника. В фондах Шекинской Галереи имеется 327 произведений.

Из этих произведений 244 относятся к живописи, 68 к акварели, графике, 15 к скульптуре. Большинство произведений фонда были переданы Государственной Художественной Галереей Азербайджана в 1982, 1984, 1986 годах Шекинской Государственной Картинной Галереи. Среди произведений фонда имеются произведения известного скульптура Сапсая, известных художников Тогрула Нариманбекова, Садыхзаде, а также произведения русских художников, выполненных акварелью.

Музей прикладного народного искусства - Музей прикладного наородного искусства создан 9 июня 1985 года. Этот музей размещен в древнем Албанском храме, который в народе прозвали «Круглым храмом». Существуют разные версии об истории здания, в котором был размещен музей. Он является памятником христианской архитектуры периода Кавказской Албании. Предполагается, что ранняя форма храма была построена до VIII века. Этот период относится ко второму этапу широкого распространения христианства в Албании. В музеи многократно велись реставрационные работы. По некоторым историческим источникам подобные реставрационные работы велись также в период правления Дервиш Мухаммед хана, Гаджи Челеби хана. После завоевания Азербайджана Россией (XIX век) в «Круглом храме», находящемся в центре области, городе Нухе, были сделаны конструкционные изменения, после чего русские солдаты использовали его в качестве церкви.

Храм Киш - Этот храм расположен в селе Киш. Развалины крепостных стен, охватывающих территорию храма, в некоторых местах сохранились и по сей день. Эти крепостные стены указывают на то, что сам храм охватывал большую территорию, чуть ли не равную территории поселка Мафлар. Все это свидетельствует о том, что он исторически был религиозным центром. Башни храма и прилегающие к башне стены построены из местного материала-исполосонного камня и замазаны алебастром. Стены башни с трех сторон обладают способностью притягивать металлические деньги. Это объясняют сыростью, оседанием слоев парафина в стенах в результате длительного освещения свечами, напряжением воздуха внутри башен. Обладая такими магическими свойствами храм считался одним из очагов, пиров и священных мест. В северо-западной части храма, на расстояние 4-5 метров во дворе имеется плита длиной в два метра и шириной в метр. Считается, что положив сидеть один день на этом камне детей не умеющих ходить, говорить и других калек, их можно спасти от душевных и телесных болезней. Основной причиной того, что местное население до сегодняшнего дня сохранила храм является его священность, что тесно связано с его античностью.

Произведенные археологического характера разведывательные работы доказали, что фундамент храма имеет форму чаши или части судна, находящегося в воде. Интересно, что Египетские пирамиды построены на таком же фундаменте.

Как и в исторических источниках, при изложении, несмотря на различные неточности, также невозможно скрыть истину. Автор VII века Моисей Каланкатлы, повествуя в своей работе «История Албании» о распространение хриистианства в Кавказской Албании и событиях 50-70-х годов, приводит факты нуждающиеся в анализе. Любимый ученик пророка Иисуса Фаддей направляется на восток для распространения христианского учения. Он был убит в Артазде руками армянского царя. Ученик Фаддея святой Елисей, который сопровождал своего учителя, стал свидетелем этого кровавого преступления. Елисей по поручению брата пророка Иисуса святого Якова (Ягуб) во имя святого духа направляется на восток с целью продолжения миссии своего учителя Фаддея. Сначала он достигает Маскута, расположенного на юге реки Самур, а оттуда прибывает в Дербент.

Затем Елисей направляется в маленькую крепость Сухарн, расположенную близ Агдаша, а отсюда прибывает в Киш. Исследователи истории Шеки подтверждают нахождение в его северной части селения Киш. Стоит отметить, что святой Елисей погиб 74 году от рождества Христово.

Крепость «Гялярсян-Герарсан» - Местное население называет ее «Гызлар». «Гыз» означает неприступность и непобедимость. Единственными источниками, дающими сведения об этой крепости, являются произведения Керим Ага Шекиханова «Краткая история Шекинских ханов» и Сеид Абдулгамида Эфенди «Шекинские ханы и их род». В этих произведениях данная крепость именуется не Гыз (лар) галасы, а Гялярсян-Герарсан. Если внимательно проследить исторические события, то можно придти к выводу, что крепость Гыз (лар) была переименована в Гялярсян-Герарсан позже, точнее в связи событиями 1743 года. Оба источника ясно подтверждают, что во время известного похода Тахмасиба I в 1551 году шекинцы защищались от нападения как в крепости Киш, так и в крепости Гыз(лар).

Крепость «Гызлар» сооружена на высоком холме, на северо-востоке от села Киш, на берегу реки Дамарчын, являющейся правым притоком реки Беюкчай. Сзади, спереди, со стороны реки напасть на крепость было невозможно. Территория от крепости до села Киш называется Гала дюзю. Река Догрунджа, разделяющая северо-восточный конец села Киш и Гала дюзю, там же впадает в реку Беюкчай.

Источники свидетельствуют, что Шекинский хан Дервиш Мухаммед хан защищался в крепости Гыз(лар) и увидев захват Кишской крепости попытался бежать, но был схвачен и убит людьми шаха. Его отрубленную голову бросили в ноги шаха Тахмасиба. Тот же источник упоминает крепость Гыз (лар) в связи с походом Надир шаха в 1743 году. После смерти Дервиша Мухаммеда хана Шекинское ханство было ликвидировано и на протяжении 192 лет

Шеки управлялось меликами, назначаемыми шахом. В 1743 году Гаджи Челеби хан, убив тамошнего мелика и его людей, превратил Шеки в независимое ханство. Вновь Шеки столкнулось с шахскими войсками. Войска Надир шаха с перерывами держали крепость Гыз (лар) в осаде. Хотя жить в осаде для мужчин Шеки было тяжело, но после убийства в Хорасане шаха Гаджи Челеби сумел превратить Шеки в независимое ханство.

В связи с этими событиями упоминается и крепость «Гялярсян-Герарсан». Существует такая легенда, что противостоящие войска могли с помощью криков говорить друг с другом. Однажды Надир шах вмешивается в разговор и спрашивает : «Что это за крепость, что её невозможно захватить?». Ему ответили : «Гялярсян-Герарсян». И с тех пор, хотя крепость носила двойное название, в исторической литературе её называли Гялярсян-Герарсян. Местное население её называет Гыз (лар) галасы.

ƏDƏBİYYAT

2.1.Azərbaycan dilində

1890

732. Əfəndiyev, Rəşid. Qutqaşen kəndi haqqında bir neçə söz və Nuxa qəzasında xalq təbabəti // Əfəndiyev Ə. Qafqaz əraziləri və xalqlarının təsvirinə dair materiallar toplusu: İzahlı biblioqrafiya. Bakı: 1999 / SMOMPK. – 1890. – IX bur. – s. 139-147.

733. Qiyasbəyli, Ağalar. Nuxa qəzasında müsəlmanların toy adətləri // Əfəndiyev Ə. Qafqaz əraziləri və xalqlarının təsvirinə dair materiallar toplusu: İzahlı biblioqrafiya. Bakı: 1999 / SMOMPK. – 1890. – XXX bur. – s. 177-182.

1925

734. Əfəndiyev, Rəşid. Nuxa qəzasındakı asarü-ətiqələr haqqında. – Bakı: 1925.

1939

735. Nizami epoxası abidələrinin tədqiq edən ekspedisiya (Qax, Nuxa, Qutqaşen, Bərdə, Qaryagin rayonları) // Ədəbiyyat qəzeti. - 1939. – 7 noyabr.

1943

736. Ələsğərzadə. Hacı Çələbi Sultan məscidi kitabəsi // Xəbərlər / SSRİ EA Azərbaycan Filialı. - 1943. - № 2.

1946

737. Əfəndiyev, Rəşid. Şəkidə evlənmək adətləri // Ədəbiyyat məcmuəsi. – 1946. – №2. – s. 102-111.

1947

738. Qaziyev, S. Vartaşen və Qutqaşen rayonlarına kəşfiyyat /Azərbaycan EA 1945-ci il ekspedisiyaları. – Bakı: 1947.

1958

739. Rzayev, Niyazi. Nuxa imarətinin yazıları (XVIII əsrdə Nuxa xanı Məmmədhüseyn xanın fərmanı ilə memar Hüseynqulu tərəfindən tikilmiş imarət haqqında) // Ədəbiyyat qəzeti. - 1958. – 31 may.

740. Süleymanov, Qubad. Zəyzid kəndinin əhvalatları // Kommunist. – 1958. – 15 fevral.

1959

741. Hüseynov, Ə. Gözəl sənət əsəri (Şəkinin memarlıq abidələri haqqında) /R.Məmmədov // Nuxa fəhləsi. – 1959. – 18 sentyabr.

1960

742. Fətullayev, Şamil. XIX əsrin ikinci yarısı XX əsrin əvvəllərində Nuxa şəhər tipli yaşayış evləri // Azərbaycan SSR EA Xəbərləri. İctimai elmlər ser. – 1960. – №6. – s. 144-145.

1961

743. Nemətova, Məşədixanım. Nuxa qəbiristanlığındakı başdaşılarının kitabələri haqqında // Azərbaycan SSR EA Xəbərləri. – İE ser. – 1961. – №6. – *(Hacı Şəmsəddin bəyin başdaşısı; Fətəli xanın başdaşısı; Kərim ağanın başdaşısı üzərindəki kitabə; Hüseyn xanın qızının başdaşısı; Göyçək xanımın başdaşısı; Əbdülhəmid ağanın başdaşısı; Güllü xanımın başdaşısı; Məhəmmədhəsən xanın qızı Tutu ağanın başdaşısı; Səltənət bəyimin başdaşısı; Əbdülhəmid ağanın qızı Telli bəyimin epitafiyası).*

1963

744. Nemətova, Məşədixanım. Azərbaycanın epiqrafik abidələri (XVII-XVIII əsrlər). – Bakı: Azərbaycan EA nəşriyyatı, 1963.–157 s.

1970

745. Fətullayev, Şamil. Şəki abidələri /Red. M.Nəcəfov. – Bakı: Gənclik, 1970. – 18 s.

1974

746. İbrahimov, K.M. Şəki zonasında meyvəçiliyin bəzi etnoqrafik xüsusiyyətləri // Elmi əsərlər / Azərbaycan Ali və orta ixtisas təhsili nazirliyi. Tarix və fəlsəfə ser. – 1974. - №3. – s.45.

1975

747. Nəsirli, M. Azərbaycan SSR Şəki-Zaqatala zonası əhalisinin yaşayış evləri (Etnoqrafik tədqiqat) / Red. Hacıyev İ., Rzayev N. /Azərbycan SSR EA, Tarix institutu. - Baki: Elm, 1975. -266 s.

1976

748. Rüstəmov, Rüstəm. Şəki abidələri // Ədəbiyyat və incəsənət. - 1977. – 20 avqust.

749. Vahabzadə, Bəxtiyar. Şəki Xan sarayı // Vahabzadə B. Sənətkar və zaman. – Bakı: Gənclik, 1976. – s. 156-161.

1979

750. Cavadov, Qəmərşah. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda əkinçilik alətləri (Şimal-şərq rayonlarının materialları əsasında) . – Bakı: Elm, 1979. -128 s.

751. Hüseynov, Y. Əsrlərin yadigarı (Şəki Xan sarayının tarixinə dair) // Elm və həyat. – 1979. – №1. – s. 30-31.

1981

752. Quliyeva, Zümrüd. Tarixin canlı yadigarı (Şəki Xan sarayı) / Qəşəm Əliyev // Mədəi-maarif işi. – 1981. – №4. – s.35-37.

1982

753. Ağasiyev, F. Bir kəndin hekayəti (Şəkidə Orta Zəyzid kəndi haqqında) // Azərbaycan gəncləri. – 1982. – 28 dekabr.

1983

754. Rzayeva, M. Dağlar qoynunda Şəki. (Tarixi abidələri haqqında) // Ədəbiyyat və incəsənət. – 1983. – 25 noyabr.

1984

755. Osmanov, F.L. Qafqaz Albaniyasının maddi mədəniyyəti. - Bakı: 1984.

1985

756. Hüseynli, B. Şəki tikilir (Şəkinin memarlığı haqqında) // Ədəbiyyat və incəsənət. – 1985. – 1 may.

757. Teyyubov, T. Təzadlar şəhəri (Şəki şəhərinin arxitekturası haqqında) // İnşaatçı. – 1985. – 5 fevral.

644/a. Məmmədov T. Şəki qalaları// Ədəbiyyat qəzeti. – 1985. – 9 avqust

1986

758. Salamzadə, Ə.R. Şəki xanlarının sarayı / K.M.Məmmədzadə / Azərbaycan EA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu / Red. M.Ə.Useynov. - Bakı:Elm, 1986. - 136 s. */Azərbaycan, rus və ingilis dillərində/*

759. Salamzadə Ə. Şəki xanlarının sarayı /M.İsmayılov, K.Məmmədzadə. – Bakı: 1986.– 54 s.

1987

760. Salamzadə Ə.R. Şəkinin memarlıq abidələri /Azərbaycan EA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. Arxeologiya və etnoqrafiya sektoru /K.M.Məmmədzadə; Red. M.Ə.Useyinov. - Bakı: Elm, 1987. – 140 s.

1988

761. Salamzadə, Ə.R. Şəki: Tarixi-memarlıq oçerki / M.Ə.Useyinov, Q.M.Əhmədov Q.M. və b.; Red. M.Ə.Useynov, Q.M.Əhmədov. – Bakı: Elm, 1988. – 240 s. – *Tarixi oçerk; Maddi-mədəniyyət abidələri; Saray tikintisi; Dini binalar; Ticarət cərgələri, karvansaralar, hamamlar və körpülər; Qəsrlər və qalalar; Xalq memarlığı.*

1989

762. Səmədov, Nadir. Şəki haqqında düşüncələr (Şəkidə tunc dövrünə aid məskənlər və kurqanlar aşkar edilməsi haqqında) // Azərbaycan gəncləri. – 1989. – 22 sentyabr.

1990

763. Binnətova, Almaz. Şəki-hüsnün gözəlsə (Tarixi-mədəni abidələri, kurqanlar haqqında) // Ədəbiyyat və incəsənət. – 1990. – 20 iyul.

764. Əliyev, Ə.Ə. Şəki şəhərindən tapılan bəzi silahlar haqqında / B.Ə.Məmmədov // Azərbaycan SSR EA Xəbərləri, TFH ser. – 1990. - №3. – s. 96-101.

1993

765. Vəliyev, T.T. Şəki ipəyinin tarixi / M.İsmayılov M., A.Məmmədov. – Bakı: 1993. – 280 s.

1997

766. Muxtarov, Nəsib. Qafqaz Albaniyası dövrünə aid yeni abidə (Şəkinin Fazıl kəndi ərazisində qəbir abidəsinin aşkar edilməsi haqqında) // Bakı. – 1997. – 2 may.

767. Nağıyev, Çingiz. Antik dövr nümunələri tapılıb (Nəsib Muxtarovun rəhbərliyi ilə Şəkinin Fazıl kəndində «Təpəbaşı» abidəsinin aşkar edilməsi haqqında) // Xalq qəzeti. – 1997. – 27 aprel.

1998

768. Maraqlı tapıntılar: Şəki-Qax bölgəsində qazıntı zamanı tunc balta və əsa başlığı aşkar edilmişdir // İki sahil. – 1998. – 27 sentyabr.

2000

769. Abbaslı, R. Qədim qatlar (Şəkidə aşkar edilmiş qədim məişət əşyaları haqqında) // Azərbaycan. – 2000. – 16 avqust.

770. Əmirbəyova, Nərminə. Gələrsən görərsən qalası // Hərbi bilik. – 2000. - № 2. -s. 75-77.

2002

771. Qasımov, Xeyirbəy. Azərbaycan mədəniyyəti (XVI-XVII əsrlər) /Azərbaycan MEA A.A.Bakıxanov ad.Tarix İnstitutu / Red. O.Əfəndiyev.- Bakı: Nurlan, 2002.-170 s.

772. Alməmmədov, X. Şəkinin arxeoloji abidələri – Küdürlü kurqanları // Azərbaycan arxeologiyası. – 2002. - №3-4. – s. 109-113.

773. Məmmədova, G. Kiş / S.Hacıyeva, T.Abdullayev. – Qafqaz Albaniyasının görkəmli memarlıq abidəsi. - Bakı: XXI YNE, 2002.

2003

774. Şəki memarlıq abidələri = Architectural monuments of Sheki = Архитектурные памятники Шеки. - Bakı: Çaşıoğlu, 2003. - 46 s.- /*Azərbaycan, rus və ingilis dillərində*/

775. Kiş kəndi və onun məbədi. – Bakı: Çaşıoğlu, 2003. – 31 c.

776. Kərimov, E.Ə. Şəki-Zaqatala bölgəsinə etnoqrafik səfər // Azərbaycanın arxeologiyası və etnoqrafiyası. – 2003. – №2. – s. 297-302.

777. Şəki xanlarının sarayında bərpa işləri aparan mütəxəssislər XVIII əsrə aid olan mis pulların içində Şəki xanı Hüseyn xanın rəsmi tapılmışdır // Xalq qəzeti. – 2003. – 10 yanvar.

2004

778. Xəlilzadə, Flora. Libası yaşıllıqdan biçilmiş Kiş kəndi (Qədim Kiş məbədi; Qız qalası; Həşpirin baba; Cumay ocağı; Pir qaya; Məmməd baba ocağı) // Azərbaycan. – 2004. – 22 avqust.

779. Mükərrəmoğlu, M. Şəki Xan sarayı əvvəlki görkəminə qaytarıldı // Xalq qəzeti. – 2004. – 9 noyabr.

2005

780. Ağamalıyeva Yeganə. Azərbaycan şəhərlərində tarixi abidələrinin qorunma problemləri: Naxçıvan, Gəncə, Şəki, Ordubad və Şuşa şəhərlərinin timsalında: memarlıq namiz. ... dis. avtoreferatı: 18.00.01 / elmi rəh. G.H.Məmmədova; Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti. - Bakı: 2005. - 25 s.

781. Əziz, Rasim. Şəki Xan sarayı-ilmə-ilmə toxunmuş xalı // Zaman. - 2005.-6-7 oktyabr.

2006

782. Məmmədova, Gülçöhrə. NİC: Alban Udin məbədi: azərbaycan memarlıq abidələri /T.Ə.Abdullayev, S.X.Hacıyeva. - Bakı: Çaşıoğlu, 2006 . - 61 s.

2007

783. Azərbaycan etnoqrafiyası. 3 cilddə. C. I. /AMEA Arxeolo-

giya və Etnoqrafiya institutu / Red. T.Bünyadov.– Bakı: Şərq-Qərb, 2007. – 543 s.

784. Azərbaycan etnoqrafiyası. 3 cilddə. C. II. /AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya institutu / Red. T.Bünyadov.– Bakı: Şərq-Qərb, 2007. – 381 s.

785. Azərbaycan etnoqrafiyası. 3 cilddə. C. III. /AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya institutu / Red. T.Bünyadov.– Bakı: Şərq-Qərb, 2007. – 567 s.

786. Bünyadova, Şirin. Azərbaycanın tarixi etnoqrafiyası (XII-XVI əsrlər). Tarix elmləri doktotu alimlik dərəcəsi üzrə diss /AMEA Bakıxanov ad. Tarix İnstitutu. / Red. Q.Rəcəbli. – Bakı: 2007. – 359 s.

787. Aslan, V. Əzəli şəhər, indiki kənd olan Kiş: («Kiş» kəndi və onun məbədi» kitabının müəllifinin söhbəti) // Azərbaycan. - 2007. - 2 sentyabr.

788. Hacıyev, Nemət. Şəkinin dini memarlıq abidələri (Mustafa Əfəndi minarəsi; Giləhli məscidi haqqında // Mədəniyyət. – 2007. – 15 iyun.

789. Həsənov, İlqar. Kiş məbədində «açıq dərs» keçiriləcək (Qafqaz Albaniyası günü və tarixi abidələri öz adlarına çıxana tutarlı cavab) // Xalq qəzeti. – 2007. – 13 yanvar.

2008

790. Azərbaycan arxeologiyası. 6 cilddə. C.I. /Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu. - Bakı: «Şərq-Qərb», 2008.- 448 s.

791. Qasımov, Xeyirbəy. Orta əsrlərdə Azərbaycan mədəniyyəti /Azərbaycan EA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu / Red. Oqtay Əfəndiyev. – Bakı: Aspoliqraf, 2008. - 442 s.

792. Paşayeva Məhəbbət. Azərbaycanlıların ailə mərasimlərində etnik ənənələr: XIX-XX əsrin əvvəlləri: Şəki-

Zaqatala bölgəsinin materialları üzrə / ön sözün müəl. Q.M.Paşayev; elmi red. N.Quliyeva; AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu. - Bakı: Azərnəşr, 2008. - 308 s.

793. Rövşən İ. Şəki yaşayış evlərinin interyeri (XVIII əsrin sonu- XX əsrin əvvəlləri). – Bakı: 2008.

794. Şəki Xan sarayı. - Bakı: Beşik, 2008 .- 10 s.

795. Əfəndiyev Sabir. Şəki xan sarayı (Məqalənin rus və ingilis dillərində xülasəsi verilmişdir). // Dirçəliş XXI əsr. - 2008. - № 120/121. – s. 378-386 .

796. Əliyeva, İradə. Şimal – Qərbi Azərbaycanda Kürmük bayramının keçbrilməsi tarixinə dair // Elmi əsərlər /AMEA A.A.Bakıxanov ad. Tarix İnstitutu. – 2008. - №23. - s. 169-176.

797. İbrahimxəlilov, A. Təbii imkanlarla yanaşı, tarix və mədəniyyət abidələri də Şəkinin turizm bölgəsinə çevrilməsini asanlaşdırır // Xalq qəzeti.-2008.-21 avqust.

2009

798. Mabudoğlu, Zəkəriyyə. Şəkidə məhəllə adları, soylar və ləqəblər (II kitab) /Ulduz Bəşirqızı, Kamil Adışirinov; Red. Məhərrəm Qasımlı, Ədalət Tahirzadə – Bakı «Nafta-Press», 2009. – 605 s. - *Müəlliflərdən; Qasımlı Məhərrəm. Dünəni yaşadan, sabahlara soraq aparan kitab; Nuxa-Şəki XVIII-XX əsrlər; A.Dümanın Nuxa təəssüratı; Hacı Muradın həyatının Nuxada keçən günləri; Birinci kitaba aid rəylər; Nəbiyev Bəkir. Dünəni sabaha daşıyan kitab; Hüseynov Şirməmməd. Orijinal nəşr; Manaflı Həbibulla. Yurd qeyrətini tədqiq edən araşdırma; Faiq Çələbi. Xeyirxah təşəbbüs, gözəl nəticə; Vəliyev Rahib. Yurd yaddaşı; Məhəllə adları, soylar, ləqəblər. Əlavələr.*

799. Ələkbərli, Əlmaniz Özünəməxsus keyfiyyətləri ilə seçilən şəhər // Azad Azərbaycan. - 2009. - 8 fevral.

800. Məmmədov, Aydın. Şəki Xan qəbiristanlığı // Şəkinin səsi. – 2009. – №3(436) 15 iyun.

801. Muxtarov, N. Şəki tarixi-arxeoloji abidələrdə // Elm. – 2009. – 31 oktyabr.

2011

802. Xəlifəzadə, Cabir. Azərbaycan milli mətbəxinin əziz və ləziz Şəki xörəkləri: milli ədəbiyyatın, milli mətbəxin qovuşması / Red. N.T.Vəlişov. – Bakı: Zərdabi LTD MMC NPM, 2011. – 152 s.

803. Əhmədoğlu, Məzahir. Şəki: karvansaraylar şəhəri // Ədalət. - 2011. - 10 mart.

804. Əmrahov, Sabir. Şəki Xan Sarayı - hamını heyrətləndirən məkan // Zaman. – 2011. – 8-9 mart.

805. Əsgərzadə, N.S. Şəkidə məhəllə adları // Elm və həyat. – 2011. - №1-2.

806. Quliyeva, Nuridə. Şəki xalq yaşayış evlərinin spesifik xüsusiyyətlərinə dair //Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası. - 2011. - №2. – s. 173-176.

807. Məhərrəmova, Təranə. Dünya memarlığının incisi: Dünya abidələri siyahısına daxil edilən Şəki Xan Sarayı Azərbaycanın orta əsr memarlığının ən görkəmli abidələrindən biridir // Kaspi. - 2011. - 21 aprel.

808. Mustafayev, Camal. Azərbaycan xanlıqlarında pulkəsmə işi // Türk dünyası: Dünəni və bu günü: Beynəlxalq elmi konfrans (23-24 may 2011): Tezislər. – Bakı: 2011. - s.106-108.

809. Səfərova, Cəmalə. Şəki əhalisinin məişətində dini inancların roluna dair // Türk dünyası: Dünəni və bu günü: Beynəlxalq elmi konfrans (23-24 may 2011): Tezislər. – Bakı: 2011. - s.308-310.

810. Şəki Xan sarayı: Binanın memarlığı, əzəməti Nazim Hikməti də riqqətə gətirib // Şərq. - 2011.-29 aprel.

811. Şəkinin tarixi qalaları.: Xan Sarayını qoruyan qala divarları // Azadlıq. - 2011.-16 mart.

2012

812. Abdurahmanova, X. Qafqaz Albaniyasının ən qədim məbədi (Şəki rayonunun Kiş kəndində yerləşən Alban məbədinin öyrənilməsi, bərpası və muzeyləşdirilməsi haqqında) // Azad Azərbaycan. - 2012.- 25 iyul.

813. İngiltərəli səyyah Pol Stil Şəki Xan sarayının gözəlliyindən yazır //Azərbaycan. – 2012. – 26 dekabr.

814. Şəki xanları sarayının 250 illik yubileyi böyük təntənələrlə qeyd olunmuşdur // Xalq qəzeti. - 2012. - 5 iyul.

815. Tarix və mədəni irsimizin təntənəsi. Şəki Xan Sarayının 250 illik yubileyi rəngarəng tədbirlərlə yadda qaldı //Mədəniyyət. – 2012. – 06 iyul.

2013

816. Fətullayev-Fiqarov Şamil. XIX əsr - XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda şəhərsalma və memarlıq / layihənin rəh. E.Ə.Qasımzadə; Azərbaycan Respublikasının Memarlar İttifaqı. - Bakı: Şərq-Qərb, 2013. - 480 s.

817. Səmədova Könül. Şimal-Qərb qrupu dialekt sözlərinin lüğəti və arealları: Şəki, Qax, Zaqatala, Balakən: Şəki-Zaqatala bölgəsi şivələrinin materialları əsasında: dərs vəsaiti / K. İ. Səmədova ; elmi Red. H. İ. Mirzəyev, B. Ə. Xəlilov. - Bakı : Elm və təhsil, 2013. - 92 s.

818. Manaflı, Günel. Yeni Şəkinin içindəki Köhnə Şəki //Yeni müsavat. – 2013. – 30 avqust.

2014

819. Şəki xanlarının sarayı Azərbaycanın nadir tarixi-memarlıq abidələrindəndir // Azərbaycan. - 2014. – 05 avqust.

2015

820. Əliyev, Taleh. Alban dövrü xristian məbədləri //Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası. – 2015. – №1. -s.93-107.

2016

821. Yaqubqızı, Mətanət. Azərbaycan folklorunda tolerantlıq və multikulturalizm: Şəki-Zaqatala bölgəsində yaşayan xalqların və etnik qrupların folklor örnəkləri əsasında: /elmi red. M. B. Əsgərov; ön sözün müəl. M. B. Əsgərov, M. Ə. Mahmudov ; AMEA Folklor İnstitutu. - Bakı : Elm və təhsil, 2016. - 184 s.

822. Nuri, Emin. Acı taleli tarixi abidə Şəki Xan Sarayı //Aydın yol. – 2016. – 31 dekabr.

2017

823. Əliyev, Taleh. Oğuz və ətraf ərazilər orta əsrlərdə: tarixi-arxeoloji tədqiqat : /red., ön söz: Q.C.Cəbiyev; AMEA, Arxeologiya və Etnoqrafiya İn-tu. – Bakı: Elm və təhsil. – 2017. – 350 s.

824. Cabbarova, Nailə. Azərbaycanın qədim mədəniyyət mərkəzi-Şəki şəhəri//İqtisadiyyat.– 2017.–14-20 oktyabr.–s. 4.

825. Kiş alban məbədinə dünyanın hər yerindən turist gəlir(Şəkinin Kiş kəndində yerləşən qədim alban məbədini 10 minə yaxın turist ziyarət edib) // Mədniyyət. – 2017. – 25 avqust. – s.8.

826. Şəkidə "Yuxarı Baş" Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğunun 50 illiyi qeyd olunub //Mədəniyyət. – 2017.– 27 dekabr. – s.4.

827. Şəkinin tarixi hissəsi UNESCO-nun siyahısına namizədlər sırasında // Mədəniyyət. – 2017. – 23 iyun. –s.2.

828. Teymurov, Ramil. Şəki və ətraf kəndlərində mövcud olan qəbirüstü abidə və epiqrafik nümunələr / R. Teymurov, H. Xəlilov // Elmi məcmuə. - 2017. - № 12. - s. 207-218 .

829. Vaqifqızı, Ləman. Mövlüd mərasimi : Şəki-Zaqatala bölgəsindən topladığımız folklor materialları əsasında / L. Vaqifqızı (Süleymanova) // Dədə Qorqud. - 2017. - № 1. - s. 116-123 .

2018

830. Kiş kəndinin qoynunda ucalan məbəd (dim alban məbədi haqqında) // Azərbaycan. – 2018. – 19 sentyabr. –s.8.

831. Sarıyeva İradə. Dahı bir maddi-mədəni irs nümunəmiz UNESCO- ya daxil edilmək ərəfəsindədir (Şəki Xan sarayı haqqında) //Bakı-xəbər. – 2018. – sentyabr. – s.14.

832. Şəki şəhərinin tarixi hissəsinin qorunması üçün əlavə tədbirlər görüləcək(Prezidenti İlham Əliyev oktyabrın 31-də Şəki şəhərinin "Yuxarı Baş" Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğu qorunması haqqında sərəncam imzalaması haqqında)// Mədəniyyət. – 2018. – 02 noyabr. – s. 2.

2019

833. Qurbanova, Nailə. Tarix, mətbəx, turist baxımından zəngin məkan-Şəki //Həftə içi. – 2018. – 29 mart. – s. 3.

834. Səlimo, Əli. Kiş Alban məbədi: Bu abidə indi əcnəbi turistlərin daha çox ziyarət etdikləri məkana çevrilib /Ə.Səlimov //Azərbaycan. – 2019. – 07 aprel. – s.8.

835. Kiş alban məbədi. Havari kilsəsi / Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi //http: www.gomar.az

2.2. Rus dilində

1852

836. О каравансараях вообще // Записки Кавказского отделения Императорского Русского географического Об-ва. - Тифлис: 1852, кн. I. - с. 167.

1861

837. Нуха - Этнографическое описание города с рисунками // Иллюстрация. – 1861. – т.7. - №152.

1866

838. Акты собранные Кавказской Археографической Комиссией. Ч.2. Кавказ и Закавказье во второй половине XVII по XVIII столетия и за управления ген.лейт. К.Ф.Кнорринга 2-го (1762-1802). – Тифлис: 1866. - 816 с.

839. Акты собранные Кавказской Археографической Комиссией. Т.2. Кавказ и Закавказье во второй половине XVII по XVIII столетия и за управления ген.от инфант. КН. П.Д.Цицианова (1802-1806 гг.). – Тифлис: 1868. - 1288 с.

840. Акты собранные Кавказской Археографической Комиссией. Т.3.Кавказ и Закавказье во второй половине XVII по XVIII столетия и за управления ген.от инфант. И.В.Гудовича (1806-1809 гг.). – Тифлис: 1869. - 760 с.

841. Акты собранные Кавказской Археографической Комиссией. Т.4. Кавказ и Закавказье во второй половине XVII по XVIII столетия и за управления ген. А.П.Тормосова (1809-1811 гг.). – Тифлис: 1870. - 1015 с.

842. Акты собранные Кавказской Археографической Комиссией. Т.5. Кавказ и Закавказье во второй половине XVII по XVIII столетия и за управления ген. Лей.

Ф.О.Паулуччи (1811-1812); А.Ф.Ратищева (1811-1816 гг.) – Тифлис: 1873- 1170 с.

843. Акты собранные Кавказской Археографической Комиссией. Т.6. Кавказ и Закавказье во второй половине XVII по XVIII столетия и за управления А.П.Ермолаева (1816-1827 гг.). Ч.1-2. – Тифлис: 1874-1875. – 941+950 с.

844. Акты собранные Кавказской Археографической Комиссией. Т.7. Кавказ и Закавказье во второй половине XVII по XVIII столетия и за управления ген.адют. фелд. И.В.Паскевича-Эриванского (1827-1831 гг.). – Тифлис: 1887. – 995 с.

845. Акты собранные Кавказской Археографической Комиссией. Т.8.Кавказ и Закавказье во второй половине XVII по XVIII столетия и за управления ген.адют. барона Розена (1831-1837). – Тифлис: 1881. – 1009 с.

846. Акты собранные Кавказской Археографической Комиссией. Т.9. Кавказ и Закавказье во второй половине XVII по XVIII столетия и за управления Е.А.Годовина (1837-1842), А.И.Нейгарта (1842-1844). – Тифлис: 1884. – 1013 с.

847. Акты собранные Кавказской Археографической Комиссией. Т.10. Кавказ и Закавказье во второй половине XVII по XVIII столетия и за управления ген.адют. М.С.Воронцова (1844-1854).–Тифлис: 1885.– 938 с

848. Акты собранные Кавказской Археографической Комиссией. Т.11. Кавказ и Закавказье во второй половине XVII по XVIII столетия и за управления ген.фдют. Н.Н.Муравьева (1854-1856).–Тифлис: 1888.–1020 с.

1890

849. Киясбеков А. Свадебные обряды у мусульман Ну-

хинского уезда // СМОМПК. Вып.XXXI. – 1890. - с. 177-182.

1891

850. Шавров, Н.Н. Описание Кавказского шелководства. – Тифлис: 1891. - 320 с.

1897

851. Фадеев, А.М. Описание Шеки // Фадеев А.М. Воспоминания.- Одесса: 1897. - с. 99/487 с.

1902

852. Акты собранные Кавказской Археографической Комиссией. Т.12. Кавказ и Закавказье во второй половине XVII по XVIII столетия и за управления ген.фельд. А.П.Барятинского (1856-1862). – Тифлис: 1904. – 1556 с.

853. Кустарные шелковые промысли Кавказа. – Тифлис: 1902.

1919

854. Лалаян, Е. Раскопки в селении Ниж Варташенского уезда // Известия Кавказского отделения Московского Археологического Общества, вып. 5.– Тифлис: 1919. – с.37-47.

1925

855. Шарифов, Д. Некоторые памятники искусства и древности Нухинского уезда // Известия Общества Обследования и изучения Азербайджана. – 1925. - №2. – с. 67-76.

1926

856. Ованесов, С. Старинные водопроводы в Нухе // Изве-

стия Общества Исследования и изучения Азербайджана. – Баку: 1926. - с. 126-136.

1927

857. Шарифов, Д. Раскопки в Ялойлу–тапа (Нухинский уезд, 1926 г.). – Баку: Общество Обследования и изучения Азербайджана, 1927. – 32 с.

858. Шарифов, Д. Крестьянская усадьба 3 и 4 районов Нухинского уезда.– Баку: 1927.–6 с.

1928

859. Закончена застройка домов в Нухе // Бакинский рабочий. – 1928. – 10 апреля.

1929

860. Иессен, А.А. Культура Ялойлутепе в Закавказье (предварительная характеристика) // Сборник аспирантов, ГАИМК, т. I. – Ленинград: 1929.

861. Фридолина, П.П. Дворец в Нухе //Архитектурная газета, 1937.

1938

862. Веймарн, Б. Росписи Дворца-музея в городе Нухе // Искусство (Москва — Ленинград). - 1938. - № 3.

863. Реставрация Нухинского дворца // Бакинский рабочий. – 1938. – 29 июля.

1939

864. Барановский, П.Д. Доклад на совещании комиссии при Всесоюзной Академии Архитектуры по рассмотрению проекта реставрации «Ханского Дворца» в г. Нухе Азерб. ССР от 13 марта 1939 г. // Материалы по Имарету Муштага.

1940

865. Гуммель, Я.И. Из памятников материальной культуры древнего Азербайджана. –Вопросы древней истории. - 1940. - № 1.

866. Ениколопов, И. Нухинский дворец // Научный архив Института истории АН Азербайджанской ССР. инв. № 1023, 6. - 1940.

1942

867. Полонский, Л. Город щелков – Нуха // Молодежь Азербайджана. – 1946. – 20 августа.

1946

868. Обычаи женитьбы в Шеки // Труды Института Литературы им. Низами АН Азербайджанской ССР. – 1946. – т.2. – с. 102-111.

869. Скубченко, Г. М. К вопросу о состоянии Ханского дворца в городе Нухе // Памятники архитектуры Азербайджана: Сборник материалов. - Москва – Баку: 1946.

1947

870. Барановский, П.Д. Памятники в селениях Кум и Лекит // Архитектура Азербайджана /Эпоха Низами. М.-Б., 1947. – с. 29-30.

871. Бретаницкий, Д.С. К истории дворца Шекинских ханов // Труды Института Истории АН Азербайджанской ССР. – 1947. – т.1. – с. 107-149.

872. Миклашевская, Н.М. Отчет о научной командировке в г. Нуху по изучению стенных росписей Ханского дворца: Экспедиции АН Азербайджанской ССР в 1945 г. – Баку: Изд-во АН Азербайджанской ССР, 1947. – с.152-156.

873. Пиотровский, Б.Б. Археологическое изучение древнейшего Закавказья // Вопросы древней истории. – 1947. - № 3.

1949

874. Пиотровский, Б.Б. Археология Закавказья с древнейших времен до I тыс. до н.э. – Ленинград: Изд-во Ленинградского государственного ордена Ленина университета Им. А. А. Жданова , 1949 - 134 с.

875. Миклашевская, Н.М. Мотивы поэм Низами в росписях дома Шекихановых // Искусство Азербайджана.Т.2. – Баку: 1949. – т с. 129-140.

1951

876. Усейнов, М.А. Памятники Азербайджанского зодчества. – Баку: 1951. – s. 58.

1952

877. Архитектура Азербайджана: очерки /Академия Наук Азербайджанской ССР, Институт архитектуры и искусства; ред. М. А. Усейнов. Баку: Изд. Академии Наук Азербайджанской ССР, 1952.- 674 с.

878. Бретаницкий, Л.С. Дворец шекинских ханов // Архитектура Азербайджана. – Баку: Изд-во АН Азербайджанской ССР, 1952. – с. 337-448.

1954

879. Исмизаде, О.Ш. Ялойлутепинская культура: Авторефетар кандидатской диссертаци.–Баку: 1954.– 22 с.

880. Миклашевская, Н.М. Стенные росписи Азербайджана - XIX в. // Искусство Азербайджана. Т.4. – Баку: 1954. – с.52-83.

1956

881. Исмизаде, Омар. Ялойлутепинская культура. – Баку: Изд-во АН Азербайджанской ССР, 1956. – 132 с.

1958

882. Аскерова, Н.С. Орнамент намогильных камней Нухи XIX века // Известия АН Азербайджанской ССР, сер. общ. наук. – 1958. – №2. - с.125-150.

883. Мамедов, М. Стройки Нухи (Из путевого блокнота) / Кикнадзе // Бакинский рабочий. – 1956. – 21 октября.

884. Корнилов, А.О. Описание Ханского дворца // Сочинения и письма. - Москва: Издательство Академии наук СССР, 1957. - с. 410.

1959

885. Антонова, В. Искусный мастер (О Ханском дворце в Шеки). – Искусство (Москва). – 1959. - Вып. I.- с. 73.

1960

886. Алекперов, А.К. Исследования по археологии и этнографии Азербайджана. – Баку: Изд-во АН Азербайджана, 1960. – 249 с.

887. Народы Кавказа: этнографические очерки / Под ред. М.О.Косвена / Институт этнографии имени Н.Н.Миклухо-Маклая. - Москва: Издательство Академии наук СССР, 1960. -612 с.

888. Тревер, К.В. К вопросу о культуре Кавказской Албании. – Москва:1960.

889. Фатуллаев, Ш. Городской жилой дом Нухи в конце XIX - XX века // Известия АН Азербайджанской ССР. Сер. общественных наук. – 1960. - №6. – с. 131-145.

1963

890. Фатуллаев, Ш. Жилые дома в застройке городов Азербайджана на рубеже XIX – XX вв. – Баку: 1963.

1965

891. Бретаницкий, Л.С. Зодчество Азербайджана XII-XV вв. и его место в архитектуре Переднего Востока. — Москва: Наука, 1966. - 556 с.

892. Касимова, Р.М. Антропологические исследования женщин Нуха-Закаталинской зоны // Азербайджанский этнографический сборник /Институт Истории АН Азербайджанской ССР. – Вып. 69. – Баку, 1965. – с. 69.

1968

893. Гадыров, Ф.В. Четырехугольная башня в селе Айдынбулаг / К.М.Мамедзаде // Доклады АН Азербайджана. – 1968. - №7.

1969

894. Алиев, К.Г. К вопросу о земледелии и скотоводстве в древней Албании // Учен. зап. Дагестанского филиала АН СССР, сер. общественных наук. – Т.XIX, кн. 2. – Махачкала: 1969.

895. Мамедова, М. У подножья Шарфа Ширин (О селе Гохмуг Шекинского района) // Молодежь Азербайджана. – 1969. – 6 февраля.

1972

896. Ханларов, Т.А. Архитектура Советского Азербайджана. — Москва: Стройиздат, 1972. - 112 с.

1975

897. Джавадов, Г.Дж. О пахотных орудиях Шеки-Закатальской зоны Азербайджана в XIX - начале XX в. // Доклады АН Азербайджанской ССР. – 1975. – Т.31, №1. – с. 83-88.

1980

898. Аскерова, Н. Дворец Шекинских ханов. – Москва: Стройиздат, 1980.

899. Ибрагимов,К.Л. О традиционном транспорте в зоне Шеки // Известия АН Азербайджанской ССР. – 1980. – №2. – с. 85.

1981

900. Закиев, Ф. Камней драгоценных ларец (О дворце Шекинских ханов) // Вышка. – 1981. – 16 август.

901. Ибрагимов, М. К изучению традиционного жилища Шекинской зоны (конец XIX – начало XX в.) // Доклады АН Азербайджана. – 1981. – Т.37, №3. – с. 88-90.

902. Иманзаде, З.А. К эстетическим вопросам планировки и застройки Шеки // Проблемы развития архитектуры и искусства Советского Азербайджана. – Баку: 1981. – с. 52-60.

903. Сейфеддини, М.А. Монетное дело и денежное обращение в Азербайджане XII-XV вв. ч.2. – Баку: 1981. - с. 224.

1982

904. Османов, Ф.Л. Материальная культура Кавказской Албании (IVв. до н.э. -- IIIв. Н.э.) /Институт Истории, археологии и этнографии АН Азербайджанской ССР. – Баку: Элм, 1982. – 158 с.

1983

905. Мамедзаде, К.М. Строительное искусство Азербайджана. – Баку: 1983.

906. Мурадов, В.Г. Средневековые города Азербайджана. – Баку: Маариф, 1983. – 156 с.

907. Касимова, С.А. Типологические классификации караван-сараев Азербайджана // Известия АН Азербайджанской ССР, сер. Литературы и языка. – 1983. - №3. – с. 115-121.

908. Манафов, Ш. Обрели новую жизнь (О рисунках архитектора А.Сеидова – внутренний двор Юхары Караван-сарая в Шеки) // Бакинский рабочий. – 1983. – 2 марта.

1984

909. Байрамов, Ризван Мустафа оглы. Типологическая классификация памятников азербайджанского зодчества (XI-XVIII вв.): Диссертация. - 18.00.01 – Баку: 1984.

1985

910. Тихонов, Н. Пути – дороги (Посетивший город в 1947 году поэт даёт описание дворца Шекинских ханов в своём автобиографическом рассказе) //Тихонов Н.С. Собрание сочинений в семи томах.- Москва: Художественная литература, 1985.- Т. 3. - с. 32.

1986

911. Карахмедова, А.А. Христианские памятники Кавказской Албании. - Баку: Элм, 1989.-28 с.

912. Саламзаде, А.Р. Дворец Шекинского ханства / К.Мамедзаде /Институт Истории АН Азербайджана Сектор Археологии и этнографии. – Баку: Элм, 1986. – 133 с.

913. Фатуллаев, Ш. Градостроительство и архитектура Азербайджана XIX – XX века /Институт Архитектуры и Искусства АН Азербайджанской ССР. – Ленинград: Стройиздат, 1986. – 456 с.

914. Карахмедова, А.А. Раняя средневековая часовня в селении Баш Гейнюк Шекинского района // Археографические и этнографические изыскания в Азербайджане (1980-1981 гг.). – Баку: 1986. – с. 74-77.

915. Рзаев, Шэнэр. Гилейли мечеть в Шеки // Известия АН Азербайджанской ССР, сер.ЛЯИ. – 1986. - №3. – с. 119-124.

1987

916. Джаваншир, Наиля. Металлические ворота ханской мечети города Шеки // Доклады АН Азербайджана. – 1987. – т.43., №12. – с. 76-79.

1988

917. Дюма, Александр. Кавказ / Под ред.: Т.П.Буачидзе. - Тбилиси: Мерани, 1988. – 286 с.

918. Саламзаде, А.Р. Шеки: историко-архитектурный очерк /Ред: М.А.Усейнов, Г.М.Ахмедов /Институт Истории АН Азербайджанской ССР; Институт Архитектуры и Искусства АН Азербайджанской ССР. – Баку: Элм, 1988. – 239 с.

919. Рзаев, Шэнэр. Об истории Имарета Муштага в г. Шеки // Известия Академии наук Азербайджанской ССР. – Баку, 1988. - № 3. - с. 143.

1989

920. Ашурбейли, С. Великий шелковый путь и его значение в исторических, экономических и культурных связях Азербайджана с Китаем в средневековья // Вышка. – 1989. – 11 июля.

1991

921. Мамедова, Г. Зодчество в Кавказской Албании Северо-Восточного Азербайджана / А.Халилов, К.Кошкарлы. – Баку: Элм, 1991. – 214 с.

1992

922. Керимов, Вилаят Идаят оглы. История развития оборонительного зодчества Азербайджана: С древнейших времен до XIX в.: диссертация доктора архитектуры: 18.00.01. – Баку: 1992.

1993

923. Касумова, Сара Юнус. Азербайджан в III – VII вв. (Этнокультурная и социально-экономическая история). – Баку: Элм, 1993. – 140 с.

924. Буянов, М. Дюма в Закавказье (Описание Ханского дворца). – Москва: 1993. – с. 61.

1996

925. Волкова, Н.Г. Этнонимия в трудах экономического обследования Кавказа 1880-х годов // Имя и этнос: сборник трудов /Институт Этнологии и Антропологии. – Москва: 1996.

1997

926. Мамедова, Гюлчохра. Культовое зодчество Кавказской Албании. - Баку: Элм, 1997.-425 с.

1998

927. Великий шелковый путь: Сборник статей. – Баку, 1998.

1999

928. Джаваншир, Л. В чертогах Шекинских ханов царит лиловый полумрак // Бакинский рабочий. – 1999. – 7 декабря.

2000

929. Ахмедова, Шахла. Семья и семейный быт населения г.

Шеки (традиции и инновации): Диссертация канд.,ист. наук. – Баку: 2000. – 162 с.

930. Карахмедова, А.А. Грунтовое погребение Кишской церкви // AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun «Qafqazın Arxeologiya və Etnoqrafiyası» Beynəlxalq elmi konfransının materialları. - Bakı: 2000. - s. 90-94.

931. Керимов, Вилаят. О периодизации античной и реаннесредневековой архитектуры Кишского храма // AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun «Qafqazın Arxeologiyası və Etnoqrafiyası» beynəlxalq elmi konfransının materialları. - Bakı: 2000. – s. 97.

2001

932. Алиев, Намиг. Культура Северного Азербайджана в эпоху позднего энеолита /Идеал Нариманов. /Институт Археологии и этнографии НАН Азербайджана. – Баку, 2001. – 144 с.

933. Керимов, Вилаят. Отчет о результатах аркитектурно-археологических раскопок Кишского комплекса в мае – июне 2001 года. – Баку: 2001.

934. Корпус эпиграфических памятников Азербайджана /М.С.Неймат. т.2. Арабо-тюркоязычные надписи Шеки-Закатальской зоны: XVI век – начало XX века / Red. З.Буниятов. – Баку: XXI-YNE, 2001. – 368 с.

2003

935. Керимов, Вилаят. Бьернар Стурфиел. Киш: история, архитектура, археология / Ред. В.Г.Алиев; Институт Археологии и Этнографии НАНА. - Баку, 2003.- 183 с.

936. Ахмедова, Ш.Р. К некоторым вопросам свадебной обрядности г. Шеки // Археология и этнография Азербайджана. – 2003. - №2. – с. 277-289.

937. Керимов, Вилаят. Предварительные археологические исследования Кишского комплекса // Azərbaycan Arxeologiyası və etnoqrafiyası. – 2003. - № I. – с.101-116.

2004

938. Ирада, Ровшан. Об интерьере жилых домов города Шеки // Фольклор и этнография. – 2004. - №4. – с. 67-71.

939. Мамедов, Раджаб. Праматерь всех церквей на Востоке: древняя церковь в селении Киш, который писал историк VII века Моисей Каланкатуйский в своём труде «История Албании» // Эхо планеты. - 2010. - № 20. - с. 31 .

2007

940. Керимов, Вилаят. Храм Зейзит Кавказской Албании: история, архитектура, археология: монография / В.И.Керимов; Институт Археологии и Этнографии НАНА. - Баку: Элм, 2008. - 117 с.

941. Мамедова, Ирада. Интерьер Шекинского жилья: конец XVIII - начало XX века: автореферат дис. ... канд. архитектуры: 18.00.01 / науч. рук. Ш.С.Фатуллаев; Азербайджанский Архитектурно-Строительный Университет. – Баку: 2007. - 25 с.

942. Реклю, Элизе. The Earth and Its Inhabitants: Asiatic Russia: Caucasia, Aralo-Caspian Basin, Siberia (Фанцузский историк и географ о Дворце Шекинских ханов) / Edited by: E.G.Ravenstein, A.H.Keane. - New Delhi: Logos Press, 2007. - Т. 1-Asia. – с. 129.

2009

943. Ислам, Афет. В древнем селении Киш //Зеркало. – 2009. – 16 мая.

2010

944. Гаджи Искендер. Это Бахчисарай на высшей ступени ... //Бакинский рабочий. – 2010. – 04 декабря.

2011

945. Манафов, Ширин. Архитектурный заповедник в Шеки: Его реставрация - событие в масштабах страны // Зеркало. – 2011. – 28 сентября.

2012

946. Английский путешественник написал о Дворце шекинских ханов // Бакинский рабочий. – 2012. – 27 декабря.- с.15.

947. Президент Ильхам Алиев и премьер-министр Реджеп Тайиб Эрдоган ознакомились с Дворцом-шекинских ханов (12 сентября 2012 г.) // Бакинский рабочий. - 2012.-13 сентября. - № 169. - С. 3 .

948. Манафов, Ширин. Кто спасет дворец-изгой //Зеркало. – 2012. – 31 января. – с.8.

949. "Юхары карвансарай" и "Ашагы карвансарай"- древние символы Шеки: Президент Ильхам Алиев посетил Шеки //Бакинский рабочий. – 2012. – 13 сентября. – с.3-4.

2013

950. Знакомство с «Домом Шекинских ханов» (14 августа в рамках поездки в Шеки Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев принял участие в открытии «Дома Шекинских ханов») // Бакинский рабочий. - 2013.-17 августа. - № 150. - с. 7 .

951. Байрамов, Ризван. Типологическая классификация памятников Азербайджанского зодчества XI - XVIII

веков /рук. проекта Э.Касым-заде; Союз Архитекторов Азерб. Респ.- Баку: Шарк-Гарб, 2013. – 145 с.

952. Кязимова, Самира. Волшебные витражи — без гвоздя и клея: Апофеозом искусства шебеке считается Дворец шекинских ханов//Азербайджанские известия. – 2013. – 17 июля. – с.4.

953. Российский телеканал посвятил передачу древнему азербайджанскому городу Шеки //Вышка. – 2013. – 21-27 июня.

2014

954. Мурсалова, М. Город-музей // Неделя. – 2014. – 11 июля.

2015

955. Наджи, Флора. Ханский дворец // Йол. – 2015. - №1. – с. 10-27.

2016

956. Амензаде, Райха. Архитектура Шеки // Ковры Азербайджана. – 2016. – №19. – с.56-61.

957. Баннаева, Наиля. Город "нежного" золота: многовековая история Шеки изобилует яркими эпизодами и оставила множество свидетельств // Каспiй. - 2016.- 29 декабря. - № 222. - С. 12-13 .

958. Зейналова, Махфуза. Материалы Шекинского ханства в коллекции Музея национальной истории Азербайджана // Азербайджанские ковры. – 2016. – 6№19. – с.50-55.

959. Понарина, Елизавета. На перекрестке: Творческую энергию народов подпитывают силы природы// Элм. – 2016. – 07 октября.

2017

960. Гасанова Сабина. И каждый квартал — жемчужина: Шеки включен в Сеть творческих городов ЮНЕСКО //Азербайджанский известия. – 2017. – 04 июля. – с.1.

961. Манафов Р. Кишский храм является одним из самых посещаемых мест в Шеки // Эхо. – 2017. – 25 августа. - с.3.

962. Манафов Ширин. Лабиринт: Первый в мире музей культурной экспансии близ Шеки // Каспий. – 2017. – 09 сентября. – с.12-13.

963. Шеки и Дворец шекинских ханов будут включены в Список всемирного наследия ЮНЕСКО // Вышка. – 2017. – 23 июня. – с.12.

2018

964. Ильхам Алиев. Президент Азербайджанской Республики. О дополнительных мерах по охране исторической части города Шеки: Распоряжение Президента Азербайджанской Республики; Баку, 31 октября 2018 года //Бакинский рабочий. – 2018. – 01 ноября.

965. Состоялось мероприятие, посвященное албанским памятникам Шеки-Балакенского района // Вышка. – 2018. – 08 марта.

966. Кязимова Самира. Город-сказка. Шеки весь пронизан историей - узкие улочки, вымощенные камнями, узорчатые ворота и ставни... //Азербайджанские известия. – 2018. – 09 августа. – с.4.

967. Бабаев, Илькин. Торжественно отмечен 250-летний юбилей Дворца шекинских ханов –http://www.1news.az/news/torzhestvenno-otmechen-250-letniy-yubiley-dvorca-shekinskih-hanov---foto

968. Гилейлинская мечеть в городе Шеки - https://sherqmirvarisi.wordpress.com/2012/09/22

969. Ирада, Ровшан. Интерьер жилых домов Шеки (конец XVIII-начало XX века) - https://sheki.io.ua/s86895/i-nterer_jilyh_domov_goroda_sheki_konec_xviii-_nach-alo_xx_vv_._avtor_irada_rovshan

970. История Азербайджана: пещера Уган, башня "Мухас", крепость "Гелерсен-герерсен", могила Хаджи-Мурата.. https://www.trend.az/life/travel/2260725.html

971. Крепость Гелерсен-Герерсен. https://ru.wikipedia.org/-wiki

972. Манафов, Ширин. История потери и обретения Шекинского дворца... http://www.trend.az/life/history/1090956.-html

III HİSSƏ

TƏBİİ-COĞRAFİ ŞƏRAİT VƏ EKOLOJİ DURUM

Şəki şimal-şərqdə Dağıstanla həmsərhəddir. Yevlax-Balakən dəmiryol və avtomobil yolları Şəkinin ərazisindən keçir.

Şəki dəniz səviyyəsindən 500-850 m hündürlükdə yerləşir. Baş Qafqaz silsiləsinin qarlı zirvələrinin yüksəkliyi bəzi yerlərdə 3000-3500 m-ə çatır. Dağlarda Yura, Təbaşir, dağ ətəklərində Neogen və Antropogen çöküntüləri yayılmışdır.

Günəşli saatların illik miqdarı 2350 saatdır. Günəşli saatların 40 %-i yay aylarının payına düşür. İl ərzində 1 kvadrat santimetr yer səthinə 122 kkal günəş radiasiyası düşür. Şəkinin iqliminə siklon və antisiklonlar, müxtəlif hava kütlələri və yerli küləklər təsir edir. Qışda arktik və mülayim hava kütlələrinin əraziyə daxil olması havanın isti keçməsinə səbəb olur. Yayda Şəkidə dağ-dərə yerli küləkləri əmələ gəlir. Buna səbəb dağ ilə dərə arasında təzyiq fərqinin yaranmasıdır. Böyük Qafqaz silsiləsi şimaldan gələn soyuq küləklərin qarşısını kəsir. Buna görə Şəkidə yanvar temperaturu 0,5 C olur. Şəkidə orta illik temperatur 12 C-dir. İyun, avqust aylarında orta temperatur 20-25 C arasında dəyişir.

Güclü küləklər (sürəti 15 m/san çox) Şəkidə seyrək hallarda əsir, il ərzində cəmi 10-12 gün güclü külək olur. Sürəti saniyədə 1 metrdən az olan külək Şəkidə tez-tez müşahidə olunur. Yağıntının miqdarı ilə 730 mm-dir. Bunun yarısı may, iyun, sentyabr, oktyabr aylarında yağır. Ən azı yağıntı avqust (35 mm), yanvar (29 mm) və fevralda (36 mm) olur. Kiş kəndində 775 mm, Xan yaylağında 1000 mm-dən artıq yağıntı düşür. Sel, tufan, güclü dolu kimi təbiət hadisələri Şəkidə və onu əhatə edən dağ və düzənliklər üçün səciyyəvidir.

Sel hadisəsi daha tez-tez müşahidə edilir. Yatağı şəhərin qərb hissəsində yaxın olan Kiş çayı hövzəsi dünyanın ən güclü

sel gedən yerlərindən biri sayılır. Quruçay adlanan yerdə Kiş çayının gətirmə konusuna uzun illər boyu dağlardan qum, daş, palçıq toplanmış olduğundan onun mərkəzi hissəsi şəhərin Dodu məhəlləsinə nisbətən hündürdür. Tufan və dolu atmosfer hadisələrinin burada sıx əlaqəsi vardır. Dağlıq relyef, yay aylarında güclü qızma və yüksək buxarlanma Şəkidə dolu hadisələrinin əsas amilləridir. Şəkidə dolu olan günlərin orta illik sayı 1,4-dür, yəni 10 ildə 14 dəfə dolu yağır.

Dəniz səviyyəsindən 500-850 m hündürlük, ətrafında olan dağ meşələri şəhərin qızmasının qarşısını alır. Dağ meşələri şəhərin sellərdən qorunmasına imkan verir, şəhərin mənzərəsini daha da gözəlləşdirir. Çimli dağ-çəmən, qonur dağ meşə, qəhvəyi dağ meşə, çəmən-meşə, boz qonur torpaqlar yayılmışdır. Meşələrdə palıd, fıstıq, vələs ağacları geniş sahə tutur.

Şəhərin əsas çayları Kiş və Qurcana çaylarıdır. Kiş Əyriçayın çağ qolu olub uzunluğu 33 km, hövzəsinin sahəsi 265 kvadrat kilometrdir. Baş Qafqaz silsiləsinin cənub yamacından 2900 metr yüksəklikdən başlayır. Zaqafqaziyanın ən selli çaylarından biridir. Yuxarı axında Damarçın adlanır.

NATURAL AND GEOGRAPHIC CONDITIONS AND ECOLOGICAL SITUATION

Economic-geographical region of Sheki-Zaqatala include the administrative regions of Balakan, Qakh, Zaqatala, Oghuz and Qabala. This region is located in the north-west of Azerbaijan Republic, on the southern slopes of the Major Caucasus and in the Qanikh-Ayrichay valley. Its territory is 8.96 thousand km and cover 10.3% of the country. In this region there are 581, 7 thousand people, including 160, 7 thousand of urban population. 5, 7% of country population lives there, especially in the foothills. The area of this economic region is rich in natural resources. Filizchay, one of the major ore deposits of Caucasus is

Şəki. Biblioqrafik göstərici. Tarix-diyarşünaslıq materialları

located in this region. 27% of the area is covered by forest; Balakan and Zaqatala belong to the main part of this area. This region includes a seismically active area of the country. The base of agriculture consists of wheat, tobacco, fruits and vegetables, vine-growing, tea, potatoes, rice and sunflower. In particular, there are grown the roses. The industry is poorly developed. The agriculture is specialized in light and food industries. Due to the picturesque nature, the Sheki-Zaqatala economic-geographical region is one of the important resorts and tourist regions of the country. There is a large recreation-tourism center in Qabala. Recently, airports have been built in Zaqatala and Qabala. There is an airport in Sheki.

Shaki is surrounded by snowy peaks of the Greater Caucasus, which in some places reaches 3000–3600 m. Shaki's climate includes a range of cyclones and anticyclones, air masses and local winds. The average annual temperature in Shaki is 12 °C. In June and August, average temperature varies between 20 and 25 °C.

The mountain forests around the area prevent the city from floods and overheating of the area during summer. The main rivers of the city are the Kish and Gurjhana. During the Soviet rule of Azerbaijan, many ascended to Shaki to bathe in its prestigious mineral springs.

The number of Shaki population is 174.1 thousand people. Including, the rural population is 105.7 thousand people, while the urban population is 66.9 thousand people. Population density is 72 people per 1 square kilometer. Of the total population, 86.4 thousand or 49.6% of men, 87.7 thousand or 50.4% are women. 38.4 percent of the population lives in the city and 61.6 percent lives in the village.

A home to ancient Caucasian Albanian churches, religion is highly important to the people of Shaki due to its historical religious diversity. There are many churches and mosques in the city. Some churches such as the Church of Kish in the vicinity

of Shaki are thought to be approximately 1,500 years old. The Khan‘ Mosque, Omar Efendi Mosqu and Gileili Minaret are considered important places of worship in the city.

ПРИРОДНО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ И ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ

Шеки на северо-востоке граничит с Дагестаном. Через него проходят железная дорога Евлах-Балакен и автомобильные дороги.

Шеки расположен на высоте 500-850 м выше уровня моря. Снежные вершины Большого Кавказа в некоторых местах достигают 3000-3500 м. В горах распространены Юрские, Меловые, на горных склонах - Неогенные и Антропогенные отложения. Годовое количество солнечных дней составляет 2350 часов. 40% солнечных часов падает на солнечные месяцы. В течение года на поверхность земли падает 122 ккал солнечной радиации на 1 $см^2$. На климат Шеки влияют циклоны и антициклоны, различные воздушные массы и местные ветры. Зимой вхождение на территорию арктических и мягких воздушных масс способствуют поддержанию теплой погоды. Летом в Шеки дуют горноущельные ветры. Тому причиной является разница давления между горами и ущельями. Большие Кавказские хребты пресекают прохождение холодных ветров, идущих с севера. Среднегодовая температура в Шеки - 12о С. В июне-августе средняя температура равна 20-25о С.

Сильные ветры (скорость до 15 м/сек) дуют в Шеки редко, в течение года всего 10-12 дней. Слабые ветры со скоростью ниже 1 м в секунду наблюдаются в Шеки довольно часто. Количество дождей - 730 мм. Половина из них падает на май, июнь, сентябрь и октябрь месяцы. Меньше всего

осадков выпадает в августе (35 мм), январе (29 мм) и феврале (36 мм). В селе Киш осадки выпадают до 775 мм, на Ханском плато - более 1000 мм. Такие природные явления, как град, ураган, сильный дождь обычны для Шеки и окружающих его гор и равнин.

Потопы наблюдаются чаще. Бассейн реки Киш, источник которого расположен на западе от города, является одним из крупных в мире по количеству растекаемой воды. В месте, называемом Гуручай, в конус реки Киш в течение долгих лет приносились песок, камни, грязь, и поэтому его центр относительно выше уровня городского квартала Доду.

Ураган и град - эти два природных явления взаимосвязаны. Горный рельеф, высокая температура воздуха в летние месяцы и высокий уровень испарения являются основными причинами возникновения градов. Среднегодовое количество дней с градом в Шеки равно 1,4, то есть в 10 лет - 14 раз.

Расположение Шеки на высоте 500-850 метров выше уровня моря, горные леса вокруг местности предотвращают сильное нагревание города. Горные леса позволяют защитить город от потопов, украшают вид города. Бурые почвы, леса, горы, луга распространены по всей территории. В лесах буковые, ореховые, грабиновые деревья занимают значительные площади.

Основные реки города - Киш и Гурджана. Киш - правый приток реки Айричай, длиной 33 км, площадь бассейна 265 $км^2$. Река берет свое начало в южной части склонов Большого Кавказа на высоте 2900 м. Является одним из рек Закавказья наиболее подверженной потокам-наводнениям. Верхнее течение именуется Дамарчыном.

ƏDƏBİYYAT

3.1. Azərbaycan dilində

1910

973. Mirzəzadə, Rəşad Qafur. Qafqazın coğrafiyası. – Bakı: Orucov qardaşları mətbəəsi, 1920. – 117 s.

1959

974. Bünyadov, Ziya. Şəkinin yerləşməsi haqqında bir neçə söz // Azərbaycan SSR EA Məruzələri. – 1959. – XV cild. – №9. – s. 87.

1969

975. Budaqov, Budaq. Şəki dağlarında // Azərbaycan müəllimi. – 1969. – 9 iyul.

1978

976. Nuriyev, E. Azərbaycan SSR Şəki-Zaqatala zonasının bəzi etnotoponimləri haqqında // Azərbaycan EA Xəbərləri. Yer haqqında elmlər ser. – 1978. – №6. – s. 100-104.

1982

977. Nəbiyev, N. Coğrafi adlar. – Bakı: Azərnəşr, 1982. – 282 c.

1988

978. Əyyubov, Əsgər. Şəkinin iqlimi /AMEA Coğrafiya İnstitutu. – Bakı: Elm, 1988. – 50 s.

1989

979. Nuriyev, Elxan. Azərbaycan SSR Şəki-Zaqatala zonasının toponomiyası /Azərbaycan SSR EA Coğrafiya institutu.- Bakı: Elm, 1989. – 107s.

1991

980. Xitçik, K. Qafqaz Albaniyasının siyasi tarixi və tarixi coğrafiyası // Dirçəliş. – 1991. – №7-8-9.

981. Qurbanoğlu, Cümşüd. «Astana» düzdə qaldı (Şəkinin ağır ekoloji vəziyyəti haqqında) // Azərbaycan. – 1991. – 9 may.

1997

982. Cəbiyev, Q.Əyriçay dəryaçası – malyariya zonası // Azərbaycan. – 1997. – 30 avqust.

983. Şəkinin təhlükəsizliyi xilas edildi (Kiş çayı üzərində bəndin çəkilişi haqqında) // Xalq qəzeti. – 1997. – 3 fevral.

2003

984. Azərbaycan Respublikasının regional coğrafi problemləri. Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu. - Bakı: [s. n.], 2003.

2004

985. Həsənova, Suveyrat. Şəki-Zaqatala zonasının biosenozlarının ekoloji cəhətdən qiymətləndirilməsi: Namizədlik dissertasiyasının avtoreferatı /AMEA Zoologiya İnstitutu. – Bakı: 2004. – 23 s.

986. Həsənova, Suveyrat. Şəki-Zaqatala zonasının biosenozlarının ekoloji cəhətdən qiymətləndirilməsi: Namizədlik dissertasiyası /AMEA Zoologiya İnstitutu. – Bakı: 2004.- 158 s.

987. Həsənov, İ. Şəki: görən heyran olur onun hüsnünə // Xalq qəzeti. - 2004. - 7. avqust.

988. Mahmudov, Yaqub. Şəkidə təbii fəlakətdən ziyan çəkənlərə təzminat verilir // Azad Azərbaycan. - 2004. - 29 avqust.

2005

989. Şəki-Zaqatala bölgəsinin təbii dağıdıcı hadisələri və regio-

nun inkişafının ekocoğrafi problemləri: elmi-praktiki konfransın materialları / Red. B.Budaqov, Q.Əbdülsəlimzadə. – Şəki^ 2005. – 108 s.

990. Şəki-təbii gözəlliklərin qədim yurdu // Consultinq& Business.-2005.- № 7.-s.56-57.

2006

991. Əzimov, Bəxtiyar. Ekoloji tarazlığın pozulması böyük təhlükə törədir / Niftalı İsmayılov // Xalq qəzeti. – 2006. – 30 aprel.

2007

992. Həsənova, Suveyrat. Şəki-Zaqatala zonasının biosenozlarının ekoloji cəhətdən qiymətləndirilməsi / Red. Q.Məmmədov /AMEA Zoologiya İnstitutu. – Bakı: Elm, 2007. – 171 s.

993. Hüseynzadə, Ə. Şəki coğrafi adının mənşəyi // Elmi əsərlər, TF ser. /Azərbaycan Ali və Orta İxtisas Təhsili Nazirliyi. – 2007. – XX cild. – c.56-73.

994. Məmmədov, R. Regional tətqiqatlar diqqət mərkəzindədir (Şəki rayonu haqqında) // Respublika. - 2007. - 27 mart.

2008

995. Cabbarova, Aytəkin. Xüsusi qorunan təbiət əraziləri Şəki Dövlət təbiət yasaqlığı // Gələrsən-görərsən. – 2008. -№2. – s.22-23.

2009

996. Qasımov, İ. Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunun təbii sərvətlərinin iqtisadi-coğrafi qiymətləndirilməsi: Dissertasiya /AMEA Coğrafiya İnstitutu. – Bakı: 2010.- 159 c.

2010

997. Azərbaycanın iqtisadi və sosial coğrafiyası: dərslik / A.A.Nadirov [et al.]; red. V.Ə.Əfəndiyev; Bakı Dövlət Universiteti. - Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2010. - 496 s.

998. Əyyubova Leyla. Şəki-İsmayıllı zonasının seysmikliyi, seysmik təhlükənin qiymətləndirilməi və onun bina və qurğuların zəlzələyə davamlılığın dəqiqləşdirilməsi : geologiya-mineralogiya elm. üzrə fəlsəfə dok. ... dis. avtoreferatı: 25.00.10 / elmi rəh. B. M. Pənahi ; AMEA Geologiya İnstitutu. - Bakı: 2010. - 26 s.

999. Heydərova, Rəna. Şəki-Zaqatala zonasında üzvü tərkibli tullantıların yayılması və onların alluvial çəmən-meşə torpaqları şəraitində taxıl bitkisi altında səmərəliliyi. NDA /AMEA Torpaqşünaslıq və aqrokimya institutu. – Bakı: 2010. – 22 s.

1000.Kiş çayı hövzəsində sel hadisələri və onlara qarşı mübarizə tədbirləri /AMEA Şəki Regional Elmi Mərkəzi. – Bakı: Nurlan, 2010. – 160 s.

2016

1001.Şəki-Zaqatala iqtisadi-coğrafi rayonunda əhali məskunlaşması və demoqrafik inkişaf problemləri: /Z.N.Eminov [et al.]; elmi red. R.M.Məmmədov; AMEA akad. H.Ə.Əliyev adına Coğrafiya İnstitutu. - Bakı: Avropa, 2016. - 184 s.

* * *

1002.Abbas - www.az.wikipedia.org/wiki/Abbas

1003.Aran - www.az.wikipedia.org/wiki/Aran

1004.Aşağı Daşağıl- http://az.wikipedia.org/wiki/Aşağı_Daşağıl

1005.Aşağı Göynük - http://az.wikipedia.org/wiki/Aşağı_Göynük

1006.Aşağı Kəldək - http://az.wikipedia.org/wiki/Aşağı_Kəldək

1007.Aşağı Küngüt- http://az.wikipedia.org/wiki/Aşağı_ Küngüt

1008.Aşağı Layısqı- http://az.wikipedia.org/wiki/Aşağı_ Layısqı

1009. Aydınbulaq - http://az.wikipedia.org/wiki/Aydinbulaq

1010. Babaratma - http://az.wikipedia.org/wiki/Babaratma

1011. Baqqal-http://az.wikipedia.org/wiki/_Baqqal

1012. Baltalı - http://az.wikipedia.org/wiki/Baltalı

1013. Baş Göynük-http://az.wikipedia.org/wiki/Baş_Göynük

1014. Baş Kəldək- http://az.wikipedia.org/wiki/Baş_Kəldək

1015. Baş Küngüt- http://az.wikipedia.org/wiki/Baş_Küngüt

1016. Baş Layısqı-http://az.wikipedia.org/wiki/Baş_Layısqı

1017. Baş Şabalıd- - http://az.wikipedia.org/wiki/Baş_Şabalıd

1018. Baş Zəyzid- http://az.wikipedia.org/wiki/Baş_Zəyzid

1019. Bideyiz- http://az.wikipedia.org/wiki/Bideyiz

1020. Birinci Biləcik- http://az.wikipedia.org/wiki/Birinci_Biləcik

1021. Bolludərə- http://az.wikipedia.org/wiki/Bolludərə

1022.Böyük Dəhnə- http://az.wikipedia.org/wiki/Böyük_Dəhnə

1023.Cəfərabad- http://az.wikipedia.org/wiki/Cəfərabad_(Şəki)

1024.Cəyirli- http://az.wikipedia.org/wiki/Cəyirli_(Şəki)

1025. Cumakənd- http://az.wikipedia.org/wiki/Cumakənd

1026. Cunud- http://az.wikipedia.org/wiki/Cunud

1027.Çapağan- http://az.wikipedia.org/wiki/Çapaqan

1028.Çayraqoyunlu-http://az.wikipedia.org/wiki/Çayraqoyunlu

1029.Çeşməli-http://az.wikipedia.org/wiki/Çeşməli_(Şəki)

1030.Çələbixan-http://az.wikipedia.org/wiki/Çələbixan

1031. Daşbulaq-http://az.wikipedia.org/wiki/Daşbulaq_(Şəki)

1032. Daşüz- http://az.wikipedia.org/wiki/Daşüz

1033.Dərəcənnət-http://az.wikipedia.org/wiki/Dərəcənnət

1034.Əliyar - http://az.wikipedia.org/wiki/Əliyar

1035. Fazıl-http://az.wikipedia.org/wiki/Fazıl

1036.Göybulaq- http://az.wikipedia.org/wiki/Göybulaq

1037.İbrahimkənd-http://az.wikipedia.org/wiki/İbrahimkənd

1038.İkinci Biləcik-http://az.wikipedia.org/wiki/İkinci_Biləcik

1039.İnçə- http://az.wikipedia.org/wiki/İnçə_(Şəki)

1040.Kəhrizoba- http://az.wikipedia.org/wiki/Kəhrizoba

1041. Kiçik Dəhnə-http://az.wikipedia.org/wiki/Kiçik_Dəhnə

1042. Kiş - http://az.wikipedia.org/wiki/Kiş_(Şəki)

1043.Köbər Zəyzid http://az.wikipedia.org/iki/Köbər_Zəyzid

1044.Köndələn-http://az.wikipedia.org/wiki/Köndələn

1045.Küdürlü-http://az.wikipedia.org/wiki/Küdürlü_(Şəki)

1046. Qaradağlı - http://az.wikipedia.org/wiki/Qaradağlı_(Şəki)

1047. Qaratorpaq- http://az.wikipedia.org/wiki/Qaratorpaq

1048. Qayabaşı- http://az.wikipedia.org/wiki/Qayabaşı_(Şəki)

1049.Qırxbulaq-http://az.wikipedia.org/wiki/Qırxbulaq_(Şəki)

1050. Qoxmuq-http://az.wikipedia.org/wiki/Qoxmuq

1051. Qozlubulaq-http://az.wikipedia.org/wiki/Qozlubulaq

1052. Qudula-http://az.wikipedia.org/wiki/Qudula

1053. Qumux- http://az.wikipedia.org/wiki/Qumux

1054. Oxud- http://az.wikipedia.org/wiki/Oxud

1055. Oraban- http://az.wikipedia.org/wiki/Oraban

1056. Orta Zəyzid-http://az.wikipedia.org/wiki/Orta_Zəyzid

1057.Öryət- http://az.wikipedia.org/wiki/Öryət

1058. Sarıca- http://az.wikipedia.org/wiki/Sarıca

1059. Suçma- http://az.wikipedia.org/wiki/Suçma

1060.Şəki (kənd)- http://az.wikipedia.org/wiki/Şəki_(kənd)

1061.Şıxoba- http://az.wikipedia.org/wiki/Şıxoba

1062.Şin- http://az.wikipedia.org/wiki/Şin

1063.Şirinbulaq-http://az.wikipedia.org/wiki/Şirinbulaq

1064.Şorsu - http://az.wikipedia.org/wiki/Şorsu

1065.Təpəcənnət-http://az.wikipedia.org/wiki/Təpəcənnət

1066. Turan-http://az.wikipedia.org/wiki/Turan_(Şəki)

1067.Vərəzət- http://az.wikipedia.org/wiki/Vərəzət

1068. Zunud- http://az.wikipedia.org/wiki/Zunud

3.2.Rus dilində

1823

1069.Броневский, С. Новейшие географические и исторические известия о Кавказе.- Ч. I. - Москва, 1823.

1850

1070. Березин, И. Путешествие по Востоку. 2-я ч. – Казань, 1850.

1871

1071.Гарсеванов, М.Н. Сеть главнейших дорог Закавказья (с

картою) // Сборник сведений о Кавказе, т. I, стр. 1-32, 337-342. - Тифлис: 1871.

1888

1072.Вейденбаум, Е. Путешествие по Кавказу. – Тифлис: 1888.

1909

1073.Ганн, К.Ф. Опыт объяснения Кавказских географических названий // СМОМПК, Вып. 40. - XI. - Тифлис: 1909.- с.156.

1074.Страбон. География /Пер.: Странатовского; Ред.: С.Л.Утченко. Кн. XI. – Москва, 1964. – с. 477-533.

1965

1075.Селевые явления бассейна р. Кишчай и мероприятия по борьбе с ним. – Баку: 1965.

1971

1076.Кулассовский, А. Город Шеки в медико-топографическом отношении // Медицинский сборник Кавказского Медицинского Общества. – Тифлис: 1971. - №11. – с.15-44.

1979

1077.Мирзазаде, С.М. Топонимика северных районов Азербайджана. – Баку: Маариф, 1979.

1981

1078.Алиев, Камаль. Топонимика и этнонимика об этногенезе на территории Азербайджанской ССР // Материалы 2-й научной конференции посвящен. Изучению топонимии Азербайджана. – Баку: Элм. 1981.

1982

1079.Мусхелешвили, Д.Л. Из исторической географии вос-

точной Грузии. Шакки-Гугарена– Тбилиси: 1982.

1080. Поспелов, Е.М. Географические названия мира / Red. Р.А.Агеева. – Москва: Астрель, 2002. – 512 с.

1081. Рахмани, А.А. Азербайджан: границы и административное деление в XVI - XVII веках. Историческая география Азербайджана. Баку, 1987. – 240 с.

2004

1082. Керамова, Рамида Ага-Дадаш кызы. Сейсмичность и геохимические поля флюидов в Азербайджане (Сейсмогазогеохимические исследования в Абшеронской и Шеки-Шамахинской сейсмогенных зонах): Диссертация.- 25.00.03 – Баку: 2004.

1083. Панахиан, Вафа Мустафа оглы. Распространенность и профилактика врожденных и наследственных заболеваний ЛОР-органов в Азербайджанской Республике (Патология ЛОР-органов у населения Шеки-Закатальской зоны): Диссертация. - 14.00.04 – Москва: 2004.

2008

1084. Закиряева, Нателла. Проблемы регулирования развития средних городов Большого Кавказа в пределах Азербайджана (На примере Шеки, Хачмаз, Шемаха): Диссертация канд. географ. наук. – Баку, 2008. – 125 с.

2010

1085. Шеки затопили селевые потоки // Зеркало. – 2010. – 16 июль.

1086. Шекинский заказник… https://ru.wikipedia.org/wiki

IV HİSSƏ

ŞƏKİ: ƏDƏBİ-MƏDƏNİ MÜHİT

Şəki Zaqafqaziyanın mühüm mədəniyyət mərkəzlərindən biri olmuşdur. Şair İsmayıl bəy Nakam, maarifpərvər yazıçı Rəşid bəy Əfəndiyevin adları bu şəhərin tarixində iz qoymuşdur. Şəki A.S.Puşkinin müasiri olan, görkəmli filosof-dramaturq, mütəfəkkir M.F.Axundzadənin vətənidir. Ədibin Şəkidə, uşaqlıq və yeniyetmə çağlarını yaşadığı evdə indi onun adını daşıyan muzey yerləşir. Azərbaycan-Rusiya ədəbi əlaqələrinin Şəkinin tarixində xüsusi bir yeri vardır. Hərbi işlər üzrə xidməti borcunu yerinə yetirən gənc Lev Tolstoy burada olmuşdur. Şəki və ətrafında baş verən tarixi hadisələr onun «Qafqaz əsiri», «Hacı Murad» kimi əsərlərində öz əksini tapmışdır. Bu tarixi hadisələrin gerçəkliyini Şamilin silahdaşı olmuş Hacı Muradın kəllə sümüyünün tapılması və görkəmli sovet antropoloqu və heykəltəraşı M.M.Gerasimovun surətinin bərpa edilməsi bunu bir daha təsdiq edir.

Şəkidə Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun Şəki filialı, Şəki Musiqi Kolleci, 84 ümumtəhsil və peşə məktəbi, 54 məktəbəqədər uşaq müəssisəsi, 73 kitabxana, 70 mədəniyyət evi və klub fəaliyyət göstərir.

Regionda «Şəki» (əvvəlki adı «Şəki fəhləsi»), «Şəkinin səsi», «İpəkçi», «Şəki bələdiyyəsi», «Region Şəki», «Şəki Təhsili», «Şəffaf Biznes» mətbuat orqanları, «Kanal Ş» yerli televiziya kanalı fəaliyyət göstərir.

SHAKI: LITERARY CULTURAL ENVIRONMENT

Shaki has one of the greatest density of cultural resources and monuments that include 2700 years of Azerbaijani history.

The city boasts a lot of houses with red roofs. In pop culture, probably the most famous feature of Shakinians are their nice sense of humour and comic tales. Shaki's comic tales hero Hacı dayı (Uncle Haji) is the subject of nearly all jokes in the area.

Shaki has always played a central role in Azerbayjani art and more generally in the art and architecture of Azerbaijan. Under the name of Nukha, the city is the scene of much of the action in Brecht's play The Caucasian Chalk Circle.

Architecture in Shaki has largely been shaped by Shaki's history. It goes back to a time, when it was a market centre on the Silk Road, linking Dagestan, Russia to the northern trade routes through the Caucasus.

The city's central and main open city squares are dominated by two Soviet towers. Many public places and private houses in Shaki are decorated with shebeke, a wooden lattice of pieces of coloured glass, held together without glue or a single nail. The technique is complex and known only to a few artisans who pass their meticulous craft from generation to generation.

The Palase of Shaki Khans which was a summer residence of Shaki Khans, still remains one of the most visible landmarks of Shaki. Constructed in 1762 without a single nail is one of the most marvelous monuments of its epoch. Displayed within the palace are Azerbaijani Khanate-era artifacts, as well as displays of the art scene, considered to be among the finest in the world.

The Shaki Castle which was built by the founder of the Shaki Khanate Haji Chelebi Khan (1743–1755), near the village of Nukha on the southern foothills of the Caucasus. The fortress walls are close to a thousand and two hundred meters long and over two meters thick. Protected by numerous bastions, the fortress is entered by two main gates from the north and south. At the height of the khanate, the fortress contained a gated palatial complex and public and commercial structures of the city, while the residential quarter was situated outside its walls. It was restored extensively between 1958 and 1963. Many

years Shaki fortress safeguarded approaches to the city, the acts of bravery by its defendants of fight with foreign oppressors had been written in many history books. In Leo Tolstoy's well-known Hadji Murat novel, Shaki fortress had selected as place of events.

Piti is type of food specific to Shaki. Perhaps the best-known aspect of Shaki cooking is its rich sweet dishes. Shaki is traditionally held as the home of special type of baklava, called Shaki halva. Others include nabat boiled sugar and sweet pesheveng.

Shaki also has some famous dishes, including girma-badam, zilviya, piti, a stew created with meat and potatoes and prepared in aterracotta pot.

The city of Shaki has developed its own dialect of Azerbaijani language, which is mainly spoken in the city, and the region of Shaki Rayon. Residents of city are known for their cheerful intonation of the words.

Shaki hosts a wealth of historical museums and some of the most important in the country. The Shaki History Museum is one of the main museums, considered one of the most important for artifacts of theKhanate.

As of the 18th century, five big Caravanserais (Isfahan, Tabriz, Lezgi, Ermeni and Taze) were active in Shaki but only two of them have survived. The upper and lower Caravanserais were built in the 18th century and used by merchants to store their goods in cellars, who traded on the first floor, and lived on the second. Both Caravanserais includes view of all convenience and safety of merchants and their goods.

The city is home of annual Mugam Festival and Silk Road International Music Festival. The regional channel Kanal-S, newspapers Shaki and Shakinin Sasi are headquartered in the city.

ШЕКИ: ЛИТЕРАТУРНО-КУЛЬТУРНАЯ СРЕДА

Шеки был одним из крупных культурных центров Закавказья. С историей города связаны имена поэта Исмаилбека Накама и видного писателя-просветителя Рашидбека Эфендиева. Шеки - родина замечательного драматурга и философа Мирза Фатали Ахундова, современника Пушкина. В доме, где прошло детство и юность литератора, сейчас размещается музей. В истории русско-азербайджанских литературных связей Шеки занимало особое место. Здесь бывал по делам военной службы молодой Лев Толстой. В его произведених «Кавказский пленник», «Хаджи-Мурат» нашли отражения события, которые происходили в Шеки и его окрестностях. Достоверность исторических событий того времени подтвердила находка черепа соратника Шамиля – Хаджи-Мурата, чей облик был восстановлен известным советским скульптором и антропологом М. М. Герасимовым.

В городе Шеки функционируют филиал Азербайджанского Института учителей, Шекинский Музыкальный колледж, 84 общеобразовательные школы и профессионально-технические училища, 54 дошкольных детских учреждений, 73 библиотеки, 70 клубов и домов культуры.

ƏDƏBİYYAT

4.1.Azərbaycan dilində

1890

1087.Əbdürrəhmanov, S.Nuxa şəhərində yazılmış tatar uşaq nağılları // Əfəndiyev Ə. Qafqaz əraziləri və xalqlarının təsvirinə dair materiallar toplusu: İzahlı biblioqrafiya. Bakı: 1999 / SMOMPK. – 1890. – XXXV bur. – s. 80-105 */ Rus dilində/*

1892

1088.Əfəndiyev, İsm. Qorxaq (Şəkidə nağıl şəklində qeydə alınmışdır) // Əfəndiyev Ə. Qafqaz əraziləri və xalqlarının təsvirinə dair materiallar toplusu: İzahlı biblioqrafiya. Bakı: 1999 / SMOMPK. – 1892. – XIII bur. – s. 295-297. */ Rus dilində/*

1089.Nəsir - Sultanov B. Xarxari (Nuxanın Bum kəndində qeydə alınmış nağıl) // Əfəndiyev Ə. Qafqaz əraziləri və xalqlarının təsvirinə dair materiallar toplusu: İzahlı biblioqrafiya. Bakı: 1999 / SMOMPK. – 1892. – XIII bur. – s. 305-308. */ Rus dilində/*

1906

1090. Tahirzadə, H. Nuxada maarif-mədəniyyət işləri // İrşad. – 1906. – 3 fevral.

1910

1091. Əfəndizadə, Rəşid bəy. Müxtəsər şəriət. – Nuxa: Mədəniyyət mətbəəsi, 1910. – 29 s.

1912

1092. Əfəndizadə, Hüseyn Əfəndi. Zübdətül-əhkami- şəriyyə. – Nuxa: Mədəniyyət mətbəəsi, 1331 (1912) . – 83 s.

1914

1093. Şagirdlərə hədiyyə / Tərc.ed.: A.B.Əfəndizadə. – Nuxa: Həsən Mustafayevin mətbəəsi, 1914. – 18 s.

1917

1094. Əfəndizadə, Rəcəb. Namus. Nuxa: Mədəniyyət mətbəəsi, 1917. – 16 s.

1927

1095. D.oğlu. Qızıl qələm – sayı 1 («Qızıl qələm» ədəbiyyat cəmiyyətinin Şəki şöbəsinin nəşri haqqında) // Azərbaycan. - 1927. - №7-8. – s.54

1928

1096. Əfəndizadə, Rəcəb. Türk qiraəti. – Nuxa: Mədəniyyət mətbəəsi, 1928. – 160 s.

1933

1097. Dəmirçizadə, Ə. «Otello» Şəki teatrında // Şəki fəhləsi. – 1933. – 10 may.

1098. Gənc Türk İşçi teatrı Şəkidə // Şəki fəhləsi. – 1933. – 6 iyun.

1934

1099. Nuxa oxucular və yazıçılar konfransının MK-nin katibi Bağırova, XK Şurası sədri Rəhmanova, ŞYİ sədri Ələkbərliyə müraciəti // Ədəbiyyat qəzeti. - 1934. – 5 noyabr.

1935

1100. Yeni mədəni ocaq (Nuxada kinoteatrın açılması haqqında) // Ədəbiyyat qəzeti. - 1935. – 18 mart.

1937

1101. Müseyib və Məhəmmədiyyə. Nuxada Puşkinin ölümünün 100 illiyinə həsr olunan gecə // Ədəbiyyat qəzeti. - 1937. – 21 fevral.

1102. Zeynallı, Z. Operativ rəhbərlik lazımdır (Azərbaycan SYİ Nuxa filialı haqqında) // Ədəbiyyat qəzeti. - 1937. – 27 avqust.

1938

1103. Azərbaycan SYI-nın Nuxa seksiyasında // Ədəbiyyat qəzeti. - 1938. – 24 avqust.

1104. Babayev, Sadıq. Nuxa yazıçıları haqqında (Nazim Hacızadə, Məmmədiyyə Süleymanlı, Müseyib Sadıxov, Camal Qədirli haqqında) // Ədəbiyyat qəzeti. - 1938. – 15 yanvar.

1105. İsmayılov, Paşa. «Hacı Qara» Nuxa Dövlət Dram teatrında // Nuxa fəhləsi. – 1938. – 26 dekabr.

1106. Mirzə Fətəli Axundovun 125 illiyinə hazırlıq (Azərbaycan Sovet yazıçıları İttifaqının Nuxa seksiyası) // Nuxa fəhləsi. – 1938. – 18 oktyabr.

1107. Mirzə Fətəli Axundovun anadan olmasının 125 illiyinə hazırlıq üzrə müşavirə (Nuxa şəhər Sovetində yazıçıların, ədəbiyyat müəllimlərinin və məktəb direktorlarının iclası) // Nuxa işçisi. – 1938. – 16 noyabr.

1108. Nuxa yazıçılarına diqqəti artırmalı // Ədəbiyyat qəzeti. - 1938. – 24 avqust.

1109. Şirvan, Y. Böyük yazıçının vətənində (M.F.Axundovun vətəni Nuxanın həyatı) // Ədəbiyyat qəzeti. - 1938. – 18 noyabr.

1939

1110.Ə. Nuxanın yeni yazanları // Ədəbiyyat qəzeti. - 1939. – 3 oktyabr.

1943

1111.Ə.M. «Nizami» Nuxa səhnəsində (H.Mehdinin eyni adlı pyesi Şəki Teatrında) // Ədəbiyyat qəzeti. - 1943. – 24 yanvar.

1112. Rza, Rəsul. «Məhəbbət» Nuxa teatrında (Mirzə İbrahimovun pyesi haqqında) // Ədəbiyyat qəzeti. - 1943. – 18 iyun.

1945

1113. Kirovabad, Quba, Nuxa, Lənkəran və s. rayonlarda Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin 25-ci ildönümü münasibəti ilə ədəbi-bədii müsamirələr haqqında) // Ədəbiyyat qəzeti. - 1945. – 23 aprel.

1946

1114.H.M. Nuxa Dövlət Dram Teatrında // Ədəbiyyat qəzeti. - 1946.-3 iyul.

1115.Hüseynoğlu, Gülhüseyn. Nuxa Dövlət Dram Teatrı haqqında // Ədəbiyyat qəzeti. - 1946. – 25 avqist.

1116. Soltan İ. Nuxanın gənc şairləri haqqında / G.Hüseynoğlu // Ədəbiyyat qəzeti. - 1946. – 7 sentyabr.

1947

1117.Ağayev, Əkbər. Nuxa teatrlarında // Ədəbiyyat qəzeti. - 1947. – 22 avqust.

1948

1118.Nəvainin yaradıcılığı haqqında məruzə (Nuxa şəhərində özbək şairinin 500 illiyi münasibətiilə İsmail Soltanın məruzəsi haqqında) // Ədəbiyyat qəzeti. - 1948. - 16may.

1950

1119. Nuxa Dövlət Müəllimlər İnstitutu (Böyük Oktyabr Sosialist inqilabının XXXIII ildönümü şərəfinə elmi sessiya). – Bakı: 1950. – 7 s.

1953

1120. İslamov, M.İ. Frazeoloji birləşmələr (Nuxa dialekti materialı üzrə) // Azərbaycan SSR EA Xəbərləri. – 1957. –№ 11. – s.127-140.

1121. İslamov, M.İ. Nuxa dialektində burun saitləri //Тезисы докладов на VI научной конференции аспирантов АН Азербайджанской ССР.- Баку: Изд-во АН Азербайджанской ССР, 1957. – с. 113-116.

1122. Qabil, İ. Nuxa qastrolları (Naxçıvan Dram Teatrının qastrolu haqqında) // Ədəbiyyat qəzeti. - 1953. – 1 avqust.

1957

1123. Azərbaycan KP Nuxa şəhər komitəsi və «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinin konfransı (Konfransda Z.İbrahimov. Ə.Əhmədov. Z.Qarayev, Y.İsmayılov, Ə.Məmmədov, H.Rəsulov, S.Əfəndiyev çıxışları haqqında) // Ədəbiyyat qəzeti. - 1957. – 24 avqust.

1958

1124. Necə dözürlər (M.F.Axundovun Nuxadakı ev-muzeyi haqqında) // Ədəbiyyat qəzeti. - 1958. – 21 iyun.

1125. Süleymanov, F. Nuxa ölkəşünaslıq muzeyi // Ədəbiyyat qəzeti. - 1958. – 12 iyul.

1960

1126. Əsgərova, Nərgiz. Nuxa muzeyinə diqqəti artırmalı // Ədəbiyyat qəzeti. - 1960. – 5 noyabr.

1127. Həsənzadə, Qənimə. Sabit Rəhmanla görüş. (Anadan olmasının 50 illiyi münasibətilə Azərbaycan dramaturgiyasının görkəmli nümayəndəsi Sabit Rəhmanla doğulduğu şəhərdə - Nuxada görüş) // Ədəbiyyat qəzeti. - 1960. – 26 noyabr.

1128. Həsənzadə, Qənimə. Bilmək istəyirlər (Nuxa maarif evinin kitabxanasından məktub) // Ədəbiyyat qəzeti. - 1960. – 24 dekabr.

1961

1129. Həsənzadə, Q. Görüş gecəsi (Nuxa musiqi məktəbində Ağdam musiqi məktəbinin müəllim və şagirdlərinin iştirakı ilə görüş haqqında) // Ədəbiyyat qəzeti. - 1961. – 21 yanvar.

1130. Nuxa rayonu kino işçilərinin respublikanın bütün kino işçilərinə müraciəti //Ədəbiyyat qəzeti. - 1961.- 20 may.

1962

1131. Xəlilov, Faiq. Repertuar əsas məsələdir (Nuxa Xalq teatrının rejissorunun təklifləri) // Ədəbiyyat qəzeti. - 1962.- 3 fevral.

1132. İbrahim, Məmməd. Gül - çiçəklə. (M.F.Axundovun 150 illik yubileyi münasibətilə Nuxada yığıncaq) // Ədəbiyyat qəzeti. - 1962. – 3 noyabr.

1133. Uğur olsun! (Nuxanın Kiçik Dəhnə kəndindəki kitabxananın işçisi Vəzifə Babayeva haqqında) // Ədəbiyyat qəzeti. - 1962. – 14 aprel.

1963

1134. Əhmədov H. 150 yaşlı Şəki məktəbi / S.Əfəndiyev. – Bakı: 1963.

1135. Kərimov, Vaqif. Opera teatrının konsert briqadası Nuxada (Gülxar Həsənovanı, Zeynəb Xanlarova, Mais Salmanov

və b. çıxışları haqqında) // Ədəbiyyat qəzeti. - 1963. -31 avqust.

1136. Salamzadə, Salam. Vacib bir məsələ (Nuxada incəsənət muzeyi salınması haqqında) // Ədəbiyyat qəzeti. - 1963.- 1 iyun.

1967

1137. Əhmədov, H. Nuxada ilk qəza məktəbi // Azərbaycan müəllimi. – 1967. – 15 uyun.

1968

1138. İslamov, M. Azərbaycan dilinin Nuxa dialekti. Azərb. SSR EA Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutu. – Bakı: Elm, 1968. – 274 s.

1139. Nemət. Şəki ölkəşünaslıq muzeyi // Elm və həyat. – 1968. – №7. – s. 28.

1971

1140. «Şəki fəhləsi-50»: Buklet (1921-1971). – Bakı: 1971. – 31 s.

1972

1141. Vəliyev, Əli. Durna qatarı (M.F.Axundovun Şəkidə anadan olması haqqında). – Bakı: Gənclik, 1972.- 541 s.

1976

1142. Şərifli, Kamandar. Əbdülqəni Nuxəvinin kolleksiyasında olan əlyazmalar haqqında // Əlyazmalar xəzinəsində. – Bakı: Elm, 1976.

1978

1143. Köçərli, Firudinbəy. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. I c. – Bakı: Elm, 1978. – 166 c.

1980

1144. Maqsudov, Rəhim. Azadlığın tərənnümü (Sabit Rəhman

adına Şəki Dövlət Dram Teatrının tamaşaları haqqında) // Ədəbiyyat və incəsənət. - 1980. – 1 fevral.

1983

1145. İsayev, R. 150 yaşlı məktəb / K.Məcidov // Azərbaycan müəllimi. – 1983. – 18 may.

1987

1146. Cəfərov, Əfəndi. «Ocaq» (Şəkidə «Ocaq» yaradıcılıq birliyinin fəaliyyətə başlaması münasibəti ilə) // Ədəbiyyat qəzeti. - 1987. – 8 may.

1147. Hacıbabayev A. Şəkidə Teatr günləri // Ədəbiyyat və incəsənət. - 1987. – 4 dekabr.

1148. Vahabzadə, Bəxtiyar. Uğurlar diləyirəm (Şəkidə «Ocaq» yaradıcılıq birliyinin fəaliyyətə başlaması münasibəti ilə) // Ədəbiyyat qəzeti. - 1987. – 8 may.

1988

1149. Abdullayev, Əbdürəhim. Nakamın ikinci həyatı (1920-ci ildə N.Nərimanovun Şəkidəki çıxışı və Nakam adına kitabxananın yaranma tarixi haqqında) // Ədəbiyyat qəzeti. - 1988. - 2 sentyabr.

1150. Əhmədov, Camal. Yaxşı təşəbbüsdür («Şəkinin gülüş çələngi» kitabı haqqında) // 1988. – 5 fevral.

1151. Ələsgərov, Çingiz. «Axtarış»la görüşlər (S.Rəhman adına Şəki Dövlət Dram Teatrının nəzdindəki «Axtarış» studiyası haqqında) // 1988. – 30 dekabr.

1152. Həsənov, Aydın. Görüşlər (Şəkidə və Mingəçevirdə Lenin mükafatı alması münasibəti ilə Nəbi Xəzri ilə görüşlər haqqında) // 1988. – 19 fevral.

1153. Qastrol səfəri (S.Rəhman adına Şəki Dövlət Dram Teatrının Özbəkistana qastrol səfəri haqqında) // 1988. – 29 aprel.

1154. Vahabzadə, Bəxtiyar. Gəlin açıq danışaq. – Bakı: 1988.

1990

1155. Nağıyev, Çingiz. Şəki bir xalıdır // Odlar yurdu. – 1990. – 13 iyun.

1994

1156. Şəkidə keçirilmiş Respublika folklor müşavirəsinin materialları, (19-22 oktyabr 1993-cü ildə) C. I. - Бакı, 1994. - 120 s.

1997

1157. Xəlilov, Teymur. Heydər Əliyev də «İpəkçi» və «Şəkinin səsi»nin oxucusudur // Yeni Azərbaycan. – 1997. – 20 sentyabr.

1158. Qafarov, N. Şəki: mədəni durum necədir // Xalq qəzeti. – 1997. – 12 iyun.

1999

1159. Şəki şəhərinin abituriyentlərinin 1999/2000 tədris ili üçün keçirilmiş qəbul imtahanlarındakı nəticələrinə dair statistic məlumat. – Bakı: TQDK, 1999. – 9 s.

2000

1160. Qarayev, Y. Prototip şəkilidir, yaxud nəfəsdə zümzümə, tələffüzdə rəqs – Şəki şivəsi //Azərbaycan folkloru antologiyası. IV. Şəki folkloru. – Bakı: Səda, 2000. – s. 3-45.

2002

1161. Çələbi, Faiq. Şəki folkloruna bir nəzər //Azərbaycan folkloru antologiyası.VI kitab. Şəki folkloru / Red. Yaşar Qarayev. – Bakı: Səda, 2002. – s. 3-34.

1162. Əliyev, Heydər. Şəkidə Olimpiya İdman kompleksinin açılış mərasimində söylədiyi nitq //Azərbaycan. – 2002.

– 10 noyabr.

1163. Rəsulov, İ. Şəkinin mədəni-maarif müəssisələri // Respublika. – 2002. – 19 aprel.

2004

1164. Abdullayeva Mətanət. Azərbaycan folklorunun regional xüsusiyyətləri: Şəki-Zaqatala nümunələri əsasında: filologiya elm. namiz. ... dis. avtoreferatı: 10.01.09 / elmi rəh. İ.İ.Abbaslı; AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu. - Bakı: 2004. - 26 s.

1165. Mürşüdova, U. Rəşid bəy Əfəndizadə və folklor. – Bakı: Kooperasiya, 2004.

1166. Pənahov, İlham. Burda tarix dil açır (Şəki Tarix-diyarşünaslıq muzeyi haqqında) // Respublika. – 2004. – 1 oktyabr.

2005

1167. Elməddin. Ombudsman 113 saylı DSK-dakı nöqsanlarla bağlı tövsiyələr verib (Seçkilərlə bağlı növbəti seminarı Şəkidə keçirib) // Üç nöqtə. - 2005.-11 oktyabr.

1168. Mirzə, Müşfiq. Şəki olimpiada idman kompleksi // Respublika. – 2005. – 21 oktyabr.

1169. Şəki rayonu Baş Köynük kənd orta məktəbinin 120 illiyinə həsr olunmuş mərasim // Azərbaycan. – 2005. – 3 iyun.

1170. Şəkidə «Heydər Əliyev və Azərbaycançılıq» mövzusunda bölgə müşavirəsi keçirilmişdir // Xalq qəzeti. - 2005. - 15 oktyabr.

2006

1171. Əhmədov, Qalib. Yaşı qoca, özü cavan Şəki (Şəkidə «İpək bayramı» haqqında) // Azərbaycan. - 2006. - 1 sentyabr.

2007

1172. Qurbanov, Ş. Heydər Əliyev Fondunun yeni nailiyyətləri: Şəkidə Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə daha 2 məktəb tikilir (Şəkinin Kiş kəndində ABŞ-ın Beynəlxalq İnkişaf Agentliyinin (USAİD) maliyyə dəstəyi ilə inşa edilən ibtidai məktəb binasının açılış mərasimi keçirilib) // Azərbaycan müəllimi.- 2007.- 13 aprel.

1173. Pənahov, İ. Şəkidə səhiyyə işçiləri // Respublika. – 2007. – 20 iyun.

1174. Şəkinin Kiş kəndində məktəb binasının açılış mərasimi keçirilib // Palitra. - 2007. - 17 sentyabr.

1175. Təhmirazqızı, Səadət. Şəki musiqi folklorunun öyrənilməsi // Qobustan. - 2007. - №3. - s. 37, 93-95.

2008

1176. Süleymanova, Ləman Vaqif qızı. Şəki folklor mühiti. Namizədlik dissertasiyasının avtoreferatı /AMEA Folklor İnstitutu. – Bakı: 2008. – 26 s.

1177. Süleymanova, Ləman Vaqif qızı. Şəki folklor mühiti: Namizədlik dissertasiyası. – Bakı: 2008.- 160 s.

1178. İbrahimov, F. Şəkinin təhsil işçiləri yeni dərs ilinə böyük əzmlə başlamışlar: (Şəki Şəhər Təhsil Şöbəsinin müdirinin açıqlaması) // Xalq qəzeti. - 2008. - 24 sentyabr.

1179. Qarayeva, Sevinc. Qəbul imtahanlarının nəticələri bu dəfə Şəkidə təhlil olunub // 525-ci qəzet. - 2008.-1 fevral.

1180. Qasımov, X.S. Orta əsrlər Azərbaycan mədəniyyəti. - Bakı: Azpoliqraf, 2008. - 448 s.

1181. Nəzərli, T. Şəkidə əhaliyə yüksək tibbi xidmət üçün hər cür şəraiti yaradılıb // Azərbaycan.-2008. – 5 oktyabr.

2009

1182. Azəri, Nadir. Qədim Şəki müasir inkişaf və tərəqqi yolunda: «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı»ndan irəli gələn vəzifələrin uğurla icrası bütün bölgələr kimi Şəkidə də böyük nailiyyətlərin əldə olunmasına təkan verib // Yeni Azərbaycan. - 2009. - 30 iyul.

1183. Həsənov, İlqar. Şəki: təhsil ocaqlarında ölkənin ümumi inkişafına layiq uğurlar əldə edilir // Xalq qəzeti. - 2009. - 29 oktyabr.

1184. Xəlilzadə, Flora. Qədim Şəkinin ədəbiyyat dastanı // Azərbaycan. – 2009. – 21 avqust.

2010

1185. İbrahimov, Firidun. Şəkidə ümumorta təhsil davamlı inkişaf yolundadır // Xalq qəzeti. - 2010.-8 aprel.

1186. Şəkidə «İpək yolu» Beynəlxalq festivalının təntənəli bağlanış mərasimi olub // 525-ci qəzet. – 2010. – 2; 3 iyul.

2011

1187. AMEA-nın Tarix İnstitutu Şəkidə elmi konfrans keçirmişdir // Xalq qəzeti. – 2011. – 6 oktyabr.

1188. Süleymanov, Ə.A. Babaların hikmət xəzinəsi: Milli azlıqların folkloru (Şəki-Balakən üzrə). – Bakı: 2011.

1189. Şəki rayonunun 2011-ci il məzunlarının qəbul imtahanlarının nəticələrinə dair statistik məlumatlar /Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyası /Tərt. M.Abbaszadə, T.A.Bədəlov, O.Y.Selaqinov. – Bakı: TQDK, 2011. – 13 s.

2013

1190. Səmədova, Könül. Şimal-Qərb qrupu dialekt sözlərinin lüğəti və arealları: Şəki, Qax, Zaqatala, Balakən: Şəki-Zaqatala bölgəsi şivələrinin materialları əsasında: dərs vəsaiti / elmi red.: H.İ.Mirzəyev, B.Ə.Xəlilov. - Bakı : Elm və təhsil, 2013. - 92 s.

2014

1191. Əmrahov, Mais. Şəkidə təhsil: tarix, inkişaf yolu / elmi red. T. H. Musayeva; red. S.M.Mustafayeva.- Bakı: 2014. – 522 s.

2015

1192. Məftun edən şəhər: albom /lay. rəhbəri, baş red. M.Mərcanlı; tərc. və korrektura: E.Bağırov, Y.Pirt, İ.Əsədov, O.Volkova; fotoşək.: S.Kivrin, İ.Kərimov, M.Rəhimov; dizayn Y.Çirikova]. Dubai]: İRS Publishing House, 2015.- 174 s.

1193. Manaflı, Həbibulla. Tariximiz poetik etüdlərdə: təhrifdən gerçəyə doğru: xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin 90 illiyinə həsr olunur / elmi red. Ə.Tahirzadə, N.Yaqublu; AMEA, Şəki Regional Elmi Mərkəzi.- Bakı: Mütərcim, 2015.-243 s.

2016

1194. Təhmirazqızı Səadət. Şəkinin musiqi folkloru: dərs vəsaiti / red. R. F. Zöhrabov; Bakı Musiqi Akademiyası. - Bakı: Nərgiz, 2016. - 144 s.

2017

1195. Avropa İttifaqına üzv ölkələrin səfirlikləri Şəki şəhəri ilə əlaqələrin daha da genişləndirilməsində maraqlıdır // Azərbaycan. – 2017. – 24 sentyabr. – s.4.

1196. Cabbarova, Nailə. Azərbaycanın qədim mədəniyyət mərkəzi - Şəki şəhəri // İqtisadiyyat. - 2017.- 14-20 dekabr. - S. 4 .

1197. Cəlilova, Günel. Şəki UNESCO-nun "yaradıcı şəhərləri" sırasında...// Bakı-xəbər. – 2017. – 03 noyabr. – s. 15.

1198. Kolumbiyanın xarici işlər naziri Şəki və Zaqataladan zəngin təəssüratlarla ayrılıb // Azərbaycan. – 2017. – 18 iyun. – s. 5.

1199. Mədəniyyət və turizm naziri Şəki şəhərində vətəndaşlarla görüşüb // Mədəniyyət. – 2017. – 02 avqust. – s.3.

1200. Səlimov, Əli. Şəkidən Kolmara aparan yol: Bu, Azərbaycan-Fransa regionları arasında dostluq əlaqələrinin yaranmasında böyük perspektivlər vəd edir //Azərbaycan. – 2017. – 07 yanvar. – s. 5.

1201. Şəki ilə tanışlıq Beynəlxalq multikulturalizm yay məktəbinin iştirakçılarında zəngin təəssürat yaradıb // Yeni Azərbaycan. - 2017.- 27 iyul.

1202. Aslan Vaqif. Molla Pənah Vaqif və Şəki ədəbi mühiti //Ədalət. – 2017. – 09 dekabr. – s. 4.

2018

1203. Əhmədzadə, Məzahir. İpək yolunun "dincəldiyi" qədim Şəki //Ədalət. – 2018. – 27 iyul. – s.5; 28 iyul. – s.4. 31 iyul. – s. 5.

1204. Fərəcov, Savalan. Musiqinin "İpək Yolu" yenə Şəkidən keçir: Qədim şəhərdə ənənəvi beynəlxalq festival başlayıb //Mədəniyyət. – 2018. – 29 iyun. – s. 9.

1205. Görkəmli kinorejissor Rasim Ocaqovun 85 illiyi Şəkidə təntənə ilə qeyd olunub //Xalq qəzeti. – 2018. – 25 noyabr.

1206. Hüseynov Fariz. Şəkidə Bəxtiyar Vahabzadənin ev-muzeyinin açılışı oldu //Mədəniyyət. – 2018. – 05 sentyabr. – s. 3.

1207. Hüseynov Yusif. Şəkidən gələn səslər (Ramiz Orsər

Şəkinin neçə əsrlik tarixi boyu yaşayıb-yaradan söz adamları haqqında eyniadlı ensiklopedik kitab nəşr etdirib) //525-ci qəzet. – 2018. – 19 may. – s.17.

1208. İbrahimov, Firədun. Salman Mümtaz yolunun layiqli davamçısı (filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Kamil Adışirinovun "XX əsr Şəki ədəbi-mədəni mühiti: I kitab (1900-2000-ci illər)" adlı kitabı haqqında) //Kaspi. – 2018. -03 mart. – s.22.

1209. İbrahimova, Filyar. Parlaq keşmişi, nurlu gələcəyi olan təhsil ocağı (Şəki şəhərində yerləşən 5 saylı tam orta məktəb haqqında) //Respublika. – 2018. – 11 aprel. – s.4.

1210. Qafarov, Namiq. Şəki teatrının çox böyük ənənələri var //Kaspi. – 2018. – 18 yanvar. – s. –s.12.

1211. Mirməmməd Gülcahan. Sərhəd tanımayan tamaşalar - "Sərhədsiz teatr"da //Mədəniyyət. – 2018. – 02; 23 may.

1212. Mükərrəmoğlu, M. 'Şəki, mən səni sevirəm": Rasim Ocaqov-85 //Xalq qəzeti. – 2018. – 23 noyabr. – s.11.

1213. Pərvin. Şəki və Bəxtiyar Vahabzadə //525-ci qəet. – 2018. – 04 avqust. – s. 14-15.

1214. Regional proqramlar Şəkidə bütün sahələrdə inkişafa zəmin yaradıb // Olaylar. – 2018. – 22-24 sentyabr. – s. 15.

1215. Şəki Regional Mədəniyyət İdarəsinin tabeliyində olan müəssisələrdə fəaliyyət göstətən ödənişli və ödənişsiz xidmətlər, dərnəklər //Mədəniyyət. – 2018. – 05 oktyabr. – s.9.

1216. Şəki Uşaq incəsənət məktəbinin 80 illiyi qeyd olunub // Mədəniyyət. – 2018. – 19 dekabr. – s. 7.

1217. Yusifli, Vaqif. Şəkidən gələn səslər (Ramiz Orsər Şəkinin neçə əsrlik tarixi boyu yaşayıb-yaradan söz adamları haqqında eyniadlı ensiklopedik kitab nəşr etdiri) //Ədalət. – 2018. – 09 iyun. – s.15.

2019

1218. Şəkidə Şəfiqə Axundovanın 95 illiyi qeyd olunub //Mədəniyyət. – 2019. – 01 fevral. –s.4.

1219. Pənahov, İlham. Qədim Şəki müasirləşir, gözəlləşir //Respublika. – 2019. – 24 fevral. – s. 6.

1220. Səlimov, Əli. Yeniləşən qədim Şəki //Azərbaycan. – 2019. – 08 yanvar. - s. 5.

4.2. Rus dilində

1928

1221. Народное образование в Азербайджане (1920-1927гг.). – Баку: Изд-во НКП Азербайджанской ССР, 1928. – 174 с.

1938

1222. Амбар в Нухе, где впервые ставилась комедия М.Ф.Ахундова «Гаджи Кара» // Известия АзФАн, СССР. – 1938. - №6. – с. 95.

1223. Мамедов, М. На родине М.Ф.Ахундова // Бакинский рабочий. – 1938. – 14 января.

1949

1224. Миклашевская, Н.М.Мотивы поэм Низами в росписях дома Шекихановых // Искусство Азербайджана. Вып. II. – Баку. 1949.

1979

1225. Бретаницкий, Л.С., Казиев Ю.А., Керимов К.Д. Искусство Азербайджана / Под ред.: И.М.Веймарна // История искусства народов СССР: в 9 томах: Изобразительное искусство, 1979. - Т. 5. - с. 361.

1981

1226. Гумматов, Н. Путешествие в страну знаний (О высокой образованности в с. Охут Шекинского района) // Бакинский рабочий. – 1981. – 1 мая.

1984

1227. Шарифов, Кямандар Кязим оглы. Абд ал-Гани Нухави Халисакарызаде и его литературно-текстологическая деятельность: АКД: 10.01.03. - Баку, 1984.

2004

1228. Ислам. Праздник кулинарии в Шеки // Зеркало. – 2009. – 4 июль.

2005

1229. Фаталиев, С. «Сойуг булаг» примет гостей. Шеки развивает разветвленную сеть отелей, пансионатов и семейных гостиниц // Азербайджанские известия. - 2005.- 5 мая.

2010

1230. В самом Шеки и его окрестностях много уникальных архитектурных памятников одна из древнейших в мире албанская церковь в высокогорном селе Киш основанная в I веке нашей эры святым Елисеем развалины неприступной крепости Гялярсен – место действия повести Льва Толстого «Хаджи Мурат» но - Каспийский вояж //Новые Известия. – 2010. – 29

января.

1231. Эксперт ЮНЕСКО ознакомился с культурным наследием Шеки // Зеркало. – 2010. – 11 июня.

2017

1232. Гаджиева Лала. Мелодии «Шелкового пути»: В Шеки состоялось торжественное закрытие VIII Международного музыкального фестиваля //Азербайджанский известия. – 2017. – 04 июля. – с.1.

1233. Манафов Р. Алиша Чинай побывала в Шеки (индийская эстрадная исполнительница) //Эхо. – 2017. – 16ноября. – с.8.

1234. Начал действовать Шеки-Мархалский филиал Музея миниатюрной книги //Бакинский рабочий. – 2017. – 07 ноября. – с.6.

1235. «Узнаем нашу страну»: древний Шеки принял участников тур-акции //Бакинский рабочий. – 2017. – 14 ноября.- с.5.

1236. Фирангиз Ализаде: "Международный музыкальный фестиваль "Шелковый путь" превратился в праздник музыки, дружбы и солидарности" //Вышка. – 2017. – 30 июня. – с.6.

1237. Шеки получил важный статус: ЮНЕСКО включил его в список "Сеть творческих городов" //Неделя. – 2017. – 03 ноября. – с.19.

2018

1238. Буланова, О. Рустам Гусейнов: «Иностранцы понятия не имели, что у нас существуют подобные образцы» //Эхо. – 2018. – 23 января. – с. 8.

1239. В древнем Шеки начался IX Международный музыкальный фестиваль «Шелковый путь» //Бакиский рабочий. – 2018. – 29 июня. – с.6.

1240. В Шеки проходит международный фестиваль «Театр без границ» //Неделя. – 2018. – 18 мая. – с.19.

1241. В Шеки состоялось открытие Центра Гейдара Алиева // Бакиский рабочий. – 2018. –30 октября. – с. 5.

1242. Ислам, Афет. еатр без границ [Текст] Неотъемлемый тренд Шекинского фестиваля //Каспий. -2018. – 24 мая. – с. 13.

1243. Кязимова, Самира. Поэт свободы: В Шеки открылся Дом-музей Бахтияра Вагабзаде // Азербайджанские известия.-2018. – 04 сентября. – с.4.

1244. Кязимова, Самира. Праздник Мельпомены: На фестивальную сцену в Шеки вышли театральные труппы из разных государств (II Шекинский международный театральный фестиваль) //Азербайджанские известия. – 2018. – 17 мая. – с.3.

1245. Посещение памятника общенациональному лидеру Гейдару Алиеву в городе Шеки (в рамках поездки Президента Азербайджана Ильхама Алиева в город Шеки) // Бакиский рабочий. – 2018. –30 октября. – с. 4.

1246. Президент Ильхам Алиев принял участие в открытии Музея флага в Шеки // Бакиский рабочий. – 2018. –30 октября. – с. 5.

1247. Состоялось открытие автомобильной дороги Шеки — Киш // Бакиский рабочий. – 2018. –30 октября. – с. 6.

1248. Фондом Гейдара Алиева в городе Шеки построено новое здание для детского дома смешанного типа// Бакиский рабочий. – 2018. –30 октября. – с. 8.

1249. Школьники Карабахского региона начали тур-акцию

по маршруту Габала-Шеки-Загатала // Бакиский рабочий. – 2018. – 28 марта. – с.8.

1250. В Шеки впервые прошел «День города» - http://news.day.az/society/356778.html

1251. В Шеки стартовал музыкальный фестиваль «Щелковый путь» - http://1news.az/culture/20100629072007375.html

1252. Шахмедова Севда. Подписан меморандум о побратимских связях между муниципалитетами Шеки и турецкого Мерама -http://www.1news.a/society/20120924121716540.html

V HİSSƏ

ŞƏKİ: SƏNƏTKARLAR DİYARI

Əvəzsiz təbiəti, göz oxşayan memarlığı, qədimliyi, tarixi, mədəniyyəti, sənətkarlığı ilə Azərbaycan regionları arasında özünəməxsus yeri olan Şəki haqqında çox şey danışmaq olar. Şəki tarix boyu sənətkarlığı ilə dünyaca məşhur şəhərlərdəndir.

Qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biri, zəngin xalq tətbiqi sənət ənənələrinə malik olan Şəki şəhəri nisbətən ucqar bir guşədə yerləşməsinə baxmayaraq, onun iqtisadi əlaqələr baxımından əlverişli coğrafi mövqeyi sənətkarların sayına görə bu diyarı Azərbaycan şəhərlərinin ön cərgəsinə çıxarmışdır. Belə ki, 1861-ci ildə Şəkidə 1735 nəfər sənətkar yaşayırdı.

Şəki şəhərində yaranan xalq tətbiqi sənət sahələrinin demək olar ki, hamısı bugünədək yaşadılmaqdadır. Dəmirçilik, silahsazlıq, nalbəndlik, misgərlik, qalayçılıq, zərgərlik, gümüşbəndlik, dulusçuluq, dabbaqlıq, papaqçılıq, kürkçülük, başmaqçılıq, dərzilik, sərraclıq, şalbaflıq, dülgərlik, xarratlıq, təkəlduzçuluq, kəlağayıçılıq, səhəngçilik və onlarla başqa qədim istehsal sahəsi Şəki sənətkarlıq məktəbinin başlıca sütunlarını təşkil edir.

Şəki sənətkarlarının sayı haqqında ilk informasiyaya XIX əsrin başlanğıcında çar məmurlarının tərtib etdikləri statistik məlumatlarda rast gəlinir. 1848-ci ilə aid sənədlərdən məlum olur ki, o zaman əhalinin təkcə geyim və bəzək ehtiyaclarını ödəmək üçün şəhərdə 235 papaqçı, 173 dabbaq, 147 başmaqçı, 154 dərzi, 82 şəridçi, 41 gümüşbənd çalışmışdır. Onlar təkcə Şəki əhalisinin deyil, habelə qonşu əyalətlərdən gəlmiş müştərilərin də tələbatını ödəyirdilər.

Şəkinin xalq sənətkarları öz ata-babalarından miras qalmış qədim sənət növlərini bu gün də yaşadırlar. Hazırda Şəkidə xalq tətbiqi sənətinin 18 növü üzrə 200 nəfərdən çox sənətkar məşğul olur. Onların bir çoxu artıq beynəlxalq səviyyədə tanınan və qiy-

mətləndirilən sənətkarlardır. Müxtəlif sənət növləri üzrə keçirilmiş respublika və beynəlxalq səviyyəli sərgi, yarmarka və festivallarda Şəkinin xalq sənətkarlarının əsərləri yüksək dərəcəli diplomlara, qızıl medala layiq görülmüşdür. 2010-cu ildə Bakı şəhərində keçirilmiş «Novruz» şənliklərində Şəki xalq sənətkarlarının əl işləri böyük uğurla nümayiş etdirilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Əməkdar mədəniyyət işçiləri – təkəlduz ustası Möhtərəm Ağahüseynzadə, şəbəkə ustası Əşrəf Rəsulov, məşhur dulusçu Şöyüb Məmmədov və başqaları təkcə respublikamızda deyil, xarici ölkələrdə də tanınırlar.

Azərbaycanın qeyri-maddi mədəni irsinin qorunması, dəstəklənməsi, xalq yaradıcılığının təbliği və təşviqi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən təsdiq olunmuş «2010-2014-cü illər üçün Xalq Yaradıcılığı Paytaxtları» Proqramına əsasən 2010-cu il üçün Şəki şəhəri «Azərbaycanın Sənətkarlıq Paytaxtı» elan edilmişdir.

Bununla əlaqədar hazırlanmış illik tədbirlər planına uyğun olaraq Təşkilat Komitəsi yaradılmış, loqotiplər, rəmzi bayraqlar, əyani vəsaitlər hazırlanaraq şəhərin küçə və meydanlarında nümayiş etdirilir.

Cari ilin aprel ayının 3-də şəhərdə təntənəli açılış mərasimi təşkil olunmuşdur. Mərasimdə Mədəniyyət və Turizm Nazirinin müavini xanım Sevda Məmmədəliyeva, Muzey işi sektorunun müdiri Azadə Hüseynova və Qeyri-maddi mədəni irs sektorunun müdiri Yaşar Hüseynli iştirak etmişdir.

Fevral ayında «Sənətkarlar evi»ndə «Şəki Azərbaycanın Sənətkarlıq Paytaxtıdır» mövzusunda elmi-praktiki konfrans keçirilmişdir.

Tədbirlər planına uyğun olaraq Şəki xalq tətbiqi sənət ustalarının əsərləri bu il Bakı şəhərində keçirilmiş təntənəli «Novruz» şənliklərində, aprel ayının 26-dan 30-dək H.Əliyev adına İdman-Konsert Kompleksində təşkil olunmuş I Ümumrespublika Daxili Turizm sərgisində nümayiş etdirilmişdir.

27-29 aprel tarixlərində Şəki şəhərində TÜRKSOY təşkilatının «Türkdilli xalqların qeyri-maddi mədəni irsinin konvensiyalaşdırılması, inventarlaşdırılması və proqramlaşdırılması» mövzusunda III Beynəlxalq seminarı keçirilmişdir. Seminarda Türkiyəni, Qazaxıstanı, Tatarıstanı, Şimali Kipri təmsil edən nümayəndə heyətləri iştirak etmişlər. Qonaqlar səfər proqramı çərçivəsində Xan sarayında, tarix-diyarşünaslıq muzeyində və «Sənətkarlar evi»ndə olmuş, şəkili xalq sənətkarlarının əl işlərindən ibarət sərgiyə tamaşa etmişlər.

Seminar çərçivəsində Qeyri-maddi mədəni irs sektorunun müdiri Y.Hüseynli Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən təsdiq olunmuş «2010-2014-cü illər üçün Xalq Yaradıcılığı Paytaxtları» Proqramına əsasən 2010-cu il üçün Şəki şəhərinin «Azərbaycanın Sənətkarlıq Paytaxtı» elan edilməsi ilə əlaqədar hazırlanmış xatirə kubokunu və fəxri diplomu nazirlik adından Şəki şəhər İcra Hakimiyyətinin başçısı Murad Cabbarlıya təqdim etmişdir.

Almaniyanın aparıcı KİV nümayəndələri cari ilin 28-30 aprel tarixlərində ölkəmizdə təşkil olunmuş Press-tur çərçivəsində Gəncə və Şəki şəhərləri ilə tanış olmuşlar. Bundan əlavə, «Exo Planeta» jurnalının əməkdaşları Azərbaycanın mədəniyyəti, incəsənəti, adət-ənənələri və turizmi ilə bağlı silsilə məqalələrin hazırlanması ilə əlaqədar cari ilin 27-29 iyun tarixlərində Şəki şəhərində olmuşlar.

19 may tarixində Şəkidəki «Sənətkarlar evi»ndə Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin Mədəniyyətşünaslıq üzrə Elmi-Metodiki Mərkəzi Şəki şəhər Mədəniyyət və Turizm şöbəsi ilə birlikdə «Şəkinin sənət dünyası və Azərbaycan mədəniyyəti» mövzusunda dəyirmi masa keçirmişdir.

Şəki şəhərinin davamlı inkişafı üçün mədəni ehtiyatların səfərbər olunması üzrə YUNESKO-nun sektorlararası layihəsinin həyata keçirilməsi məqsədilə fransalı ekspert Patrisio Ceretikin rəhbərliyi ilə ilkin faktaraşdırıcı missiya iyun ayının əvvəllərində Şəkiyə səfər edərək şəhərin real potensialı, imkanları və mədəniyyət müəssisələrinin hazırkı vəziyyəti ilə ta-

nış olmuşlar.

Cari ilin 28 iyun-2 iyul tarixlərində Şəki şəhərində Muzey Sərvətləri və Xatirə Əşyalarının Elmi-Bərpa Mərkəzinin əməkdaşları tərəfindən açıq təlim-seminar təşkil edilmişdir.

SHEKI- LAND OF CRAFTSMEN

Sheki, one of the most ancient cities of Azerbaijan, is now a member of the UNESCO Creative Cities Network, an association supporting the formation of a network with the aim of promoting international cooperation between cities.

The city has been added in the City of Crafts and Folk Art category of the network.

Some 64 cities from 44 countries have been designated as UNESCO Creative Cities by Director-General, Irina Bokova.

"These new designations showcase an enhanced diversity in city profiles and geographical balance, with 19 cities from countries not previously represented in the Network," declared the Director-General. She added, "The cooperation framework proposed to foster candidate cities from the Africa region – a UNESCO Global Priority – has been a true success with 9 African cities now joining the Network."

Inclusion of Sheki in the City of Crafts and Folk Art category of the network is not a coincidence. The city has long been illustrated as the center of crafts and folk art in Azerbaijan owing to alluring handicrafts made by the local craftsmen.

The ancient roots of craftsmanship in Sheki are associated with the fact that this land has always been rich in fertile valleys, cool mountain pastures. Since ancient times, forge, weapon, jewelry and copper business, pottery, tanning, tailoring craft, silk and carpet weaving, carpentry and shebeke art have developed in the city.

The local jewelers create complex compositions of gold, silver and precious stones, which are mainly made for women. Gold earrings, bracelets, belts, rings, chest decorations, necklaces, buttons and other precious products glorify the jewelry workshops in the city.

Since the ancient times, Sheki has been famous for its sericulture and especially for "kelagai" - silk kerchief with colorful scarves for women. Sericulture played a big role in the lives of urban artisans. In addition to silk weaving, dyeing of fabrics, production of chisels, embroidery developed here.

Tekelduz, the art of tambourine embroidery with silk threads on black and red velvet or a thin woolen bosom, is also an impressive field of craftsmanship. Despite the fact that in the last century only men were engaged in Tekelduz in Sheki, today women became the successors of this tradition.

Ancient Sheki is famous for its historical monuments, one of the most mysterious, charming features of which is the wide coverage of "shebeke" art (stained-glass art) in most of these buildings. The art of Shebeke is truly unique. There are many beautiful samples of stained-glass art in the world, but the secret of creating them without a single nail and glue is stored only in Sheki.

Tinning - coating of copper products with tin to protect the surface from oxidation, is also widely spread in Sheki. After heating the copper product in the oven, tinsmiths rub it with ammonia and cover it with tin.

The city still has street names that indicate the ancient fields of craftsmanship – Duluzchular (potters), Zargarlar (jewelers), Halvachylar (confectioners), etc.

More than 100,000 tourists visit the city, located on the picturesque hillsides of the Caucasus Mountains in the background of snowy peaks.

Aygul Salmanova.
https://www.azernews.az/culture/121489.html

ШЕКИ- КРАЙ РЕМЕСЛЕННИКОВ

О Шеки, занимающей особое место среди других регионов Азербайджана по своей несравнимой природе, прекрасной архитектуре, древности, истории, культуре, ремеслу можно говорить много. Исторически Шеки славилось во всем мире своим ремеслом.

Несмотря на то, что город Шеки, как один из древних центров культуры, обладающая традициями прикладного искусства, располагалась сравнительно на периферии, его благоприятное с точки зрения экономических связей географическое положение вывело данный край на передовые позиции в Азербайджане по числу ремесленников. Так, в 1861 году в Шеки проживало 1735 ремесленников.

Созданные в Шеки отрасли прикладного народного искусства, можно сказать полностью сохранились до наших дней. Опорой Шекинской щколы ремесла являются кузнецы, медники, лудильщики, ювелиры, серебряники, гончары, кожевенники, шапочники, скорняки, башмачники, портные, плотовщики, шорники, плотники, столяры, кувшинники и другие древние виды производства.

Самую раннюю информацию о численности Шекинских ремесленников можно встретить в статистических сведениях, составленных в начале XIX века царскими чиновниками. По сведениям на 1848 год, для удовлетворения потребностей населения в одежде и изделиях украшения, в городе работали 235 шапочника, 173 кожевенника, 147 башмачника, 154 портных, 82, 41 серебряника. Они обеспечивали потребности не только населения Шеки, но и покупателей приезжавших сюда из соседних областей.

Народные мастера Шеки продолжают древние ремесленные традиции своих отцов и дедов. В настоящий момент в Шеки работает более 200 мастеров по 8 видам прикладного народного искусства. Многие из них являются мастерами, получившими всеобщее признание и отмеченные на международном уровне. Произведения искусства народных мастеров Шеки получили высшие дипломы, золотые медали на проводимых выставках республиканского и международного уровня по различными видам ремесла.

Во время празднования праздника Новруза в Баку в 2010 году ручные работы шекинских мастеров были продемонстрированы с большим успехом. Заслуженные деятели искусства Азербайджана- мастер художественной вышивки-текелдуз Мохтарам Агагусейнзаде, мастер витража Ашраф Расулов, известный гончар Шоюб Мамедов и другие известны не только в республике, но и за его пределами.

Согласно утвержденной с целью охраны нематериального культурного наследия, пропаганды и поощрения народного творчества Министерством Культуры и Туризма Азербайджанской Республики программы «Столицы Народного творчества в 2010-2014гг.», город Шеки был объявлен в 2010 году «Столицей мастеров Азербайджана».

В связи с этим, согласно годовому плану был создан Организационный Комитет, подготовлены логотипы, символические флаги, наглядные пособия, демонстрировавшиеся на улицах и площадях.

3 апреля текущего года в городе прошло торжественное открытие. На церемонии приняли участие заместитель министра Культуры и Туризма Севда Мамедалиева, заведующий Музейным сектором Азада Гусейнова и заведующий сектором охраны нематериальной культуры Яшар Гусейнли.

В феврале в «Доме мастеров» прошла научно-практическая конференция на тему «Шеки-столица мастеров Азербайджана».

Согласно плану мероприятий, произведения мастеров прикладного искусства Шеки демонстрировались в Баку на торжествах, посвященных празднику «Новрузп», на I Все-

республиканской внутренней выставке, проходившей с 26 по 30 апреля в Спортивно-концертном комплексе имени Г.Алиева

27-29 апреля в Шеки проходил III международный семинар организации ТЮРКСОЙ на тему « Конвентация, инвентаризация и программизация нематериального культурного наследия тюркоязычных народов». На семинаре приняли участие делегации из Турции, Казахстана, Татарстана, Северного Кипра.

В рамках программы визита гости побывали в Ханском дворце, историко-краеведческом музее и в «Доме мастеров», любовались выставкой ручных работ шекинских народных мастеров.

В рамках семинара заведующий сектором нематериального культурного наследия Я.Гусейнли присудил изготовленный от имени министерства памятный кубок и почетный диплом главе Исполнительной власти города Шеки Мураду Джаббарлы в связи объявлением города Шеки в 2010 году «Столицей мастеров Азербайджана», согласно программе Министерства Культуры и Туризма Азербайджанской Республики «Столицы Народного творчества в 2010-2014 гг.»

В рамках организованного в нашей стране Пресс-тура представители ведущих СМИ Германии 28-30 апреля текущего года познакомились с городами Гянджа и Шеки. Кроме этого, сотрудники журнала «Эхо планеты» 27-29 июня текущего года побывали в Шеки с целью подготовки серии статей о культуре, искусстве, туризме, обычаях и традициях Азербайджана.

19 мая в «Доме мастеров» Шеки прошел круглый стол на тему «Мир мастерства Шеки и культура Азербайджана», организованный научно-методическим центром по культуре Министерства Культуры и Туризма Азербайджанской Республики совместно с отделом Культуры и Туризма города

Шеки.

В начале июня, с целью мобилизации культурных резервов для прочного развития города Шеки, сюда совершила поездку миссия по выявления фактов во главе с французским экспертом Патрисио Джеретинкин, которая познакомилась с реальным потенциалом и возможностями города, настоящим положением культурных учреждений.

С 28 июня по 2 июля текущего года в городе Шеки был проведен учебный семинар, организованный Музеем Богатств и Научно-Восстановительным Центром Памятных предметов.

ƏDƏBİYYAT

5.1.Azərbaycan dilində

1938

1253. Sarkisov. İpək şəhəri // Kommunist. – 1938. – 20 iyun.

1254.

1945

1255. Nuxa tikməbəndləri // Ədəbiyyat qəzeti. – 1945. – 23 aprel.

1946

1256. Təkalduz (Nuxada xalq sənətçisi Rza Tağızadə haqqında) // Ədəbiyyat qəzeti. - 1946. – 30 oktyabr.

1957

1257. Əsgərova, Nərgiz. Xalq sənətinin gözəl nümunələri (Şəki ornament ustaları haqqında) // Ədəbiyyat qəzeti. - 1957. – 23 noyabr.

1967

1258. Heydərov, Mikayıl. XVII əsrdə Azərbaycan şəhərlərində sənətkarlıq istehsalı. – Bakı: Azərbaycan EA nəşriyyatı, 1967.– 86 s.

1970

1259. Əhmədov, Əhməd. Şəki şirniyyatı. - Bakı: Azərnəşr, 1970. – 46 s.

1260. Bədəlov, Namaz. Azərbaycanda ipəkçilik /red. E.Əliyev. – Bakı: Azərnəşr, 1977. – 94 s.

1984

1261. Şik, R. Qədim şəhərin ustaları (Şəki sənətkarları haqqında) // Qobustan. – 1984. – №2. – s. 17-19.

1987

1262. Mustafayev, Arif. Şəki sənətkarlar diyarıdır / Red. H.A.Quliyev - Bakı: Elm, 1987. - 104 s. –/*Azərbaycan və ingilis dillərində*/

1263. Şəki sənətkarlar diyarıdır. – Bakı: Elm, 1987.

1988

1264. Çıraqzadə, V.A. Qədim ipəkçilik diyarı. – Bakı: Azərnəşr, 1988.-158 s.

1265. İbrahimov, Fərhad. Azərbaycan orta əsr şəhərlərində metalişləmə sənəti (IX-XIII əsrlər) /Azərbaycan EA Tarix İnstitutu. Arxeologiya və etnoqrafiya sektoru. – Bakı: Elm, 1988. – 174 s.

1266. Onullahi, S. «Şəki sənətkarlar diyarıdır» (Eyni adlı kitab haqqında) // Azərbaycan SSR EA Xəbərləri, ƏDİ ser. – 1988. – №4. – s.123-124.

1991

1267. Mustafayev, Camal. Xanlıqlar dövründə Azərbaycanda iltizam sistemi və sənətkarlıq istehsalı // Azərbaycan tarixi problemləri üzrə gənc tədqiqatçıların I Respublika elmi konfransının məruzələri. I h. – Bakı: 1991. - s.12-14.

1994

1268. Mustafayev, Camal. Xanlıqlar dövründə Azərbaycanda sənətkarlıqdan toplanan vergilər haqqında // Azərbaycan SSR EA Xəbərləri. – 1994. - №1-4. - s.48-55.

1269. İbrahimov, S.İ. Azərbaycanda şəbəkəçilik sənəti (XVIII

əsr) // Azərbaycan EA aspirantlarının elmi konfransının materialları. – Bakı: Elm, 1994. – s.122-123.

1996

1270. Şəkidə baramaçılıq; Şəkidə sənətkarlıq // Azərbaycan tarixi - Uzaq keçmişdən 1870-ci ilə qədər /Red. S.Əliyarlı /BDU. – Bakı: «Azərbaycan» nəşr-tı, 1996. – s.709-713.

2002

1271. Mustafayev, Camal. Xanlıqlar dövründə Azərbaycanda sənətkarlıq / Red. T.T.Mustafazadə.- Bakı: Elm, 2002. – 272 s.

1272. Mustafayev, Camal. Xanlıqlar dövründə Azərbaycanda sənətkarlığın xarakterinə dair // AMEA A.A.Bakıxanov ad. Tarix institutu, Azərbaycan Tarix qurumunun materialları. – Bakı: 2002. - s.53-55

2004

1273. Quliyeva, N.H. XIX əsrin ikinci yarısında Şəki-Zaqatala bölgəsində sənətkarlıq və təsərüfat məişətinin bəzi məsələlərinə dair // Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası. – 2004. – №1. – s. 258-265.

1274. Mustafayev, Camal. Xanlıqlar dövründə Azərbaycanda boyaqçılıq işi // Azərbaycan Arxeologiyası və etnoqrafiyası. – 2004. - №2. - s.285-291.

2005

1275. Zaman, S. Şəkidə qədim təcridxana sənətkarlara paylanılacaq: Bu proses turizmin inkişafına kömək edəcək // Üç nöqtə. - 2005. - 18 avqust.

2006

1276. Əfəndizadə, Rəşidbəy. Şəki vilayətində kümdarlıq peşəsinin tarixi, ipəkçilik sənayesi və ticarət haqqında / Tərt.:

Ə.Tahirzadə. – Bakı: Yafta-Press, 2006. – 124 s. /*Azərbaycan və rus dillərində*/

1277. Mustafayev, Camal. Xanlıqlar dövründə Azərbaycanda sənətkarlıq: NDA: 07.00.02 / AMEA A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. - Bakı: 2006. - 43 s.

2007

1278. İbrahimov, İslam. Regionlarda sənətkarlığın inkişaf meylləri və xüsusiyyətləri / Red. İ.V.Əhmədov. – Bakı: Səda, 2007. – 296 s.

2010

1279. Hacılı. Tarix və mədəniyyəti yaşadan sənət əsərləri (Şəkidəki Xalq Tətbiqi Sənət Muzeyinin fəaliyyəti haqqında) // Ədalət. – 2010. – 13 iyul.

1280. Nəzərli, Telman. Sənətkarlıq paytaxtı – Şəki // Azəraycan. – 2010. – 18 aprel.

1281. Nigar. Şəkidə hər üç ailədən biri sənətkardır // Palitra. – 2010. – 4 may.

1282. Şəki - Azərbaycanın sənətkarlıq paytaxtı-2010 - ilinin təntənəli açılışı olmuşdur // Xalq qəzeti. - 2010.-6 aprel.

1283. Şəki samovarının 3700 yaşı var // Mədəniyyət. – 2010. – 22 oktyabr.

1284. UNESCO-nun faktaraşdırıcı missiyası Şəkidə olub // Mədəniyyət. – 2010. – 11 iyun.

2011

1285. Cəlalova, Yaqut. Şəki muzeylər və sənətkarlar diyarıdır // Palitra. – 2011. – 01 noyabr.

1286. İsabalayeva, Həqiqət. – Azərbaycanı "İpək yolu"na çevirən ipəkçilik //Kaspi. – 2011. – 28 yanvar.

2015

1287. Dadaşov, Mustafa. Səkinə Paşayeva: "Təkəlduz sənəti həyatımın bir hissəsidir" // Palitra. – 2015. – 07 avqust.

1288. Məmmədzadə, Tünzalə. Qədim xalq sənəti-təkəlduz. Dünəni və bu günü:..// Qobustan. – 2015. – 3. – s. 58-60.

2016

1289. Qəhrəmanova, Nərgiz. İpəkçilik Azərbaycanın milli və mədəni sənətidir // Vişka. – 2016. – 07 oktyabr.

1290. Məmmədzadə, Tünzalə. Ailəvi sənət-təkəlduz // Qobustan. – 2016. – №1. – s. 32-34.

2017

1291. İpəkçilik Hatay və Şəki şəhərlərini qardaşlaşdırır //Mədəniyyət. – 2017. – 12 may.

1292. Şəki UNESCO tərəfindən "Yaradıcı şəhərlər şəbəkəsi" statusu qazanıb // Azərbaycan. – 2017. – 16 noyabr. –s. 7.

2018

1293. Qazaxıstan telekanalında təkəlduzdan söz açılıb //Mədəniyyət. – 2018. – 11 oktyabr.

5.2.Rus dilində

1804

1294. Ведомость о ремесленных и художнических, казенных и обывательских лавках и мастерах,армянских и татарских, состоящих на майдане в темном ряду и в 4-х каравансараях (в Елизаветполе), 23-го апреля 1804 г. А.К.А.К., т. II, док. № 1197, стр. 599.

1926

1295. Авдеев, М. Шелководство в Азербайджане (1925-1930 гг.). – Баку: Азполиграфтрест, 1926. – 24 с.

1296. Аскерова, Н. Живая связь поколений (В Шеки организован музей народного декоративного искусства) // Вышка. - 1985. – 29 июня.

1927

1297. Губайдуллин, Азиз. К истории щелководства в Азербайджане // Известия Общества Обследования и изучения Азербайджана. – 1927. - №5.

1946

1298. Кильчевская, З.А. Нухинское вышитое покрывало для седла // Доклады АН Азербайджанской ССР. – 1946. – т.2. №1. – с. 36-39.

1953

1299. Аскерова, Н.С. Орнаментальное убранство памятников Нухи XVIII - XIX в. //Тезисы докладов на конференции аспирантов АН Азербайджанской ССР. – Баку: Изд-во АН Азербайджанской ССР, 1953. – с. 132-133.

1300. В Нухе- городе шелка // Бакинский рабочий. – 1953. – 24 мая.

1955

1301. Сумбатзаде, А. К истории щелкомотальной промышленности в Азербайджане в XIX в. // Известия АН Азербайджанской ССР. – 1955. - №9. – с. 89-115.

1957

1302. Ашурбейли, С. Ремесла и торговля раннесредневеко-

вых городов Азербайджана // Труды Музея Истории Азербайджана. Т.2. – Баку, 1957. – с.149-155.

1963

1303. Сумбатзаде, А. Об общей тенденции развития ремесла в городах Азербайджана в середине XIX века // Известия АН Азербайджанской ССР, сер. Общественных наук. – 1963. - №3. – с. 27-37.

1965

1304. Чырагзаде, В.А. О производственном быте рабочих щелковой промышленности Нухи // Азербайджанский этнографический сборник //Институт Истории АН Азербайджанской ССР. – 1965. – вып. №2. – с. 97.

1967

1305. Гейдаров, Микаил. Ремесленное производство в городах Ахербайджана в XVII веке. – Баку, 1967.- 198с.

1970

1306. Умаев, А.О. Шекинские тамбурные вышивки (Из истории азербайджанских народных промыслов) // Баку. – 1970. – 5 марта.

1976

1307. Рзаев, М. Замечательня вышивка «такалдуз» // Бакинский рабочий. – 1976. – 16 марта.

1981

1308. Чырагзаде, В.А. О некоторых сторонах народного способа щелкоткачества в Азербайджане // Азербайджанский этнографический сборник. – 1981. – Вып.4. – с. 49.

1982

1309. Гейдаров, Микаил. Города и городское ремесло Азербайджана XIII-XVII веков: Ремесло и ремесленные центры / Red. Ф.Алиев. – Баку: Элм, 1982. – 280 с.

1983

1310. Бабаева, Хиджран. Древо народного творчества (О выставке народных промыслов в Шеки) // Баку. – 1983. – 3 декабря.

1987

1311. Гейдаров, Микаил. Социально-экономические отношения и ремесленные организации в городах Азербайджана в XIII-XVII вв./ Red. З.М.Буниятов. - Баку,1987. – 212 с.

1312. Мустафаев, А.Н. Шеки-город ремесленников /АН Азербайджана, Сектор Археологии и этнографии. – Баку: Элм, 1987. – 102 с.

1993

1313. Велиев,Т.Т. История Шекинского шелка /М.Исмаилов, А.Мамедов. – Баку: 1993. – 280 с.

2005

1314. Ирада, Ровшан. Вышивка «тякалдуз» в интерьере Шекинского жилья // Фольклор и этнография. – 2005. - №2. – с. 64-69.

2009

1315. Нуриев, Алем. Ремесло Кавказской Албании (III-VIII вв.) / НАН Азербайджана, Институт Археологи и этнографии. – Баку: 2009. – 433 с.

2010

1316. Губайдуллин, Азиз. Статьи и выступления /Институт Истории НАН Азербайджана им. А.А.Бакыханова. –

Баку: Шарг-Гарб, 2010. – с. 86-104.

2013

1317. Кязимова, Самира. Волшебные витражи — без гвоздя и клея // Азербайджанский известия. – 2013. – 17 июля.

2015

1318. Азизсой, Анар. Древние корни наследия традиционного ремесла в Шекинском регионе Азербайджана и его современное состояние //Археология и этнография Азербайджана. – 2015. - №2. – с.225-232.

2016

1319. Алиев, Зиядхан. Мастер искусства шебеке: [Текст] Тофик Расулов с честью продолжает традиции отцов и дедов // Каспий. – 2016. – 22 апреля.

2018

1320. Эюбов, Э. Вкусное путешествие по Азербайджану: Шекинская и Гянджинская кухни // Каспий. – 2018. – 26 января.

1321. 1983 - Единственный в СССР Музей ремесел был создан в Шеки в 1983 году. Он находится рядом с Дворцом шекинских ханов и содержит более тысячи экспонатов. Мы расскажем о некоторых из них. Для шекинцев Насиб бей - личность легендарная.С Азербайджанскому музею ремесел – 25 лет - https://aze.az/news_azerbaydzhanskomu_muzeyu__14982.html

1322. Талыбова, Айнур. Щелк, халва, королевское блюдо – https://regionplus.az/ru/articles/view/4250

VI HİSSƏ

ŞƏKİ İQTİSADİ RAYONU

Azərbaycan Respublikasının zəngin bölgələrindən sayılan Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu Balakən, Qax, Qəbələ, Oğuz, Zaqatala, Şəki inzibati rayonlarının ərazisini əhatə etməklə Azərbaycanın şimal-qərbində - Böyük Qafqaz dağlarının cənub yamacında yerləşir. İqtisadi rayonun ərazisinin ümumi sahəsi 8,96 min kv.km olmaqla ölkə ərazisinin 10,3 %-ni təşkil edir. Bölgənin relyefi yüksək dağlıq və dağətəyi hissələrə bölünür. İqtisadi rayon məhdud torpaq ehtiyatına malikdir. Ərazinin yüksəklik fərqinin böyük olması təbii şəraitin müxtəlifliyinə səbəb olmuşdur. Zona mülayim iqlim şəraitinə malikdir. İqtisadi rayonun əhalisinin ümumi sayı 531,9 min nəfər olmaqla ölkə əhalisinin 6,5 %-ni təşkil edir. Əhali əsasən dağətəyi hissədə yaşayır.

Rayon ərazisi faydalı qazıntılarla zəngindir. Azərbaycan Respublikasının mis ehtiyatlarının hamısı, kükürd kolçedanın 90 %-i, sinkin 99 %-i bu iqtisadi rayonun payına düşür. Qafqaz regionun iri polimetal yataqlarından olan Filizçay yatağı bu rayonun ərazisində yerləşir. Dağlıq və dağ ətəyi yerlərdə çınqıl, qum və digər tikinti materialları mövcuddur. Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu ərazisinin 27 %-ni meşə massivləri təşkil edir. Onların əsas hissəsi Balakən və Zaqatala rayonlarının ərazisindədir. İqtisadi rayon bol su ehtiyatlarına malikdir.

Rayon iqtisadiyyatının əsasını kənd təsərrüfatı təşkil edir. Ölkə üzrə kənd təsərrüfatı məhsullarının əmək bölgüsündə rayon tütünçülük, baramaçılıq, çayçılıq, gülçülük, çəltikçilik, meyvəçilik, taxılçılıq, üzümçülük, qoyunçuluqla təmsil olunur. Azərbaycanda istehsal olunan tütünün 75 faizdən çoxu, taxılın 17 faizi, baramanın 35 faizi, yaşıl çay yarpağının 2 faizi bu iqtisadi rayonun payına düşür. Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu heyvandarlıq məhsullarının tədakürü ölkə üzrə həmin məhsulların tə-

dakürünün 10 faizdən çoxunu təşkil edir.

Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunun sənayesi nisbətən zəif və birtərəfli inkişaf etmişdir. Ölkə üzrə sənaye məhsulunun 3 %-dən bir az çoxu bu rayonun payına düşür. İqtisadi rayonun sənayesi əsas etibarilə kənd təsərrüfatı məhsullarını emal edən yüngül və yeyinti sənaye sahələri üzrə ixtisaslaşmışdır. Bu sahələr iqtisadi rayonun sənaye məhsulunun 95%-dən çoxunu verir. Yeyinti sənayesi bağçılıq, tütünçülük və heyvandarlıq məhsullarının emalına əsaslanır. Şəki yeyinti kombinatı və şərab zavodları, Qəbələ, Qax, Balakən, Nic meyvə-tərəvəz konserv zavodları, Zaqatala fındıq və qızılgül yağı zavodu, çay fabriki, Şəki ət kombinatı yeyinti sənayesinin əsas müəssisələridir. Bundan başqa, yerli tələbatı ödəyən çörəkbişirmə, şərq şirniyyatı, spirtsiz içkilər istehsal edən kiçik müəssisələr də fəaliyyət göstərir. Yüngül sənayenin əsasını ipəkçilik təşkil edir. Bütün rayon mərkəzlərində müxtəlif ölçülü tikiş sənayesi müəssisələri fəaliyyət göstərir. Şəkidə kustar üsulla bəzəkli toxumaları olan ipək parçalar, pərdələr, kəlağayılar, yaylıqlar toxunur.

Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunun gözəl təbiəti, onu Azərbaycanın mühüm istirahət-turizm regionuna çevirmişdir. Qəbələdə, Şəkidə, Zaqatalada istirahət-turizm müəssisələri fəaliyyət göstərir.

Ərazidən Gürcüstana beynəlxalq turizm marşrutu keçir. İqtisadi rayon inkişaf etmiş nəqliyyat şəbəkəsinə malikdir.

İqtisadi rayonun sosial infrastrukturuna ümumtəhsil və orta ixtisas məktəbləri, ali məktəblərin filialları, mədəni-maarif və səhiyyə ocaqları, muzey və teatrlar daxildir.

ECONOMICAL REGION OF SHEKI

Economic-geographical region of Sheki-Zaqatala include the administrative regions of Balakan, Qakh, Zaqatala, Oghuz and Qabala. This region is located in the north-west of Azerbaijan Republic, on the southern slopes of the Major Caucasus and in the Qanikh-Ayrichay valley. Its territory is 8.96 thousand km and cover 10.3% of the country. In this region there are 581, 7 thousand people, including 160, 7 thousand of urban population. 5, 7% of country population lives there, especially in the foothills. The area of this economic region is rich in natural resources. Filizchay, one of the major ore deposits of Caucasus is located in this region. 27% of the area is covered by forest; Balakan and Zaqatala belong to the main part of this area. This region includes a seismically active area of the country. The base of agriculture consists of wheat, tobacco, fruits and vegetables, vine-growing, tea, potatoes, rice and sunflower. In particular, there are grown the roses. The industry is poorly developed. The agriculture is specialized in light and food industries. Due to the picturesque nature, the Sheki-Zaqatala economic-geographical region is one of the important resorts and tourist regions of the country. There is a large recreation-tourism center in Qabala. Recently, airports have been built in Zaqatala and Qabala. There is an airport in Sheki.

ШЕКИНСКИЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РАЙОН

Шеки-Загатальский экономический район, являющийся одним из богатых регионов Азербайджанской Республики, охватывая территории административных районов Балакан, Гах, Габала, Огуз, Загатала, Шеки, расположен на севе-

ро-западе Азербайджана, на южном склоне Большого Кавказа. Общая площадь экономического района – 8,96 тыс.кв. км, что составляет 10,3 % от общей площади республики. Рельеф местности делится на высокогорную и предгорную части. Земельные запасы экономического района ограничены. Большия различия в высоте территорий района стали причиной разнообразия природных условий. Для зоны характерен умеренный климат. Общая численность населения экономического района – 531,9 тыс. человек, что составляет 6,5 % от населения страны. Население проживает в основном в предгорной части.

Территория района богата полезными ископаемыми. Большинство медных запасов республики, 90 % серного колчедана, 99 % цинка сосредоточены в этом экономиическом районе. Крупнейшее месторождение полиметаллов Кавказского региона - Филизчайское месторождение – находится на территории района. В горных и предгорных местах имеются щебень, песок и другие строительные материалы.

27 % территории Шеки-Закатальского экономического района покрыто лесными массивами. Основу экономики района составляет сельское хозяйство. В общем разделении отраслей сельского хозяйства страны район представлен табаководством, коконоводством, чаеводством, цветоводством, плодоводством, зерноводством, виноградарством, овцеводством.. В Шеки-Загатальском районе производится более 10 % продукции животноводства республики. На долю района приходится чуть более 3 % общереспубликанской промышленной продукции. Промышленность экономического района состоит из отраслей легкой и пищевой промышленности, которые в основном специализируются на переработке сельскохозяйственной продукции. Эти отрасли дают 95% промышленной продукции экономического района. Пищевая промышленность базируется на перера-

ботке продукции садоводства, табаководства и животноводства. Шекинский пищевой комбинат и винодельческие заводы, заводы фруктово-овощных консервов в Габале, Гахе, Балакене, Нидже, Загатальский ореховый завод и завод по производству розового масла, Шекинский мясокомбинат являются главными предприятиями пищевой промышленности.

Основу лёгкой промышленности составляет шелководство. Во всех районных центрах действуют различные по размеру предприятия швейной промышленности. В Шеки, с использованием местного кустарного способа производства, изготавливаются красивые вязанные шелковые ткани, занавески, келагаи, платки. В связи с развитием табаководства в Шеки, Габале, Балакене и Загаталах действуют заводы табачной ферментации.

Красивая природа Шеки-Загатальского района, превратила его в один из важных регионов туризма и отдыха Азербайджана. Центры туризма и отдыха действуют в Габале, Шеки, Загатале.

Через территорию района в Грузию проходит международный туристический маршрут. Экономический район обладает развитой транспортной сетью.

В социальную инфраструктуру экономического района входят общеобразовательные и средние специализированные школы, филиалы вузов, культурно-просветительские и медицинские учреждения, музеи и театры.

ƏDƏBİYYAT

6.1.Azərbaycan dilində

1927

1323. L.D. Nuxa ipək zavodlarının vəziyyəti // Kommunist. – 1927. – 12 yanvar.

1960

1324. Abdullayev, C. Nuxa rayonundakı Aydınbulaq kolxozunun arıçılıq fermasının təcrübəsindən. - Bakı: Bilik, Bakı: 1960. - 48 s.

1965

1325. Əliyev Ş. Nuxa rayonundakı S.M.Kirov adına kolxozda xiyar toxumçuluğu / M.Əlizadə, Ə.İsgəndərov. – Bakı: Azərnəşr, 1965. – 27 s.

1326. Nəbiyev Vasif. Nuxa-Zaqatala zonasının təbii şəraitinin kənd təsərrüfatı cəhətdən qiymətləndirilməsi /Şamil Kərimov. - Bakı: Azərnəşr, 1965.- 50 s.

1969

1327. Perspektivli rayon (Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu tarixindən) // Azərbaycan kommunisti. – 1969. – №3. – s. 33-37.

1328. Sadıqov, Bəxtiyar. Taxıl bol olarsa. (Şəki rayonu haqqında) // Kommunist. – 1969. – 24 fevral.

1973

1329. Murtuzayev, Sadıq. Kəndimizin magistral inkişaf yolu (Şəki şəhər partiya təşkilatının təcrübəsindən). – Bakı: Azərnəşr, 1973. – 72 s.

1330. Murtuzayev, Sadıq. Şəki heyvandarlıq kompleksi / Rəsul Məmmədov. – Bakı: 1973. – 39 s.

1331. Murtuzayev, Sadıq. Tənqid və özünütənqid nöqsanların aradan qaldırılması metodudur (Şəki rayonunun birinci katibinin məqaləsi) // Azərbaycan kommunisti. – 1973. - №10. – s. 29-39.

1974

1332. Piriyev, K. Torpaqdan istifadə edilməsi səmərəliliyinin yüksəldilməsinin bəzi məsələləri (Şəki-Zaqatala rayonu üzrə) // Azərbaycan SSR EA Xəbərləri, İqtisadiyyat ser. – 1974. - №4. – s. 43-49.

1975

1333. Şəki rayonu eroziyaya uğramış kəndətrafı örüşlərdə səpilmiş çoxillik otların məhsuldarlığı. – Bakı: AzETE, 1975.

1334. Şəki rayonunda qaramalın hidrodermozuna qarşı görülən tədbirlərin effektliyi. – Bakı: AzETETİİ, 1975. – 3 s.

1976

1335. Şəki-Zaqatala zonası şəraitində camışların kökəldilməsi yolları: Kənd təsərrüfatı üzrə məlumat /Azərbaycan Dövlət Plan Komitəsinin, Elmi-Tədqiqat Elmi-Texniki və Texniki-İqtisadi Tədqiqatlar İnstitutu. _ Bakı: AzETETİİ, 1976.

1977

1336. Cahangirov Ə. Şəki cins qaramal birliyi // Elm və həyat. – 1977. - №4. – s. 3-5.

1337. İsgəndərov Əli. Nuxa rayonundakı S.M.Kirov adına kolxozda xiyar toxumçuluğu /Ş.Əliyev, M.Əlizadə. - Bakı:

Azərnəşr, 1977.- 27s.

1338. Şəki «Qırxbulaq» Qızılxalı balıq təsərrüfatı. – Bakı: 1977. – 6 s.

1339. Şəki kolxozlararası düyü yetişdirmək kompleksi. – Bakı: 1977. – 4 s.

1340. Şəki kolxozlararası qoyunçuluq birliyi /Azərbaycan SSR Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi. Dövlət Plan Komitəsi. – Bakı: 1977. – 4 s.

1341. Şəki kolxozlararası mal-qara yetişdirmək və kökəltmə meydançası Azərbaycan SSR Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi. Dövlət Plan Komitəsi. – Bakı: 1977. – 12 s.

1342. Şəki kolxozlararası yemçilik birliyi /Azərbaycan SSR Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi. Dövlət Plan Komitəsi. – Bakı: 1977. – 8 s.

1343. Şəki rayonu İliç xatirəsi adına kolxozlararası bağçılıq-üzümçülük birliyi /Azərbaycan SSR Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi. Dövlət Plan Komitəsi. – Bakı: 1977. – 8 s.

1344. Şəki-Zaqatala zonasında herbisidlərin tütündənli bitkilər növbəli əkin dövriyyəsi qarğıdalı tarlasında işlədilməsi təcrübələrindən: Kənd təsərrüfatı üzrə məlumat /Azərbaycan SSR Plan Komitəsi. – Bakı: AzETETMİ, 1977. – 4 s.

1345. Vəliyev, T.T. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda ipək emalı sənayesi (1900-1917) . – Bakı: Elm, 1977.

1979

1346. Şəki rayonu ərazisində şiddətli dərəcədə yuyulmuş torpaqlarda (Kəndətrafı örüşdə) səpilmiş çoxillik ot bitkilərinin bəzi aqrokimyəvi xassələrinə təsiri. – Bakı: AzETETİİ, 1979. – 4 s.

1980

1347. Şəki rayonu dağ şabalıdı torpaqlarının su-fiziki xassələrinə eroziya prosesinin təsiri. – Bakı: AzETETMİ, 1980. – 4 s.

1348. Şəki rayonu şəraitində suvarma vaxtlarının tütün bitkisinin məhsuluna və keyfiyyətinə təsiri. – Bakı: AzET ETMİ, 1980. – 4 c.

1349. Şəki rayonunun eroziyaya uğramış torpaqlarının azot gübrələrinin müxtəlif formalarının payızlıq buğda bitkisinin mənimsəməsinə təsiri. – Bakı: AzETETİİ, 1980. – 4 s.

1983

1350. Şəki-Zaqatala zonasında gübrə normalarını təyinetmə lövhəsindən istifadə qaydaları /Azərbaycan SSR Kənd təsərrüfatı Nazirliyi. – Bakı: 1983. – 10 s.

1987

1351. Vəliyev, T.T. İmperializm dövründə Azərbaycanda ipək sənayesi və proletariat. – Bakı: Elm, 1987.

1989

1352. Şəki-Zaqatala zonasında mədəni otlaqların yaradılmasında müxtəlif səpin normasının iqtisadi səmərəliliyi /Azərbaycan Dövlət Plan Komitəsi. – Bakı: AzETETİİ, 1989. – 4 s.

1990

1353. Paşayev, N.Ə. Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu. Təbii fəlakətlər və xalq təsərrüfatı // Azərbaycan xalq təsərrüfatı. – 1990. – №9. – s. 45-50.

1354. Şəki paxlavası üçün yarımfabrikatlar olan iriştə istehsalının mexanikləşdirilməsi /Elmi Red. S.N.Həsənzadə. – Bakı Azərbaycan Elm-texniki informasiya və Texniki-iqtisadi tədqiqatlar İnstitutu. – 1990. – 4 s.

1997

1355. Sahibkarın mülkiyyət hüququnun pozulması («Buğda» kiçik müəssisəsi haqqında) // Azərbaycan. – 1997. – 27 iyul.

1998

1356. Cəbiyev, Q. Qafarov qardaşlarının hünəri (Sarıca düzünə su çəkilməsi haqqında) // Azərbaycan. – 1998. – 24 yanvar.

1357. Cəbiyev Q. Şəkiyə sponsor tapıldımı? (Şəki şəhidləri haqqında) // Azərbaycan. – 1998. – 28 aprel.

1999

1358. Cəbiyev, Q. Şəki təşkilatının prinsipial mövqeyi (YAP) // Azərbaycan. – 1999. – 26 avqust.

1359. Məmmədov, Ə. Şəkiyə qayğıya əməli işlərlə cavab verəcəyik (Aqrar islahatlar) // Azərbaycan. – 1999. – 6 aprel.

2001

1360. Əliyev, Telman. Şəki bələdiyyəsi // Xalq qəzeti. – 2001. – 28 sentaybr.

2002

1361. Cəbiyev, Q. Rəhbər qayğısı (Şəkiyə dövlət qayğısı haqqında) // Azərbaycan. – 2002. – 16 noyabr.

1362. Cəbiyev, Q. Şəkiyə qaz verildi // Azərbaycan. – 2002. – 22 fevral.

1363. Pənahov, İ. Şəki bələdiyyəsinin uğurları // Respublika. – 2002. – 23 yanvar.

2003

1364. Azərbaycan Respublikası regional coğrafi problemləri. Şəki-Zaqatala iqtitisadi rayonu /Red. B.Budaqov. – Bakı:

Nafta-Press, 2003. – 190 s./xəritələrlə/

1365. Həsənov, Eldəniz. Böyük Qafqazın cənub hissəsində Şəki-Zaqatala bölgəsində torpaq erroziyası və ona qarşı kompleks mübarizə tədbirləri / Elmi Red. B.Q.Şəkuri. – Bakı: Elm, 2003. – 45 s.

2004

1366. Mikayılov, Ceyhun İsmayıl oğlu. Azərbaycanın Şəki-Zaqatala bölgəsində yem istehsal edən fermer təsərrüfatları üçün yığım maşın kompleksinin əsaslandırılması: Namizədlik dissertasiyası /Elmi Tədqiqat Aqromexanika İnstitutu. – Gəncə, 2004. – 139 s.

1367. Siyahov, Natiq Hamlet oğlu. Azərbaycanın Şəki-Zaqatala bölgəsində taxıl istehsal edən fermer təsərrüfatları üçün yığım maşın kompleksinin araşdırılması: Namizədlik dissertasiyası /Tədqiqat Aqromexanika İnstitutu. – Bakı: 2004. - 130 s.

1368. Abbasov, F. Qədim, müasir Şəki: Dünəndən bu günə, bu gündən sabaha körpü atan şəhər // Azərbaycan. - 2004. – 16 may.

1369. Cavadov, Nəriman. Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda sahibkarlara 10 milyard manat verildi //Respublika. – 2004. – 15 iyul.

1370. Həsənov, İ. Şəki: inkişafın yeni mərhələsi // Xalq qəzeti. - 2004. - 7 dekabr.

2005

1371. 14 min iş yeri yaradılıb: Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə // İki sahil. - 2005. - 25 yanvar.

1372. Abbasov Famil. Dayanıbdı dağ təki. (Dinamik inkişaf və

möhtəşəm quruculuğun üç ili) // Azərbaycan. – 2005. – 16 dekabr.

1373. Ənənəvi biznes-forumun növbəti ünvanları Şəki-Zaqatala oldu // Azərbaycan. – 2005. – 9 iyun; Respublika. – 2005. – 10 iyun.

1374. Hacıyev, M. Şəki: İqtisadi fəallıq geniş vüsət almaqdadır // Consultinq&Business. - 2005. - №7. - s.58-60.

1375. Hacıyev, Ş. Şəkinin inkişaf prosesində elmi-iqtisadi araşdırma // Azərbaycan. – 2005. – 10-20 fevral.

1376. Həsənov, İ. Şəki: iqtisadi uğurlar əhalidə nikbinlik doğurur: Sosial-iqtisadi inkişafın yeni mərhələsi bütün sahələrdə özünü göstərir // Xalq qəzeti. - 2005. - 2 avqust.

1377. Hüseynov, Y. Şəkidə və Zaqatalada 500-dən çox yeni iş yeri açılacaq: yerli sahibkarlara bu məqsədlə 5.5 milyard manat güzəştli kredit verilib // Paritet. - 2005. - 9 iyun.

1378. İbrahimov, N. Şəki: iqtisadi potensialın artırılması diqqət mərkəzindədir // Respublika. - 2005. - 1 aprel.

1379. İsrafilov, H. Dövlət proqramı yeni mərhələyə qədəm qoyur: Şəki rayonunda «Dövlət proqramının yerinə yetirilməsinin elmi-praktiki monitorinqinin nəticələri ürək açandır / Ə.Qasımov // Respublika.-2005. - 28 avqust.

1380. Kərimov,V.N. Şəki-Zaqatala bölgəsinin göyzəbanları. NDA. – Bakı: 2005.

1381. Pənahov, İ. Potensial imkanlar genişdir (Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu) // Respublika. - 2005. - 3 noyabr.

1382. Pənahov, İlham. Şəki iqtisadi dirçəliş yolundadır // Respublika. – 2005. – 23 sentyabr.

1383. Regional tərəqqi elmi praktiki cəhətdən əsaslandırılıb: Regionların sosial-iqtqsadi inkişafı Dövlət Proqramı həyata keçirilir // Azərbaycan. -2005. - 10 fevral.

1384. Şəkidə və Zaqatalada Biznes-Forum keçirilmişdir // Xalq qəzeti - 2005. - 9 iyun.

2006

1385. Abbasov F. Şəki inkişafdadır (Şəki Dövlət Proqramında qarşıya qoyulan vəzifələri uqurla həyata keçirir) // Azərbaycan. - 2006. - 12 mart.

1386. Abulkərimov Y. Kreditlər iqtisadi inkişafa təkan verir: («Aqrarkredit» Səhmdar Kredit Təşkilatına Şəki Filialının müdiri ilə müsahibə) /Müsahibəni apardı: R.Amanov // Respublika. - 2006. - 14 iyun.

1387. «Aqrarkredit» Şəki filialı sahibkarlığın inkişafına kömək göstərir // Respublika. - 2006. - 29 yanvar.

1388. Azərbaycanın hərtərəfli inkişafı bölgələrin inkişafından asılıdır (Azərbaycan Respubikası Prezidentinin Şəkiyə gəlişi haqqında // Azərbaycan. – 2006. – 12 mart.

1389. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Şəki-Zaqatala bölgəsinə səfəri // Xalq qəzeti. - 2006.- 13;14 aprel.

1390. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Şəki, Balakən, Qax və Zaqatala rayonlarının sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair əlavə tədbirlər haqqında sərəncamından // Azərbaycan. – 2006. – 11 iyun.

1391. Həsənov İ. Şəki: qədim diyarın su problemi yoluna qoyulur // Xalq qəzeti. - 2006. - 2 iyul.

1392. Həsənov İ. Şəki: insan amili ön plandadır: (Şəki rayon İcra Hakimiyyətinin başçısı Nazim İbrahimovun şərhi) // Xalq qəzeti. - 2006. - 20 sentyabr.

1393. İbrahimov, N. Şəki: ötən ilin uğurları nəticələri fərəh doğurur: (Şəki şəhər İcra Hakimiyyətinin başçısı Nazim

İbrahimovun 2005-ci ilin yekunlarına dair hesabatı) // Xalq qəzeti. - 2006. - 8 mart.

1394. İbrahimov, N. Şəkidə quruculuq işləri davam edir // İqtisadiyyat. - 2006. - 17-23 mart.

1395. İbrahimov, N. Şəkinin sabahı daha gözəl olacaqdır: Şəki rayon İcra Hakimiyyətinin başçısı ilə müsahibəni apardı: Pənahov İ. // Respublika.-2006.-8 mart.

1396. Pənahov İ. Alternativ enerji mənbəyi: Söhbət Şəki Su Elektrik Stansiyasından gedir // Respublika. - 2006. - 9 aprel.

1397. Pənahov İ. Arzuların çin olduğu məkan: Söhbət Əlincəçay bəndinin tikintisindən gedir // Respublika. - 2006. - 4 oktyabr.

1398. Səfərov, İ. Regionlarda sosial-iqtisadi inkişaf sürətlənir: (Şəki-Zaqatala regionunda sosial inkişafın sürətləndirilməsi problemləri» kitabının çapdan çıxması haqqında) // Respublika. - 2006. - 8 fevral.

1399. Şəki modul tipli elektrik stansiyasının təntənəli açılışı: Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev mərasimdə iştirak etmişdir // Xalq qəzeti. - 2006. - 15 oktyabr.

2007

1400. Abbasov, F. Bayram büsatı: Şəkidə ənənəvi mənzərədir (Şəki rayonunun sosial-iqtisadi inkişafı haqqında) // Azərbaycan. - 2007. - 30 dekabr.

1401. Abbasov, F. Şəki inkişafdadır (Şəki Dövlət Proqramında qarşıya qoyulan vəzifələri uqurla həyata keçirir) // Azərbaycan. - 2006. - 12 mart.

1402. Bakı və Şəki şəhərlərində «Özəlləşdirmə metodları və alətləri» mövzusunda seminarlar keçirilmişdir // Mülkiyyət. - 2007.-15 sentyabr.

1403. Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə Şəkidə yeni məktəb binaları istifadəyə verilmişdir // Respublika . - 2007.-16 sentyabr.

1404. Həsənov, İ. Şəki: sosial-iqtisadi inkişaf ölkədə düzgün siyasət yeridilməsinin parlaq sübutudur: Yeni layihələr nəticəsində on illərdən bəri qalan problemləri də həlli yolları tapılır // Xalq qəzeti.-2007.-7 sentyabr.

1405. Həsənov, İ. Şəki: təşəbbüskarlıq uğurlara yol açır // Xalq qəzeti.-2007.- 6 dekabr.

1406. Həsənov İ. Şəkidə bahar sevinci. // Xalq qəzeti. - 2007.- 13 mart.

1407. Həsənov, İlqar. Şəki: ilkin göstəricilər yeni uğurlardan xəbər verir // Xalq qəzeti. – 2007. – 19 may.

1408. 2006-cı ildə Şəkidə sənayə İstehsalı üç dəfə artmışdır: Şəkidə keçrilmiş fəallar yığıncağında Nazirler Kabinetinin iclasında Prezident İlham Əliyevin giriş və yekun nitqlərindən irəli gələn vəzifələri geniş müzakirə edilmişdir // Resbublika. - 2007. - 25 yanvar.

1409. Salam, A. Əlicançay dəryaçası Şəki rayonunun 10 kəndinin, 4000 hektara yaxın sahəsini su ilə təmin etməyə imkan verəcək // Zaman.-2007.- 11-12 sentyabr.

1410. «Sumqayıtelektrikşəbəkə» Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin və «Şəki Regional Enerji Təchizatı» Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyətinin idarəetməyə verilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı (7 sentyabr 2007-ci il) // Azərbaycan. - 2007.- 8 sentyabr.

1411. Şəki Kərpic zavodu məhsul istehsalını artırmağı planlaşdırır // Respublika. - 2007. - 1 mart.

1412. Şəki rabitəçiləri 2007-ci ili uğurla başa vurmuşlar // Respublika. - 2008. - 24 yanvar.

1413. Şəkidə özəlləşdirilmiş müəssisələrin fəaliyyətinə həsr olunmuş seminar keçirilmişdir // Respublika.-2007. - 6 noyabr.

1414. Şəkinin Kiş kəndinə təbii qazın verilməsi bərpa olunmuşdur // Respublika. - 2007. - 9 yanvar.

2008

1415. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Şəki-Zaqatala bölgəsinə səfəri: Balakən şəhərinə yeni su xətti çəkilmişdir (Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev sentyabrın 19-da Balakən rayon mərkəzinə çəkilmiş su xəttinin açılışında iştirak etmişdir) // Xalq qəzeti. - 2008. - 20 sentyabr.

1416. Babayev, Ş. Şəkidə bu il 150 min tondan çox taxıl istehsal ediləcəkdir // Xalq qəzeti. – 2008. - 8 iyun.

1417. Bayramlı, E. «Regionların inkişafı: uğurlar və perspektivlər»: «Səs» qəzetinin həyata keçirdiyi layihə çərçivəsində növbəti regional dəyirmi masa Şəki şəhərində baş tutdu // Səs. - 2008. - 19 avqust.

1418. Əldə olunan nəticələr cari ilin uğurlu başa çatacağına əsas verir: (Binəqədi, Şəki və Zəngilan rayonlarında 2008-ci ilin doqquz ayının yekunları haqqında) // Resbublika. - 2008. - 21oktyabr.

1419. Həsənov, İ. Şəki: arzular və ümidlər reallaşa Dağlar diyarında Nəbatat bağı və Regional Elm Mərkəzi yaradılır // Xalq qəzeti. -2008. - 4 sentyabr.

1420. Həsənov, İ. Şəki: bütün sahələrdə uğur. Bütün uğurlarda hamının payı var: Bu dağlar diyarında cari ildə daha böyük nailiyyətlər əldə ediləcəyi gözlənilir // Xalq qəzeti. - 2008. - 4 mart.

1421. Həsənov, İ. Şəki: uğurlar artdıqca vəzifələrin miqyası da böyüyür: Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı // Xalq qəzeti.2008.-21 may.

1422. Mişin, V. Quruculuq panoramı: (Dəvəçi, Salyan, Şəki və İmişli rayonlarının sosial-iqtisadi inkişafı haqqında) /Z.Cabbarov, F.Xancanbəyova, V.Morozkov // Respublika.- 2008.- 23 iyul.

1423. Mustafayev, C. Şəki-Zaqatala zonasında işiqlar daha gür yanır: (Şəki Regional Enerji Təchizat Məhdud Məculiyyətli Cəmiyyətinin direktoru Cüma Mustafayevlə söhbət) Söhbəti qələmə aldı: İ.Həsənov // Xalq qəzeti. - 2008. - 4 aprel.

1424. Nəsirov, M. Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı insanların rifahını gündən-günə yaxşılaşdırır: (Şəki rayonu haqqında) // Xalq qəzeti. - 2008. - 26 noyabr.

1425. Nəzərli, T. Şəkidə 5 milyon kubmetr tutumu olan su anbarı tikilir // Azərbaycan. - 2008. - 21dekabr.

1426. Nəzərli, T. Şəkidə ilk dəfə olaraq 211 min ton taxıl istehsal edilmişdir: Bu, ötən ildəkindən 100 min ton çoxdur // Azərbaycan. - 2008. - 29 avqust.

1427. Pənahov, İ. Əyriçay su anbarı dəmyə torpaqların həyat mənbəyidir: (Əyriçay su anbarı Şəki və Qax rayonlarında 10-yaxın kəndin dəmyə torpaqlarının suvarması üçün inşa edilmişdir) // Respublika.-2008.-15 may.

1428. Pənahov, İ. İnkişafın yeni və sürətli mərhələsi: Regionların sosial- iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı: (Şəkidə yaşayan müxtəlif peşə sakinlərinin fikirləri) // Respublika. - 2008. - 22 may.

1429. Pənahov, İ. Kəndin sosial-iqtisadi inkişafına yönələn fəaliyyət proqramı: (Şəkinin sosial-iqtisadi inkişafı haqqında) // Respublika.-2008.-22 yanvar.

1430. Pənahov İ. Şəki taxıl ixrac edən rayona çevrilir: Göstərilən dövlət qayğısı daha böyük uğurlara sövq edir // Respublika. - 2008. - 4 sentyabr.

1431. Pənahov, İ.Dağlar qoynuna sığınan Şəki (Şəkinin sosial-iqtisadi inkişafı haqqında) // Respublika. - 2008.-7 iyun.

1432. Şəkidə su kəməri əsaslı təmir olunub // İki sahil.-2008. - 21 avqust.

1433. Şəkidə yeni sənaye müəssisəsi istifadəyə verilmişdir: (Şəki rayonunun Qoxmuq kəndi ərazisində poliuretan sendiviç panelləri istehsal edən özəl sənaye müəssisəsi istifadəyə verilmişdir) // Respublika. - 2008. - 26 dekabr.

2009

1434. Ələkbəri, Ə. Azərbaycan kəndlisinin problemləri həllini tapır: Şəki Rayon Baş Küncüt kəndində keçirilən hesabat yığıncağında ötən il görülmüş işlər müzakirə edilib // Azad Azərbaycan. - 2009. - 3 fevral.

1435. Əlizadə, Z. Şəki Elm Mərkəzinin uğurları // Xalq qəzeti. - 2009. - 11 yanvar.

1436. Nəzərli, Telman. Şəki ipəyinin yaxın-uzaq şöhrəti: «Şəki İpək» ASC bu şöhrəti yaşatmağa çalışır // Azərbaycan. - 2009.-7 mart.

1437. Pənahov, İlham. Şəkidə su təchizatı layihəsi reallaşır // Respublika. - 2009. - 13 yanvar.

2010

1438. Ələkbərli, Əlmaniz. Şəki rabitəsi ötən ili uğurla başa vurub // Azad Azərbaycan. - 2010. -17 mart.

1439. Əliyeva, Emiliya. Xanlıqlar dövründə Azərbaycanda kənd təsərrüfatı vergiləri və onların terminoloji mənşəyi haqqında // Tarix və gerçəklik. – 2010. – №1. – s. 65-72.

1440. Heydərova, Rəna. Şəki-Zaqatala zonasında üzvü tərkibli tullantıların yayılması və onların alluvial çəmən-meşə torpaqları şəraitində taxıl bitkisi altında səmərəliliyi:

NDA: 06.01.04... kənd təsərrüfatı /Torpaqşünaslıq və Aqrokiomya İnstitutu. – Bakı: 2010. – 161 s.

1441. Nəzərli Telman. Zəhmətlə ucalanlar: Şəkinin qədim tarixə malik Baş Göynük və Qoxmuq kəndlərinin müasir salnaməsi sürətli sosial-iqtisadi inkişafla xarakterizə olunur // Xalq qəzeti. - 2010.-19 yanvar.

2011

1442. Məsimli, Ə.Ə. Sosial proseslərin hüquqi tənzimlənməsi (Azərbaycanın şimal-qərb rayonlarının təhlili materialları əsasında) ARR QHT-lərə DDŞ; İSİİ. - Bakı: Şirvannəşr, 2011.- 240s.

2012

1443. Ağasiyev, İkram. Şəki təcrübə ipəkçilik məktəbi // Azərbaycan iqtisadiyyatı: problemlər, perspekivlər: «Azərbaycan iqtisadiyyatı dirçəliş yolunda» mövzusunda elmi-praktik konfransın materialları. -Bakı: 2012.- s. 288-292.

1444. Əhmədoğlu, Məzahir. Şəki: uğurların prinsipial istiqaməti (Şəki rayonunun sosial-iqtisadi inkişafı haqqınd) // Ədalət. - 2012.-9 avqust.

1445. Şəki şəhərinin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair əlavə tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı (4 sentyabr 2012-ci il) // Azərbaycan. - 2012. - 5 sentyabr.

2013

1446. Pənahov İlham. Şəki: sosial–iqtisadi inkişafın yeni mərhələsi // Respublika. – 2013. – 09 fevral.

1447. Şəki-Zaqatala bölgəsində yeni məktəb binaları və fərdi yaşayış evləri istifadəyə verilmişdir // Azərbaycan. –

2013. – 08 yanvar.

1448. Yenidən qurulan Şəki-Qax-Zaqatala avtomobil yolunun Şəki-Qax hissəsinin açılışı olmuşdur : [Mətn] Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Qax, Balakən və Zaqatala rayonlarına səfəri // Azərbaycan. – 2013. – 18 avqust.

2014

1449. Həsənov, İlqar. Reallıqlar və perspektivlər //Xalq qəzeti. – 2014. – 24 iyul.

1450. Pənahov, İlham. Şəki: sosial-iqtisadi inkişaf və tərəqqi yollarında // Respublika. -2014. – 23 fevral.

1451. Pənahov, İlham. Şəki: bütün qüvvələr ili uğurla başa vurmağa yönəldilmişdir // Respublika. – 2014. – 19 oktyabr.

2015

1452. İlham Əliyev. Azərbaycan Respublikası Prezidenti. Şəki şəhərində abadlıq-quruculuq işlərinin sürətləndirilməsinə dair əlavə tədbirlər haqqında: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 5 noyabr 2015-ci il // Azərbaycan. – 2015. – 06 noyabr.

1453. Əhmədoğlu, Məzahir. Şəki: mədəniyyət və turizm sektorunun mühüm bazası // Ədalət. – 2015. – 02 oktyabr.

1454. İlyasov, Zülfü. Şəki qədimliklə müasirliyin qovuşduğu unikal bir şəhərdir // İqtisadiyyat. – 2015. – 06-12 noyabr.

1455. Pənahov, İham. Şəki: sosial-iqtisadi sahədə uğurlar ilbəil artır // Respublika. – 2015. – 23 sentyabr.

2016

1456. Səlimov Əli. Şəki Regional Elm Mərkəzi Azərbaycanda

ipəkçiliyin bərpası üçün konsepsiya hazırlayıb // Azərbaycan. – 2016. – 05 mart.

2017

1457. İpəkçilik Hatay və Şəki şəhərlərini qardaşlaşdırır // Mədəniyyət. – 2017. – 12 may. – s.12.

1458. Məhəmmədli Daşqın. Azərbaycan Respublikasının Şəki-Zaqatala iqtisadi regionunun sosial-iqtisadi və mədəni infrastrukturu //Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya. – 2017. – №1. - s. 76-82. №1. –s..65-73.

2018

1459. Abdullayev Mübariz. 2017-ci ildə Azərbaycanın regionlarında barama tədarükü artıb: Ötən il "Şəki İpək" ASC-yə 245,2 ton yaş barama təhvil verilib ki, bu da əvvəlki ildəki istehsaldan 3,5 dəfə çoxdur //Yeni Azərbaycan. – 2018. – 23 yanvar. – s. 7.

1460. Əhmədzadə Məzahir. Dağlar kimi əzəmətli... Şəki rayonunun sosial-iqtisadi inkişafı haqqında // Ədalət. – 2018. – 03 may. – s.4 ; 4 may. – s.4.

1461. Əhmədzadə Məzahir. Şəki: Vətənə məhəbbətin əbədi yaddaş kodu (Şəki rayonunun sosial-iqtisadi inkişafı haqqında) // Ədalət. – 2018. – 08 noyabr. – s. 5; 09 noyabr. – s.5.

1462. Pənahov İham. İpəkçiliyin inkişafında yeni mərhələ // Reapublika. – 2018. – 24 iyun. – s.6.

1463. Pənahov İlham. Şəki: sosial-iqtisadi uğurlar dövlət qayğısının bəhrəsidir //Respublika. – 2018. – 20 fevral.- s.5.

1464. Qəribov Nazim. Şəki ipəyinin şöhrəti qayıdır /müsahibəni apardı N. Cabbarova //İqtisadiyyat. – 2018. – 13-18 aprel. – s. 8.

1465. Şahinoğlu Aqşin. Respublikamızın şimal-qərb bölgəsində kənd təsərrüfatının ixrac potensialı artırılır //Yeni Azərbaycan. – 2018. – 16 yanvar. – s. 7.

2019

1466. Bağırov Taleh. Azərbaycanın yeni brendi dünya bazarına çıxmağa hazırlaşır // İki sahil. – 2019. – 09 fevral. - s.12.

1467. Əhmədzadə Məzahir. Tərəqqi: Qədim-müasir Şəki // Ədalət. – 2019. – 01 mart. – s. 3; 02 mart. – s.5; 5 mart. – s. 3.

1468. Regional proqramlar Şəkidə uğurla icra edilir // Olaylar. – 2019. – 13 mart. – s.15.

1469. Şəki şəhər İcra hakimiyyətinin saytı - http://www.sheki-ih.gov.az/

6.2. Rus dilində

1898

1470. Известия Кавказской шелководственной станции за 1900-1906, 1911-1916 год / Red. Н.Н.Шавров. – Тифлис: Изд. Кавказская шелководственная станция, 1901-1916. – (Продолж. Первый год изд. 1898., дир. станции].

1920

1471. Состояние щелководства в Нухе // Азербайджан. – 1920. – 26 февраля.

1472. Эфендизаде, Р. Материалы о цеховом устройстве и кустарном производстве в городе Нухе. XIX в. НАИИ НАНА, инв.10.

1924

1473. Алексеев, М. Итоги шелководной компании // Бакинский рабочий. – 1924. – 8 августа.

1474. Халилов, М. Начало подъема шелковой промышленности // Бакинский рабочий. – 1924. – 17 июля.

1475. Шелководство в Азербайджане // Бакинский рабочий. – 1924. – 29 мая.

1926

1476. Гидростанция в Нухе // Бакинский рабочий. – 1926. – 22 августа.

1477. Тагиев, У. Нухинский щелк // Бакинский рабочий. – 1926. – 12 апреля.

1929

1478. Открылась Нухинская гидроэлектростанция // Бакинский рабочий. – 1929. – 30 апреля.

1938

1479. Кустарная промышленность Нухи // Бакинский рабочий. – 1938. – 16 ноября.

1948

1480. Кадымов, М. Город-щелка - Нуха // Бакинский рабочий. - 1948. – 19 июня.

1481. Нуха третий промышленный центр республики // Бакинский рабочий. – 1948. – 19 июня.

1949

1482. Гамидов, А. Благоустройство Нухи // Бакинский рабочий. – 1949. – 12 сентября.

1955

1483. Сумбатзаде, А.С. К истории щелкомотальной промышленности Азербайджана в XIX веке // Известия АН

Азербайджанской ССР. – 1955. - №9. – с.89-115.

1958

1484. Мамедов, З.Т. Резервы себестоимости продукции в шелковой промышленности Азербайджана. – Баку: Изд-во АН Азербайджанской ССР, 1958. – 80 с.

1960

1485. Нуха – текстильный центр Азербайджана // Вышка. – 1960. – 10 марта.

1962

1486. Исмаилов, Фаррух. Младший брат столицы // Баку. – 1962. – 17 ноября.

1967

1487. Искендеров, К. Нуха (О благоустройстве города) // Строитель. – 1967. – 21 января.

1969

1488. Мамедова, М. Шелк Шеки // Молодежь Азербайджана. – 1969. – 11 марта.

1972

1489. Меняется облик села (О награждении дипломом ВДНХ поселка- центральной усадьбы совхоза им. Орджоникидзе Шекинского района) // Баку. – 1972. – 29 ноября.

1976

1490. Салаева, Р.Д. Водоснабжающие устройства города Шеки и Ордубад в феодальный период // Известия АН Азербайджана. – 1976. - №1.

1977

1491. Абдурахманов, Ю. Шекинское фореловое хозяйство «Гырхбулаг» / З.Кулиев. – Баку, 1977.

1492. Исмаилов, Махмуд. Шелковая промышленность Азербайджана в начале XX века / Т.Велиев. – Баку: Элм, 1977. - 148 s.

1493. Мехтиев, Н. Шекинское племенное животноводческое объединение / Т.Касаманлы. – Баку, 1977.

1494. Нуруллаев Т. Шекинское районное объединение «Азсельхозтехники» / А.Мусаев. – Баку, 1977.

1495. Сумбатзаде, А. С. Сельское хозяйство Азербайджана в XIX в. - Баку,1958.

1496. Шекинская межколхозная компания по доращиванию нетелей. – Баку, 1977.

1497. Шекинская межколхозная площадка по доращиванию и откорму скота. – Баку, 1977. – 11 с.

1498. Шекинское местное объединение по производству кормов. – Баку. 1977.

1499. Шекинское овцеводческое объединение. – Баку, 1977.

1980

1500. Ибрагимов К.М. О традиционном транспорте в зоне Шеки // Известия АН Азербайджанской ССР, сер. ИФП. - 1980. – №2. – с.85-89.

1981

1501. Самедов, З. Средствами наглядной агитации (Об успешном решении хозяйственных задач в Нухе) // Бакинский рабочий. – 1981. – 31 октября.

1984

1502. Алекперов, Чингиз Кязимович . Генезис оврагов и их естественное зарастание в Шеки-Закатальской зоне: Диссертация. кандидата сельскохозяйственных наук: 06.01.03 Баку, 1984.

1503. Зейналов, Тельман Салим оглы. Закономерности формирования и мероприятия по предотвращению ирригационной эрозии почв (на примере горных и предгорных районов Азербайджанской ССР): Диссертация. - 06.01.02 - Баку, 1984.

1504. Ибрагимов, Закир Аббас оглы. Обоснование способов создания и повышения продуктивности промышленных плантаций грецкого ореха в Азербайджанской ССР: Диссертация. - 06.03.01 - Москва, 1984.

1505. Садыгов, М. Тенденции формирования и развития сельской системы расселения в полувлажном субтропическом субрегионе Большого Кавказа Азербайджанской ССР (на примере Шеки-Закатальского района) // Известия АН Азербайджанской ССР, сер. наук о земле. - 1987. – С. I. 26-31.

1994

1506. Керимов, Ясин. Влияние различных противоэрозинных обработок на агрофизические свойства смыв почвы и урожайность пропашных культур в бозорных условиях Шеки-Закатальской зоны Азербайджана: Диссератция канд... сельскохозяйственных наук. – Баку, 1994. – 154 с.

1995

1507. Захидов, Тарлан. Раковинные амебы некоторых почв Шеки-Закатальской зоны Азербайджана: Диссертация канд. биологических наук. – Баку, 1995. – 149 с.

1508. Кулиев, Аршад Юнис оглы. Результаты скрещивания тонкорунно-грубошерстных маток с баранами северо Кавказской мясо-шерстной породы в условиях Шеки-Закатальской зоны Азербайджана: Диссертация. кандидата сельскохозяйственных наук: 06.02.01 - Гянджа, 1995.

1996

1509. Алиева, Аминат. Разработка технологии возделывания табака Шеки-Закатальской зоны Азербайджанской Республики: Диссертация канд. сельскохозяйственных наук. – Баку, 1996. – 109 с.

1510. Всестороннее развитие Азербайджана зависит от развития регионов: Совещание под председательством Президента Ильхама Алиева, посвященное социально-экономическому развитию Шеки-Загатальского региона // Бакиский рабочий. – 2006. – 19 апреля.

2006

1511. Поездка Президента Азербайджана Ильхама Алиева в Шеки-Загатальский регион // Бакинский рабочий. – 2006. – 13; 14; 15 апреля.

1512. Распоряжение Президента Азербайджанской Республики о дополнительных мерах по ускорению социально-экономического развития города Шеки, Балакенского, Гахского и Загатальского районов Азербайджанской Республики //Бакинский рабочий. – 2006. – 02 июня.

VII HİSSƏ

ŞƏKİNİN GÖRKƏMLİ ŞƏXSİYYƏTLƏRİ
OUTSTANDING PERSONALITY OF THE SHAKI
ВЫДАЮЩИЕСЯ ЛИЧНОСТИ ШЕКИ

ƏDƏBİYYAT

7.1.Azərbaycan dilində

1985

1513. Fərzəli, Ə. Bir gözəlin iki adı: Dədə Qorqud yurdu (M.İsmayılov Nuxa-Şəkinin tədqiqatçısı kimi) //Azərbaycan gəncləri. – 1985. – 16 noyabr.

1991

1514. Şirvan Z. Fətəli xan Xoyski // Dirçəliş. – 1991. - №7. – c. 77-82.

1992

1515. Mahmud Ələbbas oğlu İsmayılov. Biblioqrafiya. – Bakı: Elm, 1993. – 80 s.

1516. Hüseynov, Ş. Şəkili Hacıbala bəyin vəziyyəti (Xeyriyyəçilik tarixindən) // Aydınlıq. – 1992. – 23 oktyabr.

1997

1517. Bünyadov, Ziya. Fətəli xan Xoyski / Mövsüm Əliyev. – Bakı: Şərq-Qərb, 1997. – 44 s.

1518. Ələkbərli, Əziz. Azərbaycanın ən teatral şəhəri // Xalq qəzeti. – 1997. – 24 may.

1998

1519. Paşayev, Ataxan. Fətəli xan Xoyski həyat və fəaliyyəti: Sənədlər və materiallar məcmuəsi. – Bakı: Azərnəşr, 1998. – 151 s.

1520. Şəki qartalları (Şəki şəhidləri haqqında) / Red. M.İ.Əmrahov. – Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 1998. – 425 s.

1521. Cəbiyev, Qafar. Əhməd Şəkidədir (Şəkili Əhməd Əbdürrəhim haqqında) // Azərbaycan. – 1998. – 27 noyabr.

1999

1522. Öztürk, Yakup. Fransa Milli Kahramanı Azerbaycanlı Türk Ahmediyye Cebrailov.- Bakı: Yeni Nəsil, 2000.- 124 s.

1523. Teymur, X. İllərin fərəhi (Şəkili Əhməd Abdul Həmidov haqqında) // Azərbaycan. – 1999. – 13 aprel.

2001

1524. Yaşar Qarayev. Biblioqrafik göstərici /Tərt.: Ə.Əfəndiyev, Z.Əliyeva. – Bakı: Elm, 2001. – 215 s.

1525. Cəbiyev, Q. Kənd qayğıları (Şəki rayonundan deputat seçilmiş Y.Mahmudovun fəaliyyəti haqqında) // Azərbaycan. - 2001. – 15; 16; 17 mart.

1526. Mahmudov, Yaqub. Şəkiliyəm Şəkili, sözüm ağır çəkili //Azadlıq. - 2001. - 28-30 aprel.

2002

1527. Məmmədov, Ələfsər. Şəki: alim və ziyalılar /Red. heyəti B. M. Vahabzadə və b.; tərt.: Ə B.Məmmədov, F. R. Xalıqov. – Bakı: BDU, 2002. – 582 s.

1528. Şəki: Alim və ziyalılar I h. /Tərt.: Ə.Məmmədov, F.Xalıqov; Red. B.Vahabzadə.– Bakı: Bakı Universiteti, 2002.

– 582 s.

2003

1529. Hacıyev, Ç. 99 yaşlı el ağsaqqalı şəkili Mənəf Məmmədov haqqında // Azərbaycan. – 2003. – 14 sentyabr.

2005

1530. Mahmudlu, Yaqub. Xoyski Fətəli //Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. – II c. – Bakı: 2005.

2006

1531. Mete, Ənvər. O torpağın övladları /Rəyçi: Bəxtiyar Vahabzadə; Red. Həqiqət Sadıqova; Məsləhətçi: Səfalı Nəzərli. – Bakı: Nurlan, 2006. – 608 s. - *B.Vahabzadə. Mənim qənaətim; Azərbaycan- vətənim mənim; Qan yaddaşımız; Böyük Hun-Türk Tanrının məğrur övladlarıdır; Vətən, torpaq harayı – şəxsiyyətlər nə deyir. Qədim Şəki; Şəkinin şöhrətli tarixindən; Şəki Dövlət rəsm qalereyasında; Tarix-diyarşünaslıq muzeyi; Şəkidə xeyriyyə işlərindən; Hacı Məhəmmədsadıq Əliyev və onun nəsli. Şəki tarixşünasları; Kərim Ağa Fateh Şəkixanov; Hacı Seyid Əbdülhəmid; Hacı Şeyx Məhəmməd Həsən Mollazadə; Rəşid bəy İsmayılov; Tarixçi alim, yazıçı(Mahmud İsmayılov haqqında); Tarixçi – millət vəkili (Y.Mahmudov haqqında); Qaffarov Tahir baqi oğlu; B.Vahabzadənin arzusunu həyata keçirən tarixçi müəllim və tarixin açılmamış səhifələri; Dünya bir pəncərədir; İnsan insanla pak və xoşbəxt olur; Hacı İsmayıl; Paklığa çağırış; Sənətlərin şahı; Şəkinin təhsil ocaqları; Şəkinin ilk ali təhsilli müəllimi; Xalq müəllimi; Əməkdar rus dili müəllimi; Kommunal təsərrüfat komissarlığından müəllimliyə; Axundov Baxşəli Kazım oğlu; Məmmədiyyə müəllim; İnsan öz əməyi və zəkası ilə ucalır; Qanunpərəst Qurban müəllim; Mustafa Cabbarzadə və övladları; Vahabzadə*

Cəvahir Məhərrəm qızı; Rəcəbov Musa Mustafa oğlu; Rəsulov Hüseyn Bəxtiyar oğlu; Axundova Diləfruz Baxşəli qızı; Məmmədhənifə müəllim; Cəlilov Əlövsət idris oğlu; Şəkinin ədəbi irsindən. Şəkili Süleymanın «Züleyxa»sı; Ədalətli xan- şair Müştaq; Müştaq şairlər məclisinin sevimlisi; Qəmli-qüssəli şair Zövqi; Qasım bəy Zakirin müasiri Molla Qasım Zakir; Füzuli qəlbli şair Nakam; Unudulmuşlar; Şəkili dahi(M.F.Axundov); Ədəbiyyat loğmanımız (S.Mümtaz); «Bir gün ölsəm» (Molla Cümə); Sabit Rəhman gülüşü; Bəxtiyar – xalqın şairi (Bəxtiyar Vahabzadə), Müəllim-yazıçı (Məmmədiyyə Yusifzadə); O həm də gözəl müəllim idi(Məmməd Şəkili); Əhməd Rəhimov; Vaqif İbrahim; «Özümlə söhbəti xoşlayıram» (Arif Abdullazadə); Tanınmış təmsilçi (Hikmət Ziya); Zaman Qarayev; Yazmaq, yaratmaq eşqi(Rövzət). Ana dili başqa dillərin açarıdır; Şəkinin tanınmış dilçi alimləri; Zəka qalib gələcək; Xalisəqarı nəslinin qol-budaqları; Xalisəqarızadə Əbdülqəni Əfəndinin nəvələri; Layiqli ziyalı nəsil; Rəşid bəy Əfəndiyev; Tanınmış riyaziyyatçı (M.Əfəndiyev); Daim axtarışda; Abdulla bəy Əfəndizadə; Uşaqların sevimlisi (Mirəli Axundov); Azərbaycan riyaziyyatçılarının ağsaqqalı; Tanınmış geoloq; Geokimya elminin yaradıcılarından biri; Ata-oğul; Görkəmli fizik; Tanınmış fizik-kimyaçı; Zirvələr hər yerdən görünür; Ağsaqqal həyatının unudulmaz anları; Dağın zirvəsinin əsl əzəməti uzaqdan görünür; .Şəki qəzetləri və qəzetçiləri; Mübarizə yollarında; Xoylu şəkililər; Fətəli Xan Xoyski; Rüstəm xan Xoyski; Məslək mücahidi (Veysəl Mustafayev); Mustafa Quliyev. Sülh Əmin-amanlıq keşiyində; «De-Qoll Əhmədiyyə»; Fransanın xilaskarlarından biri; Qələbə paradının iştirakçısı; General Həmidov; General-polkovnik Tofiq Ağahüseynov; General Yusifzadə. Dünyada izim qalacaq.; Səhnədə, kinoda, ekranda; Ölüm var ki həyat qədər dəyərli; Ermənistan və

ermənilərin olmayan tarixi barədə; Köçürmə; Ermənilərin sifəti; «Özümüzü itirməməliyik; «Qəddini düzəlt Xarqo!»; Əhmədiyyə Cəbrayılova Məktub; Dəli bir ağlamaq keçir könlümdən.; Dövlətimizin müdafiəsi zamanı Şəki rayonundan şəhid olmuş hərbçilərin siyahısı; İnsan öz ömrünün binasını yaradan memardır.

2007

1532. Milli qəhrəman Çingiz Mustafayevin ad günü onun ana yurdu Şəkidə də geniş qeyd edilmişdir // Şəkinin səsi. - 2007. – 26 sentyabr (№19-20).

1533. Şəki: Alim və ziyalılar /Tərt. Ə.Məmmədov, F.Xalıqov; Red. B.Vahabzadə. II h.– Bakı: Elm, 2007. – 428 s. - *Məmmədov Ə., Xalıqov F. Ön söz əvəzi; İsmayılov M. Şəki və şəkililər; Şəkili kimdir?; Şəki alim və ziyalılar; Şəki haqqında şeirlər və Şəki mənzərələri; Vahabzadə B. Şəki; Qurbanov Şıxəli. Şəki.*

2008

1534. Məmmədov, Salis. Sabir Əfəndiyevin 75 yaşının ömür salnaməsindən // Şəkinin səsi. – 2008. – 29 mart (№5-6).

2009

1535. Gözəlova, Yeganə. Tarix elmində Yaqub Mahmudov məktəbi // Elmi əsərlər /AMEA A.A.Bakıxanov ad. Tarix İnstitutu.– 2009. - XXX bur. - s.60-65.

1536. Şərifli, Kamandar. Əbdülqəni Əfəndi Xalisəqarızadə kitabxanasının kataloqu; Red. A.Musayeva /AMEA Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. C.1. – Bakı: Nurlan, 2009. – 425 s.

1537. Həbibbəyov, Murad. Bizim Məmməd (Məmməd Adilovun xatirəsinə) // Şəki bələdiyyəsi. – 2012. – aprel-may (4-5).

1538. Lətifova, Elvira. Yaqub Mahmudov Azərbaycan tarixşünaslığında «İtirilmiş torpaqlar» istiqamətinin müəllifidir // Elmi əsərlər /AMEA A.A.Bakıxanov ad.Tarix İnstitutu. – 2009. - №30.

2009

1539. Gözəlova Yeganə. Tarix elmində Yaqub Mahmudlu məktəbi /AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. – Bakı: Təhsil, 2013. – 648 s.

1540. Mahmudov Yaqub. Şəki pitisi mənə həyat verir. – Müsavat. – 2009. – 02 mart.

2012

1541. Mən bəşər dostu bir insanam: M.F.Axundzadə haqqında yazılar toplusu /elmi red. Ə.Tahirzadə; tərt. Z.Mabud oğlu, Q.Əbdülsəlimzadə; AMEA Şəki Regional Mərkəzi. - Bakı: Apostrof, 2012. – 130 s.

2013

1542. Məhərəmli Qiymət. Şəki... şəkililər // Olaylar. – 2013. – 25 oktyabr.

1543. Muğam xiridarı Şəkili Ələsgər: Ustad Keştazlı Həşimin tələbəsi // Azadlıq. – 2013. – 16 yanvar.

1544. Türkiyə tarixinə adını yazdırmış həmyerlimiz: Şəkili Məhəmməd Nuri Sarıkərimli // Azadlıq. – 2013. – 09 iyul.

2014

1545. Prjevalskinin borclu olduğu şəkili - Zaman bəy Şıxəlibəyov (mühacir həyatı yaşamış tərcüməçi Zaman bəy Şıxəlibəyov haqqında) //525-ci qəzet. – 2014. – 07 iyun.

2015

1546. Fərəcov, Savalan. Tamami-Şəki mahalında əvvəlinci şair // Mədəniyyət. – 2015. – 27 fevral.

2017

1547. Ənvəroğlu, Çingiz. Pyotrun atası Şəkili olub (Moskvada qənnadı fabrikinə adı verilmiş, Şəkili inqilabçı, həmvətənimiz Pyotr Babayev haqqında) // Ədalət. – 2017. – 23 fevral.

1548. Hüseynoğlu, Sərvaz. Şəkili Ələsgər: Ələsgər Abdullayev / baş red. G.Cəfərova; burax. məsul S. İsmayılova (Kitabda xalq arasında daha çox Şəkili Ələsgər kimi tanınan görkəmli xanəndə Ələsgər Abdullayevin həyat və yaradıcılığının əsas məqamları öz əksini tapmışdır.). – Bakı: Şərq-Qərb, 2017. – 126 s.

2019

1549. Mahmudov, Yaqub. Seçilmiş əsərlər /elmi red. Y.Gözəlova, Z. Əliyeva. - Bakı: Turxan NPB, 2019.- 549 s.

1550. Yaqub Mikayıl oğlu Mahmudlu (Mahmudov): biblioqrafiya /AMEA, A. A. Bakıxanov ad. Tarix İn-tu; tərt. Ə.Əfəndiyev, Z.Əliyeva; red. Y.Gözəlova, R. Mustafa, N.Məmmədova; tərc. S.Alməmmədova, E.Lətifova, Ə.Ağabəyova. - Bakı: Turxan NPB, 2019.-823 s.

1551. Tanıdığımız və tanımadığımlız Akademik Yaqub Mahmudov. - Bakı: Turxan NPB, 2019.

1552. Arif Abdullazadə - şair, nasir, ədəbiyyatşünas, tərcüməçi, 1969-cu ildən Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü, filologiya elmləri doktoru (1977). - http://az.wikipedia.org/wiki/Arif_Abdullazadə

1553. Aydın Məmmədov dilçi, türkoloq, tənqidçi, siyasətçi - http://az.wikipedia.org/wiki/Aydın_Məmmədov_(filoloq)

1554. Axundova Şəfiqə http://sheki-mks.az/index.php?option=com_content&view=article&id=41&Itemid=49

1555. Bəxtiyar Vahabzadə - Xalq şairi- http://az.wikipedia.org/wiki/Bəxtiyar_Vahabzadə.

1556. Cövdət Hacıyev - SSRİ Dövlət mükafatları laureatı, əməkdar incəsənət xadimi, Azərbaycanın xalq artisti.- http://az.wikipedia.org/wiki/Cövdət_Hacıyev

1557. Emin Sabitoğlu - Azərbaycan xalq artisti - http://az.wikipedia.org/wiki/Emin_Sabitoğlu.

1558. Əbdülqəni Əfəndi Nuxəvi Xalisəqarızadə - http://sheki-mks.az/index.php?option=com_content&view=article &id=41&Itemid=49

1559. Əhmədiyyə Cəbrayılov- II Dünya Müharibəsi iştirakçısı, partizan. ransa Müqavimət Hərəkatının görkəmli nümayəndələrindən biri.- http://az.wikipedia.org/wiki/Əhmədiyyə_Cəbrayılov

1560. Fətəli xan Xoyski - Azərbaycan Demokratik Respublikası hökumətinin başçısı, ADR-in Daxili İşlər Naziri (28.05.1918 – 17.06.1918), ADR-in Xarici İşlər Naziri.- http://az.wikipedia.org/wiki/Fətəli_xan_Xoyski

1561. Fuad Əbdürrəhmanov - heykəltaraş, Azərbaycan SSR Xalq Rəssamı (1956), Azərbaycan SSR-in Əməkdar İncəsənət Xadimi.- http://az.wikipedia.org/wiki/ Fuad_ Əbdürəhmanov

1562. Hacı Çələbi xan - görkəmli siyasi xadim və istedadlı sərkərdə, müstəqil Şəki xanlığının yaradıcısı.-http://az.wikipedia.org/wiki/Hacı_Çələbi_xan http://sheki-mks.az/index. php? option=com_content&view=article&id=41&Itemid=49

1563. Hüseyn bəq Həbibəyov - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Podpolkovniki.- http://az.wikipedia.org/wiki/Hüseyn_bəy_Nəbibəyov

1564. Kərim ağa Fateh - Kərim ağa Şəkixanov Hacı Çələbinin kötücəsi, qısa müddət Şəki xanı olmuş Fətəli xanın oğludur.- http://az.wikipedia.org/wiki/Kərim_ağa_Fateh

1565. Lütfəli Abdullayev- Azərbaycanın xalq artisti.- http://az.wikipedia.org/wiki/Lütfəli_Abdullayev

1566. Mahmud İsmayılov - http://az.wikipedia.org/wiki/Mahmud_İsmayılov

1567. Məhəmməd Mövlazadə - lk dəfə Quranı azərbaycan dilinə tərcümə edən azərbaycanlı dini alim və Qafqaz bölgəsi üzrə ilk Şeyxülislam olmuşdur.- http://az.wikipedia.org/wiki/Məhəmməd_Mövlazadə

1568. Məhəmmədhüseyn xan Müştaq - http://sheki-mks.az/index.php?option=com_content&view=article&id=41&Itemid=49; http://az.wikipedia.org/wiki/Məhəmmədhüseyn_xan_Müştaq

1569. Məmməd Adilov- ədəbiyyatşünas alim, AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun direktoru, filologiya elmləri doktoru.- http://az.wikipedia.org/wiki/Məmməd_Adilov

1570. Mikayıl Cəbrayılov - Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı; Qarabağ müharibəsi şəhidi.- http://az.wikipedia.org/wiki/Mikayıl_ Cəbrayılov

1571. Mirzə Fətəli Axundzadə - Görkəmli Azərbaycan mütəfəkkiri, yazıçı-dramaturq- http://az.wikipedia.org/wiki/Mirzə_Fətəli_Axundov

1572. Molla Cümə - http://sheki-mks.az/index.php?option=com_conten-t&view=article&id=41&Itemid=49

1573. Mustafa bəy Əlibəyov- publisist, ədib, dramaturq, vəkil. - http://az.wikipedia.org/wiki/Mustafa_bəy_Əlibəyov

1574. Mustafa Quliyev.- Azərbaycan ədəbiyyatşünası, tənqidçisi və publisisti. 1934-cü ildən Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü. Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissarı.- http://az.wikipedia.org/wiki/Mustafa_Quliyev

1575. Rasim Ocaqov.- Azərbaycan kinorejissoru, operator, Azərbaycan SSR xalq artisti.- http://az.wikipedia.org /wiki/Rasim_Ocaqov

1576. Rəşid bəy Əfəndiyev - http://az.wikipedia.org/wiki/Rəşid_bəy_Əfəndiyev

1577. Rövşən bəy Əfəndizadə - http://az.wikipedia.org/wiki/Rövşən_bəy_Əfəndizadə

1578. Rza Zaki - http://az.wikipedia.org/wiki/Rza_Zaki

1579. Sabit Rəhman - Əməkdar incəsənət xadimi, dramaturq-yazıçı.-http://az.wikipedia.org/wiki/Sabit_Rəhman

1580. Salis Məmmədov- «Şəkinin səsi» və «İpəkçi» «qəzetlərinin həmtəsisçisi və baş redaktoru, Azərbaycan Respublikasının əməkdar jurnalisti.- http://az. wikipedia.org-/wiki/Salis_Məmmədov

1581. Salman Mümtaz - görkəmli ədəbiyyatşünas-alim.- http://az.wikipedia.org/wiki/Salman_Mümtaz

1582. Sədrəddinbəyov İsmayıl bəy Hacı Məhəmməd oğlu (Nakam)- http://sheki-mks.az/index.php?option=com_c-ontent&view=aticle&id=41&Itemid=49

1583. Süleyman xan Şəkinski - Qarabağ bəyi, çar zabiti, podpolkovnik, İbrahimxəlil xan Cavanşirin və Çələbi xan Şəkilinin nəvəsi.- http://az.wikipedia.org/wiki/Süleyman_xan_Şəkinski

1584. Şəkinin görkəmli elm və incəsənət xadimləri - http://sheki-mks.az/index.php?option=com_content&view=article&id=41&Itemid=49

1585. «Tarixin izi ilə…Yaqub Mahmudov» (Şəkidə eyniadlı sənədli filmin təqdimatı – http://sheki-ih.gov.az/news.php?extend.566

1586. Vahid bəy Nəbibəyov - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Birinci Cavanşir piyada alayının kapitanı.- http://az.wikipedia. org /wiki/Vahid_bəy_Nəbibəyov

1587. Yaqub Mahmudov-tarix elmləri doktoru, professor, AMEA-nın müxbir üzvü, AMEA A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun direktoru, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı. BDU-nun qədim dünya və orta əsrlər tarixi kafedrasının müdiri.-http://az.wikipedia.-org/wiki/Yaqub_Mahmudov

1588. Ziya Yusifzadə- Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin Heydər Əliyev adına Akademiyasının rektoru, Azərbaycan SSR Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin 7-ci sədr.- http://sheki -mks.az/index.php?option=com_content&view=article&id=41&Itemid=49; http://az.wikipedia.org/wiki/Ziya_Yusifzadə

7.2.Rus dilində

1966

1589. Новинская, М. Дилярам (Люди нашего села –Шекинский район) // Бакинский рабочий. – 1966. – 6 октября.

2005

1590. Илхам Алиев. Президента Азербайджанской Республики. О создании дома-музея Бахтияра Вагабзаде в городе Шеки и установлении мемориальной доски на здании, где он жил: Распоряжение Президента Азербайджанской Республики; Баку, 27 октября 2015 года. //Бакинский рабочий. – 2015. – 28 октября.

1591. Джебраилов Ахмедия Микаил оглы (Харго) // Алиева Ругия. Азербайджанцы в Европейском движении сопротивления. – Баку: Ветен, 2005. – с.71-83.

2016

1592. Аббаскулиева, Элэанора. Город особой ауры: Любая история, как и история Шеки и Шекинского ханства, дает богатую пищу для размышлений //Азербайджанские известия. – 2016. – 21 июля.

1593. «Шеки и шекинцы»: Книга, повествующая о славном азербайджанском крае и знаменитых его уроженцах // Бакинский рабочий. – 2016. – 25 мая.

2017

1594. Лятиф Шамхал. Во имя Азербайджана (Академик Ягуб Махмудлу). – Баку: Турхан, 2017 . – 536 с.

1595. Алескер Абдуллаев -.Родился Алескер в 1866 году в городе Шеки (став известным ханенде, он стал называться Алескером Шекили - Алескер из Шеки). - Шекили Алескер – Форум Druzya.com – druzya.com/forum/vse-samoe-interesnoe-o.

1596. Ахмед Джовдат Исмаил оглы Гаджиев - родился 18 июня 1917 года в городе Шеки. Первые сочинения Гаджиева относятся к 1936-1937 годам. Это симфонические поэмы «Социалистический Азербайджан» и «Послание в Сибирь» (посвящена 100-летнему юбилею Александра Пушкина), Новости – Азербайджан - www.novosti.az/torism/20070619/41798051-print.

1597. Ахмедия Джабраилов -Партизанский разведчик во французском движении Сопротивления азербайджанец (Армед Мишель), родился в 1918 году, в городе Шеки окончил сельхозтехникум. Участник Великой Отечественной войны.- Интерфакс-Азербайджан - www.interfax.az/index.php?option=com_content

1598. Ахмедия Джабраилов - В Дижоне есть государственное автопредприятие, названное в его честь. И вдруг в 1951 году Армед Мишель решает вновь стать Ахмедией Джабраиловым и вернуться в родное село Охуд, что в пяти километрах от Шеки. Уговоры друзей и официальных лиц не помогают. - Военные Азербайджанцы - www.azdiaspora.org/forum/index.php?topic=1660 .

1599. Ахундов, Мирза Фатали - родился 30 июня 1812 года в Нухе (ныне Шеки) в семье крупного ахунда.—Википедия - ru.wikipedia.org/wiki/Ахундов,_Мирза_Фатали;

1600. Ахундова Егяна Аскер кызы - родилась в 1960 г. в гор. Шеки Азербайджанской республики. Baki Musiqi Academiyasi – musakademiya.musigi-dunya.az/rus/y_axundova.html

1601. Байрам Саламов -родился в 1965 году в предместье Гохмуг г. Шеки (Азербайджан). библиотека изобразительных искусств - www.artlib.ru/?id=49&l=%D1

1602. Бахтияр Вагабзаде - Лауреат Государственной премии СССР, народный поэт Азербайджана.- http://sheki.ru/?page=shekinci/vahabzade

1603. Бахтияр Вагабзаде - родился 16 августа 1925 года в городе Шеки, Азербайджанской республики. Его произведения — лирические стихи, драмы и публикации переведены на многие языки мира. Творческий путь поэта начался со времен Великой Отечественной войны. Вагабзаде, Бахтияр Махмуд оглы— Википедия - ru.wikipedia.org/wiki/Вагабзаде.

1604. Гаджи Челеби - Видный политический деятель и талантливый полководец Гаджи Челеби Шекинский вошел в историю, как создатель независимого Шекинского ханства. Он является дальним потомком Дервиш-хана, возглавившего в 1551 году восстание шекинцев против Сефевидского шаха Тахмасиба I. Гаджи Челеби одним из первых ханов выходит из подчинения Надир-шаха и объявляет Шекинское ханство независимым, еще при его жизни. -http://sheki.ru/?page=shekinci/chelebi

1605. Дервиш Мухаммед хан Шекинский хан- http://ru.wikipedia.org/wiki-Дервиш_Мухаммед_хан

1606. Джаваншир Рагим оглы Кулиев родился в 1950 г. в г.Шеки, Азербайджанской республики.С Baki Musiqi Academiyasi - musakademiya.musigi-dunya.az/rus/d_quliyev.html

1607. Исмаил Османлы - Народный артист Азербайджана.-http://sheki.ru/?page=shekinci/osmanli

1608. Лютфали Абдуллаев - лауреат Государсвенной премии Азербайджанской ССР. Народный артист Азербайджана.-http://sheki.ru/?page=shekinci/abdullaev

1609. Лютфяли Абдуллаев - родился 22 марта 1914 года в городе Шеки. Приехавший в Баку актер поступает в консерваторию и учится играть на валторне. Потом некоторое время работает в хоре Азербайджанского государственного театра оперы и балета.В Шеки состоится вечер памяти Лютфяли Абдуллаева Deyerler AIN –deyerler.org/ru/48250-r-ryorryeryo-srssrryosss.

1610. Мирза Фатали Ахундов – философ, драматург, ини-

циатор ряда прогрессивных начинаний в истории азербайджанской общественной мысли. - http://sheki.ru/?page=shekinci/axundov

1611. Народная артистка Азербайджана Шафига Ахундова родилась 21 января 1924 года в городе Шеки, в семье известного деятеля культуры Гулама Ахундова, и свое первое музыкальное образование получила в Бакинской музыкальной школе имени А.Зейналлы. - ru.trend.az/life/socium/1403381.html

1612. Ниязи Мустафа оглу Бадалов - Кинорежиссер родился в 1909 году в городе Шеки, где начинал свою деятельность, работая помощником киномеханика. В 1931-1936-годы он получил образование во ВГИКЕ, на факультете режиссуры, в мастерской Сергея Эйзенштейна.С Неделя - живая газета для живого общения -www.nedelya.az/article.php?mat_id=428&id=15

1613. Рагим Салим оглы Мадатов - родился в 1949-ом году в городе Шеки.- www.science.gov.az - www.science.az /ru/index.php?id=2281

1614. Расим Оджагов - лауреат Государственной премии СССР и Азерб. ССР, народный артист Азерб. ССР, кинорежиссер.- http://sheki.ru/?page=shekinci/ocagov

1615. Расим Оджагов - родился 22 ноября 1933 года в азербайджанском городе Шеки. В юности он мечтал стать геологом. Однако, появление в его родном городе съемочной группы киностудии «Азербайджанфильм» заставило его пересмотреть выбор профессии. http://ru.wikipedia.org/wiki http://ru.wikipedia.org/wiki/Оджагов,_Расим_Миркасум_оглы

1616. Расулов, Меджид Лятиф оглы - 6 июл 1916 - 06.07.1916 г. Родился в г. Нуха (ныне Шеки), Азербайджан, в семье местного шелкопрмышленника хаджи Лятифа Расул оглы. 01.09.1923-20.03.1928 г. Учился в семилетней школе г. Шеки. - http://ru.wikipedia.org/wiki/Расулов,_Меджид_Лятиф_оглы

1617. Рахман Сабит - (псевдоним; настоящее имя и фамилия Сабит Керим оглы Махмудов), азербайджанский советский писатель, заслуженный деятель искусств Азербайджанской ССР (1943). Автор комедий «Свадьба» (пост. 1939), «Счастливцы» (пост. 1941), «Добро пожаловать» (пост. 1949), «Невеста» (пост. 1954), «Ложь» (1965), «Хиджран» (1970) и др. В них юмор сочетается с острой социальной сатирой; автор высмеивает мещанство, тунеядство, карьеризм. В 1939 опубликована повесть «Последняя трагедия», роман «Великие дни» (1952) посвящен жизни современного села. - http://sheki.ru/?page=shekinci/srahman

1618. Салман Мумтаз – литературовед -http://sheki.ru/?page=shekinci/mumtaz

1619. Сулейман Алескер оглы Эльдаров - родился 10 января 1922 года в азербайджанском городе Шеки в крестьянской семье. Азербайджанец. Окончил среднюю школу. Полный Кавалер ордена Славы -www.war-heroes.ru/hero/hero.asp?Hero_id=8784

1620. Тофик Якуб оглы Агагусейнов - родился 1 февраля 1923 года в городе Шеки Азербайджанской Республики. Тофик Якуб оглы Агагусейнов - www.pecp-les.ru/military/general/agaguseynov/

1621. Тофик Якуб оглы Агагусейнов — советский и азербайджанский военачальник, государственный деятель. Генерал-полковник (6 мая 1980)-http://sheki.ru/?page=shekinci/agaguseynov

1622. Фатали хан Искендер хан оглу Хойский родился 25 ноября 1875 г. в Шеки. Отец его Искендер хан был родом из города Хой в Южном Азербайджане, о чем свидетельствует и его фамилия. Переселившись в Шеки, он здесь женился, в русской армии дослужился до звания генерал-лейтенанта. Личности – Азербайджан, Новости Азербайджана, СНГ, Политика, Муз?-vatan.org.ru/news/lichnosti/1-0-13

1623. Фатали хан Искендер хан оглу Хойский. Происходит из семьи бывших ханов Хойского ханства, перешедших в начале XIX века на службу Российскому государству и удостоенных вначале даже титула Шекинских ханов. Недолгая, но яркая жизнь Фатали Хана Хойского - ФОТО - www.1news.az/analytics/history

1624. Фуад Абдурахманов -11 мая 1915, Нуха (Шеки), Азербайджанская ССР — 15 июня 1971, Баку) — виднейший азербайджанский скульптор — монументалист, заслуженный деятель исусств Азербайджанской ССР (1943), народный художник Азербайджанской ССР (1955), первый азербайджанец, ставший член-корреспондентом Академии Художеств СССР (1949). Лауреат двух Сталинских премий (1947, 1951). - http://ru.wikipedia.org/wiki/

1625. Ханлар Аллахверди оглы Хашимзаде - родился в 1955-ом году в городе Шеки.-Творческая группа - shekiteatr.com/yh1_4_ru.htm

VIII HİSSƏ

ŞƏKİ BƏDİİ ƏDƏBİYYATDA
SHAKI IN ART LITERATURE
ШЕКИ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

8.1. Azərbaycan dilində

1889

1626. Əfəndiyev. Yelizavetpol quberniyasının Nuxa qəzasının Hour (Novur) gölü. Xalq rəvayəti // SMOMPK. – 1889. – VII bur. 2-ci şöbə. – s. 71-72.

1928

1627. Dəmirçizadə, Ə. Gənc Şəki (ş) // Şəki fəhləsi. – 1928. – 28 aprel.

1929

1628. Dəmirçizadə, Ə. Şəkiyə (ş) // Şəki fəhləsi. – 1929. – 6 iyul.

1935

1629. Tolstoy, L. Hacı Murad (Bir parça) // Ədəbiyyat qəzeti. - 1935. – 23 dekabr.

1960

1630. Nuxanın təsviri (L.Tolstoyun «Hacı Murad» povestindən parça) // Ədəbiyyat qəzeti. - 1960.- 19 noyabr.

1631. Vurğun Səməd. Şəki; Şəki maralı. // Əsərləri. I c. – s. 10-14.

1971

1632. Ilyas, Tapdıq. Şəki (ş) // Ədəbiyyat qəzeti. – 1971. – 10 iyul.

1972

1633. Seyidzadə Mehdi. Şəki lövhələri // Ədəbiyyat qəzeti. – 1972. – 9 yanvar.

1974

1634. Paşayev, S. Qədim qalalar haqqında xalq əfsanələri // Qobustan. – 1974. - №1. – s. 38-40.

1635. Şirvani, Seyid Əzim. Şəki haqqında qəsidə //Şirvani S.Ə. Əsərləri III c. – Bakı: Elm, 1974. – s.154-156.

1636. Şuxi, Mustafa Ağa. Nuxu şəhərinin tərifi (ş) // Şirvani S.Ə. Əsərləri. III c. – Bakı: Elm, 1974. – s. 156.

1980

1637. Sahib, Fətəli. Şəki (ş) // Azərbaycanın gəncləri. – 1980. – 25 sentyabr.

1986

1638. Aslan, Şəkər. Ulu şəhər; Şəki (ş) // Azərbaycan. – 1986. – 4. – s.45-47.

1987

1639. Abdullazadə, Arif. Şəki (ş) // Ədəbiyyat və incəsənət. – 1987. – 23 yanvar.

1640. Şəki lətifələri /Topl.: S.Əfəndiyev; Ön söz: B.Vahabzadə. - Bakı: Yaziçı, 1987. - 63s.

1641. Şəkinin gülüş çələngi /Topl.: H.Əbdülhəlimov. – Bakı: İşıq, 1987. – 89 s.

1988

1642. Şəkili Nəbi. Hacı Çələbi xana (ş) // Azərbaycan Klassik Ədəbiyyat kitabxanası, VI c. – Bakı: Elm, 1988. – s. 502-504.

1643. Şəkinin gülüş çələngi /Topl.: H.Əbdülhəlimov; Ön söz: Ə.Əfəndizadə, son söz: B.Vahabzadə. – Bakı: İşıq, 1988. – 83 s.

1644. Vahabzadə, Bəxtiyar. Gəlin açıq danışaq. – Bakı: 1988.

1991

1645. Əfəndiyev, Sabir. Şəki lətifələri. Bakı: Yazıçı, Bakı: 1991.-160 s.

1994

1646. Şəki lətifələri /Tərt.: H.Əbdülhəlimov. – Bakı: Azərnəşr, 1994. – 134 s.

1998

1647. Şəki gülməcələri /Topl.: H.Əbdülhəlimov. – Bakı: Göytürk,1998. – 237 s.

2002

1648. Azərbaycan folkuloru antologiyası. VI kitab. Şəki folkuloru /Azərbaycan EA. Nizami ad. Ədəbiyyat İnstitutu / Red. Yaşar Qarayev.- Bakı: Səda, 2002. - 564 s.

2005

1649. Azərbaycan folkloru antologiyası /AMEA Folklor İnstitutu. XIII kitab: Şəki, Qəbələ, Oğuz, Qax, Zaqatala, Balakən folkloru /Tərt.: İ.Abbaslı, O.Əliyev, M.Ə.Abdullayeva / Red. H.Ə.İsmayılov. – Bakı: Səda, 2005. – 550 s.

2006

1650. Əfəndiyev, Sabir. Şəkinin gülməli əhvalatları. – Bakı: Sabah, 2006. – 163 s.

2008

1651. Mustafayev, Adil. Yeni Şəki lətifələri. – Bakı: Nurlar NPM, 2008. – 160 s.

2009

1652. Azərbaycan folkloru antologiyası / AMEA Folklor İn-tu; tərt.ed.: H.Əbdülhəlimov; Red. H.İsmayılov. - Bakı: Nurlan, 2009. - C.III. 18-ci kitab: Şəki folkloru. - 2009. - 532 s.

1653. Mustafayeva, Səmayə. Şəki (ş) // Mustafayeva Səmayə. Nələr gördüm bu dünyada. - Bakı 2009. - s.7

2010

1654. Sasiq, Zaman. Şəki (ş) // Sasiq Zaman. Göylərə ucalan səs. - Bakı 2010. - s.290.

2011

1655. Ülvi Hisslər (Ələfsəroğlu). Şəki (ş) // Ülvi Hisslər (Ələfsəroğlu). Yaşamaq Yanmaqdır (şeirlər və poema). - Bakı: MBM mətbəəsi, 2011. - s.70.

1656. Şəki folklor örnəkləri /AMEA Folklor İnstitutu, topl., tərt. H.Əbdülhəlimov; red. L.Süleymanova. I kitab. – Bakı: Nurlan, 2014. – 411 s.

1657. Şəki folklor örnəkləri / AMEA Folklor İnstitutu; layihənin rəh. M.Kazımoğlu; tərt. L. V. Süleymanova; elmi red. Ə. Əsgər. II kitab. - Bakı: Elm və təhsil, 2014. - 408 s.

2016

1658. Şəki folklor örnəkləri / AMEA Folklor İnstitutu; layihənin rəh. M. Kazımoğlu; tərt. L.V.Süleymanova; elmi red. Ə.Əsgər. III kitab. - Bakı: Elm və təhsil, 2016. - 364 s.

1659. Şəmsizadə Nizaməddin. Türkün tarixinə məhəbbətlə (Abbas Əmbala haqqında) - *http://embala.biz/01_1.html*

2017

1660. Ənvəroğlu Çingiz. Şəki əhvalatları //Ədalət. – 2017. - 17 avqust. – s.3; 18 avqust. – s3.

1661. Fikrət Qoca. Şəki: Oxud kəndi; Haqq axtarana; Bayraq meydanı; Cocuq Mərcanlıya məhəbbət qayıdır: şeirlər //Ədəbiyyat qəzeti. – 2017. – 09 sentyabr. – s. 10.

8.2. Rus dilində

1662. Толстой, Л. Хаджи Мурат. – Москва: Художественная литература, 1938.

1663. Толстой, Л.Н. Собрание сочинений в четырнадцати томах. - Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1985. - Т. 14. Повести и рассказы, 1903-1910. - с. 111.

1664. Шекинцы смеются: Сборник /Сост.: Х.А.Абдулхелимов. – Баку: Ишыг, 1987. – 91 с.

1538/a. Турбина любовь. Шеки (стих.) / Турбина Л. Сныгорода Москва; ИПО «У Никитских ворот», 2012. – с. 19.

IX HİSSƏ

MÜASİR ŞƏKİ YENİ İNKİŞAF MƏRHƏLƏSİNDƏ
ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ŞƏKİ

Şəki rayonunun inkişafında Ümummilli lider Heydər Əliyevin çox böyük əməyi olub. Ulu Öndər siyasi fəaliyyəti dövründə iki dəfə -1974 və 2002-ci illərdə Şəki şəhərinə səfər edib. Dahi rəhbərlə keçirilən görüşlər şəkililərin qəlbində silinməz izlər buraxıb.

Ümummilli liderin Şəkiyə ilk səfəri 1974-cü ilə təsadüf edib. O vaxt rayonda keçirilən ümumrespublika müşavirəsinə qatılan Heydər Əliyevin birbaşa göstərişi ilə rayonda köklü dəyişikliklər baş verib. Ölkəyə maldarlığın inkişafı üçün ayrılan vəsaitin təxminən 3-də biri - 51 milyondan 17 milyonu Şəkiyə yönəldilib. Ümummilli lider Heydər Əliyevin birbaşa göstərişi ilə Şəkinin sel sularından mühafizəsi üçün bəndlərin, Kiş çayı üzərində nəhəng körpünün və Əyriçay su anbarının tikintisinə başlanılıb. Daşüzdə Atçılıq İdman Mərkəzi istifadəyə verilib, Konserv zavodu tikilib.

Bu səfərdən sonra, Şəkidə inkişaf sürətlə davam etdirilib. Səfərdən bir il sonra 1975-ci ildə Şəkidə ilk dəfə təbii qazın məşəli yandırılıb. 70-ci illərin sonunda isə rayon ərazisinə ilk dəfə olaraq, 71 kilometr uzunluğunda dəmiryol xətti çəkilib.

9 noyabr 2002-ci il... Xalqımızın Ümummili lideri Heydər Əliyev Şəkiyə ikinci dəfə səfərə gəlir. Həmin səfər şəkililərin xatirəsində bir çox önəmli məqamlarla qalır.

Heydər Əliyev 2002-ci il səfəri zamanı həm də Şəki Olimpiya İdman Kompleksinin açılışına qatılır. Həmin mərasimdə isə uzun müddət yaddaşlardan silinməyəcək bir hadisə yaşanır. Onu qarşılamağa çıxmış minlərlə sakinin içərisindən bir gənc qız onun diqqətini cəlb edir. Həmin vaxt Şəki tibb kollecinin 2-ci kurs tələbəsi, Balakən sakini Turanə Məmmədovanın üçrəngli

bayrağımızı yorulmadan yüksəkdə saxlaması Heydər Əliyevin diqqətindən yayınmamışdı.

Bu bir ölkə prezidentinin öz dövlətinin rəmzlərinə verdiyi yüksək qiymətlə yanaşı, onun xalqa yaxınlığını da nümayiş etdirirdi.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ CƏNAB İLHAM ƏLİYEV

(Şəkidə Mərkəzi xəstəxananın açılışında nitqindən, 17 noyabr, 2011-ci il)

Regionların inkişafı Proqramının icrası ilə bağlı əvvəlki dövrdə başladığımız işlər bu gün artıq reallaşır və özünü büruzə verir. Regionlarda bütövlükdə işlər yaxşı gedir. Mən bu bölgədə dəfələrlə olmuşam, o cümlədən Şəkidə də dəfələrlə olmuşam. Əminəm ki, bütün bu zona, Qobustan rayonundan tutmuş Balakənə qədər gözəl müasir turizm zonası kimi özünü göstərəcək. Bunu etmək üçün indi bütün infrastruktur layihələri icra edilir, yollar çəkilir. Şəki-Qax avtomobil yolu çəkilir. Yaqin ki, yaxın zamanlarda açılacaqdır. Bu, məsafəni daha da qısaldacaqdır. İnfrastruktur layihələri icra edilir, yeni binalar, qazlaşdırma, suvarma, içməli su layihəsi, o cümlədən Şəki şəhərinin içməli su problemlərinin həlli üçün layihə icra edilir. Onun birinci mərhələsi başa çatmışdır. Yaxın zamanlarda Şəkinin bütün su və kanalizasiya problemləri öz həllini tapmalıdır.

Qazlaşdırma ilə bağlı indi işlər daha da sürətlə gedir. Əlbəttə ki, biz bu bölgəni, xüsusilə Şəkini bölgənin mərkəzi, müasir və qədim turizm şəhəri kimi gərək daha da gözəlləşdirək. Bu məqsədlə müvafiq qərarlar verilmişdir. Əvvəlki dövrdə də sərəncamlar verilmişdir və vəsait ayrılmışdır. Bu yaxınlarda isə Şəkinin inkişafı ilə bağlı xüsusi Sərəncam verilmişdir. Bu Sərəncamın çox böyük mənası vardır. Təkcə ona görə yox ki, bu Sərən-

cam əsasında Şəkinin abadlaşmasına və tarixi binaların bərpasına beş milyon manat vəsait ayrılmışdır. Əvvəlki dövrdə də vəsait ayrılmışdır, bundan sonra da ayrılacaqdır. Bu Sərəncamın əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, biz öz tarixi keçmişimizə, tarixi şəhərlərimizə daha da böyük diqqətlə yanaşmalıyıq. Bu, həm gələcəyə yönəlmiş bir addımdır, gələcək fəaliyyətimiz üçün bir istiqamətdir, eyni zamanda, keçmişimizə də olan münasibətdir.

Azərbaycanın hər bir şəhəri, hər bir kəndi bizim üçün əzizdir, doğmadır. Elə bir rayon yoxdur ki, mən orada olmayım. Dəfələrlə olmuşam və bundan sonra da olacağam. Hər bir rayon üzrə proqramlar var, vəsait ayrılır. Ancaq elə tarixi şəhərlər var ki, onların Azərbaycan tarixində, Azərbaycan xalqının formalaşmasında, Azərbaycanda dövlətçilik əsaslarının yaradılmasında xüsusi rolu vardır. Şəki o şəhərlərdəndir.

Deyə bilərəm ki, belə sərəncamların verilməsi Şəkidən başlamışdır. Ondan sonra Şamaxı şəhərinin, Quba şəhərinin inkişafı ilə bağlı oxşar sərəncamlar verilmişdir. Bundan sonra da Azərbaycanın tarixi şəhərlərinin abadlaşması və mədəni irsimizin qorunması üçün əlavə sərəncamlar veriləcək və digər şəhərlər də bu proqramla əhatə olunacaqdır.

Şəki indi yeni inkişaf mərhələsindədir. Bütün dövrlərdə bu şəhər Azərbaycan tarixində xüsusi yerə malik olub. İndi bölgələrin inkişafı ilə bağlı konkret proqramlar icra olunur və ətraf rayonlar da sürətlə inkişaf edir. Məni əvvəlki dövrdə narahat edən məsələlərdən biri də o idi ki, Şəki inkişafda bir qədər ləngiyir, ətraf rayonlar daha sürətlə inkişaf edirdi, abadlıq-quruculuq işləri daha sürətlə gedirdi. Bu məqsədlə bir neçə ciddi addım atılmışdır. İlk növbədə rayon rəhbərliyinin gücləndirilməsi üçün tədbirlər görülmüşdür. Rayon ictimaiyyəti ilə və deputatlarla birgə məsələlər müzakirə edilmişdir. Şəkinin inkişafı ilə bağlı əsas istiqamətlər müəyyən edilmişdir. Rayonun yeni rəhbərliyinə ciddi tapşırıq verilmişdir ki, həm infrastruktur layihələrinin icrası, həm xüsusilə Şəkinin tarixi simasının bərpası ilə bağlı konkret tədbirlər görülsün. Qısa müddət ərzində böyük layihələrin master-planı hazırlanmışdır və mənə təqdim edilmişdir. İndi o planın icrası başlanmışdır.

Biz ilk növbədə rayon sakinlərini narahat edən bütün problemləri qısa müddət ərzində həll etməliyik. 2013-cü ilin sonuna qədər qazlaşdırma, elektrik enerjisi, içməli su, kanalizasiya, yollar - bütün bu məsələlər öz həllini yüksək səviyyədə tapacaq. İçməli su layihəsi əhalinin artımı nəzərə alınmaqla 2035-ci ilə qədər hesablanıb. Ona görə bu məsələ ilə bağlı heç bir problem olmayacaqdır.

Tarixi binaların bərpası və qorunması üçün vəsait ayrılmışdır. Bu da Şəki üçün çox vacib istiqamətdir. Çünki burada kifayət qədər tarixi abidələr vardır. Şəkini müasir beynəlxalq turizm mərkəzinə çevirmək üçün konkret tapşırıqlar verilmişdir. Onsuz da turistlər həm ölkə daxilindən, həm xaricdən gəlirlər və gələcəklər bu tarixi, bu gözəlliyi görmək üçün. Ancaq biz daha da yaxşı şərait yaratmalıyıq. Müasir otellər, turizm kompleksləri, əyləncə yerləri, istirahət parkları, bütün bunlar da yaradılmalıdır. Bu gün vaxtı ilə tikilmiş və indi yenidən qurulmuş Olimpiya İdman Kompleksinin açılışını qeyd etmişik. Bu da bir növ turizm mərkəzidir.

Bu gün yeni mehmanxananın açılışı da nəzərdə tutulur. Qədim Karvansara bərpa edilir. Yeni planlar vardır. Yəni, mən istəyirəm və əminəm ki, siz də bu təşəbbüsləri ürəkdən dəstəkləyirsiniz, Şəki daha da gözəl olsun, daha da cazibədar olsun, daha da gənc olsun. Amma öz tarixi simasını saxlamaqla. Bu işlərdə əlbəttə ki, ictimaiyyətin də çox böyük rolu var və olmalıdır. Bütün bu məsələlər ictimaiyyətlə razılaşdırılmalıdır. Yerli icra orqanlarına göstəriş verilmişdir ki, bu məsələdə geniş ictimai müzakirələr aparılsın. Çünki biz istəyirik ki, görüləcək işlər həm zövqlə, həm keyfiyyətlə, həm də ki, tarixi həqiqətləri nəzərə almaq şərti ilə icra edilsin.

Bu gün Şəkinin gələcək inkişafı ilə bağlı konkret proqramlarımız vardır. Bu proqramlar əvvəlki dövrdə də olmuşdur. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının icrası nə-

ticəsində böyük işlər görülmüşdür. Növbəti mərhələ daha da ciddi, təsirli olmalıdır. Nəticələr də daha da gözəl olmalıdır.

http://www.president.az/articles/3684/print

MODERN SHEKI AT A NEW STAGE OF DEVELOPMENT NATIONAL LEADER HEYDAR ALIYEV AND SHEKI

The National leader Heydar Aliyev made a great contribution to the development of Sheki district. During his political activity, Heydar Aliyev visited Sheki twice - in 1974 and 2002. Meetings with the genius leader left lasting impressions in the hearts of Sheki residents.

National leader's first visit to Sheki was in 1974. Radical changes took place in the district on the direct instructions of Heydar Aliyev, who took part in a republican meeting held in the district. About one third of the funds allocated for the development of cattle-breeding in the country - 17 million out of 51 million was shared for Sheki. On the direct instructions of the National leader Heydar Aliyev began construction of dams, a huge bridge over the Kish River and the Eyrichay reservoir to protect Sheki from flood waters. An equestrian center was put into operation in Dashuz and a cannery was built.

After this visit, development in Sheki continued at a rapid pace. A year after this visit to Sheki for the first time in 1975, a torch of natural gas burnt out. In the late 1970s, a 71-km-long railway line was laid to the district area.

November 9, 2002 ... National leader Heydar Aliyev visited Sheki for the second time. This visit left lasting impressions in the memory of Sheki residents.

Heydar Aliyev attended the opening of Sheki Olympic Sports Complex during his visit in 2002. An unforgettable event happened at this ceremony. Among the thousands of people,

who came to meet him, a young girl attracted Heydar Aliyev's attention. This girl, who unweariyingly held our three-colored flag high that arrested Heydar Aliyev's attention, was a second-year student of Sheki Medical College, a resident of Balakan Turana Mammadova.

It also demonstrated the proximity of the President to a nation, along with the high value he gave to his symbols.

PRESIDENT OF AZERBAIJAN REPUBLIC ILHAM ALIYEV

(Speech by at the opening of the Center Hospital in Shaki, 17 november 2011)

My congratulations! I remember laying the foundation stone of this beautiful hospital together with you three years ago. A great and modern hospital has been built in three years and we are attending its opening today. This is a wonderful and remarkable event. This is perhaps the biggest hospital of this region. It is a spacious and beautiful building. It has all the necessary equipment, all the conditions, the wards are roomy, there are good conditions for doctors. This is very gratifying, it is a great event. It shows that all our decisions are fulfilled. Our decisions are fulfilled in time and with quality. The creation of such wonderful facilities, especially in the social sphere, is a major and remarkable event.

In general, hospitals are opening in all Azerbaijani districts now. I attend the opening ceremonies of hospitals almost every month, sometimes even twice a month. This suggests that this process has become widespread in the region. We can say that modern hospitals and health centers have been established in this whole region. This center in Shaki, of course, is the most modern. Work in this area is also ongoing in Baku, new

hospitals are being built and existing ones renovated. Similarly excellent hospitals have recently opened in Agdash, Ujar and Khachmaz. And this has been done over one month.

The construction of this hospital has been carried out by the Ministry of Health jointly with the World Bank. I am very pleased that the World Bank is paying attention to Azerbaijan's social sphere. Our collaboration with the World Bank has a long history. We have collaborated in a number of infrastructure projects in Azerbaijan. In general, international financial institutions are very positive about the development of Azerbaijan's economic and social spheres.

The work we launched earlier regarding the Program on the development of districts is paying off. In general, things are going well in our districts. I have repeatedly visited this region, including Shaki. I am sure that the whole area stretching from Gobustan to Balakan will prove to be a beautiful and modern tourism zone. To do this, we are now implementing infrastructure projects, building roads. The Shaki-Gakh highway is being built. It will probably open soon. This will further reduce the distance. We are also implementing infrastructure projects, projects on the construction of new buildings, gasification, irrigation, water supply, including a project to address the drinking water problem in Shaki. Its first stage has been completed. All water and sewer problems of Shaki should be resolved in the near future.

Gasification is going even faster now. Of course, we should make this region, in particular Shaki, an ancient and at the same time modern city, a tourist center of the region, even more beautiful. Appropriate decisions have been made to that end. Earlier, decisions were also made and funds allocated. More recently we issued a special order on the development of Shaki. This order is very important. And not just because five million manats has been allocated for the development of Shaki and restoration of its historic buildings. In the past, funds were

allocated too, and they will continue to be allocated in the future. The essence of this order is that we should be even more attentive to our past, our historic towns. This is a step into the future, a direction for our future activities and, at the same time, our attitude to our own past.

Every city, every village of Azerbaijan is dear to us. There is no district I have not visited. I have been to the districts repeatedly and I will continue to visit them in the future. We have programs on each district, funds are allocated. But there are historic cities that have a special role in the history of Azerbaijan, forming the Azerbaijani nation and establishing the foundations of statehood in Azerbaijan. Shaki is one such city.

I can say that the signing of such orders began with Shaki. Afterwards, similar orders were issued regarding the development of Shamakhi and Guba. More orders on improving Azerbaijan's historic cities and preserving our cultural heritage will continue to be signed in the future. Other cities will also benefit from the program.

Shaki is entering a new stage of development. This city has always held a special place in the history of Azerbaijan.

Currently we are implementing specific programs on the development of districts, adjacent districts are also developing rapidly. One of the issues that used to worry me was that Shaki was lagging behind in development, surrounding districts were developing faster, improvement and creative work there was progressing more rapidly. A number of serious steps were taken in this direction. First, measures were taken to strengthen the district authorities. Issues were discussed with the district public and MPs. We defined the main directions for the development of Shaki. The new district authorities were tasked with taking specific measures both to implement infrastructure projects and, especially, restore the historical appearance of Shaki. A master plan of major projects was prepared and submitted to me over a short period of time. Now its implementation has begun.

First of all, we have to resolve all issues of concern in a very short time. By the end of 2013, all the issues, including gasification, electricity, water, sanitation and roads, should be resolved at a high level. Taking into account the population growth, the water supply project is designed to cover a period until 2035. Therefore, there will be no problem in relation to this matter.

Funds have been allocated for the restoration and protection of historical buildings. And it is a very important area for Shaki because there are quite a few historical monuments here. Specific instructions have been issued to turn Shaki into a modern center of international tourism. Tourists from both within the country and abroad are coming and will continue to come here to see this history and beauty. But we must create better conditions. Modern hotels, tourist resorts, entertainment centers, recreation parks – all this should be created. Today we have reopened the renovated Olympic Sports Center built earlier. This is also a kind of tourist center.

We also plan to open a new hotel today. The old caravansary is being restored. There are other plans. I am sure that you also genuinely support the initiatives to make Shaki even nicer, younger and more attractive, while retaining its historical appearance. The public certainly should and does play a major part in this. All these issues must be agreed with the public. Local executive authorities have been told to conduct a broad public debate on this issue because we want this work to be done with taste, quality and with respect for historical realities.

Today we have specific programs on the development of Shaki further. We had such programs in the past too. A lot has been done through the state program on the socioeconomic development of districts. The next stage should be even more serious and effective. The results should also be even more beautiful.

СОВРЕМЕННЫЙ ШЕКИ НА НОВОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ

ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНЫЙ ЛИДЕР ГЕЙДАР АЛИЕВ И ШЕКИ

Общенациональный лидер Гейдар Алиев внес большой вклад в развитие Шекинского региона. За время политической деятельности Гейдар Алиев дважды - в 1974 и 2002 годах посещал Шеки. Встречи с общенациональным лидером оставили незабываемые воспоминания в сердцах шекинцев.

Первый визит общенационального лидера в Шеки начался в 1974 году. В этот период в регионе произошли радикальные изменения по прямому указанию Гейдара Алиева, который принял участие в общереспубликанском совещании проводимый в районе. Примерно треть средств, выделенных на развитие животноводства в стране - от 51 миллиона до 17 миллионов, были направлены в Шеки. По прямому указанию общенационального лидера Гейдара Алиева началось строительство плотин, гигантского моста через реку Киш и Эйричайского водохранилища для защиты Шеки от паводковых вод. В Дашузе был сдан в эксплуатацию Центр конного спорта, и был построен консервный завод.

После этого визита развитие в Шеки продолжалось быстрыми темпами. Через год после поездки в Шеки впервые в 1975 году сгорел факель природного газа. В конце 1970-х годов для региона была проложена железнодорожная линия протяженностью 71 километр.

9 ноября 2002 года... Общенациональный лидер Гейдар Алиев уже второй раз едет в Шеки. Эта поездка остается в памяти шекинцев со многими важными моментами.

Гейдар Алиев принял участие в открытии Шекинского олимпийского спортивного комплекса во время своего визита в 2002 году. На этой церемонии есть событие, которое не будет стираться с памяти в течение длительного времени. В то время привлек внимание Гейдара Алиева из тысячи людей, пришедших ему навстречу молодая девушка. Он не упустил своего внимания студентку второго курса Шекинского медицинского колледжа, жительница Балакана Турана Мамедову, которая не уставая высоко держала наш трехцветный флаг.

Это продемонстрировало высокую ценность, которую Призидент придает символам своей страны иего близость к народу.

ПРЕЗИДЕНТ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ГОСПОДИН ИЛЬХАМ АЛИЕВ

(Речь на открытии Центральной больницы в Шеки - 17 ноября, 2011 г.)

Начатая нами в предыдущий период работа по осуществлению Программы развития регионов сегодня уже реализуется и дает о себе знать. В целом, дела в регионах идут хорошо. Я неоднократно бывал в этом регионе, в том числе и в Шеки. Уверен, что вся эта зона, начиная от Гобустанского района до Балакена, проявит себя как прекрасная, современная зона туризма. Для этого сейчас реализуются все инфраструктурные проекты, прокладываются дороги. Строится автомобильная дорога Шеки-Гах. Она, наверное, откроется в ближайшее время. Это еще больше сократит расстояние. Реализуются инфраструктурные проекты, проекты по строительству новых зданий, газификации, орошению, водоснабжению, в том числе проект по решению проб-

лем города Шеки с питьевой водой. Его первый этап завершен. В ближайшее время все водные и канализационные проблемы Шеки должны быть решены.

Работа по газификации сейчас идет еще быстрее. Разумеется, мы должны сделать этот регион, особенно Шеки, как древний и одновременно современный город, туристический центр этого региона, еще краше. С этой целью приняты соответствующие решения. Ранее также были изданы распоряжения и выделены средства. А недавно было издано специальное распоряжение по развитию Шеки. Это распоряжение имеет очень большой смысл. И не только потому, что в соответствии с ним на благоустройство Шеки и реставрацию исторических зданий выделено пять миллионов манатов. В предыдущий период также выделялись средства, они будут выделяться и впредь. Основная суть этого распоряжения в том, что мы должны с еще большим вниманием относиться к своему историческому прошлому, нашим историческим городам. Это шаг в будущее, направление нашей дальнейшей деятельности и, в то же время, отношение к нашему прошлому.

Каждый город, каждое село Азербайджана дороги нам. Нет такого района, где я не побывал. Бывал неоднократно, буду посещать и впредь. По каждому району есть программы, выделяются средства. Но есть такие исторические города, которым принадлежит особая роль в истории Азербайджана, формировании азербайджанского народа, создании основ государственности в Азербайджане. Одним из таких городов является Шеки.

Могу сказать, что издание таких распоряжений началось с Шеки. После этого были изданы аналогичные распоряжения по развитию города Шамаха, города Губа. Дополнительные распоряжения по благоустройству исторических городов Азербайджана и сохранению нашего культурного наследия будут издаваться и в дальнейшем, другие

города тоже будут охвачены этой программой.

Сейчас Шеки находится на новом этапе развития. Этот город всегда занимал особое место в истории Азербайджана. В настоящее время реализуются конкретные программы по развитию регионов, и соседние районы также стремительно развиваются. Один из беспокоивших меня раньше вопросов заключался в том, что Шеки несколько отстает в развитии, соседние районы развивались стремительнее, там благоустройство и созидательная работа шли интенсивнее. С этой целью был предпринят ряд серьезных шагов. В первую очередь, были приняты меры по усилению руководства района. Вопросы обсуждались совместно с общественностью района и депутатами. Были определены основные направления развития Шеки. Новому руководству района было дано серьезное поручение принять конкретные меры как по реализации инфраструктурных проектов, так и, особенно, по восстановлению исторического облика Шеки. За короткое время был подготовлен и представлен мне мастер-план крупных проектов. Сейчас началась его реализация.

Прежде всего, мы должны за короткое время решить все вопросы, беспокоящие жителей района. К концу 2013 года все вопросы - газификация, электроснабжение, водоснабжение, канализация, дороги – будут решены на высоком уровне. С учетом роста населения проект по водоснабжению рассчитан до 2035 года. Поэтому в связи с этим вопросом никаких проблем не будет.

Выделены средства на реставрацию и охрану исторических зданий. А для Шеки это очень важное направление, так как здесь достаточно исторических памятников. Даны конкретные поручения с тем, чтобы превратить Шеки в современный центр международного туризма. Туристы как из самой страны, так и из-за рубежа и так приезжают и будут приезжать, чтобы увидеть эту историю, эту красоту. Но мы должны создать лучшие условия. Современные оте-

ли, туристические комплексы, развлекательные центры, парки отдыха – все это должно быть создано. Сегодня мы отметили открытие построенного в свое время и реконструированного сейчас Олимпийского спортивного комплекса. Это также своего рода туристический центр.

Сегодня также планируется открытие новой гостиницы. Реставрируется старинный караван-сарай. Есть новые планы. Я уверен, что и вы искренне поддерживаете эти инициативы, чтобы Шеки стал еще красивее, привлекательнее и моложе, сохранив при этом свой исторический облик. В этом, конечно же, есть и должна быть очень большая роль общественности. Все эти вопросы должны согласовываться с общественностью. Местным исполнительным органам дано указание проводить по этому вопросу широкие общественные дебаты, потому что мы хотим, чтобы предстоящая работа выполнялась и со вкусом, и с качеством, и с учетом исторических реалий.

Сегодня у нас есть конкретные программы по дальнейшему развитию Шеки. Такие программы были и раньше. Благодаря реализации Государственной программы социально-экономического развития регионов проделана большая работа. Очередной этап должен быть еще более серьезным и действенным. Результаты также должны быть еще более прекрасными.

ru.president.az/articles/3684/print

ƏDƏBİYYAT

9.1. Azərbaycan dilində

1994

1665. Safaoğlu, Bəyalı. Şəkidə gördüklərim, eşitdiklərim // Millət. – 1994. – 16 aprel.

1997

1666. Xəlilov, Teymur. Barlı-bəhərli Şəki // Ədəbiyyat qəzeti. – 1997. – 19 dekabr.

1998

1667. Sultanov, Ziyəddin. Şəki: İtirilmiş şöhrət, onu necə qaytarmalı? // Xalq qəzeti. -- 1998. – 29 noyabr.

1668. İşlər axara düşmüşdür (Şəkidə dəyirmi masa söhbəti) // Xalq qəzeti. – 1998. – 17 may.

1999

1669. «Dədə Qorqud» nikah evi (Şəki rayonu) // Azərbaycan. – 1999. – 8 iyun.

1670. Hümbətoğlu, M. Şəkidə həyat öz axarındadır // Yeni Azərbaycan. – 1999. – 31 iyul.

2001

1671. Hüseyni, İ. Şəki əvvəlki qüdrətini bərpa edir /C.Nəcəfov // Yeni Azərbaycan. – 2001. – 24 iyul.

1672. Əlizadə, Zəkəriyyə və b. Qədim Şəki həm də elmi mərkəzdir // Xalq qəzeti. – 2001. – 16 noyabr.

2002

1673. Cəbiyev, Qafar. İcra aparatı hesabat verir // Azərbaycan. – 2002. – 8 fevral.

1674. Əfəndiyev, Sabir. Şəki Ensiklopediyası haqqında // Dirçəliş-XXI əsr. – 2002. – №47; 55.

1675. Salahov, H. Qanunların keşiyində (Şəkidə polis və cəmiyyət) // Azərbaycan. – 2002. – 12 yanvar.

2004

1676. Şəki rayonu bəzi ərazi vahidlərinin adlarının dəyişdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu // Azərbaycan. – 2004. – 22 oktyabr.

2005

1677. **İlham Əliyev. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.** 2004-cü il oktyabrın 7-də Bakı şəhərində imzalanmış «Şəki (Azərbaycan Respublikası) və Qabrovo (Bolqarıstan Respublikası) arasında qardaşlaşmış-şəhər münasibətlərinin yaradılması haqqında Birgə Bəyannamə» nin nəzərə alınması barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı // Xalq qəzeti. - 2005.-4 yanvar.

1678. **İlham Əliyev. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.** Şəki rayonu Gülarə Qədirbəyova adına Baş Göynük kənd 1 nömrəli orta məktəbinə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin məktəbin 120 illik yubileyi münasibətilə təbriki // Xalq qəzeti. - 2005.-31 may.

1679. Cavadov, Nəriman. Şəkidə və Zaqatalada biznes-forum keçirildi // Respublika. - 2005.-10 iyun.

1680. Həsənov, İ. Şəki dünəni və bu günü ilə fəxr edir // Xalq qəzeti. - 2005. - 17 may.

1681. İbrahimov, Nazim. Səki: iqtisadi potensialın artırılması

diqqət mərkəzindədir // Respublika. - 2005. – 10 iyun.

1682. 14 min iş yeri yaradılıb: Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə // İki sahil. - 2005. - 25 yanvar.

1683. Şəkidə və Zaqatalada biznes-forum keçirilmişdir // Xalq qəzeti. - 2005.-9 iyun.

2006

1684. **İlham Əliyev. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.** Şəki çox gözəl şəhərdir, qədim şəhərdir // Respublika. - 2006.-21 iyun.

1685. **İlham Əliyev. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.** Şəki rayonu ictimaiyyətinin nümayəndələri ilə görüşdə nitqi // Azərbaycan. 2006. –22 yanvar.

1686. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Şəki-Zaqatala bölgəsinə səfəri: Zaqatalada yeni hava limanı tikiləcəkdir // Xalq qəzeti. - 2006.-13 aprel.

1687. Azərbaycanın əsası Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş müstəqil siyasəti ölkəmizi parlaq gələcəyə aparacaqdır: Şəki Modul Tipli Elektrik Stansiyasının təntənəli açılışı. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev mərasimdə iştirak etmişdir // Azərbaycan. – 2006. – 15 oktyabr.

1688. «Şəki saray» hoteli ilk qonaqlarını qəbul edəcək (Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev oktyabrın 14-də, elektrik stansiyasının açılışından sonra Şəki şəhərinə gələrək, burada «Şəki saray» hotelinin istifadəyə verilməsi münasibətilə keçirilən mərasimdə iştirak etmişdir) // Xalq qəzeti. - 2006.-15 oktyabr.

1689. Şəki xanlarının sarayı ilə tanişlıq (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Şəki şəhər nümayəndələri ilə görüşü) // Azərbaycan. – 2006. – 14 aprel.

1690. Şəkidə Prezident Sərəncamından irəli gələn vəzifələr geniş müzakirə olunmuşdur: (Şəki Şəhər İcra Hakimiyyətində Prezident İlham Əliyevin sərəncamından irəli gələn vəzifələrin müzakirəsinə həsr olunmuş geniş müşavirə haqqında) // Xalq qəzeti. - 2006. - 8 iyun.

1691. Gedikli, Fəthi. Məmləkət mənzərələri türk diplomatının gözü ilə // Mədəniyyət. – 2006. – 15 iyul.

1692. Həsənov, İlqar. Şəki: tarixi yaşadan, bu gününə, gələcəyə nikbin baxan diyar // Xalq qəzeti. – 2006. – 14 dekabr.

1693. Pənahov, İ. Şəkidə uğurlar çoxdur, görüləsi işlər də az deyil // Respublika. - 2006. - 30 avqust.

1694. Rzalı, R. Şəki inkişafın yeni mərhələsinə qədəm qoyur // Azərbaycan. - 2006. - 22 yanvar.

1695. Səlimli X. Turizm dünyada və bizdə: bunun üçün sizi Şəkiyə dəvət edirik // Mədəniyyət.-2006.-12 avqust.

1696. Şəki-Zaqatala bölgəsi uğurlu sosial-iqtisadi inkişaf yolundadır: Prezident İlham Əliyevin bölgələrin inkişafı ilə bağlı apardığı uğurlu siyasət müsbət nəticələr verir // Azərbaycan. - 2006. - 20 iyun.

1697. Şəkidə «Cəmiyyətin demokratikləşməsi prosesində yerli özünüidarəetmə orqanlarının rolu» mövzusunda regional seminar-müşavirə keçirilmişdir // Azərbaycan. - 2006. - 21 sentyabr.

1698. Şəkidə yeni idman qurğusu istifadəyə verilmişdir // Respublika. - 2006. - 29 yanvar.

1699. Şəkililər ölkədə aparılan quruculuq prosesinin fəal iştirakçılarıdırlar // Respublika. - 2006. - 9 avqust.

1700. Yusifli, R. Regionlarda turizmin inkişafı üçün potensial imkanlar mövcuddur: Şəki-Zaqatala bölgəsinin gözəl, zəngin, füsunkar təbiəti, burada yaradılan turizm və istirahət mərkəzləri bunu bir daha təsdiq edir // Respublika.-

2006.-30 aprel.

2007

1701. Almaniya səfiri Şəkidə olmuşdur // Azərbaycan.-2007. - 5 aprel.

1702. Almaniyalı qonaqlar Şəkinin turizm potensialı ilə maraqlanmışlar // Respublika. - 2007.-21 aprel.

1703. Həsənov, İlqar. Şəki: sosial-iqtisadi inkişaf ölkədə düzgün siyasət yeridilməsinin parlaq sübutudur: Yeni layihələr nəticəsində on illərdən bəri qalan problemlərin də həlli yolları tapılır // Xalq qəzeti. - 2007.-7 sentyabr.

1704. Həsənov, İlqar. Şəki: təşəbbüskarlıq yeni uğurlara yol açır // Xalq qəzeti. - 2007.- 6 dekabr.

1705. İsgəndərov, Tahir. Şəki ipəyinin əvvəlki şöhrəti bərpa olunacaq // Zaman. - 2007.-19-20 iyun.

1706. Qurbanov, Şamil. Heydər Əliyev Fondunun yeni nailiyyətləri: Şəkidə Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə daha 2 məktəb tikilir // Azərbaycan müəllimi. - 2007.-13 aprel.

1707. Pənahov, İlham. Şəki: nəticələr ürəkaçandır // Respublika. - 2007.- 2 noyabr.

1708. Pənahov, İlham. Şəkidə dinamik inkşaf davam etdirilir // Respublika. - 2007. - 4 mart.

1709. Şəkidə insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı ilə bağlı ictimai dinləmələr keçirilmişdir // Respublika . - 2007.-29 sentyabr.

1710. Şəkinin Kiş kəndində məktəb binasının açılış mərasimi keçirilib // Palitra. - 2007.- 19 sentyabr.

1711. Turizm imkanları öyrənilir (Mədəniyyət və Turizm nazirliyinin Şəkidə səyyar kollegiyası) // Azərbaycan. – 2007. – 3 iyun.

1712. Türkiyəli qonaqlar Şəkidə // Şəkinin səsi. – 2007. – 23 oktyabr (№21-22).

2008

1713. Bolqarıstan Prezidenti Şəkidə olmuşdur (Ölkəmizdə işgüzar səfərdə olan Bolqarıstan Respublikasının Prezidenti Georgi Pırvanov martın 11-də Şəkiyə gəlmişdir) // Xalq qəzeti. - 2008.-12 mart.

1714. Dadaşov, Mustafa. Şəki qədim sivilizasiyalar diyarı: mövzusunda keçirilən beynəlxalq tədbir haqqında // Şəkinin səsi. – 2008. – 17 iyul .

1715. Əliosmanqızı, E. Paytaxdan görünən Şəki.: Burada artıq təndirlər qalanmır // Olaylar. - 2008. - 21 oktyabr.

1716. Həsənov, İlqar. Şəki: arzular və ümidlər reallaşır: Dağlar diyarında Nəgatat bağı və Regional Elm Mərkəzi yaradılır // Xalq qəzeti. - 2008. - 4 sentyabr.

1717. Həsənov, İlqar. Şəki: bütün sahələrdə uğur, bütün uğurlarda hamının payı var: Bu dağlar diyarında cari ildə daha böyük nailiyyətlər əldə ediləcəyi gözlənilir // Xalq qəzeti. - 2008. - 4 mart.

1718. İbrahimxəlilov, Aydın. Təbii imkanlarla yanaşı, tarix və mədəniyyət abidələri də Şəkinin turizm bölgəsinə çevrilməsini asanlaşdırır // Xalq qəzeti. - 2008.-21 avqust.

1719. Mənəfov, Rəfael. Şəki öz inkişafının yeni mərhələsində // Şəkinin səsi. – 2008. – 15 noyabr.

1720. Nigar. Turistlərin ən çox axını Şəki-Zaqatala və Quba-Xaçmaz bölgələrinədir // Palitra. - 2008.-20 fevral.

1721. Pənahov, İ. Dağlar qoynuna sığınan Şəki // Respublika. - 2008. - 7 iyun.

1722. Pənahov, İ. Şəki: nəticələr ürəkaçandır // Respublika. –

2008 . - 2 noyabr.

1723. Pənahov, İ. Şəki: uğurlar artdıqca imkanları genişlənir // Respublika. - 2008. - 31 dekabr.

2009

1724. Cavadova, Zəminə. Azərbaycanın qədim şəhərlərindən olan Şəkinin nüfuzu bütün dünyada artır: Ukrayna, Bolqarıstan və Türkiyədən sonra Belarusun da bir şəhəri Şəki ilə qardaşlaşmışdır // Xalq qəzeti. - 2009.- 6 dekabr.

1725. Əsədova, Günay. Şəki və Nabranda Turizm İnformasiya Mərkəzlərinin əməkdaşlarına təlimlər keçilib: «Regionlar üzrə bələdçilərin hazırlanması nəzərdə tutulub» // Paritet. - 2009. - 24-26 oktyabr.

1726. Həsənov, İlqar. Şəki: problemlər yerlərdə həll olunur // Xalq qəzeti. – 2009. – 26 noyabr.

1727. İbrahimov, Eldəniz. Şərqin qapısında möcüzələr (Qəbələ, Oğuz, Şəki, Qax, Zaqatala, Balakən). – Bakı: Letterpress, 2009. – 60 s.

1728. Qədim və müasir Şəki Latviya Prezidentini heyran etmisdir (Avqustun 11-də Zaqatala şəhəri ilə tanışlıqdan sonra Latviya Prezidenti Valdis Zatlers və onu müşaiyət edən şəxslər Şəki şəhərinə gəlmişlər) // Xalq qəzeti. - 2009.- 13 avqust.

1729. Nəzərli, Telman. Bura Şəkidir // Azərbaycan. - 2009.-16 dekabr.

1730. Pənahov, İlham. Şəki: qazanılan uğurlar ürəkaçandır // Respublika. - 2009. - 22 fevral.

1731. Tarixin diktə etdiyi Konstitusiya islahatları: «Yeni Azərbaycan» Təşviqat Qrupunun nümayəndələri Şəkidə maarifləndirmə işlərini yüksək səviyyədə həyata keçirir // İki sahil. - 2009.- 4 mart.

2010

1732. Pənahov İlham. Uğurlu siyasətin təntənəsi. - Bakı: Qismət, 2010. - 348 s.

2011

1733. **İlham Əliyev. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.** Şəki şəhərinin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair əlavə tədbirlər haqqında Azərbaycan respublikası Prezidentinin Sərəncamı (Bakı: 12 sentyabr, 2011) // Şəki. – 2011. - №19-20 (11422), oktyabr.

1734. **İlham Əliyev. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.** Şəkidə yeni mərkəzi Xəstəxana istifadəyə verilmişdir: Açılış mərasimində Prezident İlham Əliyev iştirak etmişdir (Noyabrın 17-də Prezident İlham Əliyev tibb işçiləri və şəhər ictimaiyyəti qarşısında çıxışı) // Xalq qəzeti. - 2011.-18 noyabr. - № 254. - s. 5-6. 4.

1735. «Aşağı Karvansaray» kompleksi əsaslı surətdə bərpa edilir (Noyabrın 17-də Prezident İlham Əliyev Şəki şəhərində «Aşağı Karvansaray» kompleksində aparılan təmir-bərpa işləri ilə tanış olmuşdur) // Xalq qəzeti. - 2011.-18 noyabr.

1736. «Green Hill İnn» mehmanxanası Şəkinin turizm potensialının daha bir əyani göstəricisidir (Noyabrın 17-də Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Şəkiyə səfəri çərçivəsinə «Green Hill İnn» mehmanxanasının açılışında iştirak etmişdir) // Xalq qəzeti. - 2011.-18 noyabr.

1737. Şəki Olimpiya İdman Kompleksinin yenidənqurmadan sonrakı vəziyyəti ilə tanışlıq (Azərbaycan Prezidenti Respublikasının İlham Əliyev noyabrın 17-də Şəki Olimpiya İdman Kompleksinin yenidənqurmadan sonrakı vəziyyəti ilə tanış olmuşdur) // Xalq qəzeti.- 2011.-18 noyabr.

1738. Şəki şərab zavodu işə salınmışdır (Noyabrın 17-də Prezi-

dent İlham Əliyev «Aqroinvestkom» MMC-nin Şəki şərab zavodunun açılışında iştirak etmişdir) // Xalq qəzeti. - 2011.-18 noyabr.

1739. Azərbaycan-Yaponiya dostluğunun təntənəsi (Şəkidə Yaponiya hökumətinin qrant yardımı çərçivəsində «Bolludərə və Qaratorpaq kəndlərində köhnə su sisteminin yenidən tikilməsi» layihəsi üzrə müqavilə imzalanması və Kiş kəndində uşaq bağçasının tikintisinin başa çatması haqqında // Şəki. – 2011. - №19-20 (11422), oktyabr.

1740. Bu il Şəkidən ali məktəblərə 592 nəfər qəbul olunmuşdur // Şəki. – 2011. - №19-20 (11422), oktyabr.

1741. Dövlət başçısına minnətdarlıq (Şəkililər şəhərimizin inkişafı ilə bağlı imzalanmış son sərəncama görə minnətdarlıqlarını bildirmişlər // Şəki. – 2011. - №19-20 (11422), oktyabr.

1742. Şəkidə Musiqi bayramı // Şəki. – 2011. - №19-20 (11422), oktyabr.

1743. Usubov, Elxan. Şəkidə regionların sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramı uğurla icra edilir // Şəki. – 2011. - №19-20 (11422), oktyabr.

1744. Yeni Azərbaycan Partiyası Şəki təşkilatının VII konfransı // Xalq qəzeti. – 2011. – 16 dekabr; Yeni Azərbaycan. – 2011. - 16 dekabr.

2012

1745. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Respublikanın Şimal-Qərb bölgəsinə səfəri: Şəkidə Heydər Əliyev Mərkəzinin təməli qoyulmuşdur (Sentyabrın 9-da Prezident İlham Əliyev Şəkidə Heydər Əliyev Mərkəzinin təməlqoyma mərasimində iştirak etmişdir) // Xalq qəzeti. - 2012.-11 sentyabr.

1746. Dördulduzlu «Shaki Palace» hoteli istifadəyə verilmişdir

(Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev sentyabrın 9-da Şəkidə dördulduzlu «Shaki Palace» hotelinin açılışında iştirak etmişdir) // Xalq qəzeti. - 2012.- 11 sentyabr. - № 202. - S. 5. 12.

1747. Abdullayeva, Fəxriyyə. Şəkidə atüstü turist yürüşü // Mədəniyyət. - 2012.-11 may.

1748. Almaniyalı qonaqlar şəhərimizə heyran oldular (Professor Diter Kronzuker Şəkidə) Şəki bələdiyyəsi. – 2012. – aprel-мay (№4-5).

1749. Aslanlı, Araz. Başbakan Erdoganın Azerbaycan ziyareti (Şəki görüşləri haqqında) // Eko Avrasiya(Ekonomik ve sosial araştırmalar dergisi). – 2012. -№ 20. – s.7.

1750. Əhmədoğlu, Məzahir. Şəki: qürurlu olmaq səlahiyyəti // Ədalət. – 2012. – 14 mart.

1751. Əhmədoğlu, Məzahir. Fərəhli ömür yaşamaq səlahiyyəti (Sentyabr ayının 12-də cənab Prezidentimizin xanımı Mehriban Əliyeva və ölkəmizdə işgüzar səfərdə olan Türkiyənin Baş naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğan və xanımı Əminə Ərdoğanla birlikdə Şəkidə qonaq oldular) //Ədalət. – 2012. – 03; 06; 07 noyabr.

1752. Həsənov, İlqar. Şəki: qədim şəhər yenidən qurulur // Xalq qəzeti. - 2012. - 8 avqust.

1753. Rövşən, İradə. Elm sərkərdə, təcrübə isə onun əsgəridir (Şəki Regional Elmi Mərkəzi haqqında) /İbrahimov, Firədun // Şəki bələdiyyəsi. – 2012. – aprel-May (4-5).

1754. Şəki regional elmi mərkəzi: tarixə çevrilən 40 il (1972-2012) /AMEA Şəki Regional Elmi Mərkəzi; baş red. Z.Əlizadə, tərt. F.İbrahimov. – Bakı: Apostrof, 2012. – 439 s.

1755. Şəkidə ilk dəfə «Şəhər günü» bayram tədbiri keçiril-

mişdir // Xalq qəzeti. - 2012.-25 sentyabr.

1756. Şəkidə M.F.Axundzadə adına mədəniyyət və istirahət parkında aparılmış yenidənqurma işləri ilə tanışlıq (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev sentyabrın 9-da Şəkidə Mirzə Fətəli Axundzadə adına mədəniyyət və istirahət parkında aparılmış yenidənqurma işləri ilə tanış olmuşdur) // Xalq qəzeti. - 2012.-11 sentyabr.

1757. Şəkidə taxıl anbarı və dəyirman kompleksi açılmışdır (Prezident İlham Əliyev Şəkiyə səfəri çərçivəsində sentyabrın 9-da taxıl anbarı və dəyirman kompleksinin açılışında iştirak etmişdir) // Xalq qəzeti. - 2012.- 11 sentyabr. - № 202. - s. 5. 13.

1758. Türkiyənin Baş naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğanın Azərbaycana işgüzar səfəri: Prezident İlham Əliyev və Baş nazir Rəcəb Tayyib Ərdoğan Şəki Xan sarayı ilə tanış olmuşlar (12 sentyabr 2012-ci il) // Xalq qəzeti. - 2012.- 13 sentyabr.

2013

1759. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Qax, Balakən və Zaqatala rayonlarına səfəri: Yenidən qurulan Şəki-Qax-Zaqatala avtomobil yolunun Şəki-Qax hissəsinin açılışı olmuşdur (Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev yenidən qurulan Şəki-Qax-Zaqatala avtomobil yolunun Şəki-Qax hissəsinin açılışında iştirak etmişdir) // Xalq qəzeti. - 2013.-18 avqust. – s.1 .

1760. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Oğuz rayonuna və Şəki şəhərinə səfəri: Oğuzda ulu öndər Heydər Əliyevin abidəsini ziyarət (Avqustun 14-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Oğuz rayonuna səfərə gəlmişdir) // Xalq qəzeti. - 2013.-16 avqust. - s.2.

1761. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Oğuz rayonuna və Şəki şəhərinə səfəri: Prezident İlham Əliyev Oğuzda inşa edilən Heydər Əliyev Mərkəzində tikinti işlərinin gedişi ilə tanış olmuşdur (14 avqust 2013-cü il) // Xalq qəzeti. - 2013.-16 avqust.

1762. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Oğuz rayonuna və Şəki şəhərinə səfəri: Prezident İlham Əliyev Oğuz şəhərinə içməli suyun verilməsi mərasimində iştirak etmişdir (Avqustun 14-də Prezident İlham Əliyev Oğuz rayon ictimaiyyətinin nümayəndələri qarşısında çıxış etmişdir) // Xalq qəzeti. - 2013.-16 avqust.

1763. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Oğuz rayonuna və Şəki şəhərinə səfəri: Prezident İlham Əliyev Şəki Dövlət Dram Teatrının binasında aparılan əsaslı təmir və yenidənqurma işlərinin gedişi ilə tanış olmuşdur (14 avqust 2013-cü il) // Xalq qəzeti. - 2013.-16 avqust.

1764. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Oğuz rayonuna və Şəki şəhərinə səfəri: Şəkidə ümummilli lider Heydər Əliyevin abidəsini ziyarət (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev avqustun 14-də Oğuza səfərini başa çatdıraraq Şəkiyə gəlmişdir) // Xalq qəzeti. - 2013.-16 avqust.

1765. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Oğuz rayonuna və Şəki şəhərinə səfəri: «Şəki Xanlarının evi» ilə tanışlıq (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev avqustun 14-də Şəkiyə səfəri çərçivəsində «Şəki Xanlarının evi»nin açılışında da iştirak etmişdir) // Xalq qəzeti. - 2013.-16 avqust. - s.4 .

1766. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Oğuz rayonuna və Şəki şəhərinə səfəri: Şəkidə Aşağı Küngüt-Aydınbulaq avtomobil yolu yenidənqurmadan sonra açılmışdır (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev

avqustun 14-də Şəkidə Aşağı Küngüt-Aydınbulaq avtomobil yolunun açılışında iştirak etmişdir) // Xalq qəzeti. - 2013.-16 avqust.

1767. Bayramov Elşən. Şəki inkişafında yeni yüksəliş mərhələsinə qədəm qoyub // Mövqe. - 2013.-23 avqust. - № 177. – s.10 .

1768. Bayramov Elşən. Şəki sürətli intibah yolunda uğurla irəliləyir (Şəkinin sosial-iqtisadi inkişafı barədə) // Mövqe. - 2013.-1 mart. - № 45.

1769. «İpək yolu»nun melodiyaları: Qədim Şəki dördüncü dəfə beynəlxalq musiqi festivalına ev sahibliyi edir // Mədəniyyət. - 2013.-3 iyul. - № 47. – s.8.

1770. Qurtuluş missiyasının nəticələri: Azərbaycan bölgənin lider dövlətidir: Azərbaycan» qəzetinin Şəki Şəhər İcra Hakimiyyəti ilə birgə «dəyirmi masa»sı // Azərbaycan. - 2013.-5 iyun.

1771. Nəzərli Telman. İpəkçiliyin inkişafı yeni islahatlar tələb edir // Azərbaycan. - 2013.-16 avqust.

1772. Şəki xanları sarayının 250 illik yubileyi böyük təntənələrlə qeyd olunmuşdur // Xalq qəzeti. - 2012.-5 iyul.

1773. Şəki ilə qardaşlaşmış Türkiyənin Giresun və Konya şəhərləri rəqs ansambllarının çıxışları böyük maraqla qarşılanmışdır // Azərbaycan. - 2013.-4 iyul.

1774. Şəki şəhərinin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair əlavə tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı (20 avqust 2013-cü il) // Azərbaycan. - 2013.-21 avqust.

1775. Şəki: 2003-2013: hədəflər, nəticələr: İzomaterial /Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. – Bakı: 2013. – 145s..

1776. Təhmirazqızı, Səadət. «İpək Yolu»nun unudulmaz sədaları («İpək Yolu» IV Beynəlxalq musiqi festivalı haqqında) // Mədəniyyət. - 2013.-17 iyul. - № 51.

2014

1777. Akademik Milli Dram Teatrı I Şəki Beynəlxalq Teatr festivalında iştirak edib // Kaspi. – 2014. – 19 sentyabr.

1778. «Asan-xidmət»in səyyar avtobusu Şəki şəhərində bölgə sakinlərinə xidmət göstərir // Azərbaycan. – 2014. – 1 avqust.

1779. Azərbaycan milli mətbəxi bayatılarda /A.Əmbala; ön söz T.Əmiraslanov. Bakı: Nurlar NPM, 2014. – 31 s.

1780. Bayramlar, festivallar məskəni qədim Şəki / M.Əhmədoğlu, Ə.Mədətoğlu// Ədalət. – 2014. – 4; 5; 6 noyabr.

1781. Beynəlxalq şirniyyat festivalı Şəkidə gerçəkləşib // 525-ci qəzet. – 2014. – 23 iyul.

1782. Bilalov, Yerlan. Sanki şəhər özündə bir sirr gizlədib /Müsahibəni apardı N.Pirimova // Kaspi. – 2014. – 19 sentyabr.

1783. Bu meydan, bu Şəki səhnəsi (I Beynəlxalq Teatr festivalı) // Ədalət. – 2014. – 20 sentyabr.

1784. Əhmədoğlu, Məzahir. İndi Şəkidə bütün məsələlərin ana xətti yalnız yüksəlişdən keçir // Ədalət. – 2014. – 3; 6; 7 may.

1785. Əhmədoğlu, Məzahir. Min illərin şəhərində yeni dövran başlayıb// Ədalət. – 2014. – 7; 8; 12 mart.

1786. Əliyev, Telman. Şəki: Zəngin ənənələr, beynəlxalq festivallar şəhəri // Xalq qəzeti. – 2014. - 15 oktyabr.

1787. Əlizadə, F. Biz yenidən Şəkidə «İpək yolu» musiqi festivalının zəngin mühitini yaşayırıq // Vışka. – 2014. – 4

iyul.

1788. Festival qədim atçılıq ənənələrinin bərpasına xidmət edir // Mədəniyyət. – 2014. – 9 may.

1789. Gənclər arasında dekorativ-tətbiqi sənət müsabiqəsi // Mədəniyyət. – 2014. – 20 iyun.

1790. Gözəlliklər diyarı qədim Şəki tur-aksiyanın iştirakçılarını qəbul edib // Azərbaycan. -2014. – 19 avqust.

1791. Günlərini bayramlara qovuşduran çörəkli şəhər/ M.Əhmədoğlu, Ə.Mədətoğlu // Ədalət. – 2014. – 22 avqust.

1792. Həmidə. Qədim şəhərdə teatr havası // Mədəniyyət. – 2014. – 10 sentyabr.

1793. Həsənov, İlqar. Reallıqlar və perspektivlər // Xalq qəzeti. – 2014. – 24 iyul.

1794. Həsənov, İlqar. Şəki: illik hesabat təqdirə layiqdir // Xalq qəzeti. – 2014. – 28 fevral.

1795. Hüseynova, Lalə. Azərbaycan musiqisinin əcnəbi ifaçıları və yaxud Şəki «İpəkyolu» festivalının ötəri məqamları // 525-ci qəzet. – 2014. – 12 iyul.

1796. İmaməliyev, Nəsib. Bir çox xüsusiyyətləri var ki, Şəkini digər regionlardan fərqləndirir /müsahibəni apardı: C.Mövlamov // Zaman. – 2014. – 17 dekabr.

1797. «İpək yolu» beşinci dəfə musiqisevərləri Şəkidə bir araya gətirəcək /Mehparə // Mədəniyyət. – 2014. – 28 iyun.

1798. «İpək yolu» festivalından vətənimizə ən çox duyğularla qayıdırıq: Türkdilli ölkələrin rəssam və modelyerlərin Şəki təəssüratları /Mehparə // Mədəniyyət. – 2014. – 9 iyul.

1799. «İpək yolu» V Beynəlxalq musiqi festivalı başa çatdı /Mehparə // Mədəniyyət. – 2014. – 9 iyul.

1800. «İpək yolu»nun rəngləri: Beynəlxalq festivalda türk xalqlarının musiqiləri və milli geyimləri nümayiş olundu // Mədəniyyət. – 2014. – 4iyul.

1801. Kaseinov, Düsen. Şəki gələcəkdə «Türk dünyasının mədəniyyət paytaxtı» ola bilər. TÜRKSOY-un bu layihəsi türkdilli ölkələrin qədim, gözəl şəhərlərini tanıdır / müsahibəni apardı: Mehparə Sultanova // Mədəniyyət. – 2014. – 16 iyul.

1802. Məmmədəliyeva, Turan. «İpək yolu» izlərilə... // Mədəniyyət. – 2015. – 7. – s. 12-15.

1803. Milli atüstü oyunlar min illərin mirası // Mədəniyyət. – 2014. – 24 dekabr.

1804. Mirməmməd, G. Qədim şəhərdə sənət bayramı: I Şəki Beynəlxalq Teatr Festivalı başlandı // Mədəniyyət. – 2014. – 12 sentyabr.

1805. Nəzərli, Telman. Şəki – dəyişən dünyanın dəyişməz gözəllik ünvanı // Azərbaycan. – 2014. – 21 dekabr.

1806. Pənaho, İlham. Şəki: Bütün qüvvələr ili uğurla başa vurmağa yönəldilmişdir // Respublika. – 2014. – 19 oktyabr.

1807. Pənahov, İlham. Şəki: sosial inkişaf və tərəqqi yollarında // Respublika. – 2014. – 23 fevral.

1808. Pənahov, İlham. Şəkinin bu günü daha gözəldir // Respublika. – 2014. – 22 may.

1809. Pirimova, Nigar. Əlvida Şəki, salam Şəki // Kaspi. – 2014. – 26 sentyabr.

1810. Rəsulova, M. Taleyimizə yazıla tarixi gün. Şəki şəhər Mərkəzi kitabxanasında Milli Qurtuluş Günü ilə əlaqədar eyniadlı tədbir keçirildi // Mədəniyyət. – 2014. – 18 iyun.

1811. Rüstəmli, A. Tariximizin qaranlıq qatları arxeoloji tapıntıların və arxiv sənədlərinin işığında // 525-ci qəzet. - 2014. - 14; 15; 16 oktyabr.

1812. Qədim əkinin qədim sənət növləri // Azərbaycan. - 2014.- 14 noyabr.

1813. Qədim şəhərdə ecazkar musiqi bayramı («İpək yolu» V beynəlxalq musiqi festivalı zəngin proqramla davam edir // Mədəniyyət. – 2014. – 4 iyul.

1814. Rəhimov, N. Şəkinin 183 yaşlı məktəbi // Azərbaycan müəllimi. – 2014. – 26 iyun.

1815. Sarıyeva, İ. Şəki xanlığının dövlət atributlarında ənənəvi milli elementlər // Bakı xəbər. – 2014. – 21 avqust.

1816. Şəki Dövlət Dram Teatrının yubiley tamaşası // Mədəniyyət. – 2014. – 25 iyul.

1817. Şəki qədim tariximizin bütün mərhələlərini özünd əks etdirən bənzərsiz diyardır // Azərbaycan. – 2014. – 5 avqust.

1818. Şəki şəhərinin Ağağı Göynük – Baş Göynük – Baş Şabalıd avtomobil yolunun tikintisi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamş (3 iyul, 2014-cü il) // Azərbaycan. – 2014. – 4 iyul.

1819. Şəki xanlarının sarayı Azərbaycanın nadir tarixi-memarlıq abidələrindəndir // Azərbaycan. – 2014. – 5 avqust.

1820. Şəkidə «Ənənəvi İsalm dəyərləri və müasirlik» mövzusunda regional konfrans keçirilir // Azərbaycan. – 2014. – 28 oktyabr.

1821. Şəkidə «İpək yolu» V Beynəlxalq musiqi festivalı çərçivəsində TÜRKSOY rəssamlarının sərgisi açılıb // Səs. – 2014. – 4 iyul.

1822. Şəkidə ilk regional turizm şirkəti fəaliyyətə başlayacaq // Mədəniyyət. – 2014. – 8 yanvar.

1823. Şəkidə küçirilən ənənəvi şirniyyat festivalı dostluğun və qardaşlığın tərənnümünə çevrildi // Azərbaycan. – 2014. – 22 iyul.

1824. Şəkidə milli atüstü oyunlar // Mədəniyyət.–2014.–7 may.

1825. Şəkidə Prezident kuboku uğrunda IX çövkan milli oyunu başlayır // Mədəniyyət. – 2014. – 17 dekabr.

1826. Şəkidə qədim əşyalar aşkarlanıb // Palitra. – 2014. – 28 avqust.

1827. Şəkidə şirin festival // Mədəniyyət. – 2014. – 23 iyul.

1828. Şəkidə təhsil: tarix, inkişaf yolu /M.Əmrah, M.Mais qızı; elmi red. T.H.Musayeva. – Bakı: 2014. – 522 s.

1829. Tur-aksiyanın iştirakçıları qədim Şəkidə // Azərbaycan. – 2014. – 13 avqust.

1830. Türk dünyasının rəssamları Şəkidə bir araya gəlmişlər // İki sahil. – 2014. – 20 iyun; Palitra. – 2014. – 20 iyun; Ədalət. – 2014. – 20 iyun.

1831. Xan sarayının bənzərsizliyi / M.Əhmədoğlu, Ə.Mədətoğlu // Ədalət. – 2014. – 27 sentyabr.

1832. Yenilməz batalyon»u yubadan Şəki qaymağı // Azadlıq. – 2014. – 29 dekabr.

1833. Zeynalova, M. Tariximiz də qoruyaq, abidələri də // Azərbaycan. – 2014. – 20 avqust.

2015

1834. **İlham Əliyev. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.** İnkişaf - məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər,

fərmanlar (regionların sosial inkişaf proqramının həyata keçirilməsi ilə əlaqədar Quba, Şəki, Lerik, Yardımlı, Gəncə, Daşkəsən rayonlarına səfərləri, bu rayonların sosial, iqtisadi və mədəni cəhətdən inkişafına həsr olunmuş çıxışları, nitqləri və s. öz əksini tapmışdır) / bur. məsul R. Ə. Mehdiyev. 20-ci kitab : oktyabr 2006 - noyabr 2006. - Bakı : Azərnəşr, 2015. - 408 s.

1835. **İlham Əliyev. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.** Azərbaycan Prezidenti Şəki Məhkəmə Kompleksinin yeni inzibati binasının açılışında iştirak edib Prezident İlham Əliyevin nitqi //Azərbaycan. – 2015. – 5 noyabr.

1836. **İlham Əliyev. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.** Şəki şəhərində abadlıq-quruculuq işlərinin sürətləndirilməsinə dair əlavə tədbirlər haqqında: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 5 noyabr 2015-ci il // Azərbaycan. – 2015. – 6 noyabr.

1837. **İlham Əliyev. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.** Şəki şəhərində Bəxtiyar Vahabzadənin ev-muzeyinin yaradılması və yaşadığı binaya xatirə lövhəsinin vurulması haqqında: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 27 oktyabr 2015-ci il // Azərbaycan. – 2015. – 28 oktyabr.

1838. Şəki şəhərinin 2030-cu ilə qədərki sövrdə inkişafına dair «Şəki şəhərinin Baş planı»nın təsdiq edilməsi haqqında. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı (26 yanvar, 2015-ci il) // Azərbaycan. – 2015. – 29 yanvar.

1839. Məftun edən şəhər: albom / lay. rəhbəri, baş red. M.Mərcanlı; tərc. və korrektura: E.Bağırov, Y.Pirt, İ.Əsədov, O.Volkova; fotoşək. S.Kivrin, İ.Kərimov, M.Rəhimov ; dizayn Y.Çirikova. Dubai: İRS Publishing House, 2015.- 174 s.

1840. Abdullayeva, S. Şəki mədəniyyəti Bolqarıstanda təqdim edilib //525-ci qəzet. – 2015. – 19 sentyabr.

1841. Azəri, Lalə. Xalqların musiqi dünyası Şəkidə birləşib: «İpək Yolu» VI Beynəlxalq Musiqi Festivalı başlayır // Mədəniyyət. – 2015. – 1 iyul.

1842. Fərəcov, Sərdar. «İpək Yolu» yenə Şəkidən keçəcək. Ənənəvi beynəlxalq musiqi festivalına hazırlıq görülür // Mədəniyyət. 2015. – 26 iyun.

1843. Həsənov, İlqar. Şəkinin bu günü gözəldir // Respublika. – 2015. – 15 fevral.

1844. Hüseynov, Fariz. «Bölgələrdən paytaxta» - Şəkinin Bakıda təqdimatı // Mədəniyyət. – 2015. – 22 aprel.

1845. İlyasov, Zülfü. Şəki qədimliklə müasirliyin qovuşduğu unikal bir şəhərdir //İqtisadiyyat. – 2015. – 6-12 noyabr.

1846. Kaseinov, Düsen. Mədəniyyətimizi dünyaya tanıtmaq hədəfimizdir. 2017-ci ildə «Türk dünyasının mədəniyyət paytaxtı» estafetini Azərbaycanın Şəki şəhəri qəbul edəcək /Müsahibəni apardı: M.Sultanova// Mədəniyyət. – 2015. – 6 noyabr.

1847. Kiş Qafqaz Albaniyasının monumental kult memarlığı // Mədəniyyət. – 2015. – 4. – s. 22-25.

1848. Qədim şəhərdə ritm səsləri. Şəkidə «Nağara-2015» beynəlxalq zərb alətləri festivalı keçirilir // Mədəniyyət. – 2015. – 26 avqust.

1849. VIII Beynəlxalq Atatürk konfransının iştirakçıları Şəkinin tarixi məkanları ilə tanış olublar // Azərbaycan. – 2015. -16 oktyabr.

1850. Səlimov, Əli. Beynəlxalq festivallar şəhərinə çevrilən Şəki inkişaf dövrünü yaşayır //Azərbaycan. – 2015. - 24 oktyabr.

1851. Səlimov, Əli. Yaponiya hökuməti Şəkidə daha bir layihə reallaşdırır // Azərbaycan. – 2015. – 14 oktyabr.

1852. Şəki «İpək Yolu» VI Beynəlxalq musiqi festivalı uğurla başa çatıb //Azərbaycan. – 2015. – 7 iyul.

1853. Şəki «İpək yolu»: VI Beynəlxalq Musiqi festivalı (1 iyun, 2015). – Bakı: 2015. – 240 s.

1854. Şəki 2016-cı il üçün «Türk dünyasının mədəniyyət paytaxtı» elan olunub. Qədim tarix və mədəniyyət mərkəzimiz estafeti Türkmənistanın Marı şəhərindən təhvil alır // Mədəniyyət. - 2015. – 27noyabr.

1855. Şəki şəhəri ilə Fransanın Kolmar şəhəri arasında dostluq və əməkdaşlıq Xartiyası imzalanıb // Azərbaycan. – 2015. – 21 may.

1856. Şəkidə «Marxal» müalicə-istirahət kompleksinin inşası davam edir // Mədəniyyət. - 2015. – 6 noyabr.

1857. Şəkidə turizm infrastrukturunun yaradilması istiqamətində mühüm işlər görülür: Müasir tipli istrahət mərkəzləri, yeni otellər istifadəyə verilib // Üç nöqtə. – 2015. - 7 aprel.

2016

1858. **Heydər Əliyevin Şəkiyə səfərləri** şəkililərin qəlbində silinməz izlər buraxıb...10.05.2016...http://kepeztv.az/-news/id/12948

1859. **İlham Əliyev. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.** İnkişaf - məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər (Xızı, Salyan, Cəlilabad, Zaqatala, Şəki, Qax, Balakən, Oğuz, Qəbələ bölgələrinə səfəri zamanı bu bölgələrin sosial, iqtisadi, kənd təsərrüfatı və mədəni cəhətdən inkişafına həsr olunmuş çıxışları, nitqləri və ictimaiyyət nümayəndələri ilə görüşlərinə aid materiallar toplanmışdır)

/bur. məsul R. Ə. Mehdiyev. 32-ci kitab: avqust 2008 - sentyabr 2008. - Bakı : Azərnəşr, 2016. - 384 s.

1860. **İlham Əliyev. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.** Şəki şəhərinin tarixi hissəsinin qorunması haqqında: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 19 yanvar 2016-ci il //Azərbaycan. – 2016. - 22 yanvar.

1861. Prezident İlham Əliyev Şəki Sərhəd Dəstəsinin "Laza" sərhəd zastavasında yaradılan şəraitlə tanış olub // Azərbaycan. – 2016. – 11 avqust.

1862. Abdullayeva, S. Azərbaycanın dövlətçilik və mədəniyyət tarixində Şəkinin yeri və rolu //525-ci qəzet. - 2016 – 3; 15; 16 aprel; 18; 30; 31 mart.

1863. Həsənov, İlqar. Şəki: İnkişafın yeni mərhələsi //Xalq qəzeti. – 2016. – 2 mart.

1864. Hüseynov, Fariz. Hər addımda tarix çağıran şəhər Türk dünyasının mədəniyyət paytaxtı - 2016 // Mədəniyyət. - 2016. – 29 yanvar.

1865. İlyasov, Zülfü. Yeni çağırışlar fonunda Şəkini ön sıralarda görəcəyik //İqtisadiyyat. – 2016. – 8-14 aprel.

1866. Pənahov, İlham. Abadlığin, gözəlliyin ünvanı- Şəkı //Respublika. – 2016. – 20 mart.

1867. Pənahov, İlham. Dövlət dəstəyi ipəkçiliyin inkişafına yeni üfiqlər açacaq // Respublika. – 2016. – 18 aprel.

1868. Səlim, Mayis. XX əsr Şəki ədəbi-mədəni mühiti və onun tədqiqi //Ədəbiyyat qəzeti. – 2016. – 13 fevral.

1869. Şəki Türk dünyasının mədəniyyət paytaxtı kimi // 525-ci qəzet. – 2016.-17 fevral.

1870. Tofiq, Hacı. Türk dünyasının mədəniyyət paytaxtı Şəkiq //Azərbaycan. – 2016. – 1 mart.

2017

1871. **İlham Əliyev. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.** Şəki rayonunun Kiş kəndində abadlıq-quruculuq işləri aparılmasına dair tədbirlər haqqında: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 27 sentyabr 2017-ci il //Azərbaycan. – 2017. – 28 sentyabr. – s. 2.

1872. **İlham Əliyev. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.** Şəki şəhərinin Şəki-Kiş avtomobil yolunun tikintisi ilə bağlı tədbirlər haqqında: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, Bakı şəhəri, 23 oktyabr 2017-cı il // Azərbaycan. – 2017. – 24 oktyabr. – s.1.

1873. "Euronews" telekanalı Şəki halvası barədə süjet yayımlayıb // Azərbaycan. – 2017. – 27 iyul. – s. 5.

1874. Əhmədzadə, Məzahir. Modernləşən qədim Şəki// Ədalət. – 2017. – 7 noyabr. – s.5; 08 noyabr. –s.5; 09 noyabr. – s.4.

1875. Əhmədzadə, Məzahir. Şəki: Qədimliyin və müasirliyin əzəməti// Ədalət. – 2017. – 11 mart.- s.5; 14 mart. – s.2.

1876. Pənahov, İlham. Şəki: sosial-iqtisadi inkişafı uqurlar yetərincədi //Respublika. – 2017. – 26 oktyabr. – s.6.

1877. Səlimov, Əli. Şəki daha bir festivala evsahibliyi etdi: VIII "İpək yolu" Beynəlxalq Musiqi Festivalı həm yerli sakinlərdə, həm də qonaqlarda xoş ovqat yaratdı //Azərbaycan. – 2017. – 30 iyun. – s.16.

1878. Səlimov, Əli. UNESCO Şəkini seçdi: Qədim sənətkarlıq mərkəzi beynəlxalq "Yaradıcı şəhərlər şəbəkəsi" siyahısına salınıb // Azərbaycan. – 2017. – 08 dekabr. – s. 1;7.

1879. Şəki Apelyasiya Məhkəməsi hakimlərinin təyin və azad edilməsi haqqında : Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Qərarı, 30 iyun 2017-ci il //Azərbaycan. – 2017. -01 iyul. – s.3.

1880. Şəkinin turist xəritəsi hazırlanıb // Mədəniyyət. – 2017. – 19 aprel.

2018

1881. **İlham Əliyev. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.** Şəki şəhərinin tarixi hissəsinin qorunması ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı: 31 oktyabr 2018-ci il // Azərbaycan. - 2018.- 1 noyabr. - № 246. - S. 2 .

1882. **İlham Əliyev. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.** Azərbaycan brendi olan "ASAN xidmət"in təcrübəsi dünyada öyrənilir (Prezident İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva Şəki "ASAN Həyat" kompleksinin açılışında iştirak ediblər) // Azərbaycan. – 2018. – 30 oktyabr. – s.5-6.

1883. **İlham Əliyev. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.** Qax, Qəbələ, Oğuz və Şəki rayonlarında təhsil infrastrukturunun inkişafı ilə əlaqədar tədbirlər haqqında: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 9 mart 2018-ci il // Azərbaycan. – 2018. – 10 mart. –s. 2.

1884. **İlham Əliyev. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.** Qax, Qəbələ, Oğuz və Şəki rayonlarında quraşdırılması nəzərdə tutulan modul tipli məktəblərin siyahısı: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 9 mart tarixli Sərəncamına Əlavə//Azərbaycan. – 2018. – 10 mart. – s.2.

1885. **İlham Əliyev. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.** Şəki rayonunun Çayqaraqoyunlu-Turan-Cəyirli-Qozlubulaq-Sarıca-Qayabaşı-Bolludərə-Qaratorpaq avtomobil yolunun tikintisi ilə bağlı tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 17 oktyabr 2018-ci il /Azərbaycan. – 2018. – 18 oktyabr. – s. 2.

1886. İlham Əliyev. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti. Şəki şəhərində əhalinin mənzil-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılmasına dair tədbirlər haqqında: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, Bakı şəhəri, 29 oktyabr 2018-ci il //Azərbaycan. – 2018. – 30 oktyabr. – s. 7.

1887. İlham Əliyev. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti. Şəki şəhərində yeni ümumtəhsil məktəbi binasının tikintisi ilə bağlı tədbirlər haqqında: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, Bakı şəhəri, 29 oktyabr 2018-ci il // Azərbaycan. – 2018. – 30 oktyabr. – s. 7.

1888. İlham Əliyev. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti. Şəki "ASAN Həyat" kompleksinin layihələndirilməsi və tikintisi haqqında: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, Bakı şəhəri, 10 oktyabr 2018-ci il // Azərbaycan. – 2018. – 11 oktyabr. – s. 2.

1889. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Qax rayonuna və Şəki şəhərinə səfəri: Prezident İlham Əliyev Şəkidə Bayraq Muzeyinin açılışında iştirak edib: [28 oktyabr 2018-ci il] // Xalq qəzeti. - 2018.- 30 oktyabr. - **№ 244.** - S. 4 .

1890. Abdullayeva, Təranə. Prezident qayğısı, dövlət dəstəyi: Şəkinin qədim tarixi və zəngin mədəniyyəti artıq dünyada tanınır //Azərbaycan. – 2018. – 14 oktyabr. – s. 10.

1891. On yeddi min nəfər əhalinin yaşadığı iki yaşayış məntəqəsinin yolu yenidən quruldu (Prezidenti İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva Şəki-Kiş avtomobil yolunun açılışında iştirak edilər) // Azərbaycan. – 2018. – 30 oktyabr. –s.5.

1892. Prezident qayğısı Şəkinin yüksəlişinin əsas zəminidir (Prezident İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyevanın Şəki şəhərinə səfəri haqqında) // Azərbaycan. – 2018. – 30 oktyabr. – s.1.

1893. Şəki Apelyasiya Məhkəməsi hakimlərinin təyin edilməsi haqqında: Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Qərarı, 2 noyabr 2018-ci il // Azərbaycan. – 2018. – 03 noyabr. – s.3.

2019

1894. İlham Əliyev. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti. Şəki şəhərinin su təchizatı və kanalizasiya sistemlərinin yenidən qurulması ilə bağlı tədbirlər haqqında: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 10 aprel 2019-cu il //Azərbaycan. – 2019. – 11 aprel. – s.2.

1895. AMEA Şəki Regional Elmi Mərkəzi: tarixə çevrilən 40 il» adlı kitab işıq üzü görüb - www.sciense.gov.az

1896. Heydərov, Vüqar. Şəkidə «Müstəqillik dövründə tələbə qəbulu sisteminin inkişaf mərhələləri» mövzusunda elmi-praktiki konfrans keçirilib – http://az.apa.az/xeber_Shekide_Azerbaycanin_dovlet_musteqilliyinin_236985.html

1897. Heydərov, Vüqar. Şəkidə Azərbaycan respublikası Dövlət arxivinin regional filialının yeni binası istifadəyə verilib- http://az.apa/news.php?id=186397

1898. Mahmudov, Yaqub. Cənab Prezident! «Şəki şəhərinin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair əlavə tədbirlər haqqında» Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin sərəncamı haqqında. -http://www.president.az/articles/3130

1899. Şəki Mədəniyyət və Turizm şöbəsi - http://www.sheki-medeniyyet.az/index.php?option=com_content&view==frontpage&Itemid=1

1900. Şəki yeni inkişaf mərhələsindədir» http://www.azertag.com/node/916280)

1901. Şəkidə 31 Mart soyqırımı günü ilə bağlı konfrans keçiri-

lib-http://www.sia.az/view.php?lang=az&men-u=9&id=48465

1902. TDSDF-nın Bakı filialının nəzdində Şəki ziyalılarının Birliyi şöbəsi yaradılıb – http://www.yeniazerbaycan.com/news/12621.html

1903. Ulu öndər Heydər Əliyevin anadan olmasının 87-ci ildönümü bölgələrdə sosial obyektlərin açılışı ilə qeyd olunur (Şəki) - http://www.aztv.az/xbdx/x-1.asp?id==15586&id=3000

1904. Yeni Azərbaycan Partiyası Şəki təşkilatının VII konfransı keçirilmişdir – http://www.shaki-YAP-konfrans.ipg

9.2. Rus dilində

2002

1905. **Гейдар Алиев.** Речь на церемонии открытия Олимпийского спортивного комплекса в Шеки - 9 ноября 2002 года //Бакинский рабочий. – 12 ноября.

2005

1906. **Ильхам Алиев. Президент Азербайджанской Республики.** Распоряжение Президента Азербайджанской Республики О принятии к сведению «Совместной декларации об установлении между Шеки (Азербайджанская Республика) и Габрово (Республика Болгария) отношений городов-побратимов», подписанной 7 октября 2004 года в городе Баку // Бакинский рабочий. - 2005. - 19 января.

2006

1907. **Ильхам Алиев. Президент Азербайджанской Республики.** Всестороннее развитие Азербайджана

зависит от развития регионов: Совещание под представительством Президента Ильхама Алиева, посвященное социально-экономическому развитию Шеки- Загатальского региона: Вступительная речь Президента Азербайджана Ильхама Алиева // Бакинский рабочий. - 2006.-19 апреля.

1908. Добро пожаловать в Азербайджан / Red. Р.Гумбатов. – Баку: Азеролимпик Интернейшл, 2006. – 128 с.

1909. Джафаров, Низами. Шеки сегодня // Бакинские ведомости. – 2006. - №20(58) . – 27 мая.

1910. Независимая политика Азербайджана, основа которой была заложена Гейдаром Алиевым, приведет нашу страну в светлое будущее: Отель «Шеки сарай» примет своих гостей // Бакинский рабочий. - 2006.-17 октября.

1911. Поездка Президента Азербайджана Ильхама Алиева в Шеки- Загатальский регион // Бакинский рабочий. - 2006.-13;14; 15 апреля.

1912. Президент Фонда Гейдара Алиева, посол доброй воли ЮНЕСКО, депутат Милли меджлиса Мехрибан Алиева ознакомилась в Загатале и Шеки со средними школами и детским домом // Бакинский рабочий. - 2006.-15 апреля.

2008

1913. **Ильхам Алиев. Президент Азербайджанской Республики.** Стремительное развитие превратит Азербайджан в богатое, могущественное и современное государство: Поездка Президента Азербайджана Ильхама Алиева в Шеки-Загатальский регион: Загатальский район: Знакомство со строительством нового здания Н-ской воинской части Внутренних войск в Загатале (19 сентября Президент Азербайджана

Ильхам Алиев, завершив поездку в Балакен, прибыл в Загатальский район) / АзерТАдж // Бакинский рабочий. - 2008.-20; 23 сентября.

2009

1914. Президент Латвии Валдис Затлерс посетил северо-западный регион Азербайджана: Древний и современный Шеки восхитил Президента Латвии (11 августа 2009 г.) // Бакинский рабочий. - 2009.-13 августа.

2010

1915. Гусейнова, Эльмара. Европа начинается с Шеки / Геннадия Чародеева // Эхо планеты. – 2010. - № 24. – с. 24-27.

1916. Миркадыров, Р. И Шеки затопили селевые потоки: а правительство никак не может разобраться с последствиями предыдущего наводнения // Зеркало. - 2010.-16 июля.

1917. Официальный визит Президента Турции Абдуллаха Гюля в Азербайджан: Знакомство с древним и современным Шеки // Бакинский рабочий. - 2010.-18 августа.

1918. Шеки принимает статус столицы // Азербайджанские известия. – 2010. – 7 апреля.

1919. Шеки: Фоторассказ /Худ.: Т.Миранали; Фото Г.Гусейнзаде. – Каунас, (год нет.) . - 60 с.

1920. Шеки столица азербайджанского творчества-2010 // Каспий. – 2010. – 7 апреля.

1921. «Шелковый путь» в Шеки древний город принимает гостей 1 Международного музыкального фестиваля // Неделя. - 2010. – 25 июня.

2011

1922. Ильхам Алиев. Президент Азербайджанской Республики. Сегодня у нас есть конкретные программы по дальнейшему развитию Шеки (17 ноября Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев в рамках поездки в Шеки принял участие в открытии Центральной больницы и выступил перед медицинскими работниками и представителями общественности) // Бакинский рабочий. - 2011.-19 ноября.

1923. Ильхам Алиев. Президент Азербайджанской Республики. Распоряжение Президента Азербайджанской Республики «О дополнительных мерах по ускорению социально-экономического развития города Шеки» (12 сентября 2011 г.) // Бакинский рабочий. - 2011.-13 сентября.

1924. Ильхам Алиев. Президент Азербайджанской Республики. Распоряжение Президента Азербайджанской Республики о назначении Э.З.Усубова главой Исполнительной власти города Шеки (23 мая 2011 г.) // Бакинский рабочий. - 2011.-24 мая.

1925. Ильхам Алиев. Президент Азербайджанской Республики. Распоряжение Президента Азербайджанской Республики об освобождении М.Г.Джаббарлы от должности главы Исполнительной власти города Шеки (23 мая 2011 г.) // Бакинский рабочий. - 2011.-24 мая.

1926. Гостиница Green Hill Inn - еще один наглядный показатель туристического потенциала Шеки (17 ноября Президент Азербайджана Ильхам Алиев в рамках поездки в Шеки принял участие в открытии гостиницы Green Hill Inn) // Бакинский рабочий. - 2011.-19 ноября.

1927. Президент Ильхам Алиев ознакомился со зданием Государственного драматического театра имени Сабита Рахмана в Шеки (17 ноября 2011 г.) // Бакинский рабочий. - 2011.-19 ноября.

1928. Реставрируется комплекс «Ашагы Каравансарай» (17 ноября Президент Ильхам Алиев ознакомился с ремонтно-реставрационными работами в комплексе «Ашагы Каравансарай» в городе Шеки) // Бакинский рабочий. - 2011.-19 ноября.

1929. В Шеки состоялось обсуждение книги академика Рамиза Мехтиева «Горис-2010: сезон театра абсурда» // Бакинский рабочий. - 2011.-17 марта.

1930. Сердюк, Игорь. Шекинский оазис: Город Шеки, расположенный когда-то на одном из трактов великого шелкового пути, славился как город ремесленников и кулинаров. Изысканность яств поражала не менее, чем местные шелк, медная посуда или ювелирные украшения, искусство старых мастеров не утрачено и сегодня // Вокруг света. - 2011. - № 4. – с. 158-163.

1931. Шекинский оазис // Зеркало. – 2011. – 12 мая.

2012

1932. **Ильхам Алиев. Президент Азербайджанской Республики.** Распоряжение Президента Азербайджанской Республики О дополнительных мерах по ускорению социально-экономического развития города Шеки (4 сентября 2012 г.) // Бакинский рабочий. - 2012.-1 sentyabr.

1933. Знакомство с Джума-мечетью в Шеки (12 сентября Президент Ильхам Алиев, его супруга Мехрибан Алиева и премьер-министр Реджеп Тайиб Эрдоган, его супруга Эмине Эрдоган посетили историко-архитектурный памятник XIX века - Шекинскую джума-мечеть) // Бакинский рабочий. - 2012.-13 сентября.

1934. Поездка Президента Азербайджана Ильхама Алиева в северо-западный регион республики: В Шеки состоялось открытие нового поселка для 423 семей вынужденных переселенцев (9 сентября 2012 г.) // Бакинский рабочий. - 2012.-12 сентября.

1935. Поездка Президента Азербайджана Ильхама Алиева в северо-западный регион республики: В Шеки открылся комплекс зернохранилища и мельницы (9 сентября 2012 г.) // Бакинский рабочий. - 2012.-12 сентября.

1936. Поездка Президента Азербайджана Ильхама Алиева в северо-западный регион республики: В Шеки заложен фундамент Центра Гейдара Алиева (9 сентября 2012 г.) // Бакинский рабочий. - 2012.-12 сентября.

1937. Поездка Президента Азербайджана Ильхама Алиева в северо-западный регион республики: Посещение памятника общенациональному лидеру Гейдару Алиеву в Шеки (9 сентября 2012 г.) // Бакинский рабочий. - 2012.-12 сентября.

1938. Поездка Президента Азербайджана Ильхама Алиева в северо-западный регион республики: Знакомство с Парком культуры и отдыха имени М.Ф.Ахундзаде в Шеки после реконструкции (9 сентября 2012 г.) // Бакинский рабочий. - 2012.-12 сентября.

1939. Посещение могилы турецкого солдата в Шеки (12 сентября Президент Ильхам Алиев и его супруга Мехрибан Алиева, премьер-министр Реджеп Тайиб Эрдоган и его супруга Эмине Эрдоган посетили могилу неизвестного турецкого солдата на территории села Орта Зейзид Шекинского района) // Бакинский

рабочий. - 2012.-13 сентября.

1940. Президент Ильхам Алиев побывал в доме вынужденного переселенца из Шуши в построенном в Шеки новом поселке (9 сентября 2012 г.) // Бакинский рабочий. - 2012.-12 сентября.

1941. Шеки - край, сохраняющий древние традиции шелководства // Бакинский рабочий. - 2012.-26 июля.

1942. «Юхары карвансарай» и «Ашагы карвансарай» – древние символы Шеки (12 сентября Президент Ильхам Алиев, его супруга Мехрибан Алиева и премьер-министр Реджеп Тайиб Эрдоган, его супруга Эмине Эрдоган ознакомились с гостиничным комплексом «Юхары карвансарай») // Бакинский рабочий. - 2012.-13 сентября.

2013

1943. **Ильхам Алиев. Президент Азербайджанской Республики.** Распоряжение Президента Азербайджанской Республики о дополнительных мерах по ускорению социально-экономического развития города Шеки (20 августа 2013 г.) 2 // Бакинский рабочий. - 2013.-21 августа. – с.1.

1944. В Шеки-Загатальском регионе сданы в эксплуатацию новые здания школ и частные жилые дома // Бакинский рабочий. - 2013.-9 января. - с.1-2.

1945. Знакомство с «Домом Шекинских ханов» (14 августа в рамках поездки в Шеки Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев принял участие в открытии «Дома Шекинских ханов») // Бакинский рабочий. - 2013.-17 августа. –s. 7.

1946. Поездка Президента Азербайджана Ильхама Алиева в город Шеки: в Шеки после реконструкции открылась

автомобильная дорога Ашагы Кунгут-Айдынбулаг (14 августа Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев принял участие в открытии автомобильной дороги Ашагы Кунгут-Айдынбулаг в Шеки) // Бакинский рабочий. - 2013.-17 августа. – с. 6.

1947. Поездка Президента Азербайджана Ильхама Алиева город Шеки: посещение памятника общенациональному лидеру Гейдару Алиеву в Шеки (14 августа 2013 г.) // Бакинский рабочий. - 2013.-17 августа. - s.6.

1948. Президент Азербайджана Ильхам Алиев принял участие в открытии отрезка Шеки-Гах реконструированной автомобильной дороги Шеки-Гах-Загатала (16 августа 2013 г.) // Бакинский рабочий. - 2013.-20 августа. – с.2 .

1949. Сдан в эксплуатацию участок Габала-Огуз реконструируемой автомобильной дороги Гарамарьям-Исмаиллы-Шеки (14 августа в открытии принял участие Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев) // Бакинский рабочий. - 2013.-16 августа.

2014

1950. В последующие годы Шеки может быть объявлен «Культурной столицей тюркского мира» // Бакинский рабочий. – 2014. –1 августа.

1951. Годжаева, Кямяла. «Шелковый путь» на фоне исторических достопримечательностей Международный музыкальный фестиваль в Шеки // Неделя. – 2014. – 20 июня.

1952. Гордеева, А. Путеводная нить Международный музыкальный фестиваль»Шелковый путь» //Баку: журнал. – 2014. - №5. – с. 106-107.

1953. Именем короля смеха (В Шеки будет установлен бюст Лютфали Абдуллаеву) // Каспий. – 2014. – 31 июня.

1954. Микеладзе, Галина. Фестиваль национальной гордости. Вспоминая вехи «Щелкового пути» в Шеки // Каспий. – 2014. – 19 июля.

1955. Наджи, Ф. Ханский дворец / А.Ашраф гызы //2014. - Йол. №1. (49). – с.10-27.

1956. Проведенный в Шеки Международный традиционный фестиваль сладостей превратился в символ дружбы и братства// Бакинский рабочий. – 2014. – 22 июля.

1957. Третьякова, Виктория. Вкусный праздник. В Шеки прошел Международный кулинарный фестиваль /В.Третьякова // Каспий. – 2014. – 2 августа.

1958. Фирни, халва, пахлава… В Шеки состоялся международный фестиваль национальных сладостей // Азербайджанские известия. – 2014. – 22 июля.

1959. Шеки примет «Шелковый путь» и фестиваль национальных сладостей /Ежедневные новости. – 2014. – 20 июня.

2015

1960. Ильхам Алиев. Президент Азербайджанской Республики. О создании дома-музея Бахтияра Вагабзаде в городе Шеки и установлении мемориальной доски на здании, где он жил : Распоряжение Президента Азербайджанской Республики; Баку, 27 октября 2015 года. // Бакинский рабочий. – 2015. – 28 октября.

1961. Ильхам Алиев. Президент Азербайджанской Республики. Поездка Президента Азербайджана Ильхама Алиева // Бакинский рабочий. – 2015.- 5; 6 ноября.

1962. Ильхам Алиев. Президент Азербайджанской Республики. О дополнительных мерах по ускорению работ по благоустройству и созиданию в городе Шеки: Распоряжение Президента Азербайджанской Республики: г.Баку 5 ноября 2015 года // Бакинский рабочий. – 2015. – 6 ноября.

1963. Ильхам Алиев. Президент Азербайджанской Республики. Президент Азербайджана Ильхам Алиев принял участие в открытии нового административного здания Шекинского судебного комплекса Речь Президента Ильхама Алиева. Поездка Президента Ильхама Алиева в Шеки // Бакинский рабочий. – 2015. – 6 ноября.

1964. Ильхам Алиев. Президент Азербайджанской Республики. Президент Азербайджана Ильхам Алиев принял участие в открытии нового административного здания Шекинского судебного комплекса. Поездка Президента Ильхама Алиева в Шеки // Бакинский рабочий. – 2015. – 6 ноября.

1965. Ализаде, Франгиз. Международный музыкальный фестиваль в Шеки оказался богатым на открытия// Азербайджанские известия. – 2015. – 24 июля.

1966. Ализаде, Франгиз. Юбилеи, концерты, пленумы // Бакинский рабочий. – 2015. – 31 июля.

1967. Асадова, И. Фестиваль Nagara-2015 подвел итоги (Международный фестиваль ударных инструментов в Шеки стал ярким событием музыкальной жизни) //Эхо. – 2015. – 1 сентября.

1968. Багирова, Тамара. Почетное звание — древнему Шеки: Азербайджанский город объявлен культурной столицей тюркского мира на будущий год // Азер-

байджанские известия. – 2015. – 28 ноября.

1969. В Шеки открылся Международный фестиваль ударных инструментов «Нагара-2015» // Бакинский рабочий. – 2015. – 25 августа.

1970. В Шеки прошел музыкальный фестиваль «Щелковый путь» // Вышка. – 2015. – 10 июля.

1971. Грандиозный фестиваль огня ///Бакинский рабочий. – 2015.- 26 мая.

1972. Завершился 6-й международный музыкальный фестиваль «Шелковый путь» // Бакинский рабочий. – 2015. – 7 июля.

1973. Исторические достопримечательности Шеки вызвали большой интерес у участников тур-акции // Бакинский рабочий. – 2015. – 19 марта.

1974. Кязимов, Ниджат. Фестиваль «Нагара - 2015» – прекрасная возможность донести до мира нашу национальную культуру// Бакинский рабочий. – 2015. – 25 августа.

1975. Кязимова, Самира. Новь древнего города: Проект «Из регионов — в столицу» на сей раз посвящен Шекинскому району// Азербайджанские известия. – 2015. –24 апреля.

1976. Манаф, Р. В Шеки открылся VI Международный музыкальный фестиваль «Шелковый путь»: Новшеством фестиваля станет грандиозный концерт фольклорных коллективов Азербайджана // Эхо. – 2015. – 1 июля.

1977. Манаф, Р. И вновь на Щелковом пути» // Азербайджанские известия. – 2015. – 8 июля.

1978. Между французским Кольмаром и азербайджанским городом Шеки подписана хартия дружбы и сотрудничества // Бакинский рабочий. – 2015. – 21 ноября.

1979. Микеладзе, Галина. «Щелковый путь» стартует в Шеки // Азербайджанские известия. – 2015. – 1 июля.

1980. Мохсен, Шарифиан: «Фестивали сближают культуры различных народов» // Бакинский рабочий. – 2015. – 27 августа.

1981. Ознакомление с ходом строительных работ в комплексе лечения и отдыха «Мархал» (Поездка Президента Ильхама Алиева в Шеки) // Бакинский рабочий. – 2015. – 6 ноября.

1982. Состоялась пресс-конференция, посвященная объявлению Шеки культурной столицей тюркского мира // Бакинский рабочий. – 2015. – 23 декабря.

1983. Учащиеся полной средней школы шекинского села Гохмут будут учиться в новой школе. Поездка Президента Ильхама Алиева в Шеки // Бакинский рабочий. – 2015. – 6 ноября.

2016

1984. Ильхам Алиев. Президент Азербайджанской Республики. Об охране исторической части города Шеки: Распоряжение Президента Азербайджанской Республики: г.Баку 19 января 2016 года // Бакинский рабочий. – 2016. – 22 января.

2017

1985. Ильхам Алиев. Президент Азербайджанской Республики. О мерах по проведению работ по благоустройству и созиданию в селе Киш Шекинского района: Распоряжение Президента Азербайджанской Республики: г.Баку 27 сентября 2017 года // Бакиский рабочий. – 2017. – 28 сентября. – с.2.

1986. Ильхам Алиев. Президент Азербайджанской Республики. О мерах по строительству автомобильной дороги Шеки-Киш горсда Шеки: Распоряжение Президента Азербайджанской Республики: г.Баку 23 октября 2017 года// Бакиский рабочий. – 2017. –24 октября. – с.1.

2018

1987. Ильхам Алиев. Президент Азербайджанской Республики. О дополнительных мерах по охране исторической части города Шеки: Распоряжение Президента Азербайджанской Республики; Баку, 31 октября 2018 года // Бакинский рабочий. – 2018. – 01 ноября. – с.1.

1988. Ильхам Алиев. Президент Азербайджанской Республики. О мерах по строительству здания новой общеобразовательной школы в городе Шеки [Текст]: Распоряжение Президента Азербайджанской Республики; Баку, 29 октября 2018 года// Бакинский рабочий. – 2018. – 30 октября.-с.8.

1989. Ильхам Алиев. Президент Азербайджанской Республики. О мерах по строительству автомобильной дороги Гарамарьям-Исмаиллы-Шеки (5 км) - Кяльбянд-Гирк Исмаиллинского района: Распоряжение Президента Азербайджанской Республики: г.Баку 20 июня 2018 года // Бакинский рабочий. – 2018. – 21 июня. – с.1.

1990. Ильхам Алиев. Президент Азербайджанской Республики. О мерах по улучшению жилищно-бытовых условий населения в городе Шеки: Распоряжение Президента Азербайджанской Республики; Баку, 29 октября 2018 года // Бакинский рабочий. – 2018. – 30 октября.- с.9.

1991. Шеки [Карта]: туристическая карта : [русский] /М-во культуры и туризма Азерб. Респ.; текст Э.Эюбов; фото. Ш.Муршудлу; науч. консультант О. Рзаев ; дизайнер-картограф С. Багирова. Шеки]: [Шекинский Туристический Информационный Центр], [2018].

1992. В Шеки в рамках совместного проекта продюсерского центра «GameTVaz» и Министерства Молодежи и Спорта Азербайджанской Республики по развитию интеллектуального движения в регионах Азербайджана состоялся первый чемпионат Шеки по «Что Где Когда» среди школьных команд . С Состоялся первый чемпионат Шеки по «Что? Где? Когда?» 16 фев 2007 - 13 февраля 2007 года среди шк? - www.day.az/news/sport/70715.html

1993. В Шеки состоялось торжественное открытие памятника великому лидеру и Музея Гейдара Алиева - http://www.azertag.com

1994. Европа начинается с Шеки http://infotour.az/page.html?id_node=349&id_file=1500

1995. Знакомство с дворцом заинтересовало госпожу Ирину Бокову. Она с балконов полюбовалась древними кварталами Шеки Затем гостья за чайным столом во дворе дворца посмотрела короткую концертную программу подготовленную коллективом детской музыкальной школы номер 3 города Шеки было также. С Гендиректор ЮНЕСКО посетила город Шеки (ДОПОЛНЕНО)-ru.trend.az/news/culture/1729285.html

1996. Ильхам Алиев прибудет в Шеки вечером 12 апреля а в четверг он примет участие во встрече с общественностью района у парка и музея Гейдара Алиева посетит недавно отреставрированный Дворец шекинских ханов производственное объединение «Шеки Ипек»

консервный и кирпичный заводы . С Намечается поездка Ильхама Алиева в Шеки и Загаталу10 апр 2006 -: Политика-www.day.az/news/ politics/46038.html

1997. Источник: сайт REGIONPLUS Шеки. sheki.io.ua : Очерки - sheki.io.ua/story

1998. Ничего подобного пока в СНГ нет это не просто отель пусть и в древнем караван сарае но и музей одновременно. Для Шеки это долгожданный праздник с начала года ведется реставрация так называемого Нижнего каравансарая Он находится на 50 метров ниже всем известного отеляЮхары каравансарай . С возводится в Шеки - www.zerkalo.az/2010-08-07/culture/ 11823-sheki.

1999. Сдан в эксплуатацию самый длинный мост в Азербайджане - http://news.day.az/economy/242380.html

2000. Талыбова, Айнур. Шелк, халва и королевское блюдо -http://www.regionplus.az/ruarticles/vie/81

2001. Туры в Шеки Предоставляется полный пакет услуг удовлетворяющий все потребности туристов Напомним что город Шеки находится в северовосточном направлении Азербайджана в живописном горном районе История. С Тур в Шеки - http://ru.trend.az:8080/capital/tourism/1481775.html

2002. Туристический рай – Шеки - http://sheki.io.ua/s91-806/turisticheskiy_ray

2003. Шекинский район - «Административно-территориальное деление» Управление делами Президента Азербайджанской Республики - http://files.preslib.az/-projects/azerbaijan/rus/gl2.pdf

2004. Шекинский оазис http://www.zerkalo.az/2011-05-12/ culture/19386-oazis-sheki

X HİSSƏ

ƏLAVƏLƏR
APPLICATIONS
ПРИЛОЖЕНИЯ

10.1. ŞƏRƏFƏDDİN ƏLİ YƏZDİNİN «ZƏFƏRNAMƏ» ƏSƏRİNDƏ ŞƏKİ HAQQINDA MƏLUMATLAR

Müəllif Yəzd şəhəri yaxınlığında anadan olub. Təvəllüd ili bilinmir. Vəfatı isə 1454-cü ildir. 1419-cu ildə Fars hakimi İbrahim sultanın (Əmir Teymurun oğul nəvəsi və Sultan Şahruxun oğlu) sarayında xidmət edərkən bu əsərini yazmaq üçün ondan tapşırıq alıb. Belə ki İbrahim sultan həmin vaxt babası Əmir Teymur haqqında məxsusi bir kitab yazdırmaq fikrinə düşmüşdü. Bu məqsədlə, lazım olan bütün sənəd və yazılı materialları bir yerə toplatdırmaqla yanaşı, bəzi hadisələrin sağ qalmış iştirakçılarını sarayına dəvət edib onların şəhadətlərini də yazıya köçürtdürmüş və bütün işi ümumiləşdirməyi, yəni lazım olan əsəri tərtib etməyi isə məhz Ş.Ə.Yəzdinin öhdəsinə buraxmışdı.

Kitabın yazılma prosesində, hansısa hadisənin təsvir edilməsi zamanı, nəsə, mübahisəli bir şey olsa idi, İbrahim sultan təcili surətdə böyük şəhərlərə çaparlar göndərib həmin məsələni dəqiqləşdirmək üçün Əmir Teymurun başqa zamandaşlarının da köməyindən faydalanar və həm də, yazdırdığı kitab üçün əlavə məlumat toplatdırarmış. «Zəfərnamə»dəki bəzi şərhlər isə Ş.Ə.Yəzdinin şəxsi müşahidələrinə əsaslanmışdır. Əsər 1424/25 (– h. 828) ci ildə tamamlansa da, müəllif tərəfindən redaktəsi sonrakı üç il ərzində davam etdirilmişdi.

Ş.Ə.Yəzdi sözügedən əsəri 3 «məqalə»dən – yəni 3 cilddən ibarət olmasını planlaşdırmışdı; 1-ci cild – Əmir Teymura, 2-ci cild – Sultan Şahruxa, 3-cü cild isə – İbrahim sultana dair olmalı idi. Fəqət, sonrakı iki cild müəllif tərəfindən ya yazılmamış, ya da, yazılsa da onların orijinal, yaxud surətlərindən heç biri zə-

manəmizədək gəlib çatmamışdır.

«Zəfərnamə» 1887 və 1888-ci illərdə, 1-ci və 2-ci hissələr olmaqla Kəlküttədə, daha sonra – 1958-ci ildə, Tehranda çap olunmuşdur.[1] Lakin bu nəşrlər zamanı istifadə edilmiş əlyazma nüsxələrinin heç birində əsərin ümumi həcminin beşdən birini təşkil edən «Müqəddimə» olmadığına görə, təbii ki həmin hissə də çap edilməmişdir. «Zəfərnamə»nin başqa bir, daha mükəmməl nüsxəsinin faksimelisinin – Özbəkistan EA Şərqşünaslıq İnstitutundakı 4472 şifrə altında saxlanılan əlyazmanın, 1972-ci il Daşkənd nəşrində (Ə.Urunbayev tərəfindən çapa hazırlanıb) isə sözügedən çatışmazlıq aradan qaldırılmışdır.

Elə həmin nəşr əsasında da tarix emləri doktoru Vaqif Piriyev «Zəfərnamə»dən Azərbaycana aid və digər bəzi maraqlı çıxarışlar edərək, onları dilimizə çevirmiş və bunlar 1996-cı ildə Bakıda kitabça şəklində nəşr olunmuşdur. Biz də sözügedən əsərin, məhz Daşkənd nəşrindən istifadə etmişik. Gətirdiyimiz iqtibasların Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsi işi isə bu dəfə bizim zəhmətimizin bəhrəsidir və biz fars dilindən etdiyimiz bütün tərcümələrimiz kimi, burada da orijinaldakı dili, cümlə quruluşunu mümkün qədər saxlamağa daha çox üstünlük vermişik.

Ş.Ə.Yəzdinin «Zəfərnamə»sində təsadüf etdiyimiz Şəkiyə dair hekayətlər, əsasən N. Şaminin eyniadlı əsərindən götürülmə olsa da, müəyyən fərqlərə də malikdir və hər ikisindəkilər bizim üçün ayrı-ayrılıqda əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Belə ki N. Şaminin məlumatları: əksər hallarda bir narrativ mənbənin verdiyi informasiya kimi, Ş. Ə. Yəzdinin yazdıqları isə: birincinin yoxlanılmış və daha da zənginləşdirilmiş redaktə variantı kimi əhəmiyyət daşıyır.

M Ə T'N – Şəkiyə dair iqtibaslar
(fars dilindən tərcümə edən: Aydın Məmmədov)

Elə ki hümayun məvkibin (padşah üzəngisi yanında durmaq vəzifəsi daşıyan atlı, yaxud piyadı dəstəsi) çadırları [qurulan

yer[2]] Şəki vilayəti oldu, Həzrət sahib qiran (Ə.T.) kafirlərin kökünü kəsmək və çıxarıb atmaq üçün Nüsrət (zəfər) şüar (əlamət) ləşgəri dəstə-dəstə buranın hər yerinə göndərdi. Əmir Cahanşah bəzi üməra ilə fərmanın hökmü üzrə bütün ləkzilərə[3] hücum edib qarət elədilər və onlardan bir çoxunu cihad qılıncından keçirdilər [nəzm:]

Bu kafiri qəza qılıncı ilə axıradək təqib edən
o müzəffər bayraqlı qoşunlara
Qənimət o qədər ki bəlkə hesaba gəlməz,
Qoşunlar apara bildikləri qədər onlardan apardı.

və Əmir [Dərviş Məhəmməd][4] *Bərlas,* ***Gərdun şükuh*** (– dünya qədər, yaxud cəlalla hərəkət edən) *qoşunlardan çoxlu güruhla* ***Şəki dağıstanına*** (– Şəkinin dağlıq yerlərinə) *girdilər və camaatın bir hissəsi ki itaət etmək və xilas olmaq yoluna qədəm qoymamış idilər, o dağlarda ələ keçirib əsir və kölə vəziyyətinə saldılar və hər nəyə malik idilər qarət və tarac yelinə verdilər;* [nəzm:]

Müzəffər qoşunlar o dağlıq yerlərdə tarac etmişdilər çoxlu şey,
Düşməni candan məhrum etsələr də məcbur idilər amma götürsünlər apara bildikləri qədər hələ ki.

və Arğunşah İxtaci və Ramazanxacə, Əsrin zəfər məvkibindən bir dəstə ilə Səkğut[5] *vilayətinə tələsib [qətl və əsir və qarətdən istila]*[6] *və mükəmməl qələbə əsərləri zühura çıxardılar;* [beyt:]

Hara oldu ki o adlı-sanlı ləşgər,
niyə olmadı qalib, pərvərdigarın köməyi ilə?! və Əmir Məhəmməd [bəy və][7] *Əmir Musa;* [beyt:]
Qələbə çələngli,bütün şirlər cumdu birdən.

Ağcəb vilayətinə yollandılar və o yerləri istila və zəbt hövzəsinə daxil etdilər;

[beyt:]
Hər yerdə ki bu hünər zəminindən fənd,
müzəffər etmədimi o qoşunları məgər bu?

*və Həzrət sahib qiran, öz mübarək canı və sair **firuzi*** (zəfər) *təsirli ləşkərlərlə Əlbruz* (Qafqaz) *dağının ətəyinə gəlib çıxdı. Rəbb tərəfindən göndərilmiş inayətlər[lə yanaşı[8]] gündən-günə artan qüdrət və asimani qüvvətləndirilmiş qoşunlar mənsur bayraqlı əsgərlərin hümayun üzəngisinin **nökərinin*** (Ə.T.-un) *sidq niyyətli qolunun qüvvəsi və hüsn-e etiqadı ilə qəza və cihad* [bayrağını] *qaldırıb; və ulu dinin nüsrəti, məlun kor kafirlər üçün cahana ah-nalə və təhlil salıb;* [nəzm:]

Elə ki cahangir şahın adamları yetişdi, hər tərəfdən ah-nalə qalxdı.

O yer ki ordusu səadətli toz gətirdi,
din bağının budağında hər zəif ümmət cücərdi.

*Dalğalandı din üfqünün ənvər namlı bayrağı üzə çıxdı kafirlərin zülmət və zəlaləti və adlı-sanlı əmirlər və fil yıxan, şir ovlayan bahadırlar ki kafirlərin vilayətlərini istila etmək, fəsad və təfriqənin dəfi üçün ətraf və yaxınlara getmiş idilər, bu **ziyansızlardan*** (– ziyan vurmağa qadir olmayan adamlardan) *bir çoxunu qəzanın qılıncına tuş gətirib və Onların istinadgah və istehkamlarını ələ keçirib və viran etdirib və zəbt və mənimsənilmə altında bol qənimətlər çıxarıb Qəbələ məkanında ali orduya çatdılar; [*nəzm:]

Şahın qoşun dəstəsi tutdu çox ölkə və diyar
qala aldı, istehkam yıxdı və öldürdü düşmən.
Ələ keçirib çoxlu qənimətlər saysız-hesabsız,
ali ordu tərəfə fəth küləyi ilə gəldi.

və (ordu) *Sorx*[ab] *qalasını da istila edib və yerlə həmvar düzəldib Sorxab Qarabağı tərəfə gəldi və* [Əmir Teymur orduya] *o yerdən köç edib Kür çayının kənarına düşmək buyurdu; və fərman-e qəza-ye cərəyan qüvvəyə mindi ki, qamış və çör-çöpdən **navallar*** (hissələr) *hazırlayıb Kür çayı üzərində körpü bağlasınlar; və elə ki, Sahibqiran qazi, mənsur ləşgərlə çaydan keçdi hümayun əzmin yüyəni Bərdə tərəfə dönmüş oldu.*[9]

...[Tiflis[10]*]* *şəhəri ki o ölkənin* (– Gürcüstanın) *taxtgahıdır* [Əmir Teymur orduya ora] *[düşmək buyurdu*[11]*] və buradan*

şikar etməyə geri dönüb Şəki düzlərinə girdi və neçə gün o məhləni iqamət çadırları qurulan yer etdi; və el və vilayətə Bərtazın istilası üçün Əmir Hacı Seyfəddin və Cahanşah bahadırı müzəffər bayraqlı qoşunlardan bütün ümərə və həddindən artıq güruhla basqına göndərdi və Onlar fərmanın hökmü üzrə təcili yola düşüb büsbütün dağ və çöl Bərtazı[12] *qarət etdilər və o nahiyələrin el və ulusunu yola çıxarıb sürdülər və Aləm pənahın dərgahına gətirdilər; və* [Əmir Teymur] *Şeyx Nurəddin Sarıbuğanı həddindən artıq ləşgərlə dağlıq yerlər tərəfə göndərdi və O, elə ki dağlıq yerlərə girdi, Seyid Əli Şəki Orlat o hücumçunun xofundan mülk və malını atıb qaçmaq yolunu tutdu. Şeyx Nurəddin Onun evlərini necə ki düşmənin qəlbi kimi boş [və*[13]*] xarab etdi və tarac küləyinə verib atəş vurdu;* [beyt:]

Və elə ki ondan mühüm asudəlik tapdı, İqbal kimi ali taxtın ayağına tələsdi.[14]

[Əmirzadə Əmiranşah] ***Həmən ilin*** (– 1397, yaxud 1398) *payızında, Seyid Əli Orlatdan bir müxalifət şübhələndi ki, ona görə və təhqiq etdirmədən ləşgər çəkdi və Onun vilayətini qarət etdirdi; və elə ki [şahzadənin*[15]*] ovqatının xarab olması söz-söhbətləri Onun eyş və işrət və qələt-e iltifatında, məmləkətlərinin işlərinin idarə edilməsi və tərtibində çoxalma tapdı, xəbis təbiətli gürcülər*[16] *ki... onların fəsad və tüğyanı Həzrət sahib qiranın möhkəm qəhr [şüşəsində*[17]*] cilovlanmış idi, ürəkləndilər; və o müddətdə ki, **o həzrət*** (Ə.T.) *Hindistan yürüşünə buyurmuş idi, cəsarət ayağını mütilik cızığından kənara qoyub, müxalifət başlatdılar; və bu vaxt Sultan Əhməd Cəlairin oğlu [Sultan Tahir*[18]*] ona itaət edən bir qism camaatla Alıncaq qalasıda idi və Sultan Səncər [bin] hacı Seyfəddin, qəza cərəyan fərmanın hökmü üzrə uzun sürən müddətdə, yenə də o qalanı mühasirə edir və qalanın ətrafı*[nı] *cəmi tərəflərdən «daşdan bir divar»* [halına] *gətirmiş idilər. Belə ki bir kəs qaladan bayıra gedə bilməmişdir və bir kəsə [də] bayırdan qalaya yol yoxdur; və istehkam əhli yaxşıca təngə gəlmiş idilər. Bu fürsətdə, qələbə əzmli gürcülər, dinsizləri topladılar və Seyid Əli Şəki, əgər ki islam*

şüarinda tanınmış idi, onunla əlaqədar ki, Onun vilayətini tarac etmiş idilər, belə ki deyilmiş oldu, [indi O,] gürcülərlə ittifaq etdi və Sultan Tahir ki, mühasirə işinin təzyiqi canına və biçaq sümüyünə [dirənmiş idi[19]], [Onu] xilas etmək əzmi ilə Alıncağa üz tutmuş oldular və Azərbaycan vilayətinə girib, **dostluq edənlər** (Seyid Əli Orlat) və **düşmənlər** (gürcülər) müsəlman vilayətlərini xarab etməyə əl atdılar; və elə ki Sultan Səncər bu haldan agah oldu, qaladan çəkildi və Təbrizə getdi və vaqiənin surətini Əmirzadə Miranşahın ərzinə yetirdi. Şahzadə öz oğlu Əmirzadə Əbubəkr ilə Sultan Səncər və Hacı Abdulla və Məhəmməd Qəzğun və Şeyx Məhəmməd tavaçi kimi əmirlərə və digər üməraya o fitnə odunu sön-dürmək fərmanı verdi və onların hamısı Alıncaq tərəfə rəvan [oldular[20]]; və elə ki gürcülər Alıncaq istehkamına yetişdilər, Sultan Tahir [Cəlair xəzinəsini də götürüb, yaxın adamlarından ibarət bir dəstə ilə[21]] aşağı düşdü və Onlarla birləşdi; və qalanı Hacı Saleh və Seydi Əhməd Oğulşani və üç nəfər gürcü aznauruna tapşırdılar; və gürcülər böyük üməraya və bahadırlara «aznaur» deyirlər və necə ki onların məqsədləri Sultan Tahiri xilas etmək idi, muradlarının hasil olmasından sonra geri döndülər; və o yaxınlarda da Təbriz ləşgəri Onlara çatdı və qoşunun tərəfləri cərgəyə düzülüb cəngə çıxdı; və necə ki gürcülər **qələbə qayəli** (üstün) idilər, Onların aznaurları tərsliyə gəldilər və Təbriz ləşgərinin sağ cinah və sol cinahına hücum etdilər və Seyid Əli Şəki mərkəzdən irəli çıxıb intiqam üçün Əmirzadə Əbubəkrin üstünə getdi. Baxmayaraq ki, cavanbaxt şahzadə bir **müjdə** (–yeniyetmə) yaşında idi, **səbat** (–mətanət) ayağını dirəyib [, yəni qaçmayıb] igidlik kamanının **bir cübbə** (60 ədədlik ox kisəsi?) oxunu atdı və altmışda zəfər açdı və [belə ki, oxlardan] biri Seyid Əlinin dəbilqsinin zireh ətəyi üzərinə [yəni zərif hissəyə] getdi və bundan keçib boyun damarına [sancıldı[22]] və o «qorxmaz» həlak torpağı üzərinə yıxıldı: «vəlair və əş-şəl fi əl-müxbir misl əl-əsəd».[23] Amma elə ki gürcülər qalib olmuş idilər və Təbriz ləşgəri qovulub, şahzadə də geri qayıtdı və sağ-salamat bu

Şəki. Biblioqrafik göstərici. Tarix-diyarşünaslıq materialları

təhlükəli yerdən kənara çıxdı; və gürcülər [də] öz məkanlarına qayıtdılar.[24]

Bu əsnada Əmirzadə Miranşahın ümərası barədə fərman-e əla sadir oldu ki, gürcülərin müharibəsində ki, Alıncaq ətrafında – hadisə bəyan edilmiş idi, hamısı təqsir etmiş idilər və fərar edib[lər]. **Böyük Yirğu Divanında** (hərbi məhkəmədə) soruşdular; Əmirzadə Şahrux və əmirlər fərmanın hökmü üzrə [onları] əmrə tabe olmağa durğuzdular və elə ki sual-cavabdan və təftiş və təhqiqdən sonra halın surətini, necə ki vaqiə olmuş idi, humayun ərzin izzətinə çatdırdılar, **Əlatabanın** (Ə.T.) vacib hökmü çıxdı ki, Hacı Abdulla Abbas və Məhəmməd Qazan üçün dal və qabaq **yasaq** (cəza) çubuğu vursunlar və Yəmən Həmzəye Əprəddin barədə ki hamıdan əvvəl qaçmışdı, işarət oldu ki yasağına yetişsin [yəni öldürülsün] və [yalnız] şahzadələrin xahişi ilə canına aman tapıb, Onun üçün də dal və qabaq çubuğu vurdular və onların hər birindən cərimə olaraq üç yüz at tələb etdilər və Əmirzadə Miranşahın bütün əyan və nökərləri üzrə halın hökmü ilə əllisindən [də] iki yüz-üç yüz at həvalə olunmuşun [üstünə[25]] gəlindi və bütün o atları pənahı zəfər qoşunların piyadalarına qismət etdirdilər; və Əmirzadə Əbubəkr barəsində padşahanə atifət ki, o cəngdə igidlik göstərmiş idi və Seyid Əli Şəkini oxun bir cübbəsi ilə həlak torpağına atıb – əzizlənən və nəvziş siniflərinə ixtisas çəkdi [, yəni əzizlənən və nəvaziş göstərilən şəxslərdən oldu]. Beyt:

Şahdır himayəçi, üzü bu zamandan layiq hörmətə, qəhr və lütf bəxş etdi hər rəfiqinə.[26]

...necə ki bundan əvvəl Şəki vilayətinin valisi Seydi Əli Orlat, Gürcü ləşgəri ilə ittifaq etmiş idi və Alıncaq qalasının içinə girib və can üstündə[, yəni ölüm ayağında] o nadanlığı edib, belə ki şərh verilmiş oldu, bu vaxtda, Onun oğlu Seydi Əhməd ki [indi] **Onun** (– Seyid Əlinin) el və vilayətinin **əyalət** (– bir vahid, yaxud bir hissə) sahibi olmuş idi, atasının cürəti ilə əlaqədar **Sahib qiran gərdun aləm xadimlərinin** (– Ə. T. un) intiqamına görə təşvişə düşən və rahatlıq tapmayan oldu və

Əmir Şeyx İbrahimin Şirvan mülkünə iltica apardı ki, O, [bu hərəkəti ilə də] ***o həzrətin*** (– Ə. T. un) *bəndələrinin bəndəliyində səmimiyyətin artmasına ixtisas səmti tapmış idi. Beyt:*

Hər kim bəndəliyin səmimiyyət qandalında,
baş vurdu yüksəyə başıaşağılıqdan.

Şeyx İbrahim padşahanə əhvin ortaya çıxması üçün Onu qədim xilafət taxtının ayağına gətirdi və astana öpmək izzətinə çatdırdı. Seydi Əhməd tabe olmaq ***zəmininin*** (məfhumunun) *ədəb dodağı ilə busə verdi və Şeyx İbrahim Onun cərimələrinin əfvini*[, yəni ləğv edilməsini] ***padşahanə mərhəmətlər hamisindən*** (Ə.T.-dan) *xahiş etdi və Həzrət Sahibqiranın mərhəməti Onun təqsirat «naxış»larını əhv və gözyumma «yazısı» ilə ləğv edib,* [Onu] *əzizlənmək və navaziş siniflərində başıuca etdi və atasının mənsəb və məqamı Ona əta edildi. Şeyx İbrahim çoxlu* ***savəri*** (məcburi «bəxşiş») *gətirib toy tərtibi ilə məşğul oldu; və toy üçün o qədər at və qoyun kəsmiş idi ki, mətbəxçilər onu bişirməkdə aciz qaldılar və* ***tavaçilər*** (orduda yüksək rütbəli əmirlər) *onu ləşgərə* ***qismət etdirib*** (paylatdırıb) *hamısını bişirditdilər və toy günü* [hamının həmin bişmiş ətlə təmin olunması işini] ***bakavullara*** (orduda təchizat işi ilə məşğul olan məmurlara) *tapşırdılar; və digər bayram vasitələrinin məcmusu onun* [yəni bu tədbirin] *özünə daxil idi; və bu peşkəşlərdən sonra canlı ov heyvanları növləri və qulamlar və cariyələr və növbənöv qumaşlar və paltarlar və sənətkar* ***cəbaları*** (vergiləri) *və silahlar və qeyrilərdən və o cümlədən, altı min at çəkdi...*[27]

Həmən qışda – ***səkkiz yüz ikinci ildə*** (noyabr 1399 –fevral 1400) *ki, Qarabağ bu ordugahdan nüsrət yuvası idi* [Əmir Teymur] *gürcülər üzərinə getmək niyyətini gerçəkləşdirmək istədi və* [planlaşdırdığı basqında iştirak etmələri və bu basqına hazırlaşmaları üçün] *Şeyx İbrahim və Seydi Əhmədə xələt verdi və əzizlənmək və navaziş siniflərinə məxsus edərək [geri qayıtmaq*[28]*] rüxsəti əta etdi və* **Cahan mütanın** (Ə. T.un) **yarlığı** (fərmanı) *qüvvəyə mindi ki, o ləşgərin cəmisindən [hər*[29]*] on nəfərdən üç nəfər on günlük azuqə götürüb* ***Göytüstan*** (qüdrətli) *məvkibin qulluğunda olsunlar və qalan ləşgər və s.lər həmin yerdə dursunlar; və nüsrət şüar bayrağı bu zaman hifz edib, basqına hazırlıq işi gördürüb bütün şahzadələrlə Onların vilayətinə üz tutdu; və elə ki hümayun nüzul edib Kür çayının sahilində düşərgə qurdular, Ələtabanın lazimi fərmanı çıxdı ki, bütün qayıqları toplayıb çay üzərində körpü bağlasınlar; və «şah və ordu» o körpüdən keçdilər; və Şeyx İbrahim Şirvan ləşgəri ilə Əsrin zəfər mövkibinə qatıldı və Seydi Əhməd də qulluqda oldu; və [hümayun*[30]*] məvkib o yerdən tərpənib,* [Şəkinin ortasından[31]] *keçib Xəmşa dərəsi tərəf ki kafirlərin*[32] *məkanları və sakin olduqları yer idi* [ora] *rəvan oldu; və o dərənin hamısı* ***cəngəlistan*** (– sıx meşəlik)...*idi*

Aləm müta' yarlıq qüvvəyə mindi və peşəsi zəfər ləşkərlər on günlik yol[dakı] *ağacları dəhrə və balta ilə qırdılar və yol düzəltdilər elə ölçüdə ki beş-altı qoşun biri digərinin yanında gedə bilsin və bu əyyam, iyirmi gün müddətində ara verməd ən qar yağır və yüksəkliklərdən yetiiib, müşk kimi [müddət-e*[33]*] bulud dağ və biyaban üzərində* [ağ-appaq] *xırda «kafur» hazırlanır və elə ki İslam ləşgəri kafirlərin məhlə və məqamına bədbəxlik aqibəti seyr etdi, firuzə kimi günbəzin altında qaziyanə fikir və təhlilin zümzüməsini saldılar və cihad qılıncı intiqam qınından çıxarılılıb, qarın üzünü ki yer üstünə əsl pərdə tutmuş idi, dinsizlərin qanından, üzü qeyrətli lalə və* ***ərğəvan*** (qırmızı bir gül adı) *etdilər; hər kim tapılmış oldu, aman tapmadı və hər kim aşkara çıxdı, aşkarda qalmadı və Xəmşa ki o ölmüş məlunların başçısı və* [onlardan] *faydalanan.* (Quran ayəsi) *O, idi, acizlik və qorxudan tərk-e xanuman olub fərar. etdirdi; dünya şanlı əsgərlər Onun tələbində Aq su dərəsinədək yüyürdülər və kifayət qədər inək-qoyun və cins mallardan qeyrilərini qənimət götürərlər və elə ki Xəmşa şir şikar edən mücahidlərin qarşısından çaqqal kimi meşənin içinə qaçdı Din pənahın qoşunu cəhənnəmliklərin evlərini odladı və kəndləri talan və qarətin sər-sər* [küləy]*i ilə viran qoydular; beyt:*

Sakinlər cəhənnəm içində və məskən atəşdə yanıb,

millətin çöhrəsi qazilərin fəthindən odlanıb.

Və necə ki o yoldan azmışların eyşi badəsiz ötüşmürdü və Onların kişi və qadın və uşaqları [da] *buna vərdiş etmiş idilər; bu qayə ilə ki, hər kim ölür; beyt:*

Vəsiyyətidir ki: mənim ruhum bədənimdən çıxanda, mey və şənlik olsun və bir də, yaxşı tənəkdən düzəldilmiş tabut!

şərabsız dəfn etdirmirdilər və kafirləri zərərə salmaq və Onların eyşini azaltmaq üçün ki, iqtibas:. (Quran ayəsi). *ali əmr oldu ta bağat və bostanlaradək Zəfər qərin ləşgərə paylansın və bütün uca dağların hamısına çıxıb şeytan əməli [olan] tənəkləri ki məstedici badə ümidi ilə baslənmiş idilər əllə məhv etdilər və digər ağacların bəzisini kəsdilər və bəzisinin qabığını soydular və o yerlərin ...və... kilsələr ki ibadət o məhsullarsız qeyri-məqbul, yerlə bərabər etdilər və gündən-günə artan qüdrətin qəribə təsadüfləri: Həzrət sahib qiran, sabiq qış ilində ki Bars ili idi,* [həmin vaxt] *Hindistan ölkəsi və Dehli və Qanq çayı yerləri və ətrafında qəza edir və bütxanələri dağıdır*[dısa] *və bu qışda Dovşan ili ki, bir il müddət* [hələ] *tamam olamayıb, Cürcüstan vilayətində cihadla məşğul idi və kəlisələri dağıdır və. beyt:...*

Sənin Büraq əzmin ki bir kam götürmüşdür Hinddən,
Doğrusu ki, əgər İsgəndər oldun, qüdrət atını bu uzunluq və endə min yerə...[çapdın] *və əgər daban-dabana ta* [günbatan yerin] *altınadək ...*[çıxmaq üçün] *mücərrəd əhdin məsafəsinin qətindən kənara çıxmadın;*

beyt:

Biri üçün yardım zamanı köməkçidir, onun hekayəti digər halətdir.

Kafirlər Nüsrət bayraqların, Xəmşa dərəsi **qəzavatının** (oxu: toqquşmasının!) *başa çatmasından geri dönən kimi mübarizlər cihad meydanında bir aya yaxın o ölkənən eniş və yoxuşlarını minik heyvanlarının dırnaqlarının ağalıq və istilasına tapşıralar və kafirlərin aznaurlarından və dinsizlərin ...*[döyüşçülərindən] *dən ələ keçənləri od saçan iti qılıncla birdəfəlik, cəhənnəmin dibinə göndərdilər və Onların hakimləri Xəmşa, avara və*

səsi çıxmayan oldu və kafirlərin diyarı həddindən artıq viranlıq tapdı və o zamanda havanın soyuqluğunun şiddəti həddini keçmiş idi və yollar qarın çoxluğundan keçilməz olmuşdu; nəzm...

Və elə ki neçə gün müddət keçib və bu vasitə ilə ləşgərlər üçün azuqə tapa bilmədilər və atlar üçün ağac qabıqlarından qeyri yemək qalmadı, beləcə, dördayaqlılardan çoxu tələf oldu, Həzrət sahib qiran qayıtmağa qərar verdi və Kür çayından keçib... [34] [Qarabağdakı düşərgəsinə üz tutdu].

[1] *Bu nəşrlə tanış ola bilməmişik.*

[2] Mətndə: مُعَرب şəklində idi və cümlənin müvafiq hissəsini ən yaxşı halda belə tərcümə etmək mümkün idi: Elə ki ərəbləş(diril)miş (–üaxud: ərəbdən dönmüş) Şəki vilayəti hümayun məvkibin çadırları oldu,... Göründüyü kimi ifadə düzgün alınmır – necə ki, vilayət çadır ola bilməz! Lakin Zəfərnamə mətninin bir neçə yerində şablon ifadə: خِيَام مَضْرِب işlədildiyinə görə (Bax: Шарафуддин Али Яздий (1972) səh. 270a; 341b; 352a). biz dəqiqləşdirə bildik ki, əslində burada da elə – مَضْرِب (– qurulan yer) yazılmalı idi, sadəcə, katib tərəfindən nöqtə və *hərəkə xətalarına yol verilmişdir; və bundan başqa, həmin hekayəti Ş. Ə. Yəzdidən öz Rövzət üs-səfa'sına köçürmüş Mirxond da müvafiq yerdə eyni sözün sinonimi olan* – نصب *işlətmişdir (Bax:* (۱۲۷۱) ،ميرخواند *səh. 45).*

[3] N. Şamidə: ta ləkziləri (–ləzgilər yaşayan yerlərə qədərki əraziləri, yaxud ləzgilər yaşayan yerləri də) qarət etsinlər. Mümkündür ki, bu hadisə indiki Şəki şəhərindən bir qədər şimalda baş verib. Amma Şəkiyə hücum, payızın sonuna təsadüf etdiyindən Əmir Teymur ləzgilərlə Şəki düzlərində də qarşılaşa bilərdi. Belə ki, məhz, həmin mövsümdə, Dağıstanda yaşayan ləzgilərin bir qismi – əsasən Samur çayının orta hövzəsində məskunlaşanlar, öz qoyun-quzularını Şəki düzlərinə endirirlər. Məsələn, 19-cu əsrin əvvəllərində tərtib olunmuş sənədə əsasən ləzgilər bu iş üçün həmin vaxt Şəki xanına müvafiq vergi də ödəyirlərmiş. (Bax: Камеральное описание жителей города Нухи и Шекинской провинции за 1824 год..., səh. 70) Hal-

hazırda Şəki şəhərinin xeyli ləzgi sakini var və Şəki, Oğuz, Qəbələ rayonlaprında da ləzgi kəndləri mövcuddur. Amma Şəki şəhərində yaşayan ləzgilərin əksəriyyəti və Şəki rayonunun bəzi kəndlərində yaşayan bir çox ləzgilər son 30-35 il ərzində Rutul rayonunun (RF, Dağıstan MR) Xnıuli (–Xnov) kəndindən köçüb gələnlər, yaxud onların övladlarıdır. Şəki, Oğuz və Qəbələ rayonlarındakı ən köhnə ləzgi kəndlərində yaşayanlardan əksəriyyətinin əcdadlarını isə bura Şəki xanı Məhəmmədhəsən xan (–fasilələrlə hakimiyyətdə olub: 1784 – 1804) Dağıstan, yaxud Quba xanlığı ərazisindən köçürmüşdür.

[4] Kvadrat mötərizə içindəki hissə Tehran nəşrindədir. Daşkənd əlyazmasın-da: Məhəmməd Dərviş.

[5] Mətndə: şəklindədir. Fikrimizcə, bu Zaxur'a (– Orta əsr gürcü mənbələrindəki Tsukuti'yə) – indiki Şəki şəhərindən bir qədər şimal-qərbdə, Samur çayının yuxarı hövzəsində yerləşən tarixi vilayətin adına uyğun gəlir. Mirxondda: (–Zayif) (Bax: (۱۲۷۱) ،میرخواند səh. 45).

[6] Düz mötərizə içindəki hissə Tehran nəşrindəndir. Daşkənd əlyazmasında: istila.

[7] Əlyazmada səhvən: ibn

[8] Kvadrat mötərizə içindəki hissə Tehran nəşrindəndir. Daşkənd əlyazmasında yoxdur.

[9] Шарафуддин Али Язди (1972) səh. 181b – 182a; Göründüyü kimi bu hadisələr barədə N. Şamiyə nisbətən Ş. Ə. Yəzdidən gətirdiyimiz iqtibas həcmcə xeyli çox olsa da, keyfiyyətcə, heç də o qədər üstün deyil.

[10] Əlyazmada səhvən: Təqlis.

[11] Əlyazmada səhvən yalnız: nozul (–düşmək).

[12] Ola bilsin, bura indiki Şəki şəhərindən 12-15 km. cənubdakı Daş-yüz deyilən ərazidir.

[13] Əlyazmada buraxılıb.

[14] Шарафуддин Али Язди (1972) səh. 270a/b; Bu dəfə eyni hadisə barədə hər iki müəllifdən gətirdiyimiz iqtibas nə həcmcə və nə də məzmunca bir-birindən o qədər də fərqlənmir.

Müqayisə etməyə dəyəsi yeganə şey isə budur ki, Ş. Ə. Yəzdidə olan el və vilayət-e Bərtaz, yaxud dağ və çöl Bərtaz ifadələrinə N. Şamidə tasadüf etmirik.

[15] Əlyazmada səhvən: şah.

[16] 1824-cü ildə tərtib edilmiş siyahıyaalma sənədində Şəki əyalətinin şimal-şərqində ya-şayan provoslav məzhəbli udinlərin miliyyəti «gürcü», qriqoryan məzhəblilərinki isə «erməni» kimi göstərilib.13 O cümlədən, həmin sənəddə Sultan-Nuxa kəndinin (–Qutqaşın mahalı) nə udin, nə erməni və nə də gürcü dilini bilməyən və yalnız türkcə (–oxu: azərbaycanca!) danışan qriqoryan məzhəbli sakinlərinin milliyyəti də «erməni» kimi göstərilir.13. 4 Ona və digər şeylə-rə (–hansılar ki, biz hələ bir qədər sonra bəhs edəcəyik) görə belə bir mülahizə də irəli sürmək mümkündür ki, yuxarıda «gürcü» adlananların bir qismi və ya hamısı bəlkə də gürcü yox, əs-lində, o vaxtlar Şəki ölkəsinin şimalında yaşamış provoslav məzhəbli xristianlar idi.

[17] Əlyazmada yalnız: şüşə

[18] Əlyazmada səhvən yalnız: sultan.

[19] Əlyazmada: dirənib.

[20] Əlyazmada buraxılıb.

[21] Cümlənin bu hissəsi bizim tərəfimizdən, İbn Ərəbşaha istinadən (Bax: səh.66(۱۲۳۹) ،ابن عربشاه) əlavə edilib. Məqsədimiz hadisəni bir qədər də canlandırmaq, məıni informasiya cəhətdən daha da zənginləşdirməkdir.

[22] Əlyazmada səhvən: gəldi.

[23] Əlyazmada: Bu şir (Kəlilə və Dimnə-dən?), yaxud Əsəd adlı hansıa şəxs haqqında olan ərəbcə barədir.

[24] 348b – 349b. ،(۱۹۷۲) شرف الدين على يزدى

[25] Kvadrat mötərizə içindəki hissə Tehran nəşrindəndir. Daşkənd əlyazmasında yoxdur.

[26] səh. 356a. ،(۱۹۷۲) شرف الدين علنزدى

[27] səh. 352b ; Bax: qeyd 81. ،(۱۹۷۲) شرف الدين على يزدى

[28] Kvadrat mötərizə içindəki hissə Tehran nəşrindədir. Daşkənd əlyazmasında yoxdur.

[29] Bax: əvvəki qeydə.

[30] Bax: qeyd 85-ə.

[31] Əlyazmada: Tənşəkidən. Mirxondda: Şəkidən ميرخواند، (١٢٧١) *səh. 101).*

[32] Mətndə: kəbran, yəni «atəşpərəstlərin».

[33] [34] səh. 354b – 355b. شرف الدين على يزدى (١٩٧٢)،

10.2. CAHANGUŞA-Yİ XAQAN-İ SAHİBQIRAN ƏSƏRİNDƏ ŞƏKİ TARİXİNƏ DAİR MƏLUMATLAR

Şəki hakimliyi ölkəmizin orta əsrlər tarixində özünəməxsus rol oynamış və I Şah Təhmasibin hakimiyyəti dövründə, 1551-ci ildə Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin tərkibinə qatılmışdır.

Şəki hakimliyinin tarixinin son mərhələsini öyrənmək baxımından Səfəvi mənbələri böyük əhəmiyyət kəsb edirlər. Bu mənbələrin məlumatına görə, hələ 1488-ci ildə I Şah İsmayılın atası Şeyx Heydər öz qızılbaş qoşunu ilə Dərbəndə yürüş edərkən Şəkidən keçib getmişdi[1]. Səfəvi müəllifləri 1500-cü ilin payızında İsmayılın Şirvan üzərinə yürüş edərkən Qoyun-ölümü adlı yerdən Kür çayını keçdikdən sonra Şəki hakiminin qüvvələrini məğlub etdiyini qeyd edirlər[2]. Səfəvi dövrünə aid anonim bir mənbədə göstərilir ki, İsmayılın qoşunu Kür çayını keçdikdən sonra Şirvanşah Fərrux Yəsarın sahildə yerləşdirdiyi üç minlik qüvvəni darmadağın etmişdi[3]. Biz bu faktları müqayisə edərək belə bir nəticəyə gəlirik ki, şirvanşahın müttəfiqi və ya ola bilsin vassalı olan Şəki hakimi özünün üç minlik qoşununu Fərrux Yəsarın göstərişi və ya xahişi ilə Kürün sol sahilində yerləşdirərək qızılbaşların yolunu kəsməyə cəhd göstərmiş, amma buna nail ola bilməmişdi. Bu hadisə Şah İsmayılın hakimiyyətə gəlməsindən və Təbrizdə şah elan olunmasından təxminən bir il öncə baş vermişdir.

İlkin tarixi məxəzlərin təhlili onu göstərir ki, I Şah İsmayılın hakimiyyəti dövründə (1501-1524) Səfəvilərlə Şəki hakimliyi

arasında münaqişələr baş verməmiş, yaxşı münasibətlər mövcud olmuşdur. Məhz həmin dövrdə Şəki hakimliyi Səfəvilərin ali hakimiyyətini qəbul etmiş və onlardan vassal asılılığına düşmüşdü. 1519-cu ildə Şəki hakimi Həsən bəy Təbrizə gələrək Şah İsmayılla görüşmüş və ona öz itaətkarlığını bildirmişdi[4]. 1521-ci ildə Gürcüstanın Kaxeti vilayətinin çarı Levan Şəkiyə hücum etmiş, Həsən bəy Şah İsmayıla məktub yazaraq gürcü hökmdarının bu hərəkətindən şikayətlənmiş və şahdan kömək istəmişdi. Levanın Şəkiyə hücumundan qəzəblənən Şah İsmayıl bunun intiqamını almaq üçün özünün əfsanəvi sərkərdəsi Div sultan Rumlunu Kaxetiyə, Levanın üzərinə göndərmişdir[5]. 1524-cü ilin yazın əvvəllərində Şah İsmayıl Şəkidə yerli hakim Həsən bəy və Şəki əyanları ilə birlikdə ova çıxmışdı. Şah İsmayıl getdikdən sonra Levan yenə Şəkiyə hücum etmiş, Şəki qoşunu sayca çox olan gürcü ordusuna qarşı qəhrəmanlıqla döyüşməsinə baxmayaraq məğlubiyyətə uğramış və Həsən bəy bu döyüşdə şəhid olmuşdu. Bu hadisədən dərhal sonra Levan Kaxetiyə qayıtmışdı. Şah İsmayıl Həsən bəyin qisasını almaq üçün Kaxetiyə yürüş etmək istəsə də, buna əcəl imkan verməmiş və 23 may 1524-cü ildə o, vəfat etmişdir[6].

Həsən bəyin ölümündən sonra onun yerinə oğlu Dərviş Məhəmməd xan Şəki hakimi oldu. Eyni zamanda I Şah İsmayılı oğlu I Şah Təhmasib (1524-1576) əvəz etdi. Onların zamanında Şəki hakimliyi ilə Səfəvilər arasındakı münasibətlər getdikcə gərginləşməyə başladı. Nəticədə, 1551-ci ildə I Şah Təhmasib Şəki hakimliyini ləğv etdi və oranı Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin tərkibinə qatdı[7].

Şəki hakimliyinin XVI əsrin ilk rübündəki tarixinə dair məlumat verən Səfəvi mənbələrindən biri Şah İsmayılın hakimiyyətinə həsr olunmuş «Cahangüşa-yi xaqan-i sahibqiran» («Sahibqiran xaqanın dünyanı tutması») əsəridir[8]. Bəzi müəlliflər bu dəyərli və iri həcmli salnaməni şərti olaraq «Şah İsmayılın anonim tarixi» adlandırmışlar. Əsərin müəllifinin kimliyi tam bəlli olmasa da, onun Bicən adlı bir şəxs tərəfindən yazıldığı güman

olunur. Bir sıra tədqiqatçıların ümumi rəyinə görə, bu mənbə 1540-1548-ci illər arasında yazılmışdır[9]. Lakin A.H.Morton fərqli mövqe nümayiş etdirir və o, bu əsərin təxminən XVII əsrin 80-ci illərində meydana gəldiyini irəli sürür[10]. Hər bir halda «Cahangüşa-yi xaqan-i sahibqiran» əsəri Şah İsmayıl Xətai dövrünün tarixinə dair əvəzolunmaz və mötəbər bir qaynaqdır. Bu əsər farsca qələmə alınmışdır və bu vaxta qədər Azərbaycan dilinə tərcümə edilməmişdir. Hazırkı məqaləmizdə sözügedən mənbənin Şəki tarixi ilə əlaqədar məlumatları ilk dəfə fars dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilərək oxuculara təqdim olunur. Tərcümə üçün Pakistan alimi A.Müztərrin mənbənin Britaniya Muzeyində və Kembric Universitetində saxlanan nüsxələri əsasında tərtib edərək 1986-cı ildə İslamabadda nəşr etdirdiyi elmi-tənqidi mətnindən istifadə olunmuşdur. Proseslərin mahiyyəti və gedişi oxucu üçün aydın olsun deyə həmin əsərdən gətirülmüş Şəki tarixinə dair cümlələr kontekstdən çıxarılmamış və digər hadisələrlə əlaqəli surətdə təqdim olunmuşdur.

S.43-45

Sultan Heydərin Şirvan tərəfə qoşun çəkməsi və o həzrətin cənnət bağlarına və behişt bağçasına yollanması[11]

Elə ki Sultan Heydər öz dayısı oğlu olan Sultan Yaqubun[12] kobud rəftarından və yöndəmsiz hərəkətlərindən agah oldu, sufi əmirləri və Səfəvi sülaləsinin tərəfdarları ilə məşvərət etdi. Onun cahanı bəzəyən rəyi Şirvan Dərbəndinə tərəf yürüşə çıxaraq Çərkəz və Dağıstanda qəzavat etməyi qərara aldı. O, fədakar sufiləri çağırmaq üçün səba (küləyi) kimi (sürətli) qasidlər göndərdi və qoşunun toplanması başa çatdıqdan sonra Şirvan vilayətinə yola düşdü. O əyyamda artıq Sultan Xəlilin oğlu Sultan Fərrux Yəsar[13] öz atasının yerinə Şirvan valisi olmuşdu. (Fərrux Yəsar) o həzrətin gəlişindən xəbər tutduqda onun sabitlik və dayanıqlılığının bünövrəsi sarsıntıya məruz qaldı. O, Sultan Heydərin atasının qanının qisasını alacağından və Şirvan

vilayətinə qəsd edəcəyindən qorxuya düşərək, o həzrətə qarşı düşmənçilik və nifaq mövqeyi tutdu[14]. Lakin şirvanşah özündə o həzrətə qarşı müqavimət göstərmək gücünü görmədiyindən, öz kürəkəni[15] olan Sultan Yaqubun yanına adam göndərib ona belə bir xəbər çatdırdı:

«Sultan Heydər qızılbaşlardan ibarət böyük bir qoşunla döyüşmək əzmi ilə Şirvana gəlir. Heç bir şəkk-şübhə yoxdur ki, o, (Şirvanı) zəbt etdikdən sonra digər məmləkətləri də fəth etmək həvəsinə düşəcəkdir və bu minvalla dövlətin təməlləri laxlayacaqdır. İndi gərəkdir ki, bizim köməyimizə bir türkman qoşunu[16] göndərəsiniz və biz o qoşunun yardımı ilə qızılbaşların bu vilayətə qədəm qoymasına imkan verməyək».

Sultan Yaqub bu sözləri eşitdikdə doğru yoldan azdı, (Sultan Heydərlə arasında olan) qohumluq bağlarını qırmağı mümkün bildi və öz kinli ürəyində dünya və axirətdə bədnam olmağın toxumunu əkdi. O, Süleyman Bicən-oğlunu bədbəxtlik gətirən türkman ordusunun dörd min süvarisi ilə birlikdə şirvanşahın imdadına göndərdi və təsdiqləyici bir namə qələmə alıb, ona Sultan Heydəri qətlə yetirmək haqqında icazə verdi.

Süleyman bəyin ordusu şirvanşaha qoşulmazdan öncə Sultan Heydər Şirvanın şimal tərəfində yerləşən Şəkinin yolu ilə irəliləyərək o məmləkətə daxil oldu. Daha sonra müzəffər qoşun hərəkət edib Dəmirqapı və Babüləbvab adları ilə məşhur olan Dərbənd qalasının ətəyinə çatdı. Bu qala mətanət və möhkəmlikdə İsgəndər səddi kimi məşhurdur. Buna görə də o qalanın əhalisi inadkarlıq göstərdi. Onlar o fələk əsaslı qalaya bacarıqlı adamlar və döyüş avadanlıqları vasitəsilə istehkam verdilər. Bu səbəbdən o zəlalətli firqənin iqbal sahibi olan (Sultan Heydərin) əli ilə tənbeh edilməsi və cəzalandırılması lazım oldu. O, qazilərə həmin şəhəri və qalanı zəbt etməyi əmr etdi. İgidlər o qalanı zəbt etmək üçün səy göstərdilər. Qısa bir müddət ərzində o mətin qalanın bünövrəsinə sarsıntı saldılar. Az qaldı ki, o qalanın fəth olunması baş tutsun. Ancaq bu zaman Heydəri xanədanının tərəfdarlarından biri olan və qoşunun arxa hissəsinə başçılıq

edən Qara Piri Qacar arxadan gəlib xəbər gətirdi ki, türkman qoşununun bir dəstəsi Qara Süleymanın (yəni Bicən-oğlunun) sərdarlığı ilə Kür çayından keçmişdir, şirvanşah Şirvan əsgərləri ilə birlikdə onlara qoşulmuşdur və onlar qalibiyyətli (qızılbaş) qoşunu ilə müharibə etmək iddiasındadırlar. Dinpərvər sultan (Heydər) bədbəxtlik gətirən o güruhun gəlişinə görə zərurət üzündən həmin qalanın ətəyindən çəkildi, o mərdimazar güruhla döyüşə hazır oldu və Təbərsəran hüdudunda iki qoşun üz-üzə gəldi.

S.110-113

***Qayıq və gəminin köməyi olmadan, Allahın himayəsinin yardımı ilə Süleyman şanlı sahibqiran xaqanın Kür çayını keçməsi*[17]**

Əlahəzrət (İsmayıl) əmr etdi ki, ali məiyyət gəlib çatmazdan öncə Bayram bəy Qaramanlu zülqədər və təkəlü (tayfalarının) qazilərindən ibarət bir dəstə ilə Kür çayının kənarına getsin və Qoyun-ölümü keçidindən çayı keçib çayın o biri tayında mühafizə təşkil etsin ki, şirvanlılar oraya gəlib müzəffər qoşunun keçidinə mane ola bilməsinlər. Bayram bəy itaət edilməsi vacib olan bu hökmə uyğun olaraq Kür çayı tərəfə getdi. Elə ki o, çayın kənarına çatdı, qoşunun çayın hansı yerindən keçməsi barədə hər nə qədər götür-qoy etsə də, orada olan iki keçidin heç birini ordunun keçməsi üçün münasib hesab etmədi. Çox fikirləşdikdən sonra qaziləri iki dəstəyə bölüb, dəstələrdən hər birini o ərazidə birləşən Araz və Kür çaylarının[18] *iki səmtindən birinə göndərdi ki, orada mövqe tutsunlar və o ucsuz-bucaqsız dəryadan keçmək üçün vasitələr hazırlasınlar. Müzəffər əsgərlər Bayram bəyin göstərişinə əsasən suyun iki səmtində mövqe tutub, bəziləri qayıq və sal düzəltməyin xəyalını qururdu, bəziləri isə gəmi və bərə hazırlamağın fikrinə düşmüşdü. Onlar bu fikir və əndişədə idilər ki, imamət və kəramət xanədanının rəhbəri, yəni Süleyman şanlı sahibqiran xaqan çayın kənarına gəlib çatdı. O, Bayram bəyin fikrindən xəbərdar oldu və bu əndişə və xəyal o həzrətin mübarək təbiətinə müvafiq olmadı. O, şəkk-şübhəsiz və hazırlıqsız bir şəkildə xoş yerişli və balıq əndamlı atını bir neçə addım su boyunca çapdı və (Allaha) təvəkkül edərək, atını akula kimi o sonsuz dəryaya vurdu. İgid sufilər və fədakar qazilər o halı müşahidə etdikdə, heç tərəddüd etmədən o şahsuvarın arxasınca atlarına suya saldılar və onların hamısı Allahın mühafizəsinin zəmanəti altında sağ-salamat o çaydan keçdilər. Bəlağət yükünə malik «Mənim Əhli-beytim Nuhun gəmisi kimidir» hədisinin*[19] *məzmunu gerçəklikdə baş verdi. Bu qəribə işin və əcaib əhvalatın baş verməsi səbəbindən əqidə sahiblərinin o kəramətli ailənin seçilmişinə (yəni İsmayıla) olan inamı artdı.*

Bu əsnada Şəki camaatı inadkarlıq göstərib üsyan etdi. Süleyman şanlı sahibqiran xaqanın işarəsi ilə qazilər atəş misallı amansız qılınclarla onların həyat xırmanını yandırdılar. Bu hadisənin baş verməsindən sonra o həzrət həmin məkanda dayandı. Növbəti gün Sultan Fərrux Yəsarın yanından bir süvari gəlib belə bir xəbər gətirdi:

«Süleyman şanlı xaqanın Şirvan üzərinə gəlməsi haqqında məlumat şirvanşaha çatdıqda, o, dəstəkçilərinin və köməkçilərinin çoxluğundan qürurlanaraq, lovğalığının bolluğundan demişdir ki, əgər o həzrət bu hüduda gələrsə, onun atasının başına gələn hadisə onun da başına gələcəkdir».

Süleyman şanlı sahibqiran xaqan bu sözü eşitdikdə, (qəzəbindən) alışıb-yandı. Ertəsi gün Süleyman şanlı xaqan o məkandan köç edib, Gəldi-gələn adlı mövqeyə doğru hərəkət etdi. O mənzildə həmin yerin sakinlərindən olan bir şəxs (Şah İsmayılın) hüzuruna gəlib dedi ki, dinin pənahı olan padşahın (yəni İsmayılın) gəlişindən xəbər tutan şirvanşah 20 min süvaridən və 6 min piyadadan ibarət qoşunu ilə Şamaxı qalasını tərk etmişdir və indi Qəbələ qalası ətəklərində dayanaraq, döyüşə və vuruşa müntəzirdir.

S.577-578

Div sultanın Gürcüstan tərəfə və Xoca Müzəffərin Mazandaran tərəfə getməsinin şərhi[20]

Süleyman şanlı sahibqiran xaqan Marağanın Nəbat mənzilindən səltənətin mərkəzi («darüsəltənə») Təbrizə doğru hərəkətə gəldi. Bir ay sonra isə həmin gözəl şəhəri tərk edib Naxçıvana yollandı və orada qışlamaq qərarına gəldi. Kaxet Gürcüstanının hakimi Ləvənd xan[21] *itaətkarlıqdan boyun qaçırıb, dinsiz kafirlərdən ibarət çoxsaylı bir dəstəni Şəki vilayətinə basqın etməyə göndərdi. Şəki vilayətinin valisi Həsən bəy ali əşrəfin (yəni Şah İsmayılın) hüzuruna ərizə göndərib, dinsiz gürcülərin gəlişinin şərhini qələmə aldı. Buna görə də Div sultan Rumluya Gürcüstan vilayəti üzərinə hücum etmək haqqında göstəriş verildi. Div sultan mücahid igidlərdən ibarət bir dəstə ilə sürətli hərəkət («ilğar») edərək, özünü «kafirlər diyarına» (yəni Gürcüstana) çatdırdı, Qanıq və Qabırrı çaylarını keçərək, Zəgəm və Girem qalalarını çapıb-taladı. Ləvənd xan qızılbaş əsgərlərinin qorxusundan boynuna qılınc asıb Div sultanın yanına gəldi və təslim oldu. Həmçinin Gürcüstanın digər valiləri – Məlik Qurqura, Davud bəy, Məlvən bəy və Mənuçöhr bəy də Div sultanın hüzuruna gəlib, layiqli peşkəşlər gətirdilər.*

S.605-606

930-cu (1523/24) ilə müvafiq olan kədərlə dolu meymun ilinin hadisələri

(Şah İsmayıl) qış fəslinin xoşbəxt günlərini Naxçıvan şəhərində başa vurduqdan sonra bahar gəldi. Lakin bu ilin baharında yaz fəslinə lazım olan təravətin sevinc və şadlıq gətirən qoxusu hiss olunmurdu. Bu baharın çiçəklərinin görkəmindən ölgünlük və solğunluq görünürdü. Cahan gülzarı rahatlıq tapmaq bilmirdi. Sanki zəmanə qeyb pərdəsi arxasında gizli qalan və alçaq fələyin gərdişi və buqələmun taleyin oyunbazlığı üzündən

baş verəcək mühüm bir hadisədən xəbərdar idi. Buna görə də həmişə könül xoşluğu və şənliklə keçən Novruz bayramında («Novruz-i sultani») bu il o şadyanalıqdan və səadətdən əsər-ələmət yox idi və qəzavü-qədər fələyinin isti üzlü günəşi min-min nalə və fəğanla həməl bürcünü öz çadırı üçün düşərgəyə çevirmişdi.

Beyt:

«Bu baharda heç kəsin murad gülü açılmadı,
Növbəti bahara qədər təbiətin təntənəsi dirçəlmədi».

Novbahar bulud öz ağlamağı ilə ağaclara və budaqlara irtimasi qüsl[22] *verdi. Təzə-tər yaşıl bitkilər başlarını sallayıb, yerə əyildilər. Lalə başdan-ayağa qədər pərişan olub, al-əlvan rəngi yanağından kənar etdi. Qızılgül paltarını yırtıb, gülməyi unutdu. Bənövşə öz göy libasından*[23] *həzz aldı və bəhrəmənd oldu. Meyvə ağacları bəhər verməmiş əldən düşdülər.*

Süleyman şanlı sahibqiran xaqan Novruz bayramını qeyd etdi. Həmin gün əmirlər və dövlət ərkanı (şaha) təzim etmək şərəfinə nail olub, layiqli peşkəşlər təqdim etdilər və onların hamısı bahalı xələtlərlə mükafatlandırıldılar. Bayram və şənlik günlərindən sonra həmin bahar fəslində Naxçıvandan Şirvan vilayətinə yollandılar. Elə ki Kür çayının yaxınlığına yetişdilər, Şirvan valisi Şeyxşahın ölüm xəbəri əşrəfin (yəni Şah İsmayılın) qulağına çatdı. O vilayətin hökumət fərmanı onun (yəni Şeyxşahın) oğlu Sultan Xəlilin adına yazıldı. Sultan Xəlil bu xanədanla (yəni Səfəvilər sülaləsi ilə) qohum olmaqla başucalığı qazanmışdı[24].

(Şah İsmayıl) Şirvana getməkdən vaz keçib, hərəkət istiqamətini Şəki səmtinə döndərdi. Şəki valisi Həsən bəy onu qarşılamağa çıxıb, (şaha) təzim etmək şərəfinə nail oldu və zəmanə hökmdarına bol-firavan peşkəşlər təqdim etdi. Əlahəzrət şah ov etmək sevdasına və dağlara tamaşa etmək həvəsinə malik olduğu üçün hökm verdi ki, qazilər və Şəki əyanları Gürcüstanla Şəki arasında yerləşən və Şahdağı[25] *(adı) ilə məşhur olan yerdəki cüyürləri və digər vəhşi ov heyvanlarını qovub bir yerə toplasınlar. Belə nəql edirlər ki, keçmiş sultanlar o vilayətdə Şahdağına*

pənah aparan ovun ardınca getməzdilər və buna görə də o dağda çoxlu cüyür vardı. Heç bir kəs o cüyürlərə dəyib-dolaşa bilmirdi. Çünki onların (Şahdağında) ovlanması uğursuzluq əlaməti hesab olunurdu. Bu məsələni (şaha) ərz etsələr də, o həzrət buna məhəl qoymadı və ovun başlamasını əmr etdi. Elə ki cərgə ovu tərtib olundu, hökmdar çoxlu cüyür və saysız-hesabsız vəhşi heyvanları Şahdağında ovlayıb, Ərdəbilə tərəf geri qayıtdı. c.606-607

Hökmdarın məiyyətinin Ərdəbildən yola düşməsi və Şəki hakimi Həsən bəyin öldürülməsi haqqında xəbərin gəlib çatmasının şərhi

Süleyman şanlı xaqan bir neçə gün Ərdəbildə ali məqamlı əcdadlarının ziyarəti ilə vaxtını keçirdi və daha sonra oradan səltənətin mərkəzi («darüssəltənə») Təbrizə tərəf yola düşdü. Elə bu zaman Gürcüstanın Kaxet hakimi Ləvənd xanın Şəkiyə gəlməsi və Şəki valisi Həsən bəyin öldürülməsi haqqında xəbər şahın ərzinə çatdırıldı. Bu hadisənin icmalı belədir ki, Şəki valisi Gürcüstanla həmsərhəd olduğundan, onlar arasında həmişə düşmənçilik və münaqişə atəşi alovlanırdı. Dünya şahı (İsmayıl) o vilayətdən (yəni Şəkidən) çıxıb darülirşad (Ərdəbilə) üz tutduğu günlərdə Ləvənd xan Gürcü fürsət tapıb, çoxlu qoşunla o diyara sürətli yürüş («ilğar») etdi və tərəflər arasında böyük bir vuruşma baş verdi. Döyüş nəticəsində Şəki qoşunu qaçmağa üz qoydu və Həsən bəy o mərəkədə şəhid oldu. Ləvənd xan Gürcüstana qayıtdı. Onun bu hərəkətindən hökmdarın (yəni Şah İsmayılın) qəzəb odu alışdı və o istədi ki, qisas almaq üçün hərəkətə keçsin. Lakin bu zaman onun mübarək zatına bir bədbəxt hadisə üz verdi və həmin tədbir təxirə düşdü[26]. Şəki camaatı ondan (yəni Həsən bəydən) sonra Dərviş Məhəmməd bəyi hökumət taxtına əyləşdirdi.

Namiq Musalı,
tarix elmləri namizədi

10.3. 1384-1404 - ƏMİR TEYMURUN ŞƏKİ ÖLKƏSİNƏ HÜCUMLARI

Bu monoqrafiyanı kitabça şəklində nəşr etdirməyi planlaşdırırdım. Onun üzərində 2007-ci ilin əvvəllərinə qədər işləmişəm. Cəmi bir neçə ay vaxt lazım idi ki, texniki işləri də başa çatdırım və onu nəşrə tam hazır vəziyyətə gətirib çıxarım. Lakin iş elə gətirdi ki, bu günə qədər heç cürə vaxt tapa bilmədim. Bu müddət ərzində yalnız ondan bir neçə çıxarış edib bu veb sayıda yerləşdirmişəm, bir çıxarış isə «Elm» qəzetində dərc olunub.

Aydındır ki, çıxarışlar mütləq redaktəyə məruz qalıblar və nəzərə alın ki, bir çox hallarda onların mətni bu monaqrafiyadakından xeyli yeni və daha mükəmməl ola bilər. Hesab edirəm ki, İnşallah, 2010-cu ilin ortalarında, yenidən bu əsərin redaktəsinə qayıdacağam.

Redaktə deyəndə, heç bir məzmun dəyişikliyi olmayacaq, necə ki, lap əvvəldə qeyd elədim, söhbət yalnız sırf texniki işlərdən gedir.

Aydın Məmmədov,
1.10.2008

Tarixi Şəki ölkəsinin, yəni müasir Azərbaycan Respublikasının şimal-qərb ərazisinin, tarixini araşdırarkən, Əmir Teymurun yürüşlərindən bəhs edən cəmi bir-neçə mənbədən onun bura etdiyi hücumlar barədə həcm və məzmunca o qədər geniş məlumat tapdıq ki, onların sayəsində 1384 – 1403-cü illərdə cərəyan etmiş həmin hadisələri ayrıca bir mövzu kimi öyrənmək fikrinə düşdük. Əsas məqsəd isə yenə də Şəkinin tarixini tədqiq etmək olaraq qalır, sadəcə, göstərilən dövr üçün bu ölkə tarixini işıqlandıran digər qaynaqların demək olar ki, olmaması ucbatından, biz yalnız Əmir Teymurun yürüşlərini tərənnüm edən əsərlərdən faydalana bilirik. Aydındır ki, bunların mətnindəki Şəkiyə, yaxud şəkililərə dair informasiya daşıyan hissələr də əslində Əmir Teymur, yaxud teymurilərin iştirakı ilə baş vermiş hadisələr

barədə tarixi hekayətlərdir. Onlardan isə nə qədəri indiyə kimi Vətən tarixşünaslığına məlum idisə, həcmcə bir o qədəri də hələ naməlum olaraq qalırdı və ilk dəfə bizim tərəfimizdən, məhz, burada Vətən tarixinə tətbiq edilir. Biz həmin hekayətlərin hamısını, o cümlədən tarixşünaslığımıza məlum olan qismi də, öz tərcüməmizdə bu kitabçaya daxil etmişik.

Yeri gəlmişkən, əslində bu kitabça bizim hazırlamaqda olduğumuz və Şəki ölkəsi tarixinin daha geniş dövrünü əhatə etməli olan monoqrafiyamızın bir hissəsi idi və biz görəndə ki həmin elmi işi başa çatdırmaq üçün hələ xeyli vaxt lazımdır, onu tamamlayana qədər isə əldə etdiyimiz bir sıra nəticələrdən Vətən tarixinin tədqiqində istifadə edilməyəcək, onda, monoqrafiyanın hazır bir qismini – bu kitabçanı, nəşr etdirməyi lazım bildik ki, bəzi nəticələrimiz Azərbaycan tarixinə tətbiq olunsun. Belə ki, son illərdə nəşr edilmiş, daha çox İran tarixinin XIII – XVIII əsrlərini əhatə edən 7 cildlik «Azərbaycan tarixi»nin III cildində (1999) Əmir Teymurun Şəki ölkəsinə hücumları barədə heç nə yazılmayıb. Cildin sonunda verilən «Xronoloji cədvəl»də isə bu mövzuya aid cəmi bir **tarix** (–1402) – «.Şəki xanının Teymurun I Bayazidə qarşı yürüşündə iştirakı.» barədədir ki, bu da yanlışdır. Belə ki, **«Şəki xanının»** (əslində: «Şəki hakimi Seyid Əhmədin» yazılmalı idi; görəsən, 15-ci əsrin başlanğıcı üçün «xan» titulunun nə demək olduğunu, hətta Əmir Teymurun da belə bir titula malik olmadığını bizim tarixçilər niyə bilmirlər!) 1402-ci il Ankara döyüşündə iştirak etməsi barədə tarixi mənbələrdə heç bir məlumat yoxdur! 14-cü əsrin son rübünün ortalarından 1551-ci ilə qədər tarix səhnəsində sanballı iz qoymuş Şəki hökmdarlığının tarixinə də bu cilddə yer ayrılmamış, yalnız 2-ci xəritədə həmin dövlətin təxmini sərhədləri göstərilməklə kifayətlənilmişdir. Belə çıxır ki, bizim tarixçilərimiz Şəki hökmdarlığının tarixini «öyrənmək işini», bu dəfə tamamilə qonşu Gürcüstan və Dağıstan tarixçilərinin öhdələrinə buraxmışlar?!

Güman edirik ki, bizim kitabçamız elmi ictimaiyyətin diqqətindən kənarda qalmayacaq və buradakı tarixi tədqiqatlarımıza, fars dilindən etdiyimiz tərcümələrə vaxtında münasibət bildiriləcəkdir. Şübhəsiz, aşkar ediləcək çatışmazlıq və nöqsanları, hazırlamaqda olduğumuz monoqrafiyada aradan qaldıracağıq, irəli sürüləcək elmi əsasa malik təklifləri də orada nəzərə alacağıq.

MƏNBƏŞÜNASLIQ – ŞƏKİ ÖLKƏSİNİN 1384 – 1404-CÜ İLLƏR TARİXİNƏ DAİR MƏLUMAT VERƏN MƏNBƏLƏR

1) Əmir Teymurun təx. 1386-cı ilin 2-ci yarısında Mazandaran hakimi Seyid Əli Kiya'ya göndərdiyi məktub

Azacıq fərqlə köçürülmüş iki surətindən biri Heydər Evoğlunun «Məcmuə-ye Münşəat»ında, digəri isə Ərmağan» Məcəllə» sindədir. Birincinin Əbdülhüseyn Nəvayi tərəfindən hazırlanmış elmi-tənqidi mətni Tehranda 1962 və 1977-ci illərdə[1] və S. Ə. M. Sabetinin təshisi ilə olan adi mətni isə 1967-ci ildə (kitab içində) nəşr olunmuşdur.[2]

Sözügedən məktub, Əmir Teymurun ilk iki İran yürüşü zamanı, onunla, hərbi marşrutları üstündə, yaxud yaxınlığında yerləşən ölkə və vilayətlərin başçıları, o cümlədən Şəkinin hökmdarı arasında vaqe olmuş siyasi münasibətlərin başlanğıcdan izlənilməsi üçün müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

2) Nizaməddin Şaminin «Zəfərnamə»si

Müəllifin təvəllüd və vəfat etdiyi il qeyri müəyyəndir. 1393-cü ildə Bağdad teymurilər tərəfindən tutularkən orada yaşayırdı. Həmin vaxt əsir düşmüş, sonra isə N. Şaminin əla yazı-pozu qabiliyyətini nəzərə alan Əmir Teymur, onu öz yanına xidmətə götürmüşdür. Beləliklə, bizim müəllif, Əmir Teymurun sonrakı yürüşlərinin iştirakçısına çevrilir. **1401/02** (–h. 804)-cü ildə isə Əmir Teymur, N. Şami'yə öz zəfərlərini tərənnüm edən sadədilli bir tarix əsəri yazmaq barədə göstəriş verir. Bu sifariş əsasında işə başlayan N. Şami, «Zəfərnamə»ni qələmə alır və onu 1404-cü il aprelin 12-də şəxsən Əmir Teymura təqdim edir.

Tarixi mənbələrdə, daha sonra N. Şaminin adına 1405-ci il,

yayın ikinci yarısında vaqe olmuş hadisələrin şərhində – Ömər mirza ilə vuruşmağa hazırlaşan və Şəki hökmdarı Seyid Əhmədin (1399 – 1423/1424 +[3]) də daxil olduğu koalisiyanın qarşıdurması ilə bağlı olaraq, təsadüf edilir. Belə ki həmin vaxt Ömər mirzanın yanında olan şəxslərdən biri də N. Şami idi və o, qarşı tərəflə danışıqlarda iştirak edirdi. Deməli, N. Şami, Əmir Teymurun ölümündən sonra Təbrizdə yaşamış və onun nəvəsi Ömər mirzanın xidmətində olmuşdu.

Zamanəmizədək «Zəfərnamə»nin, üzü müxtəlif illərdə köçürülmüş bir xeyli əlyazma nüsxəsi gəlib çatıb. Əsərin Fleks Taur tərəfindən hazırlanmış 2 cilddən ibarət farsca elmi-tənqidi mətni (qeyd və şərhlər çex dilində) 1937 (1-ci cild) və 1956-cı illərdə (2-ci cild) Praqada çap oluunmuşdur. Necati Lüğonun etdiyi türkcəyə tərcüməsi isə 1949 və 1987-ci illərdə Ankarada nəşr olunub.[4] Sonuncudan istifadə etməklə, Akademik Ziya Bünyadov «Zəfərnamə» nin Azərbaycana aid hissələrini dilimizə çevirmiş və bunlar 1992-ci il-də Bakıda kitabça şəklində nəşr edilmişdir. Lakin «Zəfərnamə»nin 1956-cı il Praqa çapının mətni ilə müqayisədə Şəkinin adı çəkilən hissələrdən biri ora daxil deyil. F. Taurun hazırladığı mətndə rast gəlmədiyimiz Şəkiyə aid bir hekayət isə Z. Bünyadovun qeyd edilən iqtibaslar kitabçasında var.

Yuxarıda göstərdiyimiz kimi, N. Şami 1393-cü ildən Əmir Teymurun yanında xidmət etməyə başlamış və həmin vaxtdan da onun yürüşlərinin iştirakçısı olmuşdur. Deməli, mümkündür ki, əsərində təsvir edilən 1393-cü ildən sonraya aid hadisələr, o cümlədən bunlardan Şəkiyə aid olanlar (cəmi 3 epizod; Şəki hökmdarı Seyid Əhmədin Alıncaq qalasında öldürülməsi bəhs edilən bir hekayət istisna olmaqla yerdə qalan ikisi) məhz, müəllifin şəxsi müşahidəsinə əsaslanmış olsun.

3) Şərəfəddin Əli Yəzdinin «Zəfərnamə»si

Müəllif Yəzd şəhəri yaxınlığında anadan olub. Təvəllüd ili bilinmir. Vəfatı isə 1454-cü ildir. 1419-cu ildə Fars hakimi İbrahim sultanın (Əmir Teymurun oğul nəvəsi və Sultan Şahruxun

oğlu) sarayında xidmət edərkən bu əsərini yazmaq üçün ondan tapşırıq alıb. Belə ki, İbrahim sultan həmin vaxt babası Əmir Teymur haqqında məxsusi bir kitab yazdırmaq fikrinə düşmüşdü. Bu məqsədlə, lazım olan bütün sənəd və yazılı materialları bir yerə toplatdırmaqla yanaşı, bəzi hadisələrin sağ qalmış iştirakçılarını sarayına dəvət edib onların şəhadətlərini də yazıya köçürtdürmüş və bütün işi ümumiləşdirməyi, yəni lazım olan əsəri tərtib etməyi isə məhz, Ş. Ə. Yəzdinin öhdəsinə buraxmışdı. Kitabın yazılma prosesində, hansısa hadisənin təsvir edilməsi zamanı, nəsə, mübahisəli bir şey olsa idi, İbrahim sultan təcili surətdə böyük şəhərlərə çaparlar göndərib həmin məsələni dəqiqləşdirmək üçün Əmir Teymurun başqa zamandaşlarının da köməyindən faydalanar və həm də, yazdırdığı kitab üçün əlavə məlumat toplatdırarmış. «Zəfərnamə»dəki bəzi şərhlər isə Ş. Ə. Yəzdinin şəxsi müşahidələrinə əsaslanmışdır. Əsər 1424/25 (– h. 828) ci ildə tamamlansa da, müəllif tərəfindən redaktəsi sonrakı üç il ərzində davam etdirilmişdi.

Ş.Ə.Yəzdi sözügedən əsəri 3 «məqalə»dən – yəni 3 cilddən ibarət olmasını planlaşdırmışdı; 1-ci cild – Əmir Teymura, 2-ci cild – Sultan Şahruxa, 3-cü cild isə – İbrahim sultana dair olmalı idi. Fəqət, sonrakı iki cild müəllif tərəfindən ya yazılmamış, ya da, yazılsa da onların orijinal, yaxud surətlərindən heç biri zəmanəmizədək gəlib çatmamışdır.

«Zəfərnamə» 1887 və 1888-ci illərdə, 1-ci və 2-ci hissələr olmaqla Kəlküttədə, daha sonra – 1958-ci ildə, Tehranda çap olunmuşdur.[5] Lakin bu nəşrlər zamanı istifadə edilmiş əlyazma nüsxələrinin heç birində əsərin ümumi həcminin beşdən birini təşkil edən «Müqəddimə» olmadığına görə, təbii ki həmin hissə də çap edilməmişdir. «Zəfərnamə»nin başqa bir, daha mükəmməl nüsxəsinin faksimelisinin – Özbəkistan EA Şərqşünaslıq İnstitutundakı 4472 şifrə altında saxlanılan əlyazmanın, 1972-ci il Daşkənd nəşrində (Ə. Urunbayev tərəfindən çapa hazırlanıb) isə sözügedən çatışmazlıq aradan qaldırılmışdır.

Elə həmin nəşr əsasında da t.e.d. Vaqif Piriyev «Zəfərnamə»dən Azərbaycana aid və digər bəzi maraqlı çıxarışlar edərək, onları dilimizə çevirmiş və bunlar 1996-cı ildə Bakıda kitabça şəklində nəşr olunmuşdur. Biz də sözügedən əsərin, məhz, Daşkənd nəşrindən istifadə etmişik. Gətirdiyimiz iqtibasların Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsi işi isə bu dəfə bizim zəhmətimizin bəhrəsidir və biz fars dilindən etdiyimiz bütün tərcümələrimiz kimi, burada da orijinaldakı dili, cümlə quruluşunu mümkün qədər saxlamağa daha çox üstünlük vermişik.

Ş.Ə.Yəzdinin «Zəfərnamə»sində təsadüf etdiyimiz Şəkiyə dair hekayətlər, əsasən N. Şaminin eyniadlı əsərindən götürülmə olsa da, müəyyən fərqlərə də malikdir və hər ikisindəkilər bizim üçün ayrı-ayrılıqda əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Belə ki N.Şaminin məlumatları: əksər hallarda bir narrativ mənbənin verdiyi informasiya kimi, Ş.Ə.Yəzdinin yazdıqları isə: birincinin yoxlanılmış və daha da zənginləşdirilmiş redaktə variantı kimi əhəmyyət daşıyır.

4) Mirxonun «Rövzətüs-səfa fi siratül-ənbiya» əsəri

Müəllifin təvəllüdü 1433/34 (– hicri 837), vəfatı isə (22 iyun) 1498-ci ildir. Ömrünün çoxunu Herat şəhərində, Teymuri hökmdarı Sultan Baykaranın sarayında keçirib.

«Rövzətüs-səfa.» ümumtarix əsəri olmaqla 7 cilddən ibarətdir. Mirxondun ölümü nəticəsində yarımçıq qalmış sonuncu – 7-ci cild, onun nəvəsi Xondəmir tərəfindən tamamlanıb. Əsərin bütün cildləri hələ 19-cu əsrin 2-ci yarısı ərzində üç yerdə – Bombey, Tehran və Lakxnauda daşbasma üsulu ilə çap edilmişdir.

O ki qaldı «Rövzətüs-səfa»da olan bizim mövzuya dair məlumatlara, yəni Əmir Teymurun Şəkiyə hücumları barədə orada yazılanlara, demək olar ki, bunlar hamısı Ş. Ə. Yəzdi «Zəfərnamə»sindəkinin müxtəsər təkrarından başqa bir şey deyil. Həmin səbəbdən də «Rövzətüs-səfa»ya, yalnız «Zəfərnamə» mətnindəki hansısa sözün oxunuşunu dəqiqləşdirməkdən qeyri, başqa halda istinad etməyəcəyik.

5) İbn Ərəbşah və onun «Əcaibül-məqdur fi nəvaib timur» əsəri

İbn Ərəbşah 1389-cu ildə (5 noyabr) Dəməşqdə anadan olub, 1450-ci ildə isə Qahirədə vəfat etmişdir. O, 1401-ci ildə 12 yaşında ikən, Əmir Teymur Dəməşqi ələ keçirmiş, onu, anası və qardaşları ilə birlikdə, yerli sakinlərdən əsir etdiyi bütün intellektual qismin özləri və ailələri kimi Səmərqəndə göndərmişdir. İbn Ərəbşahın 1408-ci ilə qədər Orta Asiyada nə işlə məşğul olması məlum deyil, əsərlərindən yalnız bu anlaşılır ki, əmirlər, alimlər və şahmatçılar arasında imiş. Güman edilir ki, o həmin müddət ərzində Əmir Teymurun nəvəsi Xəlil sultanın xidmətində olmuşdu.

İbn Ərəbşah Səmərqənddə yaşadığı müddət ərzində təhsil almış, fars, türk və monqol dillərini öyrənmişdir. O, 1408-ci ildə səyahətə başlayaraq, əvvəl Çinə yollanmış, sonra oradan Krıma qədər uzaq bir məsafəni qət etmiş, buradan isə Ədirnəyə getmişdir. Ədirnədə ərəb və fars dillərində olan ədəbiyyatı türkcəyə tərcümə etmək işi ilə məşğul olan bizim müəllif, daha sonra Türk sultanı Məhəmmədin (1402-1421) sarayında mirzəlik etmişdir. Sultan Məhəmmədin ölümündən sonra Hələbə getmiş, oradan isə doğma şəhəri olan Dəməşqə qayıtmışdır. 1428-ci ildə (Həcc ziyarətinə gedib-gəldikdən sonra) elə burada elmi-ədəbi fəaliyyətə başlayan İbn Ərəbşah, eyni işi Qahirəyə köçdükdən sonra davam etdirirmiş və «Əcaibül-məqdur...»u 1440-cı ildə məhz, orada başa çatdrırmışdır[6].

Biz «Əcaibül-məqdur»un ərəbcədən fars dilinə Məhəmməd Əli Necati tərəfindən edilmiş tərcüməsindən (1960/61 (h.ş.1339))-ci il Tehran nəşri)[7] istifadə etmişik.

Əsərdə Azərbaycan tarixçiliyi üçün əhəmiyyətli faktlar çoxdur. Maraqlıdır ki Əmir Teymurun sonuncu Gürcüstan yürüşü (1403) barədə İbn Ərəbşahın qələmə aldığı bəhslər də əslində Gürcüstana yox, Şəkiyə aiddir. Bunu biz yalnız həmin hekayətlərin mətninə xüsusi diqqət yetirdikdə aşkar edə bildik. **Belə ki bu hekayətlərdə «Gəl-Gör-Get» adlı bir qaladan da bəhs**

olunur, Şirvanşah Şeyx İbrahimin dili ilə isə yerli əhali gürcü yox, «tatar» adlandırılır. Bu zaman bizim üçün aydınlaşır ki, hekayətlərdəki «gürcü» sözləri millət yox, hümmət və məzhəb, yəni «xristian provoslav» mənasında işlədilmişdir. (Məsələn, necə ki Şəki əyalətinin 1824-cü il siyahıyaalma aktlarında Vartaşen kəndində yaşayan pravoslav udinlər «gürcü», qriqoryan udinlər isə «erməni» kimi qeydə alınmışlar [8]. Əmir Teymurun hücumları dövründə, Şəkidə çox sayda xristian yaşaması faktı narrativ mənbədə – İoann de Qalonifontibusun «Qafqaz xalqları haqqında məlumat»ında təsdiq olunur[9])

Vətən tarixinin bir hissəsi yaşanan həmin hekayətlər, indiyə qədər Vətən tarixşünaslığına məlum deyildi, bunları Azərbaycan dilinə ilk dəfə biz tərcümə etdik.

Mümkündür ki, ibn Ərəbşah 1403-cü ildə Əmir Teymurun ordusu ilə birlikdə Şəki ölkəsində olmuş, burada baş verən bəzi hadisələri, hansılar ki sonralar «Əcaibül-məqdur»da qələmə almışdır, onları o vaxt 14 yaşında ikən şəxsən müşahidə etmişdir. Şəki ölkəsinin müvafiq dövr tarixinin öyrənilməsi işində «Əcaibül-məqdur»un müstəsna əhəmiyyəti var və bu baxımdan heç də təsadüfi deyildir ki, bizim sözügedən əsərdən iqtibas gətirdiyimiz, Şəki ölkəsindəki Gəl-Gör-Get – Gələsən-Görəsən qalasının 1403-cü ildə Əmir Teymur tərəfindən ələ keçirməsi barədə bəhs (– «O qalanın möcüzəli fəthi barədə dastan») və s. bu kimi mövzumuza uyğun gələn hissələr, aşağıdakı iqtibasların ümumi həcminin yarısını təşkil etməkdədir.

6) İoann de Qalonifontibusun «Qafqaz xalqları haqqında məlumat»ı

Dominikanlı müəllif 9 mart 1377-ci ildə Roma papası tərəfindən «Naxçıvan yepiskopu», 26 avqust 1398-ci ildə isə Sultaniyyədə oturmaq şərti ilə, «Bütün Şərqin arxiyepiskopu» təyin edilmişdir. O, 1403-cü ildə Avropaya qayıtmış və 1404-cü ildə orada «Qafqaz xalqları haqqında məlumat»ları qələmə almışdır. İ. Qalonifontibus həmin əsərində ötəri də olsa, Şəki ölkəsinin ərazisi, etnik tərkibi və s. xüsusiyyətləri barədə də məlumat

verir. Müəllifin yazdıqları bu ərazinin Əmir Teymur hücumlarına məruz qaldığı dövrünə aiddir və ona görə də biz həmin ötəri məlumatlara xüsusi diqqət yetirməyə məcburuq!

Sözügedən əsərin T. Layoş tərəfindən macar və ingilis dillərinə edilmiş tərcümələri, müvafiq olaraq 1977 və 1978-ci illərdə Budapeştdə nəşr edilib. Rus dilinə isə mərhum akad. Z. Bünyadov çevirmişdir ki, bu da 1980-cı ildə Bakıda çap olunmuşdur.

7) Parsadan Qorqicidzenin «Gürcüstan tarixi»

Müəllifin təvəllüdü 1626-cı il hesab edilir. Vəfat vaxtı isə bilinmir, yalnız məlumdur ki, bu 1694-cü ildən sonraya təsadüf etməlidir. Əslən Qoridəndir. 10 yaşında olanda Kartli çarı Rostom-Xosrov mirzə (1633-1658) tərəfindən himayəyə götürülmüş və onun sarayında yaşamağa başlamışdır. Heç şübhəsiz ki, məhz, burada fars dilini mükəmməl surətdə öyrənə bilmişdir. Belə ki o, hələ, yeniyetmə yaşında ikən bir neçə dəfə mühüm əhəmiyyətli işləri icra etmək üçün İrana göndərilib. 1656-cı ildə II Şah Abbas (1642-1666) P. Qorqicidzeni İran paytaxtına – İsfahan şəhərinə, darğa, bir müddət sonra isə öz sarayına eşikağası təyin edir. Lakin 1666-cı ildə o, şahın qəzəbinə gəlir. Nəticədə dövlət qulluğunda olan qardaşı ilə birlikdə Şüstər şəhərinə sürgünə göndərilir və ömrünün 6 ilini orada yaşamalı olur.

Parsadan Qorqicidze «Gürcüstan tarixi»ndən əvvəl də ədəbi-elmi fəaliyyətlə məşğul olmuşdur. Məsələn, o, gürcücə – farsca – ərəbcə lüğət tərtib etmiş, 40 il əvvəl hazırlamağa başladığı B.M.Əmini «Cam-i Abbasi»sinin gürcü dilinə tərcüməsini 1691-ci ildə tamamlamış və s. Sözügedən «Gürcüstan tarixi»ni isə 1694-cü ildə başa çatdırmışdır.

«Gürcüstan tarixi»nin Gürcüstan Respublikası EA Əlyazmaları İnstitutunda saxlanılan orijinal nüsxəsi 1841-ci ildə məşhur gürcü tarixçisi P.İoseliani tərəfindən əldə olunub.

20-ci əsrin ortalarında V.S.Puturidze əsəri rus dilinə tərcümə etməyə başlayır və bu işi onun şagirdlərindən biri – R.K.Kiknadze sona çatdırır. Biz sözügedən əsərin 1990-cı il Tbilisi nəşrindən (rusca) istifadə etmişik.

«Gürcüstan tarixi»ndəki bu mövzuya uyğun gələn məlumatlar o əsərdən daha əvvəl qələmə alınmış digər Orta əsr mənbələrindən bizə bəllidir. Lakin Qorqicidzenin milli mənsubiyyətinə, dilinə və gürcü tarixi mənbələri ilə tanışlığına görə onun yazdıqlarına da diqqət yetirməyə məcburuq.

XIII ƏSRİN SONU – XIV ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ ŞƏKİ ÖLKƏSİNİN ƏRAZİSİ, XÜSUSİYYƏTLƏRİ, ƏHALİSİNİN ETNİK TƏRKİBİ VƏ DİNİ MƏNSUBİYYƏTİ – ŞƏKİ ÖLKƏSİNİN TARİXİ COĞRAFİYASINA DAİR MƏLUMATLAR

İoann de Qalonifontibusa görə:

... [Gürcüstandan] *şərqə, düz Kaspi dənizinə, Dəmir qapı şəhərinə çatanadək, hansı ki var Şəki, müxtəlif dinlərdə olan çoxlu xalqlarla qarşılaşmaşmaq olar.*

Bura – suyu, çörəyi, heyvanları, ipəyi və düyüsü olduqca bol bərəkətli və gözəl bir ölkədir. Onların qoz-fındıqdan əldə etdikləri yağ nəinki, kulinariya, hətta [yanacaq kimi] *işıqlandırmanın da tələbatını təmin edir[10].*

Burada hakimiyyət müsəlmanların əlindədir. Burada həm ***gürcülər[11]*** (oxu: pravoslavlar), ***saratsinlər[12]*** (oxu: müsəlmanlar), *darginlər[13] və ləzgilər[14] yaşayır. Bu yerlə dağlar arasında* (Şəki ölkəsi ölkəsinin hüdudlarından kənarda, onun şimal sərhəddi boyunca?) *iki xalq yan-yana sakin olub: – laklar[15] və darğinlər. Ölkənin bütün şimal hissəsində uca dağlar var, hansı ki onlar da Kaspi, yaxud Bakı dənizinə doğru uzanır.*

Necə ki mən artıq qeyd elədim, düzənliklərdə və dağların ətəklərində müxtəlif xalqlar yaşayır və hər birinin öz dili var. ***Onların*** (– əslində, onların xristianlarının) *məzhəbləri gürcülərlə eynidir, amma artıq qeyd edilənlərdən başqa,* [həm də əlavə etməliyəm ki,] *onlar özlərinin bir neçə xüsusi* [dini] *mərasimlərini də icra edirlər.*

Bu yerdən şərqə doğru ləzgilər[16] yaşayır. Onların öz dilləri var. Onlar dağlarda yaşayırlar[17] və burda qoq və maqoq xalqlarından qorunmaq üçün Böyük Aleksandrın tikdirdiyi divarlar hələ də olduğu kimi durur.[18]

N.Şaminin və Ş. Ə. Yəzdinin «Zəfərnamə»lərində Əmir Teymurun Şəki ölkəsinə hücumlarından bəhs edilərkən, Şəki ölkəsinin o vaxtkı tarixi coğrafiyasına dair də az-çox məlumat verilmişdir. İbn Ərəbşahın «Əcaibül-məqdur fi nəvaib timur» əsərində isə Gəl – Gör – Get qalası və «mağaralıq»dan söhbət gedir ki, heç şübhəsiz, onların da hər ikisi bu ölkədə idi və birincisi Kiş çayının mənbəyi yaxınlığında yerləşən, indi «Gələsən-Görəsən» adı ilə tanınan qaladır!

Şəki ölkəsinin 14-cü əsrin sonu, 15-ci əsrin əvvəlləri üzrə tarixi coğrafiyası narrativ mənbələrdə - bütün məlumatların ümumiləşdirilməsi

Şəki ölkəsinin sərhədləri:

14-cü əsrin sonu, 15-ci əsrin əvvəllərində Tiflisdən bir qədər sonra Şəki ölkəsinin ərazisi başlayır, Kür çayı onun cənub sərhədini müəyyən edir, şərqdə isə bu ölkənin sərhədi Qəbələ şəhərinin yaxınlığından keçirdi. Şəki ölkəsinin həmin dövr üçün hüdudlarını müasir xəritədə[19] təxmini, belə göstərmək olar:

Şəki ölkəsi ərazisində olan yerlər:

Bu ölkədə Tənqut, yaxud Səkğut (Zaxur?), Ağcab, Bərtaz vilayətləri, Bərtaz eli, Kür çayı yaxınlığında isə Sorxab Qarabağı, yaxud Kiçik Qarabağ adlı yer və Sorxab adlı bir qala var idi. Çox güman ki indiki Kiş çayı o vaxtlar «Ağ su» adlanırmış. Mənbələrdə koordinatları o qədər də konkret göstərilməmiş «Ağ su dərəsi», yəni «Ağ su» adlı çayın mənbəyi», Gəl – Gör – Get qalası və «mağaralıq » deyilən yer də, heç şübhəsiz bu ölkədə idi və onlardan birincisini indiki Kiş dərəsi, yaxud Kiş çayının mənbəyi, ikincisini isə elə həmin ərazidə yerləşən indiki məşhur Gələsən-Görəsən qalası hesab etmək mümkündür.

Şəki ölkəsi əhalisinə dair xüsusiyyətlər:

Burada müsəlmanlar hakimiyyətdə idilər. Lakin Şəki ölkəsi ərazisinin dağlıq yerlərində xristianların knyazlıqları, möhtəşəm qalaları da var idi. Xristianların əksəriyyəti pravoslav, az bir qismi – ləzgilərdən bu ölkənin şimal-şərqində yaşayanlar, katolik idi. Pravoslavlar gürcülərlə eyni məzhəbdə olsalar da, gürcülərdən fərqli, məxsusi dini mərasimlər də icra edirdilər. Onlar müxtəlif və fərqli etnik qruplara mənsub idilər. Məsələn, başqaları tərəfindən «tatar» adlandırılan türkdillilər və ləzgilər. Amma onların hamısı albanların törəmələri olmaqla, Şəki ölkəsinin köklü sakinləri idilər, hansı ki albanlar hələ I əsrin I yarısında xristianlığı qəbul etməyə başlamış və Kişdə həvari – apastol kilsəsi tikmişdilər. Katoliklər isə həmin məzhəbə Avropadan gəlmiş missionerlərin təsiri altında, təzəlikcə keçmişdilər. O ki qaldı müsəlmanlara, heç şübhəsiz, onların çoxu, islam dinini qəbul etmiş albanlar, yaxud albanların törəmələri idi.

Şəki ölkəsinin təbiəti və s.:

«Bura – suyu, çörəyi, heyvanları, ipəyi və düyüsü olduqca bol bərəkətli və gözəl bir ölkədir».

Şəki ölkəsində qoz-fındıq ağacları o qədər çox idi və bu ağaclardan o qədər məhsul götürülürdü ki, yerli əhali nəinki yeməyi qoz-fındıq yağı ilə hazırlayır, hətta evlərini işıqlandırmaq üçün də neft əvəzinə qoz-fındıq yağından istifadə edirmiş.

Şəki ölkəsi ərazisində həddən ziyadə ov heyvanları, xüsusilə də ceyran var idi.

ƏMİR TEYMURUN İRAN YÜRÜŞLƏRİNƏ BAŞLAMASI VƏ BAŞQALARI İLƏ YANAŞI ŞƏKİ VƏ ŞİRVAN ƏMİRLƏRİNİN DƏ ONA QARŞI ÇIXMASI

14-cü əsrin 70-ci illərində Orta Asiyada – Cağatay ulusunun qərb hissəsində, hakimiyyəti ələ keçirən Əmir Teymur ömrünün sonuna qədər yalnız baş əmir olsa da, əslində, tarix səhnəsində yeni bir imperiyanın bünövrəsini qoymuş oldu. O, 1384-cı ildə

ilk İran yürüşünü edir və Zəncana qədər irəliləyir.[20] Lakin tezliklə geri dönür və bir ildən sonra ikinci İran yürüşünə başlayır. Hər iki yürüşün bəzi təfərrüatı, onun təxm. 1386-cı ilin 2-ci yarısında Mazandaran hakimi Seyid Əli Kiyaya göndərdiyi məktubunun əvvəlində belə xatırlanır:

Elə ki hümayun bayraqlar İran məmləkətlərinə doğru istiqamətləndirildi, o yürüşdə, sağ cinahlara ilahi ***inayət*** (–lütf), *tabe olmayan və müqavimət göstərən camaatın halının düzəlməsi nə surətdə əl verdi; və Məlik İzzəddin [Lor]*[21] *və [Padşah]*[22] *Əhməd və digər Kürdüstan melikləri və* ***ümərə-ye*** (–əmirlər) *Şirvan və Şəki və Tiflis valisi Məlik Baqrat ki hər bir [təriqe-ye müxalifət[23]] çalışdı və* ***Cahan Müta' Həzrət Padşah Xuld'ul-lahın*** (–Ə. T.un) *məliklik və sultanlıq fərmanını* ***xilaf*** (–tərsinə) *yerinə yetirib itaət etmək yolundan çıxdılar – nə növdə ədəb öyrənmə və ziyana uğrama tapdılar...*[24]

Buna əsasən məlum olur ki Əmir Teymur ikinci İran yürüşünə 1385-ci ildə başlamamışdan öncə, həmin istiqamətdəki, o cümlədən Cənubi Qafqazdakı hakimlərlə əlaqə yaratmış, bunları tərəfdaşlığa dəvət etmiş, əvəzində isə, bir çoxundan, o cümlədən hansısa Şəki əmirindən (yaxud: ümərasından) rədd cavabı almışdır. Heç şübhə etmirik və eləcə də qəbul edirik ki, bu iş Əmir Teymurun 1384-cü ildəki birinci İran yürüşü zamanı baş vermişdir. Adları sadalanan, Əmir Teymura qarşı şərti koalisiya yaratmış yerli hakimlərin idarəçiliyindəki ərazilərin nəyə görə məlum 1384-cü il yürüşündən kənarda qaldığının və nəyə görə sözügedən Cağatay sərkərdəsinin o vaxt Zəncandan irəliyə gedə bilmədiyinin səbəbi isə həmin sənəd əsasında aydınlaşır: Əmir Teymurun 1-ci İran yürüşü zamanı da Kiçik Lor Hakimi Məlik İzzəddin, Cəlair padşahı Sultan Əhməd (1382–1393; 1405–1412), Kürdüstan məlikləri, Gürcü çarı V Baqtrat (1360–1393), Şirvanşah İbrahim (1382[25]–1417) və Şəki hökmdarı (yaxud: əmir(lər)i), Əmir Teymura qarşı birgə mübarizə apara bilərdilər! Bəli, sonralar Əmir Teymur öz «memuar»larında etiraf edir ki:

Bu zaman ağlıma belə bir fikir gəldi ki, əgər həmin məmlə-

kətlərin padşahları ittifaq bağlayaraq mənə qarşı birləşsələr necə olacaq? Özüm belə qərara gəldim ki, həmin məmləkətlərin padşahlarını ayrı-ayrılıqda tabe etmək, itaətə gəlməyənləri isə cəzalandırmaq lazımdır! [26]

Lakin müttəfiqlərə qarşı Qızıl Orda xanı Toxtamışın timsalında ikinci bir fövqəldüşmənin də peyda olması ilə bu «koalisiya» dağıldı. Onların ərazilərinin isə Əmir Teymur tərəfindən tezliklə və asanlıqla işğal edilməsi üçün şərait yarandı.

1385-ci ilin əvvəllərində Toxtamış xanın 90 minlik ordusu Şirvandan keçərək[27] Azərbaycana soxuldu. Qızıl Ordalılar Təbrizi 8 gün mühasirədə saxlayıb son nəhayətdə onu hiylə ilə ələ keçirə bildilər. Əmir Teymur isə eyni vaxtda Kiçik Lor və Kürdüstana yürüş etdi.[28]Az müddətdən sonra Qızıl Ordalılar Azərbaycan vilayətindən əsir götürdükləri 200 min nəfərlə birlikdə geri döndülər. Bu zaman Əmir Teymur əvvəlcə, öz adamlarından bir qrupunu, hələ ilk İran yürüşü zamanı onun tərəfinə keçmiş olan Cəlair əmirlərindən Adil ağa ilə Təbrizə göndərdi. Bunlara qarşı heç bir ciddi müqavimətin baş vermədiyini gördükdən sonra isə özü də ordusunun əsas hissələri ilə bura gəldi. 1385-ci ildə Təbrizdə üzərində Cağatay ulusunun xanı – Soyurqatmış (1367–1389) və baş əmiri – Əmir Teymurun adları həkk olunmuş sikkələr zərb edildi.[29] O ki qaldı həmin vilayəti təslimə hazırlamış yerli əmir Adil Ağanın aqibətinə, bu iş çox acınacaqlı qurtardı; onu Əmir Teymurun göstərişinə əsasən yaxın adamları ilə birlikdə işgəncə ilə öldürdülər. Beləliklə, Əmir Teymur Azərbaycan vilayətini çox asanlıqla ələ keçirdi. 1386-cı ilin payız fəslinin əvvəllərində isə ətrafdakı digər əraziləri də istila etmək üçün öz ordusu ilə Təbrizdən çıxıb şimal-qərb istiqamətində hərəkətə başladı. Tezliklə Gürcüstana çatdı, oradan da Şəkiyə keçdi... O, özü bütün bunlar barədə elə həmin məktubunda yazır və «Şəki əmir(lər)i» ifadəsini bir daha işlədir:

Elə ki mübarəki hümayun bayraqlar [Lor-e Kuçik[30]] tərəfə istiqamətləndirildi, Məlik İzzəddinin vilayət və nahiyələrinin küllisi xarab və zəlil oldu və O, və Onun oğlanları azadlıqlarını itirmiş və məhbus [edilmiş] *oldular; və Kürdüstan məlikləri, Onlardan hər kəs ki üsyan göstərdilər – xəcalətli və gözdən düşmüş oldular; və Əhməd, buna baxmayaraq ki Onu neçə kərə moizə və nəsihətlərlə tənbeh [etdirdik,[31]* [lakin Ona] *doğru və faydalı gəlmədi] və axırı peşiman edildi və bütün qarışıqlıqlar Onun əhvalına yol tapdı; və Şirvan və Şəki vilayətinin ümərası, cəmisi ki qarşıdurma göstərirdilər, əzilmiş oldular və onlar ki* ***Aləm Pənahın*** (–Ə. T.-un) *dərgahına iltica gətirdilər, vilayət və nahiyələri Onlara tapşırılmış oldu və növbənöv himayələr və inayətlər üzrə ixtisas qazandılar. Tiflis valisi Məlik Baqrat ki, Tiflis və Abxaz diyarı və Gürcüstan məmləkətlərinin səltənət və hökumətinin istiqlal və iqtidarına uzun sürən müddətdə hər nə daha tamam edilmiş idi və Onun əzəmət və* ***bəstət*** (qüdrət) *və şövkətinin hilal ayı bədrləndi, Onu islama və itaətə dəvət etdirmiş oldu. Arxayınlıq və saymazlıq göstərdi. Bu halda* ***mənsurə*** (–şanlı) *cəhət ləşgərlər Onun halının dəf və düzəltmək üçün Tiflis tərəfə hərəkətə gətirilmiş oldu. İlahi inayətə, az bir zamana Onun vilayətinin istinadgahları və istehkamları ([vilayətlər[32] O etdirib]) «xilas» edilib, Onu tutub Aləm pənahın dərgahına gətirdilər...*[33]

ƏMİR TEYMURUN ŞƏKİ ÖLKƏSİNƏ I HÜCUMU

Bir az yuxarıda Əmir Teymurun ikinci İran yürüşündən söz gedərkən, bu Cağatay sərkərdəsinin o vaxt Şəkiyə də hücum etməsi göstərildi və məktubundan iqtibas gətirilərək, onun elə öz dili ilə, İran yürüşlərinə başlamasından ta Tiflisi fəth etməsi və Məlik Baqratı əsir almasınadək müəyyən məlumat verildi. Hadisələrin sonrakı gedişatını, yəni Əmir Teymurun Şəkiyə 1-ci hücumunu öyrənək üçün isə indi iki eyniadlı mənbəyə – N.Şami və Ş.Ə.Yəzdinin Zəfərnamə'lərinə müraciət edək; birinci müəllifə görə: Əmir Teymur Tiflisdən sonra öz ordusunu Şəkiyə doğru hərəkətə gətirmiş və həm də yol boyu ov işi ilə məşğul olmuşdur:

O qədər şikar düşdü ki çoxluğu hədd və ölçüyə gəlməz. Buna görə ləşgərlər kök ahuları seçirlər və arıqları saxlayırlar ki Şəki dağlarında qalsınlar. [Əmir Teymur] *[Əmirzadə*[34]*]*

Dərviş Məhəmmədi Şəkidə düşmənlərin dəfi üçün sərdar təyin edib yola salmaqla bərabər, Ərqunşahı və və Ramazan Xocanı Tanquta[35]*]* [və Əmir Cahanşahı başqa əmirlərlə] *göndərdi ta* ***ləkziləri*** (ləzgilər yaşayan yerlərə qədərki əraziləri, yaxud ləzgilər yaşayan yerləri də) *qarət etsinlər [Digər əsgərlər Elbrus dağının ətəklərinə getdilər və harada bir qala gördülərsə yıxdıqdan sonra*[36]] *Qəbələ məkanında cəm oldular və* ***Həzrətin bəndəliyi*** (Ə.T.) *[Əmir Məhəmməd bəyi* [37]*]* *Aqcaba*[38] *göndərdi,* [sonra hamısı] *[Kiçik Qarabağa*[39]*]* *getdilər və o yerdə Kür çayı üzərində qayıqlardan körpü gördülər və Sorxab*[40] *qalasını tutdular və o yerdən... Bərdə tərəfə gəldilər*[41]

Ş.Ə.Yəzdi isə eyni hadisələri belə qələmə alıb: Tiflisdən sonra

Elə ki hümayun ***məvkibin***(padşah üzəngisi yanında durmaq vəzifəsi daşıyan atlı, yaxud piyada dəstəsi) *çadırları [qurulan yer[42]*[] *Şəki vilayəti oldu,* ***Həzrət sahib qiran*** (Ə.T.) *kafirlərin kökünü kəsmək və çıxarıb atmaq üçün* ***Nüsrət*** (zəfər) ***şüar*** (əlamət) *ləşgəri dəstə-dəstə buranın hər yerinə göndərdi. Əmir Cahanşah bəzi üməra ilə fərmanın hökmü üzrə bütün ləkzilərə[43] hücum edib qarət elədilər və onlardan bir çoxunu cihad qılıncından keçirdilər;* [nəzm:]

Bu kafiri qəza qılıncı ilə axıradək təqib edən o müzəffər bayraqlı qoşunlara,

Qənimət o qədər ki bəlkə hesaba gəlməz, qoşunlar apara bildikləri qədər onlardan apardı.

*və Əmir [Dərviş Məhəmməd]****[44]*** *Bərlas,* ***Gərdun şükuh*** (dünya qədər, yaxud cəlalla hərəkət edən) *qoşunlardan çoxlu güruhla* ***Şəki dağıstanına*** (Şəkinin dağlıq yerlərinə) *girdilər və camaatın bir hissəsi ki itaət etmək və xilas olmaq yoluna qədəm qoymamış idilər, o dağlarda ələ keçirib əsir və kölə vəziyyətinə saldılar və hər nəyə malik idilər qarət və tarac yelinə verdilər;* [nəzm:]

Müzəffər qoşunlar o dağlıq yerlərdə tarac etmişdilər çoxlu şey, Düşməni candan məhrum etsələr də məcbur idilər amma

götürsünlər apara bildikləri qədər hələ ki.

*və Arğunşah İxtaci və Ramazanxacə, Əsrin zəfər məvkibindən bir dəstə ilə Səkğut****[45]*** *vilayətinə tələsib [qətl və əsir və qarətdən istila]****[46]*** *və mükəmməl qələbə əsərləri zühura çıxardılar;* [beyt:]

Hara oldu ki o adlı-sanlı ləşgər, niyə olmadı qalib, pərvərdigarın köməyi ilə?!

*və Əmir Məhəmməd [bəy və]****[47]*** *Əmir Musa;* [beyt:] *Qələbə çələngli, bütün şirlər cumdu birdən.*

Ağcəb vilayətinə yollandılar və o yerləri istila və zəbt hövzəsinə daxil etdilər; [beyt:]

Hər yerdə ki bu hünər zəminindən fənd, müzəffər etmədimi o qoşunları məgər bu?

və Həzrət sahib qiran, öz mübarək canı və sair ***firuzi*** (zəfər) *təsirli ləşkərlərlə Əlbruz* (Qafqaz) *dağının ətəyinə gəlib çıxdı. Rəbb tərəfindən göndərilmiş inayətlər[lə yanaşı****[48]****] gündən-günə artan qüdrət və asimani qüvvətləndirilmiş qoşunlar mənsur bayraqlı əsgərlərin hümayun üzəngisinin* ***nökərinin*** (Ə.T.-un) *sidq niyyətli qolunun qüvvəsi və hüsn-e etiqadı ilə qəza və cihad* [bayrağını] *qaldırıb; və ulu dinin nüsrəti, məlun kor kafirlər üçün cahana ah-nalə və təhlil salıb;* [nəzm:]

Elə ki cahangir şahın adamları yetişdi, hər tərəfdən ah-nalə qalxdı.

O yer ki ordusu səadətli toz gətirdi, din bağının budağında hər zəif ümmət cücərdi.

Dalğalandı din üfqünün ənvər namlı bayrağı üzə çıxdı kafirlərin zülmət və zəlaləti və adlı-sanlı əmirlər və fil yıxan, şir ovlayan bahadırlar ki kafirlərin vilayətlərini istila etmək, fəsad və təfriqənin dəfi üçün ətraf və yaxınlara getmiş idilər, bu ***ziyansızlardan*** (ziyan vurmağa qadir olmayan adamlardan) *bir çoxunu qəzanın qılıncına tuş gətirib və Onların istinadgah və istehkamlarını ələ keçirib və viran etdirib və zəbt və mənimsənilmə altında bol qənimətlər çıxarıb Qəbələ məkanında ali orduya çatdılar;*

Şahın qoşun dəstəsi tutdu çox ölkə və diyar qala aldı, isteh-

kam yıxdı və öldürdü düşmən. Əla keçirib çoxlu qənimətlər saysız-hesabsız, ali ordu tərəfə fəth küləyi ilə gəldi.

və (ordu) *Sorx*[ab] *qalasını da istila edib və yerlə həmvar düzəldib Sorxab Qarabağı tərəfə gəldi və* [Əmir Teymur orduya] *o yerdən köç edib Kür çayının kənarına düşmək buyurdu; və fərman-e qəza-ye cərəyan qüvvəyə mindi ki, qamış və çör-çöpdən* ***navallar*** (hissələr) *hazırlayıb Kür çayı üzərində körpü bağlasınlar; və elə ki, Sahibqiran qazi, mənsur ləşgərlə çaydan keçdi hümayun əzmin yüyəni Bərdə tərəfə dönmüş oldu.**[49]***

Əmir Teymur 1387-ci ilin yaz fəslinin əvvəllərinə qədər Qarabağda qalır. Həmin müddət ərzində orada baş vermiş hadisələrdən yalnız ikisi bizim mövzu üçün maraqlıdır: Əsir düşmüş Gürcü çarı V Baqratın hiylə işlədib qaçmağa müvəffəq olması və Şirvanşah Şeyx İbrahimin layiqli hədiyyələrlə ora gəlib hörmətlə qarşılanması.

Əmir Temur yayda Göyçə gölü ətrafına yaylamamağa qalxır. Daha sonra isə həmin tərəflərdə Cəlairlərin yeganə müqavimət ocağı olan Alıncaq qalasının mühasirəsində şəxsən iştirak edir. Lakin heç bir müvəffəqiyyət qazana bilmir. O, qışı Rey yaxınlığında keçirməyi planlaşdırdığı vaxt xəbər gəlir ki, Toxtamış xanın qoşunları Buxara və Səmərqəndə yürüş edibdir. Buna görə də öz ordusu ilə təcili surətdə ora qayıtmağa məcbur olur.

Əmir Teymurun Orta Asiyaya dönməsindən sonra isə düz 6 il ərzində Azərbaycan və İraq-i Əcəm vilayətlərində anarxiya mövcud oldu. Belə ki bu müddət ərzində, Cəlair sultanı Bağdaddan kənara çıxmadı və sözügedən vilayətlərin idarəsini yerli əyanların öhdəsinə buraxdı...

ƏMİR TEYMURUN ŞƏKİYƏ 2-Cİ HÜCUMU VƏ ŞƏKİ HÖKMDARI SEYİD ƏLİ ORLATI[50] (+1393 – YANVAR, 1399) TƏQİB ETMƏSİ

6 ildən sonra yenə – 3-cü dəfə, İran istiqamətində yürüş edən Əmir Teymur, 1393-cü il yanvar ayının 27-də Sultaniyyədə

məskən saldı. 3-cü İran yürüşü də Şəkidən yan keçmir. Belə ki, Əmir Teymur Gürcüstandan sonra 1394-cü ilin sentyabr ayında Şəkiyə hücum etdi. Bu barədə N. Şami yazır:

Tifliş şəhərinə və oradan hərəkətlə – yolda ovlanmaq surətiylə Şəki vilayətinə gəldi. Vilayət əhalisini itaət altına almaq üçün əsgərləri irəli sürərək yola çıxmalarına əmr buyurdu. Əmir Hacı Seyfəddin, Cahanşah bahadur və digər əmirlər, fərmana tabe olub yola çıxdılar. Vilayəti itaət altına aldılar, itaət etməyənləri yağma etdilər. Şeyx Nurəddin bahadur bir ordu ilə dağlar tərəfə getməyə qərarlaşdı. Seyyid Əli mal və mülkündən keçərək qaçmaq yolunu tutdu. Onun vilayətlərini xaraba və viran etdilər və əsgərlər bu vəzifəni yerinə yetirdikdən sonra Əmir Teymurun yanına getdilər.[51]

Eyni hadisələr Ş. Ə. Yəzdidə isə belə şərh olunur:

...[Tiflis[52]*] şəhəri ki o ölkənin* (Gürcüstanın) *taxtgahıdır* [Əmir Teymur orduya ora] *[düşmək buyurdu**[53]**] və buradan şikar etməyə geri dönüb Şəki düzlərinə girdi və neçə gün o məhləni iqamət çadırları qurulan yer etdi; və el və vilayət-e Bərtazın istilası üçün Əmir Hacı Seyfəddin və Cahanşah bahadırı müzəffər bayraqlı qoşunlardan bütün üməra və həddindən artıq güruhla basqına göndərdi və Onlar fərmanın hökmü üzrə təcili yola düşüb büsbütün dağ və çöl Bərtazı**[54]** qarət etdilər və o nahiyələrin el və ulusunu yola çıxarıb sürdülər və Aləm pənahın dərgahına gətirdilər; və* [Əmir Teymur] *Şeyx Nurəddin Sarıbuğanı həddindən artıq ləşgərlə dağlıq yerlər tərəfə göndərdi və O, elə ki dağlıq yerlərə girdi, Seyid Əli Şəki Orlat o hücumçunun xofundan mülk və malını atıb qaçmaq yolunu tutdu. Şeyx Nurəddin Onun evlərini necə ki düşmənin qəlbi kimi boş [və*[55]*] xarab etdi və tarac küləyinə verib atəş vurdu;* [beyt:]

Və elə ki ondan mühüm asudəlik tapdı, İqbal kimi ali taxtın ayağına tələsdi.[56]

Əmir Teymur 1394-cü ilin sonunda – qış fəsli başlayanda, ordusunu Şəki hökmdarının ərazisindən çıxarıb, Kür mənsəbi yaxınlığındakı Mahmudabad şəhəri ətrafına, qışlamağa apardı. Yaz gələndə – 1395-ci il fevralın 28-də, ordunu şimal istiqamə-

tində hərəkətə gətirib Toxtamış xan üzərinə yürüşə başladı. Bir daha 1396-cı ilin yazında oradan geri dönən Əmir Teymur, Dərbənd, Şabran, **Aqtam səhrası** (–Muğanın şimalı), Ərdəbil və Sultaniyyədən keçməklə Həmədana gəldi, buradan isə iyulun 18-də Səmərqəndə yola düşdü.

ƏMİR TEYMURUN OĞLU ƏMİRANŞAH TƏRƏFİNDƏN ŞƏKİYƏ CƏZA DƏSTƏSİNİN GÖNDƏRİLMƏSİ VƏ ƏVƏZİNDƏ, ŞƏKİ HÖKMDARI SEYİD ƏLİ ORLATIN GÜRCÜLƏRLƏ BİRLİKDƏ ƏKS HÜCUMU – 1399-CU İLİN YANVAR AYINDA BAŞ VERMİŞ ALINCAQ QALASI ƏTRAFINDAKI TOQQUŞMA

Əmir Teymur öz imperiyasının paytaxtında da çox qərar tutmur və 1398-ci ilin avqustunda Hindistana yürüş edir... O, bundan əvvəl, İrandan qayıdarkən Azərbaycan vilayətinin və onun ətrafındakı ərazilərin idarəsini öz oğlu Əmiranşahın ixtiyarına buraxmışdı. Ş. Ə. Yəzdiyə görə Əmirzadə Əmiranşah Azərbaycan taxtgahını və Hülaku xan ulusunu elə məharətlə idarə edirmiş ki, *ətarf və* ***əknafın*** (yaxınların) *heç bir padşah zamanında* [padşaha] *itaət etməmiş sərdarları* onun yanına gəliblərmiş.[57] Həmin müəllifin bu sözlərinə və müvafiq hadisələrin sonrakı gedişatı barədə yenə onun və həm də, N. Şaminin qələmə aldıqlarına əsasən güman edə bilərik ki, 1396-cı ilin payızına qədər yəqin ki, Şəki hökmdarı Seyid Əli Orlat da Əmirzadə Əmiranşahın yanına gedibmiş. *Zəfərnamə*'lərə görə, göstərilən ildə (payıza qədər) Əmirzadə Əmiranşah Xoy ətrafında ov edərkən atdan yıxılmış və beyni silkələnmişdir. Bu hadisədən sonra isə ağlı sürətlə azalma başlayır, nəticədə bir sıra qeyri-düzgün işlərə yol verir. O cümlədən, 1397, yaxud 1398-cü ilin payızında, atasının əsas ordusunun ondan çox-çox uzaqlarda olmasını nəzərə almayaraq Şəkiyə qoşun çəkmiş və bu ölkəni qarət etdirmişdi. Əvəzində, Şəki hökmdarı Seyid Əli Orlat 1399-cu ilin başlanğıcında gürcüləri də götürüb, Alıncaq qalasını mühasirədə saxlayan teymurilərin üstünə gedir...

Naxçıvan şəhəri yaxınlığındakı həmin istehkamda Cəlairlərin illər boyu topladıqları böyük bir xəzinə saxlanılırdı və qala neçə il idi ki, Sultan Əhmədin oğlu Sultan Tahir və Cəlair əmirlərindən Əmir Altunun başçılığı ilə Əmir Teymurdan qoşunlarından müvəffəqiyyətlə müdafiə olunurdu. Teymuri əmirləri növbə ilə Alıncaq qalasının mühasirə etməkdə idilər və son nəhayətdə Əmir Teymur tərəfindən bu iş Hacı Seyfəddinin oğlu Sultan Sәncərə və Əmirzadə Əmiranşahın məxsusi qoşunlarına tapşırılmışdı. O dövrlərdə Alıncaq qalasını görmüş İspaniya səfiri Klavixo (vəfatı:1412) onu belə təsvir edib:

O dağın başında yerləşib, divar və bürclərlə əhatə olunub, divarlardan içəridə isə çoxlu üzümlüklər, bağlar, becərilmiş sahələr, çoxlu su və otlaqlar; dağın lap başında isə qəsr durur. ***[58]***

Məlum əks-hücum ərəfəsində, Alıncaq qalası daxilində nizam-intizam zəif idi. Qalanın müdafiəsinə məsul olan şəxslər bir-birləri ilə yola gedə bilmirdilər. İbn Ərəbşahın yazdığına görə, hətta iş o yerə gəlib çatmışdı ki, qalanı müvəqqəti tərk etmiş Əmir Altun geri döndükdə onu içəri buraxmamışdılar...[59]

Həmin illərdə Sultan Əhməd Cəlairin əlində yalnız Bağdad və İraq-i Ərəbin bir hissəsi qalmaqda idi. Lakin Gürcü çarı Georgi hələ də Cəlairlərin ali hakimiyyətini tanımaqda idi və Tiflisdə kəsdirdiyi sikkələr üzərində Sultan Əhmədin adını öz adından əvvəl vurdururdu.[60] Yəqin ki 1399-cu ilin başlanğıcında gürcülərlə Şəki hökmdarının Alıncaq qalasına birlikdə etdikləri hücumun sifarişçisi də Sultan Əhməd idi və bu işdə əsas məqsəd isə Əmir Teymurun gözlənilən növbəti İran yürüşünə qədər, xəzinənin oradan çıxarılması[61] imiş. Ş. Ə. Yəzdi yazır:

[Əmirzadə Əmiranşah] ***Həmən ilin*** (– 1397, yaxud 1398) *payızında, Seyid Əli Orlatdan bir müxalifət şübhələndi ki, ona görə və təhqiq etdirmədən ləşgər çəkdi və Onun vilayətini qarət etdirdi; və elə ki [şahzadənin****[62]****] ovqatının xarab olması söz-söhbətləri Onun eyş və işrət və qələt-e iltifatında, məmləkətlərinin işlərinin idarə edilməsi və tərtibində çoxalma tapdı, xəbis təbiətli gürcülər****[63]*** *ki... onların fəsad və tüğyanı Həzrət sahib*

*qiranın möhkəm qəhr [şüşəsində****[64]****] cilovlanmış idi, ürəkləndilər; və o müddətdə ki,* ***o həzrət*** (– Ə.T.) *Hindistan yürüşünə buyurmuş idi, cəsarət ayağını mütilik cızığından kənara qoyub, müxalifət başlatdılar; və bu vaxt Sultan Əhməd Cəlairin oğlu [Sultan Tahir****[65]****] ona itaət edən bir qism camaatla Alıncaq qalasıda idi və Sultan Səncər [bin] hacı Seyfəddin, qəza cərəyan fərmanın hökmü üzrə uzun sürən müddətdə, yenə də o qalanı mühasirə edir və qalanın ətrafı*[nı] *cəmi tərəflərdən «daşdan bir divar»* [halına] *gətirmiş idilər. Belə ki bir kəs qaladan bayıra gedə bilməmişdir və bir kəsə [də] bayırdan qalaya yol yoxdur; və istehkam əhli yaxşıca təngə gəlmiş idilər. Bu fürsətdə, qələbə əzmli gürcülər, dinsizləri topladılar və Seyid Əli Şəki, əgər ki islam şüarinda tanınmış idi, onunla əlaqədar ki, Onun vilayətini tarac etmiş idilər, belə ki deyilmiş oldu,* [indi O,] *gürcülərlə ittifaq etdi və Sultan Tahir ki, mühasirə işinin təzyiqi canına və biçaq sümüyünə [dirənmiş idi****[66]****],* [Onu] *xilas etmək əzmi ilə Alıncağa üz tutmuş oldular və Azərbaycan vilayətinə girib,* ***dostluq edənlər*** (Seyid Əli Orlat) *və* ***düşmənlər*** (gürcülər) *müsəlman vilayətlərini xarab etməyə əl atdılar; və elə ki Sultan Səncər bu haldan agah oldu, qaladan çəkildi və Təbrizə getdi və vaqiənin surətini Əmirzadə Miranşahın ərzinə yetirdi. Şahzadə öz oğlu Əmirzadə Əbubəkr ilə Sultan Səncər və Hacı Abdulla və Məhəmməd Qəzğun və Şeyx Məhəmməd tavaçi kimi əmirlərə və digər üməraya o fitnə odunu sön-dürmək fərmanı verdi və onların hamısı Alıncaq tərəfə rəvan [oldular****[67]****]; və elə ki gürcülər Alıncaq istehkamına yetişdilər, Sultan Tahir* [Cəlair xəzinəsini də götürüb, yaxın adamlarından ibarət bir dəstə ilə[68]] *aşağı düşdü və Onlarla birləşdi; və qalanı Hacı Saleh və Seydi Əhməd Oğulşani və üç nəfər gürcü aznauruna tapşırdılar; və gürcülər böyük üməraya və bahadırlara «aznaur» deyirlər və necə ki onların məqsədləri Sultan Tahiri xilas etmək idi, muradlarının hasil olmasından sonra geri döndülər; və o yaxınlarda da Təbriz ləşgəri Onlara çatdı və qoşunun tərəfləri cərgəyə düzülüb cəngə çıxdı; və necə ki gürcülər* ***qələbə qayəli****(üstün) idilər, Onların aznaurları tərsliyə gəldilər və Təbriz ləşgərinin sağ*

cinah *və sol cinahına hücum etdilər və Seyid Əli Şəki mərkəzdən* ***irəli*** *çıxıb intiqam üçün Əmirzadə Əbubəkrin üstünə getdi. Baxmayaraq ki, cavanbəxt şahzadə bir* ***müjdə*** *(yeniyetmə) yaşında* ***idi, səbat*** (mətanət) *ayağını dirəyib [yəni qaçmayıb] igidlik kamanının* ***bir cübbə*** (60 ədədlik ox kisəsi?) *oxunu atdı və altmışda zəfər açdı və [belə ki, oxlardan] biri Seyid Əlinin dəbilqsinin zireh ətəyi üzərinə[, yəni zərif hissəyə] getdi və bundan keçib boyun damarına [sancıldı****[69]****] və o «qorxmaz» həlak torpağı üzərinə yıxıldı: «vəlair və əş-şəl fi əl-müxbir misl əl-əsəd».****[70]*** *Amma elə ki gürcülər qalib olmuş idilər və Təbriz ləşgəri qovulub, şahzadə də geri qayıtdı və sağ-salamat bu təhlükəli yerdən kənara çıxdı; və gürcülər [də] öz məkanlarına qayıtdılar.****[71]***

Bu hadisədən düz bir il sonra, Əmir Teymur 1399/1400 (h. 802)-cü illərin qışında Qarabağda olarkən, Alıncaq qalası ilə bağlı məlum hadisənin təhqiq olunması üçün məhkəmə qurdurdu. Bu barədə Ş. Ə. Yəzdinin yazdıqları, mühakimə prosesinin gedişat və nəticəsi ilə yanaşı, həm də Əlincaq döyüşünün bəzi təfərrüatına da aydınlıq gətirir:

Bu əsnada Əmirzadə Miranşahın ümərası barədə fərman-e əla sadir oldu ki, gürcülərin müharibəsində ki, Alıncaq ətrafında – hadisə bəyan edilmiş idi, hamısı təqsir etmiş idilər və fərar edib[lər]. ***Böyük Yirğu Divanında*** (–hərbi məhkəmədə) *soruşdular; Əmirzadə Şahrux və əmirlər fərmanın hökmü üzrə* [onları] *əmrə tabe olmağa durğuzdular və elə ki sual-cavabdan və təftiş və təhqiqdən sonra halın surətini, necə ki vaqiə olmuş idi, humayun ərzin izzətinə çatdırdılar,* ***Ələtabanın*** (Ə.T.un) *vacib hökmü çıxdı ki, Hacı Abdulla Abbas və Məhəmməd Qazan üçün dal və qabaq* ***yasaq*** (cəza) çubuğu *vursunlar və Yəmən Həmzəye Əprəddin barədə ki hamıdan əvvəl qaçmışdı, işarət oldu ki yasağına yetişsin* [,yəni öldürülsün] *və* [yalnız] *şahzadələrin xahişi ilə canına aman tapıb, Onun üçün də dal və qabaq çubuğu vurdular və onların hər birindən cərimə olaraq üç yüz at tələb etdilər və Əmirzadə Miranşahın bütün əyan və nökərləri üzrə halın hökmü ilə əllisindən* [də] *iki yüz-üç yüz at həvalə olunmuşun* [üstünə[72]] *gəlindi və bütün o atları pənahı zəfər*

qoşunların piyadalarına qismət etdirdilər; və Əmirzadə Əbubəkr barəsində padşahanə atifət ki, o cəngdə igidlik göstərmiş idi və Seyid Əli Şəkini oxun bir cübbəsi ilə həlak torpağına atıb – əzizlənən və nəvziş siniflərinə ixtisas çəkdi [, yəni əzizlənən və nəvaziş göstərilən şəxslərdən oldu]. *Beyt:*

Şahdır himayəçi, üzü bu zamandan layiq hörmətə, qəhr və lütf bəxş etdi hər rəfiqinə. [73]

Əgər, «protokol»da qeyd edilən *ayan və nökərlər* ifadəsini «əmirlər», yaxud «qoşun başçıları» mənasında qəbul etsək, məlum Alıncaq hadisəsində Təbrizdən əks-hücuma keçən və son nəhayətdə Şəki–Gürcüstan qoşunları tərəfindən məğlub edilərək geri otuzdurulan Teymuri qüvvələrinin əsgəri sayı barədə bu nəticəyə gəlmək olar: Əgər N. Şamidə Alıncaq döyüşündən fərar etmiş 50-dək əmirin cəzalandırılmasından söhbət gedirsə və Əmir Teymurun» memuarları»na görə isə ən aşağı rütbəli əmirin əlinin altında azı 1000 nəfər durmalı idisə,[74] bu halda, həmin döyüşə Teymuri tərəfindən 50 mindən çox adamın çıxdığını güman edə bilərdik; amma Əmirzadə Əmiranşahın o qədər əsgərə malik olması ağlabatan[75] olsa da, 50 min nəfəri bütünlüklə Alıncağa göndərməsinə gələndə, bu iş heç də inandırıcı görünmür. Həm də diqqət yetirəndə ki, Əmir Teymur Xəmşa dərəsinə ***ilğar*** (çevik hücum əməliyyatı) təşkil edərkən ordusundakı hər on nəfərdən yalnız 3-nü bu işə cəlb etmişdir, hansı ki bu barədə bir qədər sonrakı iqtibasda söhbət gedəcək, onda, ehtimal edə bilərik ki, o dövrlərin ənənələrinə görə ilğar üçün ordunun hər on nəfərlik dəstəsindən yalnız 3 süvari seçilməli idi və yəqin ki, Əlincağa tələsik əks-hücum edən Teymurilər də həmin qaydaya riayət etmiş, Əmirzadə Əmiranşahın 50 minlik ordusundakı hər minlikdən yalnız 300 süvarini, yəni cəmi 15 min nəfəri ora göndərmişlər. Əgər məlum məhkəmədə də hamıdan əvvəl qaçmaqda təqsirləndirilmiş üç əmirin hərəsindən cərimə olaraq 300, digərlərindən 200 – 300 arası miqdarında at tələb edilibsə, heç şübhə qalmır ki, əks-hücum zamanı hər qoşun yalnız 300 süvaridən ibarət imiş və onlar döyüşdən qaçdıqlarına görə hamısının

atlarının əllərindən alınmasına qərar verilmişdir. Yeri gəlmişkən, məlum döyüşdə iştirak etmiş süvarilərin atlarının əllərindən alınması məsələsində, hələ bizdən 3 əsr əvvəl, gürcü tarixçisi P. Qorqicidze də bizim kimi nəticə çıxararıb:

...[Əmir Teymur Əlincaq hadisəsinə görə Miranşahın] *üç yüz cəsur döyüşçüsünü atdan düşürdü, onarın atlarını payladı orduya, özlərini isə məcbur etdi qabaqda piyada getməyə.* [76]

O ki qaldı yalnız Hacı Abdulla Abbas, Məhəmməd Qazan və Yəmən Həmzə-ye Əprəddindən konkret olaraq 300, digər əmirlərdən isə təxmini 200-dən 300-ə qədər at tələb olunmasına, fikrimizcə, məhz, hamıdan əvvəl qaçmaqda ittiham olunmuş adları çəkilən əmirlər, yəqin ki, döyüşə heç girməmiş, bu halda isə qoşunları da təlafata məruz qalmamış, bu səbəbdən də onlardan müsadirə edilmiş atların sayı ilə hər qoşun üçün təxmin etdiyimiz süvari sayı tam üst-üstə düşmüşdür. Fikrimizcə, digər 50-dək əmirin qoşunu döyüşdə iştirak etdiyinə və bu səbəbdən də hər biri 0–100 arası sayda süvari itirdiyinə görə isə onlardan konkret olaraq 300 yox, sadəcə, yalnız sağ qalmış döyüşçülərinin atlarını – *iki yüz-üç yüz at* verməк tələb olunmuşdur.

Beləliklə, biz şəxsən belə nəticə çıxartdıq ki, **məlum hadisədə Əmirzadə Əmiranşahın göndərdiyi, hər biri 300 süvaridən ibarət olan 50-dək qoşundan (təxm. 15 min nəfərlik ordudan) üçü, toqquşma başlayan kimi meydanı tərk etmiş, vuruşmağa davam edən digərləri isə hər biri 0–100 arası sayda süvari itirdikdən sonra geri çəkilmişdir!**

Təəssüf ki, bu mənbələrdə Şəki – Gürcüstan tərəfinin əsgəri sayı barədə bir şey deyilmir, yaxud heç nəyə işarə edilmir. Amma Əmir Teymurun «memuar»larına diqqət yetirdikdə, həmin tərəfin 12 mindən 40 minə qədər döyüşçü ilə vuruşduğunu ehtimal etmək mümkündür. Belə ki Əmir Teymur orada qaydalar qoymuşdur ki, *əmr elədim ki əgər düşmən əsgərlərinin sayı on iki min süvaridən əskik olarsa, bu vuruşda qoşuna əmirül-üməra başçılıq eləsin!;*[77] *və əmr elədim ki, əgər, düşmən qoşununun sayı on iki mindən artıq, qırx mindən əskik olarsa bəxtiyar*

oğullarımdan biri qoşunuma sərdar olsun![78]

Bu qaydalara əsasən, onlara riayət edildiyi təqdirdə, Şəki – Gürcüstan tərəfində 12 mindən 40 min nəfərə qədər döyüşçü olmalı idi. Belə ki əgər həmin tərəfdə 12 mindən az adam olsaydı, onda, teymurilərin əks-hücumuna Əmir Teymurun nəvəsi Əmirzadə Əbubəkr deyil, hansısa *əmirül-ümərə* başçılıq etməli idi.

İndi isə Alıncaq qalası yaxınlığında baş vermiş məlum döyüş barədə N. Şaminin yazdıqlarını nəzərdən keçirək:

...[Əmirzadə Əmiranşahın] *necə ki daha əvvəl ağlının dönməsi qanına*[, yəni xasiyyətinə] *keçmiş idi, Ondan haqsız yerə bir adamın üstünə düşmək kimi adətinə uyğun olmayan bir hərəkət sadir oldu. Dost və düşmən birlikdə Ondan uzaqlaşmış oldular. Daha bu dərəcəyədək ki, Seyid Əli Şəki, baxmayaraq ki daha əvvəl tabe olur və itaət edirdi, müxalifət göstərdi və* [Georginin[79]] *gürcü ləşgəri ilə Sultan Tahir bin Sultan Əhməd ki Alıncaq qalasında mühasirədə idi,* [köməyə] *getdi. Üməra ki o yerin mühasirəsi ilə məşğul idilər, birlikdə fərar etdilər. Əmirzadə Əmiranşah bahadırın yanına getdilər və həmin saat Əmirzadə Əmiranşah* [öz oğlu] *Əmirzadə Əbubəkrə, hazır ləşgərlərlə əks-hücum buyurub, Seyid Əli [Şəki*[80]*]nin dəfinə göndərdi; və Onlar Alıncaq qalasının ətrafında idilər, ora çatdılar. Seyid Əli də yolun bir döngəsində həmlə yetirdi və diqqət verməyərək,* [Əmirzadə Əbubəkrin əvəzinə(?)] *digər birinin üzərinə şığıdı və bərk cəng oldu və o mərəkədə Əmirzadə Əbubəkr bahadır bir ox atar ki,* [bu ox] *Seyid Əlinin dəbilqəsinin zireh ətəyi üzərinə getdi [və] zirehdən keçərək şah damarına sancıldı; və Seyid Əli necə ki dağın bir zirvəsindən, həmən bir yaraya minik heyvanının* (atının ?) *belindən yıxıldı və* [beləcə də] *həlak oldu; və Sultan Tahir, Əmirzadə Əbubəkrin yetişməsindən qabaq qaladan çölə çıxmış idi və Seyid Əhməd namlı əlaltısını, Sərkiz namlı [erməni*[81]*] ilə Alıncaq qalasına müqərrər* (rəsmən təyin olunan) *edib, elə ki Seyid Əlini o vaqiə yıxdı,* [Cəlair xəzinəsini və qohumlarını götürüb[82]] *gürcülərlə birlikdə Grcüstan tərəfə fərar etdi və ondan sonra Bağdada – atasının yanına getdi; və*

Əmirzadə Əbubəkr [Alıncaq qalasını mühasirə etmiş əmirləri] *sabiq qayda üzrə yenə Alıncaq qalasının mühasirəsinə müqərrər buyurub və Seyid Əli Şəkinin başını bədənindən ayırtdırıb atasının* [Əmiranşahın] *yanına gətirdi*[83] *və bu səbəbə bir nökəri Səmərqəndə* (əslində, Hindistana) *göndərdilər.* [84]

Əmir Teymuru Hindistan yürüşü boyu müşayiət etmiş Qiyasəddin Əlinin verdiyi məlumata[85] görə onlar geri dönərkən – 1399-cu ilin mart ayının 3-də, Cənavə çayı yaxınlığında Miranşahın yolladığı *nökərlərlə* qarşılaşıblar. Bu adamlar, təlimatlarına uyğun olaraq, hansı ki məzmunu artıq yuxarıdakı iqtibasdan bəllidir, öz tərəflərində baş vermiş son hadisələr, o cümlədən Alıncaq qalasındakı vəziyyət barədə Əmir Teymura məlumat veriblər.[86] Onların Təbrizdən Hindistandankı Cənavə çayı yaxınlığına qədər təxm. 3 min km.lik yolu neçə günə qət etdiklərini bilsəydik, həm də Alıncaq qalası ətrafında baş vermiş məlum hadisənin, o cümlədən Şəki hökmdarı Seyid Əli Orlatın həlak olduğu vaxtı da dəqiqləşdirmiş olardıq. Lakin təəssüf ki, bu işdə məsələnin həllinə bir yox, iki nöqteyi-nəzərdən yanaşılması zərurəti meydana çıxır. Belə ki, əgər Əmir Teymurun imperiyasında xüsusi yol xidməti olsaydı, Əmirzadə Əmiranşahın yolladığı *nökərlər*'in mənzil başına çatmaları üçün bir ay kifayət edərdisə, adi halda bunun üçün iki dəfə çox müddət tələb olunmaqdadı. Amma hər halda, Əlincaq hadisəsinin vaxtı ilə Seyid Əli Orlatın hakimiyyətinin başa çatması, yəni onun həlak olma tarixini şərti olaraq 1399-cu ilin yanvar ayı hesab etmək mümkündür. Yeri gəlmişkən, xatırladaq ki biz bu nəticəni yuxarılarda artıq tətbiq etmişik.

Əmir Teymur öz «memuar»larında sözügedən hadisədən hələ Hindistanda ikən xəbərdar edilməsi və bu səbəbdən də yürüşdən təcili olaraq geri dönməsi barədə barədə belə yazır:

Məsələn, Hindistanı zəbt elədiyim vaxtlarda, Rum qeysərinin mənim məmləkətlərimə basqın elədiyi, gürcülərin isə öz yurdlarından çıxaraq mənim qoşunumun mühasirədə saxladığı bəzi qalalara gedib, həmin qalaların içərisindəki adamlara yardım

*elədikləri haqqında mənə xəbər gətirdilər. Öz-özümlə **genəşdim*** (məsləhətləşdim): *Əgər Hindistanda bir az da qalsam İran məmləkətlərinə zərər yetişəcəyi mümkün idi. Buna görə də Hindistanın paytaxtındakı işlərimi tezliklə nizama salıb, yürüş elədim. Yolda bir neçə gün Mavəraünnəhrdə dayandım. Oradan Ruma və Gürcüstana doğru yola düşdüm.[87]*

Eyni mənbənin başqa bir yerində isə belə deyir:

Hindistan yürüşündən zəfərlə qayıdandan sonra hələ səfərin yorğunluğu canımdan çıxmamış hər iki İraqın hakimlərindən mənə şikayət ərizəsi gəldi. Onların yazdığına görə Gürcüstan kafirləri həddini aşıb, cızıqlarından çıxıblarmış... Gürcüstan imansızlarının üsyan qaldırdıqları haqqında xəbər gəlib mənə çatan kimi məşvərət çağırdım...[88]

ŞƏKİNİN YENİ HÖKMDARI SEYDİ ƏHMƏDİN[89] (YANVAR, 1399 – 1423/24+) ŞİRVANŞAH ŞEYX İBRAHİMLƏ ƏMİR TEYMURUN QARABAĞDAKI DÜŞƏRGƏSİNƏ GƏLMƏSİ VƏ AĞ SU DƏRƏSİNƏ BİRLİKDƏ HÜCUM

Əmir Teymur 1399-cu ilin sentyabr ayının 22-də Səmərqənddən İran istiqamətində 4-cü yürüşə başladı. Ş.Ə.Yəzdi yazır:

...nüsrət şüar bayraqlar Qaradərə və Ərdəbil yolundan Qarabağ tərəfə üz tutdu və [Əmir Teymur ordunu] *Muğan və Aqtam səhralarında şikar etdirib Araz çayı kənarına düşürdü və bu çay üzərində qayıqlardan körpü bağladıb* [onu] *səadət və salamatlıqla* [çaydan] *keçirdi və Arran Qarabağını cəlal çadırları qurulan yer, bayraq və qüdrət anlatması və qarşılama mərkəzi etdirdi; və əla bir ordu Qotur kənd ərazisində ki Ömər Taban* [90] *yurdu idi,* [orada] *qışlaq etdirdi və Əmirzadə Əbubəkr və Əmir [Süleymanşah*[91]*] bu yerdə astana öpmək şərəfinə çatdılar; və Əmirzadə Miranşahın ümərası və qoşununun əyanlarından hər biri öz hallarına münasib peşkəşlər düzdülər.*[92]

Ş.Ə.Yəzdi daha sonra Əmir Teymurun düşərgəsinə Şirvanşah Şeyx İbrahimlə Şəkinin yeni hökmdarı Seydi Əhmədin gəlməsindən bəhs edir. Bu barədə N. Şaminin *Zəfərnamə*'sində də məlumat var və daha əvvəl qələmə alındığına görə, gəlin, əvvəlcə oradakıları nəzərdən keçirək:

...Əmir Şeyx İbrahim ki, Həzrət sahib qirani süfrəsində o şirvanşah əhd [etmiş] *idi Seyid Əhməd bin Seyid Əli Şəkini **Həzrətə*** (– Ə.T.a) *gətirib Onun günahını bağışlatsın və Həzrət sahib qirani Onun günahını bağışlayıb* [və Seydi Əhməd] *dövlət astanasını öpməyə çatdı və çoxlu **soyurğallar*** (–irsi torpaq mülkü) *və saysız hesabsız inayətlər qazanıb digər* [əzizlənən] *ümərə zümrəsinə qatıldı; və Əmir Şeyx İbrahim toy tərtib edib o qədər at və qoyun kəsmiş idi ki, mətbəxtçilər onu bişirməkdə aciz oldular. O peşkəşlərdən sonra, canlı şikar növləri və qulamlar və **cariyələr*** (yeniyetmə qız kənizlər) *və qumaşlar və silahlardan qeyri və o cümlədən, altı min at çəkdi.[93] Əvvəlinci kərələr Gürcüstan tərəfə Həzrət sahibqiraninin buyrulan basqın söhbəti kimi, gürcülərinki də daha əvvəl söylənilmiş oldu ki Alıncaq qalasına getdilər və Sultan Tahir Sultan Əhməd oğlunu bu yerdən kənara apardılar və Seyid Əli Şəki, Əmirzadə Əbubəkrin əli ilə qətlə yetirildi və gürcülər öz **kutvallarını*** (komendanlarını) *Alıncağa qoydular. Ona görə, səltənətin və cahangirliyin namusu baxımından lazım göründü ki, o yoldan çıxmışlardan intiqam üçün bütün Gürcüstan üzrə acınacaqlı vəziyyət yaratsınlar. O cümlədən, Həzrət Sahibqiranın hökmü qüvvəyə mindi ki, bütün ləşgərlərdən hər on nəfər süvari və piyadadan üç nəfər bu basqına **rəvanə*** (gedən) *olsunlar və on günlük azuqə götürsunlər və qalan əsgərlər də qışlaq yurdunda məqam ...*[94] [gözləsinlər.][95]

Eyni mövzu Ş.Ə.Yəzdi tərəfindən isə belə qələmə alınıb:

...necə ki bundan əvvəl Şəki vilayətinin valisi Seydi Əli Orlat, Gürcü ləşgəri ilə ittifaq etmiş idi və Alıncaq qalasının içinə girib və can üstündə[, yəni ölüm ayağında] *o nadanlığı edib, belə ki şərh verilmiş oldu, bu vaxtda, Onun oğlu Seydi*

Əhməd ki [indi] **Onun** (Seyid Əlinin) *el və vilayətinin* ***əyalət*** (bir vahid, yaxud bir hissə) *sahibi olmuş idi, atasının cürəti ilə əlaqədar* ***Sahib qiran gərdun aləm xadimlərinin*** (Ə.T. un) *intiqamına görə təşvişə düşən və rahatlıq tapmayan oldu və Əmir Şeyx İbrahimin Şirvan mülkünə iltica apardı ki, O,* [bu hərəkəti ilə də] ***o həzrətin*** (Ə.T. un) *bəndələrinin bəndəliyin-də səmimiyyətin artmasına ixtisas səmti tapmış idi. Beyt:*

Hər kim bəndəliyin səmimiyyət qandalında, baş vurdu yüksəyə başıaşağılıqdan.

Şeyx İbrahim padşahanə əhvin ortaya çıxması üçün Onu qədim xilafət taxtının ayağına gətirdi və astana öpmək izzətinə çatdırdı. Seydi Əhməd tabe olmaq ***zəmininin*** (məfhumunun) *ədəb dodağı ilə busə verdi və Şeyx İbrahim Onun cərimələrinin əfvini*[, yəni ləğv edilməsini] ***padşahanə mərhəmətlər hamisindən*** (Ə.T.-dan) *xahiş etdi və Həzrət Sahibqiranın mərhəməti Onun təqsirat «naxış»larını əhv və gözyumma «yazısı» ilə ləğv edib,* [Onu] *azizlənmək və nəvaziş siniflərində başıuca etdi və atasının mənsəb və məqamı Ona əta edildi. Şeyx İbrahim çoxlu* ***savəri*** (məcburi «bəxşiş») *gətirib toy tərtibi ilə məşğul oldu; və toy üçün o qədər at və qoyun kəsmiş idi ki, mətbəxçilər onu bişirməkdə aciz qaldılar və* ***tavaçılər*** (orduda yüksək rütbəli əmirlər) *onu ləşgərə* ***qismət etdirib*** (paylatdırıb) *hamısını bişirditdilər və toy günü* [hamının həmin bişmiş ətlə təmin olunması işini] ***bakavullara*** (orduda təchizat işi ilə məşğul olan məmurlara) *tapşırdılar; və digər bayram vasitələrinin məcmusu onun* [yəni bu tədbirin] *özünə daxil idi; və bu peşkəşlərdən sonra canlı ov heyvanları növləri və qulamlar və cariyələr və növbənöv qumaşlar və paltarlar və sənətkar* ***cəbaları*** (vergiləri) *və silahlar və qeyrilərdən və o cümlədən, altı min at çəkdi...**[96]***

Həmən qışda – ***səkkiz yüz ikinci ildə*** (noyabr 1399 –fevral 1400) *ki, Qarabağ bu ordugahdan nüsrət yuvası idi* [Əmir Teymur] *gürcülər üzərinə getmək niyyətini gerçəkləşdirmək istədi və* [planlaşdırdığı basqında iştirak etmələri və bu basqına hazırlaşmaları üçün] *Şeyx İbrahim və Seydi Əhmədə xələt verdi*

və azizlənmək və nəvaziş siniflərinə məxsus edərək [geri qayıtmaq[97]] rüxsəti əta etdi və **Cahan mütanın** (Ə.T.un) **yarlığı** (fərmanı) *qüvvəyə mindi ki, o ləşgərin cəmisindən [hər[98]] on nəfərdən üç nəfər on günlük azuqə götürüb* ***Göytüstan*** (– qüdrətli) *məvkibin qulluğunda olsunlar və qalan ləşgər və s.lər həmin yerdə dursunlar; və nüsrət şüar bayrağı bu zaman hifz edib, basqına hazırlıq işi gördürüb bütün şahzadələrlə Onların vilayətinə üz tutdu; və elə ki hümayun nüzul edib Kür çayının sahilində düşərgə qurdular, Əlatabanın lazımi fərmanı çıxdı ki, bütün qayıqları toplayıb çay üzərində körpü bağlasınlar; və «şah və ordu» o körpüdən keçdilər; və Şeyx İbrahim Şirvan ləşgəri ilə Əsrin zəfər mövkibinə qatıldı və Seydi Əhməd də qulluqda oldu; və [hümayun[99]] məvkib o yerdən tərpənib,* [Şəkinin ortasından[100]] *keçib Xəmşa dərəsi tərəf ki kafirlərin**[101]*** *məkanları və sakin olduqları yer idi* [ora] *rəvan oldu; və o dərənin hamısı* ***cəngəlistan*** (sıx meşəlik)*...idi*

Aləm müta' yarlıq qüvvəyə mindi və peşəsi zəfər ləşkərlər on günlik yol[dakı] *ağacları dəhrə və balta ilə qırdılar və yol düzəltdilər elə ölçüdə ki beş-altı qoşun biri digərinin yanında gedə bilsin və bu əyyam, iyirmi gün müddətində ara vermədən qar yağır və yüksəkliklərdən yetirib, müşk kimi [müddəte [102]] bulud dağ və biyaban üzərində* [ağ-appaq] *xırda «kafur» hazırlanır və elə ki İslam ləşgəri kafirlərin məhlə və məqamına bədbəxlik aqibəti seyr etdi, firuzə kimi günbəzin altında qaziyanə fikir və təhlilin zümzüməsini saldılar və cihad qılıncı intiqam qınından çıxarılılıb, qarın üzünü ki yer üstünə əsl pərdə tutmuş idi, dinsizlərin qanından, üzü qeyrətli lalə və* ***ərğəvan*** (qırmızı bir gül adı) *etdilər; hər kim tapılmış oldu, aman tapmadı və hər kim aşkara çıxdı, aşkarda qalmadı və Xəmşa ki o ölmüş məlunların başçısı və* [onlardan] *faydalanan.* (Quran ayəsi) *O, idi, acizlik və qorxudan tərk-e xanuman olub fərar. etdirdi; dünya şanlı əsgərlər Onun tələbində Aq su dərəsinədək yüyürdülər və kifayət qədər inək-qoyun və cins mallardan qeyrilərini qənimət götürərlər və elə ki Xəmşa şir şikar edən mücahidlərin*

qarşısından çaqqal kimi meşənin içinə qaçdı Din pənahın qoşunuı cəhənnəmliklərin evlərini odladı və kəndləri talan və qarətin sər-sər [küləy]i *ilə viran qoydular; beyt:*

Sakinlər cəhənnəm içində və məskən atəşdə yanıb, millətin çöhrəsi qazilərin fəthindən odlanıb.

Və necə ki o yoldan azmışların eyşi badəsiz ötüşmürdü və Onların kişi və qadın və uşaqları [da] *buna vərdiş etmiş idilər; bu qayə ilə ki, hər kim ölür; beyt:*

Vəsiyyətidir ki: mənim ruhum bədənimdən çıxanda, mey və şənlik olsun və bir də, yaxşı tənəkdən düzəldilmiş tabut!şərabsız dəfn etdirmirdilər və kafirləri zərərə salmaq və Onların eyşini azaltmaq üçün ki, iqtibas:. (Quran ayəsi). *ali əmr oldu ta bağat və bostanlaradək Zəfər qərin ləşgərə paylansın və bütün uca dağların hamısına çıxıb şeytan əməli [olan] tənəkləri ki məstedici badə ümidi ilə bəslənmiş idilər əllə məhv etdilər və digər ağacların bəzisini kəsdilər və bəzisinin qabığını soydular və o yerlərin ...və... kilsələr ki ibadət o məhsullarsız qeyri-məqbul, yerlə bərabər etdilər və gündən-günə artan qüdrətin qəribə təsadüfləri: Həzrət sahib qiran, sabiq qış ilində ki Bars ili idi,* [həmin vaxt] *Hindistan ölkəsi və Dehli və Qanq çayı yerləri və ətrafında qəza edir və bütxanələri dağıdır*[dısa] *və bu qışda Dovşan ili ki, bir il müddət* [hələ] *tamam olamayıb, Gürcüstan vilayətində cihadla məşğul idi və kəlisələri dağıdır və.; beyt:...*

Sənin Büraq əzmin ki bir kam götürmüşdür Hinddən, ...

Doğrusu ki, əgər İsgəndər oldun, qüdrət atını bu uzunluq və endə min yerə...[çapdın] *və əgər daban-dabana ta* [günbatan yerin] *altınadək* ...[çıxmaq üçün] *mücərrəd əhdin məsafəsinin qətindən kənara çıxmadın; beyt:*

Biri üçün yardım zamanı köməkçidir, onun hekayəti digər halətdir.

Kafirlər Nüsrət bayraqların, Xəmşa dərəsi **qəzavatının** (oxu: toqquşmasının!) *başa çatmasından geri dönən kimi mübarizlər cihad meydanında bir aya yaxın o ölkənən eniş və yoxuşlarını minik heyvanlarının dırnaqlarının ağalıq və istilasına tapşıralar*

və kafirlərin aznaurlarından və dinsizlərin ...[döyüşçülərindən] *dən ələ keçənləri od saçan iti qılıncla birdəfəlik, cəhənnəmin dibinə göndərdilər və Onların hakimləri Xəmşa, avara və səsi çıxmayan oldu və kafirlərin diyarı həddindən artıq viranlıq tapdı və o zamanda havanın soyuqluğunun şiddəti həddini keçmiş idi və yollar qarın çoxluğundan keçilməz olmuşdu; nəzm:*

Və elə ki neçə gün müddət keçib və bu vasitə ilə ləşgərlər üçün azuqə tapa bilmədilər və atlar üçün ağac qabıqlarından qeyri yemək qalmadı, beləcə, dördayaqlılardan çoxu tələf oldu, Həzrət sahib qiran qayıtmağa qərar verdi və Kür çayından keçib... [103] [Qarabağdakı düşərgəsinə üz tutdu].

İqtibasdan göründüyü kimi, bu ilğarda Əmir Teymur müvəffəqiyyət qazanmayaraq geri dönməyə məcbur olub. Düzdür, Ş. Ə. Yəzdi həmin faktı birbaşa açıqlamır, amma hər halda, teymuriləri xeyli mədh edəndən sonra, lap axırda da olsa, üstüörtülü etiraf edir.

Hadisələrin harada cərəyan etdiyini dəqəqləşdirmək üçün, burada göstərilən *Ağ su dərəsi*'nin kordinatlarını bilmək, yaxud o vaxtlar elə adlanan çayın indi hansı adla tanındığını tapmaq lazımdır. Oradakı *Ağ su* ifadəsi isə «Ağ su» adlı hansısa çayın mənbəyi'ndən qeyri, başqa bir mənada başa düşülmür. Əlimizdə müəyyən dəlillər var ki, indiki Kiş çayı nə vaxtsa *Ağ su* adlanıb.[104] Ystəlik, diqqət yetirəndə ki, Kiş dərəsində, daha doğrusu, həmin dərədəki Kiş kəndində birinci həvari, yəni apastol kilsəsi də var, bu halda ora Ş. Ə. Yəzdinin səciyyələndirdiyi kimi *kafirlərin məkanları və sakin olduqları yer*'ə, yəni Xəmşa, yaxud Ağ su dərəsinə daha çox uyğun gəlməkdədir.

O ki qaldı *Əmir Xəmşa*'ya, Alıncaq hadisələri ilə bağlı tarixi məlumatlarda adı çəkilməsə də orada iştirak etməsi bizim üçün şübhə doğurmayan bu şəxs, fikrimizcə, Kiş çayının yuxarı hövzəsində mövcud olmuş bir «udel knyazlığı»ın knyazı idi.

Yeri gəlmişkən, P. Qorqicidze Əmir Xəmşanın adını *Xamşia* kimi oxumuş və məlum hadisəni belə yozmuşdur:

[Əmir Teymur Şəkiyə yola düşəndə] *Xamşia, Kaxet və*

Şəki ordusu ilə onun qarşısına çıxdı. Gürcülərlə türklər arasında şiddətli döyüş oldu. Hər iki tərəf əzmlə vuruşdu, onlardan və bunlardan xeylisi öldürüldü. Teymur böyük qələbə qazana bilərdi, amma Ximşia döyüş təcrübəsinə malik idi. Başa düşdü ki, türklər qalib gələ bilərlər, necə ki o yerə yaxşı bələd idi, girdi meşənin içinə. Türklər iki-üç yerdə dayandılar... və yol düzəltdilər... [105]

Ehtimal etmək olar ki, sabiq Şəki hökmdarı Seyid Əli Orlatdan asılı olmuş Əmir Xəmşa, onun ölümündən sonra oğlu Seydi Əhmədin hakimiyyətini tanımaq istəməmişdir. Necə ki, Ş.Ə.Yəzdi yazır ki Seyid Əhməd atasının *el və vilayətinin əyalət sahibi olmuş idi,* yəni onun hakimiyyəti Şəki ölkəsinin bütün ərazisini deyil, yalnız bir hissəsini əhatə etmişdir. Amma bilmək olmur ki, o, teymurilərə meyl etdiyinə görə Əmir Xəmşa ona qarşı çıxmışdır, ya atasının ölümündən sonra Şəki knyazları, o cümlədən Əmir Xəmşa tərəfindən dəstəklənməməsinə və bu səbəbdən də Şəki ölkəsində hakimiyyətini bərqərar edə bilməməsinə görə kömək üçün teymurilərə meyl etməyə məcbur olmuşdur?

ƏMİR TEYMURUN, ŞƏKİ ÖLKƏSİNDƏKİ MAĞARALIQ İLƏ GƏL – GÖR –GET QALASINI ƏLƏ KEÇİRMƏSİ VƏ ŞİRVANŞAH ŞEYX İBRAHİMİN ARADÜZƏLDƏNLİK ETMƏSİ

Əmir Teymur Qarabağa qayıdan kimi, son illərdəki uğursuzluğun heyfini, 1 il əvvəl baş vermiş məlum Alıncaq hadisəsində Şəki –Gürcü qoşunlarının qabağından qaçmış əmirlərdən çıxmaq fikrinə düşüb məhkəmə qurdurdu, hansı ki o barədə yuxarıda bəhs edildi və bu mövzuya bir daha müraciət etməyə, artıq, ehtiyac yoxdur. O, bütün qışı Qarabağda keçirib, 1400-cü ilin yazında Gürcüstana yürüş etdi. Əsas bəhanəsi isə, guya, Sultan Əhməd oğlu Tahirin orada sığınacaq tapması imiş. Ümumiyyətlə, Əmir Teymur 1404-cü ilin yazında Səmərqəndə qayıdana qədər, bir neçə dəfə Gürcüstanı çapıb-taladı. Onun Gürcüstana ən axırıncı, 1403-cü ilin ikinci yarısına təsadüf edən hücumu zamanı isə Səkinin xristianlar yaşayan şimal hissəsi də qırğın, talan və qarətə məruz qaldı. Əmir Teymurun Gürcüstana son hücumu *Zəfərnamə*'lərdə geniş şərh olunub. Amma Şəki ilə bağlı təfərrüata, bir müəmmalı hal istisna olmaqla, biz yalniz ibn *Əcaibül-məqdur*' da təsadüf edirik. Maraqlıdır ki Əmir Teymurun sonuncu Gürcüstan yürüşü barədə bu tarixçinin qələmə aldıqları, əslində Gürcüstana yox, Şəkiyə aiddir və daha çox, bir adamın dilindən deyilən təəssürata, yaxud xatirəyə bənzəməkdədir. Diqqət yetisək ki, *Əcaibül-məqdur*' müəllifi ibn Ərəbşah 1401-ci uldə ailəsi ilə birlikdə teymurilər tərəfindən əsir götürülmisdür, bu halda, onun, Əmir Teymurun 1404-cü ildə Səmərqəndə qayitmasına qədər Cağatay ordusunda saxlanılmasını və 1403-cü ildə həmin ordu ilə birlikdə Şəki ölkəsində olmasını və orada baş verən bəzi hadisələri, hansılar ki sonralar *Əcaibül-məqdur*' da qələmə almışdır, onları o vaxt, 14 yaşında ikən, şəxsən müşahidə etməsini də güman etmək mümkündür:

Teymurun Gürcüstan və xaçpərəst ölkəsi yanına yetişməsi

Teymur elə Gürcüstan diyarına gəlib yetişənədək[106], dərya kimi dalğalanan ordu ilə hərəkət edirdi. O kiçik bir ölkədir və adamları Məsihə sitayiş edənlərdir. Amma bu kiçiklikə, saysız-hesabsız qalalar və möhkəm bürclər və mağaralar və pusqugahlar və dağlar və dərələr və uçurumlar səbəbinə xarici ziyandan qorxusuzdurlar və o məkanlardan hər biri dikbaşlıq və təkəbbürlülükdə israrlı qaldı ki, işğalçı və təcavüzkarların fərmanı qəbul etmədi. Oranın şəhərlərindən Tiflis və Trabuzan və Abxazdır ki, oranın paytaxt[lar]*ı idi, bu məkanlar təslimdən yaxalarını kənara çəkdilər və zamanın ixtiyarını* ***Bunun*** (Teymurun) *əlinə tapşırmadılar, Teymur mühasirəyə durar və məşvərətə oturar, o məkanlardan biri, bir* ***mağaralıq*** (Marxal?, Sığnaq?) *idi ki, onun darvazası lap hündür bir uçurumun ortasında, indiki zamanın hadisələrindən kifayət qədər qorxusuz, gələcək zamanınkılardan kənarda yer tutar və aşağıdan yuxarıya* [ən uzaqatan] *məncana-*

qın «əli» [hara] *çatsa ondan daha hündürdə, yuxarıdan aşağıya doğru* [ən uzun] *nərdivanın ayağı* [hara]*batsa, bundan daha aşağıda, daxil olma yolu: örtülü və pünhan qədr gecəsi kimi, ona yetişmək: işıqlı və aşkar bədirlənmiş ay kimi* [əlçatmaz], *artıq bir tamah Teymuru, onun mühasirəsinə sövq etdi və çalışdı və yanyörəsini xeyli gəzdi, öz mühəndis zəkasını işə saldı və qarma-qarışıq düşüncə və ağlın vəlvələsi ilə kəfinə aram verər, birdən, fikrinə bu gəldi ki əzab atəşini ora yuxarıdan endirsin və o yuvası uca* ***«Hümayı»*** («Cənnət quşunu») *havada şikar etsin. Tez buyurar ki,* ***dəbanə surətli*** (zirehli) *sandıqlar düzəltsinlər və* [bunları] *uzun zəncirlərlə və qüvvətli adamlarla dağın yüksəklik və zirvələrindən sallasınlar və göyün bəlası kimi aşağı endirsinlər.*

Onda elə etdilər və yerlə göy arasındakı fəza o sandıqlarla doldu və o dağın və [o dağın] *sakinlərinin canlarına titrəmə düşdü və Onlar yüksəkliklərdə süzən bir şahin kimi «uçuşanda», halın dili ilə* [Quran ayəsinin bu hissəsi***[107]***] *xatırlanmaqdadır:* أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوِّ السَّمَاءِ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلاَّ اللَّهُ... *(Məgər görmədilər səmanın yüksəkliklərində süzən quşları ki, oranı onlara məskən edən, onları orada idarə edən Allahdan başqa bir kimsə deyil.;*[108] *və elə ki mağaranın ağzı ilə bərabər* [səviyyədə] *oldular,* ***onu*** (mağaranı) *vuralar və tökülüşələr və sandıqların içərisindən ciyər yandıran ox və ürək deşən nizə ilə əllərini çıxıralar və ip və kəmənd və digər vasitələr və silahları işə salalar və o arada fitnə və qarışıqlıq yaradalar və elə ov şahini kimi kimi «uçmaq»da idilər və o yurd-yuvaya yaxınlaşırlar və «pəncə» və «dimdik» göstərirlər və o mağara Onların yetişməsinə öz möhkəmliyi ilə maneçilik törədir və cəngavərlərinin köməyi ilə ki, onun içində mövqe tutmuş idilər Onların aşağı gəlmələrinin qarşısını alır. Onadək ki o əldən iti «uçan» adamlardan biri uğur və qələbə ahəngi ilə mağaranın ağzı yanına çəngəl batırdı və öz sandığı ilə o yuvaya əl atdı, səadətin ağuşu açılmış oldu və* ***münasibin*** (bu şəxsin) *əlini qucaqladı, xristian qövmü bir-birinə qarışmış oldu və qabaqlarındakını tanımadılar; bu tək-tənha Onlara hücum etdi, ta böyüklərindən bir çoxu*

öldürülmüş oldu, onda, digər öz yoldaşlarını içəriyə səslədi və Onların köməyi ilə, o kəslər ki mağaranın bir küncündə gizlənmiş idi bayıra qovdu.

O adamın adı ***Lhrasb*** *idi;* [və bunun isminin] *malik olduğu altı hərf ki, onun üç hərfi* ***sakindir*** (hərəkəsizdir, yəni bu samitlərin aralarında sait yoxdur) *və* [yeri gəlmişkən, qeyd edək ki] *fars dilində və türk dilində sakin hərflərin* [beləcə] *vəhdəti boldur.*

Bu qalalardan digər biri Gəl-Gör-Get'in göydələn qalasıdır ki *öz adı kimi dikbaşlıq və təkəbbürdən söz açar və* ***onun*** (adının) *mənası türkcə belədir: «gələrsən, görərsən və geri dönərsən», yəni bir kimsə ona baxmaqdan başqa, qeyri bir şeyə nail olmaz*[!], *onun binası üç tərəfdən hündür təpəliyin üstündə*[dir] *və* [yüksəkliyi həmin] *tərəflərin yüksəkliklərinin hamısından daha yüksəkdir.* ***Digər*** (dördüncü) *tərəfindən dar və nahamar yol* [gəlir] *və* [bu yol] *sərt və çətin bir keçiddə başa çatır və o yolu gedən qarşılaşdığı sərtliklərə sinə gərərək hündür bir uçuruma və dərin bir yarğana yetişər ki, onunla qalanın darvazası arasında bir körpü bağlamışlar və körpü götürülərkən qalaya giriş qapadılmış olar.*

Teymur elə ki o halın həqiqətindən agahlıq tapdı və o pünhan bir xəbər aşkar oldu, bu qərara gəldi ki, öz məqsədinə çatmayanadək o məhlədən köç etməsin; amma o qalanın yaxınlığına, bir məkan ki, ora düşər və ora elə yer ki dalğalanan dəniz onun içində yerləşsə tapmaq olmaz, bəlkə bütün ətrafı qarma-qarışıq idi və uçurum və yüksəklik elə bil, necə ki öz ərinin qarşısında həyasız bir qadının qəzəbli çöhrəsi – bütünlüklə sərt və kobuddur.

Amma Teymur tamahkarlığından öz sığınacaq və qərargahını orda, o qalanın göz qabağında qurdurmuşdu və ləşgərləri növbə ilə mühasirə və get-gəl işində olurlar və qala adamları gündüzlər körpünü götürüb müharibə və mübarizə bəlasından amanda idilər, çünki, o ətrafda bir məkan ki, mübarizə üçün yarasın və bir meydan ki, cəng üçün işə keçsin, tapmaq olmaz! Və teymurilər elə ki səhər açılır, uzaqdan ox atmaqla [döyüşün başqa dəhşətlərindən] qurtulurlar və qane aşiq kimi, bir baxışa

məmnun olurlar və gecə düşən kimi öz çadırlarının yolunu tuturlar və o yaxınlıqda bir yer yox idi ki bir gecəni başa vura bilələr, o zaman xaçpərəstlər körpünü yerinə qoyub dar bir yol ki, orda öz ehtiyaclarını təchiz edə bilərlər, [həmin yolu] *açırlar və gediş-gəlişə başlayırlar, Teymur üçün o qaladan ümidsizlik nişanı zahir olan kimi və* ***onun*** (qalanın) *fəthini özü üçün xam arzu hesab edən kimi* [O,] *köç göstərişi verdirdi; amma bu rüsvayçılıqdan qorxuya düşdü və bu geri çəkilməsi üçün bəhanə və* [uydurma bir] *«səbəb» axtarır.*

O qalanın möcüzəli fəthi barədə dastan

Teymurun ləşgəri içində boyları bir və qolları iki şir qüvvəsində iki cavan var idi ki, xasiyyət və görkəm və qorxmazlıq və mərdanəlikdə biri o birindən o qədər də fərqlənmirdi, mübarizə meydanında biri digərinə müvafiq irəli çıxır, tərəzinin iki gözü kimi bərabər olurdular, təsadüf düşdü ki, o ikisindən biri Gürcüstan adamlarından[109] bir kafir ki, şücaətdə şir kimi və boy-buxunda dağ kimi idi, [onunla] *qabaq-qabağa çıxdı və Bu Onu yerə yıxıb başını kəsib götürdü və Teymurun dərgahına apardı və bu işdən yüksək bir rütbə qazandı; bu «özünü göstərmə» Bunun bərabərinin ürəyinə təsir etdi və onu bərk şəkkə gətirib məcbur etdi ki bir çarə fikirləşə ki, bəlkə özünün tayı yanında daha yaxşı bir (iş görüb ad-san) qazansın; Onun adı Pirməhəmməd və ləqəbi Qənbər idi və körpü işində heç kəs ondan çox tanışlıq və sərriştəyə malik deyildi. O, bir gecə döyüş vasitələrini və öz adamlarını yığıb ilahi köməkliyə güvənməklə, boş və pünhan bir məhlə seçib pusquda durdu və elə gözlədiyi şərait və uğur içində münasib zaman olur, gah sinəsi üstündə süründü, gah da çöməlib iməkləyə-iməkləyə yol gedir və bir toxumun bəhrəsindən ki,* [o toxumu] *ürəyinin tarlasında əkmiş idi,* [bu barədə öz-]*özü ilə söhbət edir.*

Ta o dəmədək ki sübh çağı üzündən niqabı çıxarıb atdı və xristianlar «götürülən körpü»yə tərəf geri döndülər və onu qurmaq üçün bir-birlərinə kömək edirlər, Pirməhəmməd körpü tərəfə həmlə edər və körpünün kəndirlərini qırar və Onlar

körpünü götürmək üçün əl [tutmağa bir şey] *tapmadılar; bu halda Ona hücum etdilər və* [üstünə] *daş və ox yağışı yağdırdılar, Bu, əcəli heç nə ilə tapmayıb, bir iş ki, həllini nəzərdə tutmuşdu* [o işdən] *geri oturmadı və* [atılan] *ox və daşdan hansı Ona çatır*[sa] *baş-gözünə dəyir, Onlar beləcə vuruşma və cəngücidalda idilər ki, günəş çıxdı və ruzigar öz təəccüblü işindən barmağını dişlədi və dövranın gözü bərələ qaldı, Onlar ki mühasirə işində idilər, artıq ondan əl çəkərlər və necə ki deyilmiş oldu* [ki] *Teymur köç göstərişi verdirib,* [bundan başqa Teymur] *qərargah və çadırlarını* [da] *hündür bir məkana aparmış idi ki, qəfildən xəbər gətirən bir uğurlu adamının dilindən ürəyinin qulağı ilə bu müjdəni eşitdi:*

Qapalı görsən də çarənin qapısını ümidsizliyə qapanma, Bil ki, bəndə aça bilməyən qapını Allah istədiyi vaxt bilər aça.

Teymurun uzaqdan nəzərinə çatdı ki, qalanın darvazası yanında bir güruh bir-birinə hücum edib mübarizə edirlər; və öz yaxın [adam]*ları və köməkçiləri üçün dedi ki, mən budur görürəm, o şeyi ki, siz də görə bilərsiniz, tələsin və kömək edin və döyüş yerinə yaxın olub məni* ***onun*** (davanın) *necəliyindən agah edin. Buna görə getdilər ki, yenə xəbər əldə etsinlər və o gizli məsələni aşkar etsinlər və Onlar şir ürəklilərdən (elə) bir güruh idilər ki, düşmənçilik* [hissi] *və kinlilik öz təbiətlərində* [bir-birlərinə qarşı] *baş qaldırmamış idi və hamısı birlikdə aşağı düşən kimi elə göründü ki,* ***şeytan sifətlər*** (monqoloid irqində olanlar, Teymurun əsas ordusu) *ilə atdanmağa və qalxmağa və uçmağa qalxmışlar, o dəstənin qabağında gələnlər Pirməhəmmədi ölmüş hesab etdi ki, elə öz odunun atəşində yanırdı və Bu* (–Pirməhəmməd) *Onları uzaqdan görən kimi təzə bir həyat tapdı və titrəməsini və qüvvəsizliyini bir tərəfə qoyub dirçəliş və qüvvə qazandı.*

Xaçpərəstlər körpünü götürməkdə acizliyə düçar olan kimi ondan üz çevirdilər və istədilər ki qalaya daxil olalar və onun darvazasını möhkəm bağlayalar və bu niyyətlə bir də geri durdular, o zaman Pirməhəmməd onlara hücum etdi və qalaya

daxil oldu və Onları darvazanı bağlamaq [imkanın]*dan məhrum etdirdi, Onu qılıncla möhkəm yaraladılar və daş-qalaq etdilər və O, əl çəkmədi və elə bu işin həlli üçün öz səy və çalışmasını artırdı və daş və dəmir ki Ona dəyir, agah olmurdu.*

Ta o döyüşkən şiri-mərdlər yetişdilər və qəzəb yağışı və hiddət seli kimi göydən və yerdən kömək və yardıma rəvan oldular və qızışmış şirlər kimi Onların üzərinə şığıdılar və Pirməhəmmədi Onların caynaqlarından qurtardılar, o zaman xaçpərəstləri ayağı bağlı dustaqlar edib Onların mallarını talan etdilər və Onların arvad-uşaqlarını əsir götürdülər. Pirməhəmmədi Teymura çatdırdılar və ***Onu*** (Teymuru) ***Bunun*** (Pirməhəmmədin) *niyyət və xəyalından agah etdirdilər, sonra Bunun qanı daman yaralarına diqqət yetirdilər – onların sayı on səkkizə çatırdı*[!], *Teymur Buna razılıq etdi və çoxlu vədlər verdi və Onu yüksək mərtəbəyə aid olan bir rütbəyə malik edib Təbrizə göndərdi və o diyarın başçılarına və fərmandehlərinə sifariş etdirdi ki, həkim və dərman düzəldənlər Bunun başına yığılsınlar və tam sağalmasına çalışsınlar və Onlar* ***Onun*** (Pirməhəmmədin) *müalicəsində çox çalışdılar və Teymurun fərmanını və (yenə) Onun sifarişini yaxşı həyata keçirdilər və bir çarə axtaranla bir çarə tapıb* [Pirməhəmmədin müalicəsini] *o dərəcədə bacardılar ki,* [tezliklə] *Onun xəstəliyini mükəmməl* [surətdə] *sağaltdılar, elə ki yaralar ondan daha yaxşı idi ki, dərman qəbul etdi və Teymurun yanına getdi, Teymur Onu qoşunlarının bir hissəsi üzərində sərkərdəliyə təyin etdi və ləşgərlərindən çoxlu güruhun fərmandehliyini Onun ixtiyarına verdi.*

Gürcülərin işinin ardı və Onlar tərəfindən vasitəçiliyə Şeyx İbrahim hakim-e Şirvanın təhrik edilməsi

Bu qala və mağara Gürcüstan qüllələri arasında iki göz kimi idi və o vaxt ki, dövlətin üzü görən nemətdən bəhrəsiz qalar, yəqin edilər ki, müsibətlilik və matəm həngaməsi yaxınlaşmışdır, öz güclərini əllərindən verərlər və həm də Onları birləşdirən

«ip» qırılar, çarə qılmaq əndişəsi yer üzərində «çöməldi» və qiyamət qalmaqalı «ayaq üstə» durdu, salamat (əmniyyət) və hə3mrəylik Onların diyarına əlvida dedi və cəhənnəm atəşi qəzəbli çöhrəsi ilə Onların pişvazına tələsdi, Teymur o bir uğur və fəthi yaxşı yozdu və Gürcüstan məmləkətlərinin «xilası» qəsdi ilə yüyəni boşaldıb öz şeytan sifətlər ordusunu hərəkətə gətirdi[ki], *Onların həyat xırmanını amansız atəşlə yandıra və Onların ölüm kəfənini qılınc qayçısı ilə biçə və ox iynəsi ilə tikə və intiqamın dili bu ayəni Onlara oxudu:*

أَلَمْ تَرَ أَنَّا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا (Görmədinmi Biz kafirlərin üzərinə onları yoldan çıxarıb günaha sövq edən şeytanları göndərdik?)[110]

Gürcülər günah və təqsirlərinin əfv edilməsi üçün elə bir çarə qılan adam axtardılar ki, ondan əvvəl yırtılmış olan həyat libaslarını yenidən tikələr və ondan əvvəl qırılmış həyat zəncirini yenidən birləşdirələr, «fəryad-e əlaman» bayrağını qaldırdılar və Şeyx İbrahim hakim-e Şirvandan öz qurtuluşları üçün kömək istədilər, öz işlərinin yüyəni Onun tədbir əlinə tapşırdılar və O, gürcülərlə qeyri-məzhəbdə olsa da, Onu bir başçı seçdilər, bu zaman yay fəsli Gürcüstan adamları kimi meydanı tərk etmiş və payız fəsli Teymurun ləşkərləri kimi kölgəsini dünyaya salmış idi, «sultanlıq bayraqları» ağacların budaqlarından ən yuxarını bəzəmiş və dağlıq yerləri şərəfləndirmiş və axşamların nəsim küləyindən nəm götürən yer üzü «Davudi zireh» örtmüş və o şeylər ki, hərəkət edən və hərəkət etməyənlərdən cahanda vardır, Teymurun kömək və yardımına yetişmiş idi və mən demişəm:

Xuda bir bəndyə şərait yaratsa,Olarlar düşmənlərinin yardımçıları.

Bu pozğunluqdan qurlulmaq istəsə o kəs,Davam gətirməlidir odda yanmağa.

Əgər bacarmasa itirər ağlın, Zar edər güllər tək yanı tikanlı.

Şeyx İbrahim Teymurun dərgahına gəlib yeri öpdü və necə ki padşahları öyürlər, Onu [eləcə] *tərif etdi və özü bəndələr duran yerdə dayanıb icazə istədi ki söz desin və onun cavabını eşit-*

*mək şərəfinə nail olsun. Teymur icazə verdi, onda O dedi: Padşahın mehribançılığı və Onun aciz fəqirin könlünü alması və Onun bol rəhmət və tükənməz lütfündən faydalanan mən bəndəni söz ərz etməyə təhrik etmiş ki, indi **Şərif rəy*** (Teymur) *qarşısında aşkardır və buna görə Allaha şükür ki arzu oxu məqsəd hədəfinə oturub və ürəyin ümidi muradın astanasına girmiş olubdur; bizim havadarın heybəti yer üzünün şərq və qərbini bürüyüb və Onu vuruş və çarpışmadan qorxusuz etmişdir, uğurlu ləşgəri nə qədər hesablaya bilsələr, onun sayı **ondan*** (hesab edilə biləndən) *daha çoxdur və sayda nə qədər saymaq mümkün olsa, **onların*** «uğurlu ləşgər»in *əlində əsir və dustaq **ondan*** (saymaq mümkün olan saydan) *daha artıqdır, xüsusilə tatar adamları ki xoşbəxtlik Onlardan üz döndərmiş və özləri yoxluq diyarında yer tapmışlar,* [Onlara] *qışın soyuğu bol ziyan yetirib və Onların nəfəsləri kəsilməkdədir və beləcə, Bu gedişatda çox keçsə, zəlil günə qalanlar və zəlillər məhv olar və **xırda böyüklər*** (orta təbəqəyə mənsub adamlar) *və **xırdalar*** (aşağı təbəqə, qara camaat) *ölüm yoluna yollanarlar, bu ölkənin işi bəlkə cahanın bütün ölkələrinin işlərindən ən çətinidir ki, Sənin üçün başqa nəticə verdi, bu ölkənin başçı və böyüklərinin hamısı bu bəndədə Padşahın inayətini görüb və qonşuluq səbəbindən mən bəndəni vasitəçiliyə seçmişlər və Şərif rəyin sədəqələrindən əziz bağışlanmaq*[a] *ümid edənlərdirlər ki, istədikləri ondan qeyri şey* [deyil], *hər hansı bir mübarək fikrə gəlsən və ali əmr buna işarə etsə bu bəndə və o camaat qəbul gözü ilə görməkdəyik və fərmana tabe olmaqdan qeyri yol seçmərik və əgər əsas məqsəd maldır*[sa], *gərək,* **bu bəndə** (– yəni mən) *onun təqdiminə duram. Bu evin oğlu üçün mal-dövlət hardadır ki, o evdə nəyə sahibdir ki? Nökər bu tərz iş görən deyildir; bəlkə bu baxımdan ki zəhmət və əziyyət iki tərəfdən bəhrə verdi və qonşuluq haqqı yerinə yetdi və Rəsul-e Əkrəm (S.) buyurdu ki, Cəbrayıl həmişə mənə qonşunun halının gözlənilməsini sifariş etməkdədir; budur böyük adamların şərif rəyi və əgər nökər* [də] *ümidsiz geri qayıtmaz*[sa] *süvabı daha çox olar.*

*Teymur Bunun xahişini qəbul edər və Onun və Onların mallarından ziyadə bol bir mal istəmiş olub; Şeyx İbrahim o istənilənləri **Onun*** (Teymurun) *xəzinəsinə göndərdi və özü köçər və **Onun*** (Teymurun) *qışlağının xalçasını Qarabağ içində sərər və bu*[nlar] *806(1403)-cı ildə* [olmuş] *idi.»[111]*

Ankara döyüşündən geri dönən Əmir Teymurun 1403-cü ildə Gürcüstandan keçməsi, gürcü qalalarını tutması və orada törətdiyi dağıntılar Nizaməddin Şaminin və Şərafəddin Əli Yəzdinin eyniadlı əsərlərində – «Zəfərnamə»lərdə, geniş şərh olunsa da «Əcaibül-məqdur» dakı bu dair təfərrüat onlarda yoxdur. Düzdür, Ş. Ə. Yəzdi Əmir Teymurun Gürcüstana son hücumlarından bəhs edərkən, həqiqətən də lap axırda «mağaralıq»dan və «sandıq»lardan söhbət açır.[112] Amma o həmin hadisənin «Abxaz diyarı»nda[113] cərəyan etdiyini göstərir və bu barədə onun yazdıqları «Əcaibül-məqdur»dakılardan fərqli olaraq, ötəri və qarma-qarışıqdır. Heç şübhə etmirik ki, Ş. Ə. Yəzdi «Abxaz diyarı» deyərkən, ya sadəcə, səhvə yol vermiş, ya da ki Şəki ölkəsinin xristianlar yaşayan şimalını nəzərdə tutmuşdur. Amma hər halda, Teymurun «Abxaz diyarı»ndan geri dönməyə başlamasının bu müəllif tərəfindən göstərilmiş dəqiq tarixini, yəni oktyabrın 1-i, bazar ertəsi gününü,[114] Əmir Teymurun Şəki ölkəsindən geri dönmə tarixi hesab etmək və tarixi xronologiyaya tətbiq etmək mümkündür.

Ş.Ə.Yəzdi həmin gündən sonra Əmir Teymurun ovla məşğul olmasından və daha sonra isə bir müddət əvvəl əsir düşmüş bir qrup «gürcü sərdarı»nın Gürcü çarı Georginin yanına göndərməsinin nəticəsi kimi əks tərəfdən gəlmiş elçiləri qəbul etməsindən bəhs edir. Burada da sülhün baş tutmasında «gürcülərin aradüzəldəni olan» Şirvanşah Şeyx İbrahimin müsbət təsiri göstərilir, amma onun aradüzəltmə işi, Ərəbşahdakı kimi geniş şərh olunmur, sadəcə, Teymur dərgahında həmin məsələ müzakirə olunarkən «gürcü»lərin xeyirinə çıxış edir.[115]

O ki qaldı sözügedən 1403-cü il hadisələri barədə ibn Ərəbşahın yazdıqlarına, hansılar ki yuxarıda onların hamısının

tərcüməsi verilib, bu hekayətlər daha çox, bir adamın dilindən deyilən təəssürata, yaxud xatirəyə bənzəməkdədir. Diqqət yetirsək ki, «Əcaibül-məqdur»un müəllifi 1401-ci ildə ailəsi ilə birlikdə teymurilər tərəfindən əsir götürülmüsdür, bu halda, onun, Əmir Teymurun 1404-cü ildə Səmərqəndə qayıtmasına qədər Cağatay ordusunda saxlanıldığını, 1403-cü ildə həmin ordu ilə birlikdə Şəki ölkəsində olduğunu və orada baş verən bəzi hadisələri, hansılar ki sonralar «Əcaibül-məqdur»da qələmə almışdır, onları o vaxt, 14 yaşında ikən, şəxsən müşahidə etdiyini güman etmək olar.

Heç şübhə yoxdur ki, ibn Ərəbşahda adı çəkilən Gəl-Gör-Get qalası daha sonralar «Gələsən-Görəsən» adlananmışdır və xarabalığı da indiki Şəki şəhərindən bir neçə km. şimaldadır. Vətən tarixçiliyində ilk dəfə burada, indi bizim tərəfimizdən irəli sürülən bu fikir, heç də yalnız adların oxşarlığına əsaslanmır. Belə ki qalanın İbn Ərəbşah tərəfindən edilmiş təsviri də məhz, Gələsən-Görəsən qalasına uyğun gəlməkdədir. Amma «mağaralıq»ı Şəkiyə aid edə bilməyimiz üçün əlimizdə belə bir tutarlı dəlil, yaxud istinad edilməli elə bir şey yoxdur. Özü də bir az yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Ş.Ə.Yəzdi oranın adını «Abxaz diyarı»nda vaqe olan hadisələr bəhsində çəkmişdir. Amma bunlara baxmayaraq, biz «mağaralığ»ı Gələsən-Görəsən qalasının yaxınlığında axtarmağa və 16-cı əsrin ortalarındakı «Sığnaq»la,[116] yaxud da indiki Marxal'la[117] eyniləşdirməyə üstünlük veririk.

[1] Bax: عبدالحسين نوائي، اسناد و مكاتبات تاريخي ايران از تيمور تا شاه اسماعيل، تهران-۱۳٤۱و ۱۳۵۶() *səh. 54 – 57*

[2] Bax: سيد على مويد ثابتي، اسناد ونامه ها ى تاريخي، تهران-۱۳٤٦

Ə. Nəvayinin təshihi ilə müqayisədə elə bir əhəmiyyət daşımayan cüzi fərqlərə malikdir. Biz sözügedən məktubun yalnız Ə. Nəvayi redaktəsindən iqtibas gətirəcəyik.

[3] Seyid Əhməd 1399-cu ilin yanvar ayında hakimiyyətə başlayıb və Şəki hökmdarı kimi tarixi mənbələrdə onun adına axırıncı dəfə 1423/1424-cü il hadisələri ilə əlaqədar olaraq təsadüf edirik. Bəzən onun 1382 –1438-ci illərdə hakimiyyətdə olduğu göstərilir (Bax: Сведения о народах Кавказа (1404 г.)(Иоанн де Галонифонтибус), Баку –1979, qeyd: 139; yaxud: Путешествие по Европе, Азии и Африке (Иоганн Шильтбергер). Баку –1984, qeyd: 181), lakin əlbəttə ki bu səhvdir.

[4] Bu nəşrlə tanış ola bilməmişik.

[5] Bu nəşrlə tanış ola bilməmişik.

[6] U. Uvatov (1974), səh. 10, 11, 26

[7] Bax: تاليف: ابن عربشاه، زندگانى شگفت آور تيمور(ترجمهء كتاب عجايب المقدور فى اخبار تيمور، ترجمه: محمد على نجاتى)، طهران –۱۲۳۹

[8] [9] İoann de Qalonifontibus yazır: Burada hakimiyyət müsəlmanların əlindədir. Burada həm gürcülər (– oxu: pravoslavlar), saratsinlər (– oxu: müsəlmanlar), darginlər və ləzgilər yaşayır. Onların (– əslində, onların xristianlarının) məzhəbləri gürcülərlə eynidir, amma artıq qeyd edilənlərdən başqa, [həm də əlavə etməliyəm ki,] onlar özlərinin bir neçə xüsusi [dini] mərasimlərini də icra edirlər. Иоанн да Галонифонтибус, 25.

[10] İoann de Qalonifontibus sözünə belə davam edir: Amma ölkə bütünlüklə səhhət üçün yararlı deyil, bundan başqa əhali bağırsaqlarına qaz yığılmasından və sağlamlıqlarının zəifliyindən əziyyət çəkir, kənar yerdən gələnlər burada çox yaşaya bilmirlər. Əlbəttə, bunları ciddi qəbul etmək mümkün deyil!

[11] Gürcüstanla həmsərhəd olan Şəki ölkəsində də az-çox sayda gürcünün yaşaması təbii bir haldır. Lakin 4 cəhətə – hansılar ki aşağıda göstərirk, diqqət yetirsək belə bir nəticə çıxara bilərik ki, İ. D. Qalonifontibus «gürcü» deyərkən, həm də məxsusi dini mərasimləri olan provoslav məzhəbli albanları, yaxud provoslav məzhəbli oğuzları nəzərdə tuturmuş:

1. O vaxtlar bu «gürcü»ləri Şirvanşah Şeyx İbrahim »tatar» adlandırırdı (Bax:);

2. Qeyri-türklər tərəfindən oğuzların «tatar» adlandırılması faktına 2 dəfə «Kitabi Dədə Qorqud»da da təsadüf edirik: IV boyda «kafirlər» Qazan xan oğlu Uruz bəyə «tatar oğlu» (Kitabi Dədə Qorqud, səh. 80), X boyda isə «təkurun arvadı» Qazan

xanın özünə «tatar» deyir (Yenə orada, s. 144).

3. Necə ki İ.D.Qalonifontibus Şəki ölkəsi əhalisinin etnik tərkibini təsnif edərkən daha çox dini amilə üstünlük verir (məsələn, «.burada həm gürcülər, saratsinlər, müsəlmanlar. Yaşayır), Şəki əyaləti əhalisinin 1824-cü il siyahıya alınması aktlarında da belə edilmişdir (Məsələn, Vartaşen kəndində yaşayan pravoslav udinlər gürcü, qriqoryan udinlər isə erməni kimi qeydə alınıblar.

4. İ.D.Qalonifontibus bu Şəki ölkəsidə yaşayan gürcülər barəsində həm də bildirir ki «Onların məzhəbləri gürcülərlə eynidir, amma onlar özlərinin bir neçə xüsusi mərasimlərini də icra edirlər.

[12] Mənbədə: Saraceni.

[13] Yenə orda: Thurigi.

[14] Yenə orda: Lazi.

[15] Yenə orda: Laggi.

[16] Mənbədə: Lagzi

[17] İoann de Qalonifontibus daha sonra ləzgilər barədə əlavə edir: Bu ləzgilərin həyatı, gərək ki, mövcud olan qanunlarla nizamlanır. Onlardan bir qismi müsəlman, başqaları gürcü (– oxu: provoslav), bir qismi isə xristiandır (– oxu: katolikdir). Onlar çox iti yeriyirlər və yaxşı ox atanlardırlar. Bax: Иоан де Галонифонтибус, səh. 151.

[18] ИОАНН ДЕ ГАЛОНИФОНТИБУС, 25

[19] Yeri gəlmişkən, buna xeyli oxşar olan bir xəritə isə «Azərbacan tarixi»ndə dərc olunub, hansı ki lap başlanğıcda bu barədə artıq yazmışıq:

[20] Zeynəddin bin Həmdullah Qəzvini (1990), səh. 48

[21] Ərməğanda: [Kürd].

[22] Ərməğanda yoxdur.

[23] Ərməğanda: [müxaliflik].

[24] səh. 54 – 55 (١٣٤١|١٣٥۶ اسناد و مکاتبات تاریخي ایران از تیمور تا شاه اسماعیل

[25] Azərbaycan tarixçiliyində Şirvanşah Huşəngin ölümü

və Şeyx İbrahimin hakimiyyətə başlama vaxtı qəti olaraq 1382-ci il kimi qəbul edilib. Biz isə bunu o qədər də ciddi hesab etmirik. Belə ki Şirvanşah Huşəng 1382-ci ilin payızında hələ sağ idi. Bax: Zeynəddin bin Həmdullah Qəzvini (1990), səh. 46

[26] Əmir Teymurun vəsiyyətləri (1991), səh. 36

[27] 1482 –1483-cü illərdə Şirvan şəhərlərində Cəlair sultanı Qiyasəddin Əhmədin adından sikkə kəsilirdi (Bax: M. A. Сейфеддuнu (1981), 224). 1385-ci ildən ta h.1390-cı ilə qədər isə burada Qızıl Orda xanı Toxtamışdan qeyri, digər hökmdarın adından sikkə zərb edilməyib. Deməli, Şirvan 1385-ci ilə qədər Cəlairlərin, bundan sonra isə Qızıl Ordanın ərazisi imiş.

[28] F. Mestopskiyə görə, Teymurləng həmin vaxt Toxtamış xanla qarşılaşmaqdan çəkinmişdir. Bax: Foma Mestopski (1956), səh. 11.

[29] M. A. Сейфеддuнu (1981), 224

[30] Ərməğanda: [dəz-e Kuçik (–»kiçik qala», yaxud «kiçik miqdar»)] və bu səhvdir.

[31] Ərməğanda: [etdirmiş idik].

[32] Ərməğanda: [Onun vilayətləri və ölkə və məqamı müyəssər oldu]

[33] səh. 54 – 55 (١٣٤١|١٣٥۶ اسناد و مکاتبات تاریخي ایران از تیمور تا شاه اسماعیل

[34] Bu yalnız Z. Bünyadovun türkcədən çevirməsində var. Bax: Nizaməddin Şami (1992), səh. 11–12

[35] Bu yalnız Z. Bünyadovun türkcədən çevirməsində var. Bax: Nizaməddin Şami (1992), səh. 11–12

[36] Bax, 23-cü qeydə.

[37] Bax, 23-cü qeydə.

[38] Fikrimizcə, bura müasir Azərbaycan Respublikasının Ağdaş rayonu ərazisinə uyğun gəlir.

[39] Bax, 23-cü qeydə.

[40] Bu toponimin farsca mənası «qırmızı su» deməkdir. Sorxab qalası 16-cı əsrin birinci yarısında Şirvanşahlara məx-

sus idi və onların öz əraziləri üzrə ən qərbdə, Qəbələ ilə Kür çayı arasında yerləşən müdafiə istehkamı idi. Arxeoloq F. V. Qədirov'a görə Sorxab, indiki Göyçay və Türyançay dərələri arasında, Ərəb Kükəl kəndindən şimalda, Surxayxan dağının zirvəsində olub və indi də xarabalığı həmin yerdə qalmaqdadır. Lakin tədqiqatçı etiraf edir ki, yerli əhali həmin qalanı Sorxab yox, ya Surxayxan, ya da Qaraçala adlandırır.(Bax: F. V. Qədirov (1984), səh. 79).

[41] Nizamuddin Şami (1956), səh. 57; necə ki F. Taur bu hissəni Zəfərnamə-nin müxtəlif əlyfzma nüsxələrinin, o cümlədən ondan köçürülmüş digər əsərlərin müvafiq mətninə əsasən «montaj» etmişdir, eləcə, biz də orada, sözlər arasında olan rabitəsizliyi aradan qaldırmaq üçün Z. Bünyadovun türkcədən çevirməsinə və Ş. Ə. Yəzdi Zəfərnaməsi'nin Daşkənd nəşrinə əsasən müəyyən əlavələr etdik.

[42] Mətndə: şəklində idi və cümlənin müvafiq hissəsini ən yaxşı halda belə tərcümə etmək mümkün idi: Elə ki ərəbləş (diril)miş (–üaxud: ərəbdən dönmüş) Şəki vilayəti hümayun məvkibin çadırları oldu,... Göründüyü kimi ifadə düzgün alınmır – necə ki, vilayət çadır ola bilməz! Lakin Zəfərnamə mətninin bir neçə yerində şablon ifadə: işlədildiyinə görə (Bax: Шарафуддин Али Яздий (1972) səh. 270a; 341b; 352a). biz dəqiqləşdirə bildik ki, əslində burada da elə – (qurulan yer) yazılmalı idi, sadəcə, katib tərəfindən nöqtə və hərəkə xətalarına yol verilmişdir; və bundan başqa, həmin hekayəti Ş. Ə. Yəzdidən öz Rövzət üs-səfa'sına köçürmüş Mirxond da müvafiq yerdə eyni sözün sinonimi olan – نصب işlətmişdir (Bax: (١٢٧١) ،ميرخواند səh. 45).

[43] N. Şamidə: ta ləkziləri (ləzgilər yaşayan yerlərə qədərki əraziləri, yaxud ləzgilər yaşayan yerləri də) qarət etsinlər. Mümkündür ki, bu hadisə indiki Şəki şəhərindən bir qədər şimalda baş verib. Amma Şəkiyə hücum, payızın sonuna təsadüf etdiyindən Əmir Teymur ləzgilərlə Şəki düzlərində də qarşılaşa bilərdi. Belə ki, məhz, həmin mövsümdə, Dağıstanda yaşayan ləzgilərin bir qismi – əsasən Samur çayının orta hövzəsində

məskunlaşanlar, öz qoyun-quzularını Şəki düzlərinə endirirlər. Məsələn, 19-cu əsrin əvvəllərində tərtib olunmuş sənədə əsasən ləzgilər bu iş üçün həmin vaxt Şəki xanına müvafiq vergi də ödəyirlərmiş. (Bax: Камеральное описание жителей города Нухи и Шекинской провинции за 1824 год..., səh. 70) Hal-hazırda Şəki şəhərinin xeyli ləzgi sakini var və Şəki, Oğuz, Qəbələ rayonlaprında da ləzgi kəndləri mövcuddur. Amma Şəki şəhərində yaşayan ləzgilərin əksəriyyəti və Şəki rayonunun bəzi kəndlərində yaşayan bir çox ləzgilər son 30-35 il ərzində Rutul rayonunun (RF, Dağıstan MR) Xnauli (Xnov) kəndindən köçüb gələnlər, yaxud onların övladlarıdır. Şəki, Oğuz və Qəbələ rayonlarındakı ən köhnə ləzgi kəndlərində yaşayanlardan əksəriyyətinin əcdadlarını isə bura Şəki xanı Məhəmmədhəsən xan (fasilələrlə hakimiyyətdə olub: 1784 – 1804) Dağıstan, yaxud Quba xanlığı ərazisindən köçürmüşdür.

[44] Kvadrat mötərizə içindəki hissə Tehran nəşrindədir. Daşkənd əlyazmasın-da:Məhəmməd Dərviş.

[45] Mətndə: şəklindədir. Fikrimizcə, bu Zaxur'a (Orta əsr gürcü mənbələrindəki Tsukuti'yə) – indiki Şəki şəhərindən bir qədər şimal-qərbdə, Samur çayının yuxarı hövzəsində yerləşən tarixi vilayətin adına uyğun gəlir. Mirxondda: (Zayif) (Bax: (١٢٧١) ،ميرخواند səh. 45).

[46] Kvadrat mötərizə içindəki hissə Tehran nəşrindəndir. Daşkənd əlyazmasında: istila.

[47] Əlyazmada səhvən: ibn

[48] Kvadrat mötərizə içindəki hissə Tehran nəşrindəndir. Daşkənd əlyazmasında yoxdur.

[49] Шарафуддин Али Яздий (1972) səh. 181b – 182a; Göründüyü kimi bu hadisələr barədə N. Şamiyə nisbətən Ş. Ə. Yəzdidən gətirdiyimiz iqtibas həcmcə xeyli çox olsa da, keyfiyyətcə, heç də o qədər üstün deyil.

[50] İran alimlərindən Ə. Nəvayi yazır ki, orlat –Bəlx ətrafında sakin olmuş Cağatay (–Çingiz xanın oğlu, 1227/1241-ci illlərdə cənub-şərqi monqol ulusunun xanı) xanədanından,

qədim Xorasan tayfalarından biridir. (Bax: Hasan Rümlu, AHSAN AL- TAVARİKH, Edited by: Dr. A. H. Navai, Téhéran – 1970, səh. 822

Ə. Nəvayi bu sözün digər mənası barədə isə F. Rəşidəddindən iqtibas gətirir: Orlat kəlməsinin mənası budur ki, bu şəxs ata-anasının qabağında nazənin idi (Bax: yenə həmin nəşr (F.Rəşidəddin, Tərcüme-ye bərname-ye elminsəki, səh.: 869) səh. 822). Hər halda, birinci versiya daha münasibdir. Belə ki tarixi mənbədə Seyid Əlinin oğlunun adı ilə də yanaşı Orlat kəlməsi işlədilmişdir ki (Bax: F.Sümer (1984), səh. ???), bu da həmin sözün nəsil, yaxud tayfa adı olduğuna dəlalət edir.

[51] Nizaməddin Şami (1992), səh. 11–12

[52] Əlyazmada səhvən: Təqlis.

[53] Əlyazmada səhvən yalnız: nozul (–düşmək).

[54] Ola bilsin, bura indiki Şəki şəhərindən 12-15 km. cənubdakı Daş-yüz deyilən ərazidir.

[55] Əlyazmada buraxılıb.

[56] Шарафуддин Али Яздий (1972) səh. 270a/b; Bu dəfə eyni hadisə barədə hər iki müəllifdən gətirdiyimiz iqtibas nə həcmcə və nə də məzmunca bir-birindən o qədər də fərqlənmir. Müqayisə etməyə dəyəsi yeganə şey isə budur ki, Ş. Ə. Yəzdidə olan el və vilayət-e Bərtaz, yaxud dağ və çöl Bərtaz ifadələrinə N. Şamidə təsadüf etmirik.

[57] səh. 348a/b شرف الدين علىزدى (١٩٧٢)،

[58] Путешественники об Азербайджане (1961) səh. 50.

[59] səh. 66 ابن عربشاه (١٢٣٩)،

[60] M. A. Сейфеддини (1981) .

[61] Bu dəfə daha münasib hesab etdiyimizə görə, birinci N. Şamidən deyil, Ş. Ə. Yəzdidən iqtibas gətiririk.

[62] Əlyazmada səhvən: şah.

[63] 1824-cü ildə tərtib edilmiş siyahıyaalma sənədində Şəki əyalətinin şimal-şərqində ya-şayan provoslav məzhəbli udinlərin miliyyəti «gürcü», qriqoryan məzhəblilərinki isə «erməni» kimi göstərilib.13 O cümlədən, həmin sənəddə Sultan-

Nuxa kəndinin (–Qutqaşın mahalı) nə udin, nə erməni və nə də gürcü dilini bilməyən və yalnız türkcə (–oxu: azərbaycanca!) danışan qriqoryan məzhəbli sakinlərinin milliyyəti də «erməni» kimi göstərilir.13. 4 Ona və digər şeylə-rə (–hansılar ki, biz hələ bir qədər sonra bəhs edəcəyik) görə belə bir mülahizə də irəli sürmək mümkündür ki, yuxarıda «gürcü» adlananların bir qismi və ya hamısı bəlkə də gürcü yox, əs-lində, o vaxtlar Şəki ölkəsinin şimalında yaşamış provoslav məzhəbli xristianlar idi.

[64] Əlyazmada yalnız: şüşə

[65] Əlyazmada səhvən yalnız: sultan.

[66] Əlyazmada: dirənib.

[67] Əlyazmada buraxılıb.

[68] Cümlənin bu hissəsi bizim tərəfimizdən, İbn Ərəbşaha istinadən (Bax: səh.66(ابن عربشاه (١٢٣٩)، *) əlavə edilib. Məqsədimiz hadisəni bir qədər də canlandırmaq, mətni informasiya cəhətdən daha da zənginləşdirməkdir.*

[69] Əlyazmada səhvən: gəldi.

[70] Əlyazmada: Bu şir (Kəlilə və Dimnə-dən?), yaxud Əsəd adlı hansıa şəxs haqqında olan ərəbcə ibarədir.

[71] 348b – 349b. شرف الدين على يزدى (١٩٧٢)،

[72] Kvadrat mötərizə içindəki hissə Tehran nəşrindəndir. Daşkənd əlyazmasında yoxdur.

[73] səh. 356a. شرف الدين علىزدى، (١٩٧٢)،

[74] ƏMİR TEYMURUN VƏSİYYƏTLƏRİ (1991), səh. 73

[75] Fikrimizcə, o, bu miqdardan az döyüşçü ilə «Hülaku xan ulusu»nu əldə saxlaya bilməzdi və həmin miqdardan artığa isə ehtiyacı yox idi.

[76] Парсадан Горгиджанидзе (1990), səh. 43.

[77] ƏMİR TEYMURUN VƏSİYYƏTLƏRİ (1991), səh. 100

[78] ƏMİR TEYMURUN VƏSİYYƏTLƏRİ (1991), səh. 103.

[79] Mətndə: ərgin; Bizim tərəfimizdən redaktə edilmiş variant isə Rövzətüs-səfa mətninin müvafiq bəhsinə əsasəndir. Orada: Gorgin (–Georgi) hakim-e Gürcüstan (Bax: səh. 98 میرخواند (١٢٧١)، *)*

[80] Nəşrdə çex dilində qeyd edilib: Ajouté par celui qui collationna le manuscrip Z.Voir p. XVIII

[81] Bax əvvəlki qeydə.

[82] Bax əvvəlki qeydə.

[83] Necə ola bilər ki, teymurilər uzaqdan atdıqları oxla öldürdukləri Seyid Əlinin başını rahatca kəsə və hələ üstəlik, Təbrizə də apara bilərdilər? Axı onlar özləri acınacaqlı məğlubiyyətə uğramış, qaçmağa üz qoyaraq döyüş meydanından canlarını zorla qurtarmışlar! Yəqin ki N. Şami Əmir Teymurun qəzəbindən qorxaraq teymurilərin məğlubiyyətini ört-basdır etmək üçün belə yazmağa məcbur idi və həmin səbəbdəndir ki, buradakılar Ş. Ə. Yəzdinin Zəfərnamə'sində öz əksini tapmamışdır.

[84] NIZAMUDDİN ŞAMİ (1956), səh. 148. Göründüyü kimi, Ş. Ə. Yəzdiyə nisbətən, N. Şaminin müvafiq bəhsi, həcm və təfsilatca bir qədər kəm olsa da bəzi təfərrüat yalnız burada var. Məsələn, Sultan Tahirin Alıncaq qalasına təyin etdiyi şəxslərdən birinin adı (və milliyyəti); Seyid Əli Orlatın dağın bir zirvəsindən, minik heyvanının belindən yıxılaraq həlak olması və başının isə kəsilərək Təbrizə aparılması; nəhayət, məlum hadisə haqda Əmir Teymura məlumat verilməsi üçün bir nökərin Səmərqəndə (– əslində Hindistana) göndərilməsi.

[85] Bunlar həm də Ş. Ə. Yəzinin Zəfərnamə'sində təkrarlanır.

[86] Гийасаддин Али (1958), səh. 186; səh. 340a/b. شرف الدين على يزدى (١٩٧٢)،

[87] ƏMİR TEYMURUN VƏSİYYƏTLƏRİ (1991), səh.95.

[88] ƏMİR TEYMURUN VƏSİYYƏTLƏRİ (1991), səh. 42

[89] Bəzi tədqiqatçılara görə Seyid Əhməd şirvanşahlar xanədanandandır, hakimiyyət dövrü isə 1382–1438-ci iləri əhatə edir.23 Hər halda, aydındır ki, birinci tarix səhih deyil, belə ki Se-yid Əhməd 1399-cu ildə hakimiyyətə gəlmişdir.

[90] Əmir Teymurun ordusunda həqiqətən də Ömər Taban adlı əmir olub, lakin həmin iki sözü başqa variantda oxuyaraq şanlı əmr, yəni şanlı fərmanlar kimi də tərcümə etmək mümkündür.

[91] Əlyazmada: Süleyman.

[92] səh. 352a/b. شرف الدين على يزدى (١٩٧٢)،

[93] Ola bilsin ki, Şirvanşah Şeyx İbrahim həmin şeyləri, əslində, Şəki hökmdarı Seydi Əhmədin «əfv olunması»nın əvəzində təqdim edib. Belə ki daha sonra görəcəyik ki, o, Şəki ölkəsinin bir hissəsində yaşayan sakinlərin də «bağışlanması» üçün Əmir Teymura çox böyük miqdarda mal-dövlət vermişdir və bu hərəkətini onunla əsaslandırmışdır ki, qonşuları çox kasıb yaşadıqlarından özləri heç nə verə bilməzdilər. Sözsüz ki, o dövrlərdə dünyanın ən mühüm ticarət yollarının Şirvandan keçməsi, orada neft mədənlərinin olması və s. şeylər şirvanşahlara külli miqdarda qazanc gətirməkdə idi və onlar bu xüsusda bəxti gətirməmiş Şəki hökmdarlarından qat-qat varlı olmaqla, istənilən vaxt həmin qonşularının da əvəzinə mal-dövlət sərf edə bilərdilər.

[94] NIZAMUDDİN ŞAMİ (1956), səh. 153 – 154.

[95] Mərhum akademik Ziya Bünyadovun türk dilindən (əsəri bu dilə farscadan Necati Lüğon tərcümə etmişdir) çevirməsidə xeyli konkretləşdirmə var: Bundan əvvəl Şəki vilayətinin haki-mi olan Seyyid Əlini öldürdükdən sonra, oğlu qiyam edərək atasının yerinə keçmişdi. O, Əmir Teymurun gəldiyini eşidib qorxdu və Şirvan məliyi Şeyx İbrahimi vasitəçiliyə sövq edib, Əmirin yanına gəlir, itaətini ərz edir və yeri öpmək şərəfinə nail oldu, qüsurlarından dolayı əhv və mərhəmət dilədi. Əmir Teymur onu əzizləyəb təltif etdi, sonra da atasının mənsəb və məqamını özünə verdi. Nizaməddin Şami (1992), səh.18.

[96] səh. 352b ; Bax: qeyd 81. شرف الدين على يزدى (١٩٧٢)،

[97] Kvadrat mötərizə içindəki hissə Tehran nəşrindədir. Daşkənd əlyazmasında yoxdur.

[98] Bax: əvvəki qeydə.

[99] Bax: qeyd 85-ə.

[100] Əlyazmada: Tənşəkidən. Mirxondda: Şəkidən ميرخواند، (١٢٧١) *səh. 101).*

[101] Mətndə: kəbran, yəni «ataşpərəstlərin».

[102]

[103] səh. 354b – 355b. شرف الدين على يزدى (۱۹۷۲)،

[104] 15-ci əsrin birinci yarısında cərəyan etmiş hadisələr barədə rəvəyətdə Kiş çayının əvvəllər «Aq su» adlanmasına işarə edilir...(Bax: Кярим аъа Фатещ (1993), səh.10) Bu çay hal-hazırda Əyri çay hövzəsinə daxildir. Lakin 17-ci əsr mənbəsinə görə o vaxtlar Kiş(kəndin)ə qədər şimaldan cənuba, sonra şərqdən qərbə doğru axır... böyük Alazana tökülür'müş (Bax: Царевичъ Вахушти (1904), səh.115) Deməli, daha əvvəllər indiki Əyri çayın hövzəsi şərqdə Kiş dərəsi ilə məhdudlaşırmış və həmin çay buradan başladığına görə, Alazana qovuşana qədər Kiş adlanırmış. Lakin heç də həmişə belə olmamışdır. Məsələn, 20-ci əsrin əvvəllərində Nuxa şəhərinin ətrafından yığılan sular toplanıb Əyri çay səmtindən Dəhnələr dərəsini keçib Turuta keçmişdir...(1925) səh. 17-ci əsrdə yaşamış məşhur türk səyyahı Övliya Çələbi öz Səyahətnaməsində 1647-ci ildə Şəki qalasında da olduğunu, oradan isə şərqə doğru səyahət edərkən əvvəlcə, bu qalanın canib-e şərqində, bir mərhələ yerdə Zəngi (–Danqi? Qarasu?) nəhrinə tökülən Qnut (–Küngüt?) çayını keçdik'lərini buradan da şimala doğru gedərkən Qabur nəhrini Özdəmir oğlu Osman Paşa körpüsündən keçdik'lərini və Qoyun keçidi nam məhələ vardıq'larını və həmin keçiddən keçib şimala, geniş səhralar içindən gedərək Aq su nəhrini də übur (–keçmək) etdik'lərini bu ardıcıllıqla göstərdikdən sonra sonuncu çay, yəni Aq su nəhri barədə orada əlavə edir ki, bu nəhrə əcəmlər (– burada: yerli əhali) Gilan çayı deyilər; Ərəş dağlarından gəlib (oxu: keçib) Kür çayına mülaqi (– birləşən) olur (Bax: səh. 289-90)Ərəş dağlarından keçib Kür çayına tökülən isə yalnız bir çay – indi «Əlican» adlanan çay olmalıdır; belə ki o yaxınlarda həmin xüsusiyyətdə digər bir çay yoxdur və deməli, indiki Əlican çay vaxtilə Ağ su adlanıbmış! Yeri gəlmişkən, bu çaya 20-ci əsrin əvvəllərində Alciyan deyirdilərsə, o, 15-ci əsrin ortalarında Əlcikən adlanmışdı (Bax: Bədr Şirvani ( ) səh.). Bu noqteyi nəzərdən ehtimal etmək olar ki, Şəki rayonundakı Köndələn dağ silsiləsinin qarşısındakı Elçı yolu, yəqin Əlican – Alciyan, Əlcikən çayının köhnə məcrasıdır (Rəşid bəy Əfəndiyev yazır: Köndələn dağ silsilələrinin arxası boyu əsgi zamanədə Elçi yolu namında bir şəhrəh var imiş ki, buna Elçi yolu deyərlər. Qəbələ mahalına və Daş-yüz səhrasına keçmək üçün Elçi yolunun böyük sətratəsi əhəmiyyətləri var... (1925) səh. 4) Beləliklə, naticə hasil etmək mümkündür ki, necə ki indiki Əyri çay daha əvvəl Kiş dərəsindən başlamış və Kiş adlanmışdır, eləcə, indiki Əlican çay da bir vaxtlar Kiş dərəsindən başlamış və Ağ su, yəni Kiş çayının başqa adı ilə tanınmışdır!

[105] ПАРСАДАН ГОРГИДЖАНИДЗЕ ИСТОРИЯ ГРУЗИИ (1990), səh. 42

[106] Əmir Teymur 28 iyul 1402 tarixdə vaqe olmuş məşhur Ankara döyüşündən geri dönürdü.

[107] Düz mötərizə içindəki ifadə əvəzinə mətndə: bu ayələr

[108] Surə: 16 (سورة النحل); ayə: 79.

[109] Buradakı «Gürcüstan adamları» ifadəsi (yaxud «gürcü» sözü) etnik məna daşıya bilməz. Belə ki iqtibas gətirilən mətnin sonunda – Şeyx İbrahimin dilindən deyilən sözlərə diqqət yetirsək görərik ki, orada söhbət aslində «tatarlar»dan gedirmiş. Yəqin ki gürcülərlə eyni məzhəbdə olduqlarına görə onlar «Gürcüstan adamı» (yaxud «gürcü») kimi təqdim edilmişlər. Şəki ölkəsi əhalisinin «tatar» adlandırılmasına gəlincə isə, fikrimizcə burada qeyri-adi bir şey yoxdur. Axı, o vaxt şəkililər türk hesab edilə bilməzdilər. Çünki türklər əslində teymurilər özləri idilər. Onların türkmən adlandırılmaları da mümkünsüz idi. Belə ki türkmənlər köçəri həyat sürürdülər. Yeri gəlmişkən, qeyri-türklər tərəfindən oğuzların «tatar» adlandırılması fakına 2 dəfə «Kitabi Dədə Qorqud»da da təsadüf edirik: IV boyda «kafirlər» Qazan xan oğlu Uruz bəyə «tatar oğlu» (Kitabi Dədə Qorqud, səh. 80), X boyda isə «təkurun arvadı» Qazan xanın özünə «tatar» deyir (Yenə orada, s. 144).

[110] Surə 19 (سورة مريم); ayə 8.

[111] səh. 204-212 ابن عربشاه (۱۲۳۹)،

[112] səh. ،(١٩٧٢) شرف الدين على يزدى

[113] Orta əsr farsdilli mənbələrində Abxaz diyarı məfhumu, indiki Abxaziya ərazisinə yox, əsasən Kaxetiyanın şimalına (– Mərkəzi Gürcüstan) şamil edilmişdir.

[114] səh. 440 b ،(١٩٧٢) شرف الدين على يزدى

[115] (1972) səh. ،(١٩٧٢) شرف الدين على يزدى

[116] 1551-ci ildə Şah Təhmasib Şəkiyə hücum edərndə, yerli əhalinin bir qismi, məhz, Sığnağ'a sığınmışdı (Bax: səh. ، (1931) حسن روملو*). Az. MEA Tarix İnstitunun Şəki filialının baş elmi işçisi N. Muxtarovun şəhadətinə görə Sıgnaq Gələsən-Görəsən qalasından bir neçə km. şimaldadır və həmin yer indi də «Sığnaq» adlanmaqdadır. Yeri gəlmişkən, həmin məsələdə Gələsən-Görəsən qalasının yaxınlığındakı məşhur bir yerin – Marxalın, adına da diqqət yetirməyə dəyər. Nəsə, bu toponim bizə «mağaralıq» sözünü xatırlatmaqdadır və hesab edirik ki Marxal elə, məhz, mağaralığ'ın təhrif olunmuş forması ola bilər.*

[117] Marxal, Şəki şəhərindən şimalda, Kiş kəndinin qarşısında, Gələsən-Görəsən qalasının isə cənub-şərqindədir və hal-hazırda ora istirahət obyektidir.

01.03.2009

10.4. ŞƏKİLİLƏR OSMANLI SARAYINDA VƏ TÜRKİYƏ ORDUSUNDA

Ədalət Tahirzadə

YAZARDAN BİR-İKİ SÖZ

Bu yazıda mən Azərbaycanın Şəki şəhərindən Osmanlı torpaqlarına gedərək «Yıldız» sarayında özünə yüksək mövqe qazanmış qürənə Məhəmmədəmin Dargazadə, onun kiçik qardaşı, general-mayor Həsən Behcət paşa və çar zülmündən qurtularaq ailəsiylə birlikdə Bursanı özünə ikinci vətən seçmiş ipək taciri Hacı İlyas Sarıkərimli'nin general oğulları Məhəmməd (Məhəmmədnuru/ Mehmet Nuri Bərköz) və Mahmud (Mahmud Bər-

köz) paşalar haqqında söz açacağam.

Öncə bildirim ki, adı dünyadakı 78 tarixi şəhər siyahısında bulunan Şəki Azərbaycanın, tarixi 2.500 ili aşan ən əski şəhərlərindən, ən önəmli mədəniyyət, sənaye və ticarət mərkəzlərindəndir. Şəkililər hər zaman azad yaşamağı sevmiş, onlara ağalıq etmək istəyən ərəblərlə də, Əmir Teymurla da, Səfəvilərlə də, Nadir şahla da, çar ordusuyla da, kommunist rejimiylə də qanlı savaşlara girmiş, özgürlüklərini hər zaman hər şeydən üstün tutmuşlar. Bu gün Şəki, ərazisi 2.432,8 kv. km, əhalisi 165,9 min kişi olan (2006) rayonun mərkəzidir.

Mövzuya keçməzdən qabaq iki önəmli məsələyə toxunmağı gərəkli sayıram.

Birincisi, bu kişilərin yaşamını əks etdirən bəlgələrin çoxunda onların Dağıstan'ın Şəki, yaxud Nuxa/Noxu şəhərində doğulduğu yazılır. Bu sözlər isə Türkiyə oxucusunu çaşdırır. Burada da iki mövzuda anlaşılmazlıq mövcuddur. Bilməliyik ki, çar dönəmində «Azərbaycan» adlı bir dövlət, ölkə yoxdu – bütün imperatorluq «Rusiya» adı daşıyırdı. Ancaq Şəki dağlıq bir bölgədə yerləşdiyinə görə oralılar özünü Osmanlıda «Dağıstanlı» kimi tanıtmışlar, halbuki Dağıstanla Azərbaycan arasında keçilməz Qafqaz dağları vardır və bugünün özündə də Şəkidən Dağıstana keçmək mümkün deyildir. Başqa bir mövzu da Şəki-Nuxa/Noxu adı ilə bağlıdır. Rusiya Quzey Azərbaycan torpaqlarını işğal etdikdən az sonra Şəki xanlığını ləğv etdi və onun bir neçə min illik şərəfli adını da yaddaşlardan silmək üçün dəyişdirərək Nuxa/Noxu etdi (1840)[1], Sovet dönəmində də bu ad təqribən 50 il yaşadıldı və «Şəki» adı yalnız 1968-ci ildə (!) yenidən qaytarıldı.

İkincisi, doğrudur, bu kişilərin hər biri haqqında Azərbaycanda və Türkiyədə az-çox yazılıb, onların yaşamı topluma tanıdılıb. Ancaq mən öncəki qaynaqlardan da yararlanmaqla yeni bilgi və bəlgələri ortaya qoymağa cəhd etdim.

Məni adı keçən kişilər haqqında araşdırmalar aparmağa ruhlandırmış Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası (AMEA)

Şəki Regional Elmi Mərkəzinin direktoru Prof. Dr. Zəkəriyyə Əlizadə'yə, bu məqaləni yazmağa məni təşviq etmiş dəyərli dostum Ömər Özcan'a, mövzu ilə bağlı qaynaqları taparaq Türkiyədən mənə yollamış dəyərli jurnalist dostum Mina Tansel'ə, bir çox yeni bilgi, bəlgə və fotoları lütfkarlıqla mənə göndərmiş olan korgeneral (general-polkovnik) Məhəmmədnuru Bərköz paşa'nın oğlu Prof. Dr. Sina Bərköz'ə minnətdarlıq bildirməyi özümə vicdan borcu sayıram.

QÜRƏNA MƏHƏMMƏDƏMİN HACI ƏBDÜRRƏHİM ƏFƏNDİ OĞLU DARĞAZADƏ (h.1271/m.1854, Şəki-25 sentyabr 1925, İstanbul)

Məhəmmədəmin bəyin həyatını incəliklə araşdırmış üç önəmli qaynaq mövcuddur. Prof. Dr. Əli Birinci'nin «Asyayi-Vüstə səyyahı qürəna Məhəmmədəmin bəyin hekayəsi» adlı məqaləsi M.Darğazadənin həyatını arxiv bəlgələrinə dayalı incələyən indiyədək yazılmış ən ciddi elmi tərcümeyi-haldır. Yazar Osmanlı dönəminin mövzu ilə bağlı bütün arxiv materiallarını gözdən keçirib və Məhəmmədəmin bəyin ailəsi, doğumu, evliliyi və ölümü, təhsil və iş həyatı, şəxsiyyəti, əsərləri haqqında ilk dəfə ətraflı bilgi verib.

M.Darğazadənin «Səyahətnamə»sini 2007-ci ildə mükəmməl bir biçimdə yayınlatmış olan nəvəsi Prof. Dr. Mühibbə Darğa'nın kitaba yazdığı «Babam mabeynçi Darğazadə Məhəmmədəmin bəy (Sultan II Əbdulhəmidin qarinlərindən)» adlı ön sözdə də bəlgələrə düşməyən bir çox dəyərli bilgilər verilib. Ayrıca M.Darğazadənin qızı Xeyriyyə Kərimzadə'nin, adı keçən kitabın baş tərəfində yer alan»Məhəmmədəmin bəyin həyatı» başlıqlı tərcümeyi-halı da ailə arxivi bəlgələrinə və Məhəmmədəmin bəyin ailə üzvlərinin güvənilən xatirələrinə dayanaraq qələmə alındığı üçün olduqca önəmlidir.

Mövzuya keçməzdən öncə M.Darğazadə ilə bağlı iki düşüncə üzərində durmaq istəyirəm.

Birincisi, nəticəsi Murat Darğa'nın özkeçmişini əks etdirən bir saytda bunlar yazılıb: «Murad Darğanın ata tərəfi əslən Qaraqalpaq türklərindən olub, Özbəkistanın Xivə xanlığında darğa ikən köç edərək Azərbaycan Dağıstan Şəkiyə yerləşmiş, sonra da İstanbula gəlmişlər»[2]. Düzdür, qızı Xeyriyyə xanım və nəvəsi Mühibbə xanım bununla bağlı bir söz deməmişlərsə də özü «Səyahətnamə»də Xivə xanı Məhəmmədrəhim xan'la görüşü təsvir edərkən belə yazır: «Bəndəniz zatən o tərəflər əhalisindən bir adamın oğlu olub oralarca pədərimin şöhrəti məni dəxi hüsni-surətlə tövsiyə etdirmiş olduğu kimi.». Yaxud «.Çağatay lisanını isə Xivəlilər qədər gözəl söyləməkdə bulunmuş olduğumdan yerlidən heç bir fərq olunmazdım».

İkincisi Məhəmmədəmin bəyin Sultan II Əbdülhəmid xan'ın Başmabeynçisi olması və Əbdülhəmid xan tərəfindən ona paşalıq verilməsi haqqında iddiadır. Azərbaycan oxucusu üçün xatırladım ki, Osmanlı sarayında mabeynçi padşahı qoruyan, xalqla Babi-Ali (hökumət, sədrəzəmlik) arasında əlaqə yaradan, padşahın dışarı ilə işlərinə baxan və diləkləri onun özünə çatdıran, saraya gələn ziyarətçilərin ziyarətlərini düzənləyən, saray protokolunu gerçəkləşdirən saray məmurudur. (Mabeynçi əvəzinə, «yaxın» anlamındakı «qürənə» sözü də işlədilib). Əbdülhəmid xan dönəmində dövlətin idarəsi Babi-Alidən çox, saraydan yürüdüldüyü üçün Mabeyn dairəsi 1876-1908-ci illər arasında dövlətin ən güclü qurumuydu. Mabeyn dairəsi genişləndikcə mabeynçilərin sayı da artıb. Mabeynçilərin ən yüksək yönəticisinə Başmabeynçi (Sər-qürənə) deyilir, onun yardımçısı isə İkinci mabeynçi adlanırdı.

Osmanlının bütün Başmabeynçilərini müəyyənləşdirmiş Prof. Dr. Yılmaz Öztuna'nın, doğruluğu şübhə doğurmayan siyahısında Başmabeynçi Əmin əfəndi var, ancaq onun Başmabeynçiliyi 1844-1846-cı illərdə olub. Həmin siyahıda bala rütbəli Məhəmmədəmin bəyin adı isə Başmabeynçi Hacı Əli paşa'nın dönəmində (1894-1908) yalnızca mabeynçi olaraq keçir. Tarixlərdən də göründüyü kimi, bu iki Əmin bəyi heç cür qarış-

dırmaq olmaz.

Paşalıq məsələsinə gəlincə, Prof. Dr. Əli Birinci'nin incələdiyi sicillərdə də Əmin bəyin son rütbəsi «bala» olaraq göstərilib. Prof. Dr. Yılmaz Öztuna yazır: «Bala, vəzir'dən bir pillə aşağı mülki rütbədir. Birinci fəriq isə bugünkü orgeneral'dır. Bu iki rütbə mülki və hərbi rütbələr olaraq bir-birinə təndir. Bu rütbə sahibləri də Avropa protokolunda ekselans'dır, klassik dönəmdə olsun bu pillənin Avropanın markiz (fr. marquis) soyluluq dərəcəsinə qarşılıq olduğu söylənə bilir. Birinci fəriq daim «paşa»dır. «Bala» isə mənşəyindəki ünvana görə ya əfəndi, ya bəy'dir. Balalara əsla paşa deyilməz».

***

Ömrünün 30 ildən çoxunu Osmanlı imperatorluğuna xidmətdə keçirmiş Məhəmmədəmin bəy Darğazadə hicri tarixlə 1271-ci (miladi 1854) ildə Azərbaycanın Şəki şəhərində Hacı Əbdürrəhim əfəndi Darğa Əhməd oğlu ilə Dostu xanım'ın ailəsində dünyaya göz açıb. İlkin adı «Məhəmmədəli» olub, Osmanlı sarayında xidmətə başlarkən ona «Məhəmmədəmin bəy» deyilib (bu ad bir çox qaynaqlarda «Əmin bəy» kimi də işlədilib). Soyadı babası Darğa Əhməd'in adından götürülüb. Məhəmmədəmin əfəndinin «Səyahətnaməsi»nin «Üsuli-hökumət» bölümündə «darğa» sözünün Xivə'də «xanın lətifəçisi» anlamında işlədildiyi göstərilsə də monqol köklü bu rütbə Azərbaycan türkçəsində «şəhər, qəza, mahal, ya vilayət hakimi» anlamı da verməkdədir.

Babası – zamanının böyük ipək, barama tacirlərindən olan Hacı Əbdürrəhim əfəndi Hindistan, İtaliya (Milan) və Fransa (Marsel) arasında ticari ilişgilər qurubmuş. O, «məhəlli ibtidai məktəbdə müqəddəmati-ülum etmiş» olan 9 yaşlı oğlu Məhəmmədəlini də 1863-cü ildə yanına alıb Marselə aparıb, onu orada əmisi oglu Səlim əfəndi'yə, Madam Andree'yə və Fransız Liseyi müdirinə əmanət edərək Şəkiyə dönüb. Yalnız 6 ildən sonra Fransaya qayıdan atası bu qədər müddət ailəsindən xəbərsiz

yaşamış 15 yaşlı Məhəmmədəlini yanına alaraq Dərsəadət'ə (İstanbul'a) gəlib və oğlunu dərslərin fransızca verildiyi Məktəbi-Sultaniyyə'yə verib. 2 il oxuduqdan sonra bir haqsızlıq üzündən bu məktəbdən ayrılan Məhəmmədəli 1871-də Hüquqi-Şahanə Məktəbi'ndə oxumağa başlayıb. O, ikinci sinifdəykən xəstələnib. Həkimlər səyahətə çıxmasını tövsiyə ediblər. 1877-nin aprelində o, İstanbuldan yola çıxaraq Poti'yə, oradan Tiflis və Gəncə'dən keçərək doğma yurdu Şəki'yə gedib. O sıralarda babası Hindistandaymış. Xəstəliyi burada da müalicə edilə bilmədiyi üçün həm Hindistandakı babasını axtarmaq, həm də uzunmüddətli səyahətdə bulunmaq məqsədiylə Şəkidəki ailəsindən ayrılaraq «böyük mərasimlə gedib», Bakı'ya gəlib və oradan Xəzər dənizi üzərindən keçərək Orta Asiya (Türküstan/Asiyayi-Vüstə) gəzintisinə çıxıb. Xivə, Daşkənd, Xocənd, Kaşğar, Əfqanıstan və Hindistan'ı gəzib, sonra yenidən İstanbula dönərək Hüquqi-Şahanə Məktəbində oxumağa davam edib.

Hüquq tələbəsi ikən Əhməd Midhət əfəndi'nin təşviqi ilə «Asiyayi-Vüstə'yə Səyahət» onun «Tərcümani-həqiqət» qəzetində hissə-hissə verilib. Səyahətnamə kitab şəklində basıldıqdan sonra Sultan II Əbdülhəmid'in diqqətini çəkib. Sultan onunla görüşərək söhbətləşib və «Yıldız» sarayı kitabxanasına məmur olaraq görəvləndirib (2 mart 1880). Əli Birinci'nin bildirdiyi kimi, «6 sentyabr 1882-də Sultanın ən yaxın və inandığı çevrəsinə, yəni qürənə arasına daxil edilən Məhəmmədəmin bəy tam iyirmi yeddi il Sultan Əbdülhəmidin yanında çətin və həssas şərtlərdə bu vəzifəsini ifaya müvəffəq oldu». Məhəmmədəmin bəyin ən son vəzifəsi 14 avqust 1908-də qarineyi-sani şəhriyari məqamı oldu. İttihadçılar Əbdülhəmidi taxtdan endirdikdən sonra 27 aprel 1909-dan «təbəddüli-səltənət həsabiylə» (hakimiyyət dəyişikliyi üzündən) açıqda qalıb, görəvi bitib. Sultanın ətrafında bulunmuş yüksək mövqe tutan bir çoxları ağır cəzalandırılsa da namusluluğu və düzgünlüyü ilə tanınmış, siyasi intriqalardan daim uzaq qaçmış Məhəmmədəmin bəyə kimsə toxunmadı və o, təqaüdə çıxdı. 11 il sonra, «yaxından tanıdığı və etimad etdiyi

anlaşılan» Sultan Vəhidəddin onu «Xəzineyi-xasseyi-şahanə»nin ümumi müdirliyinə və eyni zamanda onun idarə heyətinin sədrliyinə təyin etdi (17 aprel 1920-25 fevral 1922).

***

Məhəmmədəmin bəy sarayda bulunduğu müddətcə də Azərbaycanla əlaqəsini kəsməyib. Azərbaycanın, o sıradan Şəkinin tanınmış kişiləri onun yanına gələrək yardımlarından faydalanıblar. Məsələn, məşhur Şəki şairi İsmayıl bəy Nakam (1841-1906) Sultan Əbdülhəmid dönəmində bir müddət İstanbulda bulunub. Məhəmmədəmin bəy İstanbulda onun şeirlər divanını nəşr etdirmək istəyib, əsəri senzor baxışından da keçirdib və kitabın basılmasına Sultandan icazə alıb. Ancaq Tahir adlı senzorun müqəddimə bölümünü və bəzi şeir parçalarını çıxarması üzündən Nakam əsərin basılmasını istəməyib. Sonralar divanın əlyazma mətni məşhur Əli Əmiri'nin əlinə keçib. Həmin əlyazma divanı indi Fateh «Millət» kitabxanasında 487 nömrə altında qorunur[3].

Xatırlatmalıyam ki, bu divanın müqəddiməsində şairin öz əliylə yazıldığı zənn edilən 26 səhifəlik bir məktub da var və bu məktub «Qürənayi-həzrəti-şəhriyaridən bir zata ərz və təqdim olunan istirhamnamə surətidir» cümləsi ilə başlamaqdadır. Adı keçən «qürəna»nın Məhəmmədəmin bəy olduğu şübhəsizdir.

***

Qaynaqlarda daha çox «Mabeynçi Əmin bəy» adıyla tanınan, avropalıların «Son Excellence (ekselans) Əmin bəy» deyə xitab etdikləri Məhəmmədəmin bəy poliqlot olduğu üçün (o, türkcədən başqa ərəb, fars və fransız dillərini çox yaxşı, ingilis, alman və italyan dillərini isə orta dərəcədə bilirdi) görəvində bu üstünlük göz önünə alınmışdı. O, güclü fransızcasıyla Sultan Əbdülhəmidə romanlar tərcümə etmişdi. Sultanın qızı Ayişə Osmanoğlu'nun xatirələrinə dayanan araşdırıcılardan biri yazır: «Sultanın bir vərdişi də gecə yatarkən bəndələrindən birisinə başucunda pərdənin arxasından detektiv və cinayət romanları ilə səyahətnamə kitabları oxutdurmasıydı. Ciddi əsərlərin, yuxusunu qaçıracağı düşüncəsiylə sanki bir layla niyyətiylə sözükeçən romanlara üstünlük verərdi. Roman oxuyan kişi padşahın uyuduğunu hiss edincə üsulluca dışarı çıxardı. [...] Ayrıca Nişan əfəndi adında biri özünə aid xüsusi dairəsində Avropa qəzetlərini oxuyar və dövləti maraqlandıran məqalə və yazıları tərcümə edərdi. Bunlar və gələn agentlik teleqraflarının tərcümələri günü-gününə padşaha ərz edilirdi. Sultan önəmli və ciddi tarix kitablarını isə gündüzləri Mabeynçi Əmin bəyə oxutdururdu». Əmin bəy bəzən Osmanlı şahzadələrinə fransız dili dərsi də keçirdi.

O, «avropalı zəvata, süfəraya rəfaqət edərək (zatları, səfirləri müşayiət edərək) Sultana xüsusi tərcümanlıq yapmaq kimi məsuliyyətli bir vəzifə» daşıyır, Osmanlı dövlətinin özəl əcnəbi qonaqlarına mehmandarlıq edirdi. Məsələn, II Əbdülhəmidin dostu, Prussiya kralı və Almanya imperatoru olan kayzer II Vilhelm və kraliça Auqusta-Viktoria 2.11.1889 və 30.11.1898 tarixlərində İstanbula gəldiklərində sarayda və şəhərdə kayzerə yoldaşlıq və bələdçilik işini Sultan məhz Məhəmmədəmin bəyə tapşırıb. Onun mehmandarlığından son dərəcədə məmnun qalan II Vilhelm Əmin bəyi «Qara Qartal» şərəf ordeni ilə təltif edib.

İtaliya şahzadəsi, kral I Umberto'nun oğlu vəliəhd Viktor Emmanuel və yoldaşı, Qaradağ şahzadəsi Helena 1900-də İstanbula gəldiklərində onlara mehmandarlıq etmək də Məhəmmədəmin bəyə həvalə olunmuşdu. Gənc ər-arvad bu yoldaşlıqdan çox məmnun qalmışdı. Onlar İtaliyaya dönməkçün Mərmərə'ni aşıb Çanaqqala'ya yol alarkən İtaliya kralı Umbertonun ölümü (29.7.1900) xəbəri Osmanlı sarayına yetişmiş, Sultan Əbdülhəmid: «Əmin bəy, sarayın rəsmi bir sürət qayığını hazırladıb arxalarınca gedin və İtaliya kralının vəfatını bildirib mənim təziyələrimi ərz edin və krallıqlarını təbrik edin» deyə əmr vermişdi. Çanaqqalada onlara çatan Əmin bəy əmri yerinə yetirmiş, vəliəhdə «Majestələri» («Zati-aliləri») xitabıyla İtaliya kralı olduğunu ifadə etmişdi. Beləcə, III Viktor Emmanuel'ə «Majes-

tələri» deyən ilk saray adamı bir Şəkili Türk olmuşdu!

Əmin bəy memarlığın incəliklərinə də bələddi və İstanbuldakı bir sıra binaların layihələndirilməsi və tikintisi zamanı Sultan onu memarların yanında görəvləndirib. Qızı Xeyriyyə xanım həmin tikililəri sadalayır: Şale köşkü, Etfal xəstəxanası, Heydərpaşa Tibbiyyə binası, Sənayeyi-Nəfizə binası (Gülxanədə Arxeologiya muzeyləri). Eskişehir Söğütdə ilk Osmanlı sultanlarının türbələrinin təmir işlərində də Əmin bəyin əməyi olub. II Vilhelmin İstanbula hədiyyəsi olan, Sultan Əhməd meydanındakı «Alman çeşməsi»nin quraşdırılmasına da (1901) Əmin bəy nəzarət edib.

Vilhelm İstanbulda xatirə çeşməsi ucaltdıqdan sonra II Əbdülhəmid də qarşı jest olaraq Berlində bir xatirə bina tikdirmək istəyib. Bu məqsədlə kayzer Berlin Universiteti Qadınlar Klinikası bağçasında ərazi ayırıb. Sultan Türk-alman dostluğunun simgəsi olacaq hərəsi 6 yataqlı iki xəstəxana binası («Həmidiyyə xəstəxanası») tikdirmək istəyən Sultan alman və italyan memarların layihələrini bəyənməyib və bu işi Türk memar Kəmaləddin bəyə tapşırıb. «.21 sentyabr 1902 tarixində Mabeynçi Əmin bəy saray baş memarı Nazim paşa və memar Kəmaləddin bəy hazırlanan üç layihəni də alaraq Almaniyanın İstanbuldakı elçisinə gedərək görüşmələr yapılmış və Sultanın memar Kəmaləddin bəyin hazırladığı layihəni münasib gördüyü ona bildirilmişdir».

Sultan Məhəmmədəmin bəyə o qədər ürək qızdırırdı ki, onu hətta ailəsinin sirləri sayılacaq məsələlərə də cəlb edirdi. Bəllidir ki, Sultanla oğlu şahzadə Əbdülqadir arasında münasibət xoşagəlməzdi. Bu mövzudan söz açan Ayişə Osnaoğlu «Atam Sultan Əbdülhəmid» adlı kitabında yazır: «(II Əbdülhəmid Bəylərbəyi Sarayında sürgün həyatı yaşarkən) Əbdülqadir əfəndi əsla gəlməmişdir. Əsasən o, atama qarşı daim küskün davranır, sosialist olduğunu iddia edirdi. «Burhanəddin əfəndi'ni bizdən üstün tutur» deyirdi. Özünə məxsus əcayib fikir və hərəkətləri vardı. Atamın heç xoşlamadığı hərəkəti etməkdən çəkinməz, məsələn, fəsini yana əyərək geyər, atamdan daim təqdir xəbər-

ləri alırdı. Atam çox dəfə Mabeynçi Əmin bəyi göndərərək nəsihət edərdi».

Bütün bunlar Məhəmmədəmin Dарğazadənin Sultan Əbdülhəmid sarayında nə qədər böyük nüfuzu olduğunu göstərir. Onun Osmanlı dövlətinə xidmətləri layiqincə dəyərləndirilib – o, məmurluq həyatı boyunca bir çox rütbə, orden və medala layiq görülüb. 1880-1904-cü illər arasında bütün dərəcələrdən (4 dərəcədən) Məcidi və Osmani, nəhayət, Murassa Osmani ordeni alıb. Bir çox əcnəbi dövlətlər də (Almaniya, İtaliya, Rusiya, Serbiya, İsveç, Qaradağ, Belçika, Fransa, Bolqarıstan, Siyam, Rumıniya, İran, Həbəşistan.) onu öz ordenləriylə təltif edib. Əmin bəyə verilən medallarınsa siyahısı çox uzundur.

***

Məhəmmədəmin bəyin ailə həyatı onu sevindirməyib, həmişə dərd-qəm içində, üzücü keçib. Öncə babasının istəyinə qarşı çıxaraq, özündən 11 yaş böyük boşnak qızı Məryəm Münirə xanım'la evlənib. Ondan övladı olmayıb, bu üzdən qadın ruhi sarsıntıya uğrayıb. 1888-də ikinci dəfə Rodoslu bir katolik qızla (müsəlman adı: Ləman xanım) evlənib, oğlu həkim Əhməd Səid Darğa (1899-1963) bu xanımdan doğulub. 1900-də onun ölümü Əmin bəyi sarsıdıb. 1904-də Zehniyyə xanım'la evlənib, qızı Fatma Xeyriyyə Kərimzadə (1905-13 yanvar 1985) bu xanımdan doğulub. Ancaq bir neçə il sonra Zehniyyə xanım[4] da vəfat etməsiylə bu üçüncü ailə də, nə yazıqlar ki, dağılıb.

Ailəsindəki sarsıntıları Məhəmmədəmin bəy Kadıköydə Osmaniyyə məhəlləsindəki Nişantaşı caddəsində 14 saylı köşkündə Şəkidən gətirtdiyi kiçik qardaşı Həsən (Behcət paşa), bacıları Səlimə, Xeyriyyə, Salihə və Fatma xanımlarla, övladları Əhməd Səid və Fatma Xeyriyyə, nəvələrı Mühibbə və Zərifə ilə məşğul olaraq unutmaq istəyib. Köşkündə hər gün böyük ailə toplantıları təşkil etmək ona üzüntülərini unutmağa gerçəkdən yardımçı olub. O, burada özünün yazdığı əsərləri, özəlliklə «Səyahətnamə»sini oxuyurmuş. «Yazıb bitirə bilmədiyi

«Mascotte» adlı operasına çox üzülürdü».

Məhəmmədəmin bəy 16 sentyabr 1925-də İstanbulda, adı keçən köşkündə dünyasını dəyişib və Qaraca Əhməd məzarlığında basdırılıb.

***

Məhəmmədəmin bəy özündə səyyah, həkim, rəssam, memar, musiqiçi, müəllim, dilmanc (tərcüməçi), diplomat, sosioloq, etnoqraf, şair. kimi bir çox peşələri birləşdirən gerçək bir bilgin və yazıçıydı. Onun qələminin məhsulu olan aşağıdakı kitablar günümüzədək gəlib çatıb.

Elmi əsərləri:

1. «Asiyayi-Vustaya» («İstanbuldan Asiyayi-Vustaya Səyahət») əsəri. «Səyahətnamə»də Əmin bəy yazır: «Bəndəniz Rusiya, Almaniya, İtaliya, Fransa, İngiltərəni bir çox gəzdim». Başqa bir yerdə isə deyir: «.Asiyayi-Vustaya bir deyil, iki səyahət verdim». Özəlliklə Türkmənlərə vurğun müəllif onların yaşamı, mənəviyyatı, əxlaqı və b. haqqında olduqca qiymətli və zəngin bilgilər verir. Bu bilgi çağımızın oxucusu üçün daha dəyərlidir. Məsələn, ermənilərin Türkmənlərin əxlaqına mənfi təsiri haqqında yazır: «Əsl Türkmənlərdə yalan söyləmək və adam aldatmaq məlum belə olmadığı halda bu səvahil xalqı ermənilərdən bittəhsil (öyrənərək) qayət firibgər (yalançı) və xüd'əpərvər (fırıldaqçı) olmuşlar». «Təkə Türkmənləri» bölümündə o bildirir: «Səlcuqların əsli işbu Təkə Türkmənləri olub» «Asiyada və bəlkə bütün dünyada hürriyyətə ən ziyadə rağib əhali bunlardır. İndiyə qədər həmən heç bir hökumətin təhti-idarəsinə girməyib, İran, Buxara və rusiyalılara qarşı öz istiqlallarını pək gözəl muhafizə etmişlər». Xivə xanı Məhəmmədrəhim xanla görüşünü təsvir edən bölümdə Əmin bəy yazır ki, xan «.Rusiya müharibəsinə dair məndən bir xeyli məlumat aldıqdan sonra xanədani-cəlilüş-şani-Osmaniyanın da Asiya və hətta bu Xarəzm qitəsindən olmaları[nın] bu məhəllər üçün də bir böyük mədari-iftixar (iftixar qaynağı) olduğunu və ara yerə İranın hayuləti (yolu kəsməsi, əngəl olması) ilə dövləti-Osmaniyyədən cüda düşmələri

[ni] özləri üçün mücibi-təəssüf bulunduğunu və Kaşğar əmirinin himayeyi-Osmaniyyəyə düxulundan çox ziyadə məmnun olub əgər Kaşğar hökuməti təəssüs və təəyyüd edərsə (qurular və güclənərsə) bütün Asiya xanlıqlarının da o ittifaqa girərək şövkəti-islamiyyənin artacağını bəyan eylədi». Məncə, əsəri elmi baxımdan araşdıranlar bu cür bir çox nöqtələrə özəlliklə diqqət yetirməlidirlər.

«Səyahətnamə» indiyədək hicri 1295-də (m. 1878) və 1986-da (2-ci basqısı 2000-də), 1998-də, 2007-də 4 fərqli biçimdə 5 dəfə nəşr edilib. Ancaq bizcə, əsərin ən kamil və elmi baxımdan ən dəyərli nəşri nəvəsi Prof. Dr. Mühibbə Darğa'nın, Prof. Dr. Müəmmər Özərgin'in çeviriyazısı üzrə hazırlayaraq 2007-də gerçəkləşdirdiyi son basqısıdır.

Osmanlı dövlətindən Orta Asiyaya ilk səyahəti gerçəkləşdirmiş səyyahın bu bahabiçilməz «Səyahətnamə»siylə bağlı Prof. Dr. Əli Birinci nə gözəl söyləyib: «.[Əmin bəyin] yalnız «Səyahətnamə»si belə adını yaşatmaq üçün kafidir». Əli Birinci səyyahın Xivə'dən sonra Daşkənd, Xocənd, Kaşğar üzərindən Əfqanıstan və Hindistan'a keçdiyini, oradan İstanbul'a döndüğünü bildirir və ardınca həmən qeyd edir: «Ancaq bu qismin hekayəsini, nə yazıq ki yazmayıb». Ancaq nəvəsi, Prof. Dr. Mühibbə Darğa, Xivədən sonrakı səyahətin də yazıya alındığını təsdiqləməkdədir: «Ailə böyüklərimiz və babam Dr. Əhməd Səid Darğadan, gəzisinin yayımlanmamış ikinci bölümünü yazdığı mətnin Quruçeşmədəki yalısında (sahil villasında) kül olduğunu[5] üzülərək illər əvvəl öyrənmişdim».

2. «İpək böcəyi bəsləmək üsulu» Osmanlı dönəmində ipəkqurdu saxlamağa dair ilk elmi əsərlərdəndir. Bu kitabın yazılmasını təsadüf saymaq yanlış olar. Unutmayaq ki, yazar dünyaya gözlərini açar-açmaz Şəkidə ipəkqurdu görüb, barama ilə məşğul olub. Prof. Dr. Zəkəriyyə Əlizadə'nin araşdırmaları «Şəki ərazisinin tut ipəkqurdunun yarandığı məkanlardan biri olmasına» şübhə yeri qoymur. O dönəmdə Şəki dünyada məşhur ipəkçilik mərkəziydi. Məhəmmədəmin bəy 9 yaşında olduğunda – 1863-

də Şəkidə dünyanın ən böyük ipək fabriki qurulmuşdu. Burada 452 çarx vardı və 1.861 işçi çalışırdı. Bu üzdən də Əmin bəyin ipəkqurdu haqqında əsər yazması çox təbiidir. 78 səhifəlik bu kitab hicri 1296/miladi 1879-da Dərsəadət'də (İstanbulda) Kırkambar mətbəəsində basılıb. Əli Birinci, Əmin bəyin bu kitabı Əhməd Midhət əfəndi'nin həvəsləndirməsiylə yazmış ola biləcəyini təxmin edir.

3. «Sığır bəsləmək üsulu» kitabının adını buradan oxuyuruq: «Mabeyinci Mehmet Emin Beyin Sicil Kaydı. T.C. Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü. O. No: 3199»». Türkiyə qaynaqlarında bu əsər haqqında heç bir bilgi yoxdur, ancaq biz AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda onun bir nüsxəsini taparaq üzə çıxarmışıq. Üzərində «Sığır bəsləmək üsulu. Mürəttibi qürənayi-həzrəti-şəhriyaridən M. Əmin» yazılmış kitab Dərsəadətdə Mətbəeyi-Osmaniyyədə basılıb. Cildin üzərində və 72-ci səhifəsində basılma tarixi 1305/1887-88, titul səhifəsində isə 1306/1888-89 göstərilib. 8 bölümdən ibarət, bir çox şəkillərlə bəzədilmiş (şəkilləri Əmin bəyin özünün çəkdiyini düşünürük) 72 səhifəlik bu kitabda inək bəsləməklə bağlı hərtərəfli bilgi vardır.

4. «Müəllimi-lisanı-farsi». Hicri 1308-də (m. 1890/91) Dərsəadətdə Mahmud bəy mətbəəsində basılmış 234 səhifəlik əsər farscanı Türklərə öyrətmək üçün yazılıb. Bu kitab Məhəmmədəmin bəyin farscanı yüksək səviyyədə bilməsinin göstəricisidir.

5. «Müsəvvər tərifi-heyvanat». Dərsəadətdə ilk dəfə 1306/1889-da Mətbəeyi-Amirədə, ikinci dəfə 1310/1893-də Mətbəeyi-Osmaniyyədə basılmış kitabdır. Əsasən çocuqlar üçün hazırlanmış bu əsərdə heyvanlar aləmindən danışılır, heyvan növləri tanıdılır. Mətni 71 səhifə olan əsərə artırılan 23 qoşa səhifədə çox sayda müxtəlif (quruda gəzən, havada uçan və suda üzən) heyvanların rəngli şəkilləri verilib.

6. «Müsəvvər tərifi-ümməm». Dərsəadətdə 1308/1891-də Mətbəeyi-Osmaniyyədə basılmış 68 səhifəlik bu kitabda dünya millətlərinin tarixi, dünya tarixi genəlliklə araşdırılmaqda, millətlərin adları verilməkdədir. Əlavə 2 səhifədə rəngli 12 şəkil var.

Fransızcadan tərcümələri:

1. «Mərkəzi-Ərzə səyahət». Jül Vern'in (1828-1905) bu romanını «qürənayi-həzrəti-şəhriyaridən» Məhəmmədəmin bəy fransızcadan tərcümə edərək 1302/1884-85-də Dərsəadətdə Mətbəeyi-Osmaniyyədə basdırıb (416 s.). Bu, romanın Türkiyədə ilk tərcüməsidir.
2. «Beş həftə balon ilə səyahət». Jül Vernin 1863-də yazdığı ilk romanını fransızcadan çevirən Məhəmmədəmin bəy onu bu ad altında 1305/1887-88-də Dərsəadətdə Mətbəeyi-Osmaniyyədə nəşr etdirib (351 s.).

Bu tərcümələrin ikisi də Türkiyə çocuq ədəbiyyatının ilk örnəklərindən sayılır.

Bədii əsərləri:

1. «Mélange de Poésies - Turques et Persanes, Composées et Traduites en Français» (şeirlər toplusu). 85 səhifəlik bu fransızca kitab 1912-də Dərsəadətdə basılıb. Qızı Xeyriyyə Kərimzadə yazır ki, Məhəmmədəmin bəy bu «kitabını öz hesabına basdırmış, ancaq çox bəyənmədiyi üçün satışa çıxarmayıb. Halbuki şeirlər fəlsəfi, səmimi, hüznlüdür; ruhən yalqızlığı hiss edilir; məncə, Ömər Xəyyam tərzindəki kimi».
2. «Ana nəsihəti». Bu kiçik kitabın adını yalnız qızı Xeyriyyə Kərimzadənin yazısında görürük.

1. Bitirmədiyi əsərləri:
2. 1 Fransızca-türkcə lüğət.
3. «Mascotte» adlı opera mətni.
4. Qızı Xeyriyyə xanım yazır: «Şeirləri xaric, yarımçıq qalmış bu iki yazısı məndə yoxdur, itib». Atasını nəzərdə tutaraq, başqa bir yerdə bildirir: «Yazmağı bitirmədiyi Mascotte adlı operasına çox üzülürdü».

SÜVARİ LİVASI (GENERAL-MAYOR) HƏSƏN HACI ƏBDÜRRƏHİM ƏFƏNDİ OĞLU DARĞAZADƏ (HƏSƏN BEHCƏT PAŞA) (1863-ədək, Şəki – 1925-dən sonra, İstanbul)

Osmanlı dönəmi Türkiyə tarixində önəmli xidmətlərdə bulunmuş bu dəyərli şəxsiyyət haqqında, heyf ki, Türkiyədə də, Azərbaycanda da indiyədək ayrıca heç bir yazı qələmə alınmayıb, onun həyatı bugünədək qaranlıqlar içində qalıb. Yalnız qardaşının qızı Xeyriyyə Kərimzadə babası Məhəmmədəmin Darğazadənin həyatını anladarkən əmisindən də yeri gəldikcə söz edib, nəvəsi Prof. Dr. Sina Bərköz isə İnternetdə onun haqqında ingiliscə qısa bilgi verib. Ondan söz açılan heç bir başqa qaynaq bizə bəlli deyil. Dəyərli Sina bəy atası və əmisi ilə birlikdə, babası (anası Ayişə Ülviyyə xanımın atası) Həsən paşa və onun böyük qardaşı Məhəmmədəmin bəyin olduqca qiymətli fotolarını və bir çox bilgiləri bizə göndərib. İnşallah, yaxın dönəmdə Türkiyə arxivlərində onun sicilləriylə şəxsən tanış olmaq umudundayam.

Həsən Hacı Əbdürrəhim əfəndi oğlu Darğazadə'nin (Həsən Behcət paşanın) doğum tarixi hələlik bəlli deyil. Xeyriyyə Kərimzadənin, əmisi haqqında yazdıqlarından öyrənirik ki, Məhəmmədəmin bəy Osmanlı sarayında vəzifə aldıqdan az sonra Şəkidəki atasını xəbərdar edir, «çox sevdiyi kiçik qardaşı Həsən'ı yanında istəyir», Həsən atasıyla İstanbula gəlir. Əmin bəyin 1854-də doğulduğunu və 9 yaşındaykən Şəkidən Fransaya aparıldığını göz önündə tutsaq, qardaşının ən gec 1863-cü ildə doğulduğu, İstanbula isə 1880-ci illərin başlanğıcında gəldiyi məntiqlə aydınlaşır.

Gənc Həsən «əsgərliyi çox sevdiyi üçün İstanbulda Hərbiyə Məktəbi'nə girir və süvari sinfini bitirib Osmanlı ordusuna zabit olaraq qatılır». Yenə Xeyriyyə xanımın bildirdiyinə görə, Həsən paşa «bir neçə il Sultana yavərlik də edib».

Xatırladım ki, qürənа olduqdan sonra Əmin bəy sultanın istəyiylə Nişantaşı'ndan Quruçeşmə'yə köçüb, bundan bir müddət sonra qardaşı Həsən də «yüzbaşılığa yüksəlib, süvari yüzbaşısı olub, Balkan hərbləri sonunda İstanbula köçkün olaraq gəlmiş Bolqarıstan Türklərindən Zeynəb Səlvət xanım'la evlənib və ailəsiylə Quruçeşmə'də bir köşk tikdirib və oraya yerləşib». Yaxın-yaxına olmaları özəlliklə ailədən yarımamış Əmin bəyi ovundurmuşdu.

Əmin bəy 1909-da saraydan ayrıldıqdan sonra uşaqlarıyla birlikdə Acıbadam'da bir köşkə çəkilib. Xeyriyyə xanım bildirir ki, «əmim Həsən paşa da təqaüdçü olaraq aşağı Acıbadamda tikdirdiyi bir başqa köşkə çocuqlarıyla yerləşib. Hər iki qardaş da Quruçeşmədəki evlərini kirəyə verib».

Həsən paşanın ölüm tarixi də bəlli deyil. Onun, 1925-də dünyasını dəyişmiş böyük qardaşı Əmin bəydən sonra Haqqın rəhmətinə qovuşduğunu düşünə bilərik.

Həsən paşanın Zeynəb Səlvət xanım'dan 3 qızı (Şərifə, Səbihə və Ayişə Ülviyyə) və bir oğlu (Kamal) olub. Ən kiçik qızı Ayişə Ülviyyə xanım korgeneral (general-polkovnik) Məhəmmədnuru (Mehmet Nuri) Bərköz'ün yoldaşı, Prof. Dr. Sina Bərköz'ün anasıdır. O, 24 yanvar 1993-də dünyasını dəyişərək Zincirliquyu məzarlığında dəfn edilib.

Tək oğlu Kamal Darğa 40 il, onun yoldaşı isə 2 il öncə vəfat ediblər. Övladları olmayıb.

***

Həsən Behcət paşanın əsgəri xidmətləri haqqında bilgimiz qıtdır. Sina Bərköz yazır: «Hərbi həyatı boyunca Osmanlı imperatorluğunun çeşidli yörələrində və bu arada Bağdadda süvari komandanı olaraq görəv yapıb».

Çeşidli qaynaqlarda eyni adı («Həsən Behcət») daşıyan, tanınmış rəssam olan bir xəritəçi zabitdən də söz edilməkdədir. Həsən Behcət paşanın onunla eyni adam olub-olmadığı ancaq ikisinin də əsgəri sicillərinin incələnməsindən sonra kəsinlik qazana bilər.

KORGENERAL (GENERAL-POLKOVNİK) MƏHƏMMƏDNURU HACI İLYAS OĞLU SARIKƏRİMLİ (MEHMET NURİ BƏRKÖZ/NURİ BƏRKÖZ) (1889, Şəki – 16 yanvar 1975, İstanbul)

1912-ci ildən 1950-ci ilədək Osmanlı imperatorluğu və Türkiyə Cümhuriyyəti ordularında xidmət etmiş korgeneral (general-polkovnik) Mehmet Nuri Bərköz/Nuri Bərköz paşa kiçik qardaşı orgeneral (ordu generalı) Mahmud Bərköz paşa kimi Azərbaycan (Şəki) torpağının yetişdirməsi olaraq şərəfli adını Türk savaş tarixinə yazıb.

Mehmet Nuri paşanı (Mahmud Bərköz və Həsən Behcət paşaları da) Azərbaycana ilk dəfə tanıdan onun oğlu Prof. Dr. Sina Bərköz olub. O, Adil Bağırov'un ABŞ-da qurduğu «Virtual Azərbaijan» saytına ilk bilgini göndərib. Eyni yazının qısası - Wikipedia'da yer alır.

Bu bilgilərdən yararlanmış görkəmli Azərbaycan araşdırıcısı Prof. Dr. Vilayət Quluyev bəzi başqa bilgilər də əldə edərək bu kişilər haqqında dəyərli bir məqalə yazıb. Təəssüf ki, indiyədək bu üç paşanın ömür yolu arxiv bəlgələrinə söykənilməklə öyrənilməyib.

Mehmet Nuri Bərköz haqqındakı bu yazını biz onun, həyatda ikən Hərb Akademiyasında yazdığı qısa tərcümeyi-halı üzərində qurmuşuq. Bu tərcümeyi-halı oğlu Prof. Dr. Sina Bərköz ailə arxivindən götürərək lütfkarlıqla bizə təqdim edib. Əlbəttə, yazımızda bircə bu bəlgə ilə kifayətlənməyərək başqa qaynaqlardan öyrəndiyimiz bilgiləri də buraya artırmışıq.

Mehmet Nuri və Mahmud Bərköz qardaşları Azərbaycan'ın Şəki şəhərində yaşamış «Sarıkərimli», ya da «Sarıkərimoğulları» soyundandır (bu gün Şəkidə onlardan kimsə qalmayıb). Mehmet Nuri paşanın qayınatası olan Həsən Behcət paşa isə Şəkinin «Dərğazadə» soyundan gəlir. Hər iki soy Şəkinin «Yuxarıbaş» mərhəlləsindəndir və aralarında uzaq qohumluq vardır[6].

Mehmet Nuri bəyin anası Fəxrənnisa xanım, atası Hacı İlyas, onun atası Sarı Kərim, onun da atası Rəsul, anası isə Şəki-

nə'dir. Hacı İlyas Şəkidə ipək ticarəti ilə məşğul olur, zərgərlik də edirmiş.

1889-da Şəkidə doğulmuş Mehmet Nuri[7] ilk təhsilini buradakı rus-Türk məktəbində alıb. Ruslar Qafqaz Türklərini Türkiyədəki soydaşlarından ayırmaq üçün onlara «Tatar» dediklərinə görə həmin məktəbi də «rus-tatar məktəbi» adlandırırdılar. Mehmet Nuri, bu məktəbə getdiyi ilk gün evə döndüyündə anası Fəxrənnisa xanımdan «biz tatarıqmı?» deyə soruşub, anası da «xeyr, biz Türkük» deyə ona soykökünü anladıb. Ailə genəlliklə təəssübkeş Türk və müsəlman idi.

Kiçik bir əhvalat: Mehmet Nuri bəyin babası – Fəxrənnisa xanımın atası Həmid ağa 120 yaşına qədər yaşayıb. Bunu eşidən çar (güman ki, Nikolay) ona bir medal göndərib. Bundan sonra rus qəzetçilər 120 yaşlı qocanın fotoşəklini çəkmək üçün Şəkiyə gəliblər. Ancaq medal xaç şəklində olduğu üçün Həmid ağa onu boynundan asmağı rədd edib və foto medalsız çəkilib.

1905-ci ildə Hacı İlyas ailəsini də özüylə götürərək Osmanlı dövlətinə, ipək ticarətində bulunduğu Bursa şəhəri'nə köçüb. Bu köçün səbəblərinin başında Hacı İlyasın, iki oğlunun çar ordusunda əsgərə alınmasını istəməməsinin durduğu anlaşılır. Ancaq o, Bursaya gəldikdən az sonra oğullarının ikisini də bu şəhərdəki hərbi məktəbə vermiş, övladlarının Türk zabiti olacağından qürur duymuşdu. Nə yazıq ki, Hacı İlyas o fərəhli günü görə bilmədi – Bursaya gəldikdən az sonra 45 yaşlarında ürək xəstəliyindən vəfat etdi.

Xatırladım ki, Mehmet Nurinin Şəkidə dörd dayısı qalmışdı: Samət, Məcid, Hidayət və Mustafa (Həmid ağa oğulları). Ailə Bursaya köçdükdən sonra Samət dayısı onları baxımsız buraxmayıb, ziyarətlərinə gələrək (Bursa hərbi məktəbinin tələbələri olan bacısı oğulları ilə şəkil də çəkdirib) qayğılarını çəkib və sonra Şəkiyə dönüb.

Mehmet Nuri bəy orta məktəbi Bursa Əsgəri Rüşdiyyəsində və liseyi də İşıqlar Əsgəri Liseyində oxuduqdan sonra 1909-da Hərb Məktəbinə girərək 1912-də buranı bitirib.

1912-nin martında o, teğmən (leytenant) olaraq öncə Van'-da 11-ci kolordu (korpus) 33-cü tümən (diviziya) 97-ci alay birinci tabur ikinci bölükdə taqım komandiri olub, 1913-ün aprelində yenə Van'da 52-ci alay birinci bölükdə görəvləndirilərək gerilla (partizan) savaşı aparmaq və rus ordusunu öyrənmək üçün qısa bir müddət Güney Azərbaycan'a göndərilib.

1913-ün iyulunda yurda döndükdən sonra 1914-də üsteğmən (baş leytenant) rütbəsi alıb və 1916-yadək 33-cü tümən (diviziya) komandanı albay (polkovnik) Qalatalı Şövkət'in əmir subayı (yavəri) olaraq Sarıqamış savaşlarına qatılıb. 14 iyul 1916-dan 12 fevral 1917-yədək Ərzurumda İkinci Qafqaz Kolordusunun (korpusunun) bütün cəbhə savaşlarında iştirak edib, xüsusən marşal Fevzi Çakmağ'ın qərargahında rusca tərcüman vəzifəsində çalışıb.

1917-nin martında İstanbulda Ənvər paşa'nın Ümumi Qərargahında İstixbarat (Kəşfiyyat) Şöbəsinə təyin edilib və burada qısa bir müddət işlədikdən sonra «gizli kişiliklər (şəxsiyyətlər) altında» öncə bir il Stokholm və Kopenhagen'ə, daha sonra da Peterburq və Moskva'ya istixbarat işçisi olaraq göndərilib[8]. Birinci dünya savaşının sonlarına doğru yüzbaşılığa (kapitanlığa) yüksəlib.

1918-də Birinci dünya savaşının bitməsindən sonra Türkiyəyə dönərək 24 oktyabr 1919-da Hərb Akademiyasına girib, bir il oxuduqdan sonra, 18 may 1921-də Ulu Öndər Mustafa Kamal Atatürk'ün başlatdığı Qurtuluş Savaşına qatılmaq üçün Anadolu'ya keçərək öncə Genəlkurmay (Baş Qərargah) Şərq İşləri Müdirliyini, 1921-in noyabrından 1923-ədək də Qərb Cəbhəsi Qərargahı Üçüncü Şöbəsinin Müdirliyini edib[9].

Turqut Özakman'ın «Bu çılgın Türklər» romanının (İstanbul, «Bilgi» yayınevi, 2005) surətlərindən biri də yüzbaşı Mehmet Nuri Bərköz'dür. Əsərin «Sakarya savaşına hazırlıq (25 iyul 1921 - 13 avqust 1921)» adlı üçüncü bölümündə oxuyuruq:

«FEVZİ PAŞA da Ankarada qərargahdakılarla durumu dəyərləndirirdi. Ordu düşmənlə aranı 200 km. açaraq, yəni bir savaşa hazırlanmaq üçün gərəkən zamanı qazanmışdı.

Yunan ordusu da yıprandığı üçün çəkilən ordunu izləyə bilməyib durmuşdu. Hücuma keçə bilmək üçün ciddi hazırlıq yapması gərəkdi. Bu müddət iyirmi gün olaraq hesablanırdı.

Bu zamanı çox yaxşı dəyərləndirmək, zərbə yemiş ordunun silah və savaşçı əsgər sayını çoxaltmaq, kamil təşkilatını yenidən düzənləmək gərəkdi.

Sakaryanın şərqinə çəkilən orduda ancaq 30.000 savaşçı (tüfəngli əsgər) qalmışdı. Qalanları: istehkamçı, poçt, rabitəçi, sağlıq, orkestr, çörəkçi heyəti kimi siniflərin və yardımçı xidmət birliklərinin çoxu silahsız əsgərlər idi.

Mərkəz Ordusundan bir tümən (diviziya) təşkil etmək və yollamaq istənmişdi. Təhsil mərkəzlərində də beş minədək hərbçi vardı.

«Qalan boşluğu yeni əsgərlərlə dolduracağıq».

Yüzbaşı Nuri Bərköz: «Bəli, amma, paşam. - dedi,- tükənmiş xalq yenilmiş bir orduya yenidən dəstək verərmi? Üstəlik zaman çox dardır, ancaq yaxın bölgələrdən hərbçi toplaya bilirik. Bu kəsimin əsgərlik yaşına girənlərinin sayı ehtiyacı ödəyərmi? Yetər sayda hərbçi gəldi deyək, yeni əsgəri 10-15 gündə öyrədib savaşa hazırlamaq mümkündürmü? Bu qədər qısa müddət içində yeni bir əsgər nə öyrənə bilər ki?».

Problem bu qədər deyildi, əlbəttə.

Məsələn, bütün ratsiyalar xilas edilmişdi, amma çəkilmə sırasında çoxu xarab olmuşdu. Əldə ehtiyat hissə yoxdu. Məsələn, bütün süvarilərin əlində yalnız yüz on səkkiz qılınc vardı. Bu üzdən süvarilər hamılıqla piyada savaşı aparır, əsgərlər atlı hücuma süngü deyə uçları sivrildilmiş uzun zopalarla qalxırdılar. Məsələn, 75 mm-lik mərmi çox azalmışdı, halbuki topların çoxu bu çapdaydı. Cəbhə çox təcili bu mərmilərdən istəyirdi. Amma yaxın anbarlarda bu çapda mərmi yoxdu. Quru yoluyla şərqdəki anbarlardan gətirtmək isə aylar alırdı» (ss.217-218).

Bu dönəmin gerçək mənzərəsini göz önündə canlandıran «Türkiyə» qəzetinin yazarı İsmayıl Yağcı «Qurtuluş Savaşımız Batının vəhşiliyi ilə mücadilədir» adlı məqaləsində bunları anladır:

«Tarixin təsdiq edə bildiyi beş min illik Türk varlığını, bir həmlədə dünyadan silməyə həvəslənən Batının işğalçıları Böyük Hücumda başlarını daşlara vurdular.

26 avqust 1922-də başlayan Türk irəli həmləsi 30 avqusta gəlindiyində yunanı məğlub etdi. Çapqınçılar da darmadağın qaçmağa başladılar. Bu darmadağınla yanaşı, vəhşi niyyətləri və üzləri də tam olaraq ortaya çıxdı. Tərk etdikləri hər şəhəri, kəndi və tarlanı yandırıb-yaxdılar. İzmirə çıxdıqlarında yapdıqları vəhşilik on mislinə qalxmışdı.

Qərbi Anadolunu yunanlıların istilasından 15 may 1919-dan 9 sentyabr 1922-də İzmirdən dənizə tökülmələrinə, 17 sentyabr 1922-də Mudanyadan qovulmalarına qədər yandırdıqları yerlərin sayı 55.800-dür.

Dörd yüz əlli il Türklərin ədalətli idarəsində din, dil və ticarətlərində azadlığın ən genişini yaşatdığımız topluluqların Türkə layiq gördükləri vəhşilik. Bu gün Türkiyəni işgəncəçilikdə suçlayan qafillərə elanən bildirilir.

Elə bununla bağlı bir xatirə.

İstefadakı general Nuri Bərköz deyir ki:

«Düşməni qovalayan Türk qüvvətləri İzmirə doğru axarkən məni Uşak mövqe komutanı təyin etdilər. Orada minlərcə yunan əsirinin ehtiyaclarını ödəməyə çalışırdım. Yunan Başkomandan vəkili (müavini) Trikopis də Uşakda idi.

Bir gün yavərim Trikopisdən fransızca bir məktub gətirdi. Məktubda əsir general: «Dünən səlahiyyətli bir zabitdən əsir yunan zabitlərinin Ankaraya göndəriləcəklərini və Uşakdan Polatlıyadək piyada götürüləcəklərini öyrəndim. Bu zabitlərimiz savaş səbəbiylə yorğundurlar. Qidasızlıqdan düşkün və halsızdırlar. Nə şinel, nə yorğanları vardır. Bir neçə kilometr getdikdən sonra yıxılıb qalırlar. Məncə, ehtiyacı olanlara paltar və ayaqqabı verilməsi və avtomobillər ayrılması yaxşı olur. Bu xüsusa nəzəri-diqqətinizi çəkirəm»- deyirdi.

Trikopisi çağırtdım və «Mən sizləri sizin yandıra bilmədiyiniz, salamat qalmış binalarda saxlayıram. Altlarınızdakı yataqlar

insanlarını diri-diri öldürdüyünüz evlərdən alındı. Hələ dünən evlərinin yanmasını seyr etdiyiniz insanlar sizlə daha necə davransın? Ankaraya gedən dəmir yollarını siz xarab etdiniz. Yol yoxdur. Səkkiz yaşlı çocuqlarımız belə kilometrlərcə məsafəyə kürəklərində mərmi daşıyırlar. Məmləkətim qan ağlarkən bu göstərdiyimiz lütfkarlığı dünyada hansı millət göstərə bilir? Arxanızda buraxdığınız xarabalarda nə qoydunuz ki, nə istəyirsiniz? Bir il öncə zabitləriniz Uşakdan Sakaryaya yüyürərək gəlmişdi. O zaman necə yeridilərsə indi də elə gedəcəklər. Buralara sizi bizmi çağırdıq? Hansı üzlə bizlərdən mərhəmət istəyirsiniz!».

Bu sözlərimi gözləri yerdə dinləyən Trikopis, utandığından dodaqlarını dişləyirdi. Mənə doğru zoraki bir baxışla: «Bəzi zabitlərin israrı ilə o məktubu yazmışdım. Məni bağışlayın və o məktubu yox sayın»,- dedi».

Ulu Öndər Atatürk'ün Akşehirdəki həyatını incəliyinədək izləmiş Mehmet Koç «Atatürk Akşehirdə» adlı dəyərli əsərində 1922-ci il savaşından bəhs edərkən korgeneral (general-polkovnik) Nuri Bərköz'ün xatirələrindən də yararlanıb. Əsərin «Akşehir teleqrafxanası nəzarət altında» adlı bölümündə müəllif yazır:

«24 avqustda (1922-Ə.T.) yaşananları korgeneral Nuri Bərköz, xatirələrində:

«Qərb Cəbhəsi Qərargahı Akşehirdən savaş meydanına hərəkət edərkən kəşfiyyatdan bir tel gəlmişdi; bunda Trikopis ilə Diyenisin arasının pozulduğu bildirilməkdəydi. Teli Cəbhə Komandanına mən götürmüşdüm.

«-Bax, bu, yaxşı xəbərdir»,- dedi və qərargah Qocatəpəyə doğru hərəkətə keçdi. Cəbhə qərargahının avtomobil qismini, Adanalı dövlətlilərin Qərb Cəbhəsi Qərargahına hədiyyə etdikləri avtomobillər təşkil edirdi. Biz tam hərəkət edirdik ki, Başkomandan (Mustafa Kamal Atatürk - Ə.T.) məni çağıraraq:

«Nuri, sən burada qalacaqsan, teleqrafxananı əmrin altına alacaq, heç bir yerə xəbər sızmamasını təmin edəcəksən. Gələn xəbərləri mənə çatdırarsan!»- buyurmuşdular. Tez teleqrafxananı Üçüncü Şöbə müdiri Rasim bəy ilə bərabər əmrimizə aldıq.

Hücumun başladığı 26 avqustdan 30 avqusta qədər teleqraf məmurlarını evlərinə belə göndərmədim. Yeməklərini yanımızda yeyir, ayaqyoluna belə növbətçi yanında çıxırdılar. Hər kəs bu sükutdan şübhələnmişdi. Sıx-sıx Məclisdən axtarırlar, Başvəkil Rauf bəy, Daxiliyyə Vəkili Ədnan bəy Mustafa Kamal paşa ilə danışmaq istəyir, durmadan harada olduqlarını soruşurdular. Mən də verdiyim cavabda «əfəndim, Başkomandan qitəatla bərabər təftişdədir» kimi sözlərlə baş qatmağa çalışırdım. 27 avqustda Rauf bəy çox qızğın olaraq teleqraf başında: «Nuri bəy, nə olur? Hər kəs narahatdır, burada cürbəcür rəvayətlər danışılır.»,- deyə özündən çıxmışdı. Mən də cavabımda: «Əfəndim, cəbhədən top səsləri gəlir.»,- deyə cavab verdim. Halbuki mən Akşehirdəydim. Cəbhədən gələn top səsləri duyula bilməzdi.

Hücum başlayalı iki gün oldu, düşməndən bir xeyli yer qazanılmışdı. Ertəsi gün Rauf bəy maraqla təkrar sordu; mən gələn sualları cəbhəyə yetirir, Başkomandandan aldığım təlimata görə idarə edirdim. Ertəsi gün «Nuri bəy, cəbhədən nə xəbər?»- deyə sordular. Cavabımda: «Əfəndim, top səsləri uzaqlaşır, dərindən gəlir»,- deyərək bir əndişənin olmadığı, sevinəcək bir xəbərin yaxında rəsmi bir ağızla yetişə biləcəyi hissini oyandırırdım.

1 sentyabrda isə Akşehirdən Başkomandanın imzası ilə Məclisə bu teli çəkdim:

«Qərb Cəbhəsində 26 avqustda başlayan hücumumuz Afyonqarahisar, Altındaş, Dumlupınar arasında böyük bir meydan savaşı halında beş gün beş gecə davam etdi. Türkiyə Böyük Millət Məclisi Ordularının qəhrəmanlığı zəfərimizin təmin olunmasını mümkün etdi, zalım və məğrur bir düşmənin əsl qüvvətlərini ağıllara dəhşət verəcək qətiyyətlə məhv etdi. Ən böyük komandandan ən gəncinə qədər ordularımıza hakim olan fikir millətinin göstərdiyi vəzifə uğrunda, həyatını belə sevə-sevə verməkdir. Bunu müharibə meydanında görərək bütün millətimə xəbər verirəm».

Bunu çəkdikdən sonra Akşehirdə vəzifəm bitmişdi. Birbaşa cəbhəyə gəldim» şəklində bildirməkdədir».

Qurtuluş Savaşının sona yetməsindən sonra Mehmet Nuri bəy 1923-də başqa sinif yoldaşları ilə birlikdə Hərb Akademiyasında təhsilinə davam edib və 1925-də Akademiyanı bitirərək İzmir Möhkəmləndirilmiş Mövqe Komandanlığı İstixbarat Şöbəsi müdirliyinə təyin edilib.

O, 1927-də Ankarada Milli Əmniyyət İstixbarat Şöbəsi Müdirliyinə, 1929-da 189-cu alay 2-ci tabur komutanlığına, 30 avqust 1930-da yarbay (podpolkovnik) rütbəsinə yüksələrək Genəlkurmay Istixbarat Şöbəsi müdirliyinə təyin edilib.

Millətlər Cəmiyyəti Andının 8-ci maddəsinə görə 2 fevral 1932-də Cenevrə'də toplanan Silahsızlanma Konfransına dəvət edilən Türk heyətinə Genəlkurmay Başqanlığınca «hərbi ekspert» olaraq qatılması uyğun görülüb.

Cenevrədən dönüşdə 1932-1933-də Bolu'dakı 135-ci alayın komutan vəkili (müavini) olaraq qitə xidmətinə çıxıb və 30 avqust 1933-də albay (polkovnik) rütbəsinə yüksəlib.

Mehmet Nuri Bərköz 1933-ün oktyabrında Cümhuriyyətin 10-cu ili şənliklərinə qatılan və aralarında marşal K.Y.Voroşilov, marşal S.M.Budyonnı, Sovetlərin Ankara əski Böyükelçisi S.İ.Aralov, Sovet maarif naziri N.N.Bubnov, maarif nazirinin müavini Q.M.Krjijanovski və b. yer aldığı Sovet heyətinə mehmandar olaraq görəvləndirilib. Onuncu il törənləri dönəmində Voroşilov, Budyonnı və başqaları ilə Atatürk'ün özəl danışıqlarını da məhz Mehmet Nuri bəy tərcümə edib.

1933-1935-ci illərdə Ehtiyat Zabit Məktəbinin komutanlığı ona tapşırılıb.

1935-də Kiyev manevrlərinə dəvət edilən orgeneral (ordu generalı) Fəxrəddin Altay'ın başqanlığındakı hərbi heyətin qərargah başqanı olaraq görəvləndirilib.

1936-da Moskvaya «hərbi attaşe» təyin edilib və burada bir il işləyib. Bu münasibətlə Prof. Dr. Vilayət Quluyev yazır: «Müasir Türkiyənin qurucusu Kamal Atatürk Mehmet Nuri Bərközü yaxşı tanıyırdı, dəfələrlə şəxsi etimadını nümayiş etdirmişdi. Onun Ankaraya gələn Sovet heyətlərini müşayiət etməsi, Atatürkün qeyri-rəsmi rus dili tərcüməçisi olması, sonralar isə

Moskvada Türkiyənin hərbi müşaviri vəzifəsini tutması Bərközün SSRİ ilə hərbi və təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlıqda Qazinin inandığı simalardan biri olduğunu söyləməyə əsas verir».

Mehmet Nuri Bərköz 1937-də Trabzon Piyada Alayı komutanlığına, 1938-də İstanbul Maltəpədəki Piyada Atış Məktəbi komutanlığına, 30 avqust 1939-da da Sivasda və İslahiyyədə tuğay (briqada) komutanlıqlarına təyin edilib.

30 avqust 1939-da tuğgeneral (general-mayor) və 30 avqust 1941-də tümgeneral (general-leytenant) rütbələrinə yüksələrək Şərqi Bəyaziddə 53-cü sərhəd diviziyası komutanlığına, 1943-də Bornovada 57-ci diviziya komutanlığına, 1945-də İzmirdə 12-ci korpus komutanlığına təyin edilib.

30 avqust 1946-da korgeneral (general-polkovnik) rütbəsinə yüksəlib.

1947-də Genəlkurmay Başqanlığının hərəkat yarbaşqanı, 1949-da Türkiyə Jandarmasının Baş Komutanı təyin edilib.

1950-nin iyununda təqaüdə çıxıb. Bu təqaüdçülük əhvalatını «Hürriyyət» qəzeti yazarı Sonər Yalçın'dan dinləyək:

14 may 1950

Ümumi seçkilər oldu. Demokrat Partiyası sandıqdan birinci partiya olaraq çıxdı.

Cümhuriyyət tarixinin ən önəmli mülki hərəkətinin olduğu bu keçid dönəmində Ankarada bir dedi-qodu altdan-altdan danışılmağa başlandı:

«Hərbçilər dövlət çevrilişi edəcək!».

«Yüksək Hərbi Şura üzvləri toplantı edir».

«Komutanlar Çankaya Köşkünə çıxıb İnönüylə görüşdülər».

Mülki-hərbçi hər kəs gərgindi. Gözlər milli şef İsmət İnönüyə çevrildi.

İsmət paşa siyasi kulisləri hərəkətləndirən «ordunu təhrik edir» iddialarına cavab vermə ehtiyacı belə hiss etmədi.

Genəlkurmay Başqanı orgeneral (ordu generalı) Nafiz Gürman Cəlal Bayarın evinə getdi, söz verdi: «Ordu seçki nəticələrinə sayğılıdır».

2 iyun 1950.

Menderes kabinəsi Məclisdən yetərli səs aldı.

Ankarada narahatlıq sürürdü. Bəzi çevrələr hərbçilərin artıq müdaxilə edəcəyindən əmindi.

6 iyun 1950.

Gözlənilənin əksi oldu.

Cəlal Bayar ilə Adnan Menderes Türk Silahlı Qüvvətlərində böyük bir təmizləmə hərəkatinə başladılar.

Ordunun yüksək komandanlığı dəryazdan keçirildi.

Genəlkurmay Başqanı orgeneral (ordu generalı) Əbdürrəhman Nafiz Gürman, Hava Qüvvətləri komandanı orgeneral Zəki Doğan, Dəniz Qüvvətləri komandanı oramiral (donanma admiralı) Məhəmmədəli Ülgən, Jandarma Baş komandanı korgeneral (general-polkovnik) Nuri Bərköz, Genəlkurmay II Başqanı orgeneral İzzət Aksalur, Birinci Ordu komandanı orgeneral Asım Tınaztəpə, İkinci Ordu komandanı orgeneral Müzəffər Tuğsavul, Üçüncü Ordu komandanı orgeneral Mahmud Bərköz[10] kimi yüksək səviyyəli komandanlarla birlikdə toplam 15 general və 150 polkovnik istefaya göndərildi!

İstefaya göndərilənlər arasında Hərbi Şura üzvləri orgeneral Kazım Orbay, orgeneral Salih Omurtak kimi komandanlar da vardı.

DP hökuməti niyə belə böyük bir təmizləmə əməliyyatı aparmışdı?

«Bir gün Başbakanlığa bir polkovnik gəldi. Adnan Mendereslə özəl bir danışıq apardı, yüksək səviyyəli zabitlərin çevriliş hazırlığı içində olduğunu söylədi və Türk Silahlı Qüvvətlərində böyük təmizləmə hərəkəti beləcə başladı».

Söylənən buydu.

Halbuki işin əsli elə deyildi!.

Bayar-Menderes ordu içindəki «İnönüçü paşalar»ı təmizləmək istəmişdi.

***

Korgeneral Mehmet Nuri paşa Hərb ordeni, Gümüş Ləyaqət ordeni və İstiqlal ordeni ilə təltif olunub.

Onun yayınlanmış əsərləri:

E.Pekarski, Yakut Dili Sözlüyü, 1-ci cild, TDK, İstanbul, 1945 (tərcümə təşkilatı üzvü olaraq)[11].

M.P.Veltman, Böyük Hərbdə Kiçik Asiya və Türkiyənin Təqsimi (tərcümə).

Rusiyadan Mevsuk Məlumat (beş-altı əsər). Ümuri-Şərqiyyə arxivlərində.

General Fişmann, Gaz Nəviləri (tərcümə).

1950-1954-cü illər arasında «Ulus» qəzetində yayınlanan 10-adək məqaləsi.

Danışdığı şivələr və bildiyi yabançı dillər: Azərbaycan türkcəsini yaxşı, tatarcanı orta, rusçanı yaxşı, fransızcanı orta dərəcədə, İsveç dilini danışıq səviyyəsində, kürdcə orta dərəcədə.

Mehmet Nuri Bərköz 16 yanvar 1975-də Haqqın rəhmətinə qovuşub. «Milliyyət» qəzetində oxuyuruq: «Türk Ordusunun dəyərli komutanlarından, istefadakı korgeneral Nuri Bərköz dünən vəfat edib. Üç orden sahibi Bərköz 86 yaşındaydı. Bərközün cənazəsi sabah hərbi törənlə torpağa veriləcəkdir». Bu qəzetin 24 yanvar 1975 tarixli sayından öyrənirik ki, cənazə töreninə Türkiyə Ordusunun ən yüksək görəvliləri qatılıb.

Təəssüf ki, Mehmet Nuri paşanın ölüm tarixi bəzi qaynaqlarda yanlış olaraq 17 yanvar göstərilməkdədir.

Yuxarıda bildirdiyimiz kimi, Mehmet Nuri paşa Həsən Behcət paşa'nın qızı Ayişə Ülviyyə xanım'la (?-24.1.1993, İstanbul) ailə qurub. Bu evlilikdən onların bir oğlu – Prof. Dr. Sina Bərköz (1936) doğulub. Sina Bərköz uzun illər İstanbul Texnik Üniversitetində işləyərək professorluğa yüksəlib. 2000-ci ildə o, öz istəyi ilə təqaüdə çıxıb və akademik həyatına indi Bəhreyn Üniversitetində professor olaraq davam etməkdədir.

ORGENERAL (ORDU GENERALI) MAHMUD HACI İLYAS OĞLU SARIKƏRİMLİ (MAHMUD BƏRKÖZ) (1895, Şəki – 23.04.1989, İstanbul)

Orgeneral (ordu generalı) Mahmud Bərköz paşa haqqında ilk bilgini böyük qardaşının oğlu Prof. Dr. Sina Bərköz İnternet-

də verib, sonra Prof. Dr. Vilayət Quluyev bu bilgidən yararlanaraq öz dəyərli məqaləsini yazıb.

Mahmud Hacı İlyas oğlu Sarıkərimli (Mahmud Bərköz) 1895-ci ildə Şəki'də dünyaya göz açıb, ilk təhsilini burada alıb. Ailəsi Bursa'ya mühacirət etdikdən az sonra Bursa Hərbi Rüşdiyyəsinə girib, 1915-də bu məktəbi bitirərək orduda xidmətə başlayıb. 1951-də orgeneral rütbəsində istefaya çıxanadək o, Türkiyə Ordusunda şərəfli bir zabit yolu keçib. Təəssüf ki, onun xidmət bəlgələri bu gün əlimizdə deyil, bu üzdən onun haqqında geniş bilgi almaq imkanımız yoxdur. Ancaq bildiklərimizi burada veririk.

Mahmud (Bərköz) Hərbiyyə Akademiyası'nda təhsilini davam etdirərkən Türkiyənin İstiqlal Savaşı başlanmış, o da böyük qardaşı Mehmet Nuri kimi təhsilini yarımçıq qoyaraq Vətən uğrunda ölüm-dirim savaşına atılmış, Atatürkün sadiq əsgərlərindən biri olaraq bir çox fədakarlıqlar göstərmiş, bu qutsal savaşdan qazi olaraq çıxmışdı.

Savaş bitdikdən sonra Hərbiyyə Akademiyasında təhsilini tamamlayaraq topçu zabit kimi çeşidli bölgələrdə və rütbələrdə xidmətdə bulunub. Korgeneral (general-polkovnik) Mahmud Bərköz paşanı 1948-də Milli Müdafiə Nazirliyi müstəşarı (nazir müavini) olaraq görürük.

11-12 iyul 1948-də yanlarında on zabitdən ibarət bir heyətlə Ankaraya gəlmiş ABŞ Hərbiyyə Nazirliyi müstəşarı Vilyam H. Draper, Xarici İşlər Nazirliyindən rəfaqətinə təyin edilən M. Frank Visner və ABŞ Baş Qərargah Heyəti Planlar və Hərəkat Dairəsi müdiri general-polkovnik Albert C. Redemayer'lə müxtəlif görüşlərə qatılanlar arasında müstəşar, korgeneral Mahmud Bərköz və Genəlkurmay Hərəkat Dairəsi yarbaşqanı, korgeneral Mehmet Nuri Bərköz də vardı.

Amerikanın Ordu günü münasibətilə Amerika Səfarəti hərbi attaşesi Mr. Rominson ilə yoldaşı 6 aprel 1949-da Ankara Palasda bir kokteyl vermişdilər. Kokteyldə Türkiyənin bir sıra yüksək səviyyəli görəvliləri arasında Milli Müdafiə Nazirliyi

Baş müstəşarı (birinci müavini), orgeneral Mahmud Bərköz, Jandarma Baş komandanı, korgeneral Nuri Bərköz də vardılar.

13 iyun 1949-da diplomatik kuryer Fuad Güzaltan'ın cənazəsi İstanbula aparılarkən Ankaradan keçdiyi zaman qatarın Ankara vağzalında dayanması əsnasında Güzaltanın cənazəsini Milli Müdafiə Nazirliyi Baş müstəşarı orgeneral Mahmud Bərköz, quru, hava və dəniz qüvvətlərinə mənsub generallar, zabitlər və bir çox yüksək səviyyəli görəvlilər salamlayıb.

Az sonra orgeneral Mahmud Bərköz Üçüncü Ordu komandanı təyin edilib. 6 iyun 1950-də yüksək səviyyəli komandanlarla birlikdə toplam 15 general və 150 polkovnik istefaya göndərilərkən onların arasında Üçüncü Ordu komandanı, orgeneral Mahmud Bərköz də vardı. Ancaq bir həftə sonra, 13 iyunda o daha önəmli bir görəv olan Milli Təhlükəsizlik Təşkilatının Baş katibi təyin edildi və 6 sentyabr1951-də bu vəzifədən təqaüdə çıxdı.

Prof. Dr. Sina Bərközün mənə bildirdiyinə görə, Mahmud Bərköz paşa 1989-cu ildə vəfat edib.

Mahmud Bərköz paşa, Qurtuluş Savaşı qazilərindən, 2-ci dönəm Sakarya millət vəkili mərhum briqada komandiri, polkovnik Mustafa Kərəm'in qızı Rəidə xanım'la ailə qurmuşdu. Canan Ülkər və Bəliğ Bərköz'ün anası, Həsən Kərəm, Nəşidə Kərəm və Vədat Kərəmin böyük bacısı olan Rəidə Bərköz ərindən 7 il öncə – 18.5.1981-də Haqqın rəhmətinə qovuşub.

İki uşağı olan (oğlu Cihan Ülkər və qızı Nilüfər) qızları Canan Ülkər də vəfat edib.

Mahmud paşanın oğlu Dr. Bəliğ Bərköz (26.5.1921, İstanbul-18.1.2001, Los-Altos /Kaliforniya/ABŞ) ABŞ-ın Kaliforniya ştatını Los-Altos şəhərində yaşayırdı. Buradakı «Kaliforniya Türk-Amerikan Birliyi»nin (TAAC – Turkish American Association of California) qurucu və başqanlarından, genəlliklə ABŞ Türk topluluğunun liderlərindən idi. Bəliğ bəyin övladı yoxdur. Yoldaşı özündən öncə vəfat edib.

YAZARIN SON SÖZÜ

Bu məqalədə Azərbaycanın Şəki şəhərində doğulmuş 4 görkəmli kişinin yaşamını qısaca da olsa izlədik. Mabeynçi Məhəmmədəmin bəyi çıxmaqla onların 3-ü haqqında Türkiyə arxivlərində hələ araşdırmaların aparılmamış olması, onların Türkiyə və Azərbaycan toplumlarına layiq olduqları səviyyədə tanıdılmaması tarixi bir ədalətsizlikdir. Ümidvaram ki, yaxın dönəmdə biz onların hər biri haqqında qalın-qalın kitablar oxuyacağıq. İnşallah!

3.4.2011, Bakı.

---

[1] Nuxa/Noxu Şəki şəhərinin yaxınlığındakı bir əski kəndin adı idi. O kənd indi Şəki şəhərinə qovuşub.

[2] Cümlə originalda yanlışdır.

[3] M. Ali Resulzade. Şair İsmail Nakam. – «Azerbaycan Yurt Bilgisi», yıl:3, 27.4.1934, sayı 28, ss.154-155. Məqalə yazarı Məhəmmədəli Rəsulzadə buradakı bilgilərin bir çoxunu «İstanbulda yaşayan Şəki alimlərindən Saleh bəyəfəndi»dən alıb (s.155).

[4] Məhəmmədəmin bəyin zövcələrinin adlarını Xeyriyyə Kərimzadə'nin adı keçən yazısından aldıq. Əli Birincinin məqaləsində bu adların yanlış verildiyini düşünürük.

[5] Məhəmmədəmin bəyin buradakı yalısı 1919-un martında İstanbuldakı böyük yanğında külə dönmüş, bütün əntiqə əşya, saray rəssamlarının hədiyyə etdiyi tablolar, böyük, Harəkə taban xalıları və kitabxanası məhv olmuşdu. Bax: Hayriye Kerimzade. Mehmet Emin bey'in hayatı, ss. xxx-xxxi.

[6] Sina Bərközün mənə yazdığına görə, Mehmet Nuri Bərközün ulu babası – onun ana tərəfdən nənəsi Nurcahan xanım'ın atası Hacı Məhəmməd kişi Həsən Bəhçət paşanın babası Darğa Əhməd'in qardaşıdır.

[7] Sina Bərközün mənə yazdığına görə, Məhəmmədnuru paşanın Azərbaycandakı adı sadəcə «Məhəmməd»dir. İkinci

«Nuri» adını, o zamanların adətinə görə, Bursada bir xocasının verdiyini (başqa Mehmetlərlə qarışmasın deyə) özü oğluna danışıb. Deməli, o, Azərbaycanda «Məhəmmədnuru» adı daşımayıb. Qardaşların «Sarıkərimli» soyadı daşıdıqları da şübhəlidir. Nuri paşa sadəcə «Sarıkərimoğullarından» olduqlarını söyləyirmiş.

[8] Mehmet Nuri Bərköz Türk hərbi əsirlərinin rus hərbi əsirləri ilə dəyişdirilməsi ilə görəvli «Hilali-Əhmər» (Qırmızı Aypara) Cəmiyyəti heyətinə üzv kimi qatılaraq Sankt-Peterburq'a göndərilib. Bu heyətin başında Türk siyasi düşüncə tarixinin və özəlliklə Türkçülük tarixinin görkəmli simalarından olan (əslən Kazan tatarı) Yusuf Akçura bulunmaqdaydı. – Sina Bərköz.

[9] Bu sinifdə oxuyanlar birinci ili 24 oktyabr 1919 – 7 iyul 1920-də tamamladıqdan sonra Anadoluda Milli Mücadiləyə qatılıblar. Savaşda Qərargah zabitlərinə ehtiyac olduğundan, ancaq bu zabitlər yalnız bir il təhsil gördüklərindən, böyük hərbdə olduğu kimi, Ankarada Genəlkurmay Rəisliyində 1922 ilində bunlara məxsus üç aylıq bir kurs açılıb və bunun nəticəsində imtahanla qərargah zabiti olublar. Qurtuluş Savaşından sonra bu sinif Yıldızdakı məktəbdə iki il oxuyaraq təhsillərini tamamlayıb. O zaman müxtəlif səbəblərlə qərargah zabiti olmayanlar məktəb təhsilini tamamladıqdan sonra olublar. Bu sinifdən qərargah zabiti olmayan qalmayıb.

Bu sinif Anadoluya gəldikdən sonra İstanbulda Hərb Akademiyasında heç bir sinif qalmamışdı. Buna görə 1921-də İstanbulda bir giriş imtahanı açılıb, 25-ədək zabit məktəbə qəbul edilib və bir il təhsil görüblər. Bunların arasında Şahzadə Faruq əfəndi də vardır. Ancaq İstiqlal Hərbindən sonra Genəlkurmay Başqanlığı bu sinfi qəbul etməyib və təhsillərinə son verib. – Sina Bərköz.

[10] Burada yanlışlıq olduğunu düşünürəm. Mahmud paşa 6 sentyabr 1951 tarixinədək orgeneral (ordu generalı) rütbəsi ilə Milli Təhlükəsizlik Təşkilarının Baş Katibi işləyib, yəni təqribən bir il sonra istefaya çıxıb.

[11] Əsərin tərcümə təşkilatında başda Əbdülqadir İnan olmaq üzrə Prof. Əhməd Cəfəroğlu, korgeneral Xalis Bıyıktay, tümgeneral Nuri Bərköz, Rəşid Rəhməti Arat, Əli Hüseyn Turan (Hüseynzadə Əli bəy), istefadakı podpolkovnik Yaqub Orak, istefadakı mayor Rəmzi Kilərcioğlu, konsul müavini İsmayıl Şərafəddin Yula, Həmdi Tokər, Qaffar Güneyden, Abdullah Battal Taymas, Fuad Toktar, Orxan Şamxal, Əbdülcabbar, Kərim Odər, Həsən Abdullah Ortəkin, Şəfiqə Qaspıralı, Sabur Rəsulun əməyi keçmişdir. – Sina Bərköz.

QAYNAQLAR

Doç. Dr. Ali Akyıldız. II. Abdulhamid'in çalışma sistemi, yönetim anlayışı ve Babıali'yle (Hükümet) ilişkileri. – Osmanlı siyaset, s. 289.

Ali Birinci. Asya-yı Vusta Seyyahı Kurena Mehmet Emin Beyin Hikayesi. – «Türk Yurdu» dərgisi, mart 2006, c. 26, sayı 223, ss. 72-77.

Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. I cild. Bakı: «Şərq-Qərb» nəşriyyatı, 2006.

Ədalət Tahirzadə. Şəkinin tarixi qaynaqlarda. Bakı: «Master» nəşriyyatı, 2005, s.188.

Hayriye Kerimzade. Mehmet Emin Beyin hayatı. – İstanbuldan Asya-yı Vusta'ya Seyahat. Seyyah Mehmet Emin Efendi'nin Seyahatnamesi. Hazırlayan: Profesör A.Muhibbe Darga. İstanbul: Everest Yayınları, 2007.

İstanbuldan Asya-yı Vusta'ya Seyahat. Seyyah Mehmet Emin Efendi'nin Seyahatnamesi. Hazırlayan: Profesör A.Muhibbe Darga. İstanbul: Everest Yayınları, 2007.

M. Ali Resulzade. Şair İsmail Nakam. – «Azerbaycan Yurt Bilgisi», yıl:3, 27.4.1934, sayı 28, ss.154-155.

Mehmet Yavuz. Berlinde Türk-İslam mimarisi. – Sanat dergisi, s. 89.

«Milliyyət» qəzeti, 17.1.1975, s.3.

«Milliyyət» qəzeti, 10.3.1978, s.5.
«Milliyyət» qəzeti, 19.3.1978, s.6.
«Milliyyət» qəzeti, 25.1.1993, s.10.
Soner Yalçın. Demokrat Parti'nin 'balans ayarı' 6 Haziran 1950 darbesi. – «Hürriyyət» qəzeti, 4 mart 2007. <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=6056843&yazarid=218.
Türk Kurtuluş Savaşı. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Yayını, Istanbul: Menteş Matbaası, 1968, s. 213-217.
Vilayət Quluyev. Türk ordusunun azərbaycanlı generalları. Onların əksəriyyəti əslən Şəkidən olublar. – «525-ci qəzet», 8.11.2008.
Yılmaz Öztuna. Devletler ve hanedanlar. Türkiye (1074-1990). Cilt:2. Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1989.
Zəkəriyyə Əlizadə, Nazim İbrahimov. Şəki ipəyi uzaq karvan yollarında. Bakı: «Master» nəşriyyatı, 2007, s.42. Bu kitabda Şəkidə ipəkçiliyin və ipək ticarətinin tarixi, ipək tacirləri haqqında geniş bilgi vardır.
http://en.wikipedia.org/wiki/Nuri_Berkoz.
http://byegmgovtr.xn--ler-1la8h.net/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1948/temmuz1948.htm.
http://byegmgovtr.xn--ler-1la8h.net/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1949/haziran1949.htm.
http://culturecityistanbul.blogspot.com/2009/10/dolmabahce-palace-collections.html.
http://www.hanemiz.com/turk-kulturu-ve-medeniyeti/159355-tarihi-haritalar.html. Xəritələrlə bağlı bütün bilgilər bu saytdandır.
http://kurtmeydani.blogspot.com.
http://www.nadirkitap.com/musavver-tarif-i-hayvanat-mehmet-emin-kitap935172.html.
http://turksibersavunmakuvvetleri.tr.gg/T.ue.rkiye-Cumhuriyeti-Kronolojisi--k1-3-k2-.htm.
http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:DaxoqeLYQRIJ:byegmgovtr.xn--ler-1la8h.net/YAYINLARIMIZ/

Ayin-Tarihi/1949/nisan1949.htm+An%C2%ACkara+Palasta+bir+koktely+vermi%C5%9Flerdir.+Kokteylde&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=az&source=www.google.az
http://www.zerbaijan.com/azeri/NB_CV.htm.
33. http://www.zerbaijan.com/azeri/HBP_CV.htm.
www.muratdarga.blogspot.com.
http://www.nadirkitap.com/melange-de-poesies-turques-et-persanes-composees-et-traduites-en-francais-m-emin-bey-kitap1236095.html.
Mehmet Koç. Atatürk Akşehirdə. Akşehir Belediyesi Kültür Yayınları. Akşehir, Bahçıvanlar Basım Sanayi A.Ş., 2010, s. 59.
15. Soner Yalçın. Osmanlı Sarayi'nda Bir Sosyalist – Şehzade Abdulkadir. – «Hürriyet» qəzeti, 04.10.2009.
«Türkiyə» qəzeti, 7 sentyabr 2005.
http://www.familysearch.org/Eng/Search/SSDI/individual_record.asp?recid=552604145&lds=3&region=1&regionfriendly=&frompage=99. http://www.zerbaijan.com/azeri/MB_CV.htm.

Bu yazı Türkiyədə – Ankarada çıxan məşhur «Türk Yurdu» dərgisinin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş özəl nömrədə (iyul 2011, cild 31, sayı 287, ss. 245-260) dərc edimiş məqalənin Azərbaycan türkcəsinə uyğunlaşdırılmış qəzet variantıdır.

10.5. NUXA QALASININ VƏZİYYƏTİ BARƏDƏ MAYOR LİSANEVİÇİN 1819-CU İLDƏ TƏRTİB ETDİYİ

AKT:

ORİJİNAL	TƏRCÜMƏ
 ВЪ КРЕПОСТИ	 QALADA
Домъ, выстроенный Мамадъ-Гасанъ ханом.	**Məhəmməd Həsən xanın tikdirdiyi ev:**
В первомъ отделенiи онаго главный корпус о двухъ этажахъ.	Onun birinci hissəninin əsas korpusu iki mərtəbəlidir.
Въ нижнемъ зала, называемая Диванъ-Ханы, – въ коей и теперь Городовой Судъ, –раскрашенная въ азiатскомъ вкусе;	«Divanxana» adlanan aşağıdakı zal – onda da və indi Şəhər Məhkəməsi, Asiya üslubunda rənglənmişdir.
Окошки во всю стену, подымающiася вверхъ желѣзными скобками и набранныя резьбою изъ разноцвѣтныхъ стеколъ, коихъ много повыбито;	Bütün divar boyu pəncərələr dəmir tutacaqlarla yuxarı qaldırılır və oyma naxış içərisində rəngbərəng şüşələrdən yığılmışdır, onlardan da çoxu sındırılıb.
главная часть залы по карнизу, по стене и по камину убрана зеркалами, вклеенными въ стену;	Zalın əsas hissəsi – *karniz*)-ın, divarın və buxarının üzəri suvağa yapışdırılmış güzgülərdən yığılmadır.

многiя штуки зеркальныя повынуты и выбиты;	Çoxlu güzgü düşmüş və sındırılmışdır.
потолокъ штучный, выкрашенный разноцветно подъ лакомъ и середина набранная штучно зеркалами;	Tavan dənə-dənə hissələrdən təşkil olunub və müxtəlif yağlı boyalarla rənglənib, ortası isə dənə-dənə güzgülərdən yığılmışdır.
по сторонамъ две ниши съ дверьми и медными накладками.	Hər tərəfdə bir guşə – qapılı və mis *cəftə*(mətndə: *накладка*)-lı.
Въ зале двое дверей створчатыхъ также съ накладками.	Zalın (iki) taylı qapıları da beləcə cəftəlidir.
Входъ въ залу съ двухъ прихожихъ комнатъ, по обеимъ сторонамъ залы расположенныхъ.	Zalın içinə giriş zalın hər iki tərəfində olan iki dəhlizdəndir.
Через каждую комнату по одному покою также выкрашенному по стенамъ и потолку;	Hər dəhlizdən sonra beləcə divarı və tavanı rənglənmiş bir otaq.
въ каждомъ изъ нихъ по два окошка, набранныя изъ разноцветныхъ же стеколъ, из коихъ малая част целая.	Onların hər birində iki pəncərə – eləcə rəngbərəng şüşələrdən yığılıb, onlardan da az hissəsi salamatdır.
Входъ въ переднiя комнаты – по каменнымъ лестницамъ о четырехъ ступеняхъ.	Dəhliz-otağın içinə giriş dörd pilləli daş pilləkənlərlədir.
Полы въ покояхъ ничемъ не насланы.	Otaqların döşəməsinə heç nə döşənməyib.
Въ верхнемъ этаже столько же покоевъ и также расположены как въ нижнемъ.	Yuxarı mərtəbədə də bu qədər otaq var və eləcə aşağıdakılar kimi yerləşir.
Стены и потолокъ росписаны подъ лакомъ и съ золотомъ.	Divarlar və tavan yağlı və zərli boyalarla naxışlanıb.
Окошки во всехъ трехъ покояхъ во всю переднюю стену,	Hər üç otağın pəncərələri qabaq divara düzülüb,

а въ зале и въ задней стене, – подъемныя вверхъ съ разноцветными же стеклами, резьбою набранныя и также выбитыя.	Zalda isə arxa divarda da var – elə, yuxarıya qaldırılan və oyma naxış içərisində rəngbərəng şüşələrdən yığılan, amma şüşələri o birilərinki kimi sındırılıb.
Передъ каждой прихожей комнатой маленькое крыльцо; въ полусводе капитальной стены, когео верхъ и половины стены набраны штучно зеркаломъ, во многихъ местахъ разшибеннымъ.	Hər dəhliz-otağın qarşısında kiçik eyvan – əsas divarlarının yarımgünməzində, yuxarının hamısı və divarın yarısı güzgülərdən yıbılıb, amma çox yerində bu güzgülər sındırılmışdır.
Входъ въ ое прхожия комнаты по длинной лестнице в каждую особо.	Hər iki dəhlizin içinə giriş hər birinə ayrıca uzun pilləkənlər vasitəsilədir.
Краска и позолота вверху покоеве отъ мокроты дождевой, а внизу отъ нечистоты, испорчены.	Boya və zər yuxarıdakı otaqlarda yağış suyundan, aşağıdakılarda isə nəmişlikdən zarab olub.
Сзади покоевъ маленькій садикъ съ водоемомъ и испорченнымъ фонтаномъ	Otaqların arxasında kiçik bağça – hovuzlu və xarab olmuş fəvvarəli.
Съ правой стороны корпуса по линіи пят покоевъ разной величины с разными сенцами, а съ левой шесть покоев такіе-жь.	Korpusun sağ tərəfində sıra ilə müxtəlif böyüklükdə, müxtəlif oxşarlıqda beş otaq, solunda isə eləcə altı otaq.
Паралельно корпусу, на левой стороне воротъ со выходу, мечет домашная ханская со штучннымъ и выкрашенным потолком;	Korpusa paralel, sol tərəfdə giriş darvazası, xanın ev meçidi – tavanı dənə-dənə hissələrdən təşkil olunmuş və rənglənmiş.
В ней вдоль стенъ по четыре окошка безъ стеколъ и затворовъ.	Onun içində divar boyu dörd pəncərə – şüşəsiz və *cəftə* (mətndə: *zatvor*)-siz.
Съ правой стороны воротъ пять же небольшихъ покоевъ, надъ воротами три покоя с чердакомъ;	Darvazadan sağ tərəfdə beş eləcə böyük olmayan otaq, darvazanın üstündə çardaqlı üç otaq.

по какъ сіи покои, такъ и прочие по сторонамъ главнаго корпуса находящіеся, не имеютъ ни дверей, ни окошекъ и во всемъ требуютъ большой поправки.	Həmin otaqlar necə, əsas korpusun digər tərəfində yerləşənlər də elə, qapısız və pəncərəsizdirlər və hamısının əsaslı təmirə ehtiyacı var.
Пространство между покоями занъато садикомъ теперь опустошеннымъ.	Otaqların arasında bağça var idi – indi itib-batıb.
Передъ главнымъ корпусомъ теперь водоемъ о трехъ отделенияхъ и пяти фонтанахъ, испорченныхъ какъ и водоемы.	Əsas korpusun qarşısındakı üç hissəli və beş fəvvarəli hovuzun, indi özü necə fəvvarələri də elə xarabdır.
Под низомъ корпуса, какъ и отъ воротъ впарово, арестантская, а далее конюшки;	Korpusun aşağısında, darvazadan sağda türmə, daha sonra tövlələr.
В лево кладовая и амбары во многих отделенияхъ.	Solda anbar və anbar təyinatlı çoxlu tikililər.
Вправо во флангъ главгаго корпуса отделенія сего альковъ, до половины с верху и потолокъ расписанный финифтью съ позолотою.	Baş korpusun sağ cinahı boyu onun *yataq otağı* (mətndə: *alkov*) şöbəsi – yuxarısından yarısına qədər və tavanı zərli minalarla naxışlanmış.
Въ потолке живописномъ вделано зеркало длиною в аршинъ;	Tavan bir arşın uzunluğunda güzgülərlə bəzədilib.
въ стеняхъ были также выделаны четыре зеркала, по теперь вынуты.	Divarlarda da belə dörd güzgü düzəldilmişdi, lakin indi çıxarılıb.
По сторонамъ маленькаго дворика отъ главныхъ покоевъ къ алькову закрытаго съ двухъ сторонъ параллельно стенами,	Əsas otaqlardan hərəmxanayadək uzanan iki paralel divar kiçik həyəti bir-biri ilə əlaqəsi olmayan tərəflərə ayırır.
есть два небольшиие покоя также параллельно одинъ другому черезъ дворикъ, росписанные живописью и съ золотом, безъ дверей и съ подъемными	Kiçik həyətin içində bir-birinə beləcə paralel iki böyük olmayan otaq var – divarları rəsmlər və qızıl suyu ilə işlə naxışlanmış, qapısız, xarab və təmirə

окошками, испорченные и требующіе поправки.	ehytiyacı olan qaldırılan pəncəli.
Въ альковe полъ высланъ обделаннымъ камнемъ, по сторонамъ алькова по одному покою просто оштукатуренному безъ дверей же.	Hərəmxanada döşəmə daşlardan döşənib, hərəmxana ərazisində bir otaq qapısız-zadsız, sadəcə, suvaqlanıb.
Сзади алькова покой также расписанный, имея въ альковe три окошка безъ стеколъ и въ противную сторону окошко подъемное изъ разноцветныхъ стеколъ мелко набранныхъ	Hərəmxananın arxasındakı otaq da naxışlanıb, hərəmxanada olan üç pəncərə şüşəsizdir və qarşı tərəfin pəncərəsi qaldırılandır, rəngbərəng şüşələrdən *yığılmışdır* (mətndə: *Blko nabrannıxc*)
Въ покое зеркала, выделанныя въ стену, выбиты, другіе совсемъ вынуты.	Otaqda divara bərkidilmiş bir güzgü sındırılmış vəziyyətdir, divarda ondan başqa da güzgülər olub, lakin indi yerləri tamamilə boşdur.
Съ одной его стороны покой небольшой для поклажи, а другой жилой покой;	Onun (– hərəmxana şöbəsinin) bir tərəfində yük yığmaq üçün bir böyük olmayan otaq, digər tərəfində isə yaşayış üçün otaq.
подъ низомъ три небольшие людскіе покоя, имея небольшой дворик;	Aşağıda kiçik həyətə malik üç böyük olmayan yaşayış otağı.
Со входу справа место для сада, огроженное плетнемъ. Это построеніе Джафаръ-Кули-Хана.	Girişin sağında çatgahla əhatələnmiş bağ üçün yer. Bu cür tərtibat Cəfərqulu xana məxsusdur.
Во второмъ отделеніи дома, занимаемомъ женою Измаилъ Хана, съ приходу маленькій дворикъ, с которого влево входъ по по испорченной лестнице съ деревянными ступенями на тротуаръ, расположонный вдоль покоевъ у самой стены.	Evin ikinci – İsmayıl xanın arvadına aid hissəsində içəri girən kimi kiçik həyət, hansı ki giriş solda – otaqlar boyunca, divarla yan-yanaşı düzəldilmiş səkiyə çıxan taxta pilləli xarab pilləkənlədir.

Идя по немъ, с приходу два покоя требующіе исправленъя;	Onunla qalxan kimi qaydaya salınmasına ehtiyac olan iki otaq.
далее покой съ выкрашеннымъ потолком, из коего входъ по лестнице каменной въ верхнее жилье;	Daha sonra tavanı rənglənmiş otaq, ondan da daşdan tikilmiş yuxarı yaşayış sahəsinin içinə pilləkənlərlə giriş.
въ немъ прихожая, влево одинъ покой, вправо зала расписанная и съ такимъ же потолкомъ.	Onun içində dəhliz, solda bir otaq, sağda isə tavanı naxışlanmış zal.
По средиене залы мраморный небольшой водоемъ;	Zalın ortasında mərdərdən düzəldilmiş böyük olmayan hovuz.
Из нее входъ въ покой выштукатуренный.	Ondan (zaldan) otağın içinə giriş suvaqlanmışdır.
Окошки во всехъ подъемныя, вверхъ набранныя изъ мелкихъ разноцветныхъ стеколъ.	Hamısında pəncərələr qaldırılandır və yuxarıları rəngbərəng xırda şüşələrdən yığılmışdır.
На верху чердакъ раскрашенный с золотомъ, имея четыре зеркала в стенахъ целыя и цеылыя окошки;	Yuxarıda zərlə rənglənmiş çardaq, divarlarda olan dörd güzgü salamatdır və pəncərələr də salamatdır.
вправо покоя нижняго мыльня о трехъ отделеніяхъ выштукатуренная.	Aşağıdakı sağ otaq – üç hissədən ibarət *qab yuyan yer* (mətndə: *mılğnə*) suvaqlanmışdır.
Съ приходу въ ворота кухня, отделенная каменною стеною.	Darvazadan içəri girən kimi keçidinin içində daşdan tikilmiş mətbəx.
Въ третьемъ отделеніи, матерью Измаиль-Хана занимаемомъ, со выходу на дворъ в нижнемъ жилье одинъ покой вправо и маленькій садикъ, влево другой покой, а далее черезъ наружный переходъ, разделяющій дворъ на два небольшія отделенія, служащия цвет-	İsmayıl xanın anasına aid üçüncü hissə – həyətə girişdə, aşağı yaşayış sahəsində bir otaq, sağda da balaca bağça, solda başqa otaq, bayır keçiddən sonra isə çiçəkliyə qulluq edənlər tərəfindən iki böyük olmayan hissəyə bölünmüş həyət və içərisi iki suvaqlı taxçası ilə

никами, покой раскрашенный съ двумя выштукатуренными нишами;	birlikdə rənglənmiş otaq.
спереди небольшая галлерея и небольшой водоемъ.	Daha irəlidə böyük olmayan eyvan (mətndə: галларея) və böyük olmayan hovuz.
Между сими покоями входъ ве верхнее жилье, где вправо лестницы одинь небольшой покой, влево четыре покоя съ галлереею же подъ штукатуркою просто, а на верху чердакъ, требущій поправки как и галлерея.	Bu otaqların arasında isə yuxarı yaşayış sahəsinin içinə giriş, pilləkənin sağında böyük olmayan bir otaq, solda sadə suvaqlanmış eyvanla dörd otaq, yuxarıda qaydaya salınmasına ehtiyac duyulan çardaq, həmçinin eyvanın da qaydaya salınmasına ehtiyac var.
Паралельно симъ покоямъ другой рядъ строенія, вмъщающаго в себъ вверху три покоя;	Bu otaqlarla qarşı-qarşıya, yuxarıda, digər tikililər cərgəsini təşkil edən üç otaq.
В одномъ изъ нихъ выкрашенномъ зеленою краскою два окошка со стеклами мълко набранными и два безь стеколъ.	Onlardan biri yaşıl boya ilə rənglənmiş, iki pəncərəsi xırda şüşələrdən yığılmış, ikisi isə şüşəsizdir.
Спереди простая галлерея, въ концъ которой небольшая кладовая; внизу три покоя для прислуги и кухни.	İrəlidə sadə eyvan, hansı ki, sonunda böyük olmayan anbar, aşağıda qulluqçular üçün üç otaq və mətbəx.
Весь домъ сей, исключая алкова, построенъ Мамад-Гасанъ Ханомъ и требует большой поправки.	Bütün ev, bu hərəmxana şöbəsi istisna olmaqla, Məhəmməd Həsən xan tərəfindən tikdirilmişdir və qaydaya salınmasına böyük ehtiyac var.
Все три отделенія сіи обнесены с трехъ сторонъ каменною стеною, имеющею по местамъ бастіоны и амбразуры для стрельбы из ружей.	Bütün üç hissə üç tərəfdən bürcləri və tüfəngdən atəş açmaq üçün mazğalları olan daş divarla əhatə olunub.

Вне дома, противъ отделенія замимаемаго женею Измаил-Хана золоженъ домъ Измаилъ-Ханомъ, въ коемъ отделанъ один покой въ восми углахъ о семи окошкахъ с большими стеклами, которыхъ много уже не достаеть	Evdən kənarda, İsmayıl xanın arvadının oturduğu hissənin qarşısındakı evin bünövrəsi İsmayıl xanın göstərişinə əsasən qoyulmuşdur, hansı ki bir otaq səkkiz künclü və böyük şüşələri olan yeddi pəncərəli... İndi vaxtilə həmin pəncərələrdə olmuş böyük şüşələrinin əksəriyyəti yerində deyil.
Полъ паркетный неоконченъ; стены обштукатураны с живописными картинами.Построена конюшия, но не окончена.	Döşəmə parketdən döşənib, amma bu iş heç də tam başa çatdırılmamışdır. Tövlə tikilib, da başa çatdırılmayıb.
Выше дома ханскаго къ верхним воротамъ домъ о трехъ покояхъ, ветхій, с садомъ, принадлежащій Гаджи-Хану, къ коему принадлежить конюшия и еще флигель, разделенный хойцами на небольшие простые покои. Правее верхнихъ воротъ мечеть изъ сженаго кирпича, построенія также Гаджи-хана и отъ времени много испорченная.	(Məhəmməd Həsən) xanın evindən yuxarıda – yuxarı qapıya doğru Hacı xana aid olan üç otaqdan ibarət, köhnə, bağbağçalı bir ev, yenə ona aid at tövləsi və xoyluların adi otaqlara böldükləri altaçıq (mətndə: флигель). Yuxarı darvazanın sağında, bişmiş kərpicdən inşa edilmiş məscidi də Hacı xan tikdirmişdir və zamanla əlaqədar xeyli xarab olmuşdur.
Ниже оной магазинъ провіантомъ занятый;	Ondan aşağıda ərzaqla dolu anbar.
ещо ниже кухня ханская, годная только для солдатской кухни.	Daha aşağı yolda yalnız əsgər mətbəxinə uyğun gələn xan mətbəxi.
Прочее строеніе, въ крепости занятое солдатми и хойцами, принадлежитъ разнымъ владельцамъ из шекинцовъ.	Qalada şəkililərdən olan müxtəlif nüfuzlu şəxslərə aid tikililər əsgərlər və xoylular tərəfindən tutulmuşdur.

Mayor Lisaneviç tərəfindən yazılmış, «Statskiy Sovetnik» Moqilevckiy tərəfindən təsdiq edilmişdir.	(*Казенная экспедиция Верховного Грузинского правительство – Описание Шекинской провинции составленное в 1819 году генерал майором Ахвердовым.*, Tiflis – 1866, Dövlət Tarix Arxivi, fond 24, s/v 72)
Qeyd: Yuxarıdakı foto şəkillərin bu sənədə birbaşa aidiyyatı yoxdur, biz onları Əlyazmalar İnstitundan tapdıq, təxmini müəyyənləşdirdik ki 19-cu əsrdə çəkilib və mövzuya uyğun olduğuna görə bu səhifədə yerləşdirdik.	**Rus dilindən tərcümə etdi: Aydın Məmməd**

10.6. NUXA «XAN QƏBİRİSTANLIĞINDAKI BAŞDAŞLARIN KİTABƏLƏRİ HAQQINDA[1]

M. S. Nemətova
Azərbaycan EA Xəbərləri, İctimai elmlər ser. 1961, №6

Azərbaycanda memarlıq abidələri içərisində mühüm yer tutan memorial abidələrdən başdaşılar üzərində çox vaxt istər paleoqrafiya və istərsə məzmun cəhətdən maraqlı kitabələrə rast gəlmək olur. Bir sıra ictimai-iqtisadi məsələlərdə və eləcə də memarlıq və incəsənət tarixində bunların öyrənilməsi mütləq lazımdır. Azərbaycanda tarixən bir neçə memarlıq məktəbləri olmuş və bir çox görkəmli sənətkarlar yetişmişdir. Hər memarlıq məktəbinin özünə məxsus müəyyən orijinal üslubu olmuşdur. Bu məktəblərin yetişdirdiyi

memar, nəqqaş, xəttat və b. mahir ustaların üslub məsələsində yerli materialların da az rolu olmamışdır. Məsələn, Şirvan – Abşeron memarlıq məktəbinə xas olan yerli material əhəngdaşı üzərində aparılan işi Azərbaycanın şimal–qərb rayonlarındakı çayların gətirdiyi bərk daş layları üzərində tətbiq etmək çətin idi. Usta yumşaq əhəngdaşı üzərində istədiyi mürəkkəb naxışı və ya kitabəni həkk edə bilirdi. Əhəngdaşı üzərində həkk olunmuş kitabələrin şriftləri daha böyük, bəzən hərflərin boyu təqribən 30–40 sm.ə qədər çatırdı. Lakin bərk daş üzərindəki kitabələr daha kiçik, daha yığcam yazılırdı. Buna baxmayaraq, bərk daş üzərində işləyən ustalar gözəl sənət əsərləri yaratmağa çalışmışlar. Bu cəhətdən VIII–XIX əsrlərə aid olan Nuxa və Zaqatala[2] ustalarının işləri çox maraqlıdır. Bu məqalədə, əsas etibarı ilə, Nuxada yerli əhali tərəfindən «Xan qəbristanlığı» adlanan yerdə qalmış Nuxa xanlarına və onların nəsillərinə aid olan başdaşıları üzərindəki kitabələrdən bəhs olunacaqdır. Tarixi ədəbiyyatda qeyd edildiyinə görə, vaxtı ilə həmin yerdə 15 –20-yə qədər qəbir daşı olmuşdur ki, bunlardan 10-u hazırlanma üslubuna görə incəsənət üçün maraqlı üçün maraqlı ola bilər[3].

Burada bərk daşlardan başqa, əhəngdaşı və mərmərdən düzəldilmiş və digər memarlıq məktəblərinə aid ediləcək başdaşılar da vardır. Bunların hamısı Nuxa xanlarının nəslini və XVIII-XIX əsr Nuxa xəttat və nəqqaşlarının işlərini öyrənmək üçün əhəmiyyətlidir. İndi də ayrı-ayrı abidələrin şərhinə keçək.

Hacı Şəmsəddin bəyin başdaşısı. Bu başdaşı Nuxada «Xan sarayı»nda saxlanılmaqdadır. Memarlıq abidələrini qoruyan idarənin Nuxa rayon Soveti İcrayə Komitəsinin nəzdindəki şöbəsinin əməkdaşı Ənvər Paşayevin dediyinə görə, həmin daş saxlandığı yerə «Gilək məscidi»nin[4] yanından gətirilmişdir. Başdaşının (1-ci şəkil) yuxarı hissəsində həkk olunmuş şərikləkdirilmiş zanbaq çiçəyi içərisində Təəliq xətti ilə bu sözlər qeyd olun-

muşdur: «1230-cu il tarixdə - سنه التاريخ ١٢٣٠ » . Zanbaq çiçəyindən aşağıdakı düzbucaqlıya olan keçiddə süls xətti ilə «Rəbiüləvvəl ayının 12-də yazıldı رفىحر" الاولى ربيه شهر١٢ " sözləri oxunur. Daha sonra düzbucaqlı içərisində iki sətirdə belə yazılmışdır: حاجى اوغلى بگنك حجعبدالرحمن فاتحه ونچاي شريفى روحى بكينك شمسالادين

Kitabədən aydın olduğu kimi, başdaşı Hacı Əbdürrəhman bəyin oğlu Hacı Şəmsəddin bəyin qəbri üzərində olmuşdur. Başdaşı 1230-cu il rəbiüləvvəlin 12-də (22.02.1815) yazılmışdır. Kitabədə adı çəkilən Hacı Əbdürrəhman Nuxa xanı Səlim xanın oğlu olmuşdur[5]. Hacı Şəmsəddin isə onun nəvəsidir

Fətəli xanın başdaşısı. Fətəli xanın epitafiyasının (2-ci şəkil) dövrəsi qərənfil çiçəklərindən hörülmüş haşiyə ilə əhatə olunmuşdur. Başdaşının yuxarı hissəsində qərənfil, zanbaq, altıyarpaqlı çiçək, sətirlərarası haşıyələrdə isə çiçək yarpaqları toxuması həkk olunmuşdur. Başdaşının orta hissəsində ərəb dilində nəsx xətti ilə beş sətirdə həkk olunmuş kitabənin oxunuşu belədir:

هذا مرقد الاميرالكريم المرحوم جليل المرحوم الشوكة والشان
فتحعلى خان ابن الاميرالكريم المغفوراجل الخوانين
العظم حسين خان ادخلهماالله تعالى فى اعلى الجنان
قدارتحل من دارالفناء الى دارالباء ومات فى ثانى من
هرجمادى الاخر فى يوم الجمعه بعد الظهرالتاريخ قى سنه ١٢٣٠

T ə r c ü m ə s i: *Bu qəbir, kəramətli ağa, əmir, bağışlanmış, xanların böyüyü, əzəmətli Hüseyn xanın oğlu – allah, onların hər ikisini cənnətlərin ən yüksəyində yerləşdir, rəhmətlik kəramətli əmir, şə'n-şövkətli, böyük Fətəli xanınındır. 1230-cu il tarixdə, cəmadiülaxır ayının ikisində puç və mənasız həyat evindən daimi evə köçdü və vəfat etdi.*

Qeyd olunan sətirləri əhatə edən ikiqat haşiyələrdə aşağıdakı sözlər oxunur;

Sol haşiyədə:

فهب لى زلتى فاغفر ذنوبى
فانك غافر الذنب العظيم

يامن بك حاختى و روحى بيديكَ
عن غيركَ آعرضت و اقبلت الليك
لالى عمل صالح و استظهر به
قد جئتك راجنا توكلت عليك

T ə r c ü m.ə s i: *Bizim səhvlərimizdən keç və günahlarımızı bağışla. Sən doğrudan da böyük günahları bağışlayansan, ey (Allah), mənim ehtiyacım sənədir və canım sənin əlindədir. Başqasından üzr çevirib, sənə doğru döndük, mənim arxalana biləcək heç bir yaxşı işim yoxdur, sənə ümid bağlayaraq təvəkkül edirəm.*

Sağ haşiyədə:

فك بعين جود الو فى تامل
كالجنان الدنيه الدنيا ترى
بقيي سوف جميعا فيها و
نوالجلال ربك جه و ويبقى
اهلا للفردوس لست الهى
الجحيم نار على قوى ولا

T ə r c ü m ə s i: *Kainata fikir gözü ilə baxsan, düşünsən, alçaq dünyanı cənnət kimi görərsən, Bütün ondakı mövcud şeylər puç olacaqdır; ancaq sənin, cəlal sahibi Allahının üzü baqi qalar. Ey mənim Allahım, cənnət əhli deyiləm, cəhənnəm oduna da tabım yoxdur!*Aşağı haşiyədə:

فليس الى من سوالك شفيع

T ə r c ü m ə s i : *Mənim üçün səndən başqa vasitəçi yoxdur.*

Yeri gəlmişkən, qeyd etmək lazımdır ki Fətəli xanın başdaşısı və ümumiyyətlə «Xan qəbristanlığı»ndakı başdaşıların kənarı çatmatağ formasında bişmiş kərpiclə hörülmüşdür. Fətəli xanın başdaşısının sağ tərəfi uçulub tökülmüş və bu kiçik təsadüf, böyük və maraqlı bir məsələnin üstünü açmışdır. Vaxtı ilə kərpic tikinti alında qalmış başdaşının sağ tərəfində bir neçə kəlmə, bir-birindən əlaqəsiz sözlər yazılmışdır. Bu kəlmələrdən bəzisi tamamilə aydın oxuna biləcək dərəcədə, bəzisi isə ayırd edilməsi mümkün olmayan şəkildə yazılmışdır ki, bunların da, abidəni işləyən ustaların imzası olduğunu güman etmək olur.

Həmin kəlmələrdən شكرى - *Şükri* sözü aydın oxunur. Buna əsasən demək olar ki, Nuxa abidələrini işləyən birinin adı və ya təxəllüsü *Şükri* olmuşdur. Bu abidələri incəsənət nöqteyi-nəzərindən öyrənən memar Nərgiz Əsgərova, oradakı işlərin hamısını həmin ustaya aid etmişdir.[6] Lakin qeyd olunan daş üzərində Şükrinin adından başqa, digər imzaların da olması Nuxa «Xan qəbristanlığı»nda olan bərk daşı üzərindəki bütün işlərin hamısının bir ustaya deyil, bir neçə şəxsə aid olduğunu göstərir. Abidələrdən məlum olduğu kimi, ustalar çox vaxt öz işləri üzərində adları ilə yanaşı, peşələrini – memar, bənna. Həkkak, xəttat, nəqqaş və bu kimi sənət sahibi olduqlarını qeyd edirlər.

İndiyə qədər məlum olan abidələr üzərindəki epiqrafik sənədlərə əsasən, demək olar ki, bəzən bir usta eyni abidə üzərində bir neçə iş aparmışdır. Məsələn, daşın üzərindəki naxışları çəkmiş, kitabələri yazmış və daşa həkk etmişdir və yaxud bunun əksinə. Bəzən eyni bir abidəni müxtəlif ustalar işləmiş, məsələn, biri naxışlarını çəkmiş, ikincisi kitabəsini yazmış, üçüncüsü isə bunları daşa həkk etmişdir.

Deməli, bir usta həm nəqqaş, həm xəttat və həm də həkkaklıq sənətini bilməklə, abidəni hər cəhətdən təkbaşına işləyərək yaratmışdır. Buna XVII əsrə aid usta Məhəmməd Salehin, XIX əsrin birinci yarısında Gəncədə yaşayıb-yaratmış Mirzə Mehdinin işlərini misal göstərmək olar[7].

Qeyd olunanlara əsasən, ehtimal etmək olar ki, eyni usta tərəfindən yaradılmış abidə müstəqil işləyən ustalara aiddir. Bunun əksinə olaraq, bir neçə sənətkar tərəfindən işlənmiş abidələri bir sıra sənətkarın əməyini bir yerdə birləşdirən, artıq XVIII – XIX əsrlərdə müəyyən əmək bölgüsünə malik sənətkar qruplarının «emalatxana»sının məhsulu hesab etmək olar. Ona görə də Fətəli xanın başdaşısı üzərindəki imzaların bir yerdə işləyən müxtəlif ustalara aid olduğunu desək, səhv etmiş olmarıq.

Biz buna 1957-ci ilin yayında Bərdədə işlədiyimiz zaman, bir sinə daşında Fətəli xanın başdaşısında olduğu kimi, bir neçə kiçik imzalara (3-cü şəkil) rast gəlməklə, daha da əmin olduq.

Burada, Nuxa abidələrindən fərqli olaraq, imzaların yanında sənətkarların peşələri qeyd edilmişdir[8]. Nuxa abidəsi üzərindəki usta adı və imzalarının görünməz yerdə yazılması, həmin ustaların ictimai vəziyyətini öyrənmək üçün də maraqlıdır. Kitabədə adı çəkilən Fətəli xan, Şəki xanı Hüseyn xanın oğludur. Fətəli xan qonşu dövlətlərin köməyindən istifadə edərək, xanlıq uğrunda mübarizə aparan qardaşları Məhəmmədhəsən və Səlim xanın hakimiyyətdən uzaqlaşdırılması ilə əlaqədar olaraq, bir neçə dəfə Şəkidə xanlıq etmişdir. Onun xanlığı hər dəfə çox azmüddətli olduğu üçün, o, Şəki xanlığında görkəmli rol oynaya bilməmişdir. Fətəli xan hicri 1198 (= 1783/4)-ci ildə hakimiyyət başına gələn qardaşı Məhəmmədhəsən xan tərəfindən kor edilmişdir. Şəki xanlığını öz vassalına çevirməyə çalışan Şirvan hökmdarı Mustafa xan hicri 1219 (+1804/05)-cü ildə Şəkidə taxt-tac uğrunda mübarizə aparan hər iki qardaşı –Məhəmmədhəsən və Səlim xanı Şirvana gətirdib Şeyx Əli bəyi Nuxaya naib təyin edir[9].

Bundan narazı olan nuxalılar, 1219 (+1804/05)-cu ildə Fətəli xanı yenidən xan seçirlər. Bu əhvalatı eşidən Mustafa xan, Səlim xanı azad edir. Səlim xan Nuxa bəyləri ilə əlaqəyə girərək, gözlənilmədən Nuxaya hücum edib Fətəli xanı hakimiyyətdən devirdi. Bu dəfə Fətəli xan iki-üç ay xanlıq etmişdir. Daha sonra rus qoşunlarının Şəkiyə gəlməsi ilə əlaqədar, Fətəli xan yenə xan təyin edildi. Fətəli xandan sonra Şəki xanlığı Xoy xanlarından Cəfərqulu xanın əlinə keçdi[10]. Epitafiyadan aydınlaşdığına görə, Fətəli xan 1814-cü il mayın 11-də vəfat etmişdir[11]. Xanlıqdan isə 1804/05-ci illərdə kənar edilmişdir. Fətəli xanın Kərim ağa adlı ancaq bir oğlu olmuşdur[12]. Tarixi ədəbiyyatda səhv olaraq Əbdüllətif Əfəndinin adına yazılmış «Şəki xanlarının ixtisar üzrə tarixi» adlı əsərin müəllifi də Fətəli xanın oğlu Kərim ağa olmuşdur. Kərim ağa «Fateh» təxəllüsü ilə bir sıra şeirlər də yazmışdır[13].

Kərim ağanın başdaşısı üzərindəki kitabə. Kərim ağanın epitafiyası (4-cü şəkil) bərk daş üzərində xüsusi ustalıqla işlənmişdir. Başdaşı bütöv bir daşın üzərində çatma tağ formasında

həkk olunmuş, dövrəsi isə bişmiş kərpiclə tikilmişdir. Başdaşının çatma tağlı yuxarı hissəsində şana gülü, altıyarpaqlı çiçək və b. bitki naxışları həkk olunmuşdur. Abidənin kitabə olan hissəsi və kitabələrin sətirarası boşluqları çiçək naxışları ilə bəzədilmişdir. Çiçək haşiyələrindən içəridə Quran ayəsi yazılmış kitabələrdən əmələ gətirilmiş ikinci bir haşiyə də vardır ki, bu abidəyə xüsusi gözəllik verir. Usta-həkkak buradakı kitabələrdən, eyni zamanda başdaşını bəzəmək məqsədinə böyük məharətlə istifadə etmişdir.

Ərəb dilində Nəsx xətti ilə yazılmış kitabələr belə oxunur;

Sağ haşiyədə:

الهی لست للفر دوس اهلا
ولا احری لی نار الجحیم فهب لی زلتی فاغفر ذنوبی
فانك غافرالذنب العظیم

T ə r c ü m ə s i: *Ey mənim Allahım, cənnət əhli deyiləm, cəhənnəm oduna da ləyaqətim yoxdur. Mənim günahlarımı bağışla və səhvimdən keç, çünki sən böyük günahları bağışlayansan!*

S o l h a ş i y ə d ə:

تجاوز عن ضعیف قد اتاك
مفراً بالذنوب قددعاك
فان ترحم فانت اهل لذاك
و ان تطرد فمن یر حم سواك

T ə r c ü m ə s i : *Sənin yanına gələn zəifin günahından keç. Öz günahlarını iqrar edərək səni çağırır. Əgər rəhm etsən, sən buna layiqsən, əgər qovsan, səndən başqa kim ona rəhm edər*?!

O r t a d a :

هذا مر قد الامیر الکریم جلیل الشو کة و
الشان خادم الفرقان عالیجاه کریم آقا بن الامیر
الاکریم علیجاه فتحعلی خان اسکنهما الله فی الجنان وقف
و قد ار تحل من الفناء الی البقاء فی خمس و سبعین و ماتین بعد الف
و قد توفی جماد الاولی فی یوم الرابع

T ə r c ü m ə s i : *Bu qəbir, yüksək cəlallı, kəramətli əmir, Fətəli xanın oğlu, şə'n-şövkətli əmir, Qurana xidmət edən bəxşişkar, alicah Kərim ağanındır – Allah onların hər ikisini cənnətdə yerləşdirsin – doğrudan da (onun qəlbi) dayandı və min iki yüz yetmiş beşinci ildə puç evdən daimi evə köçdü, yəni vəfat etdi. Cəmadiüləvvəl ayında dördüncü gün vəfat etmişdir (=7. XII 1858*[14]*)*.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Nuxa xanlığı Fətəli xandan sonra Xoy xanlarının idarəsi altına keçdiyi üçün, Kərim ağa Nuxada xan olmamışdır[15].

Onun dövlətdə nə kimi rol oynadığı da bəlli deyildir. Lakin Kərim ağa «Şəki xanlarının ixtisar üzrə tarixi» əsərində göstərir ki, o hələ kiçik yaşlı olduğu zaman Şirvan xanı Mustafa xan, Fətəli xanla dostluq əlaqəsini möhkəmləndirmək bəhanəsi ilə, onun Şirvana göndərilməsini xahiş etmişdir. Mustafa xanın Səlim xanla birlikdə ona qarşı sui-qəsd hazırlanmasından xəbəri olmayan Fətəli xan, kiçik yaşlı oğlu Kərim ağanı hicri 1219 (=1804/05)-cu ildə Mustafa xanın yanına göndərmişdir. Uzun müddət Şamaxıda yaşamış Kərim ağa, ancaq rus çarı tərəfindən Xan təyin olunmuş Cəfər Qulu xanın vaxtında, hicri 1244-cü ildə, zülqədənin 20-də (25.V. 1828[16]) qayıtmışdır[17][18].

Hüseyn xanın qızının başdaşısı. Bütöv bir daşa çatma tağ formasında həkk olunmuş bu başdaşının (5-ci şəkil) kənarı, nəbati naxışlar ilə haşiyələnmişdir. Yuxarı hissədə simmetrik şəkildə cürbəcür çiçəklər, aşağı hissədə isə beş sətirlik kitabə vardır. Kitabə yazılmış orta hissənin sağ və sol kənarlarında hədis yazılmışdır. Kitabələr uzunsov xonçalar içərisində yazılmışdır. Xonçaların aralarında boş qalan yerlər isə ucu şiş yarpaqlı çiçəklərin harmonik toxumasından ibarət nəbati motivlər ilə bəzədilmişdir.

Kitabənin oxunuşu belədir;

sol haşiyədə:

الهی لسب للفردوس اهلا
و لا (قوی) علی نارالجحیم
فهب لی زلتی فاغفر ذنوبی
فانك غافر الذنب العظیم

T ə r c ü m ə s i : *Ey mənim Allahım, cənnətə layiq deyiləm,*

cəhənnəm oduna da davamım yoxdur. Mənim günahımı bağışla və səhvimdən keç. Çünki sən böyük günahları bağışlayansan.

Sağ haşiyədə: [olmalıdır اتاك*]*

[19]تاجاوز عن ضيعيف قد اتيك
مقير أ بالذنوب قد دعاك
فانت احل لذاك[20]فان تغفر
و ان تطرد فمن يرحم سواك

T ə r c ü m ə s i : *Sənin yanına gələn bir zəifdən keç. Günahlarını iqrar edərək, səni çağırır. Əgər rəhm eləsən, sən buna layiqsən, əgər qovsan, səndən başqa ona kim rəhm edər?*

O r t a d a:

هذ (ا) مر قد المرحومة المغفورة
المبروزة الكريمة
النبيئة النجيبة السيدة العالية النسيبة عمدة الخو اتين العليات درة التاج المخدرات
جنة الجا (يگاه) جميله خانم بنت الامير الكريم و المولي الجليل عظيم صاحب
الشو كت الشان
حسين خان ادخله الله تعالى فى سرا ئر الجنان قد ار تحلة من بيت الفناء الى
دار البقاء فى اواخر شهر ربيع الاول توفى
فى يوم الا ثنين تاريخ سنة احدى خمسين و ماقين و بعد الف ۱۲۵۱

T ə r c ü m ə s i : *Bu qəbir, böyük, şə'n-şövkətli, kəramətli əmir, yüksək ağamız Hüseyn xanın qızı mərhum, günahı bağışlanmış, xeyirli bəxşişkar, nəcib, ağıllı, tərbiyəli, ali rütbəli xanım, qadınların etimadı edilmişinin nəslindən olan ismətlilərin tacının incisi, cənnət məkanlı Cəmilə xanımındır. Yüksək Allah onların hər ikisini Cənnət taxtlarında əyləşdirsin. Fanisindən daimi evə həqiqətən, rəbiüləvvəl ayının axırında köçmüşdür. Min iki yüz əlli birinci il tarixdə, ikinci gündə vəfat etmişdir.1251 (=27.VI 1835)*[21].

Kitabədən aydın olduğu kimi, epitafiya Nuxa xanı Hüseyn xanın qızınındır.

Göyçək xanımın başdaşısı. Göyçək xanımın başdaşısı (6-cı şəkil) da bərk daşdan hazırlanmışdır. Naxışları və kitabəsinin

xətti və ümumiyyətlə, hazırlanma üslubu ilə yuxarıda qeyd olunan epitafiyalara bənzəyir. Nəbati motivlər eyni ilə burda da təkrar olunmuşdur. Lakin buna baxmayaraq, bu başdaşını digərlərindən ayıran xüsusiyyət də vardır. Başdaşının çatma tağ formasında olan hissəsi nəbati naxışlar motivi ilə haşiyələnmışdir. Həmin nəbati motivli haşiyə aşağıya. Spitafiyanın kitabəli hissəsinə endikcə, yazılarla əvəz olunur.

Ortada həkk olunmuş, içərisində yazı yerləşən uzunsov rozetkaların arası isə halqavarı surətdə bir-birinin içərisindən keçən bitki motivləri ilə bəzədilmişdir. Süls və nəstə'liq xətti ilə yazılmış kitabələrin oxunuşu belədir;

Sol haşiyədə:

الهى عبدك العاصى اتاك
مقيراً بالذنوب قد دعاك
فان تغفر فانت اهل لذاك
و ان تطرد فمن يرحم سواك

T ə r c ü m ə s i : *Ey mənim allahım! Üsyankar qulun günahlarını iqrar edərək səni çağırır. Əgər günahlarından keçsən, buna layiqsən. Əgər qovsan, səndən başqa kim rəhm edər?*

Sağ haşiyədə:

يا من بك حاجتى و روحى بيدك عن غيرك اعرضت
و اقبلت اليك
لالى عمل صاليح استظظهر به
قد جئتك راجناً توكلت عليك

T ə r c ü m ə s i : *Mənim ehtiyacım vardır. Səndən, başqasından üz döndərib, sənə tərəf üz çevirdim. Mənim arxalana biləcəyim bir düzgün işim yoxdur. Sənə təvəkkül ümidi ilə yanına gəlirəm.*

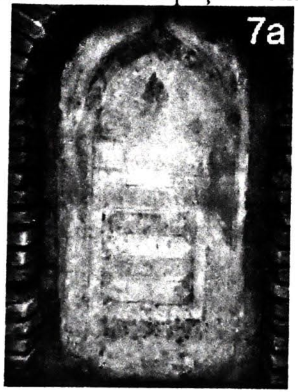
O r t a d a :

هذا مرقدالمرحومة المغفورة المبرورة الكرمة النبيلة النجيبة
عمدة الخواتين العليات درة التاج المخدرات كوكوجك خانم
بنت الامير الكريم و المولى الجليل الفخيم عظيم الشو كة و الشان

حسين خان خلد الله هما فى سرائر الجنان قد ار تحلت من دار الفناء الى
دار البقاىٔ فى خمس و ستين و ماتين بعدالف فى شهر رجب فى سنه ١٢٢٥

T ə r c ü m ə s i : *Bu qəbir şə'n şövkətli, kəramətli əmir, yüksək məlik, Hüseyn xanın qızı, bəxşişkar , xeyirli, nəcib, bağışlanmış, mərhumə, ali rütbəli xanımların seçilmişi, ismət tacının incisi – Göyçək xanımındır. Allahtala onları cənnət taxtlarında yerləşdirsin, fani evdən daimi evə min iki yüz almış beşinci ildə (1265), rəcəb ayında köçmüşdür.*

Kitabədən göründüyü kimi, Hüseyn xanın qızı Göyçək xanım hicri 1265-ci ilin rəcəb ayında (=23.V. 1846)[22] vəfat etmişdir. Hacı Seyid Əbdülhəmidin «Şəki xanları və onların nəsilləri» əsərində Göycək xanımın adı çəkilmir. Səhv etmədən, demək olar ki, həmin kitabə Şəki xanlarının nəsillərinin boş qalan hissələrini doldurmaq üçün kömək edər.

Əbdülhəmid ağanın başdaşısı. Mərmərdən hazırlanmış bu başdaşı (7-ci şəkil) da Nuxada «Xan qəbristanlığı»ndadır. Beş sətirlik kitabəsi olan abidə çatma tağ formasında həkk olunmu nəbati naxışlar ilə bəzədilmişdir. Çiçəklərin içərisində ibriq, xəncər və qılınc şəkilləri vardır.

Nəsx xətti ilə yazılmış kitabənin oxunuşu belədir:

[23]كل من اليها فان و يبقى و جه ربك ذو الجلال والاكرام
الموت كاس كل ناس شاربه و القبر باب كل ناس داخله

هذا قبر المرحوم المغفور المعقول من دار الغرور الى
دار القرار و هو الامير الكريم العبد الحميد اقا بن عبدالهاشم اقا من نسل بلده
نخو خانو
غفر الله لهم و لجميع المسلمين و المسلمات آمين وفى سنة ١٢٧١

T ə r c ü m ə s i : *Bütün yaranmışlar puçdur, rəbbim, sən daimisən, rəbbim, sənin kəramətli və cəlallı üzün əbədidir. Ölüm bir qədəhdir ki hamı ondan içməlidir, qəbir bir qapıdır ki hamı ondan keçməlidir. Bu qəbir mərhum, bağışlanmış, qəflət evindən istirahət evinə köçmüş, Nuxa xanlarının nəslindən olan Əbdülhəşim ağanın oğlu, kəramətli əmir Əbdülhəmid ağanındır. Allah onların hər ikisini və bütün müsəlman qadın və kişiləri bağışlasın. 1271-ci ildə (=1854/55)*[24] *yazılmışdır.*

Kitabədə adı çəkilən Əbdülhəmid ağanın atası Əbdülhəşim ağa, Nuxa xanı Məhəmmədhəsən xanın oğludur[25].

Güllü xanımın başdaşısı. Güllü xanımın başdaşısı (8-ci şəkil) bərk daş üzərində yuxarıdan çatma tağ formasında düzəldilmişdir. Epitafiyanın dövrəsi çiçək naxışları həkk olunmuş ensiz haşiyə ilə əhatə edilmişdir. Yuxarı hissəsində nəbatı naxışlar, aşağıda isə kitabələr yazılmışdır. Ortada dörd sətirdə yazılmış kitabələr üç tərəfdən, içərisində hədis və quran ayələri həkk olunmuş kiçik xonçalar ilə əhatə olunmuşdur. Ərəb dilində nəsx – süls xətti ilə yazılmış orta kitabələr xırda çiçək yarpaqları ilə bəzədilmişdir. Kitabələrin oxunuşu belədir;

O r t a d a :

هذا مرقد المرحومة الكريمة النجبة گلى خانم بنت
الامير الكريم نجب النجباء العظام كريم آقا اسكنهما الله تعا(لى)
فى عيشيه راضيه و فى جنة عالية رحمهما الله و قد توفت فى سنة
خمس وسبعين وبعد الف و ماتين فى شهر ربيع الاخر يوم انى و عشر ين

T ə r c ü m ə s i : *Bu qəbir əzəmətli, nəciblərin ən nəcibi, bəxşişkar əmir Kərim ağanın qızı, mərhumə, nəcib, kəramətli Güllü xanımındır. Allah onların hər ikisinə rəhmət eləsin. Min iki yüz yetmiş beşinci ildə, rəbiülaxır ayının onikinci günü vəfat etmişdir* (19.11.1858).

Sağ haşiyədə:

تامل فی الو خود بعین فکر
تری الدنیا الدنیا کالجنان
و مافیها حمعا سوف یبفتی
وجه ربك ذو الجلال
لقد خطر فیها لو تاملت خطبها
الاکل شیء ما خلا الله باطل

T ə r c ü m ə s i :

Varlığa fikir gözü ilə bax,
Alçaq dünyanı cənnət kimi görərsən!
Səndən başqa bütün hər şey tez puç olar.
Ancaq sənin cəlallı üzün əbədidir.

Onda xatirimdən keçdi ki, əgər onun böyüklüyünü fikir etsən[26]
Allahdan başqa hər şey puçdur!

Sol tərəfdə:

محمد سید الکونین و الثقلین
فی الفریقین من غروب

T ə r c ü m ə s i :

Məhəmməd hər iki dünyanın, varlığın cənnətə və cəhənnəmə gedənləri ağasıdır.

Kitabələrdən göründüyü kimi, Fətəli xanın nəvəsi və Kərim ağanın qızı Nuxada yaşayıb, orada da dəfn olunmuşdur.

Məhəmmədhəsən xanın qızı Tutu ağanın başdaşısı. Tutu ağanın başdaşısı (9-cu şəkil) aşağı hissədən dar, yuxarı qalxdıqca enli və üçpərli tağ formasında, badamlı daşından düzəl-

dilmişdir. Başdaşının üz tərəfi içərisində nəsx–süls xətti ilə kitabələr yazılmış uzunsov rozetkalar və mahiranə həkk olunmuş çiçəklər vardır. Arxa tərəfdə isə içərisində simmetrik surətdə zanbaq və başqa çiçəklər həkk olunmuş güldan çəkilmişdir. Başdaşının yanlarında içərisində nəstə'liq xətti ilə ərəb dilində kitabələr yazılmış uzunsov rozetkalar vardır. Orada olan digər başdaşılarından fərqlənən həmin epitafiya öz gözəlliyi ilə qəbristana daxil olan hər bir tədqiqatçıya vaxtı ilə çox mahir bir ustanın yaşayıb-yaratdığını xatırlatmaqdadır.

Başdaşının üz tərəfindəki kitabənin oxunuşu belədir:

هذا مر قد المرحومة المبرورة
خاتون معظمه وبانوی مکرمه حاجی طوطی اغا بنت عالیجاه
محمد حسن خان طاب اله ثراهما

Sağ tərəfdə:

الف و ماتان و سبعون و ست
یا شفیع المذنبین سینده ایت مرحمت

Sol tərəfdə:

صاحب قبره الهی ایله عفو و مغفرت

T ə r c ü m ə s i :

Bu qəbir alicah Məhəmmədhəsən xanın qızı, mərhumə, xeyirli, əzəmətli xatun, hörmətli xanım Hacı Tutu Ağanındır – allah onların torpağını pak etsin! Min iki yüz yetmiş altıncı ildə.

Ey qiyamət gününün şafei, bu xanıma rəhmət et. Ey mənim allahım, bu qəbir sahibini bağışla və günahından keç.

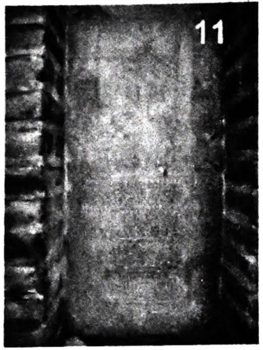
Kitabələrdən göründüyü kimi, Nuxa xanı Məhəmmədhəsən xanın qızı Tuyu ağa hicri 1276[27] *(=1859/60)-cı ildə nuxada vəfat etmiş və «Xan qəbristanlığında dəfn edilmişdir. Əbdülhəmidin yazdığına görə, o, İsmayıl xanın qadını olmuşdur. İsmayıl xandan onun iki qızı varmış*[28]

Səltənət bəyimin başdaşısı. Qırmızımtıl mərmərdən hazırlanmış həmin başdaşının (10-cu şəkil) yuxarısı yarımdairə şəklindədir. Başdaşının dövrəsi ucu şiş səkkizyarpaqlı çiçəklər və çiçək saplaqlarının harmonik toxunmasından əmələ gətirilmiş

nazik qaytan ilə haşiyələnmişdir. Başdaşının əsas bəzəyini təşkil edən süls xətti ilə yazılmış kitabələrin oxunuşu belədir:

يا غافر الذنوب
هو الحی الذی
لايموت
کل من عليها فان و يبقی و جه ربك
کل نفس ذايقة[29]ذوالجلال و الاکرام
الموت ثم هذا مرقد[30]الينا ترجعون
المرحومة المغفورة سلطنت بکيم
بنت عاليجاه اسکندر خان و له ملك
نادی (نياذی) کل يوم لدواللموت و انبو للخراب
فی شحر ۲۲ صيام سنه ۱۲۸٥ مرحوم شد

Tərcüməsi: *Ey günahları bağışlayan, ölməyən canlı ancaq odur. Bütün canlılar puç olacaqdır. Rəbbim, daimi olan sənin cəlallı, kəramətli üzündür. Bütün yaranmışlar ölümə məhkumdur, sonra bizə tərəf qayıdacaqsınız. Bu qəbir ali rütbəli İsgəndər xanın qızı, mərhumə, bağışlanmış Səltənət bəyimindir. 1285-ci ilin ramazan ayının 22-zxdə vəfat etmişdir (=5.1.1869).*

Əbdülhəmid ağanın qızı Telli bəyimin epitafiyası[31]. Ağ mərmərdən düzəldilmiş epitafiya (11-ci şəkil) nəstə'liq xətti ilə fars-ərəb dillərində yazılmış kitabələr və nabatı ornamentlər ilə bəzədilmişdir. Başdaşının orta hissəsindəki süls xətti ilə yazılmış beş sətirlik kitabə ərəbcə belə oxunmuşdur:

هذ(آ) المرحومه المغفورة المبرورة
تلی بگيم بنت عاليجاه عبدالحميد اقا
المعروف بشکی خانوف غفر الله

لها و لو الديها بحرمة الفاتحه
و قد توف فی سنه ۱۳۱٥

T ə r c ü m ə s i : *Bu qəbir Şəkixanov (kimi) tanınan, ali rütbəli Əbdülhəmid ağanın qızı, rəhmətlik, bağışlanmış, xeyirli Telli bəyimindir – allah onu və valideynlərini bağışlasın – hörmətlə, fateha və 1317-ci ildə vəfat etmişdir.*

Başdaşının sağ və sol tərəfindəki xonçalar içində fars dilində nəstə'liq xətti ilə kitabələr həkk olunmuşdur:

ای مدر فرخنده بکنيك نظری من
از گردش ايام چه آمد بسر من
من تازه گلی بودم اندر چمن باغ
نشگفته گلی بال ومن خزان ريخت
کشيده است فلك بر سينه ام داغ
نه گل چيدم، نه بوسيدم در اين باغ

T ə r c ü m ə s i :

Ey xoşbəxt ana, mənə bir bax,
Dünyanın dövr eləməsindən gör başıma nə gəldi.
Mən çəmən bağında təzə bir güldüm,
Hələ açılmamışkən xəzan yarpağımı və qanadımı tökdü.
Fələk sinəmə çəkmişdir dağ,
Nə gül dərdim, nə qoxudum bu bağda.

Kitabədə adı çəkilən Əbdülhəmid ağa Nuxa xanı Fətəli xanın oğludur[32].

Yuxarıda qeyd olunan abidələr 18014 -1858-ci illərə aiddir. Həmin qəbristanlıqdan tapılan digər başdaşının kiçik bir parçası (12-ci şəkil) üzərində 1209 (=1794)-cü il tarixi qeyd edilmişdir. Bundan başqa, Azərbaycanın şimal-qərb rayonlarında bərk daş üzərindəki eyni üslublu kitabələrə rast gəlmək olur ki, onların tarixi daha qədimə gedib çıxır. Bunlara əsasən demək olar ki, şimal-qərb rayonlarının özünə məxsus memarlıq məktəbi və xüsusi üsluba malik olan xəttat və nəqqaşları olmuşdur. Həmin xəttat, nəqqaş və həkkaklıq yuxarıda qeyd edildiyi kimi, öz işlərini çayların laylarla gətirdiyi bərk daşlar üzərində aparmışlar. Bərk daş üzərində həkkaklıq işi aparılmasının nisbətən çətin olmasına

baxmayaraq, bu işin ustaları çətin ornament kompozisiyalarından əl çəkməmişlər. Onlar nəbati ornamentlərlə işlədikləri abidələrin bəzək elementlərinə epiqrafik motivlər də əlavə etmişlər. Bu abidələr üzərində nəbati və həndəsi ornamentlərə oxşayan ərəb əlifbasından bir bəzək elementi kimi çox məharətlə istifadə edilmişdir.

Qeyd olunan bərk daşdan hazırlanmış abidələr içərisində Kərim ağanın başdaşısı naxışlarının mürəkkəbliyi və qabarıqlığı ilə seçilir. Burada usta nəbati ornamentlərdə həkk etdiyi çiçəkləri daha canlı verməyə çalışmışdır.Kitabələr, əsas etibarı ilə, süls xətti ilə yazılmışdır. Lakin haşiyədə yazılan kitabələr nəstə'liq xətti ilə həkk edilmişdir. Xəttat az bir yerdə çox söz yerləşdirməklə bərabər, kəlmə və hecaları dal-qabaq yazmaqla, kitabə yazılan xonça (rozetka) və düzbucaqları, eləcə də abidəni bəzəmək məqsədi ilə bir-birinə oxşar hərflərdən simmetrik bir bəzək elementi yaratmağa çalışmış və bunun öhdəsindən məharətlə gəlmişdir. Kitabələr hərəkələnmiş, nöqtələr qoyulmuş, boş qalan yerlər isə çiçək yarpaqları ilə bəzədilmişdir. İstər kitabələrin və istərsə nəbatı naxışların həkk olunmasında həkkakın diqqətli olmasına baxmayaraq, materialın sərtliyi nəticəsində bəzi yerlərdən qəlpələr qopmuşdur. Bu xırda nöqsanlara baxmayaraq, Nuxa abidələri incəsənət nöqteyi-nəzərindən, eləcə də tarixi abidə kimi Azərbaycan memarlığı tarixində əhəmiyyətli yer tuta biləcək dərəcədə qiymətli abidələrdən sayıla bilər.

Həmçinin, bax: Şəki Xan Qəbristanlığı (Veb-bələdçi)

---

[1] Məqalədəki ərəb kitabələri bizim tərəfimizdən M. Nemətin 2001-ci ildə nəşr olunmuş «КОРПУС ЭПИГРАФИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ АЗЕРБАЙДЖАНА» (ТОМ II) kitabındakı müvafiq mətnlə tutuşdurulmuş və bir neçə küçik səhv aradan qaldırılmışdır. Fotolar da bizim tərəfimizdən yenidən çəkilmiş və hamısı dəyişdirilmişdir. Məmm.

[2] M. S. Nemətova. Mosul kəndindəki «Cümə məscidinin kitabələri». Azərb. SSR EA Məruzələri, 1959, №8.

[3] Н. М. Миклашевская. Стенные росписи Азербайджана XVIII-XIX вв. Архитектура Азербайджана, Bakı , 1952, səh. 469.

[4] Vaxtilə, Nuxa şəhərinin yuxarı hissəsində olmuş «Gilək məscidi» 1956-cı ilin avqust ayında, müəllif orada olduğu zaman, ancaq yarımuçulmuş minarə və binanın özülü qalmışdı.

[5]Hacı Əbdürrəhman bəy doğrudanmı, Səlim xanın oğludur? Mümkündür ki müəllif səhvə yol verir. Məmm.

[6] N ə r g i z Ə s g ə r o v a . Xalq sənətinin gözəl nümunələri, «Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti», noyabr, 1957-ci il.

[7] M. S. Nemətova. İki Gəncə həkkak-xəttatının işi haqqında. «Azərb. SSR EA Xəbərləri», 1953, №3.

[8]

[9] Ə b d ü l l ə t i f Ə f ə n d i. Şəki xanlarının ixtisar üzrə tarixi, «Maarif işçisi» məcmuəsi, 1929, №2-3 (43-44), səh. 10, 89; H a c ı S e y i d Ə b d ü l h ə m i d. Şəki xanları və onların nəsilləri. Azərbaycan tarixinə dair materiallar, 3-cü buraxılış, Azərbaycan Dövlət Elmi Tədqiqat İnstitutu, 1930. səh. 6-8, 16-17.

[10] H a c ı S e y i d Ə b d ü l h ə m i d. Göstərilən əsəri, səh. 18;

[11] Müəllif hicri tarixi miladiyə çevirmədə, birdən-birə düz 1 il səhvə yol verir; hicri 1230-cu il camadiülaxır ayının 2-si miladi 1815-ci il may ayının 11-dir! Məmm.

[12] S ə l m a n M ü m t a z . Şəki xanlarının ixtisar üzrə tarixi (tənqidi), «Maarif işçisi» məcmuəsi, № 2 – 3 (43 – 44), Bakı, 1929, səh. 11 – 12.

[13] Yenə orada, səh. 89.

[14] Burada hicridən miladiyə çevirmədə xətaya yol verilir; əslidə: «10.12.1858» olmalıdır. Məmm.

[15] S ə l m a n M ü m t a z . Göstərilən əsəri, səh. 89.

[16] Hicridən miladiyə vaxtilə Salman Mümtaz tərəfindən edilmiş bu çevirmədə 1 il səhvə yol verilib!. Əslində: 24.05.1829. Məmm.

[17] K ə r i m a ğ a . Şəki xanlarının ixtisar üzrə tarixi.

Azərbaycan tarixinə dair materiallar, I, 1926, səh. 12.

[18] Əslində, bu, sözügedən əsərin yazılma tarixidir. Kərim ağa isə Özünün yazdığı kimi Cəfərqulu xanın vaxtında (1806-1816) Nuxaya qayıtmışdır! Məmm.

[19] Olmalıdır: ﺍﻟﺘﺎﻟﻚ

[20] Həm də oxuna bilər: ﺗﺮﻫﻢ

[21] Burada da hicridən miladiyə çevirmədə xətaya yol verilir; əslidə: «26.07.1835» olmalıdır. Məmm.

[22] Əslində, hicri 1265-ci il ilin rəcəb ayı, miladi 1849-cu il 23 may tarixində başlayır. Məmm.

[23] Quran, LV - 26; 27.

[24] Hicri 1271-ci il, miladi 1854-cü ilin 24 sentyabrında başlayır. Məəmm.

[25] H a c ı S e y i d Ə b d ü l h ə m i d. Şəki xanları və onların nəsilləri. Azərbaycan tarixinə dair materiallar, 3-cü buraxılış, Azərbaycan Dövlət Elmi Tədqiqat İnstitutu, 1930. səh. 19.

[26] Qeyd: Hədis yarımçıqdır.

[27] Hacı Tutu ağanın dəqiq ölüm tarixi hicri 1276-cı il rəbiülaxır ayının 27-si – miladi 1859-cu il noyabrın 23-dür. Bax: Ədalət Tahirzadə, Şəkinin tarixi qaynaqlarda, Bakı-2005, səh. 223. Məmm.

[28] H a c ı S e y i d Ə b d ü l h ə m i d. Şəki xanları və onların nəsilləri. Azərbaycan tarixinə dair materiallar, 3-cü buraxılış, Azərbaycan Dövlət Elmi Tədqiqat İnstitutu, 1930. səh. 19.

[29] Quran, LV – 26, 27.

[30] Quran, XXIX – 57.

[31] Ola bilsin ki bu müddəa səhvdir; belə ki Telli bəyim, Əbdülhəmid ağa Əbdül Haşım ağa oğlunun ayaqları altında dəfn edilmişdir, başqa sözlə, Teli bəyimin məzarı, Əbdülhəmid ağa Haşım ağa oğlunun məzarı qarşısındadır. Buna əsasən isə güman etmək mümkündür ki, Telli bəyim, Kərim ağanın oğlu Əbdülhəmid ağanın yox, Haşım ağanın oğlu Əbdülhəmid ağanın qızıdır. Məmm.

[32] Bax: Yuxarıdakı qeydə! Məmm.

10.7. MƏHƏMMƏDHÜSEYN XAN MÜŞTAQİ'NİN AQİBƏTİ

Məhəmmədhüseyn xanın aqibəti barədə dörd material – edam ərəfəsidə özünün yazdığı qoşma, anonim şəxsin qələmə aldığı hekayət, M. V. Vidadinin qələmə aldığı müxəmməs və həmçinin hadisənin tarixinin dəqiqləşdirilməsi üçün bir rusdilli sənəd

Müştaqi'nin son şeiri

Ey ağalar, düşdüm təxtü-tacımdan,
Dağıldı nökərim, həm malım mənim.
Neçə kərə əzmi-səfər eylədim,
Tərsə təbdil oldu iqbalım mənim.

Fələk bükdü belim, oxşatdı yaya,
Axıtdı yaşımı döndərdi çaya,
Axır gündə ömrüm keçdi ah-vaya,
Lap pərişan oldu əhvalım mənim.

Oldum zarü-giryan, vardım hər yana,
Bir kimsənə imdad qılmadı mənə,
Müzəyyən otağım qaldı düşmənə,
Tarac oldu taxtım, həm malım mənim.

Qırıldı bəylərim, cümlə havadar,
Üzüldü, əlimdən getdi ixtiyar,
Məclisimdə sayılmayan adamlar
Geydilər atlasım, həm şalım mənim.

Nuxalı eylədi canım qəsdimi,
Yığılıb yer-yerdən tutdular məni,
Kəsdi yağı cəllad başım üstünü,
Yetdi yaman yerə, vay halım mənim.

Üz tutdum, çağırdın o zülcəlalı,
Muradım əksini mən gördüm, vəli.
Xəstə **Müştaqi**'yəm, qaldı üzülü
Əziz balam sarı, ah, əlim mənim.

10.8. ANONİM ŞƏXSİN QƏLƏMƏ ALDIĞI HEKAYƏT

Hüseyn xanın əyyami-hökuməti iyirmi iki il olduqda, Hacı Əbdülqadir fürsət tapıb, qəflətən bir gün məxfi gəlib, yanında olan Ərəş və Şəki bəyləri ilə. Ərəş bəylərindən yanında olan bəylər Məlik Əlinin əqrəbalarından imiş, hansı ki Məlik Əlini qətlə yetirməkli ədavətinə. Şəkidən olan bəylər Hacı Şeyx Əli nəslindən olub, onların da Hacı Rəsul bəy ki, Hacı Şeyx Əlinin oğlu və (Məhəmmədhüseyn xanın) yeznəsidir, bunu qətlə yetirməyi cəhətindən kinədar olublar imış. Hacı Rəsul bəyi qətl etməyinə bağışladar ki, mərhumda Hüseyn xanın həmşirəsi (–yəni: bacısı) olub və Hüseyn xan bacısına hörmət edərmiş və amma Hacı Rəsulun qəlbindən xanlıq keçirmiş. Bir gecə öz hərəminə – xanın həmşirəsidir, söhbətində sual edir ki sən xan həmşirəsi olmaq, yaxud xan hərəmi olmaq istərsən? Hərəmi nə cavab veribsə naməlumdur. Ancaq məxfi, qardaşı xana bu keyfiyyəti xəbər edib. Xan xəbərdar olduqda Hacı Rəsul bəyin hərəkətinə diqqət edib görür ki, həqiqətən də xanlıq tədarükündədir. Bir gün hüzuruna tələb ed ib boğdurmaq ilə qətlə yetirir.

Əz an in cümlə (–yəni: o cümlədən), ismi məlum Zaman bəy də (?) bu ittifaqda ki, cümlətani ki altmış adam olurlar, gecə ilən gəlib dağda gizlənib. Səhərdən, adamlar divandan dağılandan sonra qala ki boşallanir və o vaxt da qarovul və ya müstəhfiz (–yəni: mühafizəçi) bərqərar olmayır imiş. Əminlik cəhətinə, qalanın yuxarı qapısından daxil olub, qapıları içəridən bağlayırlar. Qalada ancaq hərəmxanalara məxsus xidmətkarlardan rast gələni qətlə yetirib, xanın üstünə hücum edirlər. Bu vaxt xan da

hərəmxanasına mütəssil (–yəni: bitişik) qurğuşunlu otaqda imiş. Bu əhvalatdan xəbərdar olub, içəridən qapıları bağladıqdan sonra bunlar ilə atışmaq başlayır. Ancaq yanında ikinci oğlu Fətəli xan uşaq, tüfəng doldurub verir imiş. Bir neçə saat atışmadan və bir neçəsini qətlə yetirtdəndən sonra, özünə yara yerləşib, ixtiyardan düşür. Axirələmür (yəni: nəhayət), qapını sındırıb və xanı qətlə yetiriblər (Bu yəqin ki səhvdir! Əslində onu bir həftə saxladıqdan və hansisa müqaviləyə imza atdırdıqdan sonra boğdurmaq yolu ilə edam etmışdilər. Bax: M. V. Vidadinin aşağıdakı müxəmməsinə!). Xan vəfat etmiş, Şəki əhli xəbərdar olub bir parası qalaya hücum edirlər, qapını bağlı görüb. Və içəridən düşmüş adamları cavab verirlər ki xan qətlə yetişibdir və Hacı Əbdülqadir taxtda əyləşib, bir nəsildir, siz əbəs yerə səy edib təzə xana asi olmayın. Bu söz ilə əhli-Şəki rücu' (yəni:–dağılışmaq) edirlər və xan da vəfat edir: tarix-i min yüz doxsan dörddə, hicrətdə (yəni: 1780-cı ildə).

10.9. M.V.VİDADİNİN MÜXƏMMƏSİ

Gəl, könül, bir ibrət al, bu gərdişi-dövranə bax!
Cami-heyrətdən dəmi məxmur olub, məstanə bax!
Tut təfəkkür damənin, bir dəm dili-heyranə bax!
Kimsəyə qılmaz vəfa, bu dəhri-bipayanə bax!
Olma məmurinə rağib, axiri viranə bax!

Bivəfadır mülki-dünya, malına aldanma çox,
İzzü cahü dövlətü iqbalına aldanma çox,
Tutma ümmid, əqlü fəhm əhvalına aldanma çox,
Qövmü qərdaşü rəfiq əqvalına aldanma çox,
Hər biri bir rəmz ilə səndən olur bıganə, bax!

Şərhi bimümkün gəlib getmiş cahana çox hümam,
Hər biri əsrində bir sahibhünər, aliməqam,

Şah ola, istər gəda, divanə ya əhli-nizam,
Yetməmiş məqsudinə aləmdə heç ərbabi-nam,
Cümləsin məqtul edib, bu bisərü samanə bax!

Dinlə, ey tüğyani-möhnət, bir hekayət söyləyim,
Didələr giryan edən şərhi-məlalət söyləyim,
Dərdi-bidərmanü daği-binəhayət söyləyim,
Bu sözə nisbət sənə, gəl, bir hekayət söyləyim,
Lütf edib, qıl bir nəzər, bu müxtəsər dəstanə bax!

Noldu gör ol sərvəri-dövran, əmiri-möhtərəm,
Mənbəi-cudü səxavət, mədəni-lütfü kərəm,
Mərdi-meydan, əhli-ürfan, sahibi-tiğü qələm,
Ərseyi-rifətdə guya kim, tikilmiş bir ələm,
Hakimi-Şirvan, Şəki, yəni Hüseyn xanə bax!

Şirdil bir mərd idi kim, şövkətü şəni əzim,
Səfşikən, ədafikən, şəmşirzən, bixövfü bim,
Sərvəri-sahibhəşəm, ətbai çox, mülkü qədim,
Xoşnüma, xəndanliqa, şirinsüxən, təbi həlim,
Neylədi, gəl gör, müqəddər, hikməti-yəzdanə bax!

Həqpərəst, əhli-təvəkkül, pakdil, safcigər,
Baki yox heç kimsədən, cahü cəlalı bikədər,
Bilməmiş rəşkü həsəd insanı eylər dərbədər,
Bağlamış onunla kin əlavü ədna sərbəsər,
Saldılar hər rəng dəvalar tutub böhtanə bax!

Hacı Əbdülqadirü Hacı Məhəmməd kinədar
Saldılar yüz dürlü dəva, oldular ondan fərar,
Etdilər ol dəmdə Dardoqqazı səngər üstüvar,
Tapdı düşmən hər tərəf, yüz oldu qovğa aşikar,
Buldular fürsət, təmami girdilər meydanə, bax!

Kəndxudalar göndərib oğluyla çox and eylədi,
Etmədi bir sud hərçənd əhdü peyvənd eylədi,
Hacı Əbdülqadir ol dəm gör necə fənd eylədi,
Tutdu onları təmamən yerbəyer bənd eylədi,
Verdi İbrahim xana, həm saldılar zindanə, bax!

Gör nələr gəldi o dəm Hacı Məhəmməd başına,
Tutdurub həm anı dəxi qoydu qələ daşına,
Qaldı bir il, verdi can axır əcəl pərxaşına,
Böylədir, hər kim olursa xain öz yoldaşına,
Getdi hər nə var isə mərdümliyi məccanə, bax!

Ol Qarabağ hakimi dövlətli İbrahim xan
Əvvəl-axır onun ilə ta yaman idi yaman,
Gördü fürsət gəldi, fövt etmək deyil əqlə nişan,
Oldu Əbdülqadir ilə müttəfiq həm ol zəman,
Yığdılar bihədd ləşkər, car edib hər yanə, bax!

Qılbu sərriştədə hər hal ol səyü əmək,
Etmədi təqsir, hər dəm verdi simü zər demək,
Gəldilər Carü Tala bəylər təmami binəmək,
Keçdi çox dava-döyüşlər, tul olur şərh eyləmək,
Öldu əvvəl Hacı xan tək novcəvan fərzanə, bax!

Çəkdi Ümmə xanü Əhməd xani-Cöngətay cəri,
Hər biri Dağıstan içrə külli ləşkər sərvəri,
Biləsincə neçə başçı, cümləsi meydan əri,
Bir tərəfdən göndərib topxanə, verdi ləşkəri,
Arxa durdu onlara valiyi-Gürcüstanə bax!

Eylədi hər bir qoşun gəldikcə bir dürlü savaş,
Hər tərəfdən qoydular can almağa meydanə baş,
Keçdi müddət, düşdü xəlqə öylə bir qəhti-məaş,
Olmayıb bir böylə zillət mütləqa aləmdə faş,
Gəlməyib böylə müsibət Rumə, ya İranə, bax!

Artdı qovağa üz verib hər ləhzə bir cəngü cidal,
Öylə kim, gəlməz hesabə oldu məqtulü qital.
Gördü kim, ol mərdi-meydani-bəla, ol pürməlal

Günbəgün etməkdədir əyyam onu aşüftəhal,
Dəmbədəm salmaqdadır dövran onu nöqsanə, bax!

Fətəli xan yanına əzm eyləyib, hicrət qılıb,
Neylədi ol mərd gör ədа ikən hörmət qılıb,
Çəkdi ləşkər biləsincə neçə yol qeyrət qılıb,
Etdi məyus onu həm iqbali-binüsrət qılıb,
Neyləsin insan əgər yar olmasa sübhanə, bax!

Gah Ağası xan Şirvan hakimilə bir zaman
Baş qoyub ədayə qarşı atdılara meydanə can,
Öylə bir cəng etdilər kim, su yerinə axdı qan,

Hasili ol dərdməndə vermədi nüsrət inan,
Atəşi-meydanlara etdi özün pərvanə, bax!

Döndü çün iqbali-dövlət, gəlmədi pərva ona,
Olmadı hər yanə üz tutdusa bir məva ona,
Hər nə var yarü müsahib oldular ədа ona,
Hər tərəfdən verdilər qətl etməyə fitva ona,
Cümlə xunxarü nəməksiz ol Şəki, Şirvanə bax!

Gör necə döndü, təmaşa qıl onun əqranına,
Aşikaravü nihan qəsd etdilər ta canına,
Duydu halı, hər tərəfdən yığdı ləşkər yanına,
Olmadı, çün çarə yox həqdən işin imkanına,
Hər nə tədbir ilə səy etdisə ol mərdanə, bax!

Cəm olub qətlinə onun bir neçə əşrarlər,
Bilməyən nanü nəmək, bihörmətü biarlər,
Ölməyə, öldürməyə bərk etdilər iqrarlər,

Cümlə öz əqvamü əqranı təmam xunxarlər,
Qövm-qardaşa inan, gəl dosta bax, yaranə bax!

Bir günorta vaxtı xali buldular fürsət məgər,
Qalmamış, getmiş dərində hiç dərbandan bəşər.
Doldular ol xabi-qəflətdə yatarkən bixəbər,
Böylədir təqdir: «iza cəəl-qəza əməl-bəsər»,
Özgə fikrə düşmə çox, həqdən gələn fərmanə bax!

Çıxdı ta olcaq xəbər ədayə qarşı bidirəng,
Bir zaman naçar, tənha eylədi şiranə cəng,
Neyləsin yox dəsti-bəxt, iqbali-nüsrət, payi ləng.
Hər tərəfdən üstünə yağdırdılar tiğü tüfəng,
Aqibət məcruh olub qərq oldu əlvan qanə, bax!

Etdilər sülh üzrə ol dəm bir neçə qövlu qərar,
Oldu razı, bildi yalan olduğun biixtiyar,
Saxlayıb bir həftə axır qətl edib məcruhü zar,
Külli-varın etdilər taracü yəğma, tarümar,
Əhli beyti cümlə düşdü növhəvü nalanə, bax!

Əl qoyub cümlə fəsadə tikdilər şeytan evin,
Etdilər guya xərabə din evin, iman evin,
Açdılar babi-fəsad, bağladılar ehsan evin,
Qırdı öz övladını, yıxdı onun sübhan evin,
Hacı Qadir tək caharın fitnəsi şeytanə bax!

Gəl, yetər, ey zülmə rağib, səngdil, səxtcigər,
Bunca xunriz olma, eylə zülmi-nahəqdən həzər,
Yadına gəlməz məgər ruzi-cəza, ey bixəbər,
Noldu, həqdən bir zaman şərm eylə, çıx şamü səhər,
Guş edib məzlumlardan ol gələn əfqanə bax!

Ah kim, ta aləm olmuş mehrü mahın mənzili,
Eyləmiş rövşən dili ahi-siyahın mənzili,

Gah düşər nisbət gədayə padşahın mənzili,
Gah şiri-nər yerin eylər rubahın mənzili,
Dövri-bərəksə nəzər qıl, çərxi-kəcrəftarə bax!

Kimsə qalmaz nikü bəd, ancaq qalır aləmdə ad,
Namurad eylər cahan, hər kim ki, istər bir murad,
Bu musibətnamə tarixin bil, ey fərruxnihad,
İki yeddi, iki qırx olmuşdu min yüzdən ziyad.
Oldu mərhumü şəhid ol kövhəri-yektayə bax!

Böylədir dövran işi, hər gündə bir al eyləmiş,
Aqili nadan ilə pəjmurdəəhval eyləmiş,
Üz verib namərdə, hər dəm mərdi pamal eyləmiş,
Ey Vidadi, gəl ki, bu heyrət məni lal eyləmiş,
Gör nələr qıldı fələk Müştaqi tək insanə, bax!

10.10. BİR QƏBİR KİTABƏSİNİN İZİ İLƏ, YAXUD F. X. XOYSKİNİN ƏSLİ-NƏCABƏTİNƏ DAİR TARİXİ FAKTLAR[1]

ŞƏKİDƏKİ XAN QƏBRİSTANLIĞINDA DƏFN OLUNMUŞ SƏLTƏNƏT BƏYİM F. X. XOYSKİNİN BACISIDIRMI ?

Keçmiş SSRİ-də kommunist rejimi süqut edəndən sonra onun bütün respublikaları kimi Azərbaycanda da, o cümlədən Azərbaycanın bütün şəhərləri kimi Şəkidə də bir sıra prospekt, küçə və s.lərin adlarına «əl gəzdirildi». Məsələn, burada əvvəlki K. Marks prospektinə indi Azərbaycanın görkəmli dövlət xadimi F. X. Xoyskinin adını verdilər...

Lakin həmin addəyişmə əməliyyatı zamanı heç kimin ağlına belə gəlməmişdir ki, yeni F.X.Xoyski prospektində, məhz, eyni şəxslə bağlı təfərrüat mövcud ola bilər. Bəli, biz müəyyənləşdiririk ki, sözügedən prospektin lap başlanğıcında, üz cənub-şərqə doğru sağda yerləşən «Xan qəbristanlığı»nda F.X.Xoyskinin atabir bacısı – 1869-cu ildə dünyasını dəyişmiş

Səltənət bəyim dəfn edilmişdir. Düzdür, mərhuməyə məxsus baş daşı kitabəsində yalnız ərəbcə həkk olunub ki, «*bu qəbir ali rütbəli İsgəndər xanın qızı Səltənət bəyimindir.*»[2] və onun həqiqətən Fətəli xanın bacısı olduğu barədə hər hansı bir tutarlı mülahizənin irəli sürülməsi üçün isə bir qədər geniş araşdırma aparılmasına ehtiyac var. Biz həmin işi bu sətirlərdən sonra daha bir neçə yarımbaşlıq altında görəcəyik. Və eyni zamanda xoyskilərlə bağlı bəzi qaranlıq məqamlara aydınlıq gətirmək, bir sıra maraqlı və əhəmiyyətli tarixi faktları üzə çıxarmaq niyyətindəyik. Lakin bəri başdan qeyd etməliyik ki, ciddi cəhdlərimizə baxmayaraq F. X. Xoyskinin nəsil şəcərəsini tam öyrənmək üçün lazımi qədər məlumat əldə edə bilmədik. Həmin səbəbdən də bu məqalədə dəqiqləşdirilməmiş bəzi şeylərin, məsələn, sözügedən şəxsin anasının, o cümlədən ana tərəfdən baba və nənəsinin, həmçinin, atasının ana nənəsinin adlarının, atasının bizdə mübahisəli vəziyyətdə qalacaq təvəllüd və ölüm tarixlərinin və sairlərin öyrənilməsi işini, bu mövzunu araşdıracaq daha sonrakı tədqiqatçıların öhdəsinə buraxacağıq...

F. X. XOYSKİNİN NƏSİL ŞƏCƏRƏSİNİN AZ ÖYRƏNİLMƏSİ VƏ BUNUNLA ƏLAQƏDAR OLARAQ ORTAYA ÇIXMIŞ BƏZİ YANLIŞLIQLAR

Belə ki bu məqaləmizə və Pərvin Xəyyam oğlu Mirzəzadənin köməkliyi ilə ingilis dilində İnternet səhifəsinə yerləşdirilmiş Xoy xanlarının nəsil şəcərəsi barədə digər bir materialadək, xoyskilərin genealoji cədvəli tərtib edilməmişdi. Həmin səbəbdən də Azərbaycan dövlətçiliyinin görkəmli simalarından olan F. X. Xoyski haqqında nəşr olunmuş bütün tədqiqat materialları üzrə bir qayda olaraq, onun əsli-nəcabətindən ya heç bəhs olunmur, ya da ki ötəri, həddindən artıq konkret bəhs olunur və bu zaman bəzən səhvə yol verilərək 1814-19-cu illərdə Şəkidə səltənət sürmüş İsmayıl xan onun babası hesab edilir[3]. Halbuki, əslində İsmayıl xanın oğul övladı olmamışdır. Bu qəbil yazılarda F. X.

Xoyskinin atası İsgəndər xanın təvəllüdünün 23-24 il xəta ilə (!) göstərilməsi halına da rast gəlmək mümkündür[4] (İsgəndər xanla bağlı bəzi müəmmalar və təzadlı məlumatlardan isə bir qədər aşağıda, onun adı olan müvafiq yarımbaşlıq altında bəhs ediləcək).

Qəribədir ki, ADC-nin 80 illiyinin keçirilməsi ilə əlaqədar sabiq mərhum prezident H. Əliyev cənablarının 30 yanvar 1998-ci il tarixli sərəncamına əsasən yaradılmış Dövlət Komissiyasının qərarı ilə eyni ildə Bakıda nəşr edilmiş *«Fətəli xan Xoyski – həyat və fəaliyyəti»* adlı kitab Baş Arxivlər İdarəsi tərəfindən tərtib olunsa da, orada da Fətəli xanın əsli-nəcabəti barədə ətraflı elə bir məlumat yoxdur. Halbuki, bu barədə həmin İdarənin nəzdindəki Dövlət Tarix Arxivində bir çox sənədlər olmalıdır və biz aşağıda onlardan şəxsən tanış olduğumuz bir qisminə istinad edəcəyik.

O ki qaldı qeyd olunan İnternet səhifəsindəki materiala, burada xoyskilərlə bağlı xeyli maraqlı və əhəmiyyətli informasiya vardır ki, onların da bir qismi, artıq, öz tədqiqatımızın nəticələri ilə üst-üstə düşmüşdür. Məqaləmizin təqdim olunan indiki redaktəsinə daxil edilmiş bəzilərinin isə haradan götürülməsi bizim üçün məlum olmasa da hər halda nəzərə alınmalıdır ki, onları ciddi qəbul etməməyimiz üçün də əsasımız yox idi.

F. X. XOYSKİNİN ULU CƏDDİ: HƏSƏN BƏR-MƏKLİ; O, ABBASİ XƏLİFƏSİ HARUN ƏR-RƏŞİDİN HƏMDÖVRÜ OLMUŞDUR!

İlk xoyskilər bu familiyanı qəbul etməzdən əvvəl, Xoy xanları kimi (həm də *«dünbülü»* adlanan kürd tayfasının başçıları kimi) və ya bunların nəslindən olan şəxslər kimi tanınırdılar[5]. Özlərinin rəvayətlərinə görə isə onlar Abbasi xəlifəsi Harun ər-Rəşidin dövründə (786 – 809) yaşamış və adı çəkilənin təqibi nəticəsində 803-cü ildə İrana qaçıb gəlmiş Həsən Bər-Məklidən başlanan *«bərmənidlər»* sülaləsinə mənsubdurlar[6]. Məlumat üçün əlavə edək ki, əslində söhbət *bərməkilər* sülaləsindən gedir və Abbasilər dövründə vəzirlər nəsli kimi tanınan bu sülalənin ən məşhur nümayəndəsi isə Xəlifə Harun ər-Rəşidin vəziri olmuş Cəfər Bərməkidir, hansı ki adına məşhur «Min bir gecə» nağıllarında təsadüf edirik.

F. X. XOYSKİ NƏSİL ŞƏCƏRƏSİ ÜZRƏ KİMLƏRİN NƏTİCƏSİDİR:

1.) Xoy hakimi Əhməd xan və onun arvadı Səltənət bəyim Hüseynəli xan Qacar qızının[7];

1763 – 1786-cı illərdə Xoy hakimi olmuş Əhməd xan, hakimiyyəti dövründə ətraf xanlıqların bir çoxunu da öz nüfuz dairəsi altına sala bilmişdi[8]. Buna görə Türk sultanı ona Azərbaycanın ali sərəsgəri (–baş komandanı) titulunu verib[9]. Əhməd xan 1786-cı ildə öz qardaşı Şahbazın oğlanlarının sui-qəsdi nəticəsində öldürülmüşdür.

Əhməd xanın arvadlarından biri olan Səltənət bəyim isə İrəvan hakimi Məhəmmədqulu xan Qacarın[10] bacısı idi. Bəzi tarixi sənədlərdən məlum olur ki, (əgər heç bir dolaşıqlıq yoxdursa!) o, Əhməd xanın ölümündən sonra qaynı Cəfərqulu xana ərə gedibmiş.

Əhməd xanla Səltənət bəyimin oğulları Kəlbəli bəy, F. X. Xoyskinin babasıdır – başqa sözlə, atasının atasıdır.

2.) Xoy, daha sonra Şəki hakimi olmuş General – leytenant Cəfərqulu xan Xoyskinin və onun arvadı «.?.»n;

Əhməd xandan sonra qardaşı Cəfərqulu xan Xoy hakimi oldu. Bir müddət sonra (1797-ci ildə?) onun 300 nəfərlə ova getməsindən istifadə edən İran şahı Xoya qoşun göndərib oğlunu, arvadını və qardaşını girov götürdü. Cəfərqulu xan İrəvana getdi. Lakin tezliklə, vəliəhd Abbas Mirzə ordusunun oraya üz tutduğunu eşidib həmin şəhəri də tərk etməyə məcbur oldu. 1804-cü ildə ruslar İrəvanı ələ keçirdikləri vaxt Cəfərqulu xan 200 nəfərlə onların qərargahına gəlib sədaqət andı içdi. Əvəzində general-leytenant rütbəsi və çar Aleksandrın adından qiymətli hədiyyələrlə mükafatlandırıldı[11].

1806-cı ilin axırlarında isə ruslar Şəkinin xanı olmaq üçün Cəfərqulu xanı «dilə tutdular» (– bu ölkənin yerli xan sülaləsinə mə-

nsub şəxslərdən artıq heç birisinin səmimiyyətinə inanmadıqlarına görə!) və çar Aleksandrın 10 dekabr 1806-cı il tarixli[12] fərmanı ilə onu rəsmi şəkildə Şəki xanı təyin etdilər[13]. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, Cəfərqulu xan hələ 1802-ci ildə, o vaxtkı Şəki hakimi Məhəmməd Həsən xanla müttəfiqlik nümayiş etdirmişdi[14]. Onun yeni təyinatı ilə əlaqədar isə 10 minə yaxın tərəfdarı, yaxud rəiyyət və qohum-əqrəbası Şəki xanlığı ərazisində məskunlaşdı.

Tarixçiliyimizdə Cəfərqulu xanla bağlı bir qədər inandırıcı olmayan belə bir müddəa da var ki, guya o, Xoydan xeyli erməni köçürmüş və bunlar Şəki xanlığı ərazisində 4-5 yeni kənd salıblarmış[15]. Əslində isə biz 1824-cü il Şəki əyalətinin siyahıyaalma aktlarında yalnız Cəfərabad kəndi üzrə 93, Nuxa şəhəri üzrə isə 65 xoy mənşəli erməni ailəsinin qeydə alındığını görürük[16].

Cəfərqulu xan 8 ilə yaxın Şəki xanı olduqdan sonra 22 avqust 1814-cü ildə isitmə xəstəliyindən ölmüşdür[17].

Cəfərqulu xanın qızı Sara bəyim, F. X. Xoyskinin nənəsidir – başqa sözlə, atasının anasıdır.

3.) «.?;.»; *4.) «.?.».*

F. X. XOYSKİ KİMLƏRİN NƏVƏSİDİR:

1.) Əhməd xanın oğlu General-mayor Kəlbəli xan (1775 – 1734) və onun arvadı Sara bəyim Cəfərqulu xan qızının;

Cəfərqulu xanın ölümündən sonra oğlu İsmayıl xan Şəkidə hakimiyyətə başladı. Və çar Aleksandrın 10 may 1815-ci il tarixli fərmanı ilə rəsmi şəkildə Şəki xanı kimi təsdiqləndi[18]. Lakin o, Rus hakimiyyət dairələrinin ümidlərini doğrultmamışdı. Yüksək çinli Rus məmurlarının öz aralarındakı raportlarında İsmayıl xanı hətta «великий дурак»[19] da adlandırmışdılar[20]. Nəhayət, İsmayıl xan xəstələndi və bir həftəlik yataq vəziyyətindən sonra 24 iyul 1819-cu ildə öldü. Belə bir fürsət gözləyən ruslar isə onun oğul varisinin olmamasını bəhanə edərək Şəki xanlığının ləğv edildiyini və yerində Şəki əyalətinin yaradıldığını elan etdilər[21]. Şamaxı hakimi Mustafa xan o vaxt iddia etmişdir ki İsmayıl xanı ruslar öldürüblər. Ruslar isə öz növbələrində onun, bacısı Sara bəyim

tərəfindən zəhərlənməsindən şübhələndiklərini bildirirdilər[22].

Şəki xanlığının ləğv edilməsindən az sonra, ruslar mərhum xanın qohum-əqrəbasının bir qisminə illik təqaüd kəsdilər. Məsələn, *«Kiçik ağa»* ləqəbi ilə tanınan əmisi oğlu Kəlbəli bəyə (– təvəllüdü 1775-ci ildir[23].) əvvəl 1300, sonra isə 2300; onun anası Səltənət bəyimə 1200 manat və s[24]. Lakin bununla yanaşı, həm də onlara Nuxanı tərk etmək «məsləhət» görüldü.

Bu arada, İran şahının vəliəhdi Abbas Mirzə rəsmi şəkildə Kəlbəli bəyin İrana qayıtmasını istəyirdi. Həmin işin nə vaxt və nə dərəcədə realizə olması barədə hələlik əlimizdə elə bir informasiya yoxdur. Yalnız məlumumuzdur ki, 28 noyabr 1828-ci il tarixli sənəddə onun titulu xan, özü isə *«Xoyu idarə edən şəxs»* kimi göstərilir[25]. Eyni vaxtda Xoy Rus işğalı altında idi və Kəlbəli xanın onlara xidmət etməsinin müqabilində, 10 avqust 1829-cu il tarixdə rütbəsi (–20 ildən artıq idi ki polkovnik idi) artırıldı – general-mayor oldu[26].

Daha sonralar, 26 noyabr 1831-ci il tarixli sənəddə, həmin vaxt Dərbəndən Dağıstanın içərilərinə doğru hərbi missiyaya başlamış rus qoşunlarının komandanlarından biri kimi Kəlbəli xanın da adına təsadüf edirik[27]. Kəlbəli xan 29 iyul 1834-cü ildə Yelizavetpolda (– Gəncə şəhərində) dünyasını dəyişmişdir[28].

Kəlbəli xan və arvadı Sara bəyimin oğlu İsgəndər xan, F. X. Xoyskinin atasıdır.

2.) Şəkili Hacı Molla Zeynalabdin? və onun arvadı «.?.».

F.X.XOYSKİNİN VALİDEYNLƏRİ KİMLƏRDİR:

1.) Atası: General-leytenant İsgəndər xan Xoyski; (O, 1819-cu ilin sentyabr ayında Nuxa (– Şəki) şəhərində anadan olmuşdur, ya 1820-ci il may ayının 25-də başqa bir yerdə?)

1819-cu ildə xoyluların Nuxadan çıxarılması ilə bağlı yuxarıda bir neçə kəlmə yazdıq. İndi yeri gəlmişkən, bu işin bəzi təfərrüatı barədə: Həmin vaxt Kəlbəli bəy və arvadı Sara bəyim hələ bir müddət burada qalmalı oldular. Belə ki eyni ilin 25 avqustunda

tərtib edilmiş sənəddə onların ləngimələri və bunun səbəbi göstərilmişdir: Sara bəyim 20 günə doğmalıdır, səhhətinin pisləşə biləcəyindən çəkinərək Nuxanı tərk etmək istəmir[29]. Bu fakt bizə imkan verir ki, İsgəndər xanın təvəllüd tarixi və doğulduğu yer barədə nəsə bir mülahizə irəli sürə bilək. Beləliklə, istinad etdiyimiz mənbədə proqnozlaşdırıldığı kimi həqiqətən də Sara bəyim hamiləlik yükündən 20 gün ərzində azad olubsa və bu vaxta qədər yaşadığı şəhəri tərk etməyibsə, deməli, onun övladı 1819-cu ilin sentyabr ayında, özü də Nuxa şəhərində dünyaya göz açmalı idi. Bəs bu hadisə baş verdimi? Körpənin adını nə qoydular?

Nuxa şəhərinin 1848-cu il siyahıyaalma aktlarında 30 yaşlı qvardiya proporşiki İsgəndər xan Kəlbəli oğlu qeydə alınıb[30]. Deməli, onun təvəllüdü 1819-cu il olmalıdır. Buradan da belə çıxır ki, göstərilən ilin təqribən sentyabrında Sara bəyimin Nuxa şəhərində dünyaya gətirdiyi uşaq, İsgəndər xan imiş. 1860-cı ildə tərtib olunmuş ikinci – analoji sənəddə də eyni şəxs 42 yaşında və qvardiya polkovniki rütbəsində göstərilmişdir[31]. Onun təvəllüdü bu dəfə də 1819-ci il kimi alınır. Deməli, 1819-cu ilin sentyabr ayı tarixini, tərəddüd etmədən İsgəndər xanın anadan olduğu vaxt hesab etmək mümkündür! Lakin deyilənə görə, Gürcüstan Respublikasındakı hansısa arxivdə saxlanılan 19-cu əsrin sonlarına aid belə bir sənəddə sözügedən şəxsin təvəllüdü birbaşa 1820-ci il kimi göstərilmişdir[32]. Üstəlik, P. X. Mirzəzadənin hansısa mənbələrə əsasən tərtib etdiyi İnternet səhifəsində İsgəndər xanın təvəllüdü bir qədər də qəti surətdə – 1820-ci il mayın 25-kimi kimi təqdim edilir[33]. Sonuncu tarix tutalım ki daha doğrudur. Və sözügedən şəxs də, ailənin ikinci uşağı kimi, məhz, həmin vaxt altıaylıq da olsa, dünyaya gəlmişdir. Bəs onda, bundan qabaq yuxarıda istinad etdiyimiz 1848-ci və 1860-cı illərdə tərtib edilmiş sənədlərdə nə üçün onun 40 deyil, 42 yaşında olması göstərilmişdir?! Hər halda, razılaşın ki, İsgəndər xan Xoyskinin 1819-cu ilin sentyabr ayında Nuxa şəhərində anadan olması barədə bizim göstərdiyimiz dəlillər kifayət qədər inandırıcıdır və müvafiq tarixi xronologiyaya elə belə

də tətbiq oluna bilər:

«İsgəndər xan Xoyski 1819-cu ilin sentyabr ayında Nuxa şəhərində anadan olmuşdur.»

İsgəndər xan, İsmayıl xanın qızı Səadət xanımla ailə qurmuşdu. Səadət bəyimin anası, yəni İsgəndər xanın qaynanası Tuti ağa isə Şəkinin sabiq hakimi Məhəmmədhəsən xanın qızı idi. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, biz bir münşəatda Tuti ağanın öz kürəkəni İsgəndər xana yazdığı məktubuna da rast gəlmişik[34]. O ki qaldı Səadət bəyimin F. X. Xoyskinin anası olub-olmamasına, bu ehtimal üçün, yalnız mənfi fikir söyləmək mümkündür. Belə ki Fətəli xan 1875-ci ildə dünyaya göz açanda, 1819-cu il təvəllüdlü Səadət xanım (o, İsmayıl xanın ölümündən 3-4 gün sonra anadan olmuşdur) ömrünün 56-cı ilini yaşamalıydı. Belə ahıl yaş dövrü də qadınların dünyaya uşaq gətirə bilməsi üçün münasib vaxt hesab edilmədiyinə görə, F. X. Xoyskinin, İsgəndər xanın hansısa yaşca cavan arvadından doğulduğuna inanmağa məcburuq. Məlumat üçün əlavə edək ki, internet səhifəsində – *www.almanach.be/search/i/iran_khoy.html* -də, İsgəndər xanın Səadət bəyimdən başqa daha iki arvadının da olması göstərilir. Və bunlardan da yalnız birinin – Şəkili hacı Molla Zeynalabdinin qızı Şəhrəbani xanımın adı açıqlanır. Eyni mənbədə İsgəndər xanın 1871-ci ildə *Müqəddəs Anna* və *Müqəddəs Vladimir* ordenləri ilə təltif olunması da qeyd edilib. Həmçinin, onun 16.12.1889-cu il tarixdə general-leytenant rütbəsi alması da göstərilmişdir. Biz isə Şəki şəhər sakini Əşrəf Cəfərova məxsus «*Şəkixanovların arxivi*»-ni nəzərdən keçirərkən 19-cu əsrin 75-ci ilinə aid bir məhkəmə sənədi ilə tanış olduq ki, burada həmin vaxt İsgəndər xanın Nuxada *barışdırıcı hakim* vəzifəsində işləməsi və polkovnik rütbəsində olması qeyd edilmişdir[35].

İsgəndər xanın ölüm tarixi də mübahisəlidir. Belə ki mərhum akademik Z. Bünyadov və M. Əliyev onun 1908-ci ildə vəfat etdiyini göstərdikləri halda[36], məlum saytda bu hadisənin tarixi qəti olaraq «*16. 07. 1894-cü il*» hesab edilir[37].

2.) Anası: Şəhrəbani xanım şəkili hacı Zeynalabdin qızı?

XOYSKİLƏRİN MƏZARLARI

Onlar Kərbəlada torpağa tapşırılırdılar, amma qəbirləri sonralar dünyanın müxtəlif şəhərlərinə səpələndi: Şəkiyə, Gəncəyə, Tiflisə, Moskvaya...

Məlum olduğu kimi F. X. Xoyski 1920-ci ilin iyun ayında Tiflisdə öldürülüb. Eləcə də, onun qəbri hal-hazırda Tbilisinin müsəlman məzarlığındadır. (20-ci əsrin yalnız son illərində, Şəmkir rayonun sabiq İH başçısı A. Aslanov öz şəxsi vəsaiti hesabına F. X. Xoyskinin qəbrinin üstündə mərhumun büstünü ucaldırmış və abidənin açılış mərasimində isə Azərbaycanın o vaxtkı prezidenti, mərhum H. Əliyev cənabları şəxsən iştirak etmişdir.)

Fətəli xanın bacısı Tuti bəyim (1871– ?) və bir qardaşı Cahangir xan (09.09.1849 –1920; Anası Səadət bəyimdir[38].) Gəncənin *«Səbskar»* məzarlığındakı məqbərədə dəfn ediliblər[39]. Onların ADC dövründə Gəncə general-qubernatorunun müavini olmuş 22.09.1869–cu il təvəllüdlü Hüseynqulu xan adlı qardaşları isə 07.12.1955-ci ildə İstanbulda vəfat etmiş və qəbri də yəqin ki, oradadır. Eləcə də digər qardaş – 15.11.1888-ci təvəllüdlü Rüstəm xan (F. X. Xoyski kimi o da Moskva Universitetinin hüquq fakültəsini bitirmişdir (1901-ci ildə)[40]. ADC-də və Az. SSR-də müxtəlif yüksək vəzifə postlarını tutmuş, 1920-ci ilin sonunda Moskvaya köçərək ailə həyatı qurmuş və orada da müxtəlif dövlət vəzifələrində çalışmışdır.) doğrudan da 1939-cu ildə Moskvada dünyasını dəyişmişdirsə, deməli, onun da qəbrini, yəqin ki, məhz, həmin şəhərdə axtarmaq lazımdır, Başqa bir internet səhifəsində – Azərbaycan MEA Azərbaycan Tarixi Muzeyinin elmi işlər üzrə direktor müavini, tarix elmləri namizədi Kamil Muxtarovun təqdimatında isə oxuyuruq ki, həqiqətən də R. X. Xoyski Moskvadakı Novodeviçye qəbristanlığında dəfn olunmuşdur. Lakin bu tədqiqatçı Rüstəm xanın 1948-ci ildə vəfat etdiyini göstərir[41].

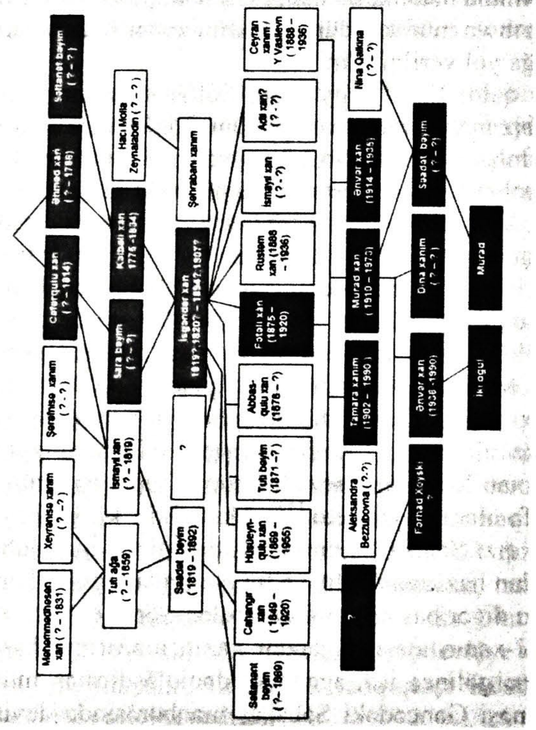
1878-ci il təvəllüdlü başqa qardaşın – Abbasqulu xan Xoyskinin, həmçinin, təvəllüdünü bilmədiyimiz, adını və rütbəsini 1873/1874-cü illərin «*Kavkazskiy kalendar*»ından öyrəndiyimiz[42] polkovnik İsmayıl xan İsgəndər xan oğlu Xoyskinin həyatları kimi, aqibətləri barədə də hələlik, əlimizdə heç bir məlumat yoxdur. 2004-cü ilin yazında Azərbaycan KİV-nin yaydığı bir xəbərə əsasən isə biz, F. X. Xoyskinin Adil xan adlı daha bir qardaşının da adını öyrənmiş olduq. Belə ki, qeyd edilən vaxt, Türkiyədən Azərbaycana təşrif buyurmuş İstanbuldakı Azərbaycan diasporunun fəal üzvü İbrahim xan Xoyski bildirmişdir ki, onun atası Adil xan Xoyski Fətəli xan Xoyskinin qardaşıdır. Amma hələlik, bu məlumatı dəqiqləşdirmək bizə müyəssər olmayıb və mümkündür ki, həmin xəbər hazırlanarkən, nəsə, dolaşıqlığa yol verilmişdir.

O ki qaldı F. X. Xoyskinin Səltənət bəyim adlı bacısına, hansı ki biz məqalənin əvvəlində onun dəfn olunduğu yer barədə artıq yazmışıq, lakin nəyə görə, məhz, Şəkinin yerli xanlarına məxsus qəbristanlıqda torpağa tapşırılması haqqında izahat verməmişik, zənnimizcə, bu sətirlərədək oxucu artıq öz-özünə başa düşməlidir ki, sözügedən mərhumə, ana nənəsi Tuti ağanın Şəkinin yerli xanları nəslindən olması səbəbindən həmin qəbristanlıqda dəfn edilmişdir. Belə ki biz bir qədər əvvəl həm də qeyd etdik ki, İsgəndər xanın qaynanası, Şəkinin yerli xanlarından olan Məhəmmədhəsən xanın qızıdır. 2009-cu ilin əvvəllərində isə bu sətirlərin müəllifi, Şəki «Xan qəbristanlığı»nda xoyskilərə aid ikinci bir baş daşını – İsmayıl xanın qızı və İsgəndər xan Xoyskinin arvadı olmuş Səadət bəyimin baş daşısını ilk dəfə olaraq aşkar etdi[43]. Maraqlıdır ki, bu baş daşı, mərhumənin qızı Səadət bəyimin baş daşı ilə eyni üslubda və eyni materialdan hazırlanmışdır və bu baxımdan, onlar həmin qəbristanlıqdakı digər baş daşılardan fərqlənirlər.

Fətəli xanın atası, İsgəndər xanın məzarının harada olması məsələsinə gəlincə isə, əgər tam dəqiqləşdirmək mümkündürsə ki onun nəşi Gəncədəki Səbskar məqbərəsində deyil, bu halda

güman edə bilərik ki, sözügedən şəxs də ata-babaları kimi son nəhayətdə Kərbəlada torpağa tapşırılıb. Belə ki İsgəndər xanın atası Kəlbəli xanın ölümündən bir ay sonra – 1834-cü il avqustun 30-da cənazəsi Kərbəlaya göndərilmiş[44], eləcə də 1819-cu ildə İsmayıl xanın ölümündən də sonra həmin bu Kəlbəli bəy rus hakimiyyət dairələrinə rəsmən müraciət edərək mərhumun nəşinin Kərbəlaya aparılması üçün təşkilati köməklik göstərilməsini istəmişdir[45].

FƏTƏLİ XAN XOYSKİ AİLƏSİNİN GENEALOJİ CƏDVƏLİ

[1]Bu məqalə «Şəkinin səsi» qəzetindən əlavə, həm də Azərmaycan MEA-nın «Elm « qəzetində (4 oktyabr, 2002-ci il) və Almaniyada nəşr olunan «Jahrbuch Aserbaidschanforschung» məcmuəsində (2007) də dərc olunub. Məqalənin indi, bu saytda yerləşdirilmiş variantı isə 06.05.2009-cu il tarixdə redaktə edilmişdir və heç yerdə nəşr olunmayıbdır!

*[2]M. S. Nemətova, Nuxa Xan qəbr. **Azərb. EA Xəbərləri** , 1961, № 6, səh. 32 və M. C. Неймат, **Корпус эпиграфических памятников Азербайджана**, Bakı, 2001, 2-ci cild, səh.128, №710. (Bax: Veb-də)*

*[3]a) D. Seyidzadə / A. Rüstəmli, Fətəli xan Xoyskinin., **Dirçəliş**, 1998, №5; b) Ə. İsayev, **Gəncə üsyanı**, Bakı, 1997, səh. 55–56.*

*[4]Z. Bünyadov, M. Əliyev, **Fətəli xan Xoyski**, Bakı, 1997, səh. 3.*

*[5] N. Mustafayeva, **Cənubi Azərbaycan xanlıqları**, Bakı, 1995, səh. 56.*

*[6] И. Л. Сегаль, **Елисаветпольская губерния**, Tiflis, 902, səh. 11.*

[7] Hüseynəli xan Qacar 1762-1783-cü illərdə İrəvan hakimi olmuşdur.

*[8] N. Mustafayeva, **Cənubi Azərbaycan xanlıqları**, Bakı, 1995, səh. 48.*

*[9] N. Mustafayeva, **Cənubi Azərbaycan xanlıqları**, Bakı, 1995, səh. 56.*

[10] 1784–1805-ci illərdə hakmiyyətdə olub.

*[11] N. Mustafayeva, **Cənubi Azərbaycan xanlıqları**, Bakı, 1995, səh. 69.*

[12] Bu və aşağıda 1920-ci ildən əvvələ təsadüf edən bütün tarixlər Yuli təqvimilədir!

*[13] **АКАК (– Акты, собранные Кавказской Археографической Комиссией)**, T. III. Тифлис, 1869, səh. 271, № 488.*

*[14] **АКАК**, T. I . Тифлис, 1866. səh. 380, № 494.*

*[15] R. B. İsmayılov, **Azərbaycan tarixi**, Bakı, 1993, səh. 31.*

[16] ***Камеральное описание.***, *Dövlət Tarix Arxivi, fond 24, op. 1, s/v 162.*

[17] ***AKAK***, *T. V, Тифлис, 1873, səh. 553, № 664.*

[18] ***AKAK***, *T. V, Тифлис, 1873, Tiflis–1873, səh. 560, № 668.*

[19] Yəni: «böyük axmaq».

[20] ***AKAK***, *T. VI, ч.I, Тифлис, 1874, səh. 736, № 1093.*

[21] ***AKAK***, *T. VI, ч. I, Тифлис, 1874, səh. 739, № 1097.*

[22] ***AKAK***, *T. VI, ч. I, Тифлис, 1874, səh. 749, № 1113.*

[23] (THANKS TO:) Parvin Chayyam ogli Mirzazade, ***http://www.almanach.be/search/i/iran_khoy.html.***

[24] ***AKAK***, *T. VI - I, Тифлис, 1874, səh. 777, № 1152.*

[25] ***AKAK***, *T. VII, Тифлис, 1883, səh. 658 № 634.*

[26] ***AKAK***, *T. VII, Тифлис, 1883, səh. 669, № 645.*

[27] ***AKAK***, *T. VIII, Тифлис, 1884, səh. 545-546, № 425.*

[28] ***AKAK***, *T. VIII, Тифлис, 1884, səh. 970.*

[29] ***AKAK***, *T. VI, ч. I, Тифлис, 1874, səh.743, № 1106.*

*[30]****Камеральное описание. жителей города Нухи состовлен в за 1848 г; Список камерального описания беков города Нухи 1849 года***, *Dövlət Tarix Arxivi, fond 37, s/v 25, səh. 449.*

[31] ***Список беков и чиновников мусулманского вероисповедения гор. Нухи; 1860 г. 3 февраля***, *Dövlət Tarix Arxivi, fond 10, op. 1, s/v 79, səh. 6.*

[32] Ş. Nəzirli, ***Arxivlərin sirri açilir***, *Bakı, 1999, səh. 178 və şəxsən müəllifin izahatı. Həmçinin,* ***http://www.anl.az/el/n /sh_n_asa.pdf*** *(səh. 157).*

[33] Bax: 23-cü qeydə!

[34] H. S. H. Baba əfəndi, ***Münşəat***, *Azərb. MEA Əİ, şif. B-1283/9592, səh. 7.*

[35] ***Şəkixanovların arxivi*** *(Şəki şəhər, Otaq Eşiyi məhləsinin sakini Ə. Cəfərova məxsusdur).*

[36] Bax: 4-cü qeydə!

[37] Bax: 23-cü qedə!

[38] Bax: 23-ci qeydə!

[39] Bax: 3-cü qeyd; b!

[40] Hüseyn Aypara, ***Azərbaycan ictimai mübarizəsi tarixi***, *Bakı–1991, səh. 235-236.*

[41] http://www.kitab.az/cgi-bin/catlib2/item.cgi?lang=az& item=20031111130108468.

[42] Şəmistan Nəzirli, ***Azərbaycan generalları***, *Bakı – 1991. səh.5 (http://www.anl.az/tarix_elm.php)*

[43] A. Məmmədov, ***Şəki «Xan qəbristalığı»nda İsgəndər xan Xoyskinin arvadına aid baş daşı aşkar olundu,*** *http://f.x.xoyski.googlepages.com/xoyskilereaidqebir3 .*

[44] Bax: 28-ci qeydə!

[45] ***AKAK***, *T. VI, ч. I, Тифлис, 1874, səh.738, № 1096*

10.11. HƏSƏN SULTANIN İTMİŞ QƏBRİNİN SORAĞI İLƏ

Həsən sultan 1524-cü ilin may ayına qədər Şəki hökmdarı olmuşdur. Hakimiyyətə gəldiyi vaxt məlum deyil, amma bu bu qeyri-müəyyənlik 1497 – 1519-cu illər çərçivəsində məhdudlaşır. Belə ki, bunlardan birincisi, əvvəlki Şəki hökmdarı Şahhüseyn öldürülən, ikinci isə tarixi xronologiyada Həsən sultanın adına ən tez təsadüf edilən ildir. Əsli-nəcabətinə gəlincə, 19-cu əsr Şəki tarixçiləri onu nuxalı Qara keşişin nəslinə, bir 16-17-ci əsr Səfəvi tarixçisi isə Şirvanşahlar xanədana mənsub hesab edib.

1524-cü ilin baharında Səfəvilər dövlətinin banisi olan Şah İsmayıl (1501-1524) «cərgə üsulu» ilə ov etmək üçün böyük qoşunla Qarabağa gəlir. Qarabağ çöllərində vəhşi halda yaşayan sahibsiz atları Kür çayının sahilinə – Şəki hökmdarlığının sərhəddinə qədər qovurlar. Bu yerdə Şəki hökmdarı Həsən sultan «layiqli hədiyyələrlə» Şah İsmayılın yanına təşrif buyurur.

Şah İsmayıl eşitmişdir ki, Şah dağda (Şəki əhalisi hələ lap bu yaxınlaradək, Böyük Qafcaz sıra dağlarını «Şah dağ» adlandırırdı) – Şəki hökmdarlığına məxsus olan hansısa yerdə (– heç

şübhə etmirik ki, bu yer Kiş çayı dərəsidir!) vəhşi at sürüləri, digər çoxlu ov heyvanları dolaşmaqdadır. O, həmin yerdə şikara çıxmaq istəyir. Hələ ova qədər, bu xəbər hamıya bəlli olan kimi, Şah İsmayılı fikrindən daşındırmaq üçün yerli adamlardan bir neçə nəfər onun yanına gəlmiş və xəbərdarlıq etmişlər ki, orada həmin vaxta qədər heç kim, hətta padşahlar belə, ova çıxmağa cəsarət etməmişdir. Lakin Şah İsmayıl inadından dönmür və ovun başlanmasına qərar verir...

O, Şəkidən qayıdan kimi Gürcü çarı Levon, Şəki hökmdarlığı ərazisinə qoşun çəkdi. Həsən sultan onu Padar kəndinin yaxınlığında (indiki Zaqatala – Balakən rayonları arasında) qarşıladı. Gürcülər geri çəkildilər. Lakin buna qədər, tərəflər arasında baş vermiş toqquşmada, artıq, Həsən sultan şəhid olmuş idi. Şəki tarixçisi H. S. Əbdülhəmidə görə onun nəşini gətirib ««Daş-yüz» adı ilə məşhur olan yerdə» torpağa tapşırmışlar. Həsən sultanın ölümündən heç bir-iki gün keçməmiş, 36 yaşında ikən Şah İsmayıl özü də dünyasını dəyişdi...

Görünür, «müqəddəs yer»ə sığınan heyvanları kütləvi şəkildə ovlayan, ovlatdıran Şah İsmayıl və həmin işə icazə verən Həsən sultan Allahın qəzəbinə gəliblərmiş! Lakin indi bizim məqsədimiz bu barədə yox, məqalənin sərlövhəsindən məlum edildiyi kimi Həsən sultanın qəbri barədə söhbət açmaqdır.

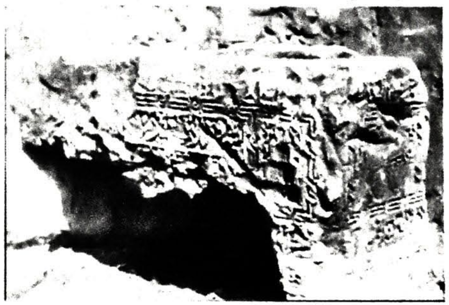
Bir az yuxarıda qeyd olundu ki, Həsən sultan Daş-yüzdə dəfn edilib. İndi isə həmin yer haqda bir neçə kəlmə: Hazırki Şəki rayonunun tən ortasını əhatə edən Daş-yüz heç də kiçik ərazi deyil. Bəs, Həsən sultanın nəşi konkret olaraq oranın harasında torpağa tapşırılıb? Bu sualın cavabı isə 19-cu əsrin sonu – 20-ci əsrin əvvəllərinə aid və Azərbaycan MEA Əlyazmaları İnstitutunda B-6134 şifrə altında saxlanılan əlyazmada rast gəldiyimiz anonim katib tərəfindən edilmiş qeydin əsasında bizə qismən məlum olur. Orada göstərilib ki, həmin vaxt Həsən sultanın qəbri Cəfərabad kəndinin yaxınlığında, «Arvatan» deyilən yerdə, yolun kənarında imiş. Anonim katibin yazdığından bu da aydınlaşır ki, qəbrin üzərindəki günbəz yalnız o ərəfələrdə dağılıbmış.

Bəs Aravatan haradır və hardadır? Biz bu toponimə bir də İ.L.Seqalın 1902-ci ildə Tiflisdə çap olunmuş kitabında təsadüf etdik. Müəllif göstərib ki, Arvatan, Nuxa qəzasındakı Göybulaq və Cəfərabad kəndləri arasında olan ərazidir. Deməli, o, Cəfərabad kəndinin şimalında imiş.

Həsən sultanın qəbrinin sorağı ilə Şəki rayonunun Cəfərabad kəndinə üz tuturuq. Buranın sakinlərindən bir kimsə Aravatanı tanımır, lakin onlar yekdilliklə şəhadət verirlər ki, kəndin şimalındakı böyük bir sahə «Həsən soltan» adını daşımaqdadır. Belə başa düşmək olar ki, 20-ci əsrin əvvəllərinə qədər «Aravatan» kimi tanınan əraziyə indi «Həsən soltan» deyirlər.

Və nəhayət, orada Cəfərabad Kənd Bələdiyyəsinin sədri İmran Alməmmədovla təsadüfən rastlaşmağımız, sözügedən məsələnin öyrənilməsi işində irəliyə doğru daha bir mühüm addım atmağımıza səbəb olur. Müsahibimiz bildirir ki, 5-6 il əvvəl «Həsən soltan» deyilən yerdə, şose yolunun kənarında kabel xətləri basdırmaq üçün xəndək qazılarkən, traktor sənduqə tipli bir sinə daşına ilişmişdi. Onun oğlu Xəqani isə tapıntını qorumaq məqsədi ilə evə gətirib.

Baxmayaraq ki, bu hadisədən 5-6 il keçib, təəssüflər olsun ki, bizə qədər heç kim həmin daşla ciddi şəkildə maraqlanmayıb və o, nə yerinə qaytarılmış, nə də hansısa muzeyə təhvil verilmişdir. Beləliklə də İmran müəllimin həyət qapısının qabağında, yağış, qar, qızmar günəş şüası, şaxta və s. təbii amillərin təsiri ilə öz varlığının son həddinə yetişmək üzrədir. Elə fikirləşməyin ki, İmran müəllim onu qəsdən gizlədərək elmi tədqiqatdan kənarda qoyub. Yox, əksinə, adı çəkilən şəxs həmin sənduqə-sinə daşı barədə vaxtında bir çox əlaqədar yerlərə məlumat verib. Amma...

Göründüyü kimi, qarşımızdakı bu yarısı olmayan sənduqə-sinə daşı xeyli zədələnmiş vəziyyətdədir. Elə ona görə də üzərindəki yazıları oxumağa cəhd göstərmədik. Lakin mümkündür ki, epiqrafiq abidələrin oxunuşu üzrə mütəxəsislər, xüsusilə də hörmətli Meşədixanım Nemət bu işdə, nəsə, bir müsbət nəticə əldə edə bilsin. Biz tapıntını bir neçə istiqamətdən lentə aldıqdan sonra əldə etdiyimiz foto şəkilləri analoji abidələrin təsvirləri ilə (–M.S.Nemət, Şəki – Zaqatala bölgəsinin ərəb – fars – türkdilli kitabələri – Azərbaycan epiqrafiq abidələri korpusu, II cild, Bakı – 2001) tutuşduraraq onun görünüşünü digərləri ilə müqayisə etdik və nəticə çıxartdıq ki, bu sənduqə-sinə daşı formasına və naxışlarına görə Həzrə kəndinin (Qəbələ rayonu) köhnə qəbristanlıqdakı 16-cı əsrə aid sənduqə-sinə daşlarını xatırlatmaqdadır. Qeyd etmək yerinə düşər ki, bizdən əvvəl oxşar bir halda M. Nemət özü də eyni nəticəyə gəlmişdir. Daha təfsilatı ilə desək, 20-ci əsrin 70 – 80-cı illərində Şəki rayonunun Cəfərabad kəndi ilə Göybulaq kəndləri arasındakı sahələrində alma bağları Salınarkən, şosse yolunun kənarında da torpaq altından xeyli sənduqə tipli sinə daşları tapılmışdır. Lakin təəssüf ki, əksəriyyəti o vaxt amansızcasına dağıdılmış, yalnız, neçə yerə parçalanmış birisinin iki yazılı hissəsi Şəki şəhər 17 saylı orta məktəbin müəllimi Paşa Paşayev tərəfindən elmi tədqiqata təqdim olunmuşdur. M. Nemət o vaxt yazıları oxumuş və həm də aşkar etmişdir ki, onlar məlum Həzrə qəbrüstü abidələrinin mətnləri ilə üst-üstə düşməkdədir...

O ki, qaldı birinci söhbət açdığımız sənduqə-sinə daşına, güman edirik ki, o, Həsən sultana aid ola bilər. Əgər belə deyilsə, onda, eyni xanədana mənsub hansısa mərhumunkudur və Həsən sultanın qəbrini isə onun tapıldığı yerin yaxınlığında axtarmaq lazımdır!

Sonda, daha bir müəmmaya da aydınlıq gətirmək niyyətindəyik ki, nəyə görə Həsən sultanın qəbri, məhz, həmin yerdədir? Məlumdur ki, hazırkı Şəki şəhəri əslində Nuxa şəhəridir və 1969-cu ilə qədər, elə, beləcə də, Nuxa adlanmışdı. Biz bu qənaətə gəldik ki, köhnə Şəki, yəni koordinatları indiyə qədər dəqiqləşdirilməmiş tarixi Şəki şəhəri, elə, indiki «Həsən sultan» deyilən yerlə indiki Çapağan kəndi arasında mövcud olub. Belə ki, 19-cu əsrdə yaşamış Şəki şairi və Şəki tarixlərindən birinin müəllifi olan Mustafa ağa Şəkixanovun yazdığına görə Qara keşiş nəsli əvvəlcə yalnız Kiş və Nuxada hakimiyyətdə imiş və bunlardan 4-cü nəslin nümayəndəsi, yəni Qara keşişin nəticəsi – «Şəkixan» adı ilə tanınan Qutul xan oğlu, Aravatanı ələ keçirmiş və paytaxt etmişdir. Heç şübhəsiz, Mustafa ağa «Aravatan» yazarkən əslində köhnə Şəki şəhərinin vaxtilə mövcud olduğu ərazinin 19-cu əsrdəki adını göstərib. O ki qaldı yuxarıda adını çəkdiyimiz Çapağan kəndinə, Cəfərabaddan bir neçə km. şimal-şərqdə olan həmin kənd barədə bunu da əlavə edək ki, o, 19-cu əsrin əvvəllərində tərtib edilmiş siyahıyaalma aktlarında Nuxa şəhərinin tərkibində olaraq göstərilib, baxmayaraq ki, oradan xeyli uzaqda idi. Çox güman ki, sözügedən kənd əvvəllər Şəki şəhərinə bitişik olmuş, bu şəhərin 1745-ci ildə ildə Nadir şah Əfşar tərəfindən yandırılmasından, yaxud onun aqibəti ilə bağlı bizə konkret məlum olmayan hansısa digər bir faciəvi hadisənin baş verməsindən sonra sakinlərinin oranı tərk etmələri və yəqin ki, məhz, Nuxada məskunlaşmaları ilə əlaqədar, bu dəfə Nuxa şəhərinin bir hissəsi hesab edilmişdir. Nə isə... Hər halda Həsən sultanın qəbrinin yerinin dəqiqləşdirilməsi, qəbir daşısının aşkar edilməsi Azərbaycan tarixi üçün maraqlı bir töhfə ola bilərdi. Biz həmin məsələnin həlli üçün bacardığımız qədər səy göstərdik, onun nəzəri tərəfini öyrəndik, bunlardan başqa, üstəlik, köhnə Şəki şəhərinin yeri barədə də, nəsə, bir nəticə çıxartdıq. İndi isə söz epiqrafiq abidələr üzrə mütəxəssislərin, arxeoloqların, arxeoloji tədqiqatlar üçün vəsait ayırmaq iqtidarında olan fiziki yaxud hüquqi şəxslərindir!

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. *İ.P.Petruşevski, Государство Азербайджана в XV в. – Сборник статей по истории Азербайджана, I выпуск, Баку-1949.*
2. *O. Əfəndiyev, Azərbaycan Səfəvilər dövləti, Bakı-1993.*
3. *Şəki xanlığının tarixindən, Bakı-1993.*
4. *İsgəndər bəy Türkman , Tarix-i aləm ara-yi Abbasi, 1-ci cild, Tehran-h.ş. 1334)*
5. *M. Abbaslı, Şah İsmayılın Ömür yolu miniatürlərdə, (Anonim müəllifin Cahanara-yi Şah İsmayıl əsərindən iqtibaslar), Bakı-1981*
6. *Rəşid bəy Əfəndiyev, Nuxa qəzasında olan asar-iətiqələr haqqında. Bakı-1925 .*
7. *(Əlyazma,) Azərbaycan MEA Əlyazmaları İnstitutu, şifrə B-6134.*
8. *M. S. Nemət, Azərbaycan epiqrafiq abidələri korpusu - II cild, Şəki – Zakatala bolgəsinin ərəb – fars –türkdilli kitabələri (rusca), Bakı – 2001.*
9. *И. Л. Сегаль, Елисаветпольская губерния, Тифлис -1902.*
10. *Камеральное описание жителей города Нухи и Шекинской провинции за 1824 год., Казенная эксредиция верх. Груз. Пров., Dövlət Tarix Arxivi, fond 24; 1; №162.*

***Aydın Məmmədov*, 2002**

*«Şəkinin səsi« və «İpəkçi«
qəzetləri redaksiyası tərəfindən
hazırlanmış saytdan götürülmüşüdür.
Redaktor: Aydın Məmmədov.
e.mail: shekitarixi@gmail.com*

10.12. КЕРИМ АГА ФАТЕХ. КРАТКАЯ ИСТОРИЯ ШЕКИНСКИХ ХАНОВ

Жил в городе Нухе [5] священник, но когда, – неизвестно. Называли его Кара Кешиш [6]. Он был главою Нухи. Другой же священник был главою селения Киш. Захотел Кара Кешиш женить своего сына на дочери священника, живущего в.селении Киш. Священник, живущий в Кише, сказал: «Дочь моя вспоена белою водою, [и поэтому] не выдам свою дочь [за человека, который живет там], где протекает черная вода»[7] Тогда Кара Кешиш возразил: «И я к своему дому проведу арык от реки» Киш». Священник из Киша ответил: «Сначала проведи воду, а потом выдам свою дочь за твоего сына». Кара Кешиш провел к своему дому арык с белою водою, и [лишь] тогда тот выдал дочь за его сына. А сына Кара Кешиша звали Джандар. Через некоторое время Джандар принял мусульманство и стал называться Алиджаном. Кутул хан является сыном Алиджана. Один из иранских шахов назначил Кутул хана правителем Шеки. Сына Кутул хана звали Шеки ханом, а сына Шеки хана – Хасан Султаном.

Что касается Хасан Султана, то о нем в книге, называемой «Алем-арам» [8] имеется такое повествование:

Хасан Султан служил Шах Исмаилу, из рода сефевйдов. Грузинский валий [правитель] был очень силен и могуществен, но с Хасан Султаном справиться не мог, так как тот служил Шаху Исмаилу. В том году, когда умер Шах Исмаил, валий Грузии Левонд хан пошел со своим войском [на Хасан Султана]. Хасан Султан также вышел к нему навстречу со своим войском. Они сразились. В сражении пал Хасан Султан. После этего знатные лица Шекинского вилайета выбрали правителем сына Хасан Султана, Дервиш [44] Мухаммед хана. После смерти Шаха Исмаила, сын его, Тахмасб, становится правителем Ирана, Дервиш Мухаммед хан

не стал, как отец, служить шаху. Когда войска шаха приходили с войной на Ширван, то и Дервиш Мухаммед хан со своим войском совершал ночные атаки на кызыдбашские войска. Находящиеся в Ширване военачальники дали об этом знать Шаху Тахмасбу. Когда исполнился 958 год мусульманской эры (1551), Шах Тахмасб прибыл со своим войском в Арешский магал. Во время пребывания шаха в Ареше все правители окрестных районов сильно встревожились.

Валий Грузии Левонд хан явился к шаху в Ареш и изъявил ему свою покорность. Шах дал ему подарки и обласкал его. Шах послал человека к Дервиш Мухаммед хану с [таким] приказом: «Явись, и ты служи нам! Не губи себя. Шах окажет тебе большую милость». Дервиш Мухаммед хан и нухинская знать, полагаясь на неприступность своих мест, не повиновались. Часть военачальников Шекинского вилайета укрепилась в крепости Киш, а Дервиш Мухаммед хан вместе, с некоторыми знатными лицами отправился к крепости Гелясан-гёрясан; эта крепость была очень высока и сильно укреплена, и поэтому никому не удавалось взять ее. Некоторые же люди сделали сыгнах [укрылись] у подножия кавказской горы Абруз [Эльбрус]. Шах Тахмасб был ужасно недоволен этим. Одним из кызылбашских ханов он велел взять крепость Киш, других ханов, вместе с Левонд ханом, послал на крепость Гелясан-гёрясан. Некоторые же ханы были посланы, им к сыгнаху [месту укрытия]. Ханы, посланные к крепости. Киш, открыли по ней ружейный и орудийный огонь. Жители, крепости, увидев, что последняя рушится, взяли с собой ключи от нее и пришли к шаху [с повинной]. Шах помиловал их и дал им подарки. После этого шах приказал разрушить крепость Киш, а сам со своими войсками двинулся к сыгнаху. Жители, укрывавшиеся там, узнав о приближении шаха и разрушении крепости Киш, стали группами являться к шаху и изъявлять ему свою покорность. Дервиш Мухаммед хан, узнав об уходе людей и

[видя], что он всеми покинут, раскаялся [в содеянном] и однажды ночью, собрав вокруг себя: четыреста человек, вышел из крепости Гелясан-гёрясан, с тем, чтобы убежать. Ханы, расположившиеся в том районе вместе с Левонд ханом, узнав об уходе Дервиш Мухаммед хана, устроили засады на дорогах. Проехав немного, он наткнулся на них. Завязался бой. Многие из людей Дервиш Мухаммед хана погибли, а он сам очутился лицом к лицу в Коса Пиркули, нукером Чарандаба Султана Шамлу. В схватке победил Кеса Пиркули; он отрезал ему голову и доставил ее шаху. Шах наградил его деньгами и подарками и покорил Шекинский вилайет. **[45]**

До этого места рассказывается в книге «Алем-ара». [9] [В то время] сын Дервиш Мухаммед хана Баги бек был малолетним. После смерти Дервиш Мухаммед хана некий Хусейнджан, из Шекинского вилайета, человек отважный, находился на службе у шаха. Своим фирманом Шах Тахмасб назначил его меликом в Шекинский магал. Поэтому его стали называть Мелик Хусейнджаном. После этого [случая] шах уже не назначал ханов в Шекинский вилайет. Сыном Мелика Хусейнджана был Мелик Зияуддин юзбаши, его сыном – Мелик Касым юзбаши, а сыном последнего – Мелик Ахмед хан. Они правили в Шекинском магале в продолжение нескольких поколений. Их называли Акис Меликлю. После смерти Мелика Ахмед хана, остались его дети. Один из сефевидских шахов послал человека взять у его наследников шахские доходы [причитающиеся] с Шекинского магала за несколько лет. Сборщик доходов явился и, избив их и их жен, отнял у них все имущество и звание мелика, назначив в Шекинский магал мелика из другого рода. Звали его Мелик Хусейн Саги. Мелики этого рода также правили в продолжение двух-трех поколений. Один из них был Мелик Алимардан, а другой – Мелик Наджаф. Последний был меликом при шахе [Надире]. Сын Дервиш Мухаммед хана

Баги бек бекства не имел. Сыном Баги бека был Алиджан, его сыном – Аскер, сыном Аскера – Аллахверди, а сыном последнего – Алиджан, у Алиджана же. было двое сыновей – Курбан и Ахмед; сына Курбана звали Хаджи Челеби, а сына Ахмада – Хаджи Шейх Али, При правлении Мелика Наджафа Хаджи Челеби пользовался почетом среди населения Шеки и был богат. Гаджи Шейх кулу [Али] также был богат, но Хаджи Челеби был сильнее влиятельнее его. Исполнение большей части поручений шаха и своих Мелик Наджаф возлагал на суннитскую часть населения и [вообще] обращался с суннитами очень плохо. Выведенные из терпения сунниты послали шаху такую жалобу: «Медик Наджаф, являясь кызылбашем, очень нас мучает; при распределении повинностей на нас возлагает больше, чем на кызылбашское население. Он разорил нас. Мы подданные шаха. Ради аллаха, помоги нам». Шах так повелевал им: «Выберите одного хорошего человека из суннитов, дав ему соответствующие полномочия, пришлите его ко мне, я мог своим фирманом уполномочить его, с тем, чтобы мелик не имел права делать что-либо без него». Суннитское население, согласно повелению шаха, на своем совещании нашло, что предки Хаджи Челеби были знатными людьми и сам он является знающим и отважным человеком. [Поэтому **[46]** именно] его нужно выбрать векилом. Хаджи Челеби тогда еще не ездил в Хадж [Мекку] и назывался просто Челеби.

Народ выбрал его своим уполномоченным и отправил к шаху. Шах назначил его векилом Шекинского магала [дав ему указ], чтобы Мелик Наджаф без его ведома не налагал на население повинностей.

Получив [от шаха] фирман, Хаджи Челеби вернулся в Шеки и стал называться Векил Челеби. Мелик Наджаф был настроен против Хаджи Челеби, не позволявшего ему незаслуженно обижать суннитов, и искал случая обвинить его перед шахом. Спустя некоторе время, мелик поехал к

шаху. В это время шах был в Иран-харабе. Мелик Наджаф пожаловался на Челеби и сказал: «Челеби не пускает, чтобы я возлагал исполнение приказания шаха на райятов. Никто не признает приказания шаха. Сам не слушает и народу не дает служить». Разгневанный шах приказал Челеби явиться к нему. Он отправился к шаху. Шаха известили о его приезде. Тот потребовал его к себе. При этом присутствовал и мелик. Шах гневно накричал на Челеби: «Почему не допускаешь, чтобы [народ] выполнял мои приказания? Убейте его!» Тотчас на его шею накинули петлю. Челеби с накинутой на шею петлей спросил шаха: «Да буду я жертвой у твоих ног! В чем моя вина? Зачем незаслуженно меня убиваешь? Шах ответил: «Мелик говорит, что Челеби препятствует исполнению приказов шаха». Челеби сказал: «Да буду я твоей жертвой! Мелик, получив от шаха какое-либо приказание, [всегда] добавляет к нему еще несколько поручений [от себя] и требует от народа их исполнения. А я говорю ему, что шах дал мне полномочия, я не позволю, чтобы ты напрасно мучил подданных. Поэтому мелик сделал ложный донос. Подданные-принадлежат государю». Мелик сильно испугался этих слов. Шах разгневался на мелика и дал Челеби более широкие полномочия. Челеби, получив фирман от шаха, вернулся в Шеки. Осыпав ругательствами мелика, шах отправил его назад в Шеки.

Вечером, когда шах, сидя у себя, размышлял, он обратился к своим эмирам и сказал: «В то время, как при мне никто не смеет даже заикнуться, этот нухинец Челеби осмелился с петлей на шее, не теряясь, выразить мне свое мнение. Увидите, что он что-нибудь да натворит, я никогда не ошибаюсь». Через некоторое время мелик опять обратился к шаху, возведя различные обвинения на Хаджи Челеби. Шах послал сборщика и приказал ему взыскать с Хаджи Челеби штраф в сто туманов. Сборщик, прибыв [в Шеки], потребовал денег от Хаджи Челеби. [Тот сказал]: «Не дам! В чем я

провинился, чтобы уплатить штраф. Не дам!» Через несколько дней сборщик сказал: «Отдай деньги, иначе побью и силою [47] возьму». Тогда дядя Хаджи Челеби Хаджи Шейх Али [стал его уговаривать] и сказал: «Эй Челеби, не спорь с шахский слугой». [Но] Хаджи Челеби отказался. Хаджи Шейх Али был очень богатым человеком. Он сказал своему сыну: «Иди домой, принеси деньги. Уплатим штраф». Хаджи Челеби говорит ему: «И ты не плати». Но Хаджи Шейх Али не послушался и вручил деньги [сборщику].

Сборщик, получив штраф, возвращается и рассказывает шаху все, что произошло. Юн сказал]: «Хаджи Челеби не давал деньги; их отдал его дядя. Но он не допускал и того. Однако тот не послушался и отдал».

Спустя некоторое время Мелик Наджаф опять обратился к шаху, заявив о новых проступках Хаджи Челеби. Шах приказал Челеби явиться к нему. Посланец извещает об этом Хаджи Челеби. Хаджи Челеби знал, что и на этот раз шах будет подозревать его в [измене], поэтому он собрал тайно суннитскую знать и юзбаши [старост] и сказал: «Шах вызвал меня к себе. Но знаю, что на этот раз я не вернусь. Что вы скажете?» Те единодушно ответили: «Если ты уйдешь, то мы не снесем повинностей кызылбашей. Мы не позволим тебе уехать». [Тогда он] спросил их: «Сделаете ли вы так, как я вам скажу?» Те ответили: «Сделаем».

На другой день Хаджи Челеби, собрав вокруг себя знатных и отважных суннитов, пошел и убил Медика Наджафа и нескольких из его детей.

1156 г. х. все сунниты собрались, выбрали Хаджи Челеби своим правителем и засели в крепости Гелясан-гёрясан. Когда сообщили об этом шаху, он прибыл с войском на место Кётан-дюзи, находившееся около селения Даш-булаг. Оставив там главные силы, шах с отборным войском двинулся к [крепости] Гелясан-гёрясан. В длительном бою много людей пало с обеих сторон. Даже перед глазами самого

шаха был убит его личный слуга. Тогда военачальники шаха сказали ему: «Да будем мы твоей жертвой! Стоит ли из-за кучки бесполезных, голодных людей обрекать свое войско на истребление?» И шах согласился.

Уйдя оттуда, он некоторое время пробыл в лагере своей армии, а затем пошел к себе. Через год он опять вернулся. Три года Хаджи Челеби вместе с населением Шеки сидел в крепости Гелясан-гёрясан, терпя голод и лишения. [Наконец] шах ушел, и население вернулось в Нуху. Когда шах прибыл в Хорасан, его там убили.

В Иране часто бывали смуты и беспорядки. Хаджи Челеби сделался большим человеком. Власть его распространялась до Тебризского вилайета. После смерти Надир шаха в Персии появился некий сардар Амир Аслан. Он также пришел с войском с целью завоевать Шекинский вилайет. [48] Старший сын Хаджи Челеби, Хасан ага, со своим войском, вышел ему навстречу. Во время боя Хасан ага был убит, но сардару Амир Аслану не удалось взять Шекинский вилайет, и он вернулся назад. Через некоторое время Ахмед хан хойский, Кязым хан карадагский, Панах хан [кара] багский и Шахверды хан гянджинский, из зависти к огромным успехам Хаджи Челеби, послали к валию Грузии людей с бумагами, предлагая ему выступить совместно с ними против Хаджи Челеби. Грузинский валий собрал большое войско и послал за этими четырьмя ханами. Когда те пришли, то валий всех их схватил [в плен] и с войском двинулся на Хаджи Челеби, уводя с собою пленных ханов.

Узнав об этом, Хаджи Челеби собрал войско и около Шамкира [Шамхора] вступил в бой с валием. Потерпев сильное поражение и потеряв много людей, валий вернулся назад. Он, освободив [означенных выше] четырех ханов, позволил им вернуться к себе. Через некоторое время валий с грузинским войском вновь пошел на Хаджи Челеби и воевал с ним на берегу Ганыка [Алазана], но, потерпев пора-

жение, вернулся обратно.

Хаджи Челеби хан властвовал двенадцать лет и умер в 1168 г. х. После Хаджи Челеби хана власть перешла к его сыну Ага Киш беку. Он женился на дочери Мухаммед хана, отца Сурхай хана. Ага Киш бек пять лет был ханом в Шеки.

Кумукский хан Мухаммед хан, который был отцом жены Ага Киш бека, прибыл со своими войсками в Арешский магал и послал к Ага Киш беку гонца с известием, что он желает повидаться с мужем своей дочери. Ага Киш бек, взяв с собой несколько человек, отправился к нему. [Оказывается] Мухаммед хан был в заговоре с арешским султаном Мелик Али. Убив в 1172 г. х. (1758 – 59) Ага Киш бека, Мухаммед хан со своими войсками вошел в Нуху. Старшим сыном Хаджи Челеби был Хасан ага. Его сын Хусейн хан был в то время молодым человеком. Некоторые из шекинских беков взяли его с собою и бежали в Ширванский вилайет. Мухаммед хан, прибыв в Нуху и узнав о местонахождении казны и денежных средств Челеби хана, достал их из-под земли и в течение сорока дней жестоко угнетал население. После сорока дней шекинцы, возмутившись, прогнали Мухаммед хана, а Хусейн хана доставили из Ширвана в Шеки и сделали его своим правителем. Арешский султан Мелик Али не стал подчиняться Хусейн хану. Прошло два года. В это время в Персии был [некий] сардар Фатали хан Афшар. Он Пришел в Карабаг. Мелик Али отправился к Фатали хану и просил его, чтобы тот сделал его шекинским ханом. Когда Хусейн хан узнал об этом, то тоже отправился с подарками к Фатали хану. Сардар Фатали хан спросил некоторых из знатных лиц: «Кто именно **[49]** является действительным потомком беков Шекинского вилайета – Мелик Али или же Хусейн хан?» Те ему ответили: «Хусейн хан. Дети тех [арешских меликов] были нукерами этих [шекинских ханов], и они всегда им служили». Тогда Фатали хан рассердился на Мелик Али и сказал: «Зачем ты восстаешь

против своего господина?» Потом он схватил его и отдал в руки Хусейн хана. Одарив Хусейн хана подарками, он сказал: «Я делаю тебя ханом».

Взяв с собой Мелик Али, Хусейн хан прибыл в Шеки и, убив его там, стал правителем вилайета. У Хаджи Челеби было четверо сыновей: Хасан ага, Ага Киш бек, Джафар ага и Хаджи Абдулкадир хан.

Спустя несколько лет после того, как Хусейн хан сделался [шекинским] правителем некоторые люди стали натравливать против него Джафар агу, говоря: «Ты являешься сыном Хаджи Челеби, в то время как Хусейн хан ему только внук; почему бы тебе самому не сделаться ханом?» После этого отношения между Хусейн ханом и Джафар агой все больше и больше обостряются; сколько ни старался Хусейн хан уладить дело миром, но все его усилия оказались тщетными. Наконец, создалось невыносимое положение, и Хусейн хан, не найдя другого выхода, убил Джафар агу. После этого происшествия брат Джафар аги Хаджи Абдулкадир настраивается против Хусейн хана. Через несколько лет он привлек на свою сторону некоторых шекинских и арешских беков, убежал в Ареш и на берегу Куры, на острове Дардоггаз[10] построил сильное укрепление. Карабахский хан Ибрагим также пришел им на помощь. Здесь несколько раз между Хусейн ханом и им происходили бои. В одном из этих боев был убит сын Ага Киш бека Бала Гаджи хан. Хусейн хан двадцать два года властвовал в Шекинском вилайете. Через некоторое время, воспользовавшись удобным случаем, Хаджи Абдулкадир, вместе с шекинскими и арешскими беками, застав Хусейн хана в Нухинской крепости, убил его и в 1194 г. х. (1780) сделался ханом Шекинского вилайета. Его звали Хаджи Абдулкадир ханом. Хусейн хан имел сына, по имени Ахмед ага; Хаджи Абдулкадир через некоторое время убил и его.

[Другой] сын Хусейн хана Мухаммед Хасан был в Кара-

баге. Он отправился в Джар и, собрав там войско, пошел на Хаджи Абдулкадира. Но, потерпев поражение в бою, вернулся назад. Хаджи Абдулкадир властвовал в Шеки три с половиною года. Позднее Мухаммед Хасан хан, вновь собрав войско в Джаре, воевал с Хаджи Абдулкадиром. На этот раз **[50]** Хаджи Абдулкадир потерпел поражение и убежал в к отцу Мустафа хана Агаси хану. Агаси хан схватил и отдал его в руки Мухаммед Хасан хана. В 1198 г. х. (1783 – 1784) Мухаммед хан убил его я сделался ханом Шекинского вилайета. Мухаммед Хасан хан умертвил также семерых малолетних сыновей Хаджи Абдулкадир хана, [и таким образом] у него не осталось детей мужского пола. Мухаммед Хасан хан властвовал уже два года. Мой отец, Фатали хан, является братом Мухаммед Хасан хана и по матери происходит от дочери арешского султана. Сыновья арешского султана Мелика Али имели в то время в Ареше большое влияние и были сильными беками. Они были братьями матери Фатали хана. Принимая во внимание, что Фатали хан имел много сильных родственников и был любимым сыном Хусейн хана, Мухаммед Хасан хан, опасаясь его, выколол ему глаза и содержал его под арестом в своем доме. Через несколько лет, младший сын Хусейн хана Селим хан [попал в немилость]. Мухаммед Хасан хан, не доверяя ему и испытывая опасение перед ним, не давал ему никаких чинов и даже намеревался убить его. Селим хан, почуяв недобрые намерения Мухаммед Хасан хана, бежал в 1192 г. х. (1778) из Шеки в Джарский вилайет, взяв с собою нескольких беков из Шекинского вилайета. В том же году персидский падишах Ага Мухаммед шах со своими войсками пошел на Карабаг и остановился там. Желая оказать услугу шаху, Мухаммед Хасан хан послал своего доверенного нукера Хаджи Сеида в распоряжение шаха. Ага Хаджи Сеид в душе ненавидел Мухаммед Хасан хана и потому, по прибытии к шаху, сказал ему: «Если ты желаешь, чтобы

Шекинский вилайет служил тебе, то должен или убить Мухаммед Хасан хана или же выколоть ему глаза». Шах назначил одного из своих ханов, по имени Девели[11] Мустафа хана, командующим, дав в его распоряжение двенадцатитысячную армию, велел ему покорить Ширван, схватить Мухаммед Хасан хана и, ослепив его, отправить в Тебриз.

Девели Мустафа хан, переправившись с войском через Куру, прибыл в Ширванский вилайет. Ширванский хан Мустафа убежал и укрылся в укрепленном месте, которое называлось Фит-дагы. Кызылбашские войска опустошили Ширванскую степь и унесли с собою все, что попало в их руки.

Мухаммед Хасан хан властвовал двенадцать лет. В 1210 г, х. Селим хан, собрав войско в Джаре и Аварии, выступил против Мухаммед Хасан хана. Мухаммед Хасан хан вышел ему навстречу с шекинскими войсками, и у селения Кюнек [12] между ними произошел бой. Мухаммед Хасан хан **[51]** потерпел поражение и вернулся в Нуху раньше, чем Селим хан, со своими джарскими и аварскими войсками, успел в нее войти. Девели Мустафа хан прибыл с войском из Ширвана в Агдаш. Пробыв в Агдаше несколько дней, он отправился в Хачмасский магал и остановился под селением Теркеш. Мухаммед Хасан хан, надеясь на услугу, оказанную им Ага Мухаммед шаху, и принимая во внимание, что его [доверенное] лицо находится у шаха, а также думая, что Ага Девели пришел из-за Мустафа хана, вышел из Нухи и направился к Девели Мустафа хану, чтобы взять у него войско и выгнать Селим хана из Шеки. Но как только он вступил под селением Теркеш в лагерь Девели Мустафа хана, последний, схватив его, ограбил его нукеров, выколол ему глаза и с несколькими кызылбашами отправил его в Тавризский вилайет. Селим хан остался в Шеки и стал ханом. Через некоторое время он убил семерых малолетних сыновей Мухаммед Хасан хана. Селим хан не захотел служить шаху. Опасаясь кызылбашских войск, он переселил город в

Гелясан-гёрясан и укрепился там. В том году Ага Мухаммед шаху завоевать Карабаг не удалось, и он вернулся со своим войском назад. В Ширване он убил Девели Мустафа хана. На следующий год шах вернулся опять, захватив с собою Мухаммед Хасан хана. Оставив его с частью войска и обоза на Мугани, он с остальным войском отправился к Карабагу.

Шах потребовал к себе Мустафа хана ширванского и Джавад хана гянджинского, В том же году в Карабаге свирепствовал голод. Карабагцы не вынесли. Ибрагим хан со своими детьми бежал в Джарскую область. Шах взял Карабаг и остановился в крепости Шиш [Шуша]. В том же, 1211 г. х. личный слуга шаха, которым последний был недоволен, опасаясь за свою участь, однажды ночью сам убил его.

Утром, когда войска узнали об этом происшествии, среди них началась суматоха. Кызылбашские войска разбрелись. Мустафа хан ширванский отправился оттуда [из Карабага] на Мугань, взял с собой Мухаммед Хасан хана и вернулся в Ширван. Через несколько дней он отбыл с Мухаммед Хасан ханом в Шеки, чтобы сделать его опять ханом. Селим хан, услышав об этом, убежал. Мустафа хан еще раз сделал Мухаммед Хасана ханом. С этого времени Мухаммед Хасан хан и Мустафа хан сделались большими друзьями. После этого Мухаммед Хасан хан властвовал еще восемь лет. Впоследствии их отношения испортились, и они стали врагами. Мустафа хан взял из Карабага Селим хана с тем, чтобы сделать его шекинским ханом, низложив Мухаммед Хасана. Мухаммед Хасан хан также пошел с войском на Карабаг. По дороге он пришел к убеждению, что в крае очень много людей, ненавидящих его, и что не сможет воевать с Мустафа ханом. **[52]** Поэтому он распустил свое войско и отправился с несколькими людьми к Мустафа хану, надеясь, что Мустафа хан с ним помирится и позволит ему властвовать в Шеки. Но Мустафа хан схватил его и отправил в Ширван, а Селим хана оставил у себя, думая послать в

Şəki. Biblioqrafik göstərici. Tarix-diyarşünaslıq materialları

Шеки наместником одного из своих беков. [Тогда] все население Шеки, большие и малые, собралось вокруг моего отца, Фатали хана, поклялось ему в верности, и в 1219 году хиджры (1804 –1805) сделало его своим ханом. Он властвовал два-три месяца. Мустафа хан, убедившись в том, что он не сможет добиться осуществления задуманного, отправил к Фатали хану людей, с целью завязать с ним дружбу, и просил его прислать к нему, для большего укрепления дружественных отношений, своего сына. Тогда я был маленьким. Отец послал меня в Ширван. В это время Мустафа хан послал Селим хана в Агдашский магал. Спустя несколько дней Селим хан сговорился в Агдаше с некоторыми шекинскими беками [отнять власть у Фатали хана]. Так как беки в свое время приняли присягу, то Фатали хан им верил и совсем не подозревал, что среди них могут оказаться предатели.

Однажды Фатали хан поручил охрану одних из ворот крепости беку, который состоял в заговоре с Селим ханом. Когда ночью Селим хан подъехал верхом к крепости, этот самый бек тотчас же отворил ворота и впустил его в крепость. В указанном выше [1219] году Селим хан опять становится шекинским ханом. Селим хан властвовал полтора года. Когда Ибрагим хан Карабагский отложился, стал воевать с русскими и был убит, сестра Селим хана тоже была убита в Карабаге. Селим хан, узнав об этом, в отместку убил несколько человек из русского войска, которые были при нем. Военачальники, бывшие при нем, были возмущены этим вероломством. Генерал Небольсин послал против него русский отряд.

После первых стычек Селим хан, чувствуя свою слабость, бежал в кызылбашскую сторону. Генерал Небольсин опять назначил Фатали хана шекинским ханом. Но Джафаркули хан хойский обратился к русскому государю с просьбой отдать Шекинское ханство ему, и государь исполнил его

желание. По приказу русского царя, в 1221 г. х. (1806—1807) Джафаркули хан сделался ханом Шекинского вилайета.

Во время правления Джафаркули хана я тоже вернулся в Шеки.

Написано 20-го [зи] ка'рат-уль-харама 1244 г. х. (24/V.1829 г).

Комментарии

1. *Перевод на русский язык сделан А. Дадашевым – в 1926 году. A. Salis*
2. *Город Нуха от 1969 года называется Шеки. A. Salis.*
3. *«Кешиш» (по азербайджански) – священник. A. Salis.*
4. *Белая вода – речная и ключевая вода, приятная на вкус; черная вода – подпочвенная, неприятная.*
5. *«Алем-Араи-Аббаси» – историческое произведение Искендара Мунши.*
6. *Ср. Искендер Мунши. Алем-араи-Аббаси, Тегеран, 1314, стр. 62.*
7. *Дар-доггаз – местность в Самухском реками Иорой (Гавырлы) и Курой.*
8. *В тексте — Авали.*
9. *Весьма возможно, что это нынешний Гёйнюк.*
10. *(пер. М. Дадашева, Ф. Бабаева)*

Текст воспроизведен по изданию: Из истории Шекинского ханства: (Керим Ага Фатех. Краткая история шекинских ханов; Хаджи Сеид Абдулгамид, Родословная шекинских ханов и их потомков.). Баку. Элм. 1958

Мы приносим свою благодарность Айдыну Мамедову за помощь в получении текста.

10.13. НУХА

Нуха уездн. г. Елизаветпольской губ., у южной подошвы Главного Кавказского хребта, на высоте 2454 фт. над ур. моря, в сев.-вост. части ущелья, по которому протекает р. Киш-чай. Жит. 25 тыс. (81% татар, 18% армян). Н., иначе Шеки, бывшая столицей шекинского ханства, до половины XVIII ст. была селением и сделалась городом с образованием названного ханства, возникшего во время нашествия Надир-шаха на Закавказье (1734—40 г.). В 1819 г. ханство было окончательно присоединено к России, под именем Шекинской провинции, в 1846 г. обращенной в уезд Шемахинской губ., затем в уезд Бакинской и, наконец, Елизаветпольской губ. Н. соединена почтовой дор. через Закаталы с Сигнахом и с ст. Евлах (74 в.) Закавк. жел. дор.; с Самурским окр. Дагестанской обл. Н. соединяется Военно-Ахтинской дорогой, через пер. Салават. Укрепления и ханский дворец в персидском стиле, построенные в 1765 г. шекинскими ханами. Очень развито шелкомотательное дело и вообще обработка шелка. 45 шелкомотален, 4 кирп. зав., 8 гончарных; 4 кожевен, и 3 мыловар. Обширная торговля шелком. 4-классн. г. училище, 2 арм.-григ. церковно-приходск. учил., 1 православная церк., 3 арм.-григор., 28 мечетей, больница, врач, аптека.

Нухинский уезд — занимает северную часть Елизаветпольской губ. и граничит на С с Дагестанской областью, на В с Бакинской губ., на З с Закатальским окр. Имея вид продолговатого четырехугольника, расположенного по южному склону Главного Кавказского хр. и прилегающим степным местностям, занимает 3346,7 кв. в., или 3808,7 кв. км (по Стрельбицкому). Жителей к 1 января 1896 года 94767 (51552 мжч. и 43215 жниц.). В отношении рельефа и природы Н. уезд, один из наиболее богатых, промышленных и торговых уу. Закавказья, может быть разделен на четыре

района. Первый, горный район, занимает сев. часть у. и расположен по южному склону Кавказского Гл. хребта, возвышающегося здесь местами почти до 14 — 15 фт. (Тхфан-даг 13764 фт., Базар-дюз 14722 фт.); крутой склон этот, изорванный множеством ущелий, над которыми высятся снеговые вершины хребта, орошенный бесчисленными быстрыми речками и покрытый в большинстве случаев лесами, представляет, в нижней своей части весьма благоприятные условия для садоводства и шелководства (шелковица, груши, яблоки, абрикосы, персики, орехи, каштаны и пр.), а у подошвы гор — и для культуры риса. Климат весьма разнообразен; на гребне хребта очень суровый, внизу склона теплый, летом даже жаркий, но в общем довольно здоровый. Осадки довольно обильны (Нуха — 717 мм). Характерной особенностью этого района является также весьма многолюдные селения (Хачмаз — 4755 душ об. пола, Баш-гуйнук — 5084, Вандам 4323 д. и проч). В этом же районе на склоне хребта зарождаются и текут горные речки: Шин-чай, Киш-чай, Аджиган-чай, Туриан-чай, Гек-чай, направляющиеся на Ю и имеющие важное оросительное значение. Дале к Ю широкой полосой у подошвы хребта располагается второй, низменный район, отличающийся более жарким, нездоровым климатом и обилием воды, как приносимой сюда названными речками, так и скопляющейся под почвой, вследствие чего район этот у местных жителей носит название района кара-су, т. е. черных, или подпочвенных, вод. Из всех речек, стекающих с гор, только Туриан-чай и Аджиган-чай выходят за пределы этого района, остальные же все разбираются на поливку посевов риса и других хлебов. Главное занятие населения — культура хлебов, в особенности риса, а также садоводство и разведение шелковицы; плоды этого района уступают, по качеству, плодам первого. Селения здесь менее многолюдны, за исключением лишь одного (Ниж — 5084 д.), которое, по состоянию садоводства, шел-

ководства, земледелия, является выдающимся не только в Н. у., но и во всей губернии. Третий район обнимает безлесные возвышенности (Даш-юзам, Боз-даг), поднимающиеся до 2700 фт. над ур. моря, а равно прилегающие равнины (Сарыджа) и в зап. части у. отделяется от второго района притоком Алазани, Айри-чаем, в который впадают Шин-чай, Киш-чай и еще некоторые горные речки первого и второго районов. Район этот отличается безлесьем и хорошей почвой; главное занятие населения — хлебопашество (пшеница, ячмень, лен, просо, полба и проч.); садов немного. Последний район обнимает жаркое, степное, безводное, слабонаселенное пространство Аджинаур; жители занимаются хлебопашеством и скотоводством, которому благоприятствует хорошая травяная растительность, развивающаяся в дождливые годы в степи; в этой части у. зимует значительное число кочевников, со стадами, пасущимися летом на Главном Кавказском хребте. Адерб. татары составляют 69,8% населения, армяне — 15,7, удины — 7,8, кюринцы — 4,6, евреи — 1,9; остальные — грузины и гапутлинцы; 74,5% относятся к мусульманам (73,5% — сунниты), 22,7% к армяно-григорианам. Всего под посевами 33200 дес. земли. Возделываются рис, озим. и яров. пшеница, просо, ячмень и полба; местами в нагорной части у. сеют лен. Существенную роль в первых двух районах играет также бахчеводство (дыни, арбузы, огурцы), а кое-где и разведение табака (в 1894 г. с 891/2 дес. получено 11280 пд. табаку, преимущ. махорки). Шелководство, по значению, следует непосредственно за хлебопашеством, и в этом отношении Н. у. занимает одно из первых мест в Закавказье. В 1893 г. коконов получено 81740 пд., в 1894 г. — 89900 пудов. Весьма распространено также и садоводство (яблони, шелковицы, груши, фиговое дерево, каштан, грецкий орех, фундук, обыкновенный орех и пр.); в селении Ниж встречаются сады до 9 дес., занятые исключительно орешником.

Яблоками славится сел. Вандам. Виноград разводится повсеместно и употребляется преимущественно в виде ягоды, а также служит материалом для винокурения; вина в 1894 г. получено 44930 ведер. Скотоводство в большинстве местностей Н. у. промышленного значения не имеет; в 1891 г. в уезде, без Нухи, насчитывалось лошадей — 5676, ослов и мулов — 938, крупн. рог. скота — 23500 гол., буйволов — 7680, овец — 47850, коз — 3250, свиней — 660; продукты скотоводства потребляются на месте. В некоторых сел. Горного района некоторое значение имеет и пчеловодство; число ульев у отдельных хозяев доходит до ста. Кустарная промышленность сосредоточивается главным образом на выделке изделий из шерсти (мешки, ковры, сумки и пр.) и шелка (материй), а также на производстве гончарной посуды; небольшая часть населения занимается также отхожими промыслами. Начальных сельских школ 8, армяно-григор. приходских — 5; православных церквей — 1, армяно-григориан. — 44, монастырей — 2, мечетей — 261, синагог — 3.

Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. — С.-Пб.: Брокгауз-Ефрон. 1890—1907

10.14. NUKHA

A town of Russian Caucasia, in the government of Elizavetpol, and previous to 1819 the capital of the khanate of Sheki, lying 57 m. N.E. of the town of Elizavetopol, at the S. foot of the main chain of the Caucasus. Pop. (1861) 22,618; (1897) 24,811; mainly Tatars, with some Armenians. The cupola of the church in the fortress is 2455 ft. above the sea-level, in 41° 12' 18» N. and 47° 12' 7» E. The fortress, a square enclosure, erected in 1765, contains the palace, built in 1790 in the original Persian style. The leading industry is the breeding of silkworms and the spinning of silk. Nukha was a mere village down to the

middle of the 18th century, when it was chosen by Hajji Chelyabi, the founder of the khanate of Sheki, as his residence. The Russian occupation dates from 1807, though the annexation was not completed till 1819.

The Encyclopædia Britannica: a dictionary of arts, sciences, literature and general information: The Encyclopædia britannica company, 1911. — T. 19. — C. 846.; T.17. s.613.

10.15. KHANS OF NUKHA

If one half of Tiflis is like Europe, the other half of Tiflis is purely Oriental. Narrow, steep, ill-paved streets; misterious houses hiding the life within behind closed doors and shuttered windows; the merchant sitting among his wares - the silversmiths in one street, the arms-makers in another, the shoemakers, the carpet-dealers, the fruit-sellers, the perfume-venders, each trade in its own quarter. And what things to buy, if one money and time - the two equally essential components of an Eastern bargain! Through this low doorway and behind this commonplace shop is a dark warehouse piled high with carpets in mountainous profusion. Here is every fraud ready for the unwary or unknowing purchaser, but here, also, if your eye is sharp and your tongue smooth and your experience trust worthy and your time and patience without limits, is a brocade from the palace of one of the old Khans of Nukha, vassals of Persia in time gone by; this is a silken carpet from Isfahan, in the golden days of Shah Abbas, two hundred years old, priceless; that rug was rug was woven by Tekke girls in the tent of nomad Turkomans, a pattern never copied but preserved in memory from the times of Tamerlane;.

Henry Norman. Russia of To-Day / Editted by Edward Burlingame. — Scribner's Magazine: Charles Scribners Sons, 1901. — T. 29. — C. 73.

10.16. RUSİYA ARXİVİNDƏ (ЦГВИА СССР) ŞƏKİYƏ DAİR BİR NEÇƏ TARİXİ SƏNƏD

ИЗ ПЕРЕПИСКИ А. В. СУВОРОВА
БУМАГИ А. В. СУВОРОВА ОБ АРМЕНИИ, ЗАКАВКАЗЬЕ И ПЕРСИИ

Рапорты А. В. Суворова князю Г. А. Потемкину

№ 1

Рапорт

Ваша светлость мне великодушно простит, ежели, особливо в случайных известиях, обрящете какие недостатки: иных плодовитость для всей связи и последствиев казалась при начале быть необходимою.

Александр Суворов
15 февраля 1780 года Астрахань
ЦГВИА, ф. 52, оп. 1/194, д. 218/а, л. 1.

Бакинский Аджимелик-хан с согласия дербентского Фетали-хана отъезжал к шушинскому Ибраим-хану для заключения общей дружбы и сим последним задержан.

Шемахинские Мамат Сеит и Мамат Агасы ханы, два брата, в дружбе с дербентским и бакинским ханами.

Шакинский Усеин-хан в союзе с дербентским Фетали-ханом; по некоторым известиям отправились в 20000 войска против шушинского Ибраим-хана для выручки задержанного им бакинского Аджимелик Магмет-хана.

Генджинский Мамат-хан с сим шакинским ханом в союзе, якобы с шушинским Ибраим-ханом имевши сражение, потерял свою вольность и тем ослеплен.

Ардевенские два брата Назарали и Учиук-ханы ныне в союзе с шушинским.

Между Ардевилью и Гилянью город Хархачь, в нем Мамат-хан живет спокойно.

До возвращения из Шираза в Рящ Адиат-хана по прика-

зу Керимова сына Абдул Фаты-хана правит Гилянью реченного Халхалского Мамат-хана брат Ферали Джилла-хан. Доверенные бывшего Керима наибы в Ряще. Аджижафар, Аджимират, Аджи Мустафа.

13 февраля 1780 года.
ЦГВИА, ф. 52, д. 218, лл. 4-5.

Провинция Ширвания, города Шемаха, большой, крепкой, на стене пушек до 40. Меньшой или по речке Айгу по торгу, а особливо шелком и разными материями, знатный; съезжаются в оный из отдаленных мест, лежит к подошве горы на Муганской степу; между ими 15 верст, а от Дербента 400 верст, от Баку 120; Шемахинский хан может собрать своего войска конницы до [135] 4000, пехоты против того в половину, пушек полуторафунтовых на верблюдах до 30. Ядра чугунные, пороху мало, как и у дербентского, на каждую пушку зарядов по 30. Лезгинцев может нанять до 5000 и до 6000 за такую ж цену, как и Ираклий, но как те своевольны, то лучше подобно сему нанимает у ханов эриванского и генджинского. От Шемахи вправо к Грузии по подгорью в 120 верстах область Шеки Кабала принадлежит эриванскому Гусейн Алхану, который город от сей области вер. до 500. Реченный хан ныне во власти у царя Ираклия. От города Шеки Кабалы в вер. 300 знатный и крепкий армянский монастырь Эчмиадзин, по персидски Учкилиса. В нем армянский патриарх. Та-кож ныне имеет в нем пребывание царя Ираклия сын Ливон, поставленный там для владения от отца. (Qeyd: Əlbətdə ki bu görkəmli rus generalı səhvə yol verir, görünür ki o zaman ruslar Cənubi Qafqazin coğrafiyasını hələ yaxşı öyrənməyiblərmiş! - A. Məmmədov.)

Архив АН СССР, ф. 99, оп. 2.
№ 13. стр. 19-59, 65-73.

Рапорт

После отправления мною от 28-го числа прошедшего месяца вашей светлости известиев следующие имею честь приложить.

Генерал-поручик
Александр Суворов
10 августа 1780 года Астрахань

Царь Ираклий с войском, состоящим в восьми тысячах грузин и нанятых лезгинцев, выступил из Тифлиса против эриванского Гусейн-аль-хана. Сим пользуясь, дербентский Фетали-хан и шемахинский Агасий-хан тож пошли в поход, каждый имея своею войска до трех тысяч и нанятых вообще лезгинцев до пяти тысяч против шушинского Ибраим-хана.

Управляющий областью Шеки Кабала Гусейн-хан чрез разные насилия пришел у народа в ненависть и по домогательству племянника своего лишен власти правления и принужден выехать из оной области в лезгинское местечко Джар, а на место его выбран народом вышепомянутый его племянник.

Последнее отправленное от 28-го числа прошедшего месяца известие об Адиат-хане рящснском (якобы оный чрез помощь хальхальского Амир-Гуны-хана, возвратясь в Рящ, по-прежнему вступил в правление), подтверждения никакого не имеет.

10 августа 1780 года Астрахань
ЦГВИА, ф. 52, д. 218, л. 44.

Рапорт

После отправленных мною от 11-го числа сего месяца вашей светлости известиев следующее честь имею приложить.

Генерал-поручик
Александр Суворов
18 августа 1780 года Астрахань

В подтверждение прежнего известия о Гусейн-хане шекинском, который по изгнании, находясь в местечке Джары и будучи приглашен от некоторых из своих подданных, выехал из оного в надежде вступить по-прежнему в правление, но по прибытии в Шеки Кабала от того ж своего племянника Гаджи-Кадыра (от коего и прежде был изгнан) убит.

18 августа 1780 года Астрахань
ЦГВИА, ф. 52, д. 218, лл. 42-43.

Рапорт

Вашей светлости моим известием от 19-го июля донесено было о приступлении к испытанию обретающегося в непрестанных беспокойствиях рященского Гедает-хана к подтверждению себя с его имением под высочайший скипетр ее императорского величества сие полезное производство принесло было желаемой совершенный успех, но объясненные препятствия в приложенной ноте под литерою А, оной опровергли довольно, что есть влияние в сердцах народов о высочайшем ее императорского величества покровительстве; а мой долг ныне пещись об избавлении невольника, употребленного мною по сему происшествию.

Генерал-поручик
Александр Суворов
21 октября 1780 года Астрахань

Прибавление к вышеписанным двум письмам, объявленное от генжинского армянина Гукаяса Петрова, выехавшего из Дербента 28 сентября

Отправленный от 19 июля из Астрахани генжинский армянин Никита Яковлев, прибыв в Дербент, где от шурина дербентского хана Магмета, живущего от [151] Дербента в

двух верстах от него, у него семьдесят рублев деньгами, о коих просил дербентского Фетали-хана, но удовольствия никакого не получил, следовав в город Баку, а из оного на прилучившемся в то время российском купеческом судне отправился в устье реки Сефитры, где Аднат-хан рященский, оставленный от своих подданных и избегая поисков от Назар Али-хана шахсеванского, тогда укрывался, но по прибытии судна в устье реки Аднат-хан уже на берегу оной в Лагинджане находился, куда и вышепомянутый Никита Яковлев следовал и был благосклонно принят от Адиат-хана, который по состоянию тогдашних своих обстоятельств предпринял с оным на вышепомянутом российском судне ехать в Астрахань, чтоб отдать себя в покровительство России, почему и (умением) (Слово в скобках добавлено Суворовым) экипаж ханский был уже положен на судно, но за несколько времени пред снм прибывшее от Али Мурат-хана сердара из Испагани войско, состоящее в 3000, по уходе Назар Али-хана вступило в Ряц, и начальствующий оным войском Исманл-хан, уведомлен будучи тайно чрез письма от находящегося в Баке астраханского татарина Наурзалея Иманкулова об отправлении российского судна из Баки в устье реки Сефитры, а от других персиян о прибытии судна и о намерении Адиат-хана сесть на оное, в отвращение чего отправил в Лагиджан партию в 100 человеках, которая намеревающегося вступить уже на судно Адиат-хана, захвати со всеми при нем бывшими, имела повеление препроводить в Рящ, где оный поныне под присмотром у вышесказанного Исмаил-хана находится; нагруженный же на судно экипаж и прочее пред выездом Адиат-хана из Лагнджана присланному от него чиновнику возвращен. Вышепомянутый же Никита Яковлев по прибытии сей партии ушел тайно с берега на судно и, возвратясь на оном в город Баку, а из оного сухопутно следовал к Кизляру, но в проезд чрез Дербент захвачен от вышепомянутого Магмет-хана, шурина дер-

бентского Фетали-хана, в сходство писем некоторых астраханских жителей, коих имена, как дербентские жители объявляют, армянин Миней Степанов и персиянин Гаджи Рагим; по оным же письмам в Дербенте и в окружностях оного разглашен слух, что [152] вступление российских войск отменено и, следовательно, наглости, чинимые российским подданным, могут остаться без всякого взыскания. Всходствие чего Магмет-ханом отнято от Никиты Яковлева все находящиеся при нем товары ценою на 564 рубли; также от кизлярского армянина Ядара Хейдарова, едущего с ним из Персии в Кизляр, отнято жемчугу и каменьев на 1000 рублев, а в половине прошедшего сентября от кизлярских армян четырех человек, Беиджама, Калуста, Меркума, Симана, едущих из Кизляра в Шеки-Кабала для покупки шелку, отнято самим дербентским ханом на дороге в сорока верстах от Дербента 5500 рублев, а по объявлению некоторых дербентских жителей участвовал в сем грабительстве и астраханский татарин Наурзалей Иманкулов.

ЦГВИА, ф. 52, д. 218, лл. 53-54.

Рапорт

Вновь собранные о Персии известии вашей светлости имею честь приложить.

Генерал-поручик
Александр Суворов
27 июля 1781 года Астрахань

Шошинский Ибранм-хан, ведая о богатстве владеющего в Карабаге варандинского мелика Исая, в минувшем мае месяце призвав оного к себе якобы в гости, желал узнать о количестве его капитала, но как сей мелнк Исаи добровольно ему не признался, то он, вознамерясь овладеть его имением, приказал допрашивать его пристрастно, о чего призна-

нием оного последовала смерть; хотящий же присвоить его богатство своему владению Ибранм-хан чрез сне себя удовлетворил.

Владеющий в области Шеки Кабала-хан Гаджикадыр за его тиранствы, оказываемые к своим подданным, по просьбе оных родным его братом в половине прошедшего нюня убит и по смерти оного управляет тою областню реченный брат его.

ЦГВИА, ф. 52. л. 234 лл. 35-36

Рапорт

Вашей светлости у сего в путь с собраниями о персидских обстоятельствах известиями подношу с письма дошедшаго ко мне бывшего здесь Рященекаго Адяат-хана посланником персиянина Сеит-Рнзы на рассмотрение в копии перевода.

Генерал-поручик
Александр Суворов
18 генваря 1782 года Астрахань

Перевод с персидскаго письма

Доносит, припадая к стопам вашего высокопревосходительства храбрейшему военному начальнику генерал-поручику и разных орденов кавалеру, Александру Васильевичу покровительствуемой вашим высокопревосходительством нижайший раб ваш Саид-Риза. Естли ваше высокопревосходительство по щедрой своей ко мне милости изволите ведать о состоянии моего пребывания, то я до сего месяца залхаджи 15 числа, то есть прошлаго 1781 года ноября 15 дня в городе Баке имея пребывание за здравие вашего высокопревосходительства нахожусь в молениях, а чтож я до сего

числа к услугам вашим писанием моим о себе не донес с тем намерением, что желал по приезде моем в Гилям [171] божиею помощию доношение свое с пристойным к услугам вашим моим презентом отправить, а понеже как ныне почтенны гречанин Иван Андреевич отправился к услугам вашего высокопревосходительства, то я и почел себя обязанным сим моим писанием дать вашему высокопревосходительству о себе знать. А естли желаете и о пронзшествии дел его высокостепенства Ага-Гадает-хана ведать, то он из Гиляна выехал было с тем намерением чтоб доставить себя к высокороссийскому двору штурмою, занесши его в Сальянской кулжук, где в ожидании себя оттуда свободы имел пребывание, а в сумме то время ею высокостепенгтво Фетали хан известил об кем всех господ горских, ширванских ханов собрав, потом и ево Гадает-хана с судна вызвали на берег и тако они веема оказали ему с своей стороны всякое благотворное угощение и снисхождение, да притом присягою уверили, чтоб ему Гадяет-хану отдать до 50000 человек войска да и самим ехать с ним до коего месте желательно будет ему Гадает-хану токмо он принял к себе 15000 лезгнинов с платежом им 550000. А как ныне 20-й день тому минуло что взял оное войско, при коем войске находились Уимиев сын, да шемхалов брат и протчия горския начальники, каждой при своих войсках, а притом и высокостепенный Фет-али-хан обще с ширванским Мухамет Саид-ханом, да бакинским Мелик Мухамет-ханом и шекинским Абдул Гафар-ханом, всего до 20000 человек. А собрание их всех происходило при реке Куре, где сообщаясь с Гадает-ханом и нечисля войско отправились в Гилянь и Мазандрон, а оттуда по привидении ими в благоуспешное состояние отправится имеют в Аракскую область, и тако намерение их было то что я и донес, однако хан веема желание свое возымел чтоб быть под покровительством великаго российскаго двора и находится в спокойствии, но как видно в том щас-

тие ему не вспомоществовало. И так во всем том упование наше состоит на бога, что оне ж над нами соизволить учинить, а чтоже принадлежит до обнадеживаниев его высокопревосходительства Ивана Варфоломеевича г-на губернатора из коих ни едннаго знака ко исполнению желасмости нашей не оказалось, но хан прогаваривался, что естли бы де меня 1000-ми человеками российскими людми снабдили тоб де я ни в ком нужды не имел. За всем же тем прошу [172] всеннжайше мое почтение засвидетельствовать к услугам ее высокопревосходительства вашей фамилии и любезным детям вашим в протчем щастливейшия ваши дни да будут благополучны.

У подлиннаго писма при окончании на обороте приложена чернилная печать с именем онаго персиянина Сайда-Ризы.

ЦГВИА, ф. 52, д. 266, л. 3.

Рапорт

После отправленных мною от 11-го числа сего месяца вашей светлости известиев следующее честь имею приложить.

Генерал-поручик Александр Суворов
18 августа 1780 года Астрахань

В подтверждение прежнего известия о Гусейн-хане шекинском, который по изгнании, находясь в местечке Джары и будучи приглашен от некоторых из своих подданных, выехал из оного в надежде вступить по-прежнему в правление, но по прибытии в Шеки Кабала от того ж своего племянника Гаджи-Кадыра (от коего и прежде был изгнан) убит.

18 августа 1780 года Астрахань
ЦГВИА, ф. 52, д. 218, лл. 42-43.

Qeyd: Diqqət! Mətndəki 18 avqust tarixi Yuli təqvimilədir, bu tarix hal-hazırda istifadə etdiyimiz Qriqori təqviminin 29 avqustuna uyğun gəlir və tarixi xronologiyaya da 29 avqust kimi tətbiq olunmalıdır. Diqqət yetirsək ki, bu raportda Yuli təqvimilə avqustun 11-dən 18-nə qədər, yəni bizim indi istifadə etdiyimiz Qriqori təqvimi ilə avqustun 22-dən 29-na qədər, baş vermiş hadisələrdən bəhs olunur, o zaman, Məhəmmədhüseyn xanın 1780-cı il avqust ayının 22-dən 29-na qədər olan günlərində öldürüldüyü müəyyənləşir.

Aydın Məmmədov

10.17. ЕЛИЗАВЕТПОЛЬСКАЯ ГУБЕРНИЯ

Материал из Википедии — свободной энциклопедии

Елизаветпольская губерния (азерб. *Yelizavetpol quberniyası*) была образована высочайшим указом «О преобразовании управления Кавказского и Закавказского края» от 9 декабря 1867 года.[2] В состав губернии вошли Елизаветпольский, Нухинский, Шушинский уезды и часть упразднённого Ордубадского округа. Этим же указом в составе губернии были образованы Казахский и Зангезурский уезды. В 1873 году, в связи с разукрупнением уездов, в составе губернии было образовано три новых уезда — Арешский, Джебраильский и Джеваншириский[3]. Губернский город — Елизаветполь.

Это была одна из самых значительных по пространству губерний Закавказья, расположенная в восточной его части, приблизительно между 38°50' и 41 $^{1}/_{2}$ ° северной широты и 44°21' и 48°21' восточной долготы (от Гринвича); на севере она граничит с Тифлисской губернией, За-

катальским округом и Дагестанской областью; на востоке — с Бакинской губернией; на западе — с Тифлисской и Эриванской губерниями, а на юге — с Персией по реке Аракс, которая составляла здесь государственную границу России. В означенных пределах Елизаветпольская губерния занимала площадь в 38 782,5 кв. версты или 44 136 км²$4(по Стрельбицкому). Административное деление

Карта административного деления Елизаветпольской губернии

В начале XX века в состав губернии входило 8 уездов:

№	Уезд	Уездный город	Площадь вёрст²	Население[1] (1897), чел.
1	Арешский	с. Агдаш (528 чел.)	2 829,6	67 277
2	Джеванширский	с. Тертер (752 чел.)	4 818,4	72 719
3	Елизаветпольский	г. Елизаветполь (33 625 чел.)	7 695,7	162 788
4	Зангезурский	с. Герюсы (1 450 чел.)	6 829,7	137 871
5	Казахский	с. Казах (1 769 чел.)	6 024,2	112 074
6	Джебраильский	с. Джебраиль	2 922,6	66 360
7	Нухинский	г. Нуха (24 734 чел.)	3 346,7	120 555
8	Шушинский	г. Шуша (25 881 чел.)	4 315,6	138 771

По устройству поверхности и природе Елизаветпольская губерния может быть, в направлении с северо-востока

на юго-запад, разделена на три части. Крайняя северо-восточная часть губернии представляет южный склон главного водораздельного Кавказского хребта на протяжении более 100 вёрст от Салаватского перевала (9974 фута), ведущего из города Нухи в селение Ахты в долине Самура (Дагестан) почти до 48° 11' восточной долготы (от Гринича). На всем этом протяжении гребень Главного хребта поднимается до 10-11 тыс. футов, а отдельные вершины, несущие вечные снега, — значительно выше (Вицырри — 12 749 футов, Туфан-даг — 13 764 фута, Базар-дюзи — 14 722 фута). Южный склон хребта, спускающийся к равнинной и степной части губернии, образует лишь весьма короткие предгорья и настолько крут, что город Нуха, лежащий на высоте 2450 футов над уровнем моря, отстоит по прямому направлению всего лишь на 15 вёрст от гребня Главного Кавказского хребта. С южного склона, сложенного из палеозойских отложений и покрытого местами лесом, стекает множество речек (Айри-чай, Аджиган-чай и др.); которые по выходе на равнину получают весьма важное ирригационное значение. Следующая к западу и югу средняя часть Елизаветпольской губернии представляет в общем обширные безлесные, маловодные, степные пространства, местами пересекаемые невысокими цепями и кряжами гор (до 2 $^1/_2$ тыс. футов), расположенные по обе стороны реки Куры, к ней покатые и лежащие на западе на высоте около 1000 футов, а на востоке — 100—200 футов над уровнем моря. Почва этой части Елизаветпольской губернии слагается в большинстве случаев из глин, песков и др. новейших образований; в восточной части весьма часты заболоченным пространства, покрытые камышом, и солончаки. Наиболее бесплодные и безводные части степных пространств, лишенные оседлого населения, носят особые названия (степи: Караязская, Мильская и т. п.) и, судя по имеющимся остаткам оросительных каналов, некогда были орошены и обработаны.

Река Кура, сплавная на всем протяжении в губернии и судоходная для пароходов, с осадкой до 3 футов, до Мингичаурской переправы, для орошения края не имеет почти никакого значения, так как высокие крутые берега её в большинстве случаев делают невозможным выведение оросительных канав. Слева в Куру на всем протяжении Елизаветпольской губернии не впадает ни одного сколько-нибудь значительного притока, за исключением лишь Алазани с Йорой; наибольшее ирригационное значение слева от Куры имеют речки Аджиган-чай и Туриан-чай. Справа от Куры равнинные части губернии, наоборот, орошаются множеством более или менее значительных рек и речек, берущих начало в западной и юго-западной горной части Елизаветпольской губернии, частью достигающих реки Куры, частью разбираемых для орошения без остатка. Таковы, начиная с запада: Акстафа, Дзегам, Шамхор, Кочкара, Ганжа-чай, Кюрак-чай, Тертер, Хачен-чай и т. п.

Юго-западная наиболее значительная часть Елизаветпольской губернии является наиболее сложной по устройству поверхности. Будучи северо-восточной оконечностью нагорья Малого Кавказа, она состоит из массы скалистых горных хребтов, постепенно поднимающихся к западу, к границе Елизаветпольской губернии с Эриванской губернией, вблизи которой лежат вершины, достигающие 11-12 тыс. футов. Высочайшей вершиной всей горной части Елизаветпольской губернии является Капуджих (12 856 футов). Горы, состоящие большей частью из диабазов, диоритов, трахитов, базальтов, гранитов и других изверженных и вулканических пород, изрезаны глубокими дикими ущельями, по которым стремится множество речек и потоков, берущих начало в наиболее высоких частях горной страны — невдалеке от границы с Эриванской губернией, проходящей в северной части по водоразделу, за которым к западу лежит замкнутый и высокий бассейн озера Гокча. Реки, берущие начало к востоку и северу от водораздела, частью направляются на север и восток к Куре и выходят на равнину, частью же текут на юг и юго-восток в Аракс, бассейну которого принадлежит южная часть Елизаветпольской губернии, наполненная высокими горами, круто обрывающимися к этой реке. К таким рекам относятся Кенделан-чай, Куручай, Баргушет с Акарой и т. п.

Şəki. Biblioqrafik göstərici. Tarix-diyarşünaslıq materialları

Самая высокая зона горной части губернии (выше 7-8 тыс. футов) представляет горные пастбища, посещаемые кочевниками с их стадами только летом; ниже полосы пастбищ горы покрыты частью лесами и кустарниками, частью же пахотными полями, орошаемыми достаточным количеством дождей; ещё ниже, по предгорьям и в глубоких жарких ущельях, культура без ирригации становится уже невозможной. В нагорной части Елизаветпольской губернии во многих местностях встречаются железные, медные и кобальтовые руды, а также золотоносные россыпи. Из них наибольшее значение имеют медные, месторождение и разработка которых ведется (см. ниже) в весьма значительных размерах.

Климат Елизаветпольской губернии весьма разнообразен. Зона горных пастбищ, лежащая выше пределов лесной растительности, в течение почти трех четвертей года покрыта снегами и совершенно безлюдна; летом, при обилии атмосферной и почвенной влаги, развивающаяся здесь травная растительность привлекает кочевников с их стадами, которые остаются здесь до середины или конца августа. Ниже горных пастбищ, в полосе лесов, климат, хотя ещё суровый, уже позволяет заниматься культурой хлебных растений (кроме кукурузы и риса); зимы здесь обильно снежны и довольно суровы, лето прохладное и дождливое с частыми градобитиями, сильно вредящими посевам. На предгорьях, кроме хлебов, появляются сады и виноградники; местами здесь приходится прибегать к искусственному орошению.

Наконец, обширные низменные и степные пространства отличаются жарким и сухим в течение долгого лета климатом и короткой и мягкой зимой; весна короткая, быстро переходит в лето. С конца апреля устанавливается засуха, при жарах до 45 °C, продолжающаяся до середины сентября и обусловливающая повсеместное выгорание и засыхание дикой растительности и усиленную потребность культурных, весьма здесь разнообразных, растений в искусственном орошении. Глубокой осенью и зимой, вследствие дождей, степи покрываются травами, образующими так называемые зимние пастбища, на которых пасется скот в зимнее время. Снег зимой в этих частях Елизаветпольской губернии выпадает редко и держится мало, а морозы обыкновенно не превосходят 5-6° Ц. О климате Елизаветполя и Шуши, из которых первый может характеризовать низменности и степи, а вторая — лесную полосу, ниже приводятся следующие данные:

	Высота, в метрах	Средняя температура января	Средняя температура июля	Средняя температура года	Количество осадков, в мм.
Елизаветполь	445	0,1°	24,9°	18,1°	256,9
Шуша	1368	−3,3°	19,2°	8,8°	658,9

В Нухе, лежащей у подошвы Главного Кавказского хребта, выпадает в год 716,7 мм осадков. Леса в Елизаветпольской губернии занимают около 856 тыс. десятин, или около 21 % всей площади; наибольшее их количество сосредоточено в Казахском и Зангезурском уездах.

Население Елизаветпольской губернии, по данным 1886 г., размещалось в 1521 селах и 3 городах, составляя 728 943 души. Огромное большинство населения принадлежит к двум народностям: Азербайджанским татарам

(55,96 %) и армянам (35,43 %). Затем курдов — 4,68 %, русских — 1,11 %, удинов — 1,00 %, татов — 0,39 %, немцев — 0,26 %, евреев — 0,24 %, кюринцев (восточные горцы) — 0,58 % и гапутлинцев — 0,21 %. В ничтожном количестве встречаются греки, персы, цыгане, грузины, турки и т. п. Православных — 0,21 %, сектантов — около 1 %, армяно-григориан — 36,33 %, лютеран — 0,26 %, мусульман-суннитов — 25,20 %, мусульман-шиитов — 36,28 %, али-аллахов — 0,42 % и евреев — 0,24 %. По сословиям, около 86 % составляют крестьяне, из которых 50 % живёт на казенной земле, 35 % на владельческой и около 1 % на собственной. К привилегированным сословиям относятся беки (2,66 %), мелики (0,65 %) и дворяне (0,05 %); остальное население — мещане (9,14 %), купцы и духовенство всех вероисповеданий. По образу жизни большая часть населения Елизаветпольской губернии относится к оседлым и меньшая — к полукочевым жителям (часть татар и курдов); оседлое население занимается главным образом земледелием, полукочевое — преимущественно скотоводством.

Дополнение на 1891 год

К 1 января 1891 г. в Елизаветпольской губернии числилось 774963 жителя, в том числе 439287 мужчин и 335676 женщин. В 1891 г. в губернии насчитывалось: православных церквей — 10, монастырей — 1, часовен — 1, раскольничьих молелен — 36, армяно-григорианских церквей и монастырей — 429, протестантских церквей — 5, синагог — 2, мечетей суннитских — 511, мечетей шиитских — 165.[*источник не указан 496 дней*]

Аптек в 1890 г. было в губернии 6 (вольных), больниц — 7, учебных заведений — 516, с 8917 учащимися: гимназий — 1, реальных училищ — 1, профессиональных училищ — 1, трехклассных городских училищ — 3, сель-

ских двуклассных — 12, сельских министерства народного просвещения — 20, частных школ — 12, училищ женских благотворительных обществ — 2, приходских лютеранских — 3, армянских церковных — 27, мусульманских при мечетях — 433.[источник не указан 496 дней]

Дополнение на 1897 год

По данным переписи 1897 г. в Елизаветпольской губернии было 878 415 жителей (480 012 мжч. и 398 403 жнщ.), в том числе городских 89 259.

Национальный состав в 1897 году[4]

уезд	азербайджанцы	армяне	лезгины	русские	белорусы	немцы	курды	таты	удины
Губерния в целом	60,8 %	33,3 %	1,7 %	1,6 %	…	…	…	…	…
Арешский уезд	70,1 %	20,5 %	8,7 %	…	…	…	…	…	…
Джебраильский уезд	74,1 %	23,7 %	…	1,1 %	…	…	…	…	…
Джеванширский уезд	71,6 %	26,9 %	…	…	…	…	…	…	…
Елизаветпольский уезд	63,9 %	26,4 %	…	4,4 %	1,7 %	1,9 %	…	…	…
Зангезурский уезд	51,6 %	46,1 %	…	…	…	…	1,3 %	…	…
Казахский уезд	57,2 %	38,9 %	…	3,0 %	…	…	…	…	…
Нухинский уезд	69,3 %	15,7 %	7,1 %	…	…	…	…	1,5 %	5,8 %
Шушинский уезд	45,3 %	53,3 %	…	1,0 %	…	…	…	…	…

Герб губернии с оф.описанием, утверждённый Александром II (1878)

Земледелие в широком значении этого слова является главнейшим источником народного благосостояния и ведется в низменных частях губернии непременно при искусственном орошении, в подгорной полосе — частью при искусственном орошении, частью без него, а в более высокой горной и лесной зоне — под дождь. Засеваются и разводятся: пшеница озимая и яровая, ячмень озимый и яровой, рожь, просо, горох, картофель, полба, кукуруза, рис, фасоль, гречиха, чечевица, табак, хлопок, конопля, лён, кунжут, овес, эспарцет, люцерна, донник (Melilotus), рыжик, сурепка, клещевина, репак, лалеманция (Lalemantia iberica), арбузы, дыни, огурцы, тыквы, а также почти все сорта плодов умеренного пояса, до каштанов, гранат, винограда и персиков включительно. Наиболее разнообразные полевые культуры встречаются в Зангезурском уезде, наименее — в Нухинском. В 1890 г. было посеяно озимых хлебов 310 612 четвертей, яровых 212 241 четверть, а снято озимых 1 276 232 четверти, яровых 1 199 107 четвертей, озимой пшеницы 1 208 052 четверти, ячменя 621 899 четвертей, яровой пшеницы 269 481 четверть, и риса 219 534 четверти. Картофеля получено около 37 тыс. четвертей. Табаководством в 1890 г. занималось преимущественно население Елизаветпольского, Арешского, Казахского и Нухинского уездов; в 166 селениях с 1391 плантацией было около 165 десятин под табаком, с которых собрано около 20 724 пуда табака. Хлопководство в Елизаветпольской губернии, ещё недавно весьма ограниченное, постепенно и быстро развивается, причем американский хлопчатник почти вытеснил местный. Производство хлопка привилось преимущественно в Арешском, Шушинском и Джеванширском уездах, где в 1892 г. было собрано около 30 000 пудов чистого волокна. *Садоводство*, в особенности в низменной полосе и там, где имеются

достаточные поливные средства, имеет весьма важное значение и местами в этом отношении не уступает производству хлебов, будучи тесно связано с виноделием, винокурением и шелководством. В садах, кроме винограда и шелковицы, разводится множество плодовых деревьев; некоторые плоды Елизаветпольской губернии приобрели известность не только в крае, но и за его пределами (виноград, гранаты, груши, каштаны и т. п.). Площадь виноградников в губернии достигает 3000 десятин (преимущественно в Елизаветполе и Елизаветпольском уезде), дающих в среднем около 650 000 ведер вина. В 1890 г. в Елизаветпольской губернии выкурено виноградного и фруктового спирта 13 152 748 $^1/_2$ °, из которых на 11 технически усовершенствованных промышленных заводах — 4936403 $^3/_4$ °, а остальное — на садовладельческих. По развитию шелководства (около 540 шелководческих пунктов) Елизаветпольская губерния занимает первое место во всем Кавказском крае. В среднем за 5 лет (1886-90) получено в Елизаветпольской губернии около 97800 пудов коконов (более половины — в Нухинском уезде). В 1889 году открыто в Елизаветпольской губернии 2 филиальных отделения «Кавказской шелководческой станции». Огородничеством занимаются почти повсеместно, но оно имеет менее важное значение, чем специальное разведение дынь и арбузов (бахчи, бостаны), которое преимущественно распространено среди татар Арешского и Елизаветпольского уездов и дает существенные пищевые продукты населению во второй половине лета и осенью. Весьма важным занятием сельского населения (в зимнее время) является возникшая в последние годы солодковая промышленность, то есть добыча корня дикорастущего растения Glycyrrhiza glabra и продажа его на заводы, для переработки на лакрицу или для вывоза в сухом виде за границу (Нью-Йорк). Добычей солодкового корня занимаются преимущественно жители низменных местностей Арешского, Елизаветпольского и Джеванширского уездов. В 1890 г. сырого корня было добыто около 2 200 500 пудов. Пчеловодством занимается незначительная часть населения горной полосы, главным образом в Казахском, Нухинском, Шушинском и Джебраильском уездах. В северо-восточной части губернии распространены серые породы пчел, а в юго-западной — желтые.

Şəki. Biblioqrafik göstərici. Tarix-diyarşünaslıq materialları

Скотоводство, весьма ограниченное у оседлых жителей, ведется в более или менее обширных размерах полукочевым населением, для которого скот и его продукты составляют главнейший источник благосостояния. Скот круглый год держится на подножном корму, летом — на горных пастбищах, выше предела лесов, а зимой — на зимних пастбищах, в низменности. В особенности замечательна карабахская порода лошадей, разводимая в южной части Елизаветпольской губернии. В 1890 г. в Елизаветпольской губернии числилось: лошадей — 69 870, мулов — 3878, ослов — 31 406, буйволов — 66 797, рогатого скота — 393 612, овец — 1 236 502, верблюдов — 745, коз — 65 155, свиней — 33 966.

Горное дело сосредоточивается почти исключительно на разработке медных месторождений, в особенности богатых в Елизаветпольском уезде. Всего в Елизаветпольской губернии в 1891 г. добыто 2 441 952 пуда медной руды и выплавлено меди — 118 308 пудов (более трех четвертей — на двух заводах в Елизаветпольском уезде), а также добыто магнитного железняка около 600 пудов, кобальтовой руды 604 пуда, нефти (в 1890 г.) 11 000 пудов.

Фабрик и заводов в 1891 г. числилось 1517, с 7795 рабочими и с суммой производства в 2 973 967 руб.: мыловаренных — 9, кожевенных — 88, шелкомотальных — 438, табачных — 3, виноградо-фруктово-водочных — 664, пивоваренных — 1, паровая мельница — 1, маслобойных — 62, лесопильных — 3, шелкоткацких — 9, шелкосучильных —

7, для прессования солодкового корня — 2, медеплавильных — 8, медных изделий — 10, кобальтовый — 1, известковых — 4, кирпичных — 102, гончарных — 51, фотогенных — 1, искусственных минеральных вод — 1, оружейный — 1, красильных — 51. Значительная часть фабрик и заводов носит кустарный характер. Кустарная промышленность, довольно распространенная в некоторых местностях губернии, состоит, главным образом, в производстве весьма разнообразных изделий из шерсти и частью из шелка, а преимущественно ковров и паласов (ковер без ворса). Ковровое производство особенно развито в городе Шуше и Шушинском уезде.

Внутренняя торговля Елизаветпольской губернии имеет в общем характер мелочной и сосредоточивается преимущественно в городах и в селениях, где имеются базары. Всего в 1890 г. было выдано торговых документов 4555. Внешняя торговля Елизаветпольской губернии весьма значительна и с каждым годом возрастает. Главнейшими пунктами отправления из губернии товаров и привоза в неё являются станции (Елизаветполь, Евлах, Ляки, Шамхор, Дзегам, Поилы) Закавказской железной дороги, которая прорезывает северную часть губернии с северо-запада на юго-восток на протяжении около 224 вёрст. Всего в 1890 г. вывезено из Елизаветпольской губернии 3402309 пудов, в том числе (в пудах): хлеб в зерне — 973 685, овощи и плоды — 155 848, вино виноградное — 237 674, солодковый корень — 601 973, орехи — 110 089, медь — 147 288, шерсть — 41 302, виноград — 61 929, фрукты и ягоды — 22 271, мука пшеничная — 64 017, ковры (1889) — 29 026, дрова, дерево и изделия — 60 123, шелк и коконы — 21 558, кожи — 21 743, хлопок — 7607 и разных товаров — 875 202. Привезено в 1890 г. главнейших товаров (в пудах): нефть и нефтяные остатки — 404 693, соль — 237 292, сахар и сахарный песок — 114 914, железо, сталь и т. п. — 100 214,

керосин — 114 000, мануфактура — 1140 43, лес строевой — 129 386, разных товаров — 1 379 398. По торговле с Персией привезено в Елизаветпольской губернию разных товаров на 241 641 руб. и вывезено из губернии на 55 036 руб.

1. ↑ [1 2] Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г..

2. ↑ Полное собрание законов Российской империи, собрание 2-е, т. XLII, ч.2, ст. 45259

3. ↑ Мильман А. Ш. Политический строй Азербайджана в XIX—начале XX веков (административный аппарат и суд, формы и методы колониального управления). — Баку, 1966, с. 157

4. ↑ Демоскоп Weekly — Приложение. Справочник статистических показателей

5. Елизаветпольская губерния // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 томах (82 т. и 4 доп.) — СПб., 1890—1907.

MÜNDƏRİCAT

ŞƏKİ

Biblioqrafik göstərici

Tarix-diyarşünaslıq materialları

Formatı 60x90 $^{1}/_{16}$. F.ç.v. 34,5.

«Turxan» Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi

